

100. YILINDA BÜYÜK TAARRUZ VE BAŞKOMUTAN MEYDAN MUHAREBESİ

100. Yılında
Büyük Taarruz ve
Başkomutan Meydan
Muharebesi

Editör

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN

CİLT - II

Afyonkarahisar-2023

100. Yılında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi

Editör:

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN

©Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 2023

Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No: 84

ISBN: 978-605-4444-28-1

1. Baskı: Mayıs 2023

www.aku.edu.tr

Kapak-Dizgi-Mizanpaj:

Öğr. Gör. Kayhan DONAT

Öğr. Gör. Serdar MENEK

Üniversiteler Yayın Yönetmeliğinin 6. maddesine göre bu eserde yer alan çalışmaların bilim, dil, etik ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Kitapta ileri sürülen görüşler yazarlarına ait olup eserdeki ifadelerden Afyon Kocatepe Üniversitesinin ve editörün bir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayınlanması, pdf ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yarasından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI:

1. Basım, Mayıs 2023

Kaynakça var, izin yok.

ISBN: 978-605-4444-26-7 (Tk.)

978-605-4444-27-4 (1.c.)

978-605-4444-28-1 (2.c.)

978-605-4444-29-8 (3.c.)

978-605-4444-30-4 (4.c.)

1. Mustafa Kemal Atatürk.

2. Büyük Taarruz.

3. Başkomutan Meydan Muharebesi.

4. Türk İstiklal Harbi.

Baskı ve Cilt:

Azım Matbaacılık Kağ. San. Tic. Ltd. Şti. Büyük Sanayi 1. Cad. 99/33 İskitler/Ankara

Sertifika No: 47897

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ - Prof. Dr. Birol ÇETİN	II
SUNUŞ - Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	IV
ÖN SÖZ - Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN	VI
İÇİNDEKİLER	VIII

GİRİŞ

Feyza KURNAZ ŞAHİN	1
Yüzüncü Yılında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'ni Yeniden Tetkik Etmek	

CİLT – I

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ SÜRECİNDE SİYASİ VE DİPLOMATİK GELİŞMELER

Ali Engin OBA	19
Büyük Taarruz'un Arka Planı: Tek Cepheli Savaş ve Diplomasi	
Mustafa BUDAK-Anıl DİNCEL	33
Büyük Taarruz Öncesinde İtilaf Devletleri'nin TBMM Hükümeti'ne Yönelik Son Barış Girişimi: Paris Konferansı (22 Mart-10 Nisan 1922)	
İhsan Sabri BALKAYA	64
Atatürk'ün Savaş Diplomasisi; Büyük Taarruz Öncesi Diplomatik Girişimler	
Mustafa KIRIŞMAN	85
Büyük Taarruz Öncesinde Fransa'nın Dış Politik Meseleleri ve Türkiye	

Mehtap BAŞARIR	117
İngiltere'nin Küçük Asya Politikası Ekseninde General Townshend'in Ankara Hükümetiyle Teması	
Resul BABAÖĞLU	145
Koşulsuz Destekten Yol Ayrımına: 'Yunan Düşü' Karşısında Müttefik Devletlerin Görüş Ayrılıkları (İddialar ve Suçlamalar)	
Zarifa NAZİRLİ	168
Kurtuluş Savaşı Esnasında Sovyetlerle İlişkiler: Türkiye-Sovyet Rusya Demiryolları Sözleşmesi	

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ'UN ASKERİ HAZIRLIKLARI

Nuri KÖSTÜKLÜ	193
Milli Mücadele'de Sandıklı Amele Taburu	
Nejla GÜNAY	205
Sakarya Meydan Muharebesi ve Maraş Birliği: 9. Tümenin Batı Cephesi'ndeki Rolü	
Zelkif POLAT	224
Büyük Taarruz Öncesi I. Ordu Komutanlığı'ndaki Görev Değişimi Üzerine Tartışmalar	
Derya Levent MİYAK	251
Büyük Taarruz Hazırlıklarında Müdâfaa-i Millîyye Grubu'nun Faaliyetleri	
Hüsnü ÖZLÜ	289
İstiklal Savaşında Büyük Taarruz Öncesi Yapılan Askerî Hazırlıkların Harp Raporları Çerçevesinde Değerlendirmesi	
Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA	317
1922 Senesi TBMM Gizli Celselerinde Jandarma	
Emin KURT	371
İstiklale Adanan Kanatlar: Kurtuluş Savaşı'nın Bağış Uçakları	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ HAREKÂTI

Erdal KORKMAZ	397
Harp Raporları Ekseninde Büyük Taarruz'daki Kara Harekâtının İcrası	
Sabit ÇETİN	420
Büyük Taarruz'dan Takip Harekatı'na Askeri Stratejiyi Anlamak: Harp Raporlarına Göre Taarruz Harekatının Analizi	
Levent ÜNAL	460
Büyük Taarruz Harekâtının Zorlukları ve Muharebelere Etki Eden Faktörler	
Davud KAPUCU	483
Başkomutan Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Büyük Taarruz'daki Gelişmelere İlişkin Değerlendirmeleri	
Hacer KADI	511
Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nde 57. Tümen'in Cephe Faaliyetleri (26-30 Ağustos 1922)	
Çağlar ÖNGEL	538
Büyük Taarruz Sırasında (26-31 Ağustos 1922) Mürettep Süvari Tümeni'nin Harekatı	
M.Abdullah KÜNDEYİ	575
Büyük Taarruz Çerçevesinde 11. Piyade Tümeni ve Faaliyetleri	
Güzin ÇAYKIRAN	593
Samsun'dan İzmir'e Bir Alayın Milli Mücadele Yolculuğu: Büyük Taarruz'da 38'inci Alay	
Deniz KURT	612
Büyük Taarruz'daki Türk Hava Gücünün Muharebelere Taktik, Operatif ve Stratejik Seviyedeki Katkılarının Analizi	

CİLT – II

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM YUNAN İŞGAL UYGULAMALARI

- Recep KARACAKAYA**.....639
Yunanlıların Hüdavendigâr Vilayetiyle Karesi ve Kala-i Sultaniye Sancaklarındaki İşgal Uygulamaları (1922)
- Günver GÜNEŞ**.....658
Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahribat
- Gülben MAT**.....695
Millî Mücadele Yıllarında Çeşme ve Çevresinde Rumların Çetecilik ve Eşkîyalık Faaliyetleri

BEŞİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ'UN EKONOMİK VE DEMOGRAFİK YÖNLERİ

- Tahir KODAL**.....717
Büyük Taarruz Öncesinde TBMM'nin Gizli Gündeminde Türkiye'nin "Ekonomik-Malî Durumu" ve Askerî Bütçelerin Artırımına Yönelik Atılan Adımlar
- Mehmet Ali KARAMAN**.....759
Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İaşesinin Temini
- Okan CEYLAN**.....793
İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat
- Ramazan BAŞ**.....820
Millî Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı Meselesi
- Koray ERGİN**.....851
Afyonkarahisar'da Millî Mücadele'nin Demografik Sonuçları

ALTINCI BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ'DA ULAŞIM VE İLETİŞİM

Nuray ÖZDEMİR TİRYAKİ	873
Demiryolları Müdür-i Umumisi Behiç (Erkin) Bey'in Büyük Taarruz Sürecinde Yürüttüğü Faaliyetler	
S adıye TUTS AK - Caner YÜCE	889
Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar	
Turan AKKOYUN	924
Büyük Taarruz İletişimi	
Gürsoy ŞAHİN	939
I. Ordu Telsiz İstasyonu Komutanı Yüzbaşı Şemsettin (Salman) Bey ve Büyük Taarruz'da Haberleşmeyle İlgili İzlenimleri	
Gülden YÜREKTÜRK	962
Başkomutan Meydan Muharebesi'nden İzmir'in Kurtuluşuna; Telgraf Muhaberatı Üzerine Bir Değerlendirme (30 Ağustos 1922-9 Eylül 1922)	

YEDİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ'DA PROPAGANDA VE ALGI

Yaşar ÖZÜCETİN	989
Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar	
Uğur ÜÇÜNCÜ	1028
Büyük Taarruz'da Beyannameler ve Etkileri	
Feyza KURNAZ ŞAHİN	1048
Büyük Taarruz Sonrasında İngiltere'nin İzmir'deki Dinî ve Ruhanî Müesseselerine Saldırıldığına İlişkin Propagandaları	
Muhammet ÖZTÜRK	1072
Büyük Taarruz'un Kazanılmasında Yunan Askerlerinin Mustafa Kemal Algısının Etkisi	

SEKİZİNCİ BÖLÜM

YABANCI ARŞİV VE KAYNAKLARDA BÜYÜK TAARRUZ

- S evinç ALİYEVA**.....1097
Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Türk-Yunan Savaşı ve Büyük Taarruz
- Cengiz ATLI**.....1124
İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Taarruz
- Behçet Kemal YEŞİLBURS A**.....1154
1922 Yılı İngiliz Büyükelçilik Raporunda Büyük Taarruz ve Dönemin Olayları
- Fatma UYGUR**.....1177
Büyük Taarruz'un Ardından Ortaya Çıkan Çanak(kale) Krizi'nin Türk ve Fransız Meclis Zabıtlarına Yansımaları

CİLT – III

DOKUZUNCU BÖLÜM

ULUSLARARASI ALANDA BÜYÜK TAARRUZ'UN YANSIMALARI

- Vladan VİRİYEVİÇ**.....1201
Reflection of the Greek Campaign Failure in Anatolia 1920-1922 Years in Diplomacy and the Public of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes
- Çağla D. TAĞMAT**.....1233
Yunanların Gözünden Türk Büyük Taarruzu
- Szczepański WOJCIECH**.....1249
The Image of the Turkish National Struggle and Atatürk in Selected Views of Polish Historiography
- Cavid QASIMOV**.....1264
Sovyet Dönemi Azerbaycan Tarihçiliğinde Batı Cephesi ve Büyük Taarruz

Redzep ŠKRİJELJ (Recep ŠKRİYEL)	1284
Türk Milli Mücadelesi ve Makedonya Türklerinin Durumu (1919-1923)	
Ulvi KESER	1305
Başkomutan Meydan Muharebesi ve Kıbrıslı Türklerin Verdiği Destek Üzerine Bir Değerlendirme	
Yasin COŞKUN	1349
Büyük Taarruz'un İtilaf Devletleri Arasında Çıkardığı Bir Kriz: Anadolu'daki Türk Millî Hareketine Yardım Meselesi	

ONUNCU BÖLÜM

YABANCI BASINDA BÜYÜK TAARRUZ

Çiğdem KILIÇOĞLU CİHANGİR	1367
Yunan Basınında Büyük Taarruz ve Türk Zaferi	
Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ	1387
Avustralya Basınında Büyük Taarruz	
Enes ÖZ	1405
Büyük Taarruz Sürecinin Yeni Zelanda Kamuoyundaki Yankıları	
Mekki ULUDAĞ	1434
ABD ve İngiltere Gazetelerinde Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi	
Yeter MENGEŞ	1477
Büyük Taarruz Öncesi ve Sonrası Diplomatik Girişimler ile Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Savaşı'nın İtalyan Kamuoyundaki Yansımaları	
Gül ÇAKIR	1527
Başkomutan Meydan Muharebesi Öncesi ve Sonrasında Türk Basınına Yansıyan Yunan Menşeli Haberler	
Kemal ÖZDEN	1565
Paris Şark Konferansı'ndan Büyük Taarruz'a Uzanan Sürecin Alman Basınındaki Yansıması	

Sezen KILIÇ	1603
Avusturyalı Diplomatların Büyük Taarruz ve Sonrası Yaşanan Gelişmelere Dair Değerlendirmeleri	

ONBİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ VE İÇ GELİŞMELER

Şaban ORTAK	1635
Büyük Zaferin İç Politikadaki Sonuçlarından Saltanatın Kaldırılması	
Oktay BOZAN	1681
Başkumandanlık Meydan Muharebesinin Diyarbakır'daki Yankıları	
Recep ÇELİK	1696
Hilal-i Ahmer'in (Türk Kızılayı'nın) Milli Mücadele'de Yapmış Olduğu Çalışmalar	
Yusuf Cihat ZORBACI	1710
1920-1923 Yılları Arasında Mecliste Türk, Türklük, Türkçülük Konuşmaları	

ONİKİNCİ BÖLÜM

HATIRATLARDA BÜYÜK TAARRUZ

Suat AKGÜL	1735
Harp Tarihi Dairesi'nin Büyük Taarruz Komutanlarının Hatıralarını Toplama Çalışması	
Hasan BABACAN	1758
Cavid Bey'in Anılarında Büyük Taarruz ve İstanbul'daki Yansımaları	
Yenal ÜNAL	1775
Muhafif Aydın Refik Halit Karay'ın Kaleminden 1922 Yılı Türkiye'sinin İzini Sürmek	
Murat KAYA	1811
İzmirli Mahmud Hıfzı'nın Anılarında Büyük Taarruz	

CİLT – IV

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM BİYOGRAFİLER

- Fahri KILIÇ**.....1827
Başvekil Rauf (Orbay) Bey'in Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Sırasında Yürüttüğü Faaliyetler
- Sadık SARISAMAN**.....1848
Büyük Taarruz Kahramanlarından Afyonkarahisarlı Mehmet Şükrü Ayyıldız
- Ali SARIKOYUNCU**.....1877
Başkomutan Tarafından Ödüllendirilen Bir Din Adamı: Müderris Abdullah Azmi Efendi (Akşit)
- F.Rezzan ÜNALP**.....1901
Büyük Taarruz'un Kahraman Havacıları: Cephe Tayyare Bölüğü Komutanı (Şehit Pilot Binbaşı) Fazıl Bey
- Yücel YİĞİT**.....1919
Esir Kampından Nakliye Taburuna: Afyonlu Komiser Muavini Mehmet Fakir (Pulat) Efendi
- Olca ÖZKAYA**.....1942
Türk Matbuatından Münevver Bir Kalem: Hakkı Tarık Us ve Milli Mücadele Yazıları
- Celil BOZKURT**.....1964
Yüzellilik Aziz Nuri Bey'in II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele Faaliyetleri: Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Sunduğu Mektup Üzerinden Bazı Tespitler
- Selami KURT**.....1984
Adını Anıtkaya (Eğret) Şehitliğine Altın Harflerle Yazdıran Türk Süvarisi: Binbaşı Galip ve Silah Arkadaşları

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SİNEMA VE GÖRSEL KAYNAKLARDA BÜYÜK TAARRUZ

- İ. Arda ODABAŞI**.....2015
Savaşın ve Zaferin Görselleşmesi: Sinematografya Büyük Taarruz
- Gazi DOĞAN**.....2038
Türk ve Yunan Sinemasında Büyük Taarruz ve Sonuçları
- Kemal ARI**.....2065
1923 Yılında Yayınlanan “Mehmet’in Hikayesi” Kartpostalları Serisinde Büyük Taarruz ve Sonrası
- Zafer GÖLEN**.....2078
Filatelik Malzemede Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi
- Eminalp MALKOÇ**.....2112
Atatürk ve İnönü Dönemi Türk Basınında 30 Ağustos Zafer Bayramı Kutlamalarının Görselleri Üzerine Bir Değerlendirme
- Hadiye YILMAZ ODABAŞI**.....2182
30 Ağustos Zafer Bayramı’nın Basın Görsellerindeki İmaj Değişimi (1950-1970)
- Şahin ÇILGIN**.....2217
100. Yılda Başkomutan Tarihi Milli Park Müdürlüğü

ONBEŞİNCİ BÖLÜM
GÖRSEL SANATLARDA BÜYÜK TAARRUZ

- Esmâ İGÜS**.....2241
Milli Mücadelenin Plastik Sanatlara Yansıyan Estetik Dili ve İkonografik Çözümlemesi
- Fevzi Nuri KARA**.....2266
Milli Mücadele Dönemi Sosyal, Siyasal Olgular ve Türk Resmine Yansımaları

Mehmet Akif AĞTAŞ	2301
Büyük Taarruz Hazırlıkları ve Savaş Planlarının İnfografik Tasarımlar İle Yeniden Yorumlanması	

ONALTINCI BÖLÜM

BÜYÜK TAARRUZ KUTLAMALARI

Fevzi ÇAKMAK	2335
Cumhuriyet Hükümetlerinin 30 Ağustos Zafer Bayramı Kutlama Törenlerine Yönelik Tutum ve Uygulamalarının Karşılaştırmalı Analizi	
Şule Sevinç KİŞİ	2365
Mustafa Kemal Paşa İçin Büyük Taarruz'un Anlamı ve 30 Ağustos 1924'te Dumlupınar 'Şehit Asker Anıtı'nı Törenle Açması	
Barış METİN	2428
Türk Basınının Anlatımıyla 30 Ağustos Zaferinin Yirmi Yıllık Süreci	
İbrahim BAŞ	2438
Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Savaşının 50. Yıl Dönümünde Düzenlenen Kutlama Törenlerinde Afyon Valiliği, İstanbul Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumu İş Birliği	

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
YUNAN İŞGAL UYGULAMALARI

Yunanlıların Hüdavendigar Vilayetiyle Karesi ve Kala-i Sultaniye Sancaklarındaki İşgal Uygulamaları (1922)

Recep KARACAKAYA*

GİRİŞ

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Yunanistan, işgal ettiği bölgelerde yaygın bir yönetim organizasyonu gerçekleştirmek için çalışmalar yapmaya başladı¹. Türk yönetimi İzmir'de yetkilerini Yunan yönetimine devretti. Bunun ardından gidilen idari teşkilatlanmayla Yunan bölgesi iki kısma ayrıldı. Bu kısımlardan biri İzmir'i içine alan doğrudan yönetim bölgesi, diğeri ise Yüksek Komiserin, birer temsilci tarafından temsil edildiği, 1920 yazında genişleyen işgallerle elde edilen bölgelerdi. Bunlar: Bursa üst temsilciliği ve Mudanya, Bandırma, Sakız, Mihaliç, İnegöl, Biga, Ezine, Balya, Balıkesir, Soma, Edremit, Salihli, Alaşehir, Kula, Uşak, Simav, Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir temsilcilikleridir.

Kısa sürede Yüksek Komiser temsilcilerinin sayıları artırılarak Yunan yönetiminin sınırları bu bölgelere kadar genişletildi. 1921 yazındaki askeri operasyonlarla birlikte, işgal edilen yerlerdeki Yunan yönetimi yeniden organize edildi. Eylül 1922'de Batı Anadolu'da yüksek komiser temsilcilerin bulunduğu yer sayısı 20'yi bulmuştu².

Yunanlıların özellikle 1920 ve 1921 yıllarında yaptıkları işgal uygulamalarının birçoğunun 1922 yılında da devam ettiği görülmüştür.

Yunanlılar işgal ettikleri bölgelere öncelikle bir mümessil vekili atamışlar, akabinde mülki, mali, askeri ve adli idareyi gözetim altında tutmak için kontrol memurları görevlendirilmişlerdir.

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
recepkaracakaya@gmail.com

¹ Nuri Köstüklü, "Batı Anadolu'da Yunan İşgal Metodu Üzerine Analitik Bir Yaklaşım", *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri 26-28 Eylül 2012*, Yay. Haz. Murat Alper Parlak, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 141-148; Salim Gökçen, "Milli Mücadele'de Yunan İşgallerinin Genel Karakteri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Y.12, S.23, Bahar 2016, s. 89-111.

² İsmail Ediz, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 314 vd. Tezin kitap hali için bkz. İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2019.

İşgal ettikleri bölgelerdeki yerel yöneticileri görevlerinden alarak, idari yapıyı ele geçirmişler, mülki idareye müdahale ederek en küçük memurdan en büyük mülki idareceye kadar bütün memurları kendi görüşleri doğrultusunda hareket etmeye zorlamışlar, hukuk dışı uygulamalarına direnen mülki yöneticilere, zorla, tehditle her türlü baskı unsurunu kullanarak isteklerini yaptırmaya çalışmışlardır.

İktisadi faaliyetlere müdahale ederek, kendi maliye memurlarının kontrolü dışında hiçbir işlem yapılmasına izin vermemişler³, işgal ettikleri bölgenin gelirlerini ve giderlerini kontrol etmişler, bölge halkı için hayati önem taşıyan mallara el koymuşlar, Ziraat Bankası şubelerinde ve mal sandıklarında toplanan paraları zorla gasbetmişler, emekli, dul ve yetimlerin ve memurların maaşlarının ödenmesine engel olmuşlardır.

Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerde ilk yaptıkları işlerden biri de polis ve jandarmanın silahlarını toplamak ve onları görevden uzaklaştırmak olmuştur. Bu da işgal bölgelerinde asayişin bozulmasına, çetelerin faaliyetlerinin artmasına ve bölgede huzur ve sükunun tamamen ortadan kalkmasına yol açmıştır.

1922 yılında, Hüdavendigâr vilayetinin Yunan işgali altında bulunan bölgeleri, Bilecik livasına bağlı Yenişehir, İnegöl kazalarıyla merkez sancağına bağlı Mudanya, Gemlik, Orhangazi, Karacabey, Kirmasti ve Orhanili kazaları ve Ertuğrul Sancağına bağlı Pazarcık, İnönü, Bozöyük nahiyeleriydi⁴.

Karesi Sancağının Yunan işgali altında bulunan kazaları ise Balıkesir, Erdek, Bandırma, Gönen, Edremit, Burhaniye, Ayvalık ve Bigadiç idi.

Bu dönemde Kala-i Sultaniyye sancağının Yunan işgali altında bulunan bölgeleri ise Ezine, Ayvacık, Bayramiç, Biga, Lapseki kazalarıydı.

³ Ahmet Altıntaş, *Milli Mücadele Döneminde Çanakkale 1919-1923*, Ankara 2007, s. 53.

⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Müdüriyeti (DH.İ.UM), 3_3/1-36-2, 6, 8.

1. Yunanlıların İşgal Ettikleri Bölgelerde Takip Ettikleri İktisadi Politikalar

İzmir'in işgaliyle başlayan süreçte Yunanlılar işgal ettikleri bölgelerde ekonomik hayata damgalarını vurmak içinde büyük gayret sarf etmişler, fakat geçen süre zarfında başarılı olamamışlar ve ekonomik durumları gittikçe kötüleşmiş, 1922 yılına gelindiğinde Yunanistan'ın mali durumu vahim bir hale gelmişti. Yunanlı tüccarlar taahhütlerini yerine getirmemekte, İngiliz firmaları teslim ettikleri malların karşılığını alamamaktaydı⁵.

İngiltere'den de beklediği yardımları alamayan Yunanlılar, Anadolu'daki işgal kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için 1922 yılı boyunca işgal ettikleri bölgelerin gelirlerine el koymuşlar, Ziraat Bankası şube ve sandıklarında biriken paraları gasp etmişlerdir. Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü bu duruma itiraz etmiş, Ziraat Bankası'nın sermayesinin, tarımla uğraşan fakirlerin ihtiyaçlarını gidermeye mahsus ve memleket dahilinde zirai işlerin gelişmesine münhasır olduğunu belirterek, bankayı zarara sokan ve işlerini engelleyen bu gibi kötü muamelelerin ve tecavüzlerin devam etmesinin uygun olmadığını beyan ederek, paraların gasb edilmesini kabul etmemiş ve bundan sonra bu gibi işlerde bulunulmaması için gereğinin yapılmasını yetkililerden istemiştir⁶. Fakat yetkililerin çabaları bir sonuç vermemiş, Yunanlılar işgal altında bulunan Biga, Ezine, Ayvacık, Bayramiç, Karesi vesair yerlerde devletin mali işlerine müdahaleye devam etmişlerdir. Bu durum emeklilerin, dul ve yetimlerin maaşlarını alamamasına sebep olmuş, onların yaşam şartlarını daha da zorlaştırmıştır.

Ezine Yunan Maliye Müfettişinin, 8 Şubat 1922 tarihinde Ezine ve Ayvacık Mal Müdürlerine gönderdiği tebligat, Yunanlıların takip ettikleri politikayı ve uygulamaları bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Ezine Yunan Maliye Müfettişi, Maliye Hazinesi gelirlerinden iken toplanamayıp ertesi yıla kalmış olan paralar ile

⁵ Cengiz Mutlu, "Millî Mücadele'nin Bir Başka Yönü: Anadolu'da Yunanistan'ın Vekalet Savaşı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/39, Güz 2019, s. 581.

⁶ Ticaret ve Zirâat Nâzırından Sadâret'e gönderilen 20 Mart 1922 tarihli tezkire, BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS), 2604_042_007_001.

Recep KARACAKAYA

geçmiş senenin gelirlerinin nasıl toplanacağını ayrıntılı bir şekilde bildirmiştir. Buna göre;

Orada bulunan işgal kuvvetleri kumandanı, toplanamayan ve tahakkuk eden vergilerle maliyenin diğer gelirlerinin tahsili için ilk müracaatta gerekli yardımda bulunacaktır.

- Her kazanın işgal kumandanı tarafından bütün muhtarlar çağrılacak ve ödenmemiş borcu olanların on beş gün içinde borçlarını ödemeleri gerektiği kesin bir şekilde tebliğ edilecektir.

- Belirtilen sürenin geçmesinden sonra şayet borçlarını ödemeyenler olursa, onlar hakkında kanuni takibatta bulunulacak, arzu edildiği takdirde ya bir askeri müfreze ve ya mahalli Osmanlı jandarma kuvvetleriyle tahsildarlar kuraya gönderilerek, durumu müsait olup ta borçlarını ödemeyenleri, borçlarının tamamını ödeyene kadar gözaltına alıp hapsedeceklerdir.

- Tahsildarlar bunların taşınabilir mallarını hacz edecek ve ihtiyaç durumunda emval-i menkulelerini satarak borçların ödenmesini sağlayacaklardır.

- Taşınabilir malları borçlarının ödenmesine yetmeyen kişilerin, taşınmaz malları da birer birer araştırılıp deftere kaydedecek ve gerektiğinde bu gibi taşınmaz mallar da satılarak borçlar ödenecektir.

- Bu muamele vefat edenlerle hazineye olan borçlarını ödemeye vakti müsait olmayanlara da aynen uygulanacaktır.

- Sayılan maddelerin tahsildar vasıtasıyla tamamen uygulanmasına, tahsildarların gayretli bir şekilde vazifelerini yapmalarına ve hacizlerin gerçekleştirilmesine dikkat ve itina edilmelidir.

- Bu hususta gösterilecek en ufak musamaha ve tembellikten mal müdürleri sorumlu olacaklardır.

- Şimdiye kadar yapılan muamelelerde tahsildarların gereği gibi çalışmadıkları ve bazı hususlarda iyi niyetli ve anlayışlı davrandıkları haber alınmaktadır.

- Tahsildarlar, hazinenin hakkını temin edecek miktarda malları haczetmeleri gerekirken, bu noktaya dikkat etmeyerek, talep edilenden daha az miktarda malı haczetmekte ve bu suretle hazineyi zarar ettirmektedirler.

Yunanlıların Hüdavendigâr Vilayetiyle Karesi ve Kala-i Sultaniye
Sancaklarındaki İşgal Uygulamaları (1922)

- Bundan böyle tahsildarlar vazifelerini gayretli bir şekilde yapmalıdırlar. Tahsildarların vazifelerini ne şekilde yerine getirecekleri bizzat takip edilecek, vazifesinde gevşeklik ve musamaha gösterenler şiddetle cezalandırılacaklar, gerektiğinde de azl ve haps edileceklerdir.

- Tahsildarların haciz edecekleri bütün nakledilebilir eşya ve hayvanlar ile diğer eşyalar, ait oldukları karyenin ihtiyar heyetiyle beraber derhal kaza merkezine getirilerek müzayedeye ile satılacaktır.

- Hacedilen eşyanın mahallinde müzayedeye konulması, kontrolü dolayısıyla bu gibi malların satılmamasına veyahud yok bahasına satılmasına sebep olduğundan, hacedilen bütün taşınabilir mallar merkeze getirilerek ihtiyar heyeti de beraber olduğu halde müzayedeye konularak sattırılacaktır⁷.

Bu tebligat Yunan maliye temsilcilerinin bölgenin gelirlerine el koymak için ne kadar gözünü kararttığını göstermesi açısından önemlidir.

Yunanlılar, işgal ettikleri bölgelerde bulunan dul ve yetimlere maaşlarını ödememiş, Mal Sandığı'ndan hiçbir şekilde harcama yapılmasına izin vermemişlerdir. Emeklilerle dul ve yetimlerin maaşlarının ödenmesi isteğine de olumsuz cevap vermişlerdir⁸.

⁷ "...Madde-i sabıkada zikr edilen mühletin sona ermesinden sonra şayet borçlarını ödemeyenler olur ise onların hakkında takibat-ı kanuniyede bulunmak üzere mahalli işgal kumandanıyla görüşüldükten sonra arzu edildiği takdirde ya bir müfreze-i askeriye veyahud mahalli Osmanlı jandarma kuvvetleriyle tahsildarları karyeye sevk edeceğiniz borçlulardan vakt-i hali müsait olup da borçlarını tesviye etmekden kaçınanlar borçlarını tamamı tamamına tesviye edene kadar hapis ve tevkif edilecektir. Bu gibi eşhas tevkif edilmekle beraber tahsildar, bunların taşınabilir mallarını haczedecektir ve ihtiyaç halinde bu taşınabilir malları sattırılarak borçlarını tesviye ettirilecektir. Bununla beraber taşınabilir malları borçlarının ödenmesine kifayet etmeyenler hakkında tahsildarlar onların taşınmaz mallarını da birer birer tahkik ve deftere kaydedeceği ve icabında bu gibi taşınmaz malları dahi sattırılarak borçları ödettirilecektir..." Ezine Yunan Maliye Müfettişi'nin, Ezine ve Ayvacık Mal Müdürlerine gönderdiği 8 Şubat 1922 tarihli tebligat, BOA, DH.İ.UM, 20_30/14-79. 2. 1.

⁸ Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 10 Ocak 1922 tarihli yazı, BOA, DH.İ.UM, 20_30_14_40_26_1.

Yunanlılar şavaşmadıkları bölgelerde ahaliye ait olan Ziraat Bankası şube ve sandıklarının sermayelerini gasp etmişler, borçların tahsilatını hızlandırmak için memurları baskı altında tutmuşlardır⁹.

Bayramiç kazasında bulunan Yunan Maliye Müfettişi Dimitri Sifara ile Tercüman Dimitri, Bayramiç Ziraat Bankası'nda bulunan iki yüz kırk bin beş yüz yirmi (240520) paradan iki yüz otuz bin kuruşunu alıp, karşılığında matbu ve Rumca yazılı bir makbuz senedi vermiştir.

Biga'da bulunan Yunan maliye kontrol memuru, Eytam Sandığı'nı ve Ziraat Bankası'nı kontrolü altına almış, Mal Sandığı'ndan dokuz yüz yirmi yedi bin yüz yirmi kuruş alarak geri kalan birkaç yüz lirayı bırakmıştır.

Maliye hazinesine ait paraların kendilerine ait olduğunu düşünerek fevkalade tasarruflu davranan Yunanlılar, yaptıkları masrafları belediye hesabından ödetmişlerdir. Bu yüzden belediyenin harcamaları aylık beş yüz lirayı bulmuştur¹⁰.

1922 yılının Ocak ayından itibaren, Karesi Ziraat Bankası şubesiyle ona bağlı sandıklarda birikmiş paralar, memurların maaşları, kırtasiye ve oda kirası gibi çok gerekli masrafların çıkarıldıktan sonra, Yunan maliye memuru tarafından Rumca yazılı makbuz karşılığında alınarak İzmir'e gönderilmeye devam etmiş, birikmiş paraların borçlara sarf edilmesine de katıyken izin verilmemiş, bu konuda merkezi idareye de bilgi verilmesine engel olunmuştur.

Ocak ayının son günlerinde Karesi Ziraat Bankası ile bağlı sandıklarında el konulan paranın miktarı toplamda sekiz yüz on beş bin beş yüz olmuş, biriken paranın her ay sonunda alınması kararlaştırılmış, biriken paraların alınmaması için Yunan mali kontrol memurlarına ve gerek mahalli hükümet yetkililerine yapılan müracaatlardan da bir sonuç alınamamıştır¹¹.

Balıkesir Yunan Maliye Kontrolörü, Karesi Mutasarrıflığı dahilinde, asker emeklileri, dul ve yetimlere maaş verilmemesini liva muhasebeciliğine şifahen tebliğ etmiş, Karesi'de sekiz dokuz aydan

⁹ Ticaret ve Zirâat Nezâreti'nden Sadâret'e gönderilen 8 Mart 1922 tarihli tezkire, BOA, HR.SYS, 2604/42-1-1.

¹⁰ BOA, HR.SYS, 2604_40-7-1; BOA, DH.İ.UM, 20_30_14_40_016_001.

¹¹ Ticaret ve Zirâat Nâzirından Sadâret'e gönderilen 20 Mart 1922 tarihli tezkire, BOA, HR.SYS, 2604_042_007_001.

Yunanlıların Hüdavendigâr Vilayetiyle Karesi ve Kala-i Sultaniye
Sancaklarındaki İşgal Uygulamaları (1922)

beri maaş alamayan asker emeklileri, dul ve yetimleri acınacak bir hale düşmüşlerdir. Karesi Mutasarrıflığı, Balıkesir Yunan Maliye Kontrolörünün, kanuna ve mevzuata uygun olarak tahsis edilmiş maaşların kesilmesine yönelik teşebbüsünün doğru olmadığını belirterek, bunların bir dereceye kadar zaruri ihtiyaçlarını gidermek üzere ağnam tahsilatından emeklilere, dul ve yetimlere birer ikişer (guruş/lira) maaş verilmesi lüzumunu muhasebeciliğe bildirmiş, bu konuda Dahiliye Nezareti'nce gereğinin yapılmasını talep etmiştir¹².

Fakat bu girişimler bir sonuç vermemiş, Karesi Mutasarrıflığı Liva Muhasebeciliği, 12 Mart 1922 tarihli cevabi tezkiresinde, Yunan Maliye Müfettişinin, İzmir Mümessilliği'nden aldığı kati emir üzerine asker emeklilerine, dul ve yetimlere maaş verilmesine müsaade edemeyeceğini kesin bir dille beyan ettiğini mutasarrıflığa bildirmiştir¹³.

Yunanlılar Balıkesir'e bağlı yerlerde, işgalleri altında bulunan kısımlarda, öşür bedelini bundan önce mültezimlerden doğrudan doğruya tahsile teşebbüs etmişler, daha sonraları bundan vazgeçerek kendileri tahsilat yapmamışlar, mültezimler aşar taksitlerini mal sandıklarına teslim etmişlerdir. Yunan maliye kontrol müfettişliği de Rumca makbuzlar karşılığında işgal altında bulunan yerlerdeki mal sandıklarında bulunan paraları almışlardır¹⁴.

Ağustos 1922 tarihli bir belgede Hüdavendigâr Vilayeti ile Karesi ve Kala-i Sultaniye livaları dahilindeki kazalar mal sandıklarından Yunanlılar tarafından muhtelif tarihlerde toplam otuz altı bin dokuz yüz elli liranın makbuz mukabilinde alındığı belirtilmektedir¹⁵.

¹² Karesi Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 11 Mart 1922 tarihli yazı, BOA, DH.İ.UM, 20_30/14-42/2.

¹³ Karesi Mutasarrıflığı Liva Muhasebeciliğinin 12 Mart 1922 tarihli cevabi tezkiresi, BOA, DH.İ.UM, 20_30/14-42/4.

¹⁴ BOA, DH.İ.UM, 20/30_14_40_030_1.

¹⁵ BOA, HR.SYS, 2604_00048_011_001.

Recep KARACAKAYA

Aded Liranın	Aded Liranın		
2950	02950	İnegöl Mal Sandığı'ndan	Hüdavendigâr Vilayeti
	06000	Bandırma Mal Sandığı'ndan	Karasi Livası
	05000	Bandırma Mal Sandığı'ndan	
	<u>12000</u>	Balya Mal Sandığı'ndan	
23000	<u>23000</u>	Yekun	
	02000	Ezine Mal Sandığı'ndan	Kala-i Sultaniye Livası
	<u>09000</u>	Biga Mal Sandığı'ndan	
	<u>11000</u>	Yekun	
	36.950	Cümle-i Yekun ¹⁶	

Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 8 Nisan 1922 tarihli bir tezkirede, Kütahya merkez kazası çiftçilerine Ziraat Bankası'ndan 50.000 liranın ikraz ve mümkün olmadığı takdirde 15.000 kile buğday ve 10.000 kile arpanın verilmesine Kütahya Livası Meclis-i İdaresi'nin mazbatasında lüzum gösterildiği bildiriliyor, bu gibi ihtiyaç sahibi ziraatçılara yardım yapılması bankanın vazifesi olup, ancak Yunan işgal mıntokası dahilinde bulunan mahallerdeki Ziraat Bankası şube ve sandıklarında mevcut bulunan paraların, Yunan maliye kontrol memurları tarafından alınıp, İzmir'e gönderilmekte olduğu ve Banka tarafından ikrazat icrasına engel olunduğu gibi, esasen Kütahya Ziraat Bankası şubesiyle haberleşme imkanı dahi bulunmadığından durumun inkişafına kadar Kütahya Ziraat Bankası'nca nakden yahut, aynen ikrazat icrası mümkün olmadığına bildirilmekteydi¹⁷.

¹⁶ BOA, HR.SYS, 2604_00048_012_001.

¹⁷ Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 8 Nisan 1922 tarihli bir tezkire, BOA, DH.İ.UM, 20_30/1-48/5; BOA, DH.İ.UM, 20_30/1-48/1, 2, 3, 4.

1.1. Yunanlıların İşgal Ettikleri Bölgelerde Hayvanlara El Koymaları

Yunan tabur kumandanı, beraberinde Ezine Yunan mümessil vekili ve Yunan maliye müfettişi olduğu halde 10 Mart 1922 günü Bayramiç'e gitmiş, Yunan işgali altında bulunan bölgelerinin köy ihtiyar heyetlerini Bayramiç'e çağırarak, köylerinde bulunan öküz arabalarıyla, Bayramiç Harar Fabrikası'na ait kerestelerin Geyikli İskelesi'ne nakline teşebbüs etmiş, ayrıca köyde bulunan koyun sürülerinden de koyun istemiştir.

Harar fabrikasına ait kerestelerin Yunanlılar tarafından Geyikli İskelesi'ne naklinin önlenmesi için gerekli teşebbüslerde bulunmuş, fakat nakiller önlenememiştir¹⁸.

Yunanlılar, Bayramiç'de ahalinin elinde bulunan hayvanları almış, bunlara erzak ve cephaneye yükleterek Bayramiç'den ayrılmışlardır.

Bursa, Bandırma, Karacabey, Gönen civarındaki çiftlik ve meralarda bulunan kuzuların İstanbul'a gönderilmesi de Yunan ordusu tarafından engellenmiştir. Yunan işgal kuvvetleri komutanlığı, Karabiga iskelesinden hayvan ve yiyecek ihracını yasaklamıştır.

Hüdavendigâr Vilayeti ve Karahisar Sancağı'nda bulunan ve İstanbul'a gönderilmek üzere Mudanya, Gemlik, Bandırma ve Yalova iskelelerine getirilen kasaplık hayvanların nakline işgal kuvvetleri mani olmuş, mal sahipleri ve hayvanlar zor durumda kalmıştır.

1.2. Yunanlıların İşgal Ettikleri Bölgelerde Yunan Parasını Tedavüle Koyma Girişimleri

Yunanlılar işgal ettikleri bölgelerde Yunan drahmisini tedavüle koymaya çalışmışlardır¹⁹. (22 Kasım 1921)

¹⁸ Dâhiliye Nâzırı'ndan Sadâret'e gönderilen Nisan 1922 tarihli tezkire, BOA, DH.İ.UM, 20-30/14. 49.4. 1.

¹⁹“Ezine'de Yunan işgâl kumandanı binbaşı Salamon Kafatos'un taht-ı rişâsetinde bulunan Yunan Yüzbaşısı Mareva ve Mülâzım-ı Evvel Papa Vakis ve kazâ-i mezkûr Baytarı İsmail Hakkı efendilerden mürekkep komisyon ma'rifetiyle Ezine, Bayramiç ve Ayvacık kazâları ahâli-i İslâmiyesi nezdinde mevcûd hayvânâtın bade'l-mu'âyene ve tekâlif-i harbiye usûlüyle bilâ-bedel alınmakta bulunduğu...” Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen 17 Haziran 1922 tarihli tezkire, BOA, DH.İ.UM, 20_31_14_17_010_001.

Biga Yunan kumandanının himaye ettiği çeteler marifetiyle “Sarıkaya” karyesi ahalisinden aylık kırk lira tahsil edilmekte olduğu, Yunanistan’dan talep olunduğu anlaşılan yarımşar liralık sahte banknotların tedavüle sokma girişiminde bulunduğu ve Ezine, Bayramiç ve Ayvacık kazaları İslam ahalisine ait hayvanların harb vergisi olarak ücret ödmeden alınmakta olduğuna dair şikayetler üzerine İtilaf Devletleri Fevkalade komiserliklerine gerekli tebligatlar yapılmıştı.

Yapılan tebligatlara cevaben İtilaf Devletleri fevkalade komiserliklerden gelen ortak bir takrime ekli Yunan komiserliği takirinde, bahsedilen tekalif-i harbiye komisyonunca alınan hayvanat bedelinin derhal ödemesinin mümkün olamadığından sahiplerine gecikmeksizin ödenecek olan değişik hayvan bedellerini gösteren geçici makbuzlar verildiği, eşkıya tarafından aylık bir vergi vermekle mükellef tutuldukları bahis konusu olan Sarıkaya karyesinin İngilizlerin mıntıkası dahilinde bulunmasından dolayı hiçbir şekilde ödemeye mecbur olmadığı, Biga ve havalisinde sahte para tedavülü hususunda ise böyle bir vakanın asla görülmediği “Panormo” askeri kumandanlığının bildirimine dayanarak beyan edilmiştir²⁰.

1.3. Yunanlıların İşgal Ettikleri Bölgelerde Zeytinyağı İhracatını Yasaklamaları

Yunanlılar, Edremid, Kala-i Sultaniye, Burhaniye ve Ayvalık gibi işgal ettikleri bölgelerden zeytinyağı ihracatını da yasaklamışlardır. Zeytin üretiminin azlığını ve yağ fiyatlarının artmasını gerekçe gösteren İzmir Yunan Yüksek Komiserliği 14 Ocak 1922 itibarıyla zeytinyağı ihracatını yasaklanacağını Ezine Yunan mümessilliğine gönderdiği bir yazı ile bildirmiştir²¹.

Yunan mümessilliği, Karesi Sancağı’nda (Edremid, Burhaniye ve Ayvalık’ta) vakıflara ait olup İstanbul ve diğer yerlere gönderilen bütün zeytinyağlarından, ahalden olduğu gibi % 10 vergi alınacağını Evkaf memurluğuna tebliğ etmiştir²². (23 Mayıs 1922). Evkaf Nezareti ise duruma itiraz etmiş, sırf vakıfların mahsulatından olan bu

²⁰ Hariciye Nezareti’nden Dâhiliye Nezâreti’ne gönderilen 17 Haziran 1922 tarihli tezkire, BOA, DH.İ.UM, 20_31_14_17_009_001.

²¹ BOA, DH.İ.UM, 20_29/14_91_1.

²² BOA, HR.SYS, 2616/4-13-1.

Yunanlıların Hüdavendigâr Vilayetiyle Karesi ve Kala-i Sultaniye
Sancaklarındaki İşgal Uygulamaları (1922)

yağların camilere ve büyük hayır kurumlarına ait olduğundan, ticaret erbabına ait yağlara kıyasla, bunlardan da vergi alınması vakıf hukukuna aykırı olacağından, konuyla ilgili olarak gerekli teşebbüslerde bulunulması ve vakıflara ait zeytinyağlarının engellenmeden, tamamının serbestçe ihracının gerekli teşebbüslerde bulunulmasını Hariciye Nezareti'nden istemiştir²³. Osmanlı Devleti yetkilileri zeytinyağlarının serbestçe ihraç edilmesinin sağlanması yönünde gerekli teşebbüslerde bulunmuştur²⁴. Yunan mümessilliği, Edremid, Burhaniye ve Ayvalık'ta vakıflara ait zeytinyağlarından % 10'unun Yunan işgal idaresi yağ komisyonuna terki şartıyla yağ sevkine ve ihracatına engel olmayacaklarını bildirmişlerdir. (19 Temmuz 1922)

2. Yunanlılar, İşgal Ettikleri Bölgelerde Takip Ettikleri Askeri Politikalar

Yunanlılar, işgal ettikleri bölgelerdeki asker idarecileri görevlerinden alarak bölgeden uzaklaştırmışlar, Osmanlı yönetimine fiilen son verip bütün kontrolü ele geçirmeye çalışmışlardır.

Jandarma birliklerindeki subay ve askerler görevlerinden alınarak İstanbul'a göndermişlerdir. Polisin, jandarmanın ve ahalinin elindeki her türlü silaha el koyan Yunanlılar, bölgede asayişin sağlanması ile halkın can, mal ve namus güvenliklerini koruma haklarını da ellerinden almıştı. İşgal edilen bölgeler Yunanların her türlü tehdidine açık hale getirilmiş, istediklerini uygulayabilecek bir ortam hazırlanmıştı.

Yunanlılar, Balıkesir Jandarma Alayı subay ve askerlerini buldukları yerlerden çıkararak İstanbul'a göndermişlerdir. Yine Yunan işgal sahası içinde bulunan Bursa Jandarma Alayı'ndan da yedi subay ile yirmi üç jandarmayı İstanbul'a gönderilmiştir. Osmanlı hükümeti ise durumu engelleyebilmek için gerekli teşebbüslerde bulunmuştur.

Yunanlıların Bursa Alayı'na mensup, Karacabey Bölüğünün dağ kazı takımını ilga ederek subay ve askerlerini İstanbul'a göndermek üzere Mudanya sevk etmek istemeleri üzerine bu askerlerin

²³ BOA, HR.SYS, 2616/4-11-1.

²⁴ BOA, HR.SYS, 2616/4-17-1.

Karacabey’de kalmaları için teşebbüste bulunulmuş, Umum Jandarma Kumandanı Mirliva Ali Kemal Paşa, 12 Şubat 1922 tarihinde Yunanlıların Bursa jandarma teşkilatını da feshedeceği korkusuyla, bu hususta teşebbüslerde bulunulması için durumu Dahiliye Nezareti’ne bildirmiştir²⁵.

Yunan işgal kuvvetleri Edremit’te de Osmanlı subay ve askerlerinin sayısını azaltmıştır. Bir subayın idaresi altında 10 jandarma ayrılarak, polis teşkilatı ilga edilip vazifelerine son verilmiş, vazifelerine son verilenlerin sonra bir vapurla İstanbul’a gönderilmeleri kararlaştırılmıştır²⁶.

25 Ocak günü Yunan mümessili Aleksan Efendi, Balıkesir Mutasarrıfı Cevdet Bey’e, ay sonunda alay merkeziyle Balya ve Sındırgı takımlarının kaldırılacağını, subay ve erlerinin İstanbul’a gönderilmeleri gerektiğini, sonrasında Bandırma, Gönen ve Edremid bölüklerinin de lağvedileceğini bildirmiştir²⁷.

Yunanlılar tarafından çeşitli tarihlerde birer bahane ile tevkif olunan jandarma subayları vardı. Umum Jandarma Kumandanı Mirliva Ali Kemal Bey tarafından verilen bir bilgiden anlaşıldığına göre bu subaylardan bazıları; Yunan ordusunun emniyetini ortadan kaldıracak fesat hareketlerinde buldukları, demiryollarını tahrip ettikleri iddialarıyla tevkif edilmişlerdi. Tevkif edilen bu subaylardan bazıları İzmir’deki Divan-ı Harb’e sevk edilmişler, orada yargılandıktan sonra beraat etmişlerdi. Bazıları ise Yunanistan’a gönderilmişler, orada bir süre kaldıktan sonra tahliye edilmişlerdi. Henüz tahliye edilmeyen 12 subay bulunmaktaydı ve bunların tahliye edilmeleri için çalışmalar yapılmaktaydı²⁸.

Yunan Hükümeti mümessilliği, Gemlik kazası jandarma kumandanı vekili Halil Sıdkı Efendi’yi Dersaadet’e sürmeye karar vermiş ve jandarmayla ilişkisinin kesilmesini istemişti. Halil Sıdkı

²⁵ Umum Jandarma Kumandanı Mirliva Ali Kemal Paşa’dan 12 Şubat 1922 tarihinde Dahiliye Nezareti’ne gönderilen tezkire, BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ), 59/43-2.

²⁶ Edremit Kaymakamlığından Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 4 Şubat 1922 tarihli tahrirat sureti, BOA, DH.EUM.AYŞ, 59/42-9.

²⁷ BOA, DH.İ.UM, 20_32_14_4_003_001

²⁸ Umum Jandarma Kumandanı Mirliva Ali Kemal Bey’den Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 12 Mart 1922 tarihli tezkire, BOA, DH.EUM.AYŞ, 59/90-10-1.

Yunanlıların Hüdavendigâr Vilayetiyle Karesi ve Kala-i Sultaniye
Sancaklarındaki İşgal Uygulamaları (1922)

Efendi'nin sürülmesinden sonra Gemlik'te iki piyade jandarma kalacaktı²⁹.

2.1. Hüdavendigâr Jandarma Alayı Bölgesinde Yunan İşgal Kuvvetlerinin Halka Zulümleri

4 Ocak gecesi Doktor Şefik Hidayet Bey, iki Yunan askeri tarafından, Bursa'nın Akbıyık Türbesi civarında, tehdit edilerek üzerindeki parası, altın saati ve diğer eşyaları gasb edilmiştir.

Yine aynı gece, Bursa'nın Hızırlık mahallesinde, üç silahlı Yunan askeri tarafından Tatar Abdullah oğlu Hüseyin, kasaturalarla ağır şekilde yaralanmıştır³⁰.

Yunan müfrezeleri, Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı mıntıkası dahilindeki köyleri sık sık basarak ihtiyaçlarını tedarik etmiştir.

Karabiga'nın "Kulfal" karyesine bir Yunan süvari askeri gelerek, karyede yüz asker alacak ev, efrad ve hayvanatın işeleri için koyun, arpa ve samanın tedarik edilerek hazırlanmasını istemiştir. Yapılan müracaatlar neticesinde bu isteklerinden vaz geçmişlerdir.

15, 16 Mart 1922 tarihlerinde dört askerlik bir Yunan müfrezesi "Hacı Bekirli" karyesine gelerek ahaliden parasını ödemedi cebren süt, yoğurt, peynir ve ekmek almışlardır³¹.

Yunan işgal kuvvetleri bazı yerlerde halka doğrudan zulüm yapmak yerine eşkıyaları destekleyerek onların yaptıkları zulümlere ses çıkarmamışlardır.

Bayramiç kazası Yunan kumandanı askerleriyle birlikte geceleri kasaba dışına çıkmış, kasabanın güvenliğini, kendisinin tayin ettiği ve başlarında birçok sabıkası bulunan Kıryako adında bir Rum'un bulunduğu Rum bekçilere bırakmıştır³².

Kala-i Sultaniye livasının Yunan işgaline uğrayan Ezine ve Ayyvacık kazaları mıntıklarındaki Koç Ali Oba ve Tavaklı

²⁹ Gemlik Kazası Kaymakam vekilliğinden Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderilen 14 Şubat 1922 tarihli yazı, BOA, DH.EUM.AYŞ, 00061_00035_010_001; BOA, DH.EUM.AYŞ, 00061_00035_011_001.

³⁰ Umûm Jandarma Kumandanı Mirliva Ali Kemal Paşa'dan Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen 25 Ocak 1922 tarihli yazı, BOA, BOA, DH.EUM.AYŞ, 61_35_013.

³¹ Kala-i Sultâniye Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen 25 Mart 1922 tarihli tahrirat, BOA, DH.İ.UM. 20_30_14_48_002_1.

³² Kale-i Sultâniye Sancağı Mutasarrıflığı'dan Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen 2 Şubat 1922 tarihli yazı, BOA, DH.EUM.AYŞ, 00059_00007_001_001

karyelerinde Yunan müfrezeleriyle eşkiya çeteleri arasında çatışmalar çıkmıştır. 12 Ağustos'ta Sadık ve Kara Mustafa idarelerindeki yirmi kişilik bir çete ile yüz elli kişilik bir Yunan askeri müfrezesi arasında Ezine'nin Koçaliobası karyesinde iki saat devam eden bir çarpışma olmuştur. Çarpışmada eşkiya nüfusça bir zayiata uğramamış, Yunanlılardan bir onbaşı ölmüş, iki asker yaralanmıştır. Eşkiyanın kaçarak köyü terk etmesi üzerine karyeye giren Yunan müfrezesi yetmiş haneden ibaret olan köyün yalnız yedi hanesi dışında gerikalan altmış üç haneyi bombalayarak tamamen yakmışlar ve karye ahalisinden üç kişiyi katletmişler, kızlara ve kadınlara tecavüz etmişlerdir.

Ayvacık kazasının Tavaklı [veya Duvaklı] karyesinde bir başka Yunan müfrezesi Çerkes Mehmet çetesi ile çatışmış, şakilerden 2 kişi, Yunan müfrezesinden bir asker ölmüş, üç asker yaralanmıştır. Eşkiyanın kaçmasından sonra karye Yunan müfrezesi tarafından tamamen yakılmıştır³³.

Yunanlılar tarafından Sındırgı ve Bigadiç havalisinde bir çok Türk köyü yakılmıştır. 1922 yılının Ocak ayının ilk haftasında çeteler ile münasebette buldukları beyanıyla Sındırgı Kaymakamı Şakir Bey, belde müftüsü, eşraftan otuz kişi, mülkiye memurlarının birçoğu ve Osmanlı jandarma süvârilerinden Kâmil tutuklanmış, Gördes Kaymakam Vekili Hâfız Kadri Efendi de bu tutuklular arasına katılarak Akhisâr Dîvân-ı Harbine gönderilmiştir³⁴.

3. İdari Politikalar

Yunanlılar işgal ettikleri bölgelerde 1922 yılı boyunca idari politikalar da takip etmişler, işgal edilen bölgelere yeni Yunan temsilciler atamışlar, yerel idareciler tutuklamışlar, darp etmişler, sürgüne göndermişlerdir. Adliye'ye ait tebligatların yapılmasına müdahale etmiş, posta ve telgraf müdürlüklerinin görevlerini yapmalarını engellemişlerdir. Yunan Fevkalade Komiserliği, Gemlik,

³³ Umûm Jandarma Kumandanı Mirliva Ali Kemal'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Ağustos 1922 tarihli yazı, BOA, DH.EUM.AYŞ, 00062_00073_001_001.

³⁴ Dahiliye Nazırı Ali Rıza Paşa'dan İzmir Vali Vekili Mehmet Subhi Efendi'ye gönderilen tahrirat, BOA, DH.İ.UM, 20_32_14_4_003_001.

Yunanlıların Hüdavendigâr Vilayetiyle Karesi ve Kala-i Sultaniye
Sancaklarındaki İşgal Uygulamaları (1922)

İnegöl gibi bölgelere mümessiller tayin etmiş ve bölge idarecilerinin bu mümessillere yardım etmesini istemiştir³⁵.

Yunanlılar tarafından gözaltına alınan Bayramiç Kaymakam Vekili Arif Efendi serbest bırakılmış, fakat serbest bırakılırken bile ona hakaret edilmiş hatta, darbetmek amacıyla üzerine hücum edilmiştir. Orada bulunan köy ihtiyar heyetine de, köylerine gelecek eşkiyaya yardım ve yataklık etmeyeceklerine dair Rumca kağıtları zorla mühürletmişlerdir³⁶.

Erdek Kazâsı Kaymakamı Hasan Fikret Bey de, görevden alınan, tutuklanan ve sürgün edilen idarecilerden biridir.

Hasan Fikret Bey, görevi sırasında önce Kuvâ-yı Milliye taraftarı söylemleri olduğu suçlamasıyla, sonradan bazı memleket eşrafının kaymakamlık dairesine geldikleri, Müslümanların haksız yere öldürülmesine, yaralanmalarına ve yağmalanmalarına meydan vermediği, kaymakamlık makamının işgaline engel olduğu, Yunan bayrağını çektiği, maliye, ziraat ve rusûmât daireleri işlerine müdahale ettirmediği, paranın gasbedilmesine engel olduğu, işgal kuvvetleri aleyhinde bulunduğu olmak gibi suçlamalarla görevinden alınmak istenmiş, Bandırma Dîvân-ı Harb-i Örfisi'nce tahkikat yapılmadan, şahitlerin dinlenmesine gerek görülmeden kırk gün hapse ve bin yüz drahmi para cezasına çarptırılmış, sonra Erdek'e dönmesine izin verilmemiştir. İstanbul'a bir seyahat vesikası verilerek Bandırma'dan çıkarılmıştır.

Hasan Fikret Bey, görev yaptığı sırada Yunanlılar tarafından büyük baskılara uğramış ve yaşadıklarını bir rapor halinde 4 Mayıs 1922 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne sunmuştur. Hasan Fikret Bey, Yunanlılar tarafından marûz kalmış olduğu tecâvüzleri, Erdek Bandırma ve Gönen kazâlarıyla mülhakâtında İslam ahaliye revâ görülmekte olan mezâlimi, buna son vermek üzere İtilaf devletleri tarafından âcilen bir heyet gönderilmesi gerektiğinin Erdek Bandırma

³⁵ Hüdavendigâr Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tahrirat, BOA, DH.İ.UM, 20_30/14-20-1-2.

³⁶ Bayramiç Jandarma Takımı Kumandanı Vekili Çavuş Hüseyin Hüsnü'den Kale-i Jandarma Tabur Kumandanlığına gönderilen 12 Mart 1922 tarihli yazı, BOA, DH.İ.UM, 20_30/14-49. 2. 1.

ve Gönen kazâları ahâlisi tarafından istidâ olunduğunu raporunda anlatmaktadır³⁷.

Hasan Fikret Bey'in tutuklanıp hapsedilmesinden sonra, Erdek kaymakamlığı işgal edilmiş, kaymakamlığa Yunan bayrakları asılmıştır.

Paskalyadan iki gün önce silah arama bahanesiyle, Bandırma Müslüman mahalleleri aranmış, iki gün hiçbir Müslüman'ın sokağa çıkmasına izin verilmemiş, arama sırasında mücevherât ve paralar yağma edilmiştir. Bandırma hapishanesinde iki yüz seksen suçsuz mahbûs bulunmaktadır. Birçoğu bir kaç seneden beri hapis olup ifadeleri bile alınmamıştır. Bandırma'da son iki ay zarfında dokuz suçsuz kurşuna dizilmiştir. Bandırma ve Gönen'in birçok köyü yakılmıştır. On gün içinde silahlarını teslim etmeyenlerin kurşuna dizilecekleri resmen ilan edilmiştir. Paskalya günlerinde liman yakınındaki caminin minare ve kubbesi hedef yapılarak ateş açılmış, hedeflerde birçok delik açılmış, Erdek'de mezarlıklar dahi yakılmıştır. Tarlalarına çalışmaya giden Müslümanlar, yerli Rumlar tarafından feci şekilde katledilmişlerdir.

Hasan Fikret Bey örneğinde görüldüğü üzere, Yunan emellerine ve niyetlerine göre çalışmayanlar, ya hapsedilmekte veya bölgeden bir çok suçlamayla uzaklaştırılmaktadırlar³⁸.

Karesi Mutasarrıfı Cevdet Bey de Yunanlıların hedefinde olan bürokratlardandır. Yunanlar, diğer işgal bölgelerinde olduğu gibi Balıkesir'i de idari, mali ve diğer yönlerden tamamen kontrol altında tutup işgallerini kısa sürede kalıcı bir hale getirerek buradaki hâkimiyetlerini pekiştirmek için, Karesi Mutasarrıfı Cevdet Bey'i de zorla görevinden uzaklaştırmışlardı³⁹. Karesi Mutasarrıfı Cevdet Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Nisan 1922 tarihli raporda, Yunan Hükümeti'nin 6 ay önce Karasi Sancağı mülhakatında mülki teşkilatlanma yaptığı bildirilmekte, diğer işgal edilen bölgelerde de tatbik edilmiş olan teşkilatın mümessil vekili ile maliye ve adliye kontrolörlerinden ibaret olduğu belirtilmekte, bu teşkilat yapısını

³⁷ BOA, DH.İ.UM, 20_10_2_34_4_1

³⁸ BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 4712/353353_2_1.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Serap Sunay, "Mülki ve Askeri Görevlilerin Raporlarına Göre Yunan İşgali Altında Balıkesir (1920-1922)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 39, 2021, s. 32.

Yunanlıların Hüdavendigâr Vilayetiyle Karesi ve Kala-i Sultaniye
Sancaklarındaki İşgal Uygulamaları (1922)

kurmanın amacının, Yunan Hükümeti'ni Balıkesir ve mülhakatında ve diğer işgal ettiği bölgelerde tesis ederek halkı buna ısındırmaktan ibaret olduğunu beyan etmektedir⁴⁰.

3.1. Yunanlıların Posta ve Telgraf Müdürlüklerini Kontrol Altına Almaları, Buralarda Çalışanları Tutuklamaları ve Sürgün Etmeleri

Nisan 1922'den itibaren Yunan kontrol memurları tarafından Edremit, Marmara, Erdek ve Balıkesir posta ve telgraf müdür ile memurlarının vazifelerine son verilmişti. Yunan işgal kuvvetleri, her türlü hukuksuz uygulamayı istedikleri gibi yapmış ve bunların gelecekte aleyhlerinde kullanılmasını önlemek amacıyla tüm haberleşme kanallarına el koyma faaliyetlerini, belgesiz, şifahi bir şekilde yürütmüşlerdi⁴¹.

Bursa Telgraf ve Posta Başmüdür İhsan Bey, Yunanlıların Bursa Askeri Kumandanlığı tarafından, yüksek rütbeli bir Türk subayı tarafından kendisine yazılan bir mektub sebebiyle, asayiş ve ordunun emniyeti için tehlike arzettiği ileri sürülerek İzmir'e uzaklaştırılmıştı⁴². 11 Şubat 1922 tarihine kadar İzmir'in Tepecik mevkiinde esir karargahında çadırda, sonrasında ise Polis Müdüriyeti'nin gözetimi altında İzmir'de kalmak zorunda kalmıştır⁴³. Adı geçen 26 Şubat 1922 tarihinde Bursa'ya dönmüş ve işine başlamıştır⁴⁴.

⁴⁰ BOA, DH.İ.UM, 20_30/14_74_2_1; BOA, DH.İ.UM, 20_30/14_74_2_2; BOA, DH.İ.UM, 20_30_14_74_002_003; BOA, DH.İ.UM, 20_30_14_74_002_004.

⁴¹ Sunay, *agm.*, s. 21.

⁴² Hüdâvendigâr Posta ve Telgraf Başmüdürü İhsan Bey'in Yunanlılar tarafından tevkif ve İzmir'e sevk edilmiş olduğuna dâir İdâre-i Umûmiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nin 25807/662 ve 26044/6 numarasını muhtevi olarak şeref-vârid olan 14 Teşrin-i sâni sene 1337 ve 4 Kânûn-ı sâni sene 1338 tarihli iki kıt'a tezkere-i devletleri üzerine düvel-i i'tilâfiye fevkalâde komiserliklerine tebligât-ı lâzime ifâ edilmişidi. Tebligât-ı vâkı'aya cevâben mezkûr fevkalâde komiserliklerden vârid olan müşterek bir takrire melfûf Yunan komiserliği takirinde yüksek rütbeli bir Türk zâbiti tarafından me'mûr-i mûmâ-ileyhe yazılan bir mektub sebebiyle kendisi âsâyîş ve ordunun emniyeti için tehlikeli addedildiği cihetle İzmir'e nefy edilmiş olduğu Bursa Askeri Kumandanlığı'nın iş'ârına atfen beyân edilmiştir. BOA, DH.İ.UM, 20_30_00014_38_004_001.

⁴³ BOA, DH.İ.UM, 20_30_00014_38_006_001.

⁴⁴ BOA, DH.İ.UM, 20_30_00014_38_003_001.

SONUÇ

1922 yılı içinde Yunanlılar Hüdavendigâr vilayetiyle Karesi ve Kala-i Sultaniye sancaklarında işgal ettikleri bölgelerde askeri, idari ve mali yönleri olan işgal uygulamaları gerçekleştirmiştir. Bu yıl içinde yapılan işgal uygulamalarına bakıldığında, Yunanlıların 1920-1921 yılı içinde yaptıkları uygulamaları devam ettirdikleri söylenebilir.

İşgal ettikleri bölgelerdeki yerel yöneticileri görevlerinden alarak, idari yapıyı ele geçirmişler, iktisadi faaliyetlere müdahale ederek, işgal ettikleri bölgenin gelirlerini ve giderlerini kontrol etmişler, Ziraat Bankası şubelerinde ve mal sandıklarında toplanan paraları zorla gasbetmişler, bu paralardan hiçbir şekilde harcama yapılmasına izin vermemişler, dul ve yetimlerin maaşlarının ödenmesine engel olmuşlar, işgal ettikleri bölgelerde hayvanlara el koymuşlar, Yunan parasını tedavüle koyma girişimlerinde de bulunmuşlar, zeytinyağı ihracatını yasaklamışlardır.

Posta ve telgraf müdürlüklerini kontrol altına alarak haberleşme özgürlüğünü engellemişler, jandarma ve polislerin silahlarını toplayarak, onları görevden uzaklaştırmışlar, işgal bölgelerinde asayişin bozulmasına, çetelerin faaliyetlerinin artmasına ve bölgede huzur ve sükunun tamamen ortadan kalkmasına yol açmışlar, halka zulümler yapmışlardır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî (DH.EUM.AYŞ)

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Müdüriyeti (DH.İ.UM)

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS)

2. Araştırma Eserleri

Altıntaş, Ahmet, *Millî Mücadele Döneminde Çanakkale 1919-1923*, Ankara 2007.

* Belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

Yunanlıların Hüdavendigâr Vilayetiyle Karesi ve Kala-i Sultaniye
Sancaklarındaki İşgal Uygulamaları (1922)

Ediz, İsmail, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

Gökçen, Salim, “Milli Mücadele’de Yunan İşgallerinin Genel Karakteri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Y.12, S.23, Bahar 2016, s. 89-111.

Köstüklü, Nuri, “Batı Anadolu’da Yunan İşgal Metodu Üzerine Analitik Bir Yaklaşım”, *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri 26-28 Eylül 2012*, Yay. Haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 141-148.

Mutlu, Cengiz, “Milli Mücadele’nin Bir Başka Yönü: Anadolu’da Yunanistan’ın Vekalet Savaşı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XIX/39, Güz 2019, ss. 563-588.

Sunay, Serap, “Mülki ve Askeri Görevlilerin Raporlarına Göre Yunan İşgali Altında Balıkesir (1920-1922)”*Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 39, 2021, ss. 1-37.

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahribat

Günver GÜNEŞ*

GİRİŞ

Yunan işgalinin Batı Anadolu'da yarattığı en önemli sonuçlarından biri toplumsal perspektiften bugün bile etkilerini sürdüren sosyal bir yaraya dönüşmüş olmasıdır. Bunun başlıca sebebi Yunan askeri birliklerinin Batı Anadolu'yu ele geçirdikten insani değerleri ve savaş kurallarını önemsemeyerek uyguladıkları mezalim olmuştur.

Mezalim dediğimizde karşımıza zulüm ve haksızlık kavramları çıkmaktadır. Korumasız yerleşim bölgelerinin, binaların, dini yapıların, eğitim öğretim kurumlarının tahribatı ya da bilinçli olarak zarar verilmesi; bilimsel çalışmaların, sanat ürünlerinin, tarihi eserlerin talan edilip yağmalanması mezalim olarak tanımlanmaktadır.¹ Mezalim kavramı Yunan ordusunun bu çalışmada değerlendireceğimiz faaliyetlerini karşılamaya yeterli gelmeyebilir. Yunanlıların gerçekleştirdiği mezaliminin yeniden farklı bir tanımının yapılması gerekir: Yunan ordusunun savunmasız şehirlerin dışında, kasabaları, köyleri silahlı birlikleri ile soyması, evleri yakması, sahipsiz kalmış insanları göçe zorlamak, çaresiz kadınları ve çocukları, yaşlıları kurşunlamak, yaralamak, öldürmek, işkence etmek, hırsızlık, gasp, tecavüz ve ırza geçmek işgal planının basamakları idi.²

Diğer Batı Anadolu yerleşimlerinde olduğu gibi Aydın kent merkezi ve Sancağın diğer yerleşimlerinin de işgalle birlikte halkın Yunanlılara karşı koyabilecek gücü bulunmuyordu. Yunan ordusunun Aydın kentinde yaşayan sivil Müslüman halka karşı giriştiği eylemlerinin askeri açısından kabul edilebilir bir gerekçesi

* Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Efeler Aydın/Türkiye.

ggunes65@gmail.com

ORCID NO: 0000-0002-4255-5288

¹ Murat Özcan, *Tarih Işığında Yunan Mezalimi*, IQ Kültür, Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 41-42.

² Halide Edip, Yakup Kadri, Falih Rıfkı, Mehmet Asım, *Yunan Mezalimi*, çev. Hüseyin Fevzi Ayberk, Yeni İstanbul Yayınları, Yer Yok, 1970, s.13.

bulunmuyordu. Aydın'ın Müslüman Türk halkı hiçbir eyleme karışmamış olsalar da kendilerini Yunan askerlerinin saldırısından kurtaramamışlardır.³ Bu durumda Yunan ordusunun Aydın'a girmesiyle birlikte ve çekiliş esnasında uyguladıklarının mezalim kavramıyla birebir uyuştüğunun göstergesi olmuştur.

Yunanlılar Aydın'ı işgal ettiğinde aslında kendilerinin kontrolüne bırakılmış bölgenin de dışına çıkıyorlardı.⁴ Öyle ki nüfusunun önemli bir kısmının Türk olduğu tartışma götürmeyecek bir bölgede faaliyet içine girmişlerdi.⁵ İşgal ettikleri her bölgeyi Megali İdea düşüncesi içerisinde Yunanistan toprağı yapmayı amaçlayan bir siyaset takip etmeye başladılar. Bunu gerçekleştirebilmek içinde 27 Mayıs 1919'da Yunan işgali ile savunmasız kalan Aydın halkına karşı işgalin ilk gününden itibaren mezalime yöneldiler. 1919- 1922 yılları arasında Yunan işgalinin Batı Anadolu'da yaratmış olduğu tahribat hakkında tutulan resmi raporlar ve yapılmış bilimsel araştırmaların sonuçlarına göre, Yunan işgali boyunca Anadolu'da tahribatın en yoğun yaşandığı bölge Aydın Vilayeti olmuştur. Vilayet dahilinde Aydın Sancağı ise Yunan ordusunun geçiş güzergâhında önemli bir konumda bulunduğu için tahribatı sosyal ve ekonomik boyutuyla en acı şekilde yaşayan yerleşimlerden biri olmuştur.

1. Yunan Ordusunun Çekiliş Öncesi Aydın Sancağında Yaşanan Tahribatın Boyutları

1.1. 1921 Yılında Aydın Bölgesinde Yaşanan Yunan Mezalimi

Yunan işgali altında 1921 yılı içinde Aydın'ı betimleyen neredeyse hiçbir yerli kaynak yoktur. Arnold Toynbee 1921 yılı Şubat ayı içinde Aydın'ı ziyaret ettiğinde karşılaştığı manzara hiçte iç açıcı değildi. Türk mahallesinin büyük bölümü yıkılmış, camiler tahrip ve terk edilmiş, kentte hemen hemen hiç Türk kalmamıştı. Aydın- İzmir

³ Justin McCarty, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1998, s. 302-303.

⁴ Hakkı Gürkan Ganiz, *Milli Mücadele Başlarında Aydın Sancağı (1919-1920)*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2009, s.120-121.

⁵ McCarty, *age.*, s. 306.

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahribat

Demiryolu üzerinde kilometreler boyunca yakılmış, yıkılmış, tahrip ve terk edilmiş çiftlikler görülüyordu.⁶ Diğer yerleşimlerin ise Aydın kadar olmasa da gözle görülür bir şekilde ciddi kayıpları bulunuyordu. Özellikle Menderes'in güneyinden kuzeye doğru Yunan askeri birliklerine baskın yapan Kuvâ-yı Milliye'den intikam alabilmek için Yunanlılar baskın yedikleri bölgede yakın yerleşimleri ve köylerde insanlık dışı katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Aslında Yunanlıların Aydın hattı üzerinde gerçekleştirdikleri büyük eylemler Haziran 1919 ve devamında yaşanmış, şikâyetler üzerine bölgeye gönderilen Uluslararası Tahkik Heyetinin incelemeleri sonrası kısmen de olsa durulmuştu. 1921 yılı içinde Türk ve Müslüman halka karşı gerçekleşen mezalim daha çok yol güzergâhları dışında kalan ulaşımın güçlükle gerçekleştiği dağ köylerinde ve kuytu arazilerde görülmüştür.⁷ Yörük Ali Efe belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla 1921 yılı içinde Yunan birliklerinin baskısı nedeniyle Aydın'a bağlı köylerde yaşayan Türk halkının durumu oldukça kötüydü.⁸ Bu süreçte Menderes'in kuzeyinde yaşayan ahaliye Yunanlılar tarafından yapılan mezalim hakkındaki raporlar düzenli olarak Yörük Ali Efe'ye iletilmiştir.⁹

Aydın-Tire hattının 4 giriş kapısından biri olan Germencik-Tire güzergâhı katliamlar zincirinin bir diğer halkasıydı.¹⁰ Bu güzergâhtaki, Germencik, Hıdırbeyli, Dampınar, Habibler ve Uzgur (Başköy) katliamlara halka halka eklenirken, bu güzergâhtaki Çamlıca katliam yaşamayan tek köy olacaktı.¹¹ Mayıs 1921'den sonra özellikle Yunan mezaliminden kaçan yüzlerce Türk büyük zorluklar içinde

⁶ Arnold Toynbee, *The Western Question In Greece and Turkey*, London 1922, s.273, Michael Lllewellyn Smith, *Yunan Düşü*, Ayraç Yayınevi, Ankara 2002, s.298.

⁷ Günver Güneş, "1921 yılında Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe Arşiv Belgelerinde Cephe Gerisi Faaliyetleri", *Milli Mücadele 1921*, Edt: İbrahim Bozkurt-Umut Karabulut, Ankara 2021, s. 217.

⁸ ATASE Arşivi, YAED, Kutu:6, Gömlek:1081, 26.3.1337.

⁹ ATASE Arşivi, YAED, Kutu:5, Gömlek, 894, tarih 1337.

¹⁰ Tire- Aydın dağları arasında bulunan köylerde Yunanlıların gerçekleştirdiği mezalim yabancı gözlemcilerin dikkatinden de kaçmamıştır. Arnold Toynbee'nin eşi Bayan Rosalind Toynbee yakılan köyleri, öldürme, yaralama, adam kaçırma olaylarını tek tek kaydetmiştir. Mustafa Çufalı, "İstiklal Harbi Döneminde Batı Anadolu'da Yunan Zulmü, 1921", *Atatürk Yolu*, C. 6, S. 21, Yıl: 1998, s.43-45.

¹¹ Munis Armağan, *Bozmemderesten Bozdağlara Kuva-yı Milliye*, Bilkar Karınca Matbaacılık, İzmir 2005, s.310.

Tire'den Karapınar-Germencik üzerine ve oradan da daha güvenli olan Koçarlı'ya geçmeye çalışıyorlardı.¹² Dampınar köyünde yaşanan katliamda erkek-kadın 10 kişi türlü işkencelerle öldürülmüş, köyde yaşayan 4 kadın da tecavüz edildikten sonra kazığa çakılmışlardır.¹³ Halk Kuvâ-yı Milliye baskınlarının ardından yaşanacakları bildiği için yaşadıkları köyleri terk edip ormanlık araziye kaçıyor tehlike geçinceye kadar da geri dönmüyordu. Köylerde Yunan askerlerinin dokunmaz diye düşündükleri sadece yaşlılar, kadınlar ve çocuklar bırakılıyordu.

Yunan askerleri 1921 yılı içinde Habibler köyünde de büyük bir katliam gerçekleştirmişlerdir.¹⁴ Köyde yakaladıklarını ayrı ayrı yerlerde öldüren Yunan askerleri Köy İhtiyar Heyeti üyelerini köy camisi önünde boğazlarından kesmişler, ardından camiye de ateşe vermişlerdi.¹⁵ 1921 yılı içinde bölgede yaşanan katliamlardan biri de 14 Nisan'da Atça'da yaşanmıştır.¹⁶ Yerli Rumların ihbarı üzerine Kuvâ-yı Milliye ye yardım ettikleri gerekçesiyle 15 kişi önce Yunan Bölük Karakoluna götürülerek burada tüm elbiseleri soyularak türlü işkencelerden geçirilmişlerdir. Ardından bu halde çarşıda dolaştırılmışlar, sonra türlü hakaretlerle Çomaklı ovasına getirip, çukur kazdıkları, kazdıklara çukurlara atılmışlardır.¹⁷

1.2. İtalyanların Söke ve Kuşadası'ndan Çekilmesi Sonucu Bölgede Gelişen Olaylar

21 Nisan 1922 tarihinde Aydın'ın batısında yer alan Söke Kazası İtalyan birliklerinin ayrılışının ardından Yunan askerleri tarafından

¹² Talat Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşeti ve Soykırımı Girişimi*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, C. II, Ankara 1994, s. 175.

¹³ Armağan, *age.*, s. 310-311.

¹⁴ Günver Güneş, "Yunan İşgalinin Germencik ve Çevresinde Yarattığı Tahribat", *Milli Mücadele'de Germencik Cephesi ve Önderleri*, Edt: Günver Güneş, İstanbul 2007, s. 68-69.

¹⁵ Munis Armağan katliamın gerçekleştiği köyde yaptığı araştırmada 14 kişinin ismine ulaşabilmiştir. Bkz; Armağan, *age.*, s. 308.

¹⁶ Yalazan, *age.*, C.II, s.165.

¹⁷ Günver Güneş, "Yunan İşgali'nin Nazilli ve Çevresinde Yarattığı Tahribat", *Milli Mücadele'de Nazilli Cephesi ve Önderleri*, Edt. Mehmet Başaran, İstanbul 2007, s. 154; Sadettin Demirayak, *Aydın'ın Üç Efesi*, Tuna Matbaacılık, Aydın 2011, s. 320-325. Armağan, *age.*, s. 333-334.

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahrifat

işgal edilmiştir.¹⁸ 25 Nisan da ise Kuşadası'nı ele geçirmişlerdir.¹⁹ Mayıs başlarında İtalyanların boşalttığı Aydın Sancağı'nın batı kesimi Kuşadası ve Söke Yunanlıların denetimi altına girmiştir.²⁰ İtalyanların boşalttığı bölgeye Yunanlıların yerleşmesi Söke ve Kuşadası halkını türlü sıkıntı ve zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır.²¹ İtalyanların çekilişi sırasında bölgede güvenlik sorunu ortaya çıkmış, Aydın Mutasarrıfı Halil Beyin tespitlerine göre 16 Nisan 1922'de Moralı ve Balatçık çevresinde 700- 800 kişilik Rum ve Çerkez çeteleri görülmüştü. Söz konusu çetelerin bölgede yarattığı sorunların yanında Söke ve Kuşadası'nı soymak için de fırsat kolluyorlardı. Türk-Müslüman halk yalnızca Yunan askerlerinin yarattığı sorunlarla değil, aynı zaman da Rum ve Çerkez çetelerinin eylemlerinde de zarar görmüşlerdir.²² İtalyan yetkililer Rum ve Çerkez çetelerini değil asıl Yunanlıların Söke ve Kuşadası'nda halka yaptıkları zulümler karşısında şaşkına dönmüşlerdi. Roma'ya gönderilen raporlarda Yunanlıların Müslüman-Türk halkına yaptığı insanlık dışı zulümler anlatılmıştır.²³ Yunanlıların neden olduğu katliamlar nedeniyle Kuşadası'nda yaşayan Müslüman Türk halkının can güvenliği kalmamıştır. Halk kurtuluş çaresi olarak tüm olanakları kullanarak Kuşadası'ndan uzaklaşmanın yollarını aramıştır. Viz Kumpanyasının Krena Vapuru ile 25 Nisan da Kuşadası'ndan önemli kısmı çocuk ve kadın olan 200 kişilik bir göçmen kafilesi Antalya'ya ulaşmıştı.²⁴ İzmir de çıkan *Sada-yı Hak* gazetesi ise 24 Nisan 1338'de 2500 kişinin vapurlarla Antalya'ya gittiğini, 80 kişinin ise İzmir'e geldiğini

¹⁸ Mevlüt Çelebi, "Söke'de İtalyan İşgali", *Birinci Uluslararası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Sempozyumu 15-16 Kasım 2001*, Edt. Adnan A. Öztürk, İzmir 2002, s.126.

¹⁹ Mevlüt Çelebi, "Kuşadası'nda İtalyan İşgali", *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Edt: Ayşe. G.Şerifoğlu), İzmir 2001, s.283.

²⁰ *Sada-yı Hak*, 1 Mayıs 1338(1922).

²¹ Ali İhsan Sabis, *Harb Hatıralarım*, C.V, Ankara 1951, s.286, Cevat Sökmensüer, *Milli Mücadele'de Aydın- Nazilli Cephesi Kahraman Subaylarımız Ve Zeybekler Hatıralarım*, İzmir Tarihsiz, s.98-99.

²² Günay Çağlar, *İtalyanların Menderes Bölgesini Boşaltmaları Ve Bu Esnada Ortaya Çıkan Bazı Hadiseler*, Erzurum 1996, s.25.

²³ Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk- İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002, s.364.

²⁴ *Yunanlıların Yeni İşgal Ettikleri Söke Havalisinde Yunan Askerlerinin Vahşeti*, Ankara 1338, s.5.

belirtmektedir. Gazete ayrıca “Mangari” isimli bir vapurun Kuşadası’ndan ayrılmak amacıyla limanda bekleyen göçmenleri almak üzere Rodos’tan hareket ettiğini yazmıştır. Kuşadası’ndan yerli halkın ayrılışı 30 Nisan gününe kadar sürmüştür.²⁵ Anadolu Ajansının İzmir muhabiri 12 Mayıs 1922 tarihli telgrafında Söke ve Kuşadası’nda ki gelişmeleri şöyle özetliyordu.

“Söke ve havalisinden ve Kuşadası’ndan tutuklanarak Atina’ya sürülen birçok Müslüman Türkün akıbeti bilinmemektedir. Yunan Hükümeti Küçük Asya halkından olan Rum ahaliye tamamen silah ve bomba dağıtmıştır. Her Rum’un evi bir cephane deposu haline almıştır. Yunan Hükümeti yalnız Rumları değil, bazı Ermenilerle Çerkezleri de silahlandırmıştır. Bu silahlı kişiler tarafından sınırları içindeki ve civar köylerdeki silahsız ve savunmasız halka yapılan zulmü ölçmek zorlaşmıştır”.²⁶

3 Mayıs 1922 tarihli askeri raporda Yunan askerleri Söke’ye girdikleri gün Müslüman mağazaları ve evleri yerli Rumlar ile Yunan askerleri tarafından yağma edilmiş, Çukurkuyu Karyesinde 7, Köftelerde 7, Sarıkemer’de 2, Atburgazı’nda 4 Müslüman Türk’ün evleri ise yakılmıştır.²⁷

Söke ve Kuşadası’nda Yunan işgali nedeniyle zor durumda kalan Müslüman- Türk ahaliden bir grup Tefvik Paşa’ya 12 Haziran 1922 tarihli bir telgraf yazmışlardır. Yazdıkları telgrafta baskı ve zulüm nedeniyle Söke’de Müslüman ahaliden sadece üçyüzaltmış kişi kaldığı belirtmişlerdir. Söke halkının bütün eşya ve mallarına Yunanlıların el koyduğu, eşrafın mal ve mülkünün gasp edildiği, çalındığı, taşınabilir eşyalarının ise trenle İzmir’e, Kuşadası’ndan da Sisam ve Yunanistan’a gönderildiği kaydedilmiştir.²⁸ *Yenigün* gazetesi 18 Temmuz tarihli haberinde Kuşadası taraflarında yaşananları okurlarına aktarırken Yunan askerlerinin yaptığı mezalime dikkat çekmiş ve “*Kuşadası’nda ve Söke havalisindeki kardeşlerimizi*

²⁵ *Sada-yı Hak* 24 Nisan 1338, Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınları, Ankara 1997, s.236.

²⁶ Yaşar Çağbayır, *Söke*, İzmir 1989, s.48.

²⁷ *Yunanlıların Yeni İşgal Ettikleri Söke Havalisinde Yunan Askerlerinin Vahşeti*, Tarihsiz, s.9

²⁸ 12 Haziran 1922 tarihli raporlar için bkz; BOA, HR.SYS., 2631/77.(1-3), Salim Gökçen, *Türkiye’de Rum- Yunan Vahşet ve Terörü*, IQ Yayınları, İstanbul 2010, s.197.

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahrifat

Yunanlılar kesiyor ” başlığıyla duyurmuştur.²⁹ *Açıksöz* gazetesi de 19 Temmuz'da benzer ifadeleri kullanmış Yunan cinayetlerini ulusal ve uluslar arası kamuoyunun dikkatine sunmuşlardır.³⁰

İtalyanlardan aldıkları Söke ve Kuşadası'nda sivil halka karşı insanlık dışı eylemlerine devam eden Yunanlılar Ağustos sonlarında dağılmış olan ordularına moral vermeye çalışıyorlardı. Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesinin ardından Yunanlılar telaş içinde çekilirlerken, cephenin kısa sürede olsa kontrollerinde kalması büyük gayret gösteriyorlardı.³¹

Söke'den kaçan ve Birinci Ordu sahasına gelen Ahmet Hulusi Oğlu Alaaddin Efendi'nin anlattığına göre Yunan askerleri yerli Rumlarla birlikte Söke'nin Müslüman Türk halkına ait ne kadar ev ve eşyası varsa yağmalanıp parçalanmıştır. Söke de eşyaları ve evleri tutuşturarak üç kez yangın çıkartmışlardır.³² Yunanlıların tekzip etmesine karşın *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin 25 Mayıs tarihli sayısında yazdığına göre Söke'ye bir saat uzaklıktaki Gümüş Köyü Yunanlılar tarafından yakılmıştı,³³ köy işgalin ardından adeta enkaza dönmüştü.

1.3. Köşk -Karatepe Katliamı

Yunan işgalinin Anadolu'da en fazla tahrifat yarattığı bölgelerden biri Aydın Sancağı yerleşimleri olmuştur. Yunanlıların Anadolu'dan ayrılırken neler yapabileceğinin işaretlerini çekiliş öncesi sivil halka karşı gerçekleştirdikleri eylemlerde görebiliyoruz. Yunan askerleri Büyük Taarruz öncesi Kuvâ-yı Milliye'ye destek verdiklerini gerekçe göstererek Aydın bölgesinde sivil halka yönelik kitlesel katliamlara kalkışmışlardır. Kitlesel katliamlar içinde de

²⁹ *Yeni Gün* 18 Temmuz 1338(1922), Zeki Saruhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Sakarya Savaşından Lozan'ın Açılışına Kadar (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922)*, C. IV, Ankara 1996, s.534.

³⁰ *Açıksöz*, 19 Temmuz 1338(1922).

³¹ Kuşadası ve Söke Rumları ile Ayasuluk Metropolitidi bile Aydın'ın Türklerin eline geçtiği tarihlerde cepheye giderek Yunan Ordu komutanlarına cephenin birkaç gün için daha elde tutulması gerektiği üzerinde durmuşlardı. *Sada-yı Hak* 7 Eylül 1338(1922).

³² *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti...*, s.28.

³³ *Şark*, 20 Temmuz 1338, Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)* Ankara 1989, s.128.

Aydın'ın Köşk kasabasına bağlı Karatepe köyünde yaşanan trajik katliam en korkunçlarından biri olmuştur.³⁴

Karatepe katliamı Yunan işgali süresince bölgede gerçekleştirilen en büyük sivil katliam olarak kayıtlarda yer almıştır. Köy, aynı anda üç katliamı birlikte yaşamıştır. Yunan askerleri, Karatepe köyünü, Kuvâ-yı Milliye'yi destekleyen, onları koruyan bir yer olarak gördüklerinden köyde çocuk, kadın, yaşlı ayırt etmeksizin intikam duygularıyla büyük çaplı katliama girişmişlerdir. Köydeki Sekiyurt Camiinde 56 kişi Yunan askerleri tarafından öldürülmüş, 12 kişi de yaralanmıştır. Köydeki diğer cami olan Sarıahmetler Camiinde ise 98 kişi katledilmiştir. Sarıahmetler'de gerçekleşen saldırıdan 25 kişi yaralı olarak kurtulabilmiştir.³⁵ 18 Şubat 1922 Salı akşamı saat 09.00'da yaşanan katliam yalnızca Karatepe'nin değil işgal bölgelerinin de "kanlı akşamı" olmuştur. Köyde yaşanan bu katliamın sonunda yaklaşık 200 kişinin öldürülmüş olduğu resmi kayıtlarda da beyan edilmiştir.³⁶ Karatepe katliamı kısa sürede duyuldu. İşgal devletleri temsilcileri ve gazetelerinin de dikkatinin bu bölgeye çevrilmesine neden oldu. Katliam önce İngiliz, Amerikan ve Fransız istihbarat raporlarına ardından Arnold Toynbee'nin mektuplarına ve *The Times* gazetesinin 6 Nisan 1922 tarihli sütunlarına kadar taşınmıştır.³⁷ Yunanlıların örtbas etmeye, gizlemeye çalıştığı kırsal alanda gerçekleşen katliam kısa sürede batı kamuoyunda yankı uyandırdı. *The Times* gazetesinde Arnold Toynbee'nin mektubuna gönderme yapılarak hazırlanan haberde Karatepe Köyü halkının camiye doldurulup, caminin ateşe verildiği, camiden kaçabilenlerin ise Yunanlıların kurşunlarına hedef oldukları kaydedilmiştir.³⁸ Yunanlılar katliamın ardından köydeki hayvanları ve taşıyabildikleri tüm mal ve eşyaları yerli Rumlarla birlikte çalmışlardır. Yunan mezalimini görmemezlikten gelen ve kayıtsız kalan İngiltere Hükümeti dahi Karatepe Köyü katliamı benzeri olayların artması

³⁴ Günver Güneş, "Yunanistan'ın Aydın'ı İşgali ve İşgalin Bölgede Yarattığı Tahribat", *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Edt: Günver Güneş-Mehmet Başaran, Aydın Belediyesi Yayını, Aydın 2008, s. 251, Sadettin Demirayak, *Aydın'ın Üç Efesi*, Tuna Matbaacılık, Aydın 2011, s. 225-226.

³⁵ BOA, HR.SYS, Dosya No:2631, Gömlek:34.

³⁶ Armağan, *age.*, s.317-319.

³⁷ Salahi Sonyel, "Anadolu Yanıyor", *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1992.

³⁸ *The Times* 6 Nisan 1922. Justin Mccarty, *Ölümler ve Sürgün*, İnkılap Yayınevi 1998, s. 328.

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahrifat

karşısında “ Yunan Ordusunun davranışlarının üzüntü verici, yapılanların uygar bir ulusa yakışmayacak türden olduğunu” kabul etmek durumunda kalmıştır.

30 Ağustos yenilgisinden sonra, Türk ordusunun önünden soluksuz kaçan Yunanlıların Türk ordusu ile aralarındaki mesafe olanak sağladığında yolları üzerinde bulunan tüm yerleşimleri küçük büyük fark etmeksizin yakmış, yıkmış insanları çocuk, kadın, erkek, yaşlı ayrımı yapmadan acımasızca öldürmüşlerdi. Yerli Rumlar ve Ermeniler kaçış esnasında Yunan askerlerine rehberlik etmişler öldürecekleri kişileri, yakacakları yerleri, soyacakları evleri göstermişlerdi. Eylemin aşamaları belli idi. Önce soygun yapılıyor, sonra evler yakılıyor ve sakinleri öldürülüyordu.

1.4. Yunan Ordusunun Çekilişi Öncesi Aydın Bölgesinde Yapılan Propaganda

Aydın Sancağında Yunanlıların gerçekleştirdikleri yağma ve mezalim karşı propaganda ile çürütülmeye çalışılıyor, basında çıkan haberlere karşılık Yunan yetkililer ard ardına tekzip yayınlıyorlardı. *İslahât* gazetesinde 25 Ağustos tarihli yayımlanan tekzipte *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde 13 Haziran tarihinde yayımlanan ve Söke'deki Yunan askerlerinin Türk halkını dövdüğü, kadınların ırzına geçtiği ve mallarını gasp ederek onlara zulümler yaptıkları yönündeki haberler yalanlamaktaydı.³⁹ Bu iddialara İzmir Matbuat Kalemî Söke'nin ileri gelenlerinin imzalı beyanlarıyla karşılık veriyordu. Tekzipte imzası bulunan Söke Türk Cemaat Reisi Müftü Ömer Lütfü ile Cemaat üyelerinden Bayramani Hasan, Hakkı Şevki, Ali İbrahim ve Mustafa Hilmi Osman Beylerdi. Bunlar tekziplerinde “*Kemâlist gazetenin istihbârâtını sûret-i kati'yyede tekzîb ediyoruz*” ifadelerini

³⁹ 13 Haziran tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde haber “Söke'de Dünya'nın En Feci Hâdiseleri” başlığıyla veriliyordu. Haberde Söke ve Kuşadası'ndan gelenlerin açıklamalarından hareketle Söke'de genç bir Türk kızı Semehat Hanım'ın yirmi Yunan askeri tarafından sabaha kadar tecavüz edildikten sonra sabaha karşı öldürüldüğü iddia edilmekteydi. Gerek Söke gerek Kuşadası'nda Müslüman ahaliye Yunan askerleri ve yerli Rum çeteleri tarafından büyük zulümler yapıldığı belirtilmekteydi. Özellikle Söke-Kuşadası yolunun Rum çeteleriyle tutulduğu, birçok Müslümanın bu çeteler tarafından soyulduğu ve öldürüldüğü ifade ediliyordu: Bkz: *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Haziran 1338(1922).

kullanmışlardır. Bunun dışında *Hâkimiyet-i Milliye*'nin iddialarına yönelik olarak:

“Söke- Kuşadası yolunun eşkiyâ ile dolu olduğuna dair neşriyât da külliye yalandır. Çünkü Müslimânlar kemâl-i serbestî ile ve hiçbir tecâvüze mar’ûz kalmaksızın köylerine gidip gelmektedirler. Güyâ Yunan askerleri ve yerli Rumlar tarafından çıplak olarak gezdirildiklerine ve nihâyet bunların umûmhânelere idhâl edildiklerine dair neşriyât da yalandır. Velhâsıl bilumûm neşriyât kâmilten yalan ve müfteriyâtan ibarettir”

denilmiştir.⁴⁰ Yunanlıların Söke ve çevresinde halka zulüm yaptığı iddiası *Peyâm-ı Sabâh* gazetesinin 15 Haziran tarihli nüshasında da yer almıştır. İzmir Matbuat Kalemi 8 Ağustos tarihli tekzibynameyle bu iddialara yanıt vermiştir. *Şark* gazetesinde 10 Ağustosta yayınlanan tekzipte Söke’deki mezalim iddialarının idari ve askeri makamlar tarafından yalanlandığı ifade ediliyordu. Matbuat kalemi Söke ya da işgal altındaki herhangi bir yerde Müslümanlara yönelik hiçbir saldırının olmadığı gibi Müslümanların Yunanlılardan daha fazla imtiyaza sahip olduklarını bu nedenle de Müslümanların Yunan idarelerine defalarca başvurup teşekkür ettiklerini belirtmiştir.⁴¹

Kimi yerleşimlerden ise Yunanlılara bağlılık beyannameleri yayınlanmıştır. Bunlardan biri de 25 Ağustos tarihli *Islahât* gazetesinde yayınlanmıştır. Beynamede Köşk Nahiyesi ve köy halkı belediye dairesinde bir toplantı yapmış ve İzmir’e gönderilecek olan bağlılık bildirisi imzalanmıştır.⁴²

İzmir ve çevresinde Müslüman halkın ileri gelenlerinden Türk idaresi aleyhinde ifadeler içeren imzalı mühürlü beyannameler Yunanlılar tarafından basına duyurulmuştur. Türkler ise söz konusu propagandalara, karşı propagandayla cevap verme yoluna gitmiştir. Anadolu’nun farklı bölgelerinde yaşayan Rum cemaatinin ileri

⁴⁰ Uğur Üçüncü, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon 2010, s.121-122, *Islahât*, 25 Ağustos 1338(1922).

⁴¹ *Şark*, 10 Ağustos 1338(1922).

⁴² Beynamede daha önceden birbirlerine hakaret ve şiddet kullanan tüm halkın bundan sonra ırk ve din ayrımı gözetmeden birleşeceği ve yeni idareye gönülden bağlanacağı ifade ediliyordu. Beynamenin altına imza koyanlar ise şunlardı: Köşk Nahiyesi Rum Cemaati İhtiyar Heyetinin mührü ile Türk Cemaati Azalarının imza ve mühürleri, Köşk Nahiyesinin muhtarlarının ve imamının resmi mühürleri köylerin muhtarları ve halk temsilcilerinin resmi mühürleri. *Islahât*, 25 Ağustos 1338(1922).

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahrifat

gelenlerinden alınan imzalı mühürlü mektupları Türk basınında yayınlamıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde 13 Ağustos tarihli “*Adâleti Görmeyenlerin Gözüne*” başlığıyla Koçarlı Kilisesi Ruhani Reisi Yanis Savil, Bıyıklı İhtiyar Heyetinden Yuvan oğlu Nikola, Yeniköy İhtiyar Heyetinden Yani oğlu Sara, Panamut oğlu Andon, Kikor, Hacı Nikola oğlu Anderya imzasıyla yayınlanan mektup bu durumu yansıtmaktadır. Mektupta belirtildiğine göre İtalyanların Söke ve civarından ayrılmasının ardından Yunanlılar bu durumdan yararlanarak buraları ele geçirmiş bunun sonucu olarak ta pek çok Müslüman göç etmek mecburiyetinde kalmış ve servetlerini kaybetmişlerdir. Söke ve çevresinde Yunan baskısının kırıldığı ve Türk güçlerinin bölgeye hâkim olduğu mektupta ifade edildikten sonra Türk idaresine adilane yönetiminden dolayı teşekkür edilmiştir.⁴³

2.Büyük Taarruz, Aydın Bölgesinin Kurtuluşu ve Yunan Mezalimi

Yunan ordusunu aldatmaya yönelik Ortakçı ve Rumköy baskınlarının ardından Mustafa Kemal, 6 Ağustos 1922'de tüm ordu birliklerine saldırı için son hazırlıklarını yapmalarını gizli bir emirle bildirmiştir. Türk ordusunun harekâtı, Yunanlıları bir baskınla kuşatma ve ardından yok etme hedefine yönelik planlanmıştı. Türk topçusunun saldırısı 26 Ağustos sabahı Kocatepe'den ateşiyle başlamıştır. 30 Ağustosa kadar yapılan savaşlar sonucunda Yunan cephelerinin bir kısmı yok edilmiş, Yunan kuvvetleri kuşatılmıştır. 30 Ağustosta gerçekleşen ve Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat kendisinin yönettiği Başkomutanlık Meydan Muharebesinin ardından Yunan ordusunun önemli bir kısmı yok edilerek, subayları esir alınmıştır. Kaçan Yunan askerleri ise takip edilmiş, 9 Eylül'de Türk Ordusu İzmir'e girmiş, 18 Eylül'de Batı Anadolu'da tek bir düşman askeri kalmamıştır.

Yunanlıların elinde bulunan Batı Anadolu'daki şehir ve kasabalar teker teker TBMM ordusunun hâkimiyetine geçmiştir. Çekilmekte olan Yunan kuvvetleri geçtikleri tüm yerleşimleri

⁴³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Ağustos 1338(1922).

yağmalıyor ve yakıyordu. 59-46 ve 74. Alayların büyük kısmı 3 Eylül 1922 akşamına kadar Sarayköy ve Duacılarda toplanmaya başladı. 74. Alay'ın 7. Bölüğü 5 Eylül 1922 sabahı Yunanlıların yakarak geride bıraktığı Kuyucak'ı ele geçirdi. Demirci Mehmet Efe ve akıncı müfrezeleri 4 Eylül'ü 5 Eylül'e bağlayan gece Nazilli'ye girdi.⁴⁴ 74. Alayın 3. Bölüğünden küçük bir müfreze de 5 Eylül sabahı Atça'da ki Yunanlıların takviyeli taburuna saldırdı. Eylül'ün ilk haftası Aydın'ın doğusunda hiç Yunan birliği kalmamıştı. 59. Alay ise 5 Eylül akşamı Savcılı'ya yaklaşmış, Alay'a bağlı bir taburda Nazilli'ye yönlendirilmiştir.⁴⁵ Sarayköy'de toplanmış olan 59. Alay 7 Eylül günü Arslanlı'ya doğru hareket ederken, 74. Alay Pirlibey'e, 46. Alay ise müfrezeleriyle Horsunlu'ya ilerlemiştir. 8 Eylül tarihinde bütün müfreze Nazilli'de toplanmıştır.⁴⁶ Türk ordusu Aydın'a 7 Eylül'de girmiştir. Söke ve Nazilli kasabalarına girildiğinde ise Yunanlıların gerçekleştirmiş olduğu büyük tahribatla karşı karşıya kaldılar.⁴⁷

Yunan askeri birlikleri 6 Eylül sabah saatlerinde Söke'den ayrılmış, Türk birlikleri kasabaya girmişti.⁴⁸ Söke'den geri çekilen Yunan Piyade Alayı Torbalı istikametinde Üçüncü Süvari Tümeni tarafından takip edilmiştir.⁴⁹ Aydın Sancağının merkezi ve en büyük yerleşimi Aydın kenti ise 7 Eylül 1922 günü sabahı 8.30 sıralarında Yüzbaşı İbrahim Bey'in komutanlığında olan Jandarma müfrezesi

⁴⁴ Aslan Buğdaycı, *Milli Mücadele'de Nazilli 1919-1922*, Karacasu Matbaası, Nazilli 1996, s.151-152.

⁴⁵ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Büyük Taarruz 1-31 Ağustos 1922*, Ankara 1969, s.99.

⁴⁶ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Büyük Taarruz 1-31 Ağustos 1922*, s.118.

⁴⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Eylül 1338(1922), Türk müfrezeleri Aydın'a 7 Eylül tarihinde girmiştir. Bkz: ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1785, Gömlek: 9, Belge:9-1; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1790, Gömlek: 18, Belge: 18-6; Söke ise 6 Eylülde kurtarılmıştır. Basında ortaya koyulan Nazilli ve Söke'deki mezalim 9 Eylül tarihli Batı Cephesi Komutanlığının Harp raporlarına da yansımıştır. Bkz: ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 21, Belge: 21-16; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 21, Belge: 21-16.

⁴⁸ Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa 9 Eylül 1922 tarihli Harp Raporu'nda şöyle diyor: "... Aydın mıntokasında düşman 6.9.1338 Söke'yi tahliye etmiş ve kıtaatımız işgal etmiştir. Düşman ric'at ettiği her sahada katil, ihrâk ve yağmaya devam etmiş ve tekmil Hristiyan unsurunu beraberinde İzmir'e götürmüş ise de bunlardan bir kısmı İzmir'de yakalanmıştır." Bkz. *İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1994.

⁴⁹ ATASE Arşivi, İSH, 1802/21, Belge: 16.

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahrifat

tarafından kurtarılmıştır. ⁵⁰ Ferit Esi hatıralarında Türk birliklerinin kente girişini şu şekilde aktarmıştır; “5 Eylül 1922 sabahı atımla beraber yollara düştüm, düşman karakollarında yalnız köpekleri kalmıştı. Yeniköy’ün önünde Yunan tel örgüsüyle karşılaştık. Tel örgüleri binbir güçlükle aştık. Yeniköyden Aydın’a doğruduk. Şehrimize Tellidede’den girdik. Düşman şehri ateşe vermiş, kaçmıştı. Bütün şehir yanmış sadece askerlik şubesi kurtulmuştu. Biz şehre girdiğimizde henüz yangın sönmemişti. Atımın ayakları yanıyor, küme küme ateş korları parlıyordu”.⁵¹ Moral ve dayanma gücü tamamen yok olan,⁵² bozgun halinde kaçan Yunanlılar yalnız içinden geçtikleri yerleşim yerlerini ateşe vermek için duruyordu.⁵³

Mağlup olan Yunan Ordusu elinde tuttuğu Türk topraklarından çekilirken sistematik bir biçimde bütün geçtikleri yerleri tahrip ederek yakmışlardır. Aydın Sancağının batısında yer alan Söke’de tahrifatın yoğun yaşandığı yerleşim birimlerinden biriydi. Anadolu rüyasında sona geldiklerini anlayan Yunanlar ele geçiremedikleri bölgeleri yok etmeye yöneldiler. Yunan askerlerinin ve işbirlikçilerinin Söke’yi yerle bir etme girişimi 5 Eylül’de başladı. O güne değin Yunanla işbirliği yapan Rum Doktor Perikli, ilerleyen Türk birliklerinin kendisinden ‘intikam alacağı kuşkusuyla’, 4 Eylül gecesi Söke’de Türk mahallesini “kapı kapı” dolaşmış; Yunanlıların kazayı yakmayı planladığından Söke halkını haberdar etmişti. Forbes Fabrikası yöneticilerini de razı ederek Yunan işgalinden önce Bağarası ve Çine’ye göç etmeyen yaklaşık 360 Müslüman’ı fabrikanın bahçesinde toplamıştı.⁵⁴ Böylece İngiliz koruması altına giren Müslümanların

⁵⁰ ATASE Arşivi, İSH, 1802/21, Belge: 29. “Aydın’ın Kurtuluş Bayramı”, *Aydın Gazetesi*, 7 Eylül 1952.

⁵¹ Leman Kısa, *Aydın Tarihi ve Coğrafyası*, Coşkun Matbaası, Aydın 1960, s.111.

⁵² Arnold Toynbee, *Türkiye-Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, (Çev. Kasım Yargıcı), 1.b, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 128; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi-Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne*, 2. Kitap, 2.b, Bilgi Kitabevi, Ankara 1998, s. 268-269; Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya*, C. IV, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 161-168, 181 dn.76.

⁵³ Açıksöz, 18 Eylül 1338, A. Toynbee, *Türkiye-Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, s. 129.

⁵⁴ Sökeli Türklerin büyük çoğunluğu Yunan işgalinin ardından Bağarası üzerinden Çine ve Karacasu’ya göç etmişti. Söke’de kalanlar ise gidemeyenlerdi. Yaşar Çağbayır, *age*, s.53-54, İsmail Gün-Ahmet Özdemir, *Söke Tarihi ve Coğrafyası*, Aydın 1943, s105.

Yunan zulmünden kurtarılmasını sağlamıştı. Yunan askerleri ise 5 Eylül sabahı özel eğitilmiş “yangın çıkarma ekipleri” yerli Rumlar ve Çerkez çeteleri başta Türk mahallesi ve çarşı olmak üzere gaz dökerek “on beş değişik yerden” kenti ateşe vermişlerdir.⁵⁵ Öğle saatlerine gelindiğinde Söke’nin üzeri kesif dumanlarla kaplanmış, yangın Konak mahallesi ile çevresini de sarmıştı. Akşama kadar Söke Hükümet Konağı, Söke çarşısı ile civarındaki mahalleler, Rum mahallesindeki kilise ile Söke Çayı’na uzanan bölgedeki tüm evler ve İtalyan İşgal Kumandanlığı’nca kullanılmış olan bina tümüyle yanmıştı. Kül haline getirilen ev sayısı ise 1.731’e ulaşmıştı.⁵⁶ Süreyya (Örgeevren) Bey yönetimindeki akıncı birliği 6 Eylül sabahı, alev, kül ve duman içindeki Söke’ye girerek, kasabayı Yunan işgalinden kurtarmıştır. Rifat Bey’in emrindeki piyade taburu da aynı gece Söke’ye ulaşmıştır. Söke halkı 3 yıl 3 ay 18 gün esaretin sonunda özgürlüğüne kavuşmuştur.

6 Eylül’de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, askerî birimlere kasaba ve köylerin Yunanlılar tarafından yakılmaması için önlem alınmasını buyurduysa da⁵⁷ Kuşadası da yakılmaktan kurtarılmadı. Zira, Söke’yi boşaltan Yunanlardan bir kısmı İzmir’i hedeflerken önemli bir gurubu da Kuşadası’na yönelmişti. Amaçları Kuşadası sahilinden Yunan adalarına kaçmaktı.⁵⁸ Kaçmadan önce de Kuşadası’na bir kez daha vahşeti yaşattılar. Yunanlılar Kuşadasında 1 konak, 8 okul, 5 cami, 1 çiftlik ve 173 evi yaktılar.⁵⁹ Söke- Kuşadası bölgesinde Kuvâ-yı Milliye’nin örgütlenmesinde önderlik yapan Mahmut Esat Bey’e ait ev ve helvahaneyi tahrip ettiler.⁶⁰ Kuşadasını ateşe veren Yunanlıları eşrafından Necati ve Mustafa beyler, İtalyan Konsolos Vekili ile birlikte Söke’ye giderek yaşananları Türk askerî yetkililerine anlattılar. Yunanlıların Kuşadası Hükümet Konağı’nı,

⁵⁵ Yaşar Çağbayır, *age*, s. 47, 54.

⁵⁶ Günes, “*Yunan İşgali’nin Söke ve Çevresinde Yarattığı Tahribat*”, s. 84.

⁵⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 635.

⁵⁸ “İstirdad Edilen Yerlerimizde”, *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Eylül 1922.

⁵⁹ Mustafa Turan, *age*, s. 139.

⁶⁰ Mahmut Esat Bozkurt’un kızı Gün Bozkurt Tekand’la 2007 yılında yapılan görüşmede verdiği bilgi. Gün Bozkurt Tekand, Yunanlıların verdiği bu zarar dolayısıyla TBMM kararı ile babasına 50 bin liralık Harikzede (yangında zarar gören) belgesi verildiğini ancak babasının ülkenin içinde bulunduğu ekonomik yoksunluklar nedeniyle bu parayı tahsil etmediğini belirtiyor.

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahribat

çarşıyı ve mahalleleri yaktıklarını, Kasabadan 40 Müslüman'ı yanlarına götürerek Selçuk'a çekildiklerini, bunlardan ikisini ikişer yüz lira fidye karşılığında serbest bıraktıklarını, birinin yaralı olarak kaçmayı başardığını, geri kalanları idam ettiklerini, sekiz yüz lirasını aldıkları Adalioğlu Osman'ı ise sekiz yerinden süngülediklerini, dükkânların tümüyle yağma edildiğini, evlerin de soyulduğunu ifade ettiler. Necati ve Mustafa beylerin Türk birliklerinin Kuşadası'na gelmesi talebi üzerine Söke'de bir askerî müfreze hazırlanmış ve Kuşadası'na gönderilmiştir. Bu müfreze 7 Eylül'de Kuşadası'nı ve Kuşadalıları özgürlüğe kavuşturmuştur.⁶¹ Söke'deki yangın ise 11 Eylül'de tamamen söndürülmüştür. Aynı gün Selçuk'ta da Türk birlikleri bölgeyi denetim altına almıştır.⁶² Aydın Valiliğine 15 Eylül'de Konya Valisi Abdülhalik Bey atandı. *Vakit* gazetesi bu atamayı Abdülhalik Bey'in "*bu büyük vilayetimizin esaslı himmete olan ihtiyacını tamamıyla tatmin edeceğinden emin olduğu*" düşüncesine yer vererek duyurdu.⁶³ Aydın livası Sağlık Müdürlüğü'ne Çorum Sağlık Müdürü Saim Bey, Söke Kazasına ise Çine Hükümet Tabibi Fikret beyler atandılar.⁶⁴ Hilal-i Ahmer de yardımlarını kısa sürede bölgeye ulaştırdı.⁶⁵ İktisat Vekâleti Afyonkarahisar, Balıkesir, Ertuğrul, Saruhan, İzmir ve Aydın livalarındaki ihtiyaç sahibi çiftçilere dağıtılmak üzere 200 bin lira gönderdi.⁶⁶ Adliye Vekâleti ise öncelikli olarak İstinaf Mahkemesi savcılarını atadı. Ardından, düşmandan kurtarılan bu bölgelerde iki adliye müfettişliği oluşturdu.⁶⁷ Maliye Vekâleti de işgalden kurtarılan tüm bölgelere olduğu gibi Aydın Sancağındaki yerleşimlere de yardımlarını ulaştırmıştır.

⁶¹ "Düşman Kaçtığı Yerleri Yaktı Kavurdu-Aydın, Nazilli, Kuşadasında Bihesab Zayiat" *Anadoluda Yeni Gün*, 13 Eylül 1922, No: 969-592.

⁶² "Ayasuluğ ve Kozpınar 11 Eylülde İstihlas Edildi", *Anadoluda Yeni Gün*, 15 Eylül 1922, No: 971-594.

⁶³ "Aydın Valisi", *Vakit*, 16 Eylül 1922.

⁶⁴ "Kurtarılan Yerlerimize Tayin Edilen Sıhhiye Memurları", *Anadolu da Yeni Gün*, 24 Eylül 1922.

⁶⁵ "Hilâli Ahmer Kurtarılan Yerlerimizin İmdadına Koştu", *Anadolu da Yeni Gün*, 20 Eylül 1922.

⁶⁶ Tüm bölgeler için öngörülen bedel toplam 1.225.000 lira idi. Bkz. "Kurtarılan Memleketlerimiz İçin Tedabir ve Muavenetler", *Hâkimiyet-i Millîye*, 9 Teşrinievvel 1922.

⁶⁷ "Kurtarılan Memleketlerimiz İçin Tedâbir ve Muavenetler", *Hâkimiyet-i Millîye*, 9 Teşrinievvel 1922.

Muhtaç olanlara parasız yemeklik, tohumluk, nakliye, hayvan bedeli ile evlerin tamiri ve baraka inşaatı için gerekli olan malzeme ve para bölgeye ulaştırılmıştır. Dahiliye Vekâleti ise vilayetlere gönderdiği yazı ile Yunan işgali dolayısıyla “*duçar-ı hasar olan*” göçmen ve sığınmacılardan zarar ve ziyanları hakkında beyannameler alınmasını istedi. Ardından da gazetelere verdiği “*Yunan işgali sebebiyle zarar ve ziyana maruz kalmış olanların*” karakollara başvurmasını ve beyannamede yer alan sorular çerçevesinde uğradığı zararı “hakiki” olarak yazmasını ve yeniden karakollara teslim etmesini duyurdu.⁶⁸

2.1. Kuyucak

Kuyucak’tan çekilişi sırasında Yunanlılar 51 ev 11 ahır, 33 mağaza, 107 dükkân, 11 kahvehane, 7 han, 2 cami, 10 fırın, hükümet binası ve belediye binaları ile bir halı atölyesini tamamen yakmışlar ve 101 büyük baş hayvanı da yanlarında götürmüşlerdir. Kasabadan 21 kişi canlı canlı yakılmış, 11 kişi ise kaybolmuştur. 2 kuyu insan cesetleriyle dolu bir şekilde bulunmuştur. Yunan askerleri Kuyucaktan kaçarken 3 kadını da alarak ayrılmışlardır.⁶⁹

Nazilli’nin doğu kesiminde yer alan köy ve mahallelerin durumları da pek de iç açıcı değildi. Örneğin Gencelli köyünde 50 evden 47’si, Feslek’te 58 ev, Kavacık ta da 265 evin tamamı Yunanlılar tarafından yakılmıştır. Benzer bir şekilde Kızıldere de 180 evin 30’u yanmış, 20 kişide süngülenerek öldürülmüştür.⁷⁰ Kurtuluş Köyünde de 7 ev yakılmış, 4 kişi katledilmiştir. Nazilli’nin doğusunda en çok yıkımın yaşandığı iki köyden biri olan Pamukören, diğeri de Buharkent idi. Pamukören’de 500 evden 480’i Yunan askerleri tarafından yakılmış, 1500 kişinin yaşadığı Pamukören de ancak 300 kişi kalmış, köy halkından 8 kişiden 7’sinin derileri yüzülerek hunharca öldürülmüştür. İşgal sırasında da Pamukören’de 25 kişi Yunanlılar tarafından türlü işkencelerle katledilmişlerdir. Burhaniye’nin (Buharkent) tamamı Yunanlıların tarafından yakılmıştır. 5 kişi de Yunan askerlerinin süngü darbesi ve açtıkları

⁶⁸ “Düşmandan Zarar Görenler”, *Ahenk*, 7 Kanunuevvel 1338.

⁶⁹ Talat Yalazan, *Türkiye’de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)*, C:II, Ankara 1994, s.166 – 167.

⁷⁰ Güneş, *Yunan İşgalinin Nazilli*, s.155.

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahribat

ateş sonucu öldürülmüştür. Yunan askerlerinin köyden götürdüğü 50 kadından, ancak 16'sı geri dönebilmiştir.⁷¹

2.2. Nazilli

Bölge'de Yunanlıların geri çekilmeleri esnasında tamamen yaktıkları yerlerden biri de Nazilli olmuştur. Bu durum neredeyse tüm resmi yazışmalarda dile getirilmiştir 19 Ekim 1922 tarihli Dahiliye Vekaleti tezkiresinde Nazilli'nin tamamen yakıldığı resmi makamlarca da fade edilmiştir.⁷²

Aydın Mutasarrıflığınca yapılan incelemelerde; Yunanlılar 3300 haneli Yukarı Nazilli'yi yakarlarken kasaba da ancak 10 Hıristiyan evi ile kenar mahallelerden sadece 40 hane yangından kurtulabilmiştir. Aşağı Nazilli'de 1200 ev yanmış, 100 kadar ev yangından kurtulmuştur. 1 askeri depo, belediye binası, 5 cami, 4 okul, 3 medrese yangın sırasında kül olmuştur.⁷³ 500 kadar insanın cesedi kuyulardan, bağ ve bahçelerden evlerin enkazından çıkmıştır.⁷⁴ Yunanlıların Nazilli'den çekilişleri sırasında kasabayı tamamen yakmışlar, öldürdükleri yaklaşık 300 kişinin cesetlerini kuyulara atmışlardır.⁷⁵

Dâhiliye Vekâletinin 19 Ekim 1922 tarihli tezkeresinde Yunanlıların Nazilli Kazasında 6838 evi yaktıkları kaydedilmiştir.⁷⁶ Yunanlıların bölgede gerçekleştirdikleri tahribatı incelemek amacıyla bölgeye gelen Beynelmîl Tahkik Komisyonu üyelerine verilmek üzere Nazilli Kaymakamlığı tarafından göç sebebiyle ne kadar zararın

⁷¹ Yalazan, *age.*, s. 167-168.

⁷² *Anadolu da Yunan Vahşeti Zulüm...*, Ankara 1338, s. 147, Mehmet Hocaoğlu, *Belgelerle Yunan Barbarlığı*, İstanbul 1985, s.222, Asım Us, *Gördüklerim, Duyduğularım, Duygularım*, İstanbul 1964, s. 60 – 61, Mustafa Turan, *Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi (15 Mayıs 1919-8 Eylül 1922 İzmir-Manisa-Aydın-Denizli)* Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s. 173.

⁷³ *Anadolu da Yunan Vahşeti Zulüm ...*, Ankara 1338, s. 147.

⁷⁴ *Anadolu da Yunan Zulüm ve Vahşeti*, Hazırlayan: Mustafa Zahit Öner, Dün, Bugün, Yarın Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 226-227, Günver Güneş, "Yunan İşgalinin Nazilli ve Çevresinde Yarattığı Tahribat", *Milli Mücadele'de Nazilli Cephesi ve Önderleri*, Aydın İlli ve İlçeleri Eğitim ve Kültür Derneği Yayını, İstanbul 2007, s.153.

⁷⁵ Talat Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşeti ve Soykırım Girişimi*, C. I-II, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1994, s.163 – 164.

⁷⁶ *Anadolu da Yunan Zulüm ve Vahşeti*, s. 47. Mehmet Hocaoğlu, *age*, s. 221.

olduğu hakkında rapor hazırlanarak sunulmuştur. Yunan askerlerinin Nazilli’de sadece bir kadından 160.000 kuruş’u gasp ettiği kaydedilmiş, 10 kişinin ırzına tecavüz edilmiştir. Dövülenlerin sayısı ise bilinmemektedir.⁷⁷

İşgal bölgesinden kaçarak Nazilli’ye sığınan muhacirlere yardım amaçlı olarak Beşinci İmdat-ı Sıhhi Heyeti bölgeye gönderilmiştir. Sağlık heyeti yardıma ihtiyacı bulunanlara çamaşır, elbise ve erzak dağıtmıştır. Ayrıca Nazilli, Yenipazar ve Koçarlı’da birer dispanser kurularak muhacirlerin hizmetine sunulmuştur. Kış aylarında muhacirlerde hastalık oranının artması sonucu mevcut dispanserler sağlık sorunlarını çözümüleme de yetersiz kalınca önceki yıllarda Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi tarafından kurulan Hastane ve dispanserlerin işletmesi söz konusu heyete devredilmiştir. Bu hastaneler Nazilli’deki 250 yatak kapasiteli Emraz-ı Dâhiliye ve Emraz-ı Hariciye Dispanserleri ve Çine’deki 50 yataklı bir hastane ile dispanser, Koçarlı’da 10 yataklı revir, Yenipazar’da bir dispanser, Köşk nahiyesinde bir dispanser idi.⁷⁸ Cephe geriye doğru kaydırılınca heyette muhacir kafilesini takip ederek merkezini Dinar’a taşımıştır.⁷⁹

2.3. Atça

Yunan işgali öncesi 3000 hanesi bulunan Atça’da Yunan askerleri ve yerli Rumların sebep olduğu yangın sonrası geriye sağlam olarak 286 hane kalabilmiştir Nahiye neredeyse tamamen yanmıştır. Resmi raporlara yansıyan bilgilere göre nahiyede Hükümet konağı, postane, 1 depo, 3 okul, 4 cami, 3 mescit, 1 huzurevi 300 dükkân Yunan birlikleri tarafından ateşe verilmiş, 40 kadar Müslüman Türk öldürülmüştür. Öldürülmüş olanlar içinde işkenceden tanınmayacak hale gelmiş olanların kimlikleri tespit edilememiştir.⁸⁰

⁷⁷ Yunan Fecaine Müteallik Aydın Vilayetinin Beynelmilel Tahkik Heyetine Verilmek Üzere Topladığı Vesaik-i Resmîyeye Müstenid Hulasa, Dersaadet Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1335; Mustafa Turan, *age*, s. 174.

⁷⁸ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasası Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu (23 Nisan 1336-23 Eylül 1337) s. 26-29.

⁷⁹ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s.206.

⁸⁰ *Anadolu da Yunan Zulüm ve Vahşeti* Ankara 1338, s.149 – 150, Mehmet Hocaoğlu, *age*, s.222-223.

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahrifat

Atça'da Yörük Ali Efe'nin sahibi olduğu pamuk işletmesi ve fabrikası Yunanlılarca yağmalanıp tahribata uğratılmıştır.⁸¹ İşgalle birlikte demografik yapısı alt üst olan nahiyenin 1200 olan nüfusu, Yunan yönetiminin uyguladığı baskı nedeniyle 500 kişiye düşmüştür. Yunan birlikleri Atça'dan ayrılışları sırasında da 46 kişiyi öldürmüşlerdir. Öldürülmüş olanlar kuyulardan, yıkılmış evlerin enkazından çıkarılmışlardır. Yunanlılar Atça ve çevresinden kaçırdıkları 25 kadın ve kızı yanlarında götürmüşlerdir. Atça halkının tek gelir kaynağı olan incir bahçeleri ve zeytinlikler Yunan birliklerinin bölgeden çekilişleri sırasında tamamen yakılmış toprak ve doğal çevreye büyük zarar verilmiştir.⁸² Yunan ordusunun yaptığı katliamlar içinde Atça da gerçekleşen Çomaklı katliamı da önemli yer tutmaktadır. Yunan işgal kuvvetleri ve iyice azıtmış olan yerli Rumlar eli silah tutabilir düşüncesiyle ve yerli Rumların yönlendirmesiyle 18 Atçalı'yı toplamışlar bu kişilere yapılan türlü hakaretler sonrasında Çomaklı bölgesine getirmişlerdir.⁸³ Günümüzde Çomaklı ovasında bir anıt mezarın bulunduğu yere gelindiğinde söz konusu 18 kişiye kendi mezarları kazdırılmış ve insanlık dışı işkenceler sonrasında öldürülmelerinin ardından kazdıkları mezarlara atılmışlardır.⁸⁴

2.4. Sultanhisar

Yunan askeri birlikleri bölgeden çekilirken Sultanhisar nahiyesinde de çok büyük yıkıma yol açmıştır. Sultanhisar'da 22 ev Yunan askerleri tarafından yakılmış ve 4 kişi de öldürülmüştür.

⁸¹ Güneş, *Yunan İşgalinin Nazilli*, s.155.

⁸² Yalazan, *age.*, s.166, Aslan Buğdaycı, *Milli Mücadele'de Nazilli, 1919-1922*, Karacasu Matbaası, Nazilli 1996, s. 148.

⁸³ İsmet Nadir Atasoy, "Çomaklı'da Katliam", *Sevda Zamana Sığmaz*, Eskişehir 2005, s.382-393, Sadettin Demirayak, *Aydın'ın Üç Efesi, Danişmentli İsmail Efe, Sökeli Ali Efe, Kılhoğlu Hüseyin Efe*, Aydın 2011, s. 320-321.

⁸⁴ Araştırmacı yazar Munis Armağan'ın araştırmaları ile gündeme taşınan bu olayın anısına 2005 yılında Atça Belediyesi tarafından daha önceden tespit edilmiş, ama yeri park olarak düzenlenmiş örnek bir şehitlik parkı oluşturulmuştur. Armağan, *age.*, s.333. Bu katliamdan elinde küreği Yunan askerine tüm gücüyle vuran Ayanoğlu Hüseyin ancak sağ kulağının üzerine aldığı darbe ve yaralarına rağmen gecenin karanlığından yararlanarak katliam mahallinden kaçabilmiştir. Hafız Halilzade Şükrü (Arap Şükrü) öldü denilerek Yunan askerleri tarafından mezar çukuruna bırakılmış, ancak sonrasında tüm gücüyle toprağın altından çıkarak kurtulabilmiştir. Hafız Halilzade Şükrü Menderes'i geçerek İtalyan işgal bölgesine sığınmıştır. Atasoy, *age.*, s. 389-393.

Yunanlılar işgal döneminde Sultanhisar ve köylerinde 52 kişiyi öldürmüşler 12 kişiyi de Girit ve Atina'ya esir olarak kamplara götürmüşlerdir.⁸⁵

Yunanlıların çekilişi sırasında tanıklardan olan Muradiye Canderer'in Bingül Adalığ'a anlattıklarına göre Yunan yakma birlikleri demiryolu boyunca tüm binaları tarla ve bahçeleri yakmışlar, önlerine çıkan her canlıyı imha etmişlerdi. Yunan çekildikten sonra Sultanhisar'a inenler yanan evlerini söndürmeye, yakınlarını aramaya koyulmuşlardı. Selahattin Ofçay ise Yenipazar'da Sultanhisar'ın yakılışını takip ettiklerini, Sultanhisar'a döndüklerinde fırının yandığı için ekmek bulamadıklarını, Yenipazar'dan ekmek getirdiklerini ifade etmiştir. Yine Ofçay anılarında Sultanhisar'da günlerce barut, yanık ve ter kokusunun geçmediğini Bingül Adalığ'a anlatmıştır.⁸⁶

2.5. Aydın

Yunanlılar 30 Ağustos yenilgisinden sonra hızlıca Aydın'daki tüm unsurlarını çekmiştir. 8.000 hane bulunan Aydın'da Yunanlılar ve yerli Rumların çıkardıkları yangından sadece 300 ev kurtulabilmiştir. İşgal öncesi 36.000 nüfusu olan Aydın kasabasında birkaç bin nüfus ile 300 kadar harap ev kalmıştır.⁸⁷ Yunan askerleri tarafından Mektebi Sultani, Askeri Depo, Kışla ve Askerlik Şubesi dışında birçok bina bomba atılarak yakılmıştır. Açlıkla karşı karşıya kalan Aydın halkına Çine'den ekmek ve yiyecek gönderilerek yangınzedelere sahip çıkılmıştır. Sosyal tahribat ve travmanın yoğun yaşandığı Aydın'da işgalin bir de ekonomik yıkımı söz konusu olmuştur. Öyle ki bölgede işgalin yarattığı tahribat Gayr-ı menkul olarak 59 milyon lira, menkul değerlerle 111 milyon lira, hayvan kaybı 4 milyon lira olmak üzere toplamda 174 milyon lira gibi büyük bir rakamla karşımıza

⁸⁵ Esir kamplarına götürülen Aydınlıların listesi için bkz; Cemalettin Taşkıran, *Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler 1919-1923*, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2018, s.265-308; Yalazan, *age.*, s. 165.

⁸⁶ Bingül Adalığ, "Milli Mücadele'de Sultanhisar ve Sultanhisarlı Çocukların Milli Mücadele Anıları", *Milli Mücadele'de Güney Aydın Cepheleleri ve Efelerin Karargahı Yenipazar*, Edt: Günver Güneş, Yenipazar Belediyesi Yayını, İstanbul 2015, s. 94-98.

⁸⁷ *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti*, Hazırlayan: Mustafa Zahit Öner, Dün, Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2020, s. 222.

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahribat

çıkılmaktadır.⁸⁸ Aydın uzun yıllar işgalin yarattığı tahribatın izlerini silmek için mücadele etmiştir.

2.6. Germencik

Aydın'ın batısında yer alan yerleşimlerde de durum pek farklı değildir. Yunan işgalinin yarattığı tahribatın izleri apaçık görülmektedir. Germencik nahiye merkezi ve tren istasyonunun ve 900 hanenin bütünüyle Yunan askeri birlikleri tarafından yakılmış olduğu resmi raporlarda belirtilmiştir.⁸⁹ Germencik yakılmakla kalmamış Karatepe'den sonra bölgedeki ciddi katliamlardan birini de yaşamıştır. Yunan işgal yıllarında yaşanan Hıdırbeyli ve Bahçivanlık katliamları aslında gelmekte olan daha büyük katliamlarında habercisi idi.⁹⁰ Önceleri Mursallı sınırları içinde bulunan, bugün ise Germencik'e ait arazide yer alan 'Kanlıbahçe', 'Bahçivanlık Katliamı'nın son noktasıdır.⁹¹ Yunan askerleri bozla kaçarken ele geçirdiklerini köylüleri kadın, çocuk ve yaşlı demeden katletmiştir.4-5 Eylül 1922 tarihinde gerçekleştirilen katliamda 94 kişi yaşamını yitirmiştir. Bu 94 kişiden 55'inin ancak belirlenebilmiştir.⁹² Tüm

⁸⁸ Vedat Eldem, *Harp Ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Basımevi, Ankara 1994, s.218-219.

⁸⁹ 17 Teşrin-i Evvel 1338 tarihli Matbuat ve İstihbarat-ı Müdüriyet-i Umumiyesince kaleme alınan bir raporda Germencik Nahiyesi ve çevre köylerde 6700, Karapınar Karyesinde 600 hanenin Yunanlılarca çıkarılan yangınlar sonrasında yakılmış olduğu ifade edilmiştir. *Anadolu'da Yunan Zulüm Ve Vahşeti*, s.147.

⁹⁰ "Hıdırbeyliyi Nasıl Yaktılar", *Ahenk*, 15 Mart 1926, *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi*, s.64-70, Mevlüt Çelebi, *Ahenk ve Halk Gazetelerinde İşgal Hatıraları (1919-1926)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s. 160-161, Günver Güneş, "Yunan İşgalinin Germencik ve Çevresinde Yarattığı Tahribat", *Milli Mücadele'de Germencik Cephesi ve Önderleri*, Edt :Günver Güneş, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yayını No:5, İstanbul 2007, s. 67-68.

⁹¹ Armağan, *age.*, s.313-316.

⁹² Kanlıbahçe katliamı için bir sözlü tarih çalışması örneği bkz; Fikret Savran, Tanıkların ve Yakınlarının Anlatımlarıyla Germencik ve Çevresinde Yunan Mezalimi", *Milli Mücadele'de Germencik Cephesi ve Önderleri*, Edt: Günver Güneş, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yayını No:5, İstanbul 2007, s. 71-81, Ayrıca ayrıntılı anlatımlar için bkz; Fikret Savran, "Kanlıbahçe Olaylarını Yaşayan Ayşe Baş Anlatıyor", *Germencik Gazetesi* 30 Kasım 1978, s.1-2, Fikret Savran, "Rum Katliamını Sadık Dolucu Anlatıyor", *Germencik Gazetesi* 30 Kasım 1978, s.2. Fikret Savran, "Kanlıbahçe Olayını Yaşayan Nuri Mersin Anlatıyor", *Germencik Gazetesi* 16 Kasım 1978, s.1-2 Fikret Savran, Germencik'te ki Rum Katliamını Süleyman Tutkun Anlatıyor", *Germencik Gazetesi*, 21 Aralık 1978, s.1-3.

çevre yerleşiminden toplananlar bu günkü anıtın bulunduğu yere getirmişler ve adeta kimlik tespiti olanaksız hale getirilerek hunharca öldürülmüşlerdir. Şehitler olay yerinde toplu olarak gömülmüşlerdir. Olayda, ölü zannedilen dört kişi yaralı olarak kurtulabilmişti. Bunlardan biri de Çalgıcı Ayşe adlı bir kadındır. Bu gün anıtın dikildiği olay yerin de ‘ Kanlıbahçe adıyla’ anılmaktadır.⁹³

İzmir’de yayınlanan *Sada-yı Hak* gazetesi adına Germencik ve çevresinde mezalime uğrayanlarla görüşen gazete muhabiri Mehmet Turgut Bey 65 kişinin Yunanlılar tarafından bir eve toplanarak öldürülmeye çalışıldığını, Molla Osmanoğlu Hüseyin’in tanıklığında da 24 kişinin, bir başka evde de 9 kişinin öldürüldüğünü, 90 yaşındaki bir ihtiyarı da süngüleyerek katlettiklerini olaylara tanıklık edenlerin bilgilerine dayanarak yazmıştır.⁹⁴

Yunanlılar Büyük Taarruzun ardından Aydın’dan çekilişleri esnasında gerek demiryolu gerekse karadan yol hattında tüm yerleşimleri talan edip yakmışlardır. 5 Eylül 1922 tarihli Aydın Mutasarrıflık kayıtlarında Yunanlıların, Nazilli’den Aydın’a kadar Menderes nehri hattı boyunca nahiye ve köyleri yaktıkları belirtilmiştir. Telgrafta ayrıca Pazarköy’de halkın camilere toplanarak para vermeleri için baskı yapıldığı, köyün yakıldığı, halkın üzerine Yunan askerleri tarafından ateş açıldığı kaydedilmiştir.⁹⁵ Dâhiliye Vekâleti adına Ahmet Münir Bey’in kaleme aldığı 19 Teşrinievvel 1922 tarihli tezkirede, Aydın Sancağı’nda Yunanlıların 28. 351 ev, 89 cami ve mescit, 6.640 han, hamam ve dükkân, 113 fabrika, yağhane, debbağhane, 140 okul ve medrese, 20 resmi binayı yakmış oldukları ifade edilmiş, bunun dışında Yunan askerlerinin işkencesi sonunda 1267 Türk’ün öldürüldüğü beyan edilmiştir.⁹⁶ Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü’ne Ahmet Münir Bey tarafından gönderilen bir başka kayıta, Aydın Merkez Kazasında 16.462, Köşk Nahiyesi’nde

⁹³ Mustafa Kenan Özkan, “Aydın ve Çevresinde Milli Mücadele Anıtları ve Şehitlikleri”, *Milli Mücadele’de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Edt: Günver Güneş-Mehmet Başaran, Aydın Belediye Başkanlığı Yayını, Aydın 2009, s. 277.

⁹⁴ *Sada-yı Hak* Gazetesi yazarlarından Mehmet Turgut Beyin 1922 yılı Ekim ayında gazetesine gönderdiği mektuptan aynen Bkz. Mehmet Hocaoglu, *age*, s. 200.

⁹⁵ *Anadolu’da Yunan Zulüm ve Vahşeti...*, s.15.

⁹⁶ Mehmet Hocaoglu, *age*, s.222. Mustafa Turan, *age*, s.168.

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahribat

640, Umurlu'da 700, Değirmencik Nahiyesi'nde 2700, Karapınar Köyü'nde 200 hanenin yakılarak tahrip edildiği belirtilmiştir.⁹⁷

3. Yunan İşgalinin Tahribatını Araştırmak Amacıyla Aydın'a Gelen Heyetler

Yunan işgali boyunca farklı tarihlerde ve vesilelerle yaşanan mezalimi araştırmak amacıyla askeri şahıslarla heyetler Aydın Sancağına gelmişlerdir. ⁹⁸ Halide Edip Hanımın (Adivar) başkanlığında olan Mezalimi Tahkik Heyetinin dinlemiş olduğu görgü tanıklarından yüzden fazla yanmış cesedin olduğu bilgisini almışlardır. ⁹⁹ Yunan işgalinden kurtuluş sonrası yabancı ve yerli gazetecilerin yer aldığı bir heyet Yunanlılar tarafından yapılan mezalimi görmek üzere 15 Teşrinievvel 1922'de İzmir'den hareketle tren hattı boyunca Aydın'dan Söke'ye kadar incelemelerde bulunmuşlardır. Heyet Aydın ve çevresindeki mezalimle ilgili tanıklıklarını gazetelerinde yazmışlardır. ¹⁰⁰ İtalyan kökenli bir kişi Söke'de yaşanan Yunan zulmü ile ilgili tanıklığını heyetle paylaşmıştır. ¹⁰¹

Söke ve çevresinde yaşanan mezalim ve burada işledikleri cinayetler Yunanlıların inkâr etmesine karşın tarafsız gözlemciler ve Kızılhaç yetkileri tarafından da belgelenmiştir. ¹⁰² İtalyanlar başkentlerine gönderdikleri raporlarında ve kendi aralarındaki yazışmalarda Kuşadası, Söke hattı boyunca Yunanlıların halka yaptıkları zulümleri aktarmışlardır. ¹⁰³

⁹⁷ *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti*, s.147, Mehmet Hocaoglu, *age*, s.221, Mustafa Turan, *age*, s.168.

⁹⁸ Mustafa Turan, *age*, s.301.

⁹⁹ Halide Edip Adivar-Yakup Kadri-Falih Rıfki-Mehmet Asım, *İzmir'den Bursa'ya*, İstanbul 1980, s.37-38.

¹⁰⁰ Gazeteciler şunlardı: Journal De Debats, Jorj Du Lozan Gazetesi: Albersepla, Journal De Itali ve Misajeru Gazeteleri adına: Filipoci, New York Herald; Teğmen Bery, Amerikan Muavenet Cemiyeti Adına: Mr. Burke, Eco d'France (İzmir), Le Levant; Alfred de Ramon, Madam Schnider, My Schnider, Sada'yı Hak: Turgut Bey, Hayat (Adana) Memduh Rıfki Bey. Heyette gazeteciler dışında Ernst Renan Torpidosundan Fransız Teğmen Vertebiyart, Fransız Deniz Yüzbaşısı Bonerandi de bulunuyordu. *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti...*, s.169.

¹⁰¹ *Anadolu'da Yunan Zulümü ve Vahşeti...*, s.169.

¹⁰² Bilal Şimşir, *Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, İstanbul 1972, s.378.

¹⁰³ Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadelede Türk-İtalyan İlişkileri*, Dışişleri Bak. Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara 1999, s.323.

Rusların bölgede yaşanan sorunlarla ilgilendiklerini görmekteyiz. Rus Sefareti İstihbarat ve Matbuat Heyeti Erkânından Jorj Astahof Yunan mezaliminin yaşandığı alanları görmek amacıyla Aydın'a gelerek, Yunan askerlerinin zulmüne maruz kalanlarla iletişim kurmuş onları dinlemiştir.¹⁰⁴

Fransız gazetecilerden Madam Gavlis de Aydın, Nazilli, Söke'de Yunan mezaliminin yaşandığı alanda mağduriyet yaşayanlarla konuşmuş, bölgede incelemelerde bulunmuştur. Madam Gavlis *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin kendisiyle yaptığı röportajda Yunanlıların tüm insanlığın yüzünü kızartacak eylemlerini Fransız basını aracılığıyla tüm Avrupa'ya duyuracağını dile getirmiştir.¹⁰⁵

Yunan işgalinin Aydın ve çevresinde yarattığı büyük yıkımın maddi boyutlarını Lozan Konferansına hazırlık kapsamında İcra Vekilleri Heyeti tarafından yapılan araştırmalardan öğrenebiliyoruz.¹⁰⁶ Lozan'da Maliye komisyonuna Türk makamlarınca sunulan raporda Yunanlıların Anadolu'da gerçekleştirdikleri tahribatın 1 milyar 300 milyon lira olduğu belgelenmiştir. Söz konusu dönemin kur rakamları göz önünde bulundurulduğunda bu 880 milyon dolar civarında bir rakama denk düşmektedir. Tahribatın en büyük izler bıraktığı bölgelerden biri de Aydın Sancağı olmuştur.¹⁰⁷

Lozan Barış Konferansında Yunanlıların Batı Anadolu'da yarattığı tahribat İsmet Paşa tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Venizelos özellikle tazminattan ve bedel ödemekten kaçtığı için işgalin ortaya çıkardığı sorunların sorumlusu olarak savaşın getirmiş olduğu bir zorunluluk olduğunu ortaya koymuştur.¹⁰⁸ Ne Lozan da ne

¹⁰⁴ Jorj Astahof'a bölgedeki Yunan mezalimine dair bilgi verenler arasında Dr Mazhar (Germen) Bey ile Yörük Ali Efe'de bulunuyordu. Mustafa Turan, *age*, s.309.

¹⁰⁵ Uğur Üçüncü, *agtez*, s.268, *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Teşrin-i Evvel 1338(1922), *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Teşrin-i Evvel 1338 (1922), *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Teşrin-i Evvel 1338 (1922), *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Teşrin-i Evvel 1338(1922).

¹⁰⁶ BCA, BMGM Kataloğu, No:030.10/140.4.12/4, Bünyamin Kocaoğlu, *Kurtuluştan Kuruluşu Batı Anadolu'da TBMM Yardımları*, Değişim Yayını, İstanbul 2008, s.42-43.

¹⁰⁷ Aydın Sancağı'nda Yunan işgalinin yarattığı tahribatın kıymet olarak değeri şöyle idi. Gayr-ı menkul: 59 milyon lira, menkul: 111 milyon lira, hayvan: 4 milyon lira, toplam: 174 milyon liradır. Vedat Eldem, *Harp Ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Basımevi, Ankara 1994, s.218-219.

¹⁰⁸ Abdullah İlgazi - Selim Cenik, "Lozan Belge ve Tutanaklarındaki Yansımalarıyla Anadolu'daki Yunan İşgali ve Yakıp Yıkımlar", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, S. 3, Şubat 2004, Ankara 2004, s. 40.

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahrifat

de sonrasında Yunan işgalinin Aydın Sancağında yarattığı maddi ve manevi zararın karşılanması mümkün olamamıştır.

27 Mayıs 1919'da başlayan Yunan işgali Aydın ve çevresinde 7 Eylül 1922'de son bulmuştu. Batı Anadolu'da yaşanan Yunan işgal süreci sadece yaralama, öldürme, tecavüz, yıkma, yakma olaylarına sahne olmamış, aynı zamanda bölge ekonomisini de yerle bir etmişti. İşgalin gerçekleştiği bölgeler arasında en büyük maddi tahrifat yıkım Aydın Sancağında gerçekleşmiştir.¹⁰⁹

4. İşgalden Kurtarılan Aydın Bölgesine TBMM'nin Yardımları

İşgalden kurtuluşun ardından TBMM yaşanan mezalimin boyutlarını ve kurtarılmış bölgelerde halkın ihtiyaçlarını yine bu bölgelerden iletilen raporlarla belirlemiş ardından yardım çalışmalarına girişmişti. Yardımlar daha çok Hilal-i Ahmer aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Himaye-i Etfal Cemiyetinin de işgal döneminin yaralarının sarılması konusunda ciddi katkıları olmuştur.¹¹⁰

Ankara'dan yapılan bilgilendirmede 11 Eylül 1922'de işgalden kurtulan Batı Anadolu bölgesine yardımda bulunmak amacıyla üç heyet hazırlanmıştır. Heyetlerin gideceği bölgelerden biri de Aydın idi.¹¹¹ Aydın'a sevk edilecek olan Hilal-i Ahmer Cemiyetinin İstanbul'daki merkezinden yönlendirilecekti.¹¹² Bu çerçevede Aydın Sancağında görevlendirilmek üzere üç sağlık heyeti hazırlanmıştır.¹¹³ Sağlık heyeti 23 Eylül 1922'de İstanbul'dan İzmir'e doğru yola çıkmıştır. Heyette, Operatör Doktor Kemal Bey başkanlığında Doktor Alimcan, Doktor Ahmet Nabi, Eczacı Saffet, İdare Memuru Fuat, İdare Memur Yardımcısı Hakkı Beyler yer alıyordu. İmdat heyeti Aydın, Nazilli ve Germencik'te birer dağıtım merkezi, muayenehane ile eczane açmıştı. Söke'de İtalyanların bölgeden çekilmesi sonrası bir imdat heyeti bu bölgede görevlendirilmişti ve bunun için 10.000 liralık

¹⁰⁹ Bünyamin Kocaoğlu, *age*, s. 143.

¹¹⁰ Üçüncü, *agt.*, s.269.

¹¹¹ *Peyâm-ı Sabâh*, 14 Eylül 1338(1922).

¹¹² *Peyâm-ı Sabâh*, 14 Eylül 1338(1922)..

¹¹³ Üçüncü, *agt.*, s.270.

bir kaynak ayrılmıştır.¹¹⁴ Heyet ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmak üzere beraberinde 29 Sandık ecza-i tıbbiye, 62 sandık elbise, çamaşır ve saire, 7 sandık porselen takımı, 40 balya çamaşır ve saire, 500 çuval un, 500 adet hasır ve 400 adet tava¹¹⁵ getirmiştir. Ayrıca bu merkezlere uzak yerleşimlerde ki halka eşya dağıtmak ve hastalarını tedavi etmek üzere vagon içinde bir seyyar dispanserle yardım merkezi oluşturulmuş ve bu seyyar merkez hat boyunca sürekli gezerek yardım vazifesini yerine getirmiştir. Dokuz ay devam eden eşya ve malzeme ihtiyacı merkezden gönderilmek suretiyle takviye edilen bu imdat heyeti, faaliyet bölgesinde 82.500 kişiye yardımda bulunmuş, dispanserlerinde 20.497 hastayı tedavi etmiştir.

Aydın Mebusu Esat (İleri) Bey Ankara'ya bakanlığa gönderdiği telgrafında Aydın'a dışarıdan gelen halkın ihtiyaçları doğrultusunda öncelikli olarak barınma için çadır ve beslenme için unun hemen gönderilmesini istemiştir. Talep üzerine Bakanlık 17 Eylül tarihinde Ankara Hilal-i Ahmer Merkezine çektiği telgrafta Aydın'a gidecek sağlık heyetiyle birlikte unun da götürülmesini sağlamıştır.¹¹⁶ Himaye-i Etfal Cemiyetinin de bu süreçte Aydın ve Nazilli'deki şehit çocuklarına yardımda bulunmuştur.¹¹⁷

Yunan işgalinden arınmış bölgelerde telgrafla iletişiminin sağlanabilmesi için çok çaba gösterilmiş, öncelikli olarak kesilmiş telgraf hatları tamir edilmişti. 17 Eylül tarihinden itibaren Aydın-Kütahya telgraf hattı, 23 Eylül tarihi itibarıyla ise Seyitgazi, İnegöl, Salihli, Çivril, Mahmudiye, Yenişehir, Gediz, Kasaba, Buldan, Eskişehir, Bursa, Uşak, Manisa, Nazilli, Bilecik, İznik, Bozöyük, Mudanya, Kula, Şuhut, Sultanhisar, Söke, Kuşadası, Alaşehir, Sincanlı, Bozdoğan kasaba ve şehirleri kendi aralarında ve Ankara ile düzenli bir şekilde iletişime geçmişti.¹¹⁸

¹¹⁴ *Hilâl-i Ahmer Gazetesi*, nr. 50, Akşam Nüshası, 17 Mayıs 1338.

¹¹⁵ Aydın Mebusu Esat Bey Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına çektiği telgrafla şehre yoğun halde gelen halkın ihtiyacı için çadır ve unun acilen gönderilmesini istemişti. Bunun üzerine Bakanlık Ankara Hilal-i Ahmer Merkezine 17 Eylül tarihinde çektiği telgrafta Aydın'a gidecek sağlık heyetinin beraberinde un da götürmesini istemişti. Bkz: Türk Kızılay Arşivi, Kutu No: 612, Belge No: 36.

¹¹⁶ Bkz: Türk Kızılay Arşivi, Kutu No: 612, Belge No: 36.

¹¹⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Teşrin-i Evvel 1338(1922), *İstikbâl*, 29 Teşrin-i Evvel 1338(1922).

¹¹⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Eylül 1338(1922).

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahribat

TBMM'nin sağladığı destek ve yardımla 23 Eylül 1922 tarihinden itibaren Nazilli, Sultanhisar, Söke, Kuşadası, Bozdoğan kaza ve nahiyeleri hem kendi aralarında hem de Ankara'yla düzenli telgraf görüşmelerine başlamışlardı. Aydın Sancağında Yunan işgali sırasında tahrip edilmiş olan demiryolu 27 Ekim tarihinde onarılp kullanıma açılırken, posta ve telgraf iletişimine de 23 Eylül tarihi itibarıyla yeniden başlanmıştır.¹¹⁹ 13 Eylül'den itibaren Aydın'daki kazaların tümünün kaymakamlarının ataması yapılmıştı.¹²⁰ TBMM Hükümetinin eldeki olanaklar ölçüsünde işgalden kurtarılmış bölgelerdeki halkın acil olan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelirken, Maliye Vekâleti ise Aydın ve çevresindeki yerleşimlere köylere varıncaya kadar yardımlarını sürdürmüştür. Bu kazalar içinde Söke de bulunmaktaydı. Bölgede yaşayan pek çok insan ihtiyaç sahibiydi ve bunlara ücretsiz olarak yemeklik, tohumluk ulaştırıldı. Nakliye, hayvan bedeli ile evlerin tamiri, baraka yapımı için gerekli olan malzeme bölgeye gönderilmiştir.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, işgalden kurtulan Aydın ve çevresinde yakılan, yıkılan yerlerin yeniden inşasında çivi ve kereste gibi malzemeleri temin ederek yerleşim yerlerinin yapımına destek ve katkıda bulunmuştur.¹²¹

TBMM Hükümetinin bölgeye doğrudan yardımları da olmuştur. Nitekim 9 Ekim 1922 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yazdığına göre, Maliye Bakanlığı Yunan işgalinden zarar görenlere yönelik ciddi miktarda para yardımında bulunmuştur. Bakanlık aralarında Aydın'ında bulunduğu 12 şehir için felaketzedelere yemeklik ve tohumluk olarak 325.000 lira (karşılıksız olarak), hayvan almaları için 430.000 lira, meskenleri için 470.000 lira olmak üzere toplam 1.225.000 liralık tahsisat ayırmıştır. Bu para şehirlerin ihtiyacına göre bölünerek 8 Ekim 1922'de bölge halkının kullanımına sunulmuştur.¹²²

Himaye-i Etfal Cemiyeti Büyük Taarruz sırasında Darüleytamlarda bulunan şehit çocukları için yiyecek, giysi, eğitim ve

¹¹⁹ Üçüncü, *agt.*, s.279, *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Eylül 1338(1922).

¹²⁰ *Sada-yı Hak*, 29 Eylül 1338(1922).

¹²¹ *Hilâl-i Ahmer Gazetesi*, nr. 50, Akşam Nüshası, 17 Mayıs 1338.

¹²² *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Teşrin-i Evvel 1338(1922).

sağlık ihtiyaçlarının karşılanmasında büyük yararlılıkları olmuştur. Öte yandan şehit çocuklarının eğitimlerini de karşılamıştı. Cemiyet, işgalden kurtulan Aydın, Nazilli, Söke’de de şehit çocuklarının ihtiyaçları için nakdi yardımda da bulunmuş, 25 Ekim tarihi itibariyle bu yerlere on bin lira para gönderme kararı alınmıştır.¹²³

TBMM, Yunan işgali sürecinde Aydın Sancağında yakılan, yıkılan ve tahrip edilen yerlerin yeniden yapılabilmesi amacıyla büyük bir çaba sarfetmiştir. Yeni meskenler yapılmaya başlanmış, Yunanlıların tahrip ettiği evler, okullar, yollar, köprüler, demiryolları, posta ve telgraf telleri tamir edilmeye başlanmıştı. Mesken inşaatında ve tamirinde dikkat çeken bir hareketlilik olmuştur. Bu arada geçici bir çözüm olarak muhacirler emval-i metruke binalarına yönlendirilmişse de bu geçici tedbirler yetersiz kalmıştır. Kış aylarının yaklaşması bölgede mesken sorununun bir an önce çözümlenmesini gerektiriyordu. Sorunun çözümünde Hilal-i Ahmerden yararlanıldı. Hilal-i Ahmer’in bölgeye göndermiş olduğu yardım heyetleri evleri tamamen yanmış kişilerin meskenlerinin tamiri ve yeniden inşası adına önemli hizmetler sunmuşlardır.¹²⁴ Yunan işgalinden kurtarılan Aydın ve çevresinde yaşayan Rum nüfusun neredeyse tamamı Yunan ordusuyla kaçmış, kalanlar ise mübadele ile Yunanistan’a göç etmişlerdi.¹²⁵ Bölgede Rumların yaratmış olduğu güvenlik ve asayiş sorunu kalmamıştı. Buna karşın 14 Aralık 1923 tarihinde Sisam Adası’ndan gelerek Doğanbey sahiline çıkan Rumlar devriyeye çıkan Türk askerleri ile çatışmaya girmişlerdi. Sahile çıkan bir başka Rum kayığı ise aynı sahil açıklarında gözetlemelerde bulunmuştu.¹²⁶ Adalardan gelerek Kuşadası ve Söke köylerine zarar veren Rum

¹²³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Teşrin-i Evvel 1338(1922), *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Eylül 1338(1922), *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Teşrin-i Evvel(1922).

¹²⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Teşrin-i Sani 1338 (1922), Başbakanlık ise 1 Aralık 1922 tarihinde İçişleri Bakanlığına göçlerin engellenmesi için gerekli talimatı vermişti. Bkz: BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Dosya: 13713, Yer No: 140.4.13.

¹²⁵ Nejdet Bilgi, “Cumhuriyet’in ilk Yıllarında İzmir Basımında Söke”, I. *Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu 15-16 Kasım 2001, Söke*, Edt: Adnan Öztürk, İzmir 2002, s. 131.

¹²⁶ BOA, HR. İM.. 86/75, Abdullah Doğtekin, “Söke’nin İşgali ve İşgal Döneminde Rum Faaliyetleri”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 13, Ekim 2021, s.163.

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahrifat

eşkiyaya ilişkin 1924 yılı başlarında bile basında haberlere rastlanmıştır.¹²⁷

5. Yunanlıların Son Çekilişleri Sonrası Yarattıkları Korkunç

Tablo

Yunanlıların Aydın'dan ayrıldıkları 7 Eylül 1922 tarihinde geride bıraktıkları manzara tüyler ürpertici idi. 28 Haziran 1919 tarihinde kentte çıkan korkunç yangının ardından Cuma, Tabaklı, Ramazanpaşa, Dükkanönü Mahalleleri yanında yedi Türk Mahallesi ile birlikte Hasanpaşa Sebze Çarşısı, Kasaplar Çarşısı, Manifaturacılar Çarşısı, Kunduracılar Çarşısı yanmıştı.¹²⁸ Resmi raporlar ve işgali anlatan telgraflar Aydın'da Yunan işgalinin tahribatını gözler önüne sermiştir. Kentin en önemli arterleri Balcılar, Cami-i Atik, Cemaleddin, Çıksorut, Debbağlı, Karacaahmet, Kaynak, Kemer, Kozdibi, Kubbeli Mescid, Orta, Sarayıçi, Terziler, Torbacı, Yarbaşı, Meşrutiyet, ve Hamidiye Mahallelerinde evler, dükkan ve mağazalar işgal güçleri ve yerli Rumların saldırıları sonucu yağmalanıp yakılmıştı.¹²⁹

Milli Mücadele'nin kazanılmasının ardından kurtarılan enkaz vaziyetteki Aydın kentine Türk halkı geri dönüş yaparken, yaklaşık 7-8 bin nüfusa sahip bulunan Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan gayr-i müslim nüfus ise Aydın'dan ayrılmıştı. Rum ve Ermeni cemaati bütünüyle kentti terk ederken, Aydın'da sayıları 10' kadar düşmüş olan iki Yahudi ailesi kalmıştır. Aydın'lı Rumlar Anadolu'dan ayrılan Yunan birliklerinin peşinden demiryolu ile İzmir'e, denizyolu ile adalara ve Yunanistan'a kaçmışlardır. İşgal yıllarında Yunanlılar ve Rumlarla işbirliği içinde olan az sayıdaki Ermeni de Türklerin intikam alacakları korkusu nedeniyle Aydın'dan ayrılmışlardır. Aydın'daki evlerini boşaltan yalnızca Rumlar ve Ermeniler olmamış, Yahudi nüfusun neredeyse tamamı da mahallelerinin, dükkân ve mağazalarının yanmış olması nedeniyle İzmir'in yolunu tutmuşlardı.

¹²⁷ Bilgi, *agm.*, 137.

¹²⁸ Asaf Gökbel, *Milli Mücadele'de Aydın*, Aydın 1964, s.345.

¹²⁹ Rapor sureti için bkz. Mustafa Turan, *age*, s.464-465. Günver Güneş, "Yunanistan'ın Aydın'ı İşgali ve İşgalin Bölgede Yarattığı Tahrifat", *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Edt: Günver Güneş, Mehmet Başaran, Aydın Belediyesi Kültür Yayını, Aydın 2009, s.254.

Yunan işgali öncesinde 3000 civarında olan Aydın Yahudi Cemaati nüfusu, yaşanan işgal ve kentte çıkan yangınlar ve büyük tahribatın sonrasında birkaç kişiden ibaret kalmıştı. Elleri avuçlarında hiçbir şey kalmayan, işsiz binlerce Aydın Yahudi kabileler halinde İzmir'deki Yahudi Mahallesi'ne sığındılar.¹³⁰ Birçoğu İzmir üzerinden Güney Amerika'ya geçiş yaptılar.¹³¹ Türkler ise Yunanlıların çekilmesi sonrası döndükleri evlerini, dükkanlarını, mahallelerini yanmış yıkılmış talan edilmiş bir şekilde buldular. Kentteki büyük yapıların çoğu enkaz halinde ve kullanılamayacak durumdaydı. Şehirde birkaç rençber damından başka bir şey kalmamıştı. Kesif bir yanık kokusu daha demiryolundan itibaren hissedilmeye başlıyordu.¹³² Bey Camii, Ramazan Paşa Camii, Cihanoğlu Külliyesi, Nasuh Paşa Külliyesi yanında kimi hamam, çeşme, sebül gibi anıtsal yapı ise kısmen ayakta kalabilmişti fakat hepsi de harabe durumundaydı. Aydın şehrinin kurtuluştan sonra genel durumuna ilişkin çok fazla hatırat olmadığı için ancak birkaç yayın eserden öğrenebiliyoruz.

Lütfi Arif Kamber kurtuluş sonrası Aydın'a geldiğinde karşılaştığı manzara içler acısı bir haldeydi. Kamber anılarında bu durumu şöyle aktarmaktadır “...kasabanın hemen dörtte üçü yıkıntı halinde bulunuyordu. Şehir ve kasabalarımız içinde halk felaketinin ve mermi tahribatından başka yangınların en ziyade yakıp kül haline getirdiği kasaba (Aydın) idi”. Benzer ifadeleri Söke'ye giderken yol boyunca karşılaştığı tablo karşısında da görmekteyiz. “Söke yolundayız çeşit çeşit maki çalılıkları arasında ve dolambaçlı bir yoldan kâh dağların tepelerine, kâh derelerin içine çıkıp iniyoruz. Yollarda ne insan var, nede hayvan...Geniş ve sonsuz bir boşluk

¹³⁰ Henri Nahum, *İzmir Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.223-224.

¹³¹ Nahum Aydın'dan ayrılan yahudi cemaatinin bir bölümünün İzmir'den Arjantin'e Buenos Aires'e geçtiklerini ve burada “Aydın” isimli bir semt kurduklarını ifade etmektedir. Nahum, *age*, s.206.

¹³² Ekim 1922'de öğretmen olarak tayini Çine'ye çıkan Afet İnan o tarihlerde Aydın'da bulunan babasının yanına geldiğinde şehirde kalacak yer bulamadığını, birkaç memur ailesiyle geniş kepenkleri güdültüyle kapanan bir mağazada gecelediklerini, demiryolu güzergâhı boyunca yanık kokusunu hiç unutamadığını anılarında belirtmiştir. Prof. Dr Afet İnan, Yay Haz: Arı İnan, Remzi Kitapevi, İstanbul 2005, s. 77.

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahrifat

*içinde ilerliyoruz. Köylerin hepsi yıkılmış, insan eseri ne varsa hak ile yeksan olmuş bir halde duruyor”.*¹³³

Aydın Belediyesi kenti temizlemek için 1923 yılında çalışmalarına girişir. O arada kent düzenlenir, yeni baştan haritaları hazırlanıp, imar planı tasarlanır. Yangın haritalarının da bu sıralarda çıkarılmış olduğu görülür.¹³⁴ Aydın'da işgalden kurtuluşun ardından 1922 yılı sonlarında yaşayanların sayıları binlerle ifade edilebiliyordu. Mübadil ve muhacirlerin kente gelişiyile artmaya başlayan nüfus 1927 yılı sayımında 11.978'e, sekiz yıl sonra yapılan nüfus sayımında da 15,152'ye ulaşmıştır.¹³⁵ Aydın kenti Yunan işgali öncesinde 30 binlere ulaşan nüfusunun ancak yarısını büyük zaferden 13 yıl geçtikten sonra yakalayabilmiştir.¹³⁶

SONUÇ

Aydın'da Yunan işgali 27 Mayıs 1919'da başlamış Haziran ayına kadar tüm Sancak işgal güçlerince ele geçirilmiştir. Yunan işgali 7 Eylül 1922'de sona ermiştir. Aydın Sancağı iki ülkenin işgalini birlikte yaşamıştır. Söke ve Kuşadası hattı önce İtalyan ardından Yunan işgaline tanıklık etmiştir. İtalyan işgali altında kalan Menderes Nehrinin güneyindeki yerleşimler İtalyanların izledikleri işgal siyasetinin neticesinde fazlaca sorun yaşamazlarken, Yunan işgalinin yaşandığı bölgede sosyal ve ekonomik açıdan büyük tahribata yol açmıştır. Aydın Sancağı İşgali, Sakarya Savaşını, Büyük Taarruzu ve Yunanlıların bölgeden çekilişleri esnasında birbirinden farklı duyguları sevinci, hüznü, acıyı mutluluğu, zulmü, mezalimi aynı anda

¹³³ Lütfi Arif Kanber, “Muzaffer Ordu Neden Rumeli'ye Geçirilmedi”, *Dün ve Bugün Dergisi*, S. 13, 27 Ocak 1956, İstanbul 1956, s. 25-26.

¹³⁴ Gökçe Şimşek, “Defining the Urban Environment of Aydın 20th Century Thought the Memoirs of Zeki Mesud Alsan”, *METU, JFA*, S. 28/2, Ankara 2011, s. 81-103.

¹³⁵ 1900 başlarında 40 bin nüfusu bulunan Aydın kentinin 30 yıla yakın bir süre içinde %70 oranında nüfusunu kaybettiği gerçeği ortaya çıkacaktır. Bu kaybın oluşmasında uzun süreli savaşlar olduğu kadar, kaybın en yoğun yaşandığı süreç Yunan işgal dönemi olmuştur. Abdullah Uğur, *Aydın Şehir Coğrafyası*, Aydın Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No:6, Aydın 2008, s.100; Günver Güneş, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, C. 40, S. 239, İstanbul 2003, s.48-59.

¹³⁶ Süha Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yay. İstanbul 1975, s.20-23.

yaşamıştır. Yunan askerleri cephe de yaşadıkları yenilginin acısını işgalleri altında yaşayan sivil halktan intikam alırcasına çıkarmaya kalkmıştır. Gerçekleştirdikleri Karatepe, Kanlıbahçe katliamları gibi sivil halka yönelik eylemler batı kamuoyunu bile şaşkına çevirmiş tepkisini çekmiştir. Yunan ordusu ve işbirlikçi Rum çetelerinin insanlık dışı eylemleri tarif edilemez bir mezalime dönüşmüştür. Aydın Sancağında yakılan yıkılan, talan edilen yerleşim yeri neredeyse kalmamıştır. Türk ve Müslüman halkın göç etmesiyle başlayan gelişmeler barınma, beslenme, sağlık gibi sorunları hazırlamış, yaşanan olaylar dramatik sonuçlar doğurmuştur. Yunan işgalinden Eylül 1922 başlarında kurtarılan bölgede işgalin yarattığı tahribatın boyutları oldukça ürkütücü idi. Aç ve açıkta kalan halkın ellerindeki her şey Yunan ordusu tarafından gasp edilerek yağmalanmıştı. Bir başka sorun denetimsiz ve kontrolsüz kalan bölgenin asayiş ve güvenliğiydi. Yönetimle ilgili olarak yaşanan zaafiyet TBMM'nin geçici önlemleriyle sağlanmaya çalışılmıştı. İşgalden kurtulan Aydın Sancağına yönelik kapsamlı yardım TBMM eliyle ancak Büyük Taarruz sonrasında yapılabildiği. İhtiyaç sahibi halkın iâşe ve ibatesini sağlamak, idareyi yeni baştan den oluşturmak, bölgeye memur sevk etmek, haberleşme araçlarını aktif hale getirmek, asayişi ve güvenliği tesis etmek, yakılan, yıkılan yerleri yeni baştan inşa ve tamiri için topyekun seferber olunmuştur. Bu çaba ve gayret Cumhuriyetle birlikte modern Aydın'ın yaratılmasında itici bir güç oluşturmuştur.

Yunan işgali dönemin resmi kayıtlarına, belgelerine Yunan “işgal ve mezalimi” olarak yansımıştır. Yunan işgaline maruz kalmış tüm bölgelerde mezalimin izlerini görmek mümkündür. Aydın'ın işgalinden kurtuluşuna kadar geçen süreçte Yunan ordusunun katliamlarına, zulmüne her ortamda tanık olunmuştur. Yunan işgali bu nedenle Yunan mezalimi ile birlikte anılmaktadır. Yunanlıların işgal ettikleri Aydın ve çevresinde gerçekleştirdikleri mezalim itilaf devletleri tarafından oluşturulan heyetlerin raporlarında somut biçimde ifade edilmiş olmasına karşın, işgalci devletler tarafından görmezden gelinerek, Mezalime göz yumulmuştur. İtilaf devletlerinin Yunanlıların gerçekleştirdiği insanlık dışı eylemlere karşı kayıtsız tutumları, İstanbul Hükümetinin yükselen Türk halkının çığına kulaklarını tıkaması Kuvâ-yı Milliye'nin direnişini güçlendirmiş,

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahrifat

mücadele azmini inancını artırmıştır. Yunanlıların izlediği mezalim siyaseti Türk halkının meşru müdafaasını doğurmuştur. Yunan ordusunun işgal yıllarında Aydın Sancağında köy, kasaba ve şehirlerde sivil halka karşı giriştiği vahşet ve cinayetler, bunların yapılmış şekli savaş hukukuna aykırı olduğu gibi aynı zamanda bir savaş suçu içerdiği de unutulmamalıdır. İşlediği suçlar göz önünde bulundurulduğunda elbette Yunanistan sorumludur. Lakin Yunanistan'ı çeşitli hesaplarla İzmir'i ve daha sonra tüm Batı Anadolu'yu işgale yönlendiren İngiltere, Amerika ve Fransa'nın da rolü unutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

1.Arşivler

1.1. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Dairesi (ATASE) Arşivi

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1785, Gömlek: 9, Belge:9-1

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1790,

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 21, Belge: 21-16.

ATASE Arşivi, İSH, 1802/21, Belge: 16.

ATASE Arşivi, İSH, 1802/21, Belge: 29

ATASE Arşivi, YAED, Kutu:6, Gömlek:1081, 26.3.1337.

ATASE Arşivi, YAED, Kutu:5, Gömlek, 894, tarih 1337.

1.2. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Dosya: 13713, Yer No: 140.4.13.

BCA, BMGM Kataloğu, No:030.10/140.4.12/4.

1.3. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. HR. İM.. 86/75

BOA HR.SYS. 2631/77.(1-3),

BOA HR SYS, Dosya No:2631, Gömlek:34.

1.4. Türk Kızılay Arşivi, Kutu No: 612, Belge No: 36.

2.Gazete ve Dergiler

Açıksöz

Ahenk

Anadoluda Yeni Gün

Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi

Atatürk Yolu

Aydın Gazetesi

Cumhuriyet

Dün ve Bugün Dergisi
Germencik Gazetesi
Hâkimiyet-i Milliye
Hilâl-i Ahmer Gazetesi
Islahât,
İstikbâl,
Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi
Peyâm-ı Sabâh
Sada-yı Hak
Şark
Tarih ve Toplum Dergisi
The Times
Vakit
Yeni Gün

3.Kitap ve Makaleler

Adalığ, Bingül, “Milli Mücadele’de Sultanhisar ve Sultanhisarlı Çocukların Milli Mücadele Anıları”, *Milli Mücadele’de Güney Aydın Cepheleri ve Efelerin Karargahı Yenipazar*, Edt: Günver Güneş, Yenipazar Belediyesi Yayını, İstanbul 2015, s. 63-98.

Adivar, Halide Edip-Karaosmanoğlu, Yakup Kadri-Atay, Falih Rıfkı-Asım, Mehmet, *İzmir’den Bursa’ya*, İstanbul 1980.

Anadolu’da Yunan Zulüm ve Vahşeti, Hazırlayan: Mustafa Zahit Öner, Dün, Bugün, Yarın Yayıncılık, İstanbul 2020.

Arıkan, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989.

Armağan, Munis, *Bozenderesten Bozdağlara Kuva-yı Milliye*, Bilkar Karınca Matbaacılık, İzmir 2005.

Atasoy, İsmet Nadir, “Çomaklı’da Katliam”, *Sevda Zamana Sığmaz*, Eskişehir 2005.

“Aydın’ın Kurtuluş Bayramı”, *Aydın Gazetesi*, 7 Eylül 1952.

Berber, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınları, Ankara 1997.

Bilgi, Nejd, “Cumhuriyet’in ilk Yıllarında İzmir Basınında Söke”, *I. Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu 15-16 Kasım 2001, Söke*, Edt. Adnan Öztürk, İzmir 2002, s.130-146.

Buğdaycı, Aslan, *Milli Mücadele’de Nazilli 1919-1922*, Karacasu Matbaası, Nazilli 1996.

Çağlar, Günay, *İtalyanların Menderes Bölgesini Boşaltmaları Ve Bu Esnada Ortaya Çıkan Bazı Hadiseler*, Erzurum 1996.

Çelebi, Mevlüt, “Söke’de İtalyan İşgali”, *Birinci Uluslar arası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji Ve Sanat Tarihi*

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahrifat

Sempozyumu 15-16 Kasım 2001, Edt. Adnan A. Öztürk, İzmir 2002, s.121-129.

Çelebi, Mevlüt, "Kuşadası'nda İtalyan İşgali", *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Edt. Ayşe. G.Şerifoğlu, İzmir 2001, s.277-285.

Çelebi, Mevlüt, *Milli Mücadele Döneminde Türk- İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

Çelebi, Mevlüt, *Ahenk ve Halk Gazetelerinde İşgal Hatıraları (1919-1926)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015.

Çufalı, Mustafa, "İstiklal Harbi Döneminde Batı Anadolu'da Yunan Zulmü, 1921", *Atatürk Yolu*, C.6, S. 21, Yıl: 1998, Ankara 1998,

Demirayak, Sadettin, *Aydın'ın Üç Efesi, Danişmentli İsmail Efe, Sökeli Ali Efe, Killoğlu Hüseyin Efe*, Tuna Matbaacılık, Aydın 2011.

Doğtekin, Abdullah, "Söke'nin işgali ve İşgal Döneminde Rum Faaliyetleri", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 13, Ekim 2021, s.143-168.

Eldem, Vedat, *Harp Ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Basımevi, Ankara 1994.

Ganiz, Hakkı Gürkan, *Milli Mücadele Başlarında Aydın Sancağı (1919-1920)*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2009.

Göney, Süha, *Büyük Menderes Bölgesi*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yay., İstanbul 1975.

Gökbel, Asaf, *Milli Mücadele'de Aydın*, Aydın 1964.

Gökçen, Salim, *Türkiye'de Rum- Yunan Vahşet ve Terörü*, IQ Yayınları, İstanbul 2010.

Gün, İsmail -Özdemir, Ahmet, *Söke Tarihi ve Coğrafyası*, Aydın 1943.

Güneş, Günver, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın", *Tarih ve Toplum Dergisi*, C. 40, S. :239, İstanbul 2003, s.48-59.

Güneş, Günver, "Yunan İşgali'nin Nazilli ve Çevresinde Yarattığı Tahrifat", *Milli Mücadele'de Nazilli Cephesi ve Önderleri*, Edt: Mehmet Başaran, İstanbul 2007, s. 133-159.

Güneş, Günver, "Yunan İşgalinin Germencik ve Çevresinde Yarattığı Tahrifat", *Milli Mücadele'de Germencik Cephesi ve Önderleri*, Edt: Günver Güneş, İstanbul 2007, s.57-70.

Güneş, Günver, "Yunanistan'ın Aydın'ı İşgali ve İşgalin Bölgede Yarattığı Tahrifat", *Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali*

Efe, Edt: Günver Güneş-Mehmet Başaran, Aydın Belediyesi Yayını, Aydın 2008, s. 207-256.

Güneş, Günver, “1921 yılında Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe Arşiv Belgelerinde Cephe Gerisi Faaliyetleri”, *Milli Mücadele 1921*, Edt: İbrahim Bozkurt- Umut Karabulut, Ankara 2021, s.199-232.

Hocaoğlu, Mehmet, *Belgelerle Yunan Barbarlığı*, İstanbul 1985.

İlgazi, Abdullah - Cenik, Selim, “Lozan Belge ve Tutanaklarındaki Yansımalarıyla Anadolu’daki Yunan İşgali ve Yakıp Yıkımlar”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, S. 3, Şubat 2004, Ankara 2004.

İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1994.

İpek, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

Kamber, Lütfi Arif, “Muzaffer Ordu Neden Rumeli’ye Geçirilmedi”, *Dün ve Bugün Dergisi*, S. 13, 27 Ocak 1956, İstanbul 1956, s. 25-26.

Kısa, Leman, *Aydın Tarihi ve Coğrafyası*, Coşkun Matbaası, Aydın 1960.

Kocaoğlu, Bünyamin, *Kurtuluştan Kuruluşa Batı Anadolu’da TBMM Yardımları*, Değişim Yayını, İstanbul 2008.

Mccarty, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılap Yayınevi 1998.

Nahum, Henri, *İzmir Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasası Türkiye Büyük Millet Meclisininin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu (23 Nisan 1336- 23 Eylül 1337).

Özcan, Murat, *Tarih Işığında Yunan Mezalimi*, IQ Kültür, Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

Özkan, Mustafa Kenan, “Aydın ve Çevresinde Milli Mücadele Anıtları ve Şehitlikleri”, *Milli Mücadele’de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*, Edt: Günver Güneş- Mehmet Başaran, Aydın Belediye Başkanlığı Yayını, Aydın 2009, s. 285-306.

Prof. Dr Afet İnan, Yay Haz: Arı İnan, Remzi Kitapevi, İstanbul 2005.

Sabis, Ali İhsan, *Harb Hatıralarım*, C.V, Ankara 1951.

Sarihan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Sakarya Savaşından Lozan’ın Açılışına Kadar (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922)*, Cilt:IV, Ankara 1996.

Savran, Fikret, Tanıkların ve Yakınlarının Anlatımlarıyla Germencik ve Çevresinde Yunan Mezalimi”, *Milli Mücadele’de Germencik Cephesi ve Önderleri*, Edt: Günver Güneş, Aydın İli ve

Büyük Taarruz'un Ardından Çekilen Yunan Ordusunun Aydın ve Çevresinde Yarattığı Tahrifat

İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yayını No:5, İstanbul 2007, s. 71-81.

Smith, Michael Lllewellyn, *Yunan Düşüü*, Ayraç Yayınevi, Ankara 2002.

Sonyel, Salahi, "Anadolu Yanıyor", *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1992.

Sökmensüer, Cevat, *Milli Mücadele'de Aydın- Nazilli Cephesi Kahraman Subaylarımız Ve Zeybekler Hatıralarım*, İzmir Tarihsiz.

Şimşek, Gökçe, "Definng the Urban Environment of Aydın 20th Century Thought the Memoirs of Zeki Mesud Alsan", *METU, JFA*, S. 28/2, Ankara 2011, s. 81-103.

Şimşir, Bilal, *Sakarya' dan İzmir'e (1921-1922)*, İstanbul 1972.

Uğur, Abdullah, *Aydın Şehir Coğrafyası*, Aydın Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No:6, Aydın 2008.

Us, Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul 1964.

Üçüncü, Uğur, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon 2010.

Tansel Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya*, C. IV, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

Taşkıran, Cemalettin, *Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler 1919-1923*, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2018.

Toynbee, Arnold, *The Western Question in Greece and Turkey*, London 1922.

Toynbee, Arnold, *Türkiye-Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.

Turan, Mustafa, *Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi (15 Mayıs 1919- 8 Eylül 1922 İzmir-Manisa-Aydın-Denizli)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi-Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, 2. Kitap, 2.b, Bilgi Kitabevi, Ankara 1998.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Büyük Taarruz 1-31 Ağustos 1922, Ankara 1969.

Yalazan, Talat, *Türkiye'de Yunan Vahşeti ve Soykırımı Girişimi*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, C.II, Ankara 1994.

Yunan Fecaine Müteallik Aydın Vilayetinin Beynelmillel Tahkik Heyetine Verilmek Üzere Topladığı Vesaik-i Resmîyeye Müstenid Hulasa, Dersaadet Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1335.

Yunanlıların Yeni İşgal Ettikleri Söke Havalisinde Yunan Askerlerinin Vahşeti, Ankara 1338.

Millî Mücadele Yıllarında Çeşme ve Çevresinde Rumların Çetecilik ve Eşkiryalık Faaliyetleri

Gülben MAT*

GİRİŞ

Çeşme, 1661 tarihli Osmanlı belgesinde Sığla Sancağına bağlı bir nahiye olarak yer almıştır. 1846 yılına ait bir belgede kaza olarak geçerken 1893'te kasaba olarak zikredilmiştir.¹ Sözüünü ettiğimiz dönemde ise Çeşme, Aydın Vilayeti İzmir Sancağına bağlı bir kazadır.²

Çeşme'nin de içinde yer aldığı İzmir ve çevresi XI. yüzyıl sonlarında Çaka Bey döneminde fethedilmiştir. Fakat bölgedeki Türk hâkimiyeti XIV. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Bölgedeki Türklerin nüfusu zaman içerisinde artış göstermiş ve XVI. yüzyılda %80'lere kadar yükselmiştir. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Batı Anadolu'daki nüfus artışı, Türklerin aleyhine dönmüş ve özellikle Ege adalarından Batı Anadolu kıyılarına kaydırılan Rum nüfus dolayısıyla Rumların sayısında bir artış olmuştur. XIX. yüzyılda başta Çeşme olmak üzere Anadolu'ya komşu bölgelerden nüfus akını yaşanmıştır.³ 1919-1922 Yunan işgali döneminde Yunanistan, adalardan Rumları getirerek Batı Anadolu'ya yerleştirmiştir. Bu dönemde yaşanan göçler, Rumların göçleri ve baskılar karşısında, çok sayıda Türk bölgeden daha iç yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Göç edenlerin yerine Rumlar, asker kaçakları ve gönüllü Yunanlılar Batı Anadolu'ya yerleştirilmiştir. Bölgede bulunan Rum çetelerinin saldırıları

* Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

ORCID NO: 0000-0003-2233-2041

¹ M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Döneminde Çeşme", 9 Eylül, <https://www.dokuzeyul.com/kultur-sanat/osmanli-doneminde-cesme-h186450.html>, (31 Mayıs 2021).

² Nahide Şimşir, *İzmir Şehri Araştırmaları (XVIII ve XIX. Yüzyıllar)*, Post Yay., İstanbul 2017, s.38-40; Engin Berber, *Bir İzmir Kabusu Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir 2002, s.83.

³ Tuncer Baykara, "Batı Anadolu'daki Rum Nüfusunun XIX. yüzyıldaki Durumu", *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve XIX. Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi Yay., İzmir 1999, s.211-212.

karşısında da çok sayıda Türk de Çeşme ve çevresinden göç etmek zorunda kalmıştır.⁴

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru yaşanan gelişmelerin sonucunda 30 Ekim 1918'de Limni Adasında Mondros Mütarekesini imzalamıştır. Bu mütarekenin 7. ve 24. maddeleri ülkenin işgaline imkân vermiştir. Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti'nde özellikle Türkler arasında büyük bir üzüntü ve endişeye sebep olmuştur. Yaşanan gelişmeler karşısında Türk milleti haklı olduğunu tüm dünyaya duyurmak ve yaşananlar karşısında sessiz kalınmayacağını göstermek amacıyla Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri kurmuş, mitingler düzenlemiş, kongreler toplamış ve protesto telgrafları çekmiştir.⁵

I. Dünya Savaşı sırasındaki gizli antlaşmalarda İzmir ve çevresi İtalya'ya vaat edilen (St. Jean de Maurienne, 1917) topraklar arasında yer almakla birlikte, daha sonra hem Yunan Başbakanı Venizelos'un yoğun diplomatik girişimleri hem de İngiltere'nin de desteği ile bu bölgeler Paris Barış Konferansında Yunanistan'a verilmiştir. Yunanistan "*Megali İdeasını*"⁶ gerçekleştirebilmek için Avrupa kamuoyunda sistemli bir çalışma içerisine girmiş ve bazı Batılı devletlerin desteğini sağlamıştır. Osmanlı Devletindeki Rumlar, yabancıların desteği ile siyasi alanda üstünlük sağlamaya çalışırken, özellikle Yunanistan ile birlikte ortak hareket ederek Panhelenizmi gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu durum ise Rumlara karşı tepki ve kaygıların artmasına neden olmuştur.⁷

Yunanistan Batı Anadolu'da gerçekleştirmek istediği işgal siyasetini belli bir plan dâhilinde yürütmüştür. Bir yandan ortaya

⁴ Nahide Şimşir, "Çeşme ve Çevresinden Rum Nüfusunun Ayrılmasına Dair", *Çeşme Tarih Araştırması II. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 15-17 Eylül 1997, İzmir 1997, s.63-65.

⁵ Durmuş Yalçın - Yaşar Akbıyık, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s.132-140.

⁶ "*Megali İdea*", Yunanca "*Büyük Fikir*" anlamına gelir. Bu kavram, özellikle Yunanistan'ın doğusuna yönelik olarak, Rumların yaşadıkları yerleri Yunanistan bayrağı altında birleştirmeyi amaçlamaktadır. "*Megali İdea*"nın temel fikri, Bizans İmparatorluğu ile Pontus Rum Devleti'nin yeniden ihyası, Büyük Helen İmparatorluğu'nun kurulmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emruhan Yalçın, "Yunanlıların Bitmeyen İdeali Megali İdea", <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iisbf/issue/33561/368165>, (Erişim Tarihi: 20.05.2022).

⁷ Salahi Sonyel, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.401.

Millî Mücadele Yıllarında Çeşme ve Çevresinde Rumların Çetecilik ve Eşkıyalık Faaliyetleri

koyduğu iddialarla Avrupa devletlerini yanına çekmiş, Osmanlı devletinde yaşayan Rumları teşkilatlandırmış ve Batı Anadolu'da bir iskân siyaseti belirlemiştir. Yunanlılar, Rumların Anadolu'ya iskânını sağlamak amacıyla Türk halkının imhası ve göçe zorlanması için de bazı faaliyetlerde, saldırılarda bulunmuştur. Yunanistan amacını gerçekleştirmek için hem Kızılhaç hem de Ortodoks kilisesinden de büyük ölçüde yardım ve destek almıştır.⁸ Yunan ordusu, İtilaf Devletleri'nin de gözetiminde 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmiş ve daha sonra işgal bölgesini genişletmiştir.⁹ Bu işgal karşısında Türkler ve Müslümanların güvenlik kaygıları ve endişeleri artmıştır. Balkan Savaşları döneminde Balkan coğrafyasında Türklerin ve Müslümanların yaşadığı ve hafızalarda canlılığını koruyan mezalim ve haksızlıklar, Yunan işgali sonrasındaki kaygı ve endişelerin haklı olarak daha da artmasına neden olmuştur.

1919'larda yaşanan sürece; 1914'te askere gitmek istemeyen Rumların bir kısmının firari olması, bir kısmının yurt dışına kaçması, bir kısmının da evlerinde saklanmış veya dağa kaçanların çetecilik yapmaya başlaması zemin hazırlamıştır.¹⁰

Yunan ordusunun işgale başladığı dönemden işgalin son bulduğu döneme kadar geçen sürede, Anadolu ve Trakya'daki Türkler büyük acılar yaşamıştır.

27 Haziran 1919 tarihli *Times* gazetesinde İzmir Sorunu üzerine çıkan bir yazıda Yunan ordusunun Türk halkına karşı gerçekleştirdiği insanlık dışı davranışlara değinilerek, Yunanistan'ın elde etmek istediği bölgelerde yaşayan halkın çoğunluğunun Müslüman olduğu belirtilmiştir.¹¹

⁸ Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.11.

⁹ İzmir'in işgali ve Batı Anadolu'da kurulan Yunan yönetimi için bkz. İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş, İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015; İzmir Faciaları Merkez ve Civar Bölgelerde Yapılan Mezalim için bkz. Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ocak Yay., Ankara 2000.

¹⁰ Berber, *age.*, s.87.

¹¹ İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919- Temmuz 1921)*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1981, s.93-94.

Millî Mücadele yıllarında Çeşme ve çevresinde çete ve eşkıyalık konusu çalışılırken öncelikle arşiv belgelerinden yararlanılmış, sonrasında diğer eserlerden faydalanılmıştır.

Rumların çetecilik ve eşkıyalık faaliyetlerinden söz etmeden önce kısaca bu kavramları açıklayacak olursak; *Çete*: Yasa dışı işler yapmak veya etrafındakileri korkutmak amacıyla bir araya gelmiş topluluktur. Ordu birliklerinden olmayan silahlı küçük birlik; çeteci çeteden olan kimse, çetecilik, çetecinin yaptığı işe verilen isimdir.¹² I. Dünya Savaşında birliklerinden firar eden binlerce asker, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurdukları çetelerle asayişi bozmuşlardır. Eşkiya çeteler birçok yerde, gasp, yağma, köy ve ev baskını, yol kesme, dağa adam kaldırma, tecavüz gibi saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Savaş yıllarında kısmen de olsa Ermeni ve Rum çetelerinin faaliyetleri engellenirken, mütarekenin imzalanmasından sonra bu çeteler faaliyetlerini arttırmış iç güvenliği tehdit eden önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Mütareke döneminde özellikle Batı Anadolu'da çetecilik faaliyetlerinin hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir.¹³

Eşkiya kavramı şaki (haydut) kavramının çoğulu olup, dağlarda yaşayan, kırdan, dağda yol kesen, soygunculuk yapan kısacası yasa dışı hareketlerde bulunan hırsızları, haydutları ifade etmek için kullanılan bir kelimedir.¹⁴ Eşkiya Arapça “*şeka*” mastarının öznesi olan şakinin çoğulu olarak, Türkçeye Arapçadan geçmiştir. Kelimenin sözlüklerde farklı tanımları yer almakla birlikte bu tanımlar ortak bir paydada değerlendirildiğinde “*dağda, kırdan, yol kesen, hırsızlık yapan, azgın, habis, fesatçi*” bir insan tipinden söz edildiği görülmektedir. Eşkıyalık kavramının hukuki açıdan tanımına bakıldığında ise şu bilgiler yer almaktadır:

“Mal zapt etmek, oç almak, suikastta bulunmak yahut memleketin dâhili emniyetini bozmak için mesken, çiftlik, ağıl, köy, değirmen gibi mahalleri basarak veya yakarak yahut

¹² <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 20.V.2022).

¹³ Hakan Yaşar, “Mondros Mütarekesi’nden Yunan İşgaline Batı Anadolu’da Eşkıyalık ve Asayiş Sağlama Çabaları”, <https://dergipark.org.tr/en/pub/humanitas/issue/26342/277556>; (Erişim Tarihi: 01.V.2022).

¹⁴ <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 20.V.2022; Ege bölgesinde ortaya çıkışı için; Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak Aydın*, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s.173-174.

Millî Mücadele Yıllarında Çeşme ve Çevresinde Rumların Çetecilik ve Eşkîyalık Faaliyetleri

tahrip ederek, adam öldürerek veya yollarda ve kırlarda soygunculuk yaparak veya adam kaldırarak ve bu fiillerden dolayı mevkuf (tutuklanmış kimse) ve mahpus(hapsedilmiş kimse) iken firar ederek silahla dolaşmak suretiyle emniyet veya asayişî münferiden ve toplu olarak tehdit ve ihlal etmektedir”.¹⁵

Ünlü İngiliz tarihçi Eric J. Hobsbawm eşkıya için, “*yasalara ters düşüp, saldırıp zor kullanarak soygun yapan bir çeteye dahil herhangi bir kimse, hayduttur*” demiş; eşkıyalığı sosyal eşkıyalık, adi eşkıyalık gibi çeşitlere ayırmıştır.¹⁶ Eşkîyalık, tarih araştırmacılarından edebiyatla ilgili çalışma yapanlara kadar sosyal bilimcilerin ilgi duyduğu bir konu olmuştur. Konuya olumlu ve olumsuz açıdan yaklaşan farklı bakışlar ve eserler vardır. Eşkîyalığı yücelten, halk adına ve toplum adına haklı bir hareket olarak kabul eden romantik bir görüş yanında, halkla çatışan, halka zarar veren kişi ya da grupların yasal olmayan hareketleri olarak kabul eden başka bir görüş de vardır.¹⁷ Eşkîyalık denince efe¹⁸, zeybek¹⁹, kızan²⁰ gibi kavramlar da öne çıkmaktadır.

¹⁵ Sabri Yetkin, *Ege’de Eşkîyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2019, s.10-11; Ayrıca bkz. Halil Dural, *Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege’de Efeler*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için; Eric J. Hobsbawn, *Eşkîyalar*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011, s. 60-63.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için; Hakan Yaşar, “Mondros Mütarekesi’nden Yunan İşgaline Batı Anadolu’da Eşkîyalık ve Asayişî Sağlama Çabaları”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Humanitas*, <http://humanitas.nku.edu.tr>, C. 4, S. 8, 2016, ss.369-370; Erişim Tarihi: 01.V.2022.

¹⁸ *Efe*; Batı Anadolu efesine denir. Efe Kavramı orta ve Batı Anadolu’da yaygın bir deyim olup, birçok sözlükte genellikle “yiğit, özellikle köy yiğidi, mert, korkusuz” anlamlarında yer almıştır. Ayrıca efeliğin “kabadayılık, baş eğmemek, diklenmek, kafa tutmak” anlamlarına da geldiği ifade edilmektedir. Bkz. <https://sozluk.gov.tr/>, Efe, Zeybek, Eşkîya, (Erişim Tarihi: 20.V.2022).

¹⁹ Zeybek Türkçe sözlükte yiğit ve özellikle Batı Anadolu efesi olarak tanımlanmaktadır. <https://sozluk.gov.tr/>, Efe, Zeybek, Eşkîya , Erişim Tarihi: 20.V.2022; Ayrıca bkz. Ali Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, İstanbul 2004, s.61; “*Batı Anadolu coğrafyasında kimine göre eşkıya, kimine göre halk kahramanı görülen zeybekler; başlangıcı tespit edilemeyen bir zamandan, Cumhuriyet’in kuruluşuna değin varlığını sürdürmüşlerdir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüz yılında, başta Ege olmak üzere Batı Anadolu dağları zeybek yatağı halini almıştı. Zeybekler, kılık kıyafetleriyle ayrı görünüşleri olsa da halk içinden çıkmış, özel bir eğitimden geçmemiş kimselerdi. Zeybekliğin kökeni birçok araştırmacı tarafından incelenmiş olmasına rağmen halen ortak bir sonuca ulaşılamamıştır. Kimi araştırmacılar etimolojik incelemelerine dayanarak “zeybek”*

Eşkîyalık; mevcut iktidarlar tarafından yaşanan coğrafyaya göre “*korsan, haydut, izbandut, meşgel, klephte, rehzen, şaki, kutta-ı tarik, harami, çapulcu*” olarak da adlandırılmıştır.²¹ Batı Anadolu’daki çeteler arasında Rum, Arnavut, Kürt, Çerkes, Laz ve Çingene gibi farklı unsurlara mensup eşkıyalar olsa da bölgedeki demografik şartlar göz önünde bulundurulduğunda Türk eşkıya grupları sayıca fazladır. XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Batı Anadolu’daki Türk eşkıyalara Zeybek adı verilmiştir.²² XIX. yüzyılın başlarından itibaren ticari faaliyetlerinin sekteye uğramasından çekinen Avrupalılar, Batı Anadolu’daki eşkıyalık hareketlerine karşı durmuşlardır. Fakat bu tutum onların zeybeklerin danslarına, kıyafetlerine, silahlarına ve hayat tarzlarına duydukları ilgiyi engellememiştir.

Rum eşkıyalardan bazıları: 1848-1853 yılları arasında faaliyet göstermiş olan namı Katırcı Yani’dır. Aydın Vilayetinde Rum eşkıyalığın erken dönemlerinde en önemli isimlerden biridir. Avrupa’da “*Postacı John*” olarak bilinmektedir.²³ XIX. yüzyılın sonlarında *Vasili Çetesi, Kaptan Andrea, Kaptan Sokrat, Menemenli*

sözünün ele avuca sığmayan, çevik anlamında zaypak < zaybak kelimesinden ortaya çıktığını, kimileri Grekçe Zeus, Bekos kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiğini söyleyerek başka uygarlıklardan kalma bir gelenek olduğunu iddia ederler. Bazı araştırmacılar Orta Asya kökenli olduğunu öne sürerler.”
<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/izmir/kulturatlasi/efe-zeybek-sozcuklerrn-koken>; (Erişim Tarihi: 09.06.2022).

²⁰ Kızan kelimesinin çeşitli anlamları vardır: Başta Batı Trakya ve Batı Anadolu bölgesi olmak üzere Anadolu’nun büyük bir kesiminde “yetişkin gençlere, kız ya da erkek olsun çocuklara” kızan denmektedir. Çocuğun büyüklüğü küçüklüğü önemli değildir. Delikanlı, özellikle silahlı köy delikanlısı, efenin mahiyetindeki gençlere verilen isim, arkadaş, uyruk; efenin yönetimine giren ve yönetiminde bulunan kişi ve arkadaşları; erkek evlat, erkek çocuk, genç, delikanlı, silahlı ve yiğit köy delikanlısıdır. Avcı, *age.*, s.91-92; Kızan kelimesi de halen Ege Bölgesi’nde sıkça kullanılan bir sözcüktür. Genelde aile büyüklerinin genç ve çocuklar için söylediği bir tabirdir. Yemeğe oturan baba veya dede “*Kızanlara seslenin, sofraya gelsinler!*” dediğinde ailenin gençlerini ve çocuklarını çağırdığı anlaşılır. Bu anlamda “efe” ve “kızan”ın nerdeyse zeybeklik geleneği içindeki anlamına yakın manada kullanıldığı ortaya çıkar.

²¹ Ali Özçelik, “Batı Anadolu Eşkîyalığının Bir Mit Haline Geliş Serüveni”, s.334, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/778580>, (Erişim Tarihi: 20.V.2022).

²² Özçelik, agm., s.335

²³ Ali Özçelik, *II. Abdülhamit Döneminde Batı Anadolu’da Eşkîyalık ve Şiddet -Af Sistemi Bağlamında Devlet- Eşkîya İlişkisi*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2019, s.61-62.

Millî Mücadele Yıllarında Çeşme ve Çevresinde Rumların Çetecilik ve Eşkîyalık Faaliyetleri

Riko Panayot, Alaçatılı Karabacak, Foçalı Nikola gibi namlı birçok Rum eşkıya reisleri vardır.²⁴ *Gülbahçe'de Karayotoğlu Nikola, Bayındır'da Hambrikoğlu Panayot, Menemen Seyrekköy'de Nikola* Rum eşkıya reisleri de namlı olan Rum eşkıyalardandır.²⁵ Rum eşkıyalar Zeybeklere göre daha acımasızdır.

Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesini takip eden dönemde hem Müslüman olarak tanımlanan eşkıya çeteleri hem de siyasi amaçlarla birçok olay çıkaran Rum ve Ermeni çeteleri ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Mondros Mütarekesi sonrasında, Anadolu'nun birçok yerinde bu çetelerin faaliyetleri nedeniyle asayiş problemleri başlamıştır. Mütareke döneminde dağlarda pek çok eşkıya ve asker kaçağı olmakla birlikte namlı efeler de dağda idi. Aralarında Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe, Kozalaklı Mehmet Efe, Mesutlarlı Mestan Efe bunlardan bazılarıdır.²⁶ Batı Anadolu'da Rumların giriştikleri hareketler bölgenin önemini zaman içerisinde arttırmıştır. Zira herhangi bir taşkınlık işgallerin başlamasına neden olacağından hükümet, iç güvenliğin sağlanmasına önem vermiş, Mütarekenin imzalanmasından üç gün sonra Umum Jandarma Komutanı Refet Bey İzmir'e gelerek eşkıya takibine çıkmıştır. Yunanistan'ın bölgede güvenlik olmadığını ileri sürerek propaganda yapmasını engellemek adına hükümetin hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır.²⁷

Batı Anadolu'da Rum çete faaliyetleri Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi sonrasında giderek artan bir ivme kazanmıştır. Asayiş meselesi Anadolu'nun geneli için çok önemli idi ama Batı Anadolu'da soygun, cinayet, gasp olaylarının artması asayiş günden güne bozmuştu. Batı Anadolu'da Rum nüfus yoğunluğunun olması, İtilaf Devletlerinin planlarını uygulamaya koymalarını kolaylaştırmıştı. Mütarekenin ardından af çıkması, terhis edilen askerlerin başıboş davranmaları suç oranlarını arttırmış, bu gelişmeler asayişin bozulmasına neden olmuştur. Hırsızlık, cinayet,

²⁴ Özçelik, agm., s.342-344.

²⁵ Özçelik, agt., s.64-66.

²⁶ Yaşar, agm., s.373 <https://dergipark.org.tr/en/pub/humanitas/issue/26342/277556>; (Erişim Tarihi: 01.V.2022).

²⁷ Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yay., Ankara 1997, s.98.

şantaj, soygun ve eşkıyalık en yaygın suç yöntemleri idi. Yöneticiler bu olayları engellemede yetersiz kalmıştır. İstihbarat raporlarında Rum çete ve yağmacıların, İngiliz mallarına ve vatandaşlarına karşı herhangi bir eylemde bulunmadıkları dikkat çekmektedir. Bunda İngiliz kamuoyunun tepkisini çekmeme düşüncesi etkili olmuştur.²⁸

6 Ekim 1918'de Rum çete faaliyetleri başlamış, Çeşme'den İzmir'e gelen yolcu arabalarına Urla civarında Rum eşkıyası saldırmış, Müslüman iki arabacıyı öldürmüş, yolcuları soymuş ve yaralamışlardır. 5 Ocak 1919 tarihinde de Rum çetesi Urla'da araba kafilesine saldırmış, iki yolcuyu öldürmüştür.²⁹ Çeşme'den Urla'ya gelen sekiz arabaya saldırılmış, yolculardan beş yüz yirmi dokuz lira gasp edilmiş, yolcuların bazı eşyalar çalınmış, üzerlerine gönderilen müfreze ile Rum çetesi orada çarpışmış ama çete mensupları bir süre sonra firar etmiştir. Yine Urla'da ve Gülbahçe'de bazı Rum ailelerin derdest edildiği ve sonrasında Urlalı altı Rum'un firar ettiği 17. Kolordu Komutanı Selahaddin Adil Bey tarafından Harbiye Nezaretine bildirilmiştir.³⁰ 1918'de Yunan gemisi ile Çeşme üzerinden İzmir'e bir grup Yunanlının geleceği, İzmir'deki Rumların tezahüratta bulunacakları göz önünde bulundurularak gerekli tedbirin alınması istenmiştir. Ayrıca İzmir ve çevresinde asayişin iyi olmasına rağmen, bir kimsenin cüzdanının çalınması gibi adi bir iki olayın bahane edilerek işgale sebep arandığına, İzmir'deki Yunan ve Rumların galeyana getirilmek istendiğine dikkat çekilmiştir.³¹

Çeşme sahilindeki Karaada'da esir edilen Yunan elbisesini giyen dört neferden 3'ü Osmanlı tebaasından Aydın vilayeti halkından oldukları tespit edilmiş ve Divan-ı Harbe verilmiştir.³²

5 Ocak 1919'da Çeşme'den Urla'ya gelen sekiz arabaya Rum çeteleri saldırmış, yolcuların eşyaları gasp edilmiş, 529 lira paraları alınmış, oraya sevk edilen askeri birlik ile çeteciler çarpışmıştır. Bu olaya karıştıkları anlaşılan Urlalı altı Rum'un firarda olduğu ve henüz

²⁸ İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş, İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, s.41.

²⁹ ATASE Arşivi, A.1/1, D.27, F.61; Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1994, s.39.

³⁰ ATASE Arşivi, A.1/1, D.48, F.4-2.

³¹ ATASE Arşivi, A.1/1, D.126, F.63.

³² ATASE Arşivi, A.1/1, D.126, F.68.

Millî Mücadele Yıllarında Çeşme ve Çevresinde Rumların Çetecilik ve Eşkîyalık Faaliyetleri

derdest edilmedikleri ve arandıkları, Harbiye Nezaretine gönderilen bir şifre ile On Yedinci Kolordu Komutanı Selahaddin Adil Bey tarafından bildirilmiştir.³³

Çeşme ve Urla'da Yunanlılardan oluşturulan çetelerle Müslüman köylere saldırılar Ocak 1919'da yoğunlaşmaya başlamıştır. İzmir'den gelen arabaların önü Urla civarında on beş kadar bir Yunanlı çete tarafından kesilmiştir. Arabacı katledilmiş, yolcular saldırıya uğramış, eşyaları gasp edilmiştir.³⁴ Vilayet ile Umum Jandarma Kumandanlığı arasındaki yazışmalardan İzmir ile Çeşme arasındaki Gülbahçe civarında Rum eşkıyanın sık sık arabaları durdurduğu, Müslüman halka zarar verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca nakliyatın kesintiye uğramaması için gerekli tedbirlerin alınması hususu, Umum Jandarma Kumandanlığından Aydın Vilayetine gönderilen yazıda belirtilmiştir.³⁵

Çeşme ile Urla arasında Ocak 1919 'da bir Yunan çetesi ile Türk Müfrezesi arasında büyük bir çatışma yaşanmış, iki Türk arabacıyı katleden bu çete, öncesinde de birçok kişiyi gasp etmiş ve yaralamıştır. 22 Ocak 1919 tarihinde Komiser Hüseyin Efendi emrindeki birliklerle çete reisinin bulunduğu bir haneye baskın düzenlemiştir. Çeteciler derdest edilirken, civardaki Rum hanelerinden Türk birliklerine karşı yoğun bir ateş açılmıştır. Çetecilerin Hükümet Konağına götürülmeleri engellenmek istenmiş, bu olay üç gün boyunca sürecek olayların başlamasına neden olmuştur.³⁶

İngiliz belgelerinde de Yunan askerlerinin ve Rum çetelerinin çevredeki köyleri ele geçirdikleri ve yağmaladıkları ve bu olaylarda birçok kişinin öldüğü ve yaralandığı, silah depolarının yağmalandığı, Türk köylerinin yağmalandığı, genel bir anarşi havasının egemen olduğu, Türklerin büyük çoğunlukla iç bölgelere göç ettiği; Rum çetelerinin yaş ve cinsiyete bakmadan her türlü eziyette buldukları,

³³ ATASE Arşivi, 1/1, D.48, F.4-2.

³⁴ BOA, DH.ŞFR, 95/93.

³⁵ BOA, DH.ŞFR, 95/4.

³⁶ Berber, *Sanclı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, s.99-100; Süleyman Tekir, "Yunan İşgali Öncesi İzmir ve Çevresinde Rum Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/Özel Sayı: İzmir'in İşgali, 2019, s.40.

Yunan askerlerinin sarhoş olarak bazı yerlerde zulüm yapmaya başladıkları, evlerin yağmalandığı, Köylere saldırı yapılacağı tehdidinde bulunulması, çiftliklere ve köylere saldırıldığı, kadınların gaddarca öldürüldüğü, Sisam adasından gelen çetelerin kıyı bölgelerde birçok olaya karıştıkları, Yunan askerleri tarafından Müslüman halkın camiye toplanarak onlara dayak atılması ve evlerinin basılması, birçok kişinin öldürülmesi ve göç etmesi, köylerde birçok kadın ve kızların tecavüze uğraması, Yunanlılar tarafından Rum çetelerinin silahlandırılması, bazen bunlara düzenli askerlerin de eşlik etmesi yer almıştır.³⁷

İzmir şehri ve çevresinin İtilaf Devletleri tarafından işgal edileceği bir gün önceden Harbiye Nezaretine, İngiliz Siyasi Temsilciliği tarafından bildirilmişti. İngilizler 17 nci Kolordu Komutanlığına Kuşadası, Urla, Kösten Adası, Foça mevkiilerinin İngiliz, Fransız ve İtalyanlar tarafından işgal edileceği haberini vermiştir. 15 Mayıs günü 17 nci Kolordu ile haberleşme kesilmiş, Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmaya başladıkları gelen telgraflardan anlaşılmıştır. Harbiye Nazırı Korg. Cevat Paşa (Çobanlı) işgaller karşısında en küçük askeri birliklerin bile mevkiilerini terk etmemeleri hususunda uyarıda bulunmuştur.³⁸

Yunan ordusu, 15 Mayıs'ta İzmir'in işgalinden sonra 16-17 Mayıs'ta birer müfreze ile Urla ve Çeşmeyi işgal etmiş ve daha sonrasında işgal sahasını yavaş yavaş genişletmiştir.³⁹ Yunanlılar, işgal ettikleri bölgelerde zulümlerine şiddetle devam etmişlerdir.⁴⁰ Urla'nın işgalinden bir gün önce sayıları 800'ü bulan yerli silahlı Rum çeteleri Urla'nın Türk köylerine saldırmaya başlamışlar, Türk köylerini basarak yakmağa, yağmaya ve halkı öldürmeye başlamışlardır. Rum çetelerinin bu dehşet verici saldırılarını öğrenen halk, yapılabilecek olan saldırılara karşı, şehirdeki bir silah deposunu zorla açarak mevcut tüfek ve cephaneyi almışlar ve 120 kişilik milis

³⁷ Salahi R. Sonyel, "İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşı Döneminde Çeşme ve Çevresi", *Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu*, 15-17 Eylül 1995, Çeşme-İzmir, s.103-111.

³⁸ (E) Albay M. Şefik Aker, *57 nci Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1920)*, Genelkurmay Yay., Ankara 2006, s.58-59.

³⁹ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yay., İstanbul 2017, s.493.

⁴⁰ Kazım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922) I*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998, s.14, s.94.

Millî Mücadele Yıllarında Çeşme ve Çevresinde Rumların Çetecilik ve Eşkîyalık Faaliyetleri

bir güç meydana getirmişlerdir. Bir Yunan torpidosu ise 16 Mayıs 1919'da iskelede bulunan depoları teslim almış ve depolarda bulunan silah ve cephaneyi Rumlara dağıtmıştır. Urla'nın işgalinden sonra Yunan askerleri, Türk mahallelerini teslim almış ve aynı zamanda Türk askerlerini de kaza merkezinde toplamışlardır. Ayrıca subaylara hakaretlerde bulunulmuş, depolardaki silahlar taşıtırılmış, ayrıca subaylara ait silahlar, eğer takımları ve hayvanlar da Yunanlılar tarafından alınmıştır.⁴¹

Org. Kazım Özalp işgali "...Yunanlılar işgal mıntkasında zulümlerine şiddetle devam ediyorlardı. İzmir'e yakın bulunan Yeniköy, Bornova, Çeşme ve Ödemiş'te bu zulümler tahammülsüz bir şekil almıştı. Cephelerde devam eden çarpışmalar sebebiyle hemen her gün yaralılarımız oluyordu" diyerek anlatmıştır.⁴²

Yunanlılar İzmir'i işgal ettikten sonra burada sıkıyönetim ilan etmişlerdir. Albay Zafiriu, 16 Mayıs 1919'da yayınladığı beyannamede; işgal nedeniyle meydana gelen olayların kontrol altına alınıp asayişin sağlandığını belirtmiş, memurların Örfî İdare hükümlerine uygun hareket etmelerini istemiştir. Yunan İşgal Kumandanlığı'nın sıkıyönetim bildirimleri, İzmir gazeteleri aracılığı ile halka duyurulmuştur.⁴³ Ali Kemal Sırrı Bey, 4 Haziran 1919 tarihli raporunda sıkıyönetim nedeniyle jandarmanın gece nöbet tutamaz ve görev yapamaz olduğunu, hatta karakolda çalışanların çeşitli bahanelerle tutuklandığını, özellikle Çeşme, Urla ve civarındaki yerlerin karakol çalışanlarının sebepsiz yere on günden beri tutuklu olduklarını, tutuklu çalışanların tahliyesi için yapılan girişimlerin de sonuç vermediğini açıklamıştır.⁴⁴

⁴¹ ATASE Arşivi, A.12, D.74-49, F. 46; ATASE Arşivi, A. 89, D. 129-326, F.17; Turan, *age.*, s.133; Süvari Yüzbaşı Ahmed, *Türk İstiklal Harbi Başında Millî Mücadele*, Yay.: İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci, Akademi Kitabevi Yay., İzmir 1993, s.24.

⁴² Özalp, *age.*, s.94.

⁴³ Turan, *age.*, s.92-93.

⁴⁴ ATASE Arşivi, K.14, D.72-55, F 78/16-17; K.85, D.103-316, F.22/11; Turan, *a.g.e.*, s.94; Ayrıca Ali Kemal Sırrı Bey'in raporu Harp Tarihi Vesikaları dergisinde yayınlanmıştır. Bunun için; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S.38, Vesika No: 907; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C. VI, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s.2015, Belge No: 110.

Urla ve civarında bulunan memurlar görevlerini terk etmeğe mecbur bırakılmışlar ve boşalan bu yerlerden her türlü eşya çalınmıştır. Urla'nın Kamalı mahallesinde muhacir Necip'in Yunanlı askerler tarafından öldürüldüğü bildirilmiştir.⁴⁵

17. Kolordu Komutanı Selahaddin Bey'in Harbiye Nezaretine gönderdiği şifreli telgrafta Urla kasabası civarında devriye gezen görevliler üzerine ateş edildiği, bir polis memurunun şehit, bir komiser ve jandarmanın da yaralandığı bildirilmiştir. Olay üzerine süvari birliği ile 50 askerden oluşan bir piyade birliği Urla'ya sevk edilmiştir. Sonrasında askeri birliklerden hangisinin oraya kaydırılacağı ve orada görev yapacağı belirtilmiştir.⁴⁶

Yazışmalardan Yunanlılar ve yerli Rumların Kolordu mıntukasında çıkardıkları olayların devam ettiği anlaşılmaktadır. Rum çeteleri ve ahalisi tarafından Kolordu bölgesindeki karakollarımızın basıldığı, oradaki görevlilerimizin şehit edildiği ya da yaralandığı, silah ve cephanenin yağmalandığı, dolayısıyla bu bölgelerin Kolordu Komutanlığınca imkân dâhilinde güçlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.⁴⁷

Urla'nın Gülbahçe ve Kuruçeşme civarındaki köylerde yer alan evler tamamen yakılmış, tahrip edilmiş ve halkın bir kısmı da öldürülmüştür. Bunun yanı sıra Urla ve çevresinde görev yapan memurlar, vazifelerini terk etmeye zorlanmıştır. Ayrıca bölgede bulunan her türlü eşya da çalınmıştır. 19 Mayıs 1919'da 500 kişilik bir Rum çetesi Çeşme dolaylarına gelmiş, Barbaros, Gaziovası ve Zeytinler köylerine saldırmışlardır.⁴⁸

Urla, Yunanlılar için Söke ve Ayvalık kadar önemli bir yerleşim yeridir. Urla'nın İzmir ve Çeşme arasında yer alması, Urla İskelesinin Yunanlılar tarafından askeri amaçlarla kullanılacak olması buranın önemini arttırmıştır. Bu nedenlerle olsa gerek, buradaki Rum çeteleri Yunanlılar tarafından kışkırtılmış, halka her türlü zulm yapmalarının önü açılmıştır. Urla kasabasında “*Yani Çetesi*” meşhur Rum

⁴⁵ ATASE Arşivi, A.81, D.90-305, F.12/9-10; *Aynı zamanda bkz.* Turan, *age.*, s.134.

⁴⁶ ATASE Arşivi, A.1/1, D.27, F.61.

⁴⁷ ATASE Arşivi, A.1/1, D.44, F.15-1.

⁴⁸ ATASE Arşivi, A.89, D.129-326, F.17.

Millî Mücadele Yıllarında Çeşme ve Çevresinde Rumların Çetecilik ve Eşkîyalık Faaliyetleri

çetelerden biridir. Onların yaptıkları mezalim, yöre halkını ve etraftakileri bezdirmiştir.⁴⁹

19 Mayıs 1919'da subaylar ve aileleri iskeleye getirilmiş, Yunan torpidosuyla İzmir'e sevk edilmişlerdir. İzmir'e getirilen subay ve askerler, İzmir Kışlasına hapsedilmişlerdir.⁵⁰

Köycüklü Deli Hasan oğullarından Hüseyinoğlu Yusuf ve biraderi ile Urlalı kasap Süslü Ahmed oğlu kasap Hüseyin, Urla ile Sivrihisar arasında paraları gasp edilerek beş altı asker tarafından katledilmişlerdir.⁵¹

22 Mayıs 1919'da Urla bir tabur Yunan piyadesi tarafından işgal edilmiştir.⁵² 16 Mayıs 1919'da Urla ve civarındaki İslam köyleri Rum çeteler tarafından yakılmış, yağmalanmış ve ahalinin bir kısmı şehit edilmiştir. Rum çetelere karşılık verilmişse de iskeleden çıkarılan Yunan askeri birliği ile Urla işgal edilmiştir. Urla, İzmir ve Çeşme arasında önemli bir yerleşim merkezidir. Urla'daki subaylara ve askerlere esir muamelesi yapılmış, eşya ve teçhizatları yağmalanmıştır. Urla'nın Gülbahçe ve Kuruçeşme civarındaki askeri birliklerden bilgi alınmadığı, Seferihisar'daki askerlerin firar ettiği ancak bölük komutanının Seferihisar'da olduğu belirtilmiştir. O bölgede bulunan köylerde Müslüman evlerin büyük bir çoğunluğu yağmalanmış, ahalinin bir kısmı şehit edilmiş, bir kısmı da mecburen dağlara kaçmıştır. Ayrıca Urla'da bulunan subay ve askerler 19 Mayıs 1919'da bir Yunan torpidosu ile Punta iskelesine çıkarılmış ve oradan İzmir Kışlasına getirilmiştir. Bu olaylar Urla ve Çeşme'nin işgaline zemin hazırlamıştır.⁵³

Urla'da işgali takip eden günlerde Kahyaoğlu Ali veya Katırcıoğlu Mehmet Ali adında biri Yunan askeri tarafından ağır yaralanarak hayatını kaybetmiştir. Urla civarındaki hanelerden çoğu yağmalanmış, civar köylerin bir kısmı da yerli ve adalardan gelen firari Rumlar tarafından yakılmıştır. Eşraftan Mehmet Bey ile Doğan

⁴⁹ Tükmen Parlak, *İşgalden Kurtuluşa 1, Yunan Ege'ye Nasıl Geldi*, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir 1982, s.394.

⁵⁰ ATASE Arşivi, A.89, D.129-326, F.17.

⁵¹ *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti (Üçüncü Kısım: Yunan Fecaiyi Hakkında Raporlar, Vesikalar, Mektuplar)*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1338, s.174.

⁵² ATASE Arşivi, A.1/2, D.103, F.13.

⁵³ ATASE Arşivi, A.1/2, D.103, F.13.

Bey Nahiyesi Müdürü Behçet Efendi Urla'dan İzmir'e getirilirken yolda fena halde darp edilmiştir.⁵⁴

Çeşme İlçesinin Barbaros bucağına bağlı Muzaf ve Zeytinler köyleri Yunan askerleri tarafından yakılmış, köy halkı eşyalarını kurtaramadan dağlara sığınmıştır. Bir süre sonra bu köylere yakın olan Rumlar, Yunanlılarla birlikte kaçarak Perki köyüne yerleşmişlerdir. Dağa kaçan Türkler ise iaşelerini güçlkle tedarik etmişler, yakılmış köylerini onarmak için Zeytinler köyü halkı 80 ameleye ihtiyaç duymuş, bunu da Aydın Vilayetine ilçe kaymakamı aracılığı ile bildirmişlerdir.⁵⁵

Batı Anadolu'da Rum çetelerinin değişik mıntukalarda yaptıkları yağma, tecavüz, saldırı, katletme gibi teşebbüslerin bastırılması için etraftaki kumandanlıklara haber gönderilmiş ve yardım istenmiş; İzmir, Urla, Söke vb. yerlerden bu olayların bastırılması için olay mahalline askerlerin sevk edilmesi sağlanmıştır.⁵⁶

17. Kolordu'dan Harbiye Nezaretine gönderilen şifreli yazıda; 17 Ocak 1919'da Urla kasabası civarında devriye üzerine ateş açıldığı, bir polisin şehit edildiği, bir komiser ve jandarmanın yaralandığı 18 Ocak'taki telgrafla bildirilmiştir. Olay üzerine bir süvari müfrezesi ile 50 askerden oluşan bir piyade birliği Urla'ya gönderilmiştir.⁵⁷

Urla Kaza Kaymakamlığı'nın 10 Ağustos 1919 tarihli zayıat cetvelinde; Yunanlıların 20.939.621 kuruşluk eşya gasp ettikleri, 10'u kadın ve kız olmak üzere 44 ölü ve 1 yaralı olduğu, 2'si kadın olmak üzere 16 kişinin dövüldüğü, 2 kadının ırzına tecavüz edildiği, okul ve cami ile birlikte 291 evin yağma edildiği, 136 hanenin de yakıldığı bilgisi mevcuttur.⁵⁸

15 Eylül 1919 tarihi itibariyle de muhtar, imam ve azalar tarafından hazırlanan zayıat listelerine göre Urla'nın Dereköyü'nün 2.731.400 kuruşluk zararı Sariahdallar köyünün 1.844.730 kuruşluk zararı, Kuşçular köyünün 932.400 kuruşluk zararı vardır.⁵⁹

⁵⁴ Zekeriya Türkmen, *Devlet Merkezinden Gönderilen Raporlara Göre Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s.161.

⁵⁵ ATASE Arşivi A.1816, D.341, F.8-5; ayrıca Talat Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi*, C. II, Genelkurmay Yay., Ankara 1994, s.176.

⁵⁶ ATASE Arşivi, A.1/1, D.44, F.15-2.

⁵⁷ BCA, İSH. K.114, G.144.

⁵⁸ ATASE Arşivi, A.81, D.139-299, F. 8/1-2.

⁵⁹ ATASE Arşivi, A.81, D.139-299, F. 8/1-2; ayrıca Turan, *age.*, s.133-135.

Millî Mücadele Yıllarında Çeşme ve Çevresinde Rumların Çetecilik ve Eşkîyalık Faaliyetleri

19 Aralık 1919'da İzmir'den Çeşme'ye dönen Müslümanlara ait arabaların önü Ural'nın Gülbahçe civarında otuz kadar Rum şaki tarafından kesilmiş, yolcuların paraları gasp edilmiş ve bir kadının parmağındaki yüzük kama zoru ile alınmıştır. Aynı yerde bir süre sonra da bir Müslüman katledilmiş, hayvanları gasp edilmiş ve defalarca oradan geçen arabaların soyulmasına rağmen şakiler yakalanamamıştır. Meydana gelen bu olaylar İzmir ve Çeşme arasındaki yol güvenliğini bozmuş, nakliyat işlerini aksatmış ve seyahat güvenliğinin yok olmasına neden olmuştur. Çeşme Belediye Reisi bu durumu Dâhiliye Nezaretine bildirmiş ve yol güvenliğinin sağlanmasını talep etmiştir.⁶⁰ Fakat İzmir Çeşme yolunun güvenliği sağlanamamış, yağmalama, gasp ve öldürme devam etmiştir.⁶¹ Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti Aydın Vilayetinden sözü geçen çetelerin yakalanması için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.⁶²

Muhacirin Müdürü'nün 15 Şubat 1920'de gönderdiği yazıya göre Yunanlıların son zamanlarda Müslüman ahaliye yaptıkları baskıdan ve sahil köylerinden göç etmeleri için başvurdukları hileden söz edilmiştir. Çeşme kazasına bağlı Karaköy, Rum çetelerinin saldırısına uğramıştır. Karaköy ahalisinin bir kısmı katledilmiş, bir kısmı yaralanmış bir kısmı da tecavüze uğramıştır. Köyde epey bir miktarda para da gasp edilmiştir. Bu olaydan sonra civar köylerden yüz elli hane halkı, İzmir'e denizden gitmek için kayıklara binmiş ancak fırtına nedeniyle günlerce merkeze varamamış daha sonra İzmir'e ulaşmışlardır. Onların iskân edilmesi ile uğraşılırken, bu kez Selanik'ten Foça'ya bir Yunan vapuru ile 540 Rum'un çıkarıldığı Foça Kaymaklığı tarafından haber verilmiştir.⁶³

İtalyan belgelerinde, Yunan askerleri ile yerli Rumların ve Rum çetelerinin işbirliği yaparak Türklere karşı şiddet uyguladıkları; aynı zamanda Rum Ortodoks din adamlarının da Türklere karşı hareketlerde ön planda olduğu bilgileri yer almıştır.⁶⁴

⁶⁰ BOA, DH.ŞFR, 95/4.

⁶¹ BOA, DH.ŞFR, 95/93; ATASE Arşivi, İSH, A.11, D.58, F.58-3.

⁶² BOA, DH.ŞFR, 95/128.

⁶³ BCA, 272.11.15.56.9 No'lu belge, *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi II*, Ankara 1996, s.87-88,

⁶⁴ Mevlüt Çelebi, *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s.11.

15-16 Eylül 1922 tarihli resmi tebliğde, Urla'nın kurtuluşu sırasında Rum çetelerinin şehri ateşe vererek kaçtıkları bildirilmiştir.

1923 yılı başlarında da eşkıyaların Çeşme'nin kuzeyindeki bir adadan, Çolak burnuna yakın bir yerdeki kayıktan o civarda bulunan postalara ateş açmışlardır. Yüz kadar eşkıya da Kara adasında önceden bulunan siperleri işgal etmiş ve postalara ateş açmışlarsa da karşılık verilince çekilip gitmek durumunda kalmışlardır.⁶⁵

SONUÇ

XIX. yüzyıl sonlarında Batı Anadolu'da Rum nüfusu artmaya başlamış özellikle Çeşme, Urla ve Ayvalık gibi yerleşim yerlerinde Rumlar sayıca üstünlük sağlamışlardır. Batı Anadolu'daki Rum nüfusunun özellikle XIX. yüzyılda görünür biçimde artması, sonradan yaşananlar dikkate alındığında, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti yenilince, Batı Anadolu'daki Rum nüfusunu bahane eden Yunanistan, silahlı harekete girişmiştir.

I. Dünya Savaşı sonunda toplanan Paris Barış Konferansında alınan kararlar sonucunda, Batı Anadolu'da işgaller başlamıştır. Özellikle Yunan askerleri ve Rum çetelerinin işbirliği ile yapılan mezalim sonucunda binlerce Türk hayatını kaybetmiş, birçoğu da yaşadıkları saldırı, tecavüz, soygun vb. eylemler karşısında yerlerinden göç etmek zorunda kalmıştır.

Yunanlılar, Batı Anadolu'da her türlü mezalimi Rum çeteleri aracılığıyla yapmış, Rum hareketliliği, XIX. yüzyıldan başlayarak yükselişe geçmiş, Anadolu'nun I. Dünya Savaşı'ndan sonra işgali ile zirveye ulaşmıştır. Milli Mücadele döneminde Yunanlılar, kendi amaçlarına ulaşmak için bu çeteler aracılığı ile Batı Anadolu'daki halka her türlü zulmü yapmışlardır.

Rum çetelerinin Çeşme, Urla başta olmak üzere Batı Anadolu'da yaptıkları eşkıyalık hareketleri arasında; insanların kaçırılması, hayvanların çalınması, köylerin yakılması, evlerin ve Türk mahallelerin yağmalanması ve yakılması, köylerde halkın üzerine ateş açılması, zeybek kıyafeti giyen bazı Rumların köylere saldırarak halktan zorla para toplaması, kızların kaçırılarak tecavüze uğramaları

⁶⁵ ATASE Arşivi, A.1/4282, D.4, F.8.

Millî Mücadele Yıllarında Çeşme ve Çevresinde Rumların Çetecilik ve Eşkîyalık Faaliyetleri

ve serbest bırakılmaları, kadınların göğüslerine kızgın yağ dökülmesi ve öldürülmesi, evlerden değerli eşyaların çalınması, çoluk çocuk demeden halkın Camilere doldurulup yakılması, gelişi güzel ateş açılarak halkın korkutulması vb. sayılabilir.

Balkan Savaşları ile başlayan Rum çetelerinin faaliyetleri, I. Dünya Savaşı'nda ivme kazanmış, Mondros Mütarekesinden sonra ise zirve yapmıştır. Rum çetelerinin hareketleri Balkan Savaşlarından itibaren siyasi bir boyut da kazanmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Fransa, Rum çetelerini kendi amaçları doğrultusunda kullanmış, Rum çeteleri Yunan Megali İdeasını gerçekleştirmek için de Yunanistan'a yardımcı olmuşlardır. Yağma, gasp, soygunculuk, zulüm, öldürme vb. eylemlerinin dışında tebdil-i kıyafet ederek Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yapmışlardır. Batı'da "*Osmanlı güvenlik güçleri bizlere saldırıyor*" propagandasını yaparak, işgalleri hızlandırmak istemişlerdir. Asayişin olmadığını, güvenlik güçlerinin kendilerine saldırdıkları propagandası ile amaçlarına ulaşmak istemişlerdir. Belgelerden, güvenlik güçlerinden bazılarını öldürerek kendilerine saldırıldığı süsü vermeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Osmanlı Hükümeti çete faaliyetlerini engellemeye çalışsa da bunları durduracak mühimmata sahip değildir. Mütareke nedeniyle ordunun büyük bir kısmı terhis edilmiş, jandarma asayişi sağlamakla görevlendirilmişse de Milli Mücadele'nin başlamasıyla jandarma birlikleri orduya kaydırılmıştır. Jandarma kuvvetleri kıyıların güvenliğinden de sorumludur ancak birçok görev üstlendiklerinden çetelerle yeteri kadar mücadele edememişlerdir.

Rum çeteleri sık sık adalara kaçmış ya da Çeşme ve civarındaki Rum köylerinde saklanmışlardır. Bu nedenlerden dolayı Hükümet, Rum çeteleri ile baş edememiş, çeteleri yakalayamamıştır. Rum çetelerinin Batı Anadolu'da yaptıkları eşkıyalık hareketlerine karşı, efeler mücadeleye başlamış, bu da Kuvâ-yı Milliye'nin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

KAYNAKLAR

1.Arşivler

MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (ATASE Arşivi)
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet
Arşivi (BCA)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
(BOA)

2.Makale ve Kitaplar

Aker, (E) Albay M. Şefik, *57 nci Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1920)*, Genelkurmay Yay., Ankara 2006.

Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti (Üçüncü Kısım: Yunan Fecaiyi Hakkında Raporlar, Vesikalar, Mektuplar), Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1338.

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi II, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:30, Ankara 1996.

Avcı, Ali Haydar, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, Barış Kitap Basım Yay., İstanbul 2004.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, C. VI, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

Baykara, Tuncer, “Batı Anadolu’daki Rum Nüfusunun XIX. yüzyıldaki Durumu”, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve XIX. Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi Yay., İzmir 1999.

Berber, Engin, *Bir İzmir Kabusu Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir 2002.

Berber, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yay., Ankara 1997.

Çelebi, Mevlüt, *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

Dural, Halil, *Bize Derler Çakırca 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999.

Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yay., İstanbul 2017.

Erdoğan, M. Akif, “Osmanlı Döneminde Çeşme”, *9 Eylül*, <https://www.dokuzeylul.com/kultur-sanat/osmanli-doneminde-cesme-h186450.html>, (31 Mayıs 2021).

Millî Mücadele Yıllarında Çeşme ve Çevresinde Rumların Çetecilik ve Eşkîyalık Faaliyetleri

Ediz, İsmail, *Diplomasi ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali 1919-1922*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S.38, Vesika No: 907.

Hobsbawn, Eric J., *Eşkîyalar*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011.

Özalp, Kazım, *Millî Mücadele (1919-1922) I*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998.

Özçelik, Ali, “Batı Anadolu Eşkîyalığının Bir Mit Haline Geliş Serüveni”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/778580>, Yıl: 2019, C.2, Sayı:5, 333-360, 31.07.2019; (Erişim Tarihi: 20.V.2022).

Özçelik, Ali, *II. Abdülhamit Döneminde Batı Anadolu'da Eşkîyalık ve Şiddet -Af Sistemi Bağlamında Devlet- Eşkîya İlişkisi*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2019.

Öztoprak, İzzet, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1981.

Parlak, Türkmen, *İşgalden Kurtuluşa 'I, Yunan Ege'ye Nasıl Geldi*, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir 1982.

Pullukçuoğlu Yapucu, Olcay, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak Aydın*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

Sofuoğlu, Adnan, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1994.

Sonyel, Salahi, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014.

Sonyel, Salahi R., “İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşı Döneminde Çeşme ve Çevresi”, *Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu*, 15-17 Eylül 1995, Çeşme-İzmir.

Süvari Yüzbaşı Ahmed, *Türk İstiklal Harbi Başında Millî Mücadele*, Yay.: İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci, Akademi Kitabevi Yay., İzmir 1993.

Şimşir, Nahide, *İzmir Şehri Araştırmaları (XVIII ve XIX. Yüzyıllar)*, Post Yay., İstanbul 2017.

Şimşir, Nahide, “Çeşme ve Çevresinden Rum Nüfusun Ayrılmasına Dair”, *Çeşme Tarih Araştırması II. Uluslararası Çeşme*

Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri, 15-17 Eylül 1997, İzmir 1997.

Yalçın, Durmuş, Akbıyık, Yaşar, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.

Yalazan, Talat, *Türkiye’de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi*, C.II, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1994.

Tekir, Süleyman, “Yunan İşgali Öncesi İzmir ve Çevresinde Rum Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/Özel Sayı: İzmir’in İşgali(2019).

Turan, Mustafa, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

Türkmen, Zekeriya, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ocak Yay., Ankara 2000.

Türkmen, Zekeriya, *Devlet Merkezinden Gönderilen Raporlara Göre Batı Anadolu’da Yunan Mezalimi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.

Yalçın, Emruhan, “Yunanlıların Bitmeyen İdeali Megali İdea”, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iisbf/issue/33561/368165>, (Erişim Tarihi: 20.05.2022).

Yaşar, Hakan “Mondros Mütarekesi’nden Yunan İşgaline Batı Anadolu’da Eşkıyalık ve Asayiş Sağlama Çabaları”, <https://dergipark.org.tr/en/pub/humanitas/issue/26342/277556>; (Erişim Tarihi: 01.V.2022).

Yaşar, Hakan, “Mondros Mütarekesi’nden Yunan İşgaline Batı Anadolu’da Eşkıyalık ve Asayiş Sağlama Çabaları”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Humanitas*, <http://humanitas.nku.edu.tr>, C. 4(8), 2016ss.369-370; (Erişim Tarihi: 01.V.2022).

Yetkin, Sabri, *Ege’de Eşkıyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2019.

BEŞİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ'UN EKONOMİK VE DEMOGRAFİK
YÖNLERİ

Büyük Taarruz Öncesinde TBMM'nin Gizli Gündeminde Türkiye'nin "Ekonomik-Malî Durumu" ve Askerî Bütçelerin Artırımına Yönelik Atılan Adımlar

Tahir KODAL*

GİRİŞ

Büyük Taarruz öncesinde TBMM'nin gizli gündeminde yer alan Türkiye'nin ekonomik ve malî durumuna ilişkin yapılan görüşmeler, bilgilendirmeler ve tartışmalar ile askerî bütçelerin artırımına yönelik atılan adımların daha iyi anlaşılmasını sağlamak için Büyük Taarruz'a kadar olan süreçte İstiklâl Harbi'nde Türkiye'nin ekonomisi, maliyesi ve bütçeleri hakkında kısaca bilgi vermekte yarar vardır.

Osmanlı Devleti dünyada gelişen ekonomik sistemin gerisinde ve dışında kalarak siyasi gücünü kaybetmiştir. Bu süreçte kapitülasyonlar yabancı sermayenin en uygun şartlarda Osmanlı Devleti'ne girmesine neden olmuştur. Bu nedenle geniş yatırım imkanları bulan yabancı sermayedarlar sanayi, tarım, ticaret, bankacılık, madencilik, ulaşım ve kamu hizmetleri alanlarında büyük yatırımlar gerçekleştirmişlerdir. Bu nedenle, sermaye azlığı gibi nedenlerle Türk girişimciler yabancılar karşısında rekabet edememişlerdir. Hatta en önemli iş kolu olan dokumacılıkta da hızlı bir gerileme yaşanmıştır. Üretilen iplik ve pamuk ihraç edilmeye başlanmış, 10-15 kat ödeme yapılarak ithal edilmiştir. Bütün bunların ardından demiryolları, limanlar, havagazı-su işletmeleri, madenler, daha da önemlisi üretim merkezleri olan fabrikalar hep yabancılar tarafından kurulmuş ve işletilmiştir. Yabancıların az yatırımla çok para kazanılan alanlara yönelmesi ve Türklerin de yatırım yapamamaları nedeniyle, Osmanlı sanayisi çağının gerisinde kalmıştır. Ağır sanayi kurulamadığından savaş araç ve gereçleri üreten tek bir fabrika kurulamamıştır. 10 işçiden fazla işçi çalıştıran 300'e yakın işyeri söz konusudur. Bunların yaklaşık 165-170 tanesi İstanbul ve çevresinde, 60 kadarı İzmir'de, geri kalanı ise Bursa, Manisa, İzmit ve Adana'da

* Prof.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı/Denizli.

tkodal46@gmail.com

ORCID NO: 0000-0003-0383-1195

yer almıştır. Bu yerler de Mondros Mütarekesi'nin ardından düşman işgali altında bulunduğundan İstiklâl Harbi'nde bunlardan yararlanılamamıştır. Bu yüzden her türlü ürün işgal edilmemiş topraklardaki 10 işçiden az işçi çalıştıran atölyelerde ve evlerde üretilmiştir. Böyle olduğu için, savaş için gerekli top, tüfek, cephane ve malzemenin yurt dışından sağlanması zorunlu hale gelmiştir.¹

I. Dünya Savaşı'nın galiplerinin çeşitli gerekçelerle işgal etmiş oldukları topraklardan geri kalan yerlerde Türkiye'nin ekonomisinin hemen hemen tamamı tarıma dayalıdır. Bu nedenle, nüfusun üretim yapan azınlık sayılacak kısmı, hem kendisini hem de nüfusun tüketici çoğunluğunu beslemiştir. Silah altına alınacak erkeklerle, üretici erkek gücü iyice azalmış; çocuklar, yaşlı erkekler ve kadınlar üretimin bütün yükünü çekmek zorunda kalmışlardır. Tarımsal üretimde gücünden yararlanan at, katır, eşek ve deve gibi hayvanlardan ordu hizmetine alınanların çoğu I. Dünya Savaşı'nda yok olduğundan, geri kalanların da bir bölümü savaşta yararlanılmak için alındığından, üretim yapanlar hayvan gücünden de yoksun kalmışlardır. Bu da üretimin daha da düşük olmasına yol açmıştır.² Türkiye'nin ihracatının hemen hemen tamamını tarım ürünleri oluşturmuştur. Buna karşın ithal edilen malların büyük çoğunluğunu da yine tarım ürünleri ve gıda maddeleri oluşturmuştur. Ulaşım yetersizliği yüzünden tarım ürünleri büyük tüketim merkezlerine kolaylıkla ulaştırılamamış, Anadolu'nun bir kesiminden tarım ürünleri ihraç edilirken, tüketimin yoğun olduğu yerlere aynı tarım ürünü ithal edilmiştir. Bu süreçte ihraç mallarının % 37'sini kuru üzüm, incir, susam, zeytin, zeytinyağı, palamut ve ham ipek gibi işgal altında bulunan Batı Anadolu ve Akdeniz bölgesi ürünleri oluşturduğundan, İstiklâl Harbi'nin finansmanında kullanılabilecek ihracat gelirleri azalmıştır. Bütün bunlardan sonra yurt dışından sağlanacak silah ve cephane için gerekli dövizler, ancak işgal edilmemiş toprakların yetersiz ihracat imkanlarıyla gerçekleştirilmiştir.³

¹ Alptekin Müderrisoğlu, "Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 4, S. 13, 1994, s.30-31.

² Ahmet Emin Yaman, "Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 3, S 12, 1993, s.420-421.

³ Müderrisoğlu, agm., s.31.

İstiklal Harbi sürecinde karayollarının durumu pek iç açıcı değildir, çoğu yollar yüzyıllardır kullanılan kervan izleri şeklinde olmuştur. Demiryolları ise daha çok yabancılar tarafından kendi çıkarlarına göre kıyılardan içerilere doğru döşendiğinden ve buralarda stratejik önemleri nedeniyle işgal edildiğinden, işgal ordularının işine yarayan bir durumda bulunmuştur. Kurtuluş Savaşında yalnızca işgaller dışında kalan ve "U" şeklinde yer alan Konya-Afyon-Eskişehir-Ankara demiryolu hattından yararlanılmıştır. Ancak, Yunanlıların Afyon ve Eskişehir'i almasının ardından bu hat da önemini yitirmiştir. Yabancılar tarafından ayrıcalıklar nedeniyle, Anadolu kıyılarındaki deniz ulaşımı ise yabancı bayraklı gemilerin tekeli altında olmuştur. Düşman savaş gemileri denizlere egemen olduğundan, yurt dışından sağlanacak silah ve cephanenin kıyılara ulaştırılması büyük bir sorun olmuş, risk taşımıştır. Ayrıca İstiklal Harbi başladığı süreçte yani 1919 yılında, I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle büyük bir enflasyonik baskı ortaya çıkmış, savaş başında 100 olan tüketici fiyat endeksi 1.215'e yükselmiştir. Bu süreçte kağıt ve altın paralar bir arada kullanılmış, fiyatlar kağıt para cinsinden artarken, altın para cinsinden azalış göstermiştir.⁴ Bu durum İstiklal Harbi yıllarında da büyük oranda devam etmiştir.

İstiklal Harbi başladığında Türkiye'nin mali durumu iyi bir durumda değildir. Osmanlı Devleti 1854 yılında Kırım Savaşı giderlerini karşılamak için ilk dış borçlanmayı yapmış, daha sonra dış borçlanma başlıca mali politika haline gelmiştir. Hatta dış borç başka bir ülkeden alınan dış borç ile kapatılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda, I. Dünya Savaşı sırasında yapılan borçlanmalarla birlikte, 1919 yılına gelindiğinde Türkiye'nin dış borcu 303,7 milyon liraya ulaşmıştır.⁵ Osmanlı Devleti'nden alacaklı durumda olanlar daha çok yabancı devlet vatandaşı olan özel kişiler olmuştur. Bu dış borçların % 57'sinin alacaklıları İngiltere, Fransa ve İtalya uyruğunda bulunan inanlardan oluşmuştur. Türkiye de bu devletlerin işgali altına girmiştir. Devlet gelirleri aşar, arazi, bina, özel ormanlar, hayvanlar, madenler, gelir, kara ve su avı, gümrük, damga vergileri; gemi, tapu,

⁴ Müderrisoğlu, agm., s. 31-32.

⁵ Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Borçları*, Ankara 2010, s.109.

yargı, pasaport ve konsolosluk harçları ile tuz ve tütün tekelinden oluşmuştur. Ancak bu gelirlerin çoğu dış borç alacaklıları adına Düyun-ı Umûmiye ve Tütün Rejisi tarafından toplanmıştır.

Kuvâ-yı Milliye'nin ortaya çıkışında çok fazla mali kaynağa ihtiyaç duyulmamıştır. Askeri depolardan toplanan silahlar gönüllülere dağıtılmış, ilerleme sağlayan Yunanlıların karşısına çıkmıştır. Ancak, Yunan işgalinin gelip geçici bir durum olmadığı görüldükten sonra, düşman karşısına çıkan Kuvâ-yı Milliye birliklerinin sürekli görevlendirilmeleri gerekmiştir. Halk kuruluşlarınca alınan askere alma kararları ile Kuvâ-yı Milliye'nin sayısı artmış, silah altına alınanların yedirilmeleri, giydirilmeleri ve ihtiyaçlarının giderilmesi önemli bir sorun olmuştur. Kuvâ-yı Milliye bir halk hareketi olarak doğup geliştiğinden, her türlü giderlerinin de halk tarafından karşılanması gerekmiştir. Bu ise, halkın ikili vergi yükümlülüğü ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bir yandan işgallere karşı duramayan ve halkı koruyamayan Osmanlı Hükümeti ile Düyun-ı Umumiye ve Tütün Rejisi vergi toplamış, bir yandan da Kuvâ-yı Milliye'nin ihtiyacı için halktan para ve mal toplanmıştır. “*Nakdi ve Aynı Teberru (Para ve Mal Bağışı)*” adı altında halktan toplanan bağışlar gerçekte bir tür vergi yükümlülüğü durumunda olmuştur.⁶ Ancak bu bağış adı altında vergi toplanmasında zaman zaman olumsuzluklar yaşanmış, halkı koruma adına halk suiistimal edilmiştir.

TBMM'nin açılmasının ardından kısa bir süre Yunanlılara karşı Gediz Muharebesi kaybedilmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın “*Efendiler! Dalgalı, düzensiz ve komutansız bazı savaşlardan sonra bildiğiniz gibi, Gediz'de yenildik*”⁷ şeklindeki ifadesinin ardından, Kuvâ-yı Milliye ile İstiklâl Harbi'nin başarıya ulaşamayacağı anlaşılmış, düzenli orduya geçilmesi kararlaştırılmıştır. 10 Kasım 1920'de Güney Cephesine Albay Refet Paşa, Batı Cephesi'ne Albay İsmet (İnönü) Paşa komutan olarak atanmışlardır. Atatürk hızlı bir şekilde düzenli ordu ve büyük süvarilerin oluşturulmasını emretmiştir. İlerleyen günlerde bir taraftan düzenli ordu oluşturulurken, diğer taraftan Kuvâ-

⁶ Müderrisoğlu, agm., s. 32.

⁷ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, (Haz.: Zeynep Korkmaz), Ankara 2006, s.339.

yı Millîye birlikleri tasfiye edilerek, düzenli orduya katılımı sağlanmıştır. Bu nedenle, bu aşamadan sonra İstiklâl Harbi'nin yürütülmesi ve düzenli ordunun finansmanı gündeme gelmiştir. Bunu yapmak için de bütçeler hazırlanmış, avans kanunları çıkartılmış, içeriden ve dışarıdan çeşitli yardımlar toplanmış, alınmıştır.

Büyük Millet Meclisinin açılmasının ardından ortaya çıkan isyanlar, isyanların batırılması, düzenli ordunun kurulması ve II. İnönü Savaşı'nın kazanılmasına kadar geçen sürede 109 kanun çıkarılmıştır. Bu kanunların 56 tanesi, yani yarısından fazlası İstiklâl Harbi'nin malî yönünü düzene koymak, finansmanını sağlamak içindir. Geri kalanı askeri ihtiyaçlar, askeri önlemler ve savaş ekonomisinin kurulması konusunda yine savaşla ilgili kanunlardır.⁸ Çıkarılan ilk yasa bir vergi yasası olmuştur. Büyük Millet Meclisinin ilk günü açılış töreniyle geçmiş, ertesi gün, "*Hayvanlar vergisinin eskiden olduğu gibi dört misli alınmasına karar verildi*"⁹ şeklindeki tek cümlelik yasa çıkarılmıştır. Böylece hayvanlar vergisinin eskisi gibi alınacağı milli iradenin temsilcileri tarafından halka duyurulmuştur. Mevcut yasanın aynen yürürlükte olduğunu belirtmek için ayrıca bir yasa çıkarılmasına gerek duyulması, Meclisin ne kadar güç koşullar altında kurtuluş mücadelesi verdiğini göstermiştir. Yeryüzünde benzeri olmayan bu mali yasanın adı, sayısı, kabul ve yürürlük tarihi daha sonra eklenecektir. Ayrıca padişah ve halife taraftarları ile isyancıların yaptıkları olumsuz propagandalar dikkate alınarak, yeni kaynak bulma yerine, işgal edilmeyen topraklardaki gelirlere el konulması yolu seçildi. Düyun-ı Umumiye'nin ve Tütün Rejisi'nin faaliyetlerine devam etmesi, fakat topladığı gelirleri Maliye Bakanlığına devretmesi sağlanmıştır. Bütün defterdarlıklar, bütün vergi daireleri ve mal sandıkları yeni kurulan Maliye Bakanlığının taşra örgütü haline getirildi. Böylece, Büyük Millet Meclisi Hükümeti egemen olduğu yerlerdeki tüm devlet gelirlerine sahip olmuştur. Ancak işgallerden artakalan yerlerdeki tüm devlet gelirleri uzun sürecek bir mücadeleyi finanse edebilecek durumda olmamıştır.¹⁰

⁸ Müderrisoğlu, agm., s. 36.

⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, İkinci İçtima, Birinci Celse, 24 Nisan 1336, s. 44.

¹⁰ Müderrisoğlu, agm., s. 36-37.

TBMM açılışının ardından acele olarak bir bütçe yapmak zorunda kalmıştır. Düzenli ordunun kurulması ve yeni yönetimin cari giderleri için gereken harcamaların bütçe düzeni içinde yapılmasına çalışılmıştır. İşgallerden artakalan topraklara ilişkin elde mevcut gelir ve gider tahminleri olmadığından, harcamaların avans yasaları yoluyla yapılması yolu seçilmiştir. Hazırlanan bütçe ancak mali yılın son gününde ve daha çok önceki avans yasalarının derlenmesi biçiminde yürürlüğe girebilmiştir. Öte yandan yollukların azaltılması, mesai saatlerinin kısaltılması yoluyla soba ve lamba yakıt harcamalarının kısılması, telgraf haberleşmelerinin kısıtlanması, alkollü içki üretim ve içilmesinin yasaklanması, düğünlerde israfa kaçılmaması gibi tasarruf önlemleri alınmıştır.

TBMM, 1920 yılının Mart ve Nisan aylarına ait İstanbul Meclisi Mebusanı (Millet Meclisi) tarafından onaylanan geçici bütçeyi yasal olarak kabul etmiştir. Fakat bu iki aylık bütçenin de zamanı gelmiş ve geçmiştir. Bu nedenle TBMM Hükümeti, ilk bütçeyi beş aylık olarak hazırlamış ve Meclis'e sunmuştur. Meclis birçok tartışmalardan sonra Mayıs ayında başlamak ve Ekim 1920'nin sonunda bitmek üzere altı aylık bir bütçe çıkarmıştır. Bunun genel tutarı 30 milyondur. Bundan Millî Savunma Bakanlığına 10.775.303 lira ayrılmıştır. Bundan sonra Seferberlik ve Cephe Zammı Kanunu çıkarılmıştır. Ayrıca, Kasım ve Aralık aylarına ait iki aylık geçici bütçe kanunu Meclise sunulmuş ve kabul edilmiştir. Bu iki aylık bütçeden Millî Savunma Bakanlığına 4.765.313 lira ayrılmıştır. Bundan başka orduya giyim ve gereç alınması için üç milyonluk ek bir bütçe de çıkarılmıştır. Son olarak Ocak ve Şubat 1921 ayları içinde sarf edilmek üzere 10.300.000 liralık geçici bütçe tekrar Meclise verilmiştir. Bu kanun da kabul edilerek bir senelik bütçe tamamlanmıştır. Diğer taraftan, 1920 yılı genel bütçe kanunu toplu olarak Büyük Millet Meclisine yıl sonunda sunulmuş ve Meclisten çıkarılmıştır. Buna göre genel bütçe, 51.380.620 lira olarak çıkmıştır. Bunun 27.576.039 lirası Millî Savunma Bakanlığına, 752.969 lirası İmalâtı Harbiye'ye verilmiştir.¹¹

1921 yılında çıkan bütçe kanunları da bir önceki yılda olduğu gibi çok çekişmeli ve zor olmuştur. Üç yıllık bütçenin

¹¹ T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, VII inci Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 -2 Kasım 1923)*, Ankara 1975, s.148.

hazırlanmasında ve çıkarılmasındaki güçlüklerle bir örnek olmak üzere, bu yıl bütçesi daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Şubat 1921 yılı başında elde para olmadığı ve hazine boşaldığı, memleketin bazı yerleri asî çeteler elinde olduğu, ayrıca memleketin önemli bir kısmı da düşman ordusu işgalinde bulunduğu için bütçe yapmakta zorluk çekilmiştir. 28 Şubat 1921 günü yapılan Meclis toplantısında 1921 malî yılının Mart ve Nisan aylarına ait geçici bütçeden mahsubu yapılmak üzere genel olarak devlet giderlerinin uygulanması için Meclisten izin istenmiştir. 1 Martta 1921 malî yılı başlamasına karşın, henüz Meclis tarafından onaylanmış bir bütçe yapılamamıştır. Bu durumda Maliye Bakanlığı gece yarısından itibaren bütün hizmetleri kesmek zorunda kalmıştır. Yapılan tartışmalardan sonra, Mart ve Nisan 1921 aylarına özel olmak üzere, 2.000.000 liralık avans kanunu kabul edilmiştir.¹²

Buna ek olarak 1921 yılına ilişkin ikinci bir avans kanunu daha çıkarılmıştır. Devlet daireleri, bütçelerini kanuni süreleri içinde verememiş, Maliye Bakanlığı da diğer bakanlıklar muhasebecileri üzerinde bir nüfuz sağlayamamıştır. Bu yüzden, genel bütçenin hazırlanmasına ve müzakeresine girişilememiştir. Bunun için yeni bir avans kanunuyla yine Mart ve Nisan aylarına özel olmak üzere 28 Şubat 1921 günü onaylanan kanunla verilen 2.000. 000 liraya ek olarak 8.000.000 liranın daha avans olarak verilmesi 24 Mart 1921 günü Büyük Millet Meclisinde kabul edilmiştir.¹³ Bundan başka 1921 yılı Milli Savunma bütçesi hazırlanarak ordunun finansmanı sağlanmaya çalışılmıştır. İkinci İnönü Muharebesi de (28 Mart -1 Nisan 1921) zaferle sonuçlandıktan, 2 Nisan 1921 günü toplanan Büyük Millet Meclisi, önceden alınan ivedi bir kararla Millî Savunma Bakanlığı bütçesini gündeme almıştır. Zafer haberi milletvekilleri tarafından büyük bir heyecan ve sevinçle karşılandığından, milletin ve Meclisin gözbebeği olan ordunun veya Milli Savunma Bakanlığı'nın bütçesinin tartışması yapılmadan müzakeresi önerilmiş ve onaylanarak kabul edilmiştir. İstiklal Harbinin, askerî, malî ve ekonomik faktörler bakımından en buhranlı senelerinden biri olan

¹² T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, C. VII, s.150.

¹³ T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, C. VII, s.150.

1921 yılı Millî Savunma Bütçesi, Fabrikalar Genel Müdürlüğü, Deniz Şubesi bütçeleri genel toplamı, eklemeler ve çıkarmalar yapıldıktan sonra 44.160.058 lira olmak üzere kabul edilmiştir.¹⁴

1921 yılında ordunun ve savaşın finansmanı sağlamak için yapılan düzenlerden biri de “*Ordu Maaşlarıyla Cephe Zamlarının Verilmesi Hakkındaki Kanun*”dur. 25 Ekim 1920 tarihinde cephe ve seferberlik zammı kanunu kabul edilmişti. Bunun gerekçesinde genel olarak subaylarla, ordu personel maaşlarının pek az olduğundan, bunları pahalılıktan kurtarmak ve geçinmelerini sağlamak esasına dayanmaktaydı. Subay hizmetlerinin olağanüstü olduğu, cepheye düşman top ve tüfek ateşleri karşısında bulduklarından kendilerini bu durumda bırakmanın uygun görülmediği ileri sürülerek bir kanun çıkarılmış ve uygulanmıştır. Yapılan tartışmalardan sonra 28 Nisan 1921 günü, ordu maaşları ile cephe zamlarının verilmesi hakkındaki kanun Mecliste onaylanmıştır.¹⁵ Bu yıl içerisinde çıkartılan mali kanunlardan biri de “*Müzeyyel (Çıkan Kanun Eki) Kanun*”dur. 24 Nisan 1921’de Bakanlar Kurulu önceki alınan miktarlara ilâve etmek suretiyle, 1921 senesi sonuna kadar 3.000.000 liralık daha tahsisat istemiştir. Yapılan tartışmalardan sonra; önceki avans kanunlarından, Millî Savunma için karşılık tutulmuş hizmetlerden 4.000.000 liranın, bu defa diğer devlet dairelerine tahsisi ve değiştirilmesine karar verilerek bir kanun çıkarılmıştır.¹⁶ Yine bu süreçte çıkartılan avans kanunlarından biri de “*1921 Temmuz Ayı Avans Kanunu*” olmuştur. 2 Temmuz 1921 günü Mecliste yine bir avans kanunu müzakeresi başlamış, genel bütçe onaylanıncaya kadar 10.000.000 liralık askerî olmayan bir tahsisatın ayrılması yapılan tartışmalardan sonra kabul edilmiştir.

1921 malî yılı genel bütçesi ise ancak malî senenin sonunda Büyük Millet Meclisine sunulabilmiştir. 2 Şubat 1922’de Bütçe Kanununun maddelerinin görüşülmesine başlanmıştır. Maliye Bakanı, Bakanlığının kayıtlar bakımından hesap işlemlerini tamamen toparlayamayarak birtakım noksanlar içinde bulunduğunu, bu memleketin malî hayatı boyunca yalnız bu senelere mahsus olmak

¹⁴ T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, C. VII, s.150-160.

¹⁵ T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, C. VII, s.161.

¹⁶ T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, C. VII, s.161-162.

üzere değil, her zaman ve özellikle harp senelerinde bütün kayıtlarının noksanlarla dolu olduğunu, bunun en büyük sebebinin seyyar halde bulunan ordu hesaplarının alınamamasından ileri geldiğini söylemiştir. 2 Nisan 1921 günü Büyük Millet Meclisinin onayladığı bütçe ile Millî Savunma Bakanlığına 44 milyon küsur lira tahsis edilmiştir. Bu bütçe Millî Savunma Komisyonunun yaptığı incelemeler sonucunda tespit ettiği bir kadroya dayanmaktaydı. Ayrıca, 3.600.000 lira maaş ve 6.400.000 lirada seferberlik faslına eklenerek, Millî Savunma tahsisatı 54 milyon küsur liraya çıkarılmıştır. Gerek sonradan eklenen miktar, gerek sene içinde ordunun yeni teşkilâtından meydana gelen çoğalma nedeniyle, Millî Savunmanın genel hizmetleri için bir sene içinde kabul edilen para yetmediğinden, bu yüzden havalesi kesilip yerine gönderilememiştir. Bundan dolayı borç ortaya çıkmıştır. Gerçek olarak içinde bulunulan yıl bütçesi (1921 bütçesi) 52.285.000 lira gelir, 77.325.399 lira 50 kuruş gideri kapsamıştır. İçinde bulunulan senenin bütçe açığının miktarı: 25.039.899 lira 50 kuruş olmuştur. Gerçi bu açığın önemli bir kısmı bütçe tasarrufu ile azalacak ise de geçen seneden devreden açık buna eklendiğinde toplamı küçümsenemez durumda olmuştur. Bu açığın gelirini artıracak vergi kanunlarıyla ve yapılacak tasarruflarla azalacağı düşünülmüştür. Fakat gerçek olan durum, gelir ve giderlerin dengeli olmayışından kaynaklanmıştır. Çünkü, bir çok sebepler ve faktörlerden ötürü memleketin ekonomik durumu durgun olmuştur. Başlıca vergi kanunlarının gerçek anlamda iyileştirilmesi, daha verimli bir şekilde sokulması ve malî siyasetin açık olarak tespitini gerekli kılmıştır.¹⁷

Hükümet ya da Mutafa Kemal Paşa bu açığı kapatmak ve İstiklal Harbi'nin finansmanını sağlamak için yeni vergi usullerine başvurmak durumunda kalmıştır. Bu bağlamda Türk ordusunun Sakarya doğusuna çekilişinden Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutan seçilmesine dek çok değerli on gün yitirilmiştir. Bu arada, Yunanlılar Ankara'yı ele geçirmeyi hedef alan büyük saldırının hazırlıklarını hızlandırmışlardır. Çok kısa zamanda sonuç alınacak tedbirlere başvurma gereği ortaya çıkmıştır. Ancak, her emri bir yasa olan ve her

¹⁷ T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, C. VII, s.162-165.

kararını hemen uygulatma yetkisine sahip bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın kısa zamanda sonuç alabileceği herhangi bir klasik gelir artırıcı mali tedbiri uygulama şansı söz konusu olmamıştır. O da hiçbir klasik mali tedbire başvurmayı düşünmemiş, yeryüzünde ilk kez geniş çapta uygulanacak olan kısa sürede sonuç alıcı bir sistemi, “*top yekün savaş*” stratejisi bağlamında Tekalif-i Milliye Emirleri'ni 7 Ağustos 1921'de yürürlüğe koymuştur. Tekalif-i Milliye Emirleri, günümüz diliyle Ulusal Yükümlülük Emirleri, on ayrı emirden oluşmakta ve on ayrı konuyu kapsamaktadır.¹⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Savaşı öncesinde yürürlüğe koyduğu kanun gücündeki Tekalif-i Milliye Emirleriyle, silah, cephane ve malzemesi bol, sırtını İngiliz endüstrisine dayamış Yunan ordusu karşısında Türk ordusunun “*maddi ve manevi gücü*” yükseltilmeye çalışılmıştır. Bu emirlerin uygulanması için İstiklal Mahkemeleri kurulmuş, Tekalif-i Milliye emirleri hayata geçirilmiştir. Bu çalışmalar sonrasında Sakarya Savaşı, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği emirlerle cepheye vuruşanların döktükleri kanın cephe gerisindekilerin alın teriyle bütünleşmesi ve işgallerden artakalan topraklardaki tüm mali ve maddi kaynakların seferber edilmesiyle kazanılmıştır. Bu da Yunanlıların kesin olarak Anadolu'dan atılmasını sağlayacak Büyük Taarruz ve sonrasındaki gelişmelerin kapısını aralayacaktır.

1. Büyük Taarruz Öncesinde TBMM'nin Gizli Gündeminde Türkiye'nin “Ekonomik ve Mali Durumu”

Türk ordusu Sakarya Meydan Muharebesi'nden zaferle ayrılmıştır. Bu savaşta on altı bin şehit-kayıp verilmesine karşın, elde edilen başarı, moral ve yapılan çalışmalar sonrasında Yunanlılara karşı savaşmak için cepheye on sekiz bin yeni asker gelmiştir. Savaş sona erdiğinde Tekâlif-i Milliye Emirleri bağlamında yapılan çalışmaların ardından, Türk milletinin ordusu için yapmış olduğu desteğin bir kısmı cepheye ulaşmış, bir kısmı da cephe yolunda yer almıştır. Bir anlamda önemli miktarda yiyecek, içecek ve giyecek stoku meydana gelmiştir. Ancak, uzun süren muharebenin ardından

¹⁸ Mehmet Kayıran, “Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 15, 1989, s. 639'664.

cephane tükenmeye yüz tutmuş, ordunun ateş gücü azalmıştır. Askerin kullandığı cephane ise, bazı evlerde ve küçük atölyelerde yapılabilecek malzemeler hariç, halktan temin edilemediğinden, cephane sıkıntısı yaşanmıştır. Bu malzemelerin yurt dışından sağlanması gerektiğinden, bunun için paraya ve zamana ihtiyaç duyulmuştur.¹⁹ Bu yüzden, önemli bir sorun oluşturan cephane darlığı nedeniyle Sakarya ırmağının batısına itilen düşmana saldırıları sürdürüp savaşı aynı yıl içinde bitirmek mümkün olamamıştır.

Sakarya Zaferi ile Yunanlıların denize dökülmesini sağlayan büyük saldırının başladığı 26 Ağustos 1922 günü arasında geçen bir yıla yakın zaman içinde cephelede önemli bir çatışma yaşanmamıştır. Büyük hazırlık dönemi olarak adlandırabilecek bu sürede, işgallerden artakalan topraklardaki mali ve maddi kaynaklar sonuna kadar zorlanarak ordunun beslenmesine, sayısının artırılmasına, silahlandırılmasına çalışılmıştır. Bu çalışmalar sonrasında Türk ordusunun Sakarya galibiyetinin ardından 100.000 dolayında olan savaşçı asker sayısı 580.000 kişiye çıkartılmıştır. Ordunun tüfek, makineli tüfek, top gibi başlıca silahların sayıları da yaklaşık iki katına çıkarılmıştır. Büyük Taarruz öncesinde Türk ordusunu Yunanlılara karşı güçlendirmek, hem asker hem de cephane desteğini artırmak için çeşitli kaynaklar, yol ve yöntemler kullanılmıştır. Bunlar; bütçe gelirlerinin artırılması, bütçe avans kanunlarının çıkarılması, ekonomik önlemlerin alınması, çeşitli sosyal tedbirlere başvurulması, İstanbul'daki depolardan silah ve cephane kaçırılması, Fransa ve İtalya'dan silah ve malzeme satın alınmasıdır. Ayrıca dışarıdan yardımların sağlanması da Büyük Taarruz öncesinde ve sırasında ordunun gücünün artmasını sağlamıştır. Bu bağlamda; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden, Fransa'dan, Hint Müslümanlarından vb. ülkelere, toplumlardan yardımlar sağlanmıştır.²⁰

Büyük Taarruz öncesinde bir taraftan bu çalışmalarla Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığındaki Türk ordusunun maddi ve manevi açıdan gücü artırılmaya çalışılırken, yukarıda dile

¹⁹ Müderrisoğlu, agm., s. 42-43.

²⁰ Müderrisoğlu, agm., s. 43-53.

getirildiği gibi, TBMM Hükümeti ve devleti savaşı finanse etmek, bütçe gelirlerini artırmak, yeni bütçe hazırlamak, olmuyorsa bütçe avans kanunları çıkarmak için büyük gayret göstermiştir. Bir anlamda Yunanlılara karşı kesin zafer kazanmak için ekonomik ve mali alt yapının oluşturulmasına çalışmıştır. Bu çalışmalar yapılırken de yer yer tedbirli davranış sergilenmiştir. İtalya ve Fransa artık tehdit olarak görülmediğinden, Türk milletinin iradesini temsil eden, kaderini elinde bulunduran TBMM özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında dünyanın jandarması durumunda olan, Sevr Projesi'nin biran önce hayata geçilmesini isteyen İngiltere'nin Türkiye'nin ekonomik ve mali durumuna ilişkin açıktan bilgi sahibi olmasını istememiştir. Ayrıca İngilizler tarafından Anadolu'da Türklere karşı kullanılan Yunanlıların da Türkiye'nin Büyük Taarruz öncesinde ekonomisi ve maliyesi hakkında bilgi edinmeleri, buna göre ekonomi-politik davranışlar sergilemeleri istenilmemiştir. Bu nedenle, TMMM zafer yılında, Büyük Taarruz öncesinde zaman zaman gizli gündemine Türkiye'nin ekonomik ve malî durumunu almıştır.

TBMM'nin Büyük Taarruz öncesinde Türkiye'nin ekonomik ve malî durumunu gizli gündem maddesi yapması ve bu konuyu görüşmesi ilk olarak 11 Nisan 1338 (1922)'de gerçekleşmiştir. Salı günü gizli gündemle ikinci başkan Rauf (Orbay) Bey'in başkanlığında toplanan TBMM'nin üçüncü oturumunda ilk olarak kürsüye dönemin Maliye Bakanı Hasan Fehmi (Ataç) Bey^{*}, Türkiye'nin mali durumuna (vaziyet-i mali) ilişkin bilgiler vermiştir. Yapmış olduğu konuşmada; ilk olarak 1922 yılı bütçesinin tamamen hazırlanmasının mümkün olmadığı, sadece 1.900.000 TL tutarındaki Dahiliye Vekaleti (İçişleri

^{*} 1879 yılında Gümüşhane'de doğdu. Düzenli bir öğrenim yapamadı. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 2. Dönem ve 3. Döneminde Gümüşhane mebusu oldu. TBMM'nin 1. Döneminden 8. Dönem sonuna kadar da yine Gümüşhane milletvekilliği yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Maliye Vekilliğine seçilmiştir. En büyük hizmeti de Büyük Taarruz'dan önce seçildiği ve 2 Ocak 1924'e kadar sürdürmüş olduğu bu görev olmuştur. Devlet gelirlerinin azlığına rağmen ordunun bütün ihtiyacını karşılamasını başarmıştır. Doğu ve Batı cepheleri için iki ayrı ordu defterdarlığı kurarak subay maaşlarının düzenli olarak ödenmesini ve masrafların belgelendirilmesini sağlamıştır. Böylece Büyük Taarruz'un mali kaynaklarını bulan, organize eden ve gerekli yerlere ulaştıran kişi olmuştur. Bu başarısından dolayı TBMM tarafından Kırmızı-Yeşil şeritli İstiklâl Madalyası ile taltif edilmiştir. TBMM, *TBMM Albümü (1920-2010)*, C. 1, Ankara 2010, s.31.

22 Kasım 1924 - 3 Mart 1925 tarihleri arasında Ziraat Bakanlığı yaptı. 17 Eylül 1961 tarihinde ölmüştür.

Bakanlığı) Bütçesi'nin kabul edilebileceği, bunun en az üç beş ay daha zaman alabileceği, bu nedenle yine yeni bütçe avans kanunlarına ihtiyaç duyulabileceği dile getirilmiştir. Bu yöntemle 1922 yılı başında çıkarılan avans kanunu ile Milli Müdafaa Vekaleti (Milli Savunma Bakanlığı)'ne verilen 5 milyon liranın, savaş yıllarında ancak bir aylık bütçeye veya masrafa karşılık geldiği, bu ödeneğin de bitmek üzere olduğu ifade edilmiştir. Onun için yaklaşık bütçenin %80'ini oluşturan Milli Müdafaa Vekaleti Bütçesi için acil olarak yeni bir avans kanununa ihtiyaç duyulduğu beyan edilmiştir.²¹

Bu ifadelerin ardından Türkiye'nin malî durumuna ilişkin bilgiler verilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda ilk olarak bütçe gelirlerinden daha ziyade, bütçe gideri üzerinde durulmuş, savaş şartlarında yapılacak harcamanın durumundan söz edilmiştir. İstiklal Harbi ve olağanüstü durum devam ettiğinden, TBMM tarafından avans kanunu şeklinde kabul edilen 1921 bütçesi gibi, 1922 bütçesinde yar alan masraflarda bir değişiklik olmayacağı dile getirilmiştir. Ancak 1921 yılında öngörülen harcamaların, gerçekte iki katına çıktığı, yaşanan gelişmelerin, savaş ortamının buna zemin hazırladığı ifade edilmiştir. Buna karşın alınan önlemlerle, yapılan tasarruflarla 1921 bütçesinin 40.645.000 liralık bir açıklık karşı karşıya bırakılmadığı dile getirilmiştir.²²

Maliye Bakanı Hasan Bey'in konuşmasında zafer yılının yani 1922 yılı bütçesinden söz edilirken, "1338 senesinin masarifatı umumiyyesi 1337 nin masarifatı umumiyyesinin hemen iki misline baliğ olacaktır. Yani hakikatte 1337 bütçesinin hakiki masrafı 40 milyon lira ise 1338 de bu behemehal 70 milyonu geçecektir."²³ demiştir. Bu da İstiklal Harbi'nin seyrini göstermesi bakımından önemlidir. Bütçedeki genel masrafların yaklaşık iki katına çıkacak olması, 1922 yılında Yunanlılara karşı kesin zafer için çalışma yapılacağıının ilk işareti olarak algılanabilir. Bütçedeki bu genel masraf artışının nedeni olarak da "Müdafaa-i Milliye'nin tezayüt

²¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları (GCZ), Devre:I, C. 3, İçtima Senesi:III, 24. İnikat, Ankara 1980, s. 198-199.

²² TBMM GCZ, 24. İnikat, s.199.

²³ TBMM GCZ, 24. İnikat, s.199.

*masarifatını ise münhasıran ordumuzun davayı millimizi emniyetle istihşali için yeniden vücade getirilen teşkilatı icabettirmektedir.*²⁴ denilerek, Milli Savunma Bakanlığının artan ihtiyaçları, Sakarya Savaşı'ndan sonra Başkomutanlığın, Genelkurmay Başkanlığı'nın almış olduğu tedbirlerle ordunun güçlendirilmesi, silah araç gereç temini, cephane temini gibi masrafların ortaya çıkması gösterilmiştir. Bu işleri yapmak için de Milli Savunma Bakanlığı'nın elinde 1 milyon lira kadar parasının olduğu da ifade edilmiştir.

1922 yılının başından itibaren bütçe gelirleri üzerinde de durularak, bütçe gelirlerinin, daha hasat zamanı gelmediği için aşar vergisi dışarıda tutularak, emlak, ağnam ve temettü vergilerinden ibaret olduğu belirtilmiştir. Geçen yıllara göre bu vergilerin toplamının 8 milyon lira olduğu ifade edilmiştir. Bu gelirin 5 milyon lirası tekrar Milli Savunma Bakanlığı'na ayrıldığında, geriye sadece 3 milyon lira kalacağı, bu yılın ikinci yarısı için de başka gelirin olmayacağı, bu miktarın yine 8 milyon lira olacağı beyan edilmiştir. Ayrıca Harp Kazançları Vergisi'nden arta kalan ve tahsil edilmeyen 300 bin lira gibi az bir gelirin de olduğu dile getirilmiştir. Elde kalan tek önemli verginin "Ağnam Vergisi" olduğunun altı çizilerek, bu verginin de 1921 yılına göre %25 daha az toplanabildiğine işaret edilmiştir. Eldeki 8 milyon liralık gelir ile ordu personelinin maaşlarının ödeneceği, ordunun güçlendirileceği, silah ve cephane temin edileceği, bir anlamda iki katına çıkacak olan milli savunma masraflarının karşılanacağı ifade edilmiştir. Bu nedenle içinde bulunulan durumun pek parlak olmadığı, bu zor şartlarda devleti idare etmeye çalıştıkları dile getirilmiştir.²⁵

Tekalif-i Milliye emirleri bağlamında aynî (ürün cinsinden) vergilerin etkisinin daha çok ekonomik nitelikte olduğu hatırlatılarak, savaş sırasında ordunun masrafını peşin para cinsinden yaptığından, silahı, küçük baş hayvanı vb. para ile satın aldığı için nakdî paraya çok fazla ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Yalnız Garp Cephesinin iâşe masrafının 1.200.000 lira olduğu belirtilmiş, bu masraflar yüzünden ordu mensuplarının maaşlarında kesintiye gidilmesinin ordunun moralini bozduğu dile getirilmiştir. Bütün bunlara karşın

²⁴ TBMM GCZ, 24. İnikat, s.199.

²⁵ TBMM GCZ, 24. İnikat, s.200.

Garp Cephesine asgarî sınır olarak 4.006.450 lira maaş vermek durumunda oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca Garp Cephesinin her ay 1.700.000 lira aldığı, buna ek olarak merkez teşkilatı birlikleri iâsesi ve maaşı için de aldıklarıyla birlikte bu rakamın 2.000.000 liraya ulaştığı dile getirilmiştir. Ordunun masraflarının bunlardan ibaret olmadığı hatırlatılarak, eldeki paranın ise bunu karşılayacak durumda olmadığı belirtilmiştir. Bazı gelirleri yerinde bıraktıktan sonra, eldeki toplam gelirin, 3.5 milyon lira ağnam gelirinden, 1.5 milyon lira gümrüklerden oluşacağı beklentisiyle, 5 milyon lira olacağı ifade edilmiştir. Altı aylık süre için, aşar zamanına kadar bu miktarın gerekli olduğu hatırlatılarak, en az ordu kadar önemli olan jandarma teşkilatı için 12 milyon liraya ihtiyaç duyulduğu da sözlere eklenmiştir. Bunlara ek olarak Maliye Bakanlığı'nın Devâir-i Merkeziyye Kalemi'nde çalışanlara 13 aydan bu yana sadece bir maaş verilebildiği, sekiz aydan bu yana da kendilerine ödeme yapılamadığı da ifade edilmiştir.²⁶

Bu nedenle, 1922 yılı mali durumun bir önceki yıla göre kötü durumda olduğu, milli savunma masraflarının arttığı, gelirlerin azaldığı, bunun yerine konulabilecek henüz gelirlerin olmadığı, ordunun ayakta kalması ve savaşın yapılabilmesi için maaşlarının ödenmesi ve ordunun düşman karşısında güçlendirilmesi gerektiği, bu gerçeğin ortada durduğu beyan edilmiştir. Bunu daha iyi anlatabilmek için, Mustafa Kemal Paşa'nın cepheden göndermiş olduğu telgrafı Maliye Bakanı tarafından kürsüden okunmuş, Mustafa Kemal Paşa'nın mali meselelere ilişkin uyarısı bir kez daha tekrar edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun çok hassas olduğunu, ihtiyaçlarının karşılanmamasının ordu üzerinde büyük etki yaptığı, bunun komutanlar tarafından gözlemlendiği, bu gibi durumlara yol açmamak için geceleri toplandıklarını, "*para, kasa ve maliye*"nin önemli olduğu sonucuna vardıklarını dile getirdiği ifade edilmiştir.²⁷ Türkiye'nin içinde bulunduğu malî durumu daha önce de bütün açıklığı ile ortaya koyduğunu, en acı dille söylenmesi gerekeni dahi söylediğini hatırlatarak, Türkiye'nin 1922 yılı için toplam gelirininin 35 milyon

²⁶ TBMM GCZ, 24. İnikat, s.200-201.

²⁷ TBMM GCZ, 24. İnikat, s.201.

olduğunu, bunun en az 5 milyonunun da toplanmasının zor olduğunu, Eylül ayından sonra 30 milyon gelirin iki katının toplanabileceğini, bunun da 15 milyonunun Aşar Vergisi olacağını tahmin ettiğini sözlerine eklemiştir. Bunda Türkiye'nin öteden beri bir tarım memleketi, buna bağlı olarak ticaretin, ekonominin, sanayinin, gümrüklerin tarıma dayalı, bütün bu alanlardaki faaliyetlerin de tarım ürünlerinin piyasaya çıkıp, para etmesiyle başlamasının etkili olmasının altı çizilmiştir.²⁸

Konuşmasının ilerleyen kısmında içinde bulunulan durum nedeniyle dış borçlanmaya ve bu bağlamda yapılan çalışmalara ilişkin Maliye Bakanı Hasan Bey tarafından bilgiler verilmiştir. Türkiye'nin bu sıkışık ortamda ihtiyacı olduğu paranın bulunması için "*kolay ve en ziyade kabili tatbik bir çare*"nin dış borçlanma olduğu dile getirilmiştir. Bu konuda ilk akla gelen ülkenin Fransa olduğu beyan edilmiştir. Ancak kendisinin bu konuda girişimde bulunduğunu, bu girişimden olumlu bir sonuç alamadığını dile getirmiştir. İtalya'dan da bu konuda pek ümitli olmadıklarını, İngiltere'nin ise bu şartlarda TBMM Hükümeti'ne borç para vermesini beklemenin saflık olacağı ifade edilmiştir. Doğu'daki ülkelerle iyi bir ilişki içinde buldukları, şimdiye kadar az çok demeden bu ülkelerin yardımlarda buldukları ifade edilmiştir. Aşar vergisi zamanına kadar ordunun ihtiyaç duymuş olduğu acil parayı bulamadıkları takdirde, yine Türk milletine başvurulacağını, sürekli TBMM Genel Kurulu'nda tekrar edilen genel kaidenin işletileceği, "*...hayatını kurtarmak için millet gömleğini dahi satıp vermeye razıdır, (Gömlekte yok sadaları). Esirgemeyecektir*"²⁹ anlayışının hayata geçirileceği açıkça beyan edilmiştir. Buna karşılık Yunanlıların 1,5 milyar drahmi dış borçlanmaya gittiği, İngilizlerin bu konuda Yunanlılara her türlü desteği verdiği, düşmanın askerî açıdan hazırlandığı, Türk ordusunun da 1921 yılına göre asker sayısını bir buçuk katına çıkardığı, ancak Türkiye'nin dile getirilen sıkıntılarla karşı karşıya kaldığı ifade edilmiştir.

Maliye Bakanı Hasan Bey'in Büyük Taarruz öncesindeki Türkiye'nin mali durumuna ilişkin açık, samimi ve bilgilendirici

²⁸ TBMM GCZ, 24. İnikat, s.201.

²⁹ TBMM GCZ, 24. İnikat, s.202-203.

konusmasının ardından milletvekilleri tarafından bakana birtakım sorular yöneltilmiştir. Dikkat çeken sorulardan biri Bayezit Milletvekili Şevket Bey tarafından yöneltilmiştir. İtalyanların Antalya yoluyla Hilâl-i Ahmer (Kızılay)'e 300.000 lira yardımda bulunması sorulmuş, bu paraların maliye hesabına alınıp alınmadığına ilişkin bilgi istenilmiştir. Hasan Bey tarafından verilen cevapta; hayır kurumlarına yatırılan paraların kendilerinin olmadığı, maliyenin bu konudan haberdar olmadığı, bunun bilgisi ve kullanımının Kızılay'a ait olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Erzurum Milletvekili Salih Efendi'nin Rusya yoluyla gelmesi beklenen 116.000 altının durumuna ilişkin soru yine vekillerin ilgisini çekmiş, bu konuda somut ilerleme kaydedilemediği, Türkiye'ye getirilemediği ifade edilmiştir.³⁰

Gizli oturumun ilerleyen saatlerinde çeşitli milletvekilleri TBMM Genel Kurulu Kürsüsü'ne gelmiş, Maliye Bakanı'nın açıklamalarına yönelik görüşlerini beyan etmişler, Türkiye'nin ekonomik ve mali durumuna ilişkin çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu konuşmalardan biri de Ertuğrul Milletvekili Mustafa Kemal Bey tarafından yapılmıştır. İlk defa Türkiye'nin ekonomik ve malî durumuna ilişkin ciddi bir müzakere yapıldığı ifade edilerek, memleketin kaynaklarının kurutulduğu, emildiği, yeni bir kaynak yaratılmadığı, ileri sürülmüştür. Borçlanmanın kolay olduğu, sürekli vergi üstüne vergi konulduğu, ülkenin gelirlerinin taşraya akıtıldığı, Hükümetin zihniyetinin yanlış olduğu, köylüye, halka saplanıp kaldığı, bundan dolayı başka çare aramadığı beyan edilmiştir. Yeni yeni para kaynaklarının bulunabileceği, örneğin parayı ülkede tutmak için teklif edilen Ziyet Eşyası Kanunu'nun uygulanmadığı, 3-4 milyon lira değerindeki paraların gümrüklerden akıp gittiği, bunun engellenmediği dile getirilmiştir. Hükümetin ormanları ve madenleri işletmek gibi bir çaba içerisine girmediği, köylünün ve halkın fedakarlık yapacağını beyan etmesi nedeniyle, kolay yolun tercih edildiği ileri sürülmüş, 12-15 milyon lira gelir getireceği tahmin

³⁰ TBMM GCZ, 24. İnikat, s. 203-205.

edilen Kastamonu ormanlarının işletilebileceği örneği dillendirilmiştir.³¹

Bu oturumda Hükümete ve Büyük Taarruz öncesinde takip edilen ekonomik-mali politikalara karşı en sert eleştirilerden biri Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey tarafından yapılmıştır. Hükümetin bir malî siyasetinin, hatta hiçbir alanda siyasetinin olmadığı ileri sürülerek, Hükümetin gününü gün etme siyaseti içerisinde olduğunu dile getirmiştir. Ülkenin ekonomisinin ve malî durumunun son derece kötü hale gelmesinin ardından Hükümetin bunu ifade etmesiyle, yaşananların mazi olarak kalamayacağı, eleştiriden muaf tutulamayacağı, dün olduğu gibi bugün de yapılabileceklerin olduğu ifade edilmiştir. Hükümetin tasarruf yapmakta çok başarılı olamadığı, gündeme gelen bazı suiistimallerin üzerine gidemediği, bunda Hükümet kadar TBMM üyelerinin de kabahatinin olduğu ifade edilmiştir. Samsun'da bulunan iki Amerikalı grubunun tütün mubayaası (satın alması) için müracaat etmelerine karşın, Hükümetin, ticarî işlemlerin ve defterlerin İngilizce tutulmasına razı olmadığı için, muhaberatin sansüre tabi olmasına razı oldukları halde, izin verilmediği için 60 milyon liralık tütünün Samsun'dan çıkamadığı dile getirilmiştir. Tütün Samsun'dan alınamayınca Amerikalı grup tütünü gidip Kavala'dan aldığı, böylece önemli bir gelir kaybı yaşandığı beyan edilmiştir. Bunlara ek olarak Reji İdaresi'nin gelirlerinden Türkiye'nin yararlanması için gayret gösterilmesinden bahsedilerek, Hükümetin gelir artırıcı tedbirlere başvurması gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye'nin dışarıdan borç para bulmasının mümkün olabileceği, savaş halindeki İngiltere'yle bile ticaretin yapılması gerektiği, bütün bunlar yapıldıktan sonra milletin, halkın fedakarlık yapabileceği ifade edilmiştir.³²

Türkiye'nin ekonomik ve mali durumunun gizli oturum konusu yapıldığı görüşmede I. TBMM'nin muhalif milletvekillerinden biri olarak bilinen Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey de bir konuşma yapmıştır. Hüseyin Avni Bey, öncelikle İktisat Vekaleti'nin görevini tam anlamıyla yerine getiremediğini belirtilerek, gümrük almak için kapıların açıldığı, Avrupa'nın mallarının Türkiye'ye

³¹ TBMM GCZ, 24. İnikat, s.205-206.

³² TBMM GCZ, 24. İnikat, s.206- 210.

sokulduğu, halkın paralarının soyulduğu, milyonlarca liralardan Avrupa'ya akıtıldığını ileri sürmüştür. Türk halkının çok fazla fedakarlık gösterdiği, Fevzi (Çakmak) Paşa'nın ifadesiyle yıpratma savaşlarının yapıldığı, ancak Türk halkının yıpratıldığı dile getirilmiştir. 16 livanın halkının varını yoğunu verdiği, ancak halk adına iş görececek milletvekilleri arasında bir İktisat ve Maliye Bakanı'nin olmadığı ileri sürülmüştür. Milli davada sona gelindiği, yapılan fedakarlıkların heba edilmemesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Hüseyin Avni Bey konuşmasının devamında Tekalif-i Milliye Emirlerine eleştiri yapmıştır. *"Tekâlifi milliye ümitsizlik doğuruyor. Çünkü menfi gidiyor. Çünkü bir taraftan alıyor, bir taraftan satıyor. Benim bir kardeşimden tekâlifi milliye alınıyor, fakat satılıyor. Hazineye gitmiyor efendiler. Bunu halk görüyor. Bunda da isabet yok"*³³ diyerek, Tekalif-i Milliye Emirlerinin uygulanmasında "suistimallerin" olmaması gerektiğini dile getirmiştir.

Türk ordusunun her bakımdan ihtiyacının karşılanması gerektiği, bunu yapmak için köylüye daha fazla yüklenilmemesi gerektiği, toplumdaki deveciler, imamlar, müezzinler, mültezimler gibi bazı külfet çekmeyen kesimlerden *"bedel-i nakdi"*nin alınması, bir anlamda parası olan ve ödeme gücü olanların da işin içine sokulması gerektiği ifade edilmiştir. Bir anlamda ipekli elbise giyebilen, kolonya süren, rakı içebilen, o günkü ifadeyle *"sefi"* hayat yaşayanlardan daha fazla bedelin alınması, Süfeha (Günahkârlar) Vergisi alınması istenilmiştir. Ayrıca ziynet eşyalarından alınan gümrük vergilerinin uygulanması ve artırılması önerilmiştir. Yapılan bu konuşmanın ardından, İcra Vekilleri Heyeti'nin de toplantıda hazır bulunduğu ve bu önemli konunun görüşüldüğü gizli toplantının ertesi gün de toplanmasına karar verilmiş, 10 kişinin söz aldığı gizli toplantı sona ermiştir. Böylece Türkiye'nin 1922 veya zafer yılının başındaki ekonomik ve mali durumunun görüşüldüğü ilk gizli toplantı, sorunların çözümüne yönelik bir uzlaşmaya varılmadan dağılmıştır.

Büyük Taarruz öncesinde Türkiye'nin ekonomik ve mali durumu 17 Temmuz 1922'de TBMM'nin gizli gündeminde bir kez daha görüşülmüştür. TBMM'nin bu tarihli oturumunda Müdafaa-i Milliye

³³ TBMM GCZ, 24. İnikat, s.212.

Vekaleti Bütçesi'nin gizli olarak görüşülmesi gerçekleştirilecekken, meclisin gündeminde bu konu varken, Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey'in Muvazene-i Maliye Encümeni adına bir teklif vermiştir. Bu teklifte “*hal-i malîyeye dair rapor*” un görüşülmesi ve onun tetkik edilmesi istenilmiştir. Bu teklifin gizli celsede görüşülmesi genel kurul tarafından kabul edilmiştir. Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey'in Meclis Genel Kurulu'na çağırması kararlaştırılmış, konunun görüşülmesine başlanmıştır.³⁴

II. Başkan Dr. Adnan (Adivar) Bey'in başkanlığında yapılan görüşmenin hemen başında “*Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası*” okunmuştur. Maliyenin durumunu düzeltmek üzere meclis üyeleri tarafından Maliye Encümeni'ne ulaştırılan, encümenin yapmış olduğu çalışma ve almış olduğu karar sonrasında şekillenen mazbata önemli bilgiler içermektedir. Buna göre 1922 veya zafer yılı bütçesinin gelirlerinin toplamı 42.500.000 lira, giderleri ise 83.000.000 lira olarak kabul edilmiştir. Bütçede gelir ve gider arasında büyük bir farkın olduğu, bunun ise olağanüstü bir şekilde yürütülen İstiklâl Harbi'nden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bütçede 700.000 liralık bir tasarruf yapılması öngörülmüştür. Yapılan gelir gider hesabı, eldeki tasarrufların dikkate alınması sonrasında 1922 yılı bütçesinde toplam 16.000.000 lira açık olacağı tahmin edilmiştir.³⁵

Bu bütçenin hazırlanması sırasında encümende bazı üyeler tarafından “*İstiklâl vergisi, Müdafaa-i vatan vergisi, vergi istikrazı*” gibi bazı olağanüstü vergiler ihdas ve tarhı teklif edildi. Ancak memleketin içinde bulunduğu ekonomik şartlar nedeniyle bu olağanüstü tekliflerin ne zaman biteceği belli olmayan bir savaş içinde memleketin gelir kaynaklarını kurutacak tedbirlerin yarardan daha çok zararının olacağı gerekçesiyle encümen tarafından kabul edilmediği beyan edilmiştir. Ormanlardan kereste ihracı, petrol ve maden imtiyazlarının verilmesi, ormanlara, halktan veresiye tiftik ve yapağı alınarak köylerde işletilmesi gibi bazı ekonomik tekliflerin olduğu, ancak bunların acil ve sonuç veren uygulamalar olmadığı dile getirilmiştir. Ayrıca Bakanlar Kurulu'nun güçlü bir ordu ve işleyen bir

³⁴ TBMM GCZ, Devre:I, C. 3, İçtima Senesi:III, 75. İnikat, Ankara 1980, s.488.

³⁵ TBMM GCZ, 75. İnikat, s.489.

mali sistem için yeni borçlanmaya gitmemesi, mümkün olduğunca tasarruf tedbirlerine başvurulması istenilmiştir.³⁶

Maliye Encümen Raporu'nun veya kararlarının okunmasının ardından Türkiye'nin ekonomik ve mali durumuna ilişkin gizli görüşme başlamıştır. Görüşmede Maliye Encümeni Mazbatası'nın yazarlarından biri olan Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey ilk sözü almış, encümen çalışmaları ve hazırlanan bütçe hakkında bilgi vermiştir. Bir anlamda Türkiye'nin ekonomik ve mali durumuna ilişkin genel kurul aydınlatılmıştır. Bütçe hakkında yukarıda dile getirilen veriler genel kurulca paylaşıldıktan sonra, içinde bulunulan durumu özetlemiş, savaş şartlarında 16 milyon lira olacağı tahmin edilen açığı kapatmanın mümkün olamayacağı, elde hiçbir çarenin kalmadığı ifade etmiştir. Asıl endişesinin ise 1922 yılının son dört ayına ilişkin olduğunu dile getirmiştir. Bunu da "*Bendeniz, pek korkuyorum ki senenin sekiz ayı geçtikten sonra, son dört ayında müthiş bir müzayakaya (darlığa) düşeceğiz. Yine bendeniz korkuyorum ki o zaman asıl cephe masarifinde (masraflarında) müşkülât çekeceğiz.*"³⁷ sözleriyle ortaya koymuştur.

Mazbata yazarlarından Ali Cenani Bey'in bir bakıma sunuş konuşmasının ardından bazı milletvekilleri tarafından Ali Cenani Bey'e çeşitli sorular yöneltilmiştir. Soru soranlar arasında Erzurum Milletvekili Salih Efendi, Ertuğrul Milletvekili Mustafa Kemal Bey, Maraş Milletvekili Hasip Bey yer almıştır. Ayrıca bazı milletvekilleri de Ali Cenani Bey'in konuşması devam ederken, araya girip çeşitli konuşmalar yapmışlar, konu hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bunlar; Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, Konya Milletvekili Mehmet Vehbi Efendi olmuştur.³⁸

Encümen raporuna ilişkin ilk konuşmayı Ali Şükrü Bey yapmıştır. Söz konusu konuşmada; kesin olmayan 1922 yılı bütçesine ve ellerinde bulunan Müdafaa-i Milliye Bütçesi'ne bakıldığında, bütçenin kesin, eldeki gelirin yarısının savunmada, ordunun ihtiyaçlarında, cephenin güçlendirilmesinde kullanıldığı, bunun

³⁶ TBMM GCZ, 75. İnikat, s.489.

³⁷ TBMM GCZ, 75. İnikat, s.491.

³⁸ TBMM GCZ, 75. İnikat, s.491-493.

kendince de uygun bulunduğu, ancak bu miktarın ayrıntısının bilinmesi gerektiği beyan edilmiştir. Ayrıca Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekilinin (Genel Kurmay Başkanının) mecliste bulunması, bu konularda bilgi vermesi gerektiği dile getirilerek, “...*takip edilecek hedefin, gayenin ne olduğunu bilmeli ki; kırıp, döküp, bu parayı toplayıp vermek lâzım mı, değil mi? Onu anlayalım da ona göre bu parayı verelim.*”³⁹ ifadeleri kullanılmıştır. Bunun üzerine Ali Şükrü Bey’in sözlerine Heyet-i Vekile Reisi(Bakanlar Kurulu Başkanı) Rauf (Orbay) Bey cevap vermiş, Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekili (Genel Kurmay Başkanı) Fevzi (Çakmak) Bey’in cepheye hareket ettiği, Müdafaa-i Milliye Vekili’nin kendisine vekâlet verdiği, bu konulara kendisinin cevap verebileceği söylemiştir.

Bu konuşmaların ardından Türkiye’nin 1922 yılındaki mali durumu ve bütçesine ilişkin bilgi ve değerlendirmeler için Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey söz almıştır. Yapmış olduğu konuşmada; 1922 yılına 12 milyon lira borcun devredildiği, bu borcun büyük bir kısmının 1922 yılı emvalinden (mallarından), diğer kısmın ise 1921 yılının Mart ve Nisan aylarına ait olduğu ifade edilmiştir. Bu borçlardan 1922 yılı içinde 8-9 milyon lira ödeme yapılacağı beyan edilmiştir. Maliye Encümeni tarafından 1922 yılı için 60 milyon lira gelir bütçesi* oluşturduğu, fakat bu bütçedeki 2.5 milyon liranın TBMM’den onay almadığı için gelirden sayılamayacağı dile getirilmiştir. Ayrıca imalâtı-ı harbiye fabrikalarının meydana getirdiği işlerin bedelinin gerçek gelirden sayılamayacağı, Maliye Bakanı olarak kendisinin tahminine göre 1922 yılı bütçe gelirlerinin 50-52 milyon geçmeyeceği beyan edilmiştir. Emval-i Metruke Kanunlarının uygulanmasından elde edilecek gelirlerle zafer yılı bütçe gelirinin en fazla 55.000.000 liraya ulaşabileceği ifade edilmiştir.⁴⁰

³⁹ TBMM GCZ, 75. İnikat, s.491-492.

* 1922 Hazine Genel Hesabına göre ise Türkiye’nin 1922 bütçe gelir tahmini 98.319.130 lira olarak yapılmıştır. Bu gelir tahmininde en fazla gelir “*vasıtasız vergilerden*” beklenmiş, buradan 61.149.468 lira gelir geleceği düşünülmüştür. Gelirlerin yaklaşık %61.6’sının buradan beklenmiştir. Bu konu ve İstiklal Harbi dönemi bütçeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. İhsan Güneş, “Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, S. 12, 1988, s. 763-782.

⁴⁰ TBMM GCZ, 75. İnikat, s.494.

1922 yılı bütçe gelirini artırmak için de bazı açıklamalarda bulunulmuş, encümenin "*inhisar icarlarından*" alınacak %10 oranındaki vergi düzenlemesinin desteklenebileceği dile getirilmiştir. İç ve dış borçlanma konusunda ise ümitsiz olduğu, iç borçlanmayı konuşmaya bile gerek duymadığı, bir barış antlaşması imzalanmadığı takdirde dış borçlanmanın da gerçekleşmesinin de mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Çıkarılacak hazine tahvillerinin dünyadaki borsalarda satmanın zor olduğu, dünyada bu işi yapan üç-dört merkezin bulunduğu, bunların İngiltere'de, Fransa'da, ABD'de olduğu, bu ülkelerle de iyi ilişkiler içinde olmadıkları hatırlatılmıştır. Bu yüzden geriye bir tek çarenin kaldığı, onun da "*Yağımızla kavrulmak. (Mesele işte budur sesleri)*."⁴¹ Konuşmanın sonunda; barış antlaşması imzalanmadığı, savaş sürdüğü ve dışarıdan para girişi olmadığı sürece, bir önceki yılın açığının, borcunun sürekli bir sonraki yıla devredeceği, başka da çözümün olmadığı önemle vurgulanmıştır.

Bütün bu sıkıntılara karşın ordunun savaşan kısmı ne kadar güçlendirilirse, meclisin o kadar haz duyacağı, çünkü milli davanın bir an evvel halledilmiş olacağı, ordunun muharip kısmını güçlendirilmesinin yanında, cephe gerisindeki hizmetlerin, devlet teşkilatının devamının sağlanmasının, örneğin jandarma teşkilatının da güçlendirilmesinin önemli olduğu ifade edilmiştir. Genel devlet hizmetleri için bundan daha az teşkilatla devlet hizmetlerinin yapılamayacağı da sözlere eklenmiştir. Bunlara ek olarak da ordunun geri plandaki teşkilatında, personeline ne kadar kesinti olacağı, maaş verileceği, hatta bazı teşkilatlarda değişikliğe gidip gitmeyecekleri konularının Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nin uhdesinde olduğu beyan edilmiştir. Burada örnek olarak da yararı olmadığı ve boş yere iase edildiği için "*Amele Taburları*"nın kaldırılması dile getirilmiştir.

Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey'in konuşması devam ederken bazı milletvekilleri araya girerek çeşitli konular hakkında sorular sormuş, görüş açıklamasında bulunmuşlardır. Bu sorulara bakan tarafından cevap verilmiş, en çok bu zor süreçte, Türkiye'nin ekonomik ve mali açıdan sıkıntı çekildiği dönemde olabilecek parasal suiistimaller, harcamalar, özellikle yurt dışı görevlendirmeler,

⁴¹ TBMM GCZ, 75. İnikat, s.494-495.

oralardan yardım toplamak için giden kişilerin ellerinde bulunan para ve teçhizatların ülkeye ve cepheye ulaştırılması konusu üzerinde durulmuştur. En fazla da ilk İcra Vekilleri Heyeti'nde İçişleri Bakanı olarak görev yapan, o sıra eleştirilere tabi tutulan, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın arkasında durmadığı için İçişleri Bakanlığı görevinden ayrılmak durumunda kalan, bilahare milletvekilliği üzerinde kalarak TBMM'nin siyasi temsilcisi olarak Roma'ya görevlendirilen Cami (Baykurt) Bey* ve ona gönderilen, onda toplanan paralar tartışılmıştır. İcra Vekilleri Başkanı Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Maliye Bakanı dahil olmak üzere, TBMM üyelerinin bu konuda hassasiyet içerisinde olmaları nedeniyle bu yönde konuşma yapmışlar ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır.⁴² Bu görüşmelerin, açıklamaların ve değerlendirmelerin ardından Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey'in; Maliye Encümeni Raporu'nun 1922 yılı bütçe gelirlerine ve Hükümetin yapacaklarına

* Abdülkadir Cami (Baykurt) Bey, 1877 yılında İstanbul'un Süleymaniye semtinde dünyaya gelmiştir. Sırasıyla Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi, Kuleli Askerî İdadisi ve Harbiye Mektebi'nden mezun olmuştur. Mülazım-ı Sani (Teğmen) olarak Trablusgarb Süvari Alayı'nda görevlendirilmiştir. I. Dünya Savaşı esnasında orduya çağrılan Câmî Bey, İzmir bölgesinde Askerî Sansür Müfettişliği görevini üstlenmiştir. Câmî Bey'in Türk siyasi tarihinde ön plana çıktığı dönem Mütareke Dönemi'dir. Câmî Bey, Halide Edip ve Doktor Adnan (Adıvar) çifti ile birlikte yola çıkarak zor şartlar altında 2 Nisan 1920 akşamı Ankara'ya ulaşmıştır. Câmî Bey, Mustafa Kemal Paşa, Dr. Adnan ve Miralay İsmet ile birlikte açılacak yeni meclisin hazırlığını yapmıştır. Câmî Bey'in Ankara'ya ilk gelen isimlerden olması ve meclisin açılışı için yaptığı çalışmalar Millî Mücadele kadrosu içinde hızla yükselmesine olanak sunmuş ve 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'nin ilk yürütme organı olan İcra Vekilleri Heyeti'nde Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) olarak yer almasını sağlamıştır. Câmî Bey'in görevi dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda birçok zorluklar taşımaktadır. İç isyanlar ve Yunan işgal kuvvetlerinin ilerleyişi nedeniyle Mecliste heyecanlı anlar yaşanmakta, İcra Vekilleri Heyeti'nin icraatlarına sert eleştiriler yapılmakta, Dâhiliye Vekâleti de bundan nasibini almaktadır. Eleştirilerin yoğunlaştığı bir dönemde Câmî Bey görevinden 13 Temmuz 1920'de istifa etmiştir. İstifasında, içinde bulunulan kötü durumdan tek sorumlu olarak Dâhiliye Vekâlet'inin gösterilmesi ve eleştiriler karşısında Meclis'in ve aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti'nin Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine destek olmaması etkili olmuştur. İstifasından sonra Câmî Bey, milletvekilliği üzerinde kalmak üzere 4 Eylül 1920'de Roma'ya Ankara Hükümeti'nin siyasi temsilcisi olarak gönderilmiştir. Câmî Bey Roma'dan İstanbul'a Millî Mücadele zaferle sonuçlandıktan sonra 1923 yılında dönmüş ve bu tarihten sonra 1945 yılına kadar siyasetten uzak kalmıştır. 4 Kasım 1949'da İstanbul'da vefat etmiştir. Daha geniş bilgi için bkz.: Erdal Yılmaz, "Cami Bey (Baykurt) (1877-1949)", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cami-bey-baykurt-1877-1949/> (Erişim Tarihi: 04.06.2022).

⁴² TBMM GCZ, 75. İnikat, s. 496-500.

Büyük Taarruz Öncesinde TBMM'nin Gizli Gündeminde Türkiye'nin "Ekonomik-Mali Durumu" ve Askerî Bütçelerin Artırımına Yönelik Atılan Adımlar

ilişkin olduğu, bunların büyük çoğunluğunun da Müdafaa-i Milliye Nezareti Bütçesine ilişkin olduğu, bu yüzden bu bütçenin görüşülmesine geçilmesini teklif etmesi üzerine, Türkiye'nin zafer yılı bütçesi, mali ve ekonomik durumunun görüşüldüğü TBMM'nin gizli toplantısı sona ermiştir.

2. Büyük Taarruz Öncesinde TBMM'nin Gizli Gündeminde Askerî Bütçelerin Artırımına Yönelik Atılan Adımlar

Büyük Taarruz öncesinde TBMM'nin gizli gündeminde Türkiye'nin 1922 yılı bütçesi, ekonomik ve mali durumu görüşülürken üzerinde en fazla konuşulan, görüş beyan edilen, yorum ve değerlendirmelerde bulunulan, hatta tartışılan konuların başında savaşın finansmanının ne şekilde sağlanacağı, askeri bütçelerin ne şekilde artırılacağı, ordu teşkilatının, cephedeki muharip kesimin ve geri hizmetleri yürütenlerin maddi ve manevi gücünün nasıl artırılacağı konusu olmuştur. Bu nedenle, İstiklal Harbi sürecinde ve özellikle Büyük Taarruz öncesinde bu konulara çözüm bulmak amacıyla, TBMM zaman zaman gizli gündemle adı geçen konuları görüşmüş, çözümler getirilmeye çalışılmıştır.

Askerî bütçelerin artırımı konusu TBMM'nin gizli gündeminde Temmuz 1922'den itibaren yer almaya başlamıştır. Bu amaçla yapılan toplantılardan ilki 17 Temmuz 1922'de gerçekleştirilmiştir. TBMM'nin İkinci Başkanı Adnan (Adıvar) Bey'in başkanlığında öğleden sonra yapılan üçüncü toplantısında Müdafaa-i Milliye Vekaleti (Milli Savunma Bakanlığı) Bütçesi'nin artırılması konusu ele alınmıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi, asıl bu konu TBMM'nin gizli gündemindeyken, Maliye Encümeni tarafından hazırlanan raporun gizli gündemde görüşülmesi öne çekildiği için, bu konunun gündeme alınması sonraya kalmıştır. Bu nedenle, görüşmeler ancak öğleden sonra başlayabilmiştir.⁴³

Toplantıda ilk olarak dönemin Müdafaa-i Milliye Vekili ve Karesi Milletvekili Kazım (Özalp) Paşa kürsüye gelmiş, Müdafaa-i Milliye Bütçesi hakkında TBMM Genel Kurulu'nu bilgilendirmiştir. Konuşmasında; Türk ordusunun dünyanın güçlü devletleri tarafından

⁴³ *TBMM GCZ*, 75. İnikat, s. 504.

desteklenen Yunan ordusuna karşı savaştığı, önemli kayıplar verdiği, özellikle Sakarya Savaşı'nda insan, malzeme vb. bakımından büyük zararlara uğradığı, Türk milletinin fedakarlığı, gayreti ve Milli Savunma Bakanlığı'nın da çalışmalarıyla, Türk ordusunun karada olduğu gibi havada da önemli bir güce ulaştığı ifade edilmiştir. Başta İngiltere olmak üzere, büyük devletlerin her türlü desteğini alan Yunanlıların “*âdi (çıplak-desteksiz) bütçesinin*” Türkiye'nin bütçesinin on katı olduğu önemle vurgulanarak, asıl yapılmak istenilen işin düşmanı topraklardan atmak olduğu, bunun için de artan ordu masraflarının karşılanması, bütçesinin artırılması gerektiği dile getirilmiştir. Düşmanın Anadolu'dan gönderilebilmesi için ilk başta 100 milyonluk bir bütçe düşünüldüğü, bunun mümkün olmadığı, iyi bir çalışma ve tasarruf anlayışıyla 54 milyonluk bir bütçe hazırlanabildiği, ordu kadrosunda azaltmaya dahi gidildiği bu kapsamda Amele taburlarının ortadan kaldırıldığı beyan edilmiştir.⁴⁴

Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa konuşmasına devam ederek, milletvekilleri tarafından sık sık gündeme getirilen, sorular sorulan “*Avrupa'daki siparişâttan*” söz etmiştir. Konuşmasında; Avrupa'dan kaynak sağlanması noktasında başarılı olunamadığı, kendilerine dost ve düşman görünen bütün hükümetlerin iş yapma noktasında sürekli düşmanca davrandıkları, yapılan girişimlerin sonuçsuz kaldığı, bu ülkelerden temin edilenlerin az miktarda ve daha çok kaçak yollarla olduğu ifade edilmiştir. Bu yolla satın alınmaların İtalya'dan, Fransa'dan, Rusya'dan, Almanya'dan, Avusturya'dan gerçekleştirildiği dile getirilmiştir. Bu alım-atım sırasında çeşitli sorunlar yaşandığı, hileler yapıldığı, hileler anlaşılınca ona göre çözüm yollarının geliştirildiği, bazen teminatların boşa gittiği, Almanya gibi ülkelerden mal temini yapıldığında İngiliz kontrolü nedeniyle malzemelerin çıkarılmadığı vb. beyan edilmiştir. Ancak bazı ülkelerle doğrudan doğruya satın almanın gerçekleştirildiği, bu yolla İtalya'dan uçaklar satın alındığı ifade edilmiştir. Buna ek olarak İtalyan iş insanı tarafından silah ve otomobil dolu iki geminin biri Mersin diğerinin de Suriye üzerinden Türkiye'ye ulaştığı, üçüncü

⁴⁴ TBMM GCZ, 75. İnikat, s. 504-505.

geminin ise Yunan torpidoları tarafından geri çevrildiği dile getirilmiştir.⁴⁵

Kazım Paşa'nın konuşması sona ermeden bazı milletvekilleri araya girmiş, sorular sormuş ve çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunların içerisinde Mersin Milletvekili Selahaddin Bey en uzun konuşmayı yapmıştır. Bir anlamda bütçenin hazırlanmasında görev alan biri olarak Bütçe Encümeni adına kafalarda oluşabilecek sorulara cevap vermiştir. Yapmış olduğu konuşmada; Müdafaa-i Milliye Bütçesi'nin iki mahiyetinin veya özelliğinin olduğu dile getirilmiştir. Bunlardan birinin "*siyaset-i umumiye ve askeriye*" olduğu ifade edilerek, yapılacak masrafın hangi amaca hizmet edip etmeyeceğinin, boşa gidip gitmeyeceğinin önemli olduğu, bu bağlamdaki soruların ilgili makam veya kişiler tarafından cevaplandırılması istenilmiştir. Bütçenin ikinci özelliğinin ise "*idare ve tasarruf meselesi*" olduğu ifade edilmiştir.⁴⁶ Ordunun ihtiyacı ve zafer kazanma isteği doğrultusunda "*az veya çok*" tasarruf yapıldığı, ordunun ihtiyaçları doğrultusunda memlekette bulunanların en ucuz bir şekilde temin edildiği, içinde bulunan duruma göre Milli Savunma Bütçesi'nin hazırlandığı önemle vurgulanmıştır. Konuşmada "*Bizim menâbi-i varidâtımızı ve kudret-i harbiyemizi idame edecek esbaplar bu memlekette bulunmalıdır. Bu memlekette bunlar bulunmazsa beka-yı millî yoktur, hayaldir ve bunu yalnız askerinin, süngüsüne ve bir takım adamların âlâm ve ıstırabına istinat ettirmek doğru değildir. Bu memlekette bunlar teessüs etmeli ve bu memleket zanaatiyle yürüyecek ve yaşayacaktır... Biz memleketimizin istiklâlîne ne kadar kıskanç bir surette merbutuz ve memleketi bu kadar azîm fedakârlıklarla sevk ediyoruz. Binaenaleyh top, tüfek, mühimmat ve malzeme-i harbiyenin esaslarını memleket dahilinde yapacak müessesâtı behemahal istemeliyiz ve vücude getirmeliyiz*"⁴⁷ denilerek, İstiklal Harbi'nde içinde bulunulan duruma dikkat çekilmiş, yapılması gereken ve çözüm ortaya konulmuştur. Böyle bir durum söz konusu olmadığından ordunun ihtiyaçlarının milletçe karşılandığı,

⁴⁵ TBMM GCZ, 75. İnikat, s. 505-508.

⁴⁶ TBMM GCZ, 75. İnikat, s. 508-509.

⁴⁷ TBMM GCZ, 75. İnikat, s. 509.

karşılanaacağı dile getirilmiştir. Zor şartlarda oluşturulan bütçeye konulan ve orduya ayrılan paraların Türk milleti tarafından çok görülmeyeceği beyan edilmiştir.

Müdafaa-i Milliye Vekaleti Bütçesi'nin artırımının görüşüldüğü toplantıda on beş kişinin konuşma yapma isteği nedeniyle toplantının uzayacağı düşünülmüş, bütçe kanunu üzerindeki görüşmelere 19 Temmuz 1922'de devam edilmiştir. Birinci Başkanvekili Musa Kazım Efendi'nin başkanlığında yapılan toplantıda ilk sözü Muvazene-i Maliye Encümeni Reisi Ali Cenani Bey almıştır. Yapmış olduğu konuşmada; Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nin bütçeden 6 milyon lira kesinti yapılmamasına ilişkin öne sürülen nedenlerin geçerli olmadığı belirtilerek, mazbatada dile getirilen dokuz konuda, örneğin orduda sayıları 14.700'e çıkan "*ümera ve zabitanın*" emekliye sevk edilmesi, bazı menzillerin lağvedilmesi, bazılarının sayılarının azaltılması gibi konularda tasarrufun olabileceği, bütün bunların da Garp Cephesi hariç olmak üzere yapılabileceği, bunun da 5-6 milyon lira tasarruf sağlayacağı, bu miktarın da 56 milyonluk bütçeden indirileceği ifade edilmiştir.⁴⁸

Bu konuşmanın ardından Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa kürsüye gelmiş, bir anlamda Gaziantep Milletvekili Encümen Başkanı Ali Cenani Bey'e cevap vermiştir. Konuşmada, iki üç bin zabıt tasarrufunun kesinlikle mümkün olmadığı, hiç bir kasabada, Ankara gibi, Konya gibi, Mersin gibi, İnebolu, Antalya gibi büyük merkezlerden başka, hiç bir yerde merkez kumandanı, inzibat zabitanı ve merkez kumandanlığı teşkilatının olmadığı, askere alma yerlerinden 9 tanesinin kapatıldığı, savaş için beslenen askerin dörtte üçünün Garp Cephesi'nde olduğu, Şark ve Elcezire Cephelerinde her gün yeni bir olay olduğu için, buralardaki askerlerin de tamamen batıya kaydırılmayacağı veya emekliye sevk edilemeyeceği, terhis edilemeyeceği, yeterli olmayan deniz teşkilatının İstanbul'dan sağladığı destek nedeniyle kapatılmasının mümkün olmadığı, Amele Taburları'nın Nafia Vekaleti'ne devredileceği, bütçesinin de oraya aktarılacağı dile getirilmiştir.⁴⁹

⁴⁸ *TBMM GCZ*, Devre:I, C. 3, İçtima Senesi:III, 76. İnikat, Ankara 1980, s.516-519.

⁴⁹ *TBMM GCZ*, 76. İnikat, s. 519-522.

Müdafaa-i Milliye Vekaleti Bütçesi üzerinde görüşmeler yapılırken, I. TBMM'de muhalif milletvekilleri olarak bilinen Erzurum Milletvekilleri Hüseyin Avni (Ulaş) ve Mustafa Durak (Sakarya) Beyler, Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey gibi kişiler eleştirel konuşmalar yapmışlardır. Örneğin Ziya Hurşit Bey konuşmasında; TBMM'nin 500 lirasını kurtarmak için 2-3 saat müzakere etmesine rağmen, 5 milyon lirayı orduya, askere verirken o kadar müzakere etmediği, encümen ve bakanın konuşmasıyla, küçük eleştirilerle bu işin çözüme kavuşturulduğu dile getirilmiştir. Hatta ordunun komuta kademesi dolaylı olarak Gazi Mustafa Kemal eleştirilerek, *"Derken efendiler Kral Konstantin İzmir'de karaya çıktı. Ehlisalip kumandanlarının çıktığı yerde taarruz edeceğini ilân etti. Hiç böyle taarruz dünyada görülmemiş. Gazetecileri kabul etti, taarruz edeceğim dedi. Evvelâ orduyu hazırladı, sonra kendisi Uşak'a geldi ve taarruzu 10 Temmuzda yaptı. O zaman biz, tebliği resimleri okuduğumuz zaman görürsünüz ki; - şayanı dikkattir - tebliği resmimiz «Bursa cephesinden düşman dört fırka ile taarruz etmiştir.» sözünü kullanmıştır. Tebliğleri öyle gördüler. Fakat ne oldu? Kral Konstantin'e bir zafer temin edildi, bu muhakkaktır."*⁵⁰ ifadeleri kullanılmıştır.

Hatta ordu kademesi ile alay edercesine Hüseyin Avni (Ulaş) Bey tarafından *"Manevradayız, kazandık."* ifadelerinin kullanılması, Sakarya Savaşı'ndaki başarıya rağmen, Büyük Taarruz öncesinde Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın başarılarının gölgelenmeye çalışıldığı görülmüştür. Bu gibi eleştirilere çeşitli milletvekilleri tarafından cevaplar verilmiş, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın takip ettiği politikaya ve çalışmalara destek vermiştir. Bu cevaplardan biri de Bolu Milletvekili Tunali Hilmi Bey tarafından verilmiştir. Yapmış olduğu konuşmada; *"Eğer kuvvetimiz yoksa, silâhımızı atalım, mevcut askeri terhis edelim ve Yunanın kucağına atıverelim."*⁵¹ denilerek, İstiklal Harbi yapılmaması, askerinin ve ordunun desteklenmemesi durumunda, sonucun ne olacağını açıkça ifade edilmiştir.

⁵⁰ TBMM GCZ, 76. İnikat, s. 526.

⁵¹ TBMM GCZ, 76. İnikat, s. 531.

Müdafaa-i Milliye Vekaleti Bütçesi'nin artırımı için yapılan 17 Temmuz 1922'de yapılan gizli toplantıda bütçe üzerindeki konuşmalar ve görüşmeler sona ermediğinden, bu konunun 24 Temmuz 1922'deki toplantıda görüşülmesi kararlaştırılmıştır. Bu nedenle Müdafaa-i Milliye Vekaleti Bütçesi üzerindeki görüşmeler İkinci Başkan Vekili Dr. Adnan (Adıvar) Bey'in başkanlığındaki gizli toplantıda görüşülmeye devam edilmiştir. Bu toplantıda ilk söz I. Mecliste en fazla söz alan ve çeşitli eleştirilerde bulunan, ileri de ikinci grupta yer alacak, bir önceki toplantıda sözü yarım kalmış olan Erzurum Milletvekili Mustafa Durak (Sakarya) Bey'e verilmiştir. Yapmış olduğu konuşmada; Levazımdaki beceriksizliğin herkes tarafından bilindiği ileri sürülerek, on yıldan bu yana levazımda yolsuzlukların yapıldığı, ordunun levazım kısmının kapatılması, “askere lâzım olan her hangi bir şeyin mütaahhitlere verilmesi”⁵² gerektiği, bu yapılmaz ise ordunun idare edilemeyeceği ifade edilmiştir.

Levazım konusunun bu şekilde çözülmesiyle bütçede tasarruf yapılabileceği dile getirilmiştir. Ayrıca bir fırka düzeyine indirilen Şark Cephesi Teşkilatı'nın ayda 200 bin liradan yılda 2.400.000 lira giderinin bulunduğu, lüzum kalmadığı için bu cephenin kaldırılması gerektiği beyan edilmiştir. Ayrıca Ahz-ı Asker (Askere Alma) şubelerinin “memleketin başına bela” olduğu, “istediğini cebreder, istediğini cennete, istemediğini cehenneme” gönderdiği, bunların yapmış olduğu işin başka birimlerce yapılabileceği, bütçesinin tasarruf edilebileceği de sözlere eklenmiştir. Böylece bütçede indirim ve tasarrufun gerçekleşebileceği, halktan yeni paraların toplanmasına gerek kalmadığı dile getirilmiştir. “...hulâsa olarak; geri teşkilâtını ne kadar mümkün ise, levazım teşkilâtını ne kadar mümkün ise, menzil teşkilâtını ne kadar mümkün ise bunları bir kere süpürelim. Şubeleri kaldıralım efendiler. Şubelerin yerine başka usul ikame edelim.”⁵³ sözleriyle yapılması gerekenler özetlenmiş, konuşma tamamlanmıştır.

Bu ilk konuşmanın ardından Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey ve Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey söz almışlar,

⁵² TBMM GCZ, Devre:I, C. 3, İçtima Senesi:III, 79. İnikat, Ankara 1980, s.576-577.

⁵³ TBMM GCZ, 79. İnikat, s. 579.

bütçeden tasarruf edilmesi, halktan yeni vergi alınmaması, bir anlamda askeri bütçenin çok fazla artırılmaması yönünde konuşmalar yapmışlardır. Bu konuşmalara, eleştirilere, yorum ve değerlendirmelere Erkân-ı Harbiye-yi Umumi Reisliğine de vekalet eden Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa tarafından cevaplar verilmiştir. Yapmış olduğu konuşmada; bütçeden imkanlar doğrultusunda tasarruf yapılacağı, cephenin gücü arttıkça en eskiden başlayarak silahsız olanların terhis edileceği, bunlardan tasarruf sağlanabileceği, düşmanı Anadolu'dan bir an önce atmak için çalışmaların, taarruz hazırlıklarının yapıldığı, harp arifesinde bulunan bir dönemde ordunun cephe ve geri teşkilatında çok büyük değişikliklerin yapılmasının çok mahzurlu olduğu, değişiklik yapılacaksa bunun sonraya bırakılması gerektiği ifade edilerek, "*şimdiki teşkilâtımızın harp kuvvetini, ateş kuvvetini mümkün olduğu kadar tezyit edecek bir mahiyette idame ötmek mecburiyetindeyiz*"⁵⁴ denilmiştir. Böylece bir anlamda içinde bulunulan durum ve yapılması gereken açıklıkla ortaya konulmuştur.

Kazım Paşa'nın konuşmasının ilerleyen kısımları sorulu cevaplı geçmiştir. Milletvekillerinden gelen sorular daha çok silah ve cephane temini amacıyla, Hükümet tarafından görevlendirilen kişiler ve onlara verilen paralar, paraların akıbeti, silah ve cephanelerin temin edilip edilmediğine ilişkin olmuştur. Bütün bu sorular Müdafaa-i Milliye Vekili tarafından cevaplandırılmıştır. Hatta Hıyaneti Vatanîye Kanunu çerçevesinde Amasya İstiklal Mahkemesi'nce idam edilen Aleksandros'a ait olan 82 devenin akıbeti bile bu karşılıklı konuşmalarda gündeme gelmiş, bu konuda dahi bilgilendirme yapılmıştır. Ayrıca Söke'deki zeytinyağlarının, tahılların durumu, ordunun belenme ihtiyacının karşılanması, bu ürünlerin taşınmasında ortaya çıkan sorunlar hakkında da bakan ve milletvekilleri arasında karşılıklı konuşmalar yaşanmıştır. Ayrıca bu konuşmalar sırasında 200 dönüm arazisi olanların askerliği tecil ettirmesi konusu da gündeme gelmiş, bu konunun açıklığa kavuşturulması gerektiği, 200 dönüm araziye sahip olmanın mı yoksa 200 dönüm araziyi ekip-biçenin mi

⁵⁴ TBMM GCZ, 79. İnikat, s. 581.

tecilden yararlanabileceğinin açıklığı kavuşturulması Müdafaa-i Milliye Vekili tarafından istenilmiştir.⁵⁵

Bu istek ve yapılan konuşma ve değerlendirmelerin ardından, Ankara Milletvekili Ali Fuat (Ceibesoy) Bey TBMM Başkanlığına bir takrir sunmuştur. Takrirden “*Müdafaa-i milliye bütçesinin heyet-i umumiyesi hakkındaki müzakere kâfidir. Maddelere geçilmesini teklif ederim.*”⁵⁶ denilerek, Müdafaa-i Milliye Bütçesi’nin artırımına yönelik yapılan gizli görüşme son bulmuş, bu konun açık meclis oturumunda görüşülmesi kararlaştırılmıştır. Müdafaa-i Milliye Vekaleti Bütçesi üzerinde konuşma yapmak isteyenlerin söz hakkı saklı kalmak ve gizli celsede söylenmesi gerekenlerin dile getirilmemesi kaydıyla açık toplantı yapılması kabul edilmiştir.

Büyük Taarruz öncesinde TBMM’nin gizli gündeminde yer alan ve görüşülen konulardan biri de “*Jandarma Umum Kumandanlığı Bütçesine Tahsisât İlavesi*” yapılması konusudur. Bu konu Tokat, Amasya ve Samsun’daki Pontus Eşkiyası, bölgede yaptıkları eşkiyalık ve ortaya çıkan asayişsizlik nedeniyle gündeme gelmiştir. Bu nedenle gündeme gelmiş ancak Büyük Taarruz öncesinde ordunun ve cephe gerisinin güvenli hale getirilmesi konusunun çözümüne yardımcı olmuştur. Jandarma Umum Kumandanlığı bütçesinin artırımını konusu, İkinci Başkanı Dr. Adnan (Adıvar) Bey’in başkanlığında 19 Ağustos 1922’de TBMM’nin gizli toplantısında görüşülmüştür.

Görüşmede ilk sözü Gümüşhane Milletvekili ve Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey almıştır. Samsun ve çevresindeki “*Pontus Meselesinin, asayiş meselesi, şekavet meselesi hulâsa Rum meselesi olduğu*”, bu meselenin I. Dünya Savaşı’nın ikinci yılından itibaren başladığı ve bugüne kadar devam ettiği, zaman, zaman fırkalar, alaylar, önemli kuvvetlerin orada bulundurulduğu ve fakat bu meselenin tamamıyla bertaraf edilmediği hatırlatılmıştır. Kendisinin Jandarma Genel Komutanlığı’nın bütçesinin artırılmasına ilişkin teklife imza koymadığı, Muvazene-i Maliye Encümeni’nde görüşülürken de hasta olduğu için katılamadığı, “*Böyle mühim kuvvetlerle sekiz seneden beri bertaraf edilmeyen bir işin, iki bin jandarma ile yapılacağına kanaatim yoktur. İkincisi orada daimî bir*

⁵⁵ TBMM GCZ, 79. İnikat, s. 581-588.

⁵⁶ TBMM GCZ, 79. İnikat, s. 593.

*fırka kadar askerî bir kuvvet bulunduğu halde bu kuvvetin bertaraf edemediği bir işi jandarmanın bertaraf edeceğine ben ümitvar olamadım. Üçüncüsü; jandarmanın kemmiyetinden ziyade keyfiyet kıymeti vardır*⁵⁷ denilerek, Maliye Bakanı tarafından jandarmanın sayısının ve bütçesinin artırılmasına karşı çıkmıştır.

Bütçenin bir bütün olduğu, İçişleri Bakanlığı Bütçesine bu konuda ödenek koyulduğu, asıl eşkıyalık olaylarının Tokat, Amasya ve Samsun'da meydana geldiği, Pontus Meselesi ile bu bölgede uğraşıldığı, rüsumat, reji, düyun-ı umumiye idarelerinden bu konular için 398.719 lira ödenek ayrıldığı, Garp Cephesi hesabına göre tam iki fırkanın iaşesinin parasına eşdeğer olduğu, bu paranın miktarının bilindiği için, bunun para meselesi değil, jandarmanın azlığı meselesi değil, işi esasından halledecek esaslı teşkilâta malik ve daha büyük bir kuvvet lâzım olduğu ifade edilmiştir. Yani bir fırkandan daha büyük bir kuvvetin gereğine işaret edilmiş, bu yüzden Jandarma Genel Komutanlığı'nın bütçesinin artırılmasına taraftar olunmadığı beyan edilmiştir.

Maliye Bakanının ardından adı geçen illerden Tokat Milletvekili Rıfat Bey söz almıştır. Yapmış olduğu konuşmada; bölgedeki Rum meselesinin yeni olmadığı, buralarda Rum çetecilerin çok etkin olduğu, başka sancaklarda silahların toplanmamasına karşın, Tokat Fırka Kumandanı Cemil Cahit Bey'in emriyle üç defa silah ve cephane toplandığı, idam edileceği korkusuyla silahların teslim edildiği, bölgede insanların silahsız olduğu ve Rum çetelerin rahatlıkla köyleri yakıp-yıktığı dile getirilmiştir. “...öteden beri asker takibinde kendi cesaretini göstermiş adamlardan ve memleketin eşrafından jandarmaya yapılıp da bunlardan intihap edilirse, iyi para verilirse bu iş iki ayda biter.”⁵⁸ denilerek, yetenekli kişilerin jandarma yapılması ve bütçe ayrılmasıyla sorunun çözülebileceği ifade edilmiştir. Asayiş sorunu çözülmediği sürece adı geçen sancaklarda paranın ve gelirin de olmayacağı dile getirilmiştir.

Rıfat Bey'in konuşmasının ardından, adı geçtiği için Niğde Milletvekili ve Dahiliye Vekâleti Vekili Atâ Bey söz almıştır. Yapmış

⁵⁷ TBMM GCZ, Devre:I, C. 3, İçtima Senesi:III, 87. İnikat, Ankara 1980, s.655.

⁵⁸ TBMM GCZ, 87. İnikat, s. 657.

olduğu konuşmada; iki ay önce bütçesi çıkan bir bakanlığın yeniden ödenek istemesinin yadırganabileceği, ancak savaş öncesinde içinde bulunulan şartlar, ihtiyaçlar ve zorunluluklar nedeniyle Jandarma Genel Komutanlığı'nın bütçesinde artış istenildiği ifade dılmıştır. Adana gibi bazı yerlerde öneminden dolayı fazla sayıda jandarma bulundurulduğu, üç bin jandarmanın güvenlik sorununu çözemeyeceğinin dile getirilmesinin yanlış olduğu, mümkünse beş bin, on bin jandarma kadrosunun ve bütçesinin verilmesini, bunlara da ihtiyaç olduğunun altı çizilmiştir. Ayrıca jandarmaların görevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi için maaşlarının düzeltilmesi, 1.500 kuruştan aşağı maaş verilmemesi, iller arasındaki farkın giderilmesi istenilmiştir.⁵⁹

Gizli oturumda yapılan görüşmelere on dakika ara verildikten sonra İkinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi'nin başkanlığında yapılan ikinci toplantıda, Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesinin artırımı konusunda söz isteyen 22 milletvekilinden bazıları söz almıştır. Bu konuşmacılardan ilk sözü Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey almıştır. Yapmış olduğu konuşmada; Hükümetlerin varlık nedeninin halkın huzur, asayiş ve emniyetini sağlamak olduğu belirtilerek, Türkiye'de halkın öteden beri asayişsizlikten, huzursuzluktan şikayet ettiği, bunda da son derece haklı olduğu ifade edilmiştir. Asayiş ve huzurun sağlanması noktasında idari anlamda sorunların olduğu, özellikle Pontus Meselesi nedeniyle, pek çok görevi olan Jandarma Genel Komutanlığı'nın ve jandarmanın bütçesinin artırılmasında yarar olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca jandarmanın sağlıklı bir şekilde eşkıya takibi için onların sevkini sağlayacak, "*hareketlerine ve ahaliye karşı olan muamelelerine dikkat edecek*"⁶⁰, mercilere ve amirlere ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir.

Bu oturumda söz alan Çorum Milletvekili Dursun Bey gibi bazı milletvekilleri tarafından asayiş meselesi ve geri emniyeti sağlayan jandarmanın bütçesinin artırılması konusu bir Hükümet meselesi olarak görülmüştür. "*Memlekette asayiş meselesini halledebilmek için bendeniz açık söylerim. Bugün Anadolu'nun son vaziyetidir, bu hali ve bu vaziyeti tutabilirsek yaşayacağız ve bunu tutmak için de son*

⁵⁹ TBMM GCZ, 87. İnikat, s. 658.

⁶⁰ TBMM GCZ, 87. İnikat, s. 662.

derece çalışacağız. Bu Hükümet meselesidir. Bunun içinde memlekette milletin ruhu ile muvafık bir kuvvet bir Hükümet vücuda getirirseniz bu halledilmez bir mesele değildir.... Esaslı bir Hükümet, halka istinat eden bir Hükümet ve halka yeddi şefkatini uzatıp onu okşayan; zalim şeklinde değil; şefkatkâr bir şekilde okşayan bir Hükümet vücuda getirirseniz bu mesele hallolur ve siz de burada yaşar ve ilelebet tarihin şükranına mazhar olursunuz. Aksi halde tehlike yakındır, yani uzak değildir”⁶¹ denilerek, dolaylı olarak hükümet eleştirisi yapılmıştır. Ayrıca daha önce iki kez İçişleri Bakanlığı ve İstanbul'da Jandarma Umum Komutanlığı yapan Refet Paşa tarafından da ortadaki asayişsizliğin kadro yetersizliğinden değil, Dahiliye Vekili'nin iş yapış şeklinden kaynaklandığı dile getirilmiştir. Bunlara ilave olarak Trabzon Milletvekili Ali Şükrü ve Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit tarafından eleştirel konuşmalar yapılmış, Hükümetin asayişsizliği çözme konusunda yeteriz kaldığı ileri sürülmüştür.

Jandarma Umum Kumandanlığı'nın bütçesinin artırımına yönelik yapılan gizli toplantının üçüncü oturumu yine İkinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Bu oturumda ilk konuşma Karesi Milletvekili Basri Bey tarafından yapılmıştır. Bu konuşmada; Hükümete, Dahiliye Vekiline eleştiriler yönelten Refet Paşa'ya cevaplar verilmiştir. Refet Paşa'nın Jandarma Umum Kumandanı olduğu sırada, Balıkesir'de Bandırma ve Gönen'de ortaya çıkan eşkıyalığı ortadan kaldırmak için bir fırka gönderdiği, bunların eşkıyalığı ortadan kaldırmaya çalışırken görevlerini kötüye kullandıkları, bunlar rapor edildiği halde İstanbul Hükümeti ve komutanlığın bunları dikkate almadığı, firkada bulunan bazı zabitanın düğün yaptığı, eşkıyayı davet ettiği dile getirilmiştir.⁶² Bir anlamda Refet Paşa'ya döneminde yaşananlarla karşılık verilmiştir.

Gizli oturumda konuyla ilgili son konuşma Erzincan Milletvekili Emin Bey tarafından yapılmıştır. Söz konusu konuşmada bir anlamda niçin Jandarma Umum Komutanlığı'nın bütçesinin artırılması ve yeni jandarma alımı gerektiği kötü bir örnekle ortaya konulmuştur.

⁶¹ TBMM GCZ, 87. İnikat, s. 664.

⁶² TBMM GCZ, 87. İnikat, s. 671.

“...jandarmaya karakol derler, orada bir bina yaparlar ve o binanın içerisine beş, sekiz nefer korlar, oraya gelen eşkiya ise 58, 68 hatta 158’dir. O eşkiya akşam karakola gelir, selamün aleyküm der, onbaşı veya çavuş hatta zabıt mecburdur ona eyvallah demeye. Şimdi efendim, bakınız bizim jandarma nasıl eşkiya oluyor? O 158 kişi açtır, onbaşı bir kaç nefer alır, civar köye gider. Oradan on okka bulgur, beş okka yağ, iki koyun getirir. O eşkiyanın güzelce karnını doyurur. İşte jandarma da bir şaki oldu. Çünkü hiç hakkı olmadığı halde köylerden yağ, koyun topladı, vesaire yaptı getirdi, eşkiyanın karnını doyurdu. Eşkiya karnı doyduktan sonra oradan gider. Ertesi günü muntuka kumandanı kazadaki jandarma kumandanına veya livadaki jandarma kumandanına bir rapor verir. Hamdolsun muntakamda asayiş mükemmel ise de, filan taraftan bir eşkiya kuvvetinin geçtiği istihbar edilmiştir der ve vazifesini ifa etmiş addedilir”⁶³ denilerek, bu gibi olayların ve jandarmanın durumunun düzeltilmesi için Büyük Taarruz öncesinde bütçe artırımının yapılması istenilmiştir.

Büyük Taarruz öncesinde “Jandarma Umum Kumandanlığı Bütçesi’nde Tahsisât (Ödenek) İlavesi Hakkında Kanun Lahiyası”nın TBMM’nin gizli toplantısında görüşülmesine 21 Ağustos 1922’de devam edilmiştir. Musa Kazım Efendi’nin başkanlığında yapılan toplantıda Jandarma Umum Kumandanlığı’nın bütçesinin artırılması konusu, bu konunun gündeme gelmesini sağlayan Tokat, Amasya ve Samsun bölgesindeki “Pontus Meselesi” birlikte görüşülmüştür. İlk olarak Jandarma Umum Kumandanlığı Bütçesinde artış yapılması üzerinde durulmuştur. Bu konu hakkında daha önce yapılan gizli toplantıdaki konuşmaların, tartışmaların, görüş beyan etmelerin yeterli olduğu düşüncesi egemen olduğundan, bu toplantıda başkan tarafından bir anlamda paranın yöneticisi durumundaki Gümüşhane Milletvekili ve Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey’e verilmiştir.⁶⁴

Hasan Fehmi Bey tarafından yapılan konuşmada; TBMM’nin açık toplantısında Maliye Bütçesinin görüşülmesi sırasında “*harp kazançları vergisi hakkındaki kanunun adalete muvafık olmadığından*

⁶³ TBMM GCZ, 87. İnikat, s. 673-674.

⁶⁴ TBMM GCZ, Devre:I, C. 3, İçtima Senesi:III, 88. İnikat, Ankara 1980, s.678.

Büyük Taarruz Öncesinde TBMM'nin Gizli Gündeminde Türkiye'nin "Ekonomik-Mali Durumu" ve Askeri Bütçelerin Artırımına Yönelik Atılan Adımlar

ve fazla miktarda bulunduğuna dair uzun bir münakaşa..."⁶⁵ çıktığından, bu konudaki kararnamenin değiştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca bu konuya ilişkin dört kanun maddesinde değişiklik öngörüldüğü, bu hazırlıklar yapıldıktan sonra 24 Ağustos 1922'de Muvazene-i Milliye Encümeni'nde görüşülmesinin sağlanması teklif edilmiştir. Maliye Bakanı'nın bu gizli celsedeki teklifi oturum başkanı tarafından kabul edilmiştir. Böylece Büyük Taarruz öncesinde Jandarma Umum Kumandanlığı Bütçesinde artış yapılması konusu TBMM'nin gizli gündeminden düşmüştür.

SONUÇ

Büyük Taarruz öncesinde bir taraftan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığındaki Türk ordusunun maddi ve manevi açıdan gücü artırılmaya çalışılırken, diğer taraftan da TBMM Hükümeti ve devleti savaşı finanse etmek, bütçe gelirlerini artırmak, yeni bütçe hazırlamak, olmuyorsa bütçe avans kanunları çıkarmak için büyük gayret göstermiştir. Bir anlamda Yunanlılara karşı kesin zafer kazanmak için ekonomik ve mali alt yapının oluşturulmasına çalışmıştır. Bu çalışmalar yapılırken de yer yer tedbirli davranış sergilenmiştir. İtalya ve Fransa artık tehdit olarak görülmediğinden, Türk milletinin iradesini temsil eden, kaderini elinde bulunduran TBMM özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında dünyanın jandarması durumunda olan, Sevr Projesi'nin biran önce hayata geçilmesini isteyen İngiltere'nin Türkiye'nin ekonomik ve mali durumuna ilişkin açıktan bilgi sahibi olmasını istememiştir. Ayrıca İngilizler tarafından Anadolu'da Türklere karşı kullanılan Yunanlıların da Türkiye'nin Büyük Taarruz öncesinde ekonomisi ve maliyesi hakkında bilgi edinmeleri, buna göre ekonomi-politik davranışlar sergilemeleri istenilmemiştir. Bu nedenle, TBMM zafer yılında, Büyük Taarruz öncesinde zaman zaman gizli gündemine Türkiye'nin ekonomik ve mali durumunu almıştır.

TBMM'nin Büyük Taarruz öncesinde Türkiye'nin ekonomik ve mali durumunu gizli gündem maddesi yapması ve bu konuyu görüşmesinin ilk olarak 11 Nisan 1338 (1922)'de gerçekleştiği

⁶⁵ TBMM GCZ, 88. İnikat, s.678-679.

görülmüştür. Bu konunun, Büyük Taarruz öncesinde 17 Temmuz 1922'de TBMM'nin gizli gündeminde bir kez daha görüşüldüğü tespit edilmiştir. Bu toplantılarda bütçenin yaklaşık %80'ini oluşturan Milli Müdafaa Vekaleti Bütçesi için acil olarak yeni bir avans kanununa ihtiyaç duyulduğunun dile getirildiği, Yunanlıların Türkiye'den atılması için hem ordunun cephedeki muharip gücünün hem de ordu gerisindeki unsurlarının desteklenmesi için bu çalışmanın ve fedakarlığın yapılmasının gerekli olduğu kanaatinin ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Sakarya Savaşı'nın ardından ordunun güçlendirilmesinin ardından Garp Cephesinin her ay 1.700.000 lira aldığı, buna ek olarak merkez teşkilatı birlikleri iâsesi ve maaşı için de aldıklarıyla birlikte bu rakamın 2.000.000 liraya ulaştığı fark edilmiştir. Ancak ordunun finansmanı için gerekli paranın bulunmasının çok güç olduğu, 1922 yılı mali durumunun bir önceki yıla göre çok kötü olduğu, artan ordu mevcudunu beslemenin, silah araç-gereç alımı için çok büyük fedakârlıklar yapıldığı, halkın bu fedâkarlıkları yapamayacak noktaya geldiği, bunun için de sürekli tasarruf yapılması üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu bağlamda Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından "*Amele Taburları*"nın kaldırılması kararının alındığı anlaşılmıştır.

Buna karşın Mustafa Kemal Paşa'nın cepheden göndermiş olduğu ve TBMM kürsüsünden okunan telgraflarında üç şeye sürekli vurgu yaptığı, cephede arkadaşlarıyla birlikte yapmış oldukları toplantılarda hep aynı noktaya ulaştıkları, bir anlamda zafer için gerekli olan araçların "*para, kasa ve maliyenin*" önemi üzerinde durulduğu fark edilmiştir. Bu unsurları içinde bulunan kötü şartlarda en kolay temin etmenin yolunun dış borçlanma olduğunun, ancak bunun çıkar yol olmadığını, yine en geçerli yolun Türk milletinin fedakarlığına yaslanmak olduğunun sürekli dile getirildiği görülmüştür. Bu bağlamda oturumlarda, Süfaha (Günahkârlar) Vergisi, gibi yeni vergilerin önerildiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu toplantılarda Ali Şükrü Bey gibi muhalif milletvekillerinden Hükümete, uygulamış oldukları politikalara eleştiriler de getirildiğinin örneklerine rastlanılmıştır. Hatta Hükümetin bir mali siyasetinin, hatta hiçbir alanda siyasetinin olmadığı eleştirilerine rastlanmıştır. Gizli oturumlardaki eleştirilere rağmen, genel anlamda milletvekillerinin "*millî dava*" olarak görmüş oldukları Türkiye'nin düşmandan bütünüyle temizlenmesi yönünde olumlu görüş beyan ettikleri fark

edilmiştir. Bütün sıkıntılara karşın, Türk ordusunun savaşan kısmı ne kadar güçlendirilirse, meclisin o kadar haz duyacağı, çünkü milli davanın bir an evvel halledilmiş olacağı, ordunun muharip kısmını güçlendirilmesinin yanında, cephe gerisindeki hizmetlerin, devlet teşkilatının devamının sağlanmasının, örneğin jandarma teşkilatının da güçlendirilmesinin önemli olduğu ifade edilmiştir.

Büyük Taarruz öncesinde TBMM'nin gizli gündeminde Türkiye'nin 1922 yılı bütçesi, ekonomik ve mali durumu görüşülürken üzerinde en fazla konuşulan, görüş beyan edilen, yorum ve değerlendirmelerde bulunulan, hatta tartışılan konuların başında savaşın finansmanının ne şekilde sağlanacağı, askeri bütçelerin ne şekilde artırılacağı, ordu teşkilatının, cephedeki muharip kesimin ve geri hizmetleri yürütenlerin maddi ve manevi gücünün nasıl artırılacağı konusudur. Bu nedenle, İstiklal Harbi sürecinde ve özellikle Büyük Taarruz öncesinde bu konulara çözüm bulmak amacıyla, TBMM zaman zaman gizli gündemle adı geçen konuları görüştüğü, çözümler getirilmeye çalışıldığı fark edilmiştir. Taarruz öncesinde askeri bütçelerin artırımı konusunun TBMM'nin gizli gündeminde Temmuz 1922'den itibaren yer almaya, hatta daha fazla konuşulmaya başladığı anlaşılmıştır. Bu toplantılardan ilkinin 17 Temmuz 1922'de gerçekleştirilmiş olduğu görülmüştür. Adı geçen toplantıların temel nedeninin, başta İngiltere olmak üzere, büyük devletlerin her türlü desteğini alan Yunanlıların "*âdi (çıplak-desteksiz) bütçesinin*" Türkiye'nin bütçesinin on katı olması ve askeri bütçelerinin de fazla olması olduğu tespit edilmiştir. Bu konunun gizli toplantılarda görüşülmesi sırasında askeri bütçenin bazı kısımlarında küçük tasarrufların yapılabileceği, ancak zor şartlarda oluşturulan bütçeye konulan ve orduya ayrılan paraların Türk milleti tarafından çok görülmeceğinin sık sık beyan edildiği görülmüştür.

Müdafaa-i Milliye Vekaleti Bütçesi üzerinde görüşmeler yapılırken, I. TBMM'de muhalif milletvekilleri olarak bilinen Erzurum Milletvekilleri Hüseyin Avni (Ulaş), Mustafa Durak (Sakarya), Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Beyler eleştirel konuşmalar yapmıştır. Örneğin Ziya Hurşit Bey konuşmasında; TBMM'nin 500 lirasını kurtarmak için 2-3 saat müzakere etmesine rağmen, 5 milyon lirayı orduya, askere verirken o kadar müzakere

etmediği, encümen ve bakanın konuşmasıyla, küçük eleştirilerle bu işin çözüme kavuşturulduğu dile getirilmiştir. Hatta ordunun komuta kademesi dolaylı olarak Gazi Mustafa Kemal eleştirilerek, Sakarya Zaferi öncesinde yaşanan kayıpların, geri çekilişlerin bu toplantılarda aleyhte kullanıldığı, “*Kral Konstantin’e bir zafer temin edildiği, hatta Hatta ordu kademesi ile alay edercesine Hüseyin Avni (Ulaş) Bey tarafından “Manevradayız, kazandık.” ifadelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Sakarya Savaşı’ndaki başarıya rağmen, Büyük Taarruz öncesinde Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın başarılarının gölgenmeye çalışıldığı fark edilmiştir. Ayrıca Ahz-ı Asker (Askere Alma) şubelerinin “memleketin başına bela” olduğu, “istediğini cebreder, istediğini cennete, istemediğini cehenneme” gönderdiği gibi iddialarla bu şubelerin kapatılması gerektiği yönünde tekliflerin sunulduğu görülmüştür. Bundan başka ordu levazımındaki beceriksizliğin herkes tarafından bilindiği ileri sürülerek, on yıldan bu yana levazımda yolsuzlukların yapıldığı, ordunun levazım kısmının kapatılması, “askere lâzım olan her hangi bir şeyin mütaahhitlere verilmesi”, yani ordunun hizmet alımı yapması, çeşitli kişi ve kuruluşlardan bu işlerin karşılanması önerisinin gizli görüşmelerde sunulduğu anlaşılmıştır.*

Büyük Taarruz öncesinde TBMM’nin gizli gündeminde yer alan ve görüşülen konulardan birinin de “*Jandarma Umum Kumandanlığı Bütçesine Tahsisât İlavesi*” yapılması konusu olduğu görülmüştür. Bu konu Tokat, Amasya ve Samsun’daki Pontus Eşkiyası, bölgede yaptıkları eşkiyalık ve ortaya çıkan asayişsizlik nedeniyle gündeme geldiği, ancak Büyük Taarruz öncesinde ordunun ve cephe gerisinin güvenli hale getirilmesi konusunun çözümüne yardımcı olduğu fark edilmiştir. Jandarma Umum Kumandanlığı bütçesinin artırımı konusunun ilk olarak, İkinci Başkanı Dr. Adnan (Adıvar) Bey’in başkanlığında 19 Ağustos 1922’de TBMM’nin gizli toplantısında görüşüldüğü tespit edilmiştir. Bu konunun görüşülmesine 21, 24 Ağustos 1922’de Büyük Taarruz’un hemen arifesinde de devam edildiği görülmüştür. Bu toplantıda genel anlamda sıkıntılı duruma rağmen, Maliye Bakanı dahil, pek çok milletvekilinin; ordunun cephede Yunanlılara karşı zafer savaşı vereceği sırada cephe gerisinin ve diğer yerlerin asayişinin ve güvenliğinin sağlanmasının önemine ilişkin görüş beyan ettikleri fark edilmiştir. Hatta asayişin ve güvenliğin olmadığı yerde “*para ve gelirin*” olmayacağına vurgu

Büyük Taarruz Öncesinde TBMM'nin Gizli Gündeminde Türkiye'nin "Ekonomik-Mali Durumu" ve Askeri Bütçelerin Artırımına Yönelik Atılan Adımlar

yapıldığı görülmüştür. Hatta asayiş meselesi ve geri emniyeti sağlayan jandarmanın bütçesinin artırılması konusunun bir "*Hükümet meselesi*" olarak görüldüğü anlaşılmıştır. Bu konuların halledilmesi için, "*Bunun içinde memlekette milletin ruhu ile muvafık bir kuvvet bir Hükümet vücuda getirirseniz bu halledilmez bir mesele değildir.*" denilerek, zaman zaman bu konunun çözümü noktasında eleştirel yaklaşıldığı, hükümet eleştirisinin yapıldığı da tespit edilmiştir.

Bütün bunlardan sonra Büyük Taarruz öncesinde yukarıda dile getirilen nedenlerden dolayı, Türkiye'nin ekonomik ve mali durumunun TBMM'nin gizli toplantılarında görüşülmesine karar verildiği, bu toplantılarda genel anlamda düşmanı Türkiye'den atmak için öncelikle Türk milletine yaslanarak, yapılabildiği ölçüde bütçede ve askeri harcamalarda tasarruf edilmesi gerektiği, mümkün olduğunca da dışarıdan silah ve cephane temin edilmesi noktasında görüş birliği içinde bulunduğu söylenebilir. Anadolu'dan düşmanın tamamen atılması ve "*milli dava*"nın başarıya ulaşabilmesi için, başta İngiltere olmak üzere, her türlü desteğin verildiği Yunanlılara karşı ordunun ve gerisinin mutlak surette güçlendirilmesi gerektiği noktasında genel bir uzlaşya varıldığı ifade edilebilir. Bir anlamda, zaman zaman yapılan eleştirilere karşın, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Yunanlılara karşı "*büyük zafer*"in kazanılabileceği inancının olduğu dile getirilebilir.

KAYNAKLAR

Atatürk, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, (Haz.: Zeynep Korkmaz), ATAM Yayınları, Ankara 2006.

Kayıran, Mehmet, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 15, 1989, s. 639-664.

Müderrişoğlu, Alptekin, "Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 4, S. 13, 1994, s.27-53.

Özdemir, Biltekin, *Osmanlı Devleti Borçları*, T.C. Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını, Ankara 2010.

T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, VII inci Cilt, İdarî Faaliyetler (15 Mayıs 1919 -2 Kasım 1923)*, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1975.

Güneş, İhsan, “Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, S. 12, 1988, s. 763-782.

TBMM Albümü (1920-2010), C. 1, TBMM Yayınları, Ankara 2010.

TBMM Gizli Celse Zabıtları (GCZ), Devre: I, C. 3, İçtima Senesi:III, 75. İnikat, TBMM Yayınları, Ankara 1980.

TBMM GCZ, Devre: I, C. 3, İçtima Senesi:III, 76. İnikat, TBMM Yayınları, Ankara 1980.

TBMM GCZ, Devre: I, C. 3, İçtima Senesi:III, 79. İnikat, TBMM Yayınları, Ankara 1980.

TBMM GCZ, Devre: I, C. 3, İçtima Senesi:III, 87. İnikat, TBMM Yayınları, Ankara 1980.

TBMM GCZ, Devre:I, C. 3, İçtima Senesi:III, 88. İnikat, TBMM Yayınları, Ankara 1980.

TBMM GCZ, Devre:I, C. 3, İçtima Senesi:III, 24. İnikat, TBMM Yayınları, Ankara 1980.

TBMM Zabıt Ceridesi, İkinci İçtima, Birinci Celse, 24 Nisan 1336.

Yaman, Ahmet Emin, “Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 3, S. 12, 1993, s.417-429.

Yılmaz, Erdal, “Cami Bey (Baykurt) (1877-1949)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cami-bey-baykurt-1877-1949/> (Erişim Tarihi: 04.06.2022).

Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İfaşesinin Temini

Mehmet Ali KARAMAN*

GİRİŞ

XIX. yüzyıl, siyasi değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir asır olarak tarihe geçmiştir. 1789 Fransız İhtilali ile başlayan milliyetçilik söylemleri Avrupa'da hürriyet ve eşitlik sloganlarının atılmasına, sonrasında da bünyesinde farklı milletleri barındıran devletlerde baş gösteren ayrılıkçı hareketlere sahne olmuştur. Yine aynı yüzyılda dünya üzerinde hakimiyet algısı değişiklik göstermiştir. Sanayi devriminin de etkisi ile güçlenen Avrupalı devletlerin uzak coğrafyalardaki toplulukları kontrolleri altında tutma hevesleri üst seviyeye çıkmıştır. Coğrafi keşiflerle başlayan bu algı dahilinde keşfedilen yerlerdeki zenginlikler Avrupa'ya taşınmakla kalmamış, buralardaki topluluklar işgaller sayesinde köleleştirilmek suretiyle asimile edilerek Avrupalıların siyasi ve ekonomik kontrolleri altına alınmışlardır. Afrika, Amerika ve Hindistan bu bahsettiğimiz politikalara maruz kalan kara parçaları olmuştur.

XI. yüzyıldan itibaren önce Anadolu'yu fetheden sonrasında Balkanlar ve Avrupa'da fetihler yaparak varlık gösteren Türkler XIII. yüzyıl itibarı ile Osmanlı Devleti ile adından söz ettirmiştir. Avrupa içlerine kadar ilerleyen Osmanlı ilerleyişi Batı için tehdit oluşturmuştur. Bu tehdidin farkında olan Batılı devletler her fırsatta ittifak içerisine girerek Türkleri Avrupa'dan ve Balkanlardan çıkartmak için her türlü girişime başvurmuşlardır. Bu devletler coğrafi keşifler ve sömürgeci anlayış ile güçlenirken Osmanlı Devleti de iç isyanlar, ekonomik buhranlar, saltanat çekişmeleri ve yönetim kaygısı ile her geçen gün biraz daha zayıflamak suretiyle Batı karşısında kan kaybetmiştir. Batının “Şark Meselesi” kapsamında ele aldığı ve Türkleri kendi yaşam alanlarından atma girişimleri çeşitli projeler üretmek suretiyle her zaman gündemlerinde yer almıştır.

* Doç. Dr. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur/Türkiye.

malikaraman@hotmail.com

ORCID NO: 0000-0002-9875-6193

Sanayi Devrimi ile başlayan ve imal edilen ürünleri satma kaygısı Batılı unsurların kendi aralarında da çeşitli çatışmalar çıkmasına yol açmıştır. Bu çatışmaların temelini genellikle ekonomik var oluş hırsı ve yarışı oluşturmaktadır. XIX. yüzyıl boyunca bu yarış içerisinde yer alan devletlerin başında İngiltere, Fransa ve Rusya yer almaktadır. Bu devletlerin hakimiyet mücadeleleri genellikle o günlerin muktedir gücü olan ve bilinen dünya coğrafyasının önemli bir kesimini elinde tutan Osmanlı Devleti üzerinden gerçekleşmiştir. Batılı devletler ürettikleri politikaları daha ziyade Akdeniz, Kuzey Afrika ve Boğazlar üzerinden sürdürmüşlerdir. Bu çatışmaya daha sonradan İtalya ve Almanya'da dahil olmuştur. Almanların Avrupa içerisinde özellikle Fransa ile olan coğrafik kriz ve ekonomik problemleri daha sonraları bütün dünyayı saracak olan yangının kıvılcımını niteliği taşımıştır. Öte yandan Balkanlarda sürdürülen milliyet merkezli gerilimler bütün bu devletlerin çatışmalarının ve ürettikleri proje/politikalarının sonucu olarak Avrupa'da yaşanan çatışmalara eklenince olası bir harp kaçınılmaz olmuş ve 1914 yılında I. Dünya Savaşı başlamıştır.

Sebepleri arasında çok sayıda başlık barındıran bu harbin her ne kadar dahil olan bütün devletlere zararı olsa da en çok zayiata uğrayanı Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Dönemin devlet adamları, askerler ve diplomatların tercihi dahilinde siyasi ve diplomatik çıkarlar gerekçesiyle Almanlar ile birlikte dahil olunan bu çatışmada Osmanlıların hükmettiği topraklar büyük ölçüde elinden çıkmakla kalmamış, yüzbinlerce insan da bu harpte açılan cephelerde kaybedilmiştir.

Savaş sonrasında imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile galip devletler Osmanlı üzerindeki taleplerini savaş tazminatı almaktan öteye taşımıştır. Mondros'a ekledikleri bir madde üzerinden Osmanlı Devleti'nin elinde kalan ana kara parçası olarak kabul edilen Anadolu'nun, işgal edilmek suretiyle kontrol altına alınması planları yapılacaktır. Paylaşılan Anadolu coğrafyası Fransız, İtalyan ve Yunan askeri kuvvetleri tarafından işgal edilecek, bu işgallere de Mustafa Kemal önderliğinde başlatılan direniş hareketi ile karşı konulacaktır.

15 Mayıs 1919 tarihi itibarı ile İzmir'e asker çıkaran Yunanlılar, Ege kıyılarından başlattıkları ilerleyişlerini Anadolu içlerine kadar

Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İlaşesinin Temini

sürdürmüşlerdir. Bu süreç içerisinde Yunan işgaline cılız direnişlerle cevap verilmiştir. Düzenli birliklerle Yunan ilerleyişine karşı Kütahya civarında İnönü ilçesi yakınlarında İsmet Bey'in komutasında verilen mücadelede Yunan birlikleri durdurulduğu gibi, Türk orduları Yunan taarruzu karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu çatışmaların ardından 10 Temmuz 1921-24 Temmuz 1921 tarihleri arasında Kütahya/Eskişehir muharebeleri gerçekleşmiş ve çatışmalar Ankara Hükümetine bağlı birliklerin geri çekilmeye zorlanması ile sonuçlanmıştır. Bu geri çekiliş Sakarya Nehri'nin doğusuna kadar gerçekleşmiştir. Bunun üzerine TBMM İsmet Bey'i Genelkurmay Başkanlığı görevinden azlederek yerine Fevzi Çakmak'ı getirmiştir.

Geri çekiliş kararının ardından 22 Ağustos 1921-13 Eylül 1921 tarihlerinde Türk ordularının komutasını bizzat ele alan Mustafa Kemal'in,

“Hatt-ı müdafaa yoktur; sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kanıyla sulanmadıkça vatan terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her cüzütamı, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her cüzütam ilk durabildiğı noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüzütamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüzütamlar, ona tabi olamaz. Bulduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur”¹

emri ile Türk taarruz harekâtı başlamıştır.

Sakarya Zaferinin ardından moral ve motivasyon açısında hem asker hem de Türk kamuoyu önemli bir seviyeye gelmiştir. Yetersiz imkanlar dahilinde yeniden bir hazırlık yapılarak Yunanlılara daha sert bir hamle yapılmak üzere bütün yurttaki hazırlıklara basın yayın yolu ile de destek sağlanmıştır. İmkansızlıklar dahilinde toparlanan kuvvetlerin harekete geçirilmesi ise büyük gizlilik içerisinde olmuştur. Nihayetinde 26 Ağustos 1922 tarihinde başlatılan Büyük Taarruz, Yunan birliklerinin Anadolu coğrafyasından atılması ile sonuçlanacak, akabinde de yurt genelinde işgalcilere karşı elde edilen başarılar dahilinde Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda önemli bir adım atılmış olacaktır.

¹ Mustafa Kemal, *Nutuk*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 418.

İmkânsızlıkların had safhada olduğu bir döneme denk gelen bu savunma harekâtı süresince baş gösteren sorunlardan en önemlisi silah ve mühimmat temininin yanı sıra askerlerin iâşe vb. çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması olmuştur. Ciddi bir strateji gerektiren bu durum askerin sevk ve idaresi ile çatışma anlarında her türlü ihtiyacının karşılanması için alınması gereken tedbirler içermektedir. Ordunun yeteri kadar direnç göstermesi askerin savaş kabiliyetleri ile doğrudan ilişkilidir. Ancak harekât esnasında asker ne kadar yetenekli olursa olsun birliklerin lojistik ihtiyaçlarının en iyi şekilde karşılanması durumu tam anlamıyla farklılaştırdığı gibi sonucu da etkilemiştir.

1. Askeri Tarihte Lojistik Desteğin ve İâşe Temininin Önemi

Her askerî harekât, içinde bulunduğu yüzyılın koşullarına göre şekillenir. Tarih boyunca savaşların yöntemleri insanlık/medeniyet ilişkisi içerisinde değişmiştir. Toplumlar gelişme gösterdikçe savaş ve çatışmaların usul ve yöntemleri de aynı oranda gelişmeler göstermiştir. Farklı asırlarda yapılan savaşlar incelendiğinde uygulanan harp teknolojileri farklılık gösterse de süreç açısından birbirleriyle benzerlik gösterirler. Eski harplerden günümüze kadar süregelen dönemde her savaşın mutlaka diplomatik bir yönü olmuştur. Diplomasinin tıkandığı andan itibaren de çatışma ve harp kaçınılmaz olmuştur. Savaşlarda taraflar belirledikleri stratejiler dahilinde hareket etmişlerdir. Belirlenen stratejilerin en önemli adımlarından birisi ise ordunun sevk ve idaresi esnasında almış olduğu lojistik destek ve iâşe tedariklerinin sağlanmasıdır. Ciddi bir etüt araştırması gerektiren bu durum ele alınırken ordunun asker sayısı, sefer menzili, geçiş güzergahındaki coğrafi şartlar ile hava koşulları gibi etkenler dikkate alınmıştır.

Ordunun güvenli bir şekilde savaşacağı alana ulaşması için alınan tedbirler milletten millete farklılıklar göstermektedir. Eski çağlardan itibaren yapılan seferlerde askerlerin yeme içme kültürleri ve fetih ya da yağma amaçlı seferlere dahil olmaları ordunun hareket stratejilerinde belirleyici faktörlerdendir. Bazı devlet orduları sefere çıktıklarında arkalarında büyük ve küçükbaş hayvanlarla birlikte ilerlerken bunların yanında umum ihtiyaçları için kadınları da beraberlerinde götürmüşlerdir. Haçlı seferlerinde bunların örneklerine

rastlamak mümkündür. Bu durum ordunun sevk ve idaresinde çeşitli riskleri de beraberinde getirdiği gibi tüketim anlamında da ordulara yük getirmiştir.

Savaş harici dönemlerde toplumların tükettikleri yiyeceklerin savaş esnasında da tüketilmesine gayret gösterilmiştir. Özellikle et ürünleri gündelik hayatta olduğu kadar harp zamanlarında da orduların tüketimine sunulmuştur. Türklerde de durum benzer şekildedir. Tarih boyunca ete olan ilgileri ile bilinen Türkler sefere çıktıklarında da ete önem vermişler ve özellikle kurutulmuş et çeşitleri tüketmişlerdir. Türk kültüründe içerisinde et olmayan yiyeceklerle “yavan aş” tabirini kullanmış, Osmanlı Devlet orduları genellikle küçük baş (koyun-keçi) hayvanları tüketmeye özen göstermiştir². Bunun yanı sıra un ile elde edilen çeşitli ekmek türleri de hem Türk ordularının hem de diğer milletlerin temel tüketim kalemi olarak görülmektedir. Ordunun iaşesi için kullanılan maddelere revgan-ı sade (tereyağı), bal, çavdar, darı ve tavuk gibi şeyler ilave edilebilir. Ancak bunlara dair teferruatlı kayıtlar mevcut değildir. Bu yiyecekler ruznamçe defterlerinde çoğu defa miktar belirtilmeksizin gösterilmişlerdir³.

Devletler savaş süreçlerine girdiklerinde ya da şehirleri kuşatma altına alınma tehlikesi ile karşılaştığında da savunma amaçlı benzer tedbirler alma yoluna gitmişlerdir. Bu tedbirler temel ihtiyaçların hazır tutulması esası üzerine oturtulmuştur.

Bilinen dünyanın neredeyse tamamının dahil olduğu Birinci Dünya Savaşı'nda da alışlagelmiş pek çok tedbir ve lojistik destek örneklerini görmek mümkündür. Başta sanayi devriminin getirdiği gelişmeler esas alınarak çok sayıda yeni lojistik ve gıda destekli uygulamanın Umumi Harp esnasında hayata geçirildiği görülmüştür. Sahra fırınlarının yapılması, muhabere alanındaki gelişmeler dahilinde çeşitli firmalardan telefon ve telgraf sistemlerine dair yeni cihazlar alınması çatışma öncesi yapılan hazırlıklardandır. Yapılan bu hazırlıklar dönemin basınında da fazlaca yer almış, özellikle Alman

² Mehmet Altay Köymen, “Alparslan Zamanı Türk Beslenme Sistemi”, *Türkler*, C.5 s.371.

³ Ömer İşbilir, “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali: I. Ahmet Devri İran Seferleri Örneği”, *Türkler*, C. X, Edt. Güler Erden, Ankara 2002, s.154.

menşei firmaların tanıtımı üzerinde durulmuştur⁴. Yine çatışmaların yaşanacağı bölgelere daha önceden başta patates ekimi olmak üzere yapılan hazırlıklar alınan tarımsal tedbirlerdendir. 18 Temmuz 1915 tarihli *Tanin* gazetesinde yer alan bir haberde Alman İmparatoru okulları tatil ederek tarlalara gönderdiği çocuklara hitaben şunları söylemiştir: “Sabanların açtığı izler sizin siperlerinizdir. Patatesler sizin cephanelerinizdir. Fena otlarda düşmanınızdır ki onları kökünden söküp atacaksınız. Hepiniz içinizden ben bir Alman askeriyim benim için yorgunluk yoktur desin.” Yine *Tanin*’de yer alan 26 Mart 1915 tarihli “Alman Ordusunun İlaşesi Nasıl Temin Ediliyor” başlıklı başka bir haberde şu satırlara yer verilmiştir: Sudan’ı ziyaret eden Amerikalı mister (Kayler) (Daily Mail) gazetesinde 300.000 kilometre merbuluk araziye buğday ve patates ekilmiş olduğunu hikaye ediyor; kendisine refakat etmiş olan Alman kumandanı bu mezruatın ihtiyacı askeriyeye için sarf olunacağını söylemiştir. Bu yatırımlardan anlaşıldığına göre Birinci Dünya Savaşı ordularının organizasyon açısından hazırlanmalarına kısmen de olsa olanak sağlamıştır. Bu mücadelede Osmanlı birlikleri kendi hazırlıklarını yapmanın ötesinde daha ziyade ittifak yaptıkları Almanya’nın destek ve yardımları doğrultusunda planlamalarını sürdürmüşlerdir.

Millî mücadeleye gelindiğinde ise durum tamamen farklı bir hal almıştır. Mondros Mütarekesine göre risk teşkil eden bazı maddelerin uygulamaya konulması ilk hesapta planlanamamış olacak ki işgaller başladığında çok ciddi bir hazırlıksız yakalanma durumu söz konusu olmuştur. Öncelikli olarak milis kuvvetlerden düzenli orduya geçiş aşaması hiç olmayan bir nizamı yeniden tanzim etmek anlamına geldiğinden bu durumun ciddi bir kaosa yol açması son derece doğaldır. TBMM’nin ilk günlerinde Ege Bölgesinde 100.000’i aşan Yunan, büyük kısmı İstanbul dolaylarında olmak üzere 31.000 İngiliz, İstanbul’da ve Güney Anadolu’da 38.000 Fransız, Güneybatı Ege ve İstanbul’da 5.000 İtalyan, Kars dolaylarında 16.000 Ermeni olmak üzere güçlü silahlara sahip yaklaşık 200.000 kişilik bir düzenli orduya

⁴ “Kuppers Bosch Fabrikasının Sahra Fırınları”, *Müdâfaa-i Milliye*, S. 66-67, 2-17 Teşrin-isani 1329/15-30 Kasım 1913, s. 164.

karşı⁵ mücadele edecek unsurlar oluşturulması planlamanın ilk aşamasını teşkil etmiştir. Bütün bunlara ortamdaki belirsizlik ve çeşitli bölgesel isyan girişimlerinin eklenmesi mevcut kaosu tetiklemenin yanı sıra durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Emir komutanın disiplin altına alınması ve daha da önemlisi milli bilincin uyandırılması maksadıyla çalışmalara hız verilmiş gereken tedbirler ivedilikle alınmıştır. 8 Kasım 1920 tarihli kararla cephe Batı Cephesi ve Güney Cephesi olarak ikiye bölünmüştür⁶. Bu bölünme birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. İaşe ve ikmal kabiliyetlerinin tanzimi noktasında özellikle Batı Cephesi çeşitli sıkıntılar yaşamıştır. Bu sıkıntılar yiyecek maddelerinin tedariki ve bu maddelerin depolanması konusundaki aksaklıklar ile ilgilidir⁷.

2. Osmanlı Ordularında İaşe Meselesi

Osmanlı Devleti'nde sefer yapılmasına karar verildiğinde, sefer tertip emirleri ve yürüyüş cetvelleri hazırlanmıştır. Bu hazırlıklar, savaşın başlamasına kadar plânlanmış ve bitirilmiştir. Bir sefer, genel olarak yığınak, yürüyüş, muharebe ve geri dönüş olmak üzere dört aşamada tamamlanmıştır. Her aşama için, askerin beslenmesi ayrı ayrı planlanmıştır⁸. Ordunun beslenmesi için günde iki defa yemek pişirilmiştir. Zorunlu olmadıkça kuru gıdalar verilmemiş günlük olarak yemek yenilmiştir. Yemeklerin ana gıdası genellikle koyun eti olmuş, sığır eti fazla tüketilmemiş, tavuk eti ise az miktarda tüketilmiştir⁹. Osmanlı Devleti'nde ordunun geçeceği menzillerde yapılan harcamalar ile ilgili kayıtlar Nüzul Eminleri tarafından tutuluyordu. Yine ambarlara depolanan zahire için emin ve kâtipler

⁵ Ali Kaşiyuğun, *Millî Mücadelede İaşe Meselesi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, s. 114.

⁶ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK Yayınları, Ankara 2001, s.280.

⁷ Kaşiyuğun, *age.*, 121.

⁸ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, "Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri", *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s.65.

⁹ Serdar Genç, *Osmanlı- Safevi Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik 1722-1725*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 66.

tain edilerek, gelen zahire düzenli bir şekilde defterlere kaydedilirdi¹⁰.

Osmanlı askeri teşkilatı, XVIII. yüzyılda beslenme sisteminin işleyişinde bazı problemler yaşamışsa da klasik dönemdeki özelliklerini tamamen yitirmeyerek sefer organizasyonlarında işeyi dikkate almayı sürdürmüştür. XIX. yüzyıl harplerinde de belli sıkıntılar yaşandığını söylemek mümkündür. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve Balkan Harbi'nde askerin iaşesinde çok büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Askerin istihkakları savaş süresi ilerledikçe azaltılmış, sıcak yemek çok az yenilebilmiş, askerin beslenmesi çoğu zaman yapılamamıştır¹¹.

Seferde lojistik teşkilatlanma, muharebe alanının bir bölümünü oluşturan ve muharip birliklerin hemen gerisinde bulunan ordu hizmetler bölgesinde yapılmıştır. Önceden çeşitli esnaf ve sanatkârlardan oluşan ordular (Ehli Hiref) tarafından işgal edilen bölge “ordu hizmetler bölgesi” olarak isimlendirilmiş ve lojistik faaliyetlerin yürütüldüğü alan olarak tanımlanmıştır¹².

Askerin geçeceği yollar boyunca tesis edilen menzillere belirlenen çeşit ve miktarda zahire satmak, ordunun ihtiyacı olan harp malzemesini ve arpa, saman gibi ihtiyaç maddelerini tedarik etmek ve nakletmek, gerekirse amele, araba, hayvan bulmak, kürekçi, azap, cerahor, kavas isimleri altında orduya yardımcı sınıflar temin etmek, hisar yapmak ve avâriz akçesi ya da avâriz bedeli akçe ile seferin masraflarına iştirak etmek avâriz vergilerinin başlıcalarındandır¹³. Askerin geçiş güzergahına iaşe depolamak önem verilen başka bir husustur. Gerek askerlerin gerekse orduda kullanılan hayvanların ihtiyaçları güzergâh üzerinde tutulurdu. Temin edilen ikmal maddeleri ile mühimmatın depolanabilmesi barış zamanından itibaren ana kollar üzerindeki menzillerde geniş ambar ve mahzenler bulundurmıştır. Şayet erzak ambarlarda uzun süre duracaksa, halka satılarak ya da

¹⁰ Uğur Kurtaran, “Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik”, *Turkish Studies*, C.7/4, s.2274.

¹¹ Oral Ateş, “Osmanlı Sefer Organizasyonlarında Asker İaşesi”, *KAREFAD, ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.8, S.2, s. 310.

¹² Ateş, agm., s.297

¹³ Ömer Lütfi Barkan, “Tımar”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yayınları, C.12, s.286-333.

Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İaşesinin Temini

takas edilerek yeni mahsul erzak temini yöntemine gidilmiş; erzakın çürümesi ve kokuşması önlenmeye çalışılmıştır¹⁴. Ancak sefer zamanında, kazan mevcudunun artmasına ya da savaşın süresinin uzamasına bağlı olarak bu alanların yetersiz kalması durumunda, güzergâh üzerinde sivil halka ait depo olabilecek ahır vb. yerleri savaş süresince kiralamış ya da sürenin uzunluğuna ve kullanım maksadına bağlı olarak yeni ambarlar inşa edilmiştir¹⁵.

3. Askerin İaşe Temini Sürecinde Mili Mücadele Bütçesi

Bilindiği üzere 23 Nisan 1920 tarihi itibarı ile TBMM'nin açılmasıyla merkezi İstanbul olan Osmanlı Devleti'ne paralel olarak yeni cumhuriyet rejiminin temelleri atılmıştır. Ankara'dan siyasi faaliyetlerini sürdürecektir olan devlet sisteminde yürütme organı olarak İcra Vekilleri Heyeti oluşturulmuştur. Osmanlı Devlet gelirleri, aşar, arazi, bina, özel ormanlar, hayvanlar, gelir vergileri, madenler, su ve kara avı, gümrük ve damga vergileri, gemi, tapu, yargı, pasaport ve konsolosluk harçları ile tuz, tütün ve av malzemeleri ve tütün tekellerinden oluşmaktaydı. Ne var ki bu devlet gelirlerinin önemli bir bölümünün yönetim ve tahsili yabancı dış borç alacakları adına Düyun-ı Umumiye idaresine bırakılmıştı¹⁶. Osmanlı Devlet gelirlerinin büyük ölçüde Batılı devletlerin kontrolü altında olduğu dikkate alınırca yeni meclisin bir savaşı yönetmesi oldukça güç şartlar altında gerçekleşmiştir. Mondros Mütarekesi'nin ardından elde kalan toprak gelirleri işgalci güçler ile birlikte İstanbul Hükümeti ve ulusalcı derneklere (Müdafaa-i Hukuk-Redd-i İlhak) geçmiştir¹⁷. Hal böyle olunca yeni yapılanmada ihtiyaç olan maddi destek, yeni bir devlet nizamı kurulma sürecinde harcanmasından ziyade başlaması muhtemel savaşın finanse edilmesinde kullanılacaktır.

¹⁴ Lütfi Güçer, "XVI. Yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dâhilinde Hububat Ticaretinin Dâhil Olduğu Kayıtlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi* (2011), C. XIII, s. 82.

¹⁵ M.Yaşar Ertaş, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1997), S. 1, s. 93, 97.

¹⁶ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara 1974, s.98.

¹⁷ İhsan Güneş, "Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri", *ATAM Dergisi*, C.4, S.12, 1988, s. 765.

1921 yılında Sovyet Rusya ile imzalanan Moskova Anlaşması sonrasında Türkiye'nin kalkınması için 10.000.000 altın ruble verilmesi gündeme gelmiştir. İnönü muharebelerinde alınan zaferler sonrası Rus yetkililer bu yardımın artırılması vaadinde bulunmuşlardır¹⁸. Nisan 1921'de Yusuf Kemal ve Ziya Nur Beyler tarafından Rusya'dan 4.000.000 altın ruble gelmiş akabinde de 14 Mayıs 1921'de 240.000 altın ruble girişi olmuştur. 1.160.000 altın ruble de Almanya'dan alınan gereçler için Rusya tarafından Almanya'ya Türk konsolosluk üzerinden Stokholm'e aktarılmıştır¹⁹. Bundan sonraki süreçte Rusya tarafından vaat edilen miktar gönderilmemiştir. İlk başlarda Sovyet rejimi yeni oluşumu kontrolü altında tutma beklentisi içerisinde maddi yardım üzerinden diyalog kanallarını açık tutmuşsa da yardımların kesilmesinde temel kabul görür sebep ise yeni hükümetin komünizmle mücadele noktasındaki tutumudur.

Bir başka yardım ise Hint coğrafyasından gelmiştir. Burada bulunan Hintli Müslümanlar tarafından oluşturulan yardım kampanyaları sonucunda yaklaşık 130.000 İngiliz Sterlinini Ankara'ya ulaştırmıştır²⁰. Daha sonra 15 Ağustos 1947'de Pakistan'ı kuracak olan bu topluluğun Milli Mücadele dönemi yardımları İngilizleri rahatsız etmiş ve süreç yakından takip edilmiştir. Bu yardımların haricinde özellikle mühimmat ve silah alımı Fransızlar ve İtalyanlardan yapılmıştır²¹.

Bir başka gelir kaynağı ise nakdi ve ayni teberru adı altında halktan alınan yardımlardır. Bu yardımlar daha ziyade Kuvâ-yı Milliye merkezli toplanan yardımlardandır. Kuvâ-yı Milliye, gücünü tam anlamıyla halktan alması münasebetiyle mali kaynağın oluşması noktasında da halkın desteğine başvurmuştur. Nakdî ve aynî teberru aslında bağış adı altında toplanan bir nevi vergi niteliğindedir²².

¹⁸ *Türk İstiklal Harbi*, C.VII, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1975, s. 149.

¹⁹ *Türk İstiklal Harbi*, C.IV, I. Kısım, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2001, s.64.

²⁰ Lord Kinross, *Atatürk, Bir Millet'in Doğuşu*, İstanbul 1973, s.457.

²¹ Feyzullah Ezer, *Batı Cephesinin İkmal ve İlaşesi (1918-1920)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2004, s.50.

²² Sayım Türkman, *Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesinde İlaşe*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997, s.50.

Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İlaşesinin Temini

1920 yılı bütçesi belirlenen ilk bütçe olmuştur. Bütçede esas alınan değerler bir önceki yılın verileri üzerinden hesaplanarak yapılmıştır²³. 1920'nin Mayıs ayında tasarlanan bütçe 30 Eylül 1920 tarihinde meclise sunulmuş Ekim 1921'de görüşülmeye başlanmıştır. Dönemin Maliye Vekili bütçe ile alakalı şunları söylemiştir,

“Efendiler bugün heyet-i aliyenize ve eski İmparatorluk bütçelerine nazaran mütevazi fakat vaz-ı siyasimize göre kavi ve tamüssiha olan 1336 bütçesini takdim ederken gaye-i kutsiyemizin temin ve istihsali hakkındaki itimat ve itikadımızın bir kat daha tezayüd ve tezaüf eylediğini hissediyoruz. Bütçemiz fevkalade parlak bir bütçe itibar edilemez, fakat bütçemizi zaif ve karanlık addetmek de hiçbir zaman caiz değildir. Basit ve sade, fakat kavi ve tamüssiha denilecek bir bütçedir”²⁴.

Tablo-1 1920 Yılı bütçesinin devlet kurumlarına göre dağılımı durumunu gösterir tablo²⁵.

Harcama Yapılacak Birim	Ödenek (Lira)
Padişah ve Hanedan-ı Saltanat	551.012
Divan-ı Muhasebat	26.096
Maliye Vekaleti	6.413.629
Müdafaa-i Milliye Vekaleti	27.576.039
İmalat-ı Harbiye	752.969
Bahriye	289.548
Nafia Vekaleti	620.396
Maarif Vekaleti	577.061
Hariciye Vekaleti	303.748
Adliye Vekaleti	2.759.274f
Posta ve Telgraf	1.427.898
Şer'iyeye Vekaleti	522.062
Sihhiye Vekaleti	613.141
Dahiliye Vekaleti	2.731.023
İktisat Vekaleti	1.264.921
Rüsumat İdaresi (Gümrük)	356.160

²³ TBMM Zabıt Ceridesi, C.3, s.76.

²⁴ Güneş, *agm.*, s.767.

²⁵ Güneş *agm.*, s.769.

Mehmet Ali KARAMAN

Düyun-u Umumiye	7.680.969
Emniyet-i Umumiye	354.688
Defter-i Hakani	403.311
Jandarma	4.858.976
Riyaset (TBMM)	18.375
Meclis Bütçesi	953.996
Matbuat ve İstihbarat	88.000
Aşar ve Muhacirin	874.735

Bütçenin düzenlenmesi için TBMM tarafından tedbir alınması girişimleri mevcut şartların olumsuzluğu nedeniyle aksaklıklara uğramıştır. Bundaki en önemli nedenlerden birisi TBMM'nin kendini meşru gösterme çabaları, bir diğer neden ise TBMM'ye muhalefet ve isyanlardır. TBMM'nin bir yandan yasallığını kabul ettirmeye çalışması, diğer taraftan da İstanbul Hükümeti ve çıkan isyanlarla meşguliyeti düzenli ordunun kurulma sürecini geciktirmekteydi²⁶. Bütün bu menfi şartlar altında yukarıdaki tarihlerden de anlaşılacağı üzere meclis tarafından planlanan bütçe tasarısı ancak bir yıl sonra görüşülerek karara bağlanabilmiştir. Gelirlerin ise kontrol altına alınması o günün şartlarında çok mümkün olmadığından ilk etapta mevcut kaynakları kontrol altına alma yoluna gidilmiştir. 28 Haziran 1920 tarihinde, Anadolu'dan altın çıkışını durdurmak için bir kararname çıkarılarak altın ve gümüşlerin Ziraat Bankasına teslim edilmesi istenmiştir. Millî Mücadelenin finansmanı için zorunlu mali kanunların özellikle gelir kanununun çıkarılması sırasında halkın, isyan çıkaranların olumsuz telkinlerine kapılmasını önlemek amacıyla olumlu bir tutum izlenmiştir. Bu nedenle daha geniş kitleleri ilgilendirmeyen tüketim ve gümrük gelirlerine zam yapılması yoluna gidilmiştir. Mali anlamda acil ihtiyaçlar olduğu halde bu konuda yumuşak bir politika izlenmesi düzenli orduya geçiş sürecini olumsuz etkileyen bir başka faktör olmuştur²⁷.

1921 yılına gelindiğinde mevcut imkansızlıklar devam etmekle birlikte bütçe planlamaları ağırlıklı olarak savunma stratejileri üzerine

²⁶ *Türk İstiklal Harbi*, C. IV, I. Kısım, Genelkurmay Yayınları, Ankara 2001, s.110.

²⁷ Ezer, *agt.*, s.118.

Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İaşesinin Temini

programlanmıştır. Genellikle geçici bütçeler oluşturulmak suretiyle hazırlanan 1921 yılı bütçesinin %68'lik kısmı savunmaya geri kalan %32'lik bölümü ise diğer kurumlara ayrılmıştır. 5 Temmuz 1934'te kabul edilen 2568 sayılı 192 yılı kesin hesap kanunu ile 1921 yılı giderleri 57.128.834 TL olarak belirlenmiştir²⁸.

1922 bütçesi de genel anlamda bir önceki yılın bütçesine benzerlik gösterir. Savaş ortamında hazırlanması nedeniyle belirsizlik ve afaki bir anlayışla hazırlanması kaçınılmaz olan 1922 bütçesinde harcamaların miktarı avans kanunu ile belirlenme yoluna gitmiştir. Yine 1922 bütçesinde belirleyici olan Tekalif-i Milliye Emirleri olmuştur.

Tablo-2 1922 yılı bütçe giderlerini gösterir tablo şu şekildedir²⁹:

Daireler	Ödenek Miktarı	Harcama Miktarı
Büyük Millet Meclisi	1.670.645	834.657
Hilafet ve Hanedan	1.144.455	153.624
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti	18.721	12.176
Maliye Vekaleti	8.084.300	5.381.533
Düyun-u Umumiye	2.263.711	1.521.525
Ziraat Bankası	1.245.458	602.327
Muhassasat-ı Zatiye	4.924.217	4.359.785
PTT	2.129.657	1.580.453
Rüsumat	1.141.163	701.509
Dahiliye Vekaleti	2.451.191	2.045.705
Emniyet-i Umumiye	1.682.348	1.395.424
Umum Jandarma Komutanlığı	5.845.176	4.914.246
Hariciye Vekaleti	970.257	674.269
Matbuat ve İstihbarat	107.494	83.140
Sıhhiye Vekaleti	948.578	620.30
Muavenet İçt. Muhacirin Müd.	1.139.338	600.649
Şeriye Vekaleti	632.226	413.175
Adliye Vekaleti	2.792.695	2.180.457

²⁸ Ahmet Tekin, "Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Uygulamalar", *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, s.238.

²⁹ Cihan Duru vd., *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, TİSA Matbaası, Ankara 1982, s.371.

Maarif Vekaleti	1.432.245	1.136.064
Nafia Vekaleti	928.724	617.547
İktisad Vekaleti	2.523.353	1.155.026
Müdafaa-i Milliye Vekaleti	55.829.136	42.119.265
Bahriye Dairesi	1.117.868	826.771
Askeri Fabrikalar	1.554.285	628.448
Toplam	100.974.541	74.957.848

4. Büyük Taarruz Öncesi İşe Hazırlıkları

Birinci Dünya Savaşı'nda tabi olunan savaş sistemleri, Milli Mücadele dönemlerinde hazırlanan hareket planlarına da esas teşkil etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nı yürüten kadroların aktif görev aldıkları Milli Mücadele cephelerinde çatışma öncesi alınan tedbirler, tıpkı Umumi Harp gibi savunma planları dahilinde şekillenmiştir. Savaş planlamasının en önemli ayağını oluşturan menzil hizmetleri dikkatli ve koordineli çalışma esas ve usulleri hesaba katılarak hazırlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında belirlenen koordinasyona göre, Başkomutanlık Vekâleti Menzil Teşkilatının kuruluş ve kadrolarının da belirlendiği 5 Ağustos 1914 tarihli genelge de aynı zamanda, Harbiye Nezareti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin idari ve lojistik faaliyetlerin icrasında işbirliği içerisinde çalışması ve malzemelerin ikmal kademelerine kadar ulaştırılması, yurt içi ve menzil bölgelerinde kurulması planlanan menzil teşkilleriyle sağlaması istenmiş; Menzil Umum Müfettişliği ordularla Başkomutanlık Karargâhı arasındaki koordinasyon görevini sağlamakla yükümlü kılınmıştır³⁰. Milli Mücadele'nin işleyiş bakımından Birinci Dünya Savaşı'ndan tek farkı vazife alan komuta kademesinin Almanlardan tamamen arındırılmış Türk subaylardan teşkil edilmesiydi. Birinci Dünya Savaşı boyunca yurtiçi bölgesinde orduların geri hizmetlerine dair bütün faaliyetler Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Sanisi Tuğgeneral Bronzart Von Schlefendorff ve

³⁰ TSK Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s.115.

Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İaşesinin Temini

yardımcısı Erkan-ı Harp Miralay Hafız Hakkı Bey tarafından sevk ve idare edilmiştir³¹.

TBMM Hükümeti Millî Mücadele'de tıpkı I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Seferiye Nizamnamesi esas alınarak hareket etmiştir. 1916 tarihli bu nizamnameye göre harekât alanı muharebe ve menzil bölgesi olarak iki ayrı bölüme ayrılmıştır. Bu nizamnamenin yanı sıra geçici talimname ve talimatlarda da istifade edilmiştir³². Büyük Taarruz öncesi cephe ile alakalı alınan iaşe tedbirleri genellikle yakın merkezlerden karşılanmaktaydı. İaşeler genellikle askerler ile birlikte orduda kullanılan yük hayvanlarının ihtiyaçları üzerinedir. Konya ana ikmal merkezi olmakla beraber, benzer yakın illerden de çeşitli aktarımlar yapılmıştır. Özellikle Tekalif-i Milliye kapsamında ordunun iaşe ve teçhizat ihtiyacı karşılanmaktadır. Mecburi Mübayaa (Mecburi satış) ile tarladan kaldırılan ürün vb. mahsûlat çiftçiden öncelikli olarak satın alınmak suretiyle ordunun ihtiyaçlarının karşılanması yoluna gidilmiştir³³.

28 Aralık 1921 tarihli bakanlar kurulu kararıyla ordu ihtiyacı ve yöresel ihtiyaçların temini için, ayrıca iaşe merkezli oluşabilecek kargaşanın önlenmesi adına, İzmit, Bolu, Zonguldak, Çankırı, Isparta, Burdur, Denizli, Niğde, Ankara, Konya ve Adana illerinde arpa, yulaf, çavdar, burçak ve buğday ürünlerinin bölge dışına çıkarılmasını yasaklamıştır³⁴.

7-8 Ağustos 1921, TBMM tarafından Tekalif-i Milliye Emirlerinin yayınlandığı tarihtir. Bu emirler çerçevesinde Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması için çok önemli bir tedbir alınmıştır. Bu tedbirlerdeki hassasiyet, devletin çatışma öncesi mevcut imkanlarını yeni oluşum içindeki orduya seferber etmesi, bunu yaparken de yapılan bütün yardımların kayıt altına alınmasına dikkat edilmesi hassasiyetidir. Tekalif-i Milliye Emirleri dahilinde toplanan malzemeler tutanak altına alınmış, sahiplerine birer belge verilerek

³¹ Mevlüt Karagöz, "Osmanlı Sefer Organizasyonlarında ve Birinci Dünya Savaşı'nda Menzil Hizmetleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2019, S.35, s.41.

³² *Türk İstiklal Harbi*, C.IV, I. Kısım, s. 218.

³³ Türkman, *agt.*, s.154.

³⁴ Kaşığığun, *age.*, s.250.

devlet borçlandırılmıştır³⁵. Bu emirler kapsamında halkın elindeki imkanların tamamının orduya aktarılması için harekete geçilmiştir.

Halkın elindeki buğday, saman, un, arpa, başta olmak üzere tahıl ve bakliyat ürünleri, gaz ve mum stoklarının yüzde kırkına, bedeli sonradan ödenmek üzere el konulması, halkın elinde kalan taşıt araçlarıyla, yüz kilometrelik bir mesafeye kadar, ayda bir defaya mahsus, askerin ulaşımına katkıda bulunulması, yine halkın elindeki silah ve mühimmatın orduya aktarılması bu emirlerin esasını teşkil etmekteydi. Tekalif-i Milliye'nin başka bir önemli yanı alınacak tedbirlere halkın gücü oranında dahil edilmesi hassasiyetidir. Gücü olan elindeki stoklarından, gücü olmayan da birer kat çamaşır, birer çift çorap ve birer çift çarık hazırlayarak direnişe desteğe teşvik edilmiştir.

Başkumandanlık tarafından, Tekâlif-i Milliye Emirlerine aykırı davranışlar hakkında gerekli yasal işlemin yapılacağı, özellikle stoklarındaki mal miktarını gizleyenlerin vatana ihanet suçu işlemiş sayılarak İstiklâl Mahkemelerinde yargılanacakları uyarısında bulunulmuştur. Buna rağmen zora başvurmayı gerektiren olaylara çok az rastlanmıştır ve Anadolu halkı tüm imkânlarını seferber ederek Millî Mücadele'ye desteğini sonuna kadar devam ettirmiştir³⁶.

Tablo-3 Tekalif-i Milliye Emirleri dahilinde halktan ilk etapta toplanan çeşitli ürünler ve miktarları şu şekildedir³⁷:

Ürün	Kilo Fiyatı (Kuruş)	Miktar (Ton)
Un	10	1.890
Buğday	7	16.703
Arpa	4	14.074
Şeker	62	224

³⁵ Mehmet Kayıran, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, s. 649.

³⁶ Cemal Avcı, "Tekâlif-i Harbiye İle Tekâlif-i Milliye Vergilerinin Karşılaştırmalı Tanıtımı," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XI, S. 31, Mart 1995, s. 231-232.

³⁷ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi*, C.II, I. Kitap, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara 1999, s.79; Feyzullah Ezer, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Tatbikatı" *Turkish Studies*, C. 9, S. 4, Bahar 2014, s.453.

Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İaşesinin Temini

Gazyağı	39	260
Patates	7	591
Mevaşi (Kasaplık Hayvan Davar Koyun Keçi)	30	3.905

Tablo-4 Tekalif-i Milliye Emirleri Dahilinde Halktan İlk Etapta Toplanan Giyim Eşyası

Cinsi	Miktar (Adet)
Don	426.609
Gömlek	452.672
Mintan	60.608
Çarık	334.934
Çorap	363.285

Tablo-5 Tekalif-i Milliye Emirleri Dahilinde Halktan İlk Etapta Toplanan Hayvan ve Taşıt Miktarı

Cinsi	Miktar (Adet)
Öküz Arabası	2,362
Kağmı Arabası	14,738
Öküz ve Manda	38.434
Katır	3,975
Binek Hayvanı	1,260
Koşum	812
Deve	2,334
Muhtelif Cins Araba	406

Tekalif-i Milliye Emirleri doğrultusunda halktan alınan hayvanlardan telef olanlar ile alakalı alınacak tedbirler hakkında herhangi bir kanun olmadığından durum ile ilgili bir beyanname yayınlanmış ve bu konuda mağdur olan vatandaşların mağduriyetlerinin giderilmesi mevzusu 29.08.1338 tarihi TBMM oturumunda görüşülerek karara bağlanmıştır³⁸.

³⁸ BOA, Kararalar Daire Başkanlığı, 5-26-13, (29.08.1922).

10 Ekim 1921 tarihinde Savunma Bakanlığı bünyesinde Ankara, Yahşihan, Batı Anadolu (Konya) Sivas, Bala, Kastamonu, Çorum, Yozgat ve Kırşehir menzil müfettişlikleri bulunmaktaydı³⁹. Oluşturulan bu teşkilatların temel işleyişi Ankara merkeze bağlı olacak şekilde koordine edilmiştir. Menzil bölgelerinin yiyecek, sanayi ihtiyaçları, satın alma ve denetleme komisyonları genel müdürlüğüne bağlı çalışacaklardır⁴⁰. Haziran 1922 tarihi itibarı ile Birinci Orduya ait ikmal yolları Aşağıkaşıkara-Şuhut, Çay-Selevir-Şuhut, Çobanlar-Efe Sultan güzergahı olarak belirlenmiştir. Denizli, Dinar ve Beyşehir bölgelerinden toplanan iâşenin Aşağıkaşıkara ve Şuhut üzerinde depolanması kararlaştırılmıştır. Diğer menzil hatları ise üçüncü kolordu ve ikinci ordunun desteklenmesi için kullanılmıştır. Büyük Taarruz'da bölgede bulunan yaklaşık 200.000 askerin çeşitli ihtiyaçları bu güzergâh üzerinden karşılanmıştır⁴¹.

İaşe temininde her ne kadar önlem alınsa da üretimin kısıtlı olması iâşe temini ve elde edilen emtianın ilgili yerlere ulaştırılmasını zorlaştırmıştır. Miktar olarak eksik olması münasebetiyle tüketim noktasında da son derece kontrollü davranıldığı görülmektedir. Erlerin ve ordu hizmetinde bulunan çeşitli hayvanatın beslenmesi komutanlığın emrine tabi olduğundan dikkatli hareket edilmiştir⁴². İaşenin ilgili yerlere ulaştırılmasında develer kullanılmıştır. Develerin bakımlarının da zorluğu sebebiyle zaman zaman bu sevkiyatlarda sıkıntı ve aksamalar olmuştur. Acil ve zaruri durumlarda bu yiyeceklerin yedirilmesi durumu söz konusuydu⁴³. Büyük Taarruz hazırlıklarının yapıldığı esnada İsmet Paşa'nın girişimleriyle bölgede hizmet verecek olan günlük 10.000 ekmek kapasiteli fırınlar faaliyete geçirildi. Bunlar Polatlı'da olup, daha önceden tahrip edilmiş fırınlardır⁴⁴.

³⁹ *Türk İstiklal Harbi*, C.II, 1. Kitap, s.225.

⁴⁰ Türkman, *agt.*, s.139.

⁴¹ 25.04.1922 Tarihli bakanlar kurulu kararı: Ezer, *agt.*, s.56.

⁴² ATASE Arşivi, 4-6515, Kls.1513, Dos. 20, F.118.

⁴³ Türkman, *agt.*, s. 144.

⁴⁴ ATASE Arşivi, 4- 4484, Kls. 1114, Dos. 201-16-2F.10.

Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İaşesinin Temini

Tablo-6 Konya'dan yapılan ikmaller ve noksanlar ile alakalı mevcut bilgileri içeren tablo şu şekildedir⁴⁵:

TARİH	GELDİĞİ YER	İKMAL CİNSİ	MİKTARI (Ton)
2 Mart 1922	Konya	Un	70
2 Mart 1922	Konya	Fasulye	12
2 Mart 1922	Konya	Arpa	55.5
3 Mart 1922	Konya	Un	40.5
3 Mart 1922	Konya	Arpa	44
4 Mart 1922	Konya	Buğday	57.5
4 Mart 1922	Konya	Un	44.5
4 Mart 1922	Konya	Bulgur	15

Tablo-7 Konya'dan Noksan Gelen Ürün Miktarlarını İçeren Tablo Şu Şekildedir:

TARİH	GELMESİ GEREKEN	ÜRÜN CİNSİ	NOKSAN MİKTARI (Ton)
2 Mart 1922	Konya	Yemeklik	7
2 Mart 1922	Konya	Yemlik	85.5
3 Mart 1922	Konya	Ekmeklik Buğday	13.5
3 Mart 1922	Konya	Yemlik Buğday	97
4 Mart 1922	Konya	Yemeklik Buğday	71
4 Mart 1922	Konya	Yemlik	20

Tablo-8 Batı Cephesinde 18 Mart 1922 tarihinde belirlenen iaşe ihtiyacı durumu ton cinsinden gösterir tablo aşağıdaki gibidir⁴⁶.

Yer	Saman	Arpa	Etlik	Yemeklik	Buğday	Un
Kocaeli	8	1.5	1.5	1.5	75	5
Sivrihisar	15	15	6	6	27	19
Aziziye	25	25	4.5	4.5	20	24

⁴⁵ ATASE Arşivi, 4-4332, Dos. A.20, F2: Türkman *agt.*, s. 143.

⁴⁶ Kaşiyuğun, *age.*, s. 256.

Mehmet Ali KARAMAN

Çay	123	123	18	18	18	34
İlgın	20	20	1	1	4.5	3
Karaağaç	11	11	1.5	1.5	2.5	2
Dinar	40	40	5	5	23	25

1 Ocak 1922 tarihli kararnamede belirtildiğine göre Müdafaa-i Milliye Vekâlet'inden gelen ve ilgili komisyonca tespit edilen İcra Vekilleri Heyeti'nin 15/1/1338 tarihli toplantısında ordu ihtiyaçlarının yetkili müteahhitlerce yapılması ve durumun vahametinden bir hafta zarfında sürüncemede kalmadan kararın hayat geçirilmesi emredilmiştir. Buna göre:

1- Ordunun gerek kendi mıntkasındaki ve gerekse gerisindeki ambarlar muhteviyatı filhakika âtiyi emniyetle karşılayamayacak derecededir.

2- Bu vaziyeti ıslah için Konya Valisi ve Menzil Müfettişinin teklifatı tetkik edildi.

A- Valinin ivedilikle talep ettiği 800.000 liranın verilemeyeceği ve ancak haftada yüz binden olmak üzere ayda dört yüz bin liranın Konya'da arpa ve buğday mübayaasına tahsis edilebileceği anlaşıldı. Fakat bu tahsisat-ı nakdiyye gayrı kâfidir. Çünkü ordunun bir haftalık yalnız arpa ve buğday mübayaası için yüz elli iki bin lira lazımdır. (Üst üste beşer kuruşa alınabilirse)

B- Elde bir ihtiyat iddiharını temin için Maliyenin laakal haftada Sivrihisar grubuna on bin, yüz bin verilen Konya'ya elli bin ilavesiyle yüz elli bin, Dinar ve Burdur mıntka mübayaâtı için otuz bin, Kocaeli'ye verilen havalât gayrı kâbil-i tahsil ise buraya da laakal beş bin lira ki cem'an haftada yüz doksan beş bin lirayı birinci mıntıkada arpa ve buğday mübayaasına tahsis etmesi icab eder. Bu tarzda mubayaaya devam edilirse şehri buğday ve arpa ihtiyacı olan on bir milyon altı yüz bin kilodan başka dört milyon küsur kilo ambarlara ihtiyat olarak bir ayda iddihar edilmiş olur. (Beş kuruştan alınırsa)

3- Bu mübayaatı takviye edecek elde bir menba mevcuttur. Bu da Konya, Isparta, Ankara livaları dahilinde ayniyat aşarından bakaya kalmış olan beş milyon buğday, dört milyon arpadır. Bunun da

Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İaşesinin Temini

behemehal tahsili ile ordu ambarına cihet-i maliye tarafından teslimi icab eder.

4- Mübayaat denilince ordunun yalnız buğday ve arpanın düşünülmesi kifayet etmez. Yemeklik kuru sebze, etlik ve samanın dahi mübayaası lazımdır. Bunun için de bervech-i zir hesap kabul edilmelidir. Haftada yüz doksan ton kuru sebze, yemekliğe lüzum vardır ki alelvasat kilosu on altı kuruşa alındıysa otuz bin dört yüz liranın dahi haftada kuru sebze tahsisi lazımdır. Yine haftada ordunun yüz doksan ton ete ihtiyacı vardır. Alelvasat kilosu yirmi yedi kuruştur. Şu hale göre haftada dahi ordunun et olmak üzere elli bir bin beş yüz yetmiş liraya ihtiyacı vardır. Saman ise alelvasat iki kuruştan mübayaaya edilse haftada yirmi üç bin küsur liraya ihtiyaç vardır. Şu şekle göre Garb Cephesinin iaşesini temine hadim umum mübayaat için haftada dört yüz elli iki bin liranın tahsisi lazımdır.

5- Birinci mıntıkada madud olan Eskişehir, Karahisar, Konya, Isparta, Burdur, Denizli livaları dahilinde ikinci maddede mezkûr mübayaata ilelebet devam etmek istihsalat-ı mahalliye itibariyle gayr-ı mümkün ve hatta ordu için dahi tehlikeli olduğundan tedabir-i mesrudeye zamimeten bervechi âti işlerin dahi yapılması icab eder.

A- Antalya, Silifke, Muğla livalarının sahili ambarlarında bulunan zehairin derhal bahren (deniz yoluyla) Mersin'e nakli.

B- Sevahile yakın ambarlar hasılatının sevahile indirilerek aynı suretle bahren Mersin'e nakli.

C- Antalya, Silifke livalarının şimendifer hatlarına yakın ambarlarıyla Niğde Aksaray livalarının ambarları muhteviyatının kamilen hat boyunca nakli

Bu sayılan menâtkda nakli lüzumu gösterilen aşâr-ı ayniyye ve Tekâlif-i Milliye zehâirinden Niğde'deki kısım bugün kâbil-i tahsildir. Diğerleri Tekâlif-i Miiliye tahakkukatı olduğundan bunun tahsiline çalışılması lazım gelmekle beraber bunların tahsiline tamamen itimad edilmesi.

6- Beşinci maddede marus-ı menabiye adem-i emniyet sebebiyle ayrıca şu tedbirler dahi alınacaktır. (Gayr-ı kâbil-i tatbiktir.)

A- İkinci mıntıkanın Antalya ve Silifke ve Mentеше Sahillerinde Mersin'e kâbil-i nakil olmak üzere arpa ve buğday mübayaaya edilmesi lazımdır. (Konya'dan mübayaaya olmadığı takdirde)

B- Niğde, Aksaray livalarından hat boyuna kâbil-i nakil olmak üzere arpa ve buğday mevaşi mübayaa edilmesi lazımdır.

C- İsimleri geçen her livaya def'aten derhal ellişer bin lira mübayaat için onar bin lira nakliyat-ı umumiye için verilecek ve bu miktarlarla ilk on beş gün zarfında yapılacak mübayaat ve nakliyat âti için bir miqyas olacaktır.

7- Ordu mıntıkasındaki fabrika ve değirmenlerin bozulması gibi ahvale karşı gelebilmek için alelumum menatikda yapılacak buğday mübayaatından dört tedbirin dakik olarak alınması muvafık olur. (Bu fikra sahih değildir. Şimdiye kadar da böyle değildir.) (Bersabık nakliyat yapılacaktır.)

8- Alelumum zahire ve kuru sebze mübayaatı ve sahillere ve hat boylarına nakliyat şimdiye kadar olduğu gibi cihet-i mülkiye ve maliyeye aittir. Mevaşi, saman mübayaası cihet-i askeriye aittir. Nakliyatın ahaliyi ziraattan ayırmayacak veçhile para ile icrası şart-ı esastır. Zahire cihet-i mülkiyeden ve istasyonlardan, cihet-i askeriye tarafından teslim edilir. Nakliyat-ı bahriye ve şimendifer nakliyatı menzil müfettişliğine aittir. Bu maksadın menzil emrine defaten elli bin liralık nakliye tahsisatı verilmelidir.

9-Zahire ihracının menine eşeddi ihtiyaç olup olmadığı sahillerde şimdiye kadar vuku bulan ihracat miktarları ile muhtelif piyasalardaki rekabetin tespiti ile mümkündür ki buna iktisat vekaletince çalışılmalıdır.

10- Bütün bu hesabat yalnız Garp Cephesinin zahire, kuru sebze, et ve saman ihtiyacâtından ibaret olup mahrukat, tenvirat, erzâk-ı nadire ve hastahaneler ihtiyacatı bu miktarlara dahil değildir. 15/1/38

Belgede İcra vekilleri Heyeti ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekili Fevzi, Şeriyye Vekili Fehmi, Adliye Vekili Refik, Dahiliye Vekili Fethi, Hariciye Vekili Yusuf Kemal, Maliye Vekili Hasan Hüsnü, Maarif Vekili Mehmet Vehbi, Nafia Vekili Fevzi imzaları yer alırken, dönemde İktisat Vekilliği münhal olup ve Meclis Başkanı Mustafa Kemal imzaları yer almaktadır. İctimaada Müdafaa-i Milliye Vekili ve Sıhhiye ve Muavenat-ı İçtimaiyye Vekilleri bulunmamıştır⁴⁷.

⁴⁷ BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 4-44-9/ Dosya: 42-12, (15.01.1922).

Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İaşesinin Temini

Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından daha önce belirlenmiş olan cephe ihtiyacı olan ve İcra Vekilleri Heyetince belirlenmiş olan 200.000 liralık miktarın her cumartesi muntazaman ödenmesi ve cephe gerisi, Konya menzili, depolar ve hastaneler için belirlenen miktarın da ödeneceğine dair Müdafaa-i Milliye Vekaletince teminat verilmiştir⁴⁸.

13 Ağustos 1922 tarihli vesika Büyük Taarruz'dan kısa süre önce ordunun ihtiyacı olan iaşe temini yöntemleri ve bölgenin genel durumu hakkında bilgi verir mahiyettedir. Konya ve Adana vilayetlerinden arpa irsalâtının durduğu ve bir haftadan beri herhangi bir arpa gelişi olmadığı, bunun üzerine kanun gereği Eskişehir, Karahisar ve Denizli Livalarından müstacel ta'sir (Acil temin) ordularca tedarik yöntemine gidilmişse de uzun süreceği gerekçesiyle mübayaat ile beş-on günlük ihtiyacın ancak karşılanabileceği belirtilmiştir. Bunların haricinde İshaklı, Akşehir ve Ilgın mıntıkasında bulunan Süvari Kolordusunun arpa ihtiyacının endişe verir düzeyde olduğu aktarılmıştır. Bu durum üzerine orduların bulunduğu mıntikalarda özellikle Akşehir, Ilgın ve Kadınhanı kazalarında;

A-Kazaların meclis idarelerinde köylerde ne miktarda ürün satın alınabileceği ve bununla alakalı fiyat tespitinin yapılması,

B-Her köyde satın alınması belirlenen ürün, köy ihtiyar heyeti tarafından parası peşinen ödenmek üzere en kısa zamanda ürünün cihet-i askeriyeye teslim edilmesi,

C-Kıtaatın yakın olduğu köylerde satın alma işleminin yığınlar halinde yapılması kararlaştırılmıştır⁴⁹.

Ordunun iaşe masraflarının iş ve işlemleri Ziraat Bankası üzerinden yapılmaktaydı. Ziraat Bankası'nın bu işlemler için herhangi bir havale ücreti almaması hakkında daha önceden belirlenmiş olan kanunun geçerli olduğu belirlenmiştir. Mezkûr yazıda 20 Şubat 1338 tarihli ve 1348/26 numaralı İktisat Vekâlet'inin kararının esas alınması emredilmiştir⁵⁰.

⁴⁸ BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 4-54-15, Dosya: 42-14, (25.04.1922).

⁴⁹ BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 5-24-7, Dosya: 42-18, (13.08.1922).

⁵⁰ BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 4-49-15, Dosya: 254-11 (20.02.1922).

Savaş esnasında Yunanlılar tarafından kaçırılan kadınların olduğunu ve bunlara karşılık da Yunanlı kadınların esir olarak tutulduğu ve bu esirlerin de işlerinin TBMM tarafından planlandığı 31.10.1922 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Buna göre Kayseri, Erzincan ve Kırşehir garnizonlarında tutulan kadın esirlerin işe ve ilbas masrafı olarak toplandı 2077 kuruşluk miktar ayrılmıştır⁵¹. 21.10.1922 tarihinde zeytinyağı depolarının fazla olduğu Muamelat Genel Müdürlüğü'nden çıkan yazıdan anlaşılmaktadır. Savaş yılları olmasına rağmen Garp Cephesi bünyesinde bulunan Edremit'teki depolarda bulunan zeytinyağı miktarının fazlalığından bahisle ihracına izin verilmesi konusunda müsaade edildiği görülmektedir⁵².

5. İşe Temininde Ulaşım Yöntemleri

Dönemin olumsuz şartları gereği genellikle ulaşım şose diye tabir edilen son derece bozuk satih üzerinden sağlanmaya çalışılmıştır. Bu durum da motorlu araçların ulaşımında zorlanmasına sebep olmaktadır. Çok elverişli olmasa da Osmanlı Devleti karayolları hattı yaklaşık 48.900 kilometre civarındaydı. Misâk-ı Millî sınırları içerisinde kalan kısım ise 9711 kilometreydi⁵³. Milli Mücadele başlarken Anadolu'da farklı bölgeleri bağlayan ana karayolu güzergahları bulunmaktaydı.

- 1- Bağdat Karayolu- (Samsun-Amasya-Tokat- Harput-Musul)
- 2- Ereğli Karayolu (Konya- Kayseri- Malatya- Harput-Diyarbakır)
- 3- Kayseri-Sivas Yolu
- 4- Halep- Urfa-Diyarbakır Yolu
- 5- Trabzon-Bayburt-Erzurum-İran
- 6- İzmit-Adapazarı-Bolu-Ankara-Sivas yolu⁵⁴.

Savaş dönemi kara taşımacılığı yaygın olarak kara taşıtları yerine binek ve yük hayvanları üzerinden yapılmaktaydı. Bu durum ekonomik elverişlilik ile alakalı olup, ülkede mevcut olan altyapı

⁵¹ BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 6-34-12, Dosya: 51-14 (31.10.1922).

⁵² BOA, Muamelat Genel Müdürlüğü,165-12-10, Dosya: 172, (21.10.1922).

⁵³ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, ATAM Yayınları, Ankara 1974, s. 83.

⁵⁴ Tefrik Çavdar, *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s.82.

Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İaşesinin Temini

yetersizliği ile de ilgili bir durumdur. Ordunun elinde de bu anlamda yeterli oranda araç bulunmamaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma birkaç kamyon kullanılmaz haldeydi. Ordu emrinde bulunan araçların büyük bir çoğunluğu ise İstanbul'da yer almaktaydı. 1000 adet otomobilin yaklaşık 800 adedi İstanbul'daydı. Anadolu'da otobüs işletmeciliği bulunmamaktaydı⁵⁵.

Öte yandan mevcut tren yolu hatları gelişmediğinden Anadolu'nun her yerine ulaşmak da mümkün değildi. Merkez olan Ankara ile iâşe temin noktalarında durum bundan farksızdı. Ankara ve Yahşihan arasında bulunan dekovil hattı ile Ankara-Eskişehir arasında yer alan demiryolu hattı işletmeye açık haldeydi. Batı cephesinde yer alan demiryolu hatları da Yunanlıların tahripleri sonucu ya kullanılamaz durumda ya da yetersiz onarımlar sonucu kısıtlı şekilde kullanıma açık haldeydi. Adana-Konya-Afyon demiryolu hattı açık idi, ancak kömür olmaması nedeniyle Toros ormanlarından elde edilen odunlar marifetiyle kullanılabilmişlerdir⁵⁶.

Millî Mücadele öncesi ülkedeki mevcut demiryolu ağları yabancı şirketler tarafından işletilmekte olup mesafe aralıkları şu şekildedir⁵⁷:

Tablo-9 Millî Mücadele öncesi ülkedeki mevcut demiryolu ağları mesafe aralıkları.

Hat Aralığı	Mesafe (KM)
İzmir- Aydın	610
İzmir- Kasaba	704
Mudanya- Bursa	41
Mersin- Adana	69
Anadolu- Bağdat	2038
İstanbul-Edirne (Kollar Dahil)	337
Arpaçay- Sarıkamış- Erzurum	356
TOPLAM	4155

⁵⁵ Ezer, *agt.*, s.55.

⁵⁶ *Türk İstiklal Harbi*, C.II, VI. Kısım, I. Kitap, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara 1994, s 242.

⁵⁷ Ezer, *agt.*, s.242.

19 Mayıs 1919 Türkiye'sinin demiryolu ağının toplu olarak durumu ve Kurtuluş Savaşı'nda yararlanma imkanları:

1. Edirne-İstanbul hattı: İstanbul, İngiliz, Fransız ve İtalyanların ortak işgali altındadır ve Edirne'de Fransız, Çatalca'da İngiliz birlikleri vardır. Daha sonra Yunanistan Trakya'yı kısmen işgal edecektir.

2. İstanbul-İzmir-Eskişehir-Ankara hattı: Bu hattın İzmit'e kadar olan kesimi İngilizlerin kontrolü altındadır. İngiliz kontrolü alanı daha sonra Geyve'ye kadar uzanacaktır. (1921 Haziran'ında başlayacak olan büyük Yunan taarruzu ile Eskişehir'den itibaren Polatlı yakınlarına kadar olan demiryolu Yunanlıların eline geçecektir).

3. Ankara İzzettin dar dekovil hattı: Ankara istasyonu İngiliz ve Fransızların kontrolü altındadır. (Bu hat Kurtuluş Savaşı boyunca işgallerden uzak tek hat olarak hizmet görecektir).

4. Eskişehir-Afyon-Konya hattı: Afyon tren istasyonunda İngiliz ve İtalyan birlikleri vardır.

5. Mersin-Tarsus-Adana hattı: Fransızların işgali altındadır.

6. İzmir-Aydın, İzmir- Salihli- Alaşehir- Uşak- Afyon, İzmir-Manisa-Soma Bandırma hatları: Bu hatların düğüm noktası olan İzmir Yunan işgali altındadır. (19 Mayıs 1919'dan sonra Yunan işgali genişleyecek, Aydın, Manisa ve Ayvalık mayıs sonuna kadar Yunanlıların eline geçecektir.)

7. Erzurum-Kars dar dekovil hattı: Hattın Erzurum'dan başlayarak Sarıkamış yakınlarına kadar uzanan kısmı Türklerin, Sarıkamış yakınlarından Kars ve Gümrü'ye uzanan kısmı Ermenilerin elindedir⁵⁸.

İstiklal Savaşında Türk-Yunan silahlı mücadelesi denizden yapılarak taşımaya çok muhtaç bulunuyordu. Bu nakliyatı Yunanlılar büyük ticaret gemileriyle ve hiçbir askeri tehlike içinde kalmadan yapacaklar; buna karşı Türkler Yunan ve Yunan tarafı İngiliz savaş gemilerinin yapacağı çok sıkı "Savaş kaçağı nakliyat" kontrolü altında ufak teknelerle yapacaklardı. Bundan ötürü cinsleri ne olursa

⁵⁸ İskender Yılmaz "Millî Mücadelede Ulaşım", *Atatürk Dergisi*, C.1, S.3, s.109-110.

Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İlaşesinin Temini

olsun, denizdeki Türk vasıtalarının yaptığı görev, ilk önce hareket sonra nakliyattı⁵⁹.

Kıyı bölgelerinin genel ulaşım durumları da yine kara ve demiryolu ulaşımına benzerlik göstermekteydi. Bunların bir kısmı Yunanlılar ve diğer devletlerce altında olan bölgelerdi. Örneğin Zonguldak bölgesi 8 Mart 1919'da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Trabzon-İnebolu kıyı bölgesi İngilizlerin ve diğer taraftan da pek çok Karadeniz limanı Fransız kontrolü altındaydı. Güney kesimde ise Kuşadası'ndan Antalya'ya kadar olan kesim 1919 itibarı ile İtalyan kontrolüne geçmiştir. Marmara denizinde ise etkin bir Yunan işgali söz konusudur. Mudanya, İzmit, Yalova, Karamürsel, Tekirdağ, Ereğli ve Gelibolu limanları Yunan işgali altındadır. Bu bölgelerdeki Yunan işgali İngiliz desteği ile gerçekleşmiştir. TBMM kontrolünde olan liman reislikleri kısıtlı olmakla beraber Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması sonrasında Antalya, Zonguldak ve Mersin Liman Reislikleri Türk kontrolüne geçmiştir⁶⁰.

Mustafa Kemal'in deniz ulaşımı hakkında yapmış olduğu bir değerlendirme durumun anlaşılması açısından son derece önemlidir. Savaş sonrası yaptığı açıklamada şunları söylemiştir:

“Vaktiyle tüm deniz teşkillerinin ve mühimmat depolarıyla hareket üslerimizin, inşaat tezgahlarımızın İstanbul'a sıkıştırılmasındaki sakınca, bu mücadelede tamamıyla gerçekleşmiştir. Düşmanın ablukasına ve malik olduğu deniz araçlarına rağmen, deniz mensuplarımız, birkaç gemiyle hayranlık uyandıracak başarılar göstererek, hiçbir şey kaybetmeksizin, deniz ulaştırmasını sağlamak suretiyle teşekküre değer hizmetler yapmışlardır⁶¹.”

Genel anlamda ulaştırma hizmetlerinde kullanılan motorlu gambot ve tekneler kömür ile çalışmaktaydı. Aydın Reis ve Preveze gambotları tüketim açısından iktisatlı değillerdi. Zonguldak havzasından elde edilen kömürün diğer bölgelere dağıtımı sıkıntılı olduğundan dolayı deniz ulaşımının yapılması güçleşmekteydi. Buna

⁵⁹ Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1969, s.60.

⁶⁰ Türk İstiklal Harbi, CIV, I. Kısım, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2001, s.360.

⁶¹ *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Genel Kurmay Yayınları, Ankara 1973, s.53.

hareket edebilen gemilerin diğer masrafları ve personelin maaşları da eklenince deniz nakliyatı planlamalarda geri bırakılmıştır. Bu süreçte Yunanlılardan ele geçirilen iki şilebin kömür sevkiyatında kullanılması ile nispeten kömür taşımacılığı yapılabilmektedir⁶².

SONUÇ

Savaş stratejilerinin vazgeçilmez aşaması olan iâşe meselesi, Türk savaş tarihinin en mühim savunma savaşlarından olan Büyük Taarruz'un planlanma sürecinde TBMM ve ordu komuta kademesinin gündemini oluşturmuştur. I. Dünya Savaşı'nın getirdiği sosyo-ekonomik olumsuzluklar gölgesinde başlayan ve Milli Mücadele kapsamında bir bütün olarak ele alınan askerin iâşesi sorunu mevcut imkanlar ve direnişin yapıldığı bölgesel koşullar çerçevesinde planlanmıştır. Bölgesel savunmanın esas alındığı Millî Mücadele kapsamında oluşturulan cepheler, savunmanın yapılacağı alanların imkanları doğrultusunda planlamaya dahil edilmiştir. Bu stratejiler asker sayıları, bölgenin coğrafik koşulları, eldeki mevcut teçhizat ve ordunun ikmal ve iâşesi çevresinde şekillenmiştir.

Batılı devletlerin güçlü bir sanayiye sahip olması beraberinde üretim ve ekonomi noktasında güçlenmesine etki etmiştir. Batıların, Birinci Dünya Savaşı'nda aldıkları galibiyetin eklenmesi Osmanlı toprakları üzerinde rahat hareket etmeleri ve plan yapmaları konusunda kendilerini cesaretlendirmiştir. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin son yıllarda girdiği savaşlardan almış olduğu mağlubiyetler, hammadde ve üretim alanındaki yetersizlikleri ekonomik anlamda devleti çıkmaza itmiştir. Topraktan yeteri kadar ürünün alınmaması, fakirleşen topluma umutsuzluk tetiklediği gibi, ülkedeki siyasi belirsizlik durumun vahametini artırmıştır. Başlayan işgaller ülkede ikmal noktalarının güvenliğini tehdit ettiği gibi pek çok alandaki işgal kaynaklı güvenlik sorunu bölge imkânlarının kullanılmasını engellemiştir.

"Millî Mücadele'de İâşe" sorunu üretim imkânları dâhilinde daha ziyade satın alma yoluyla giderilmeye çalışılmıştır. Mecburi mübayaa denilen zorunlu satış usulü TBMM'nin kontrolü elde tutması için

⁶² Türk İstiklal Harbi, C. IV, II. Kısım, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara 2001, s. 364.

Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İlaşesinin Temini

yapılan önemli bir hamledir. Bu sayede, oluşturulan komisyon marifetiyle piyasadan satın alınacak ürünün fiyatının tespiti yapılmış, öte yandan da üretilen mahsulün öncelikle ordunun tüketimine sunulması sağlanmıştır. Satın alınacak mahsulde neferin ve savaş esnasında kullanılan yük hayvanlarının gıda ve tüketim ihtiyaçları esas alınmıştır. Henüz oluşturulmaya başlayan merkezi bütçeden istifade edildiği gibi daha ziyade halk desteği esaslı hareket edilmiştir. Tekalif-i Milliye Emirleri doğrultusunda halktan alınan mallar ise kayıt altında tutulmak suretiyle ordu emrine aktarılmıştır.

TBMM'nin açıldığı andan itibaren ilk yıllarında verdiği en büyük mücadele meşruiyet kazanma sürecinde yaşadığı sıkıntılardır. Verilen bu mücadelelere ekonomik imkânsızlıkların eklenmesi başlayan taarruza karşı direnişi teknik açıdan sekteye uğratmıştır. Milis kuvvetlerden düzenli orduya geçiş sonrası İnönü Muharebeleri, Kütahya- Eskişehir savaşları ve Sakarya meydan Muharebesi aşamaları Büyük Taarruz öncesinde hem karşı kuvvetlerin kuvvetlerinin gücünün sınındığı, hem de eldeki imkânların değerlendirildiği süreçler olmuştur. İngiliz destekli Yunan ilerleyişinin durdurulduğu Büyük Taarruz, ordunun askeri alanda gösterdiği başarının ötesinde devletin topyekûn imkân seferberliğinin de sonuçlarının ortaya koyulduğu bir mücadeledir. Anadolu coğrafyasının birçok bölgesinde verilen savunma savaşları TBMM kontrolünde planlanarak özellikle Tekalif-i Milliye Emirleri kapsamında hayata geçirilen kurallarla mümkün olmuştur. Bu sayede Anadolu halkının tamamının sürece dâhil edildiği de bir gerçektir. Kısıtlı bütçe ve gelir kalemleriyle yapılan planlamalar neticesinde yaşanan sıkıntılar, bağımsız devlet olma yolunda Büyük bir imparatorluktan, bağımsız bir cumhuriyete dönüşün sancılı evrelerinde gerçekleşmiştir.

KAYNAKLAR

1.Arşivler

1.1. Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi)

ATASE Arşivi, 4- 4484, Kls. 1114, Dos. 201-16-2F.10.

ATASE Arşivi, 4-4332, Dos. A.20, F2.

ATASE Arşivi, 4-6515, Kls.1513, Dos. 20, F.118

1.2. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 5-26-13, (29.08.1922).

BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 4-44-9/ Dosya: 42-12, (15.01.1922).

BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 4-49-15, Dosya: 254-11 (20.02.1922).

BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 4-54-15, Dosya: 42-14, (25.04.1922).

BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 5-24-7, Dosya: 42-18, (13.08.1922).

BOA, Kararlar Daire Başkanlığı, 6-34-12, Dosya: 51-14 (31.10.1922).

BOA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 165-12-10, Dosya: 172, (21.10.1922).

2.Kitap ve Makaleler

Ateş, Oral, “Osmanlı Sefer Organizasyonlarında Asker İaşesi”, *KAREFAD, ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.8, S.2, ss. 286-316.

Avcı, Cemal, “Tekâlif-i Harbiye İle Tekâlif-i Milliye Vergilerinin Karşılaştırmalı Tanıtımı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XI, S. 31, Mart 1995, s. 223-237.

Barkan, Ömer Lütfi, “Tımar”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yayınları, C.12, s.286-333.

Büyüktuğrul, Afif, *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1969.

Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Genel Kurmay Yayınları, Ankara 1973.

Çavdar, Tevfik, *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s.82.

Duru, Cihan, vd., *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, TİSA Matbaası, Ankara 1982, s.371.

Ertaş, M.Yaşar, “XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları“, *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, 1997, ss. 93-97.

Ezer, Feyzullah, “Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Tatbikatı”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 4 Bahar 2014, ss. 445-456.

Ezer, Feyzullah, *Batı Cephesinin İkmal ve İaşesi (1918-1920)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elâzığ 2004.

Genç, Serdar, *Osmanlı- Safevi Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik 1722-1725*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İaşesinin Temini

Güçer, Lütfi, “XVI. Yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Dahil Olduğu Kayıtlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2011, C. 13, ss. 79-98.

Güneş, İhsan, “Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri”, *ATAM Dergisi*, 1988, C.4, S.12, ss.763-782.

İşbilir, Ömer, “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali: I. Ahmet Devri İran Seferleri Örneği”, *Türkler*, C. X, edt: Güler Eren, Ankara 2002, ss.151-158.

Karagöz, Mevlüt, “Osmanlı Sefer Organizasyonlarında ve Birinci Dünya Savaşı'nda Menzil Hizmetleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2019, S.35, ss. 27-56.

Kaşıyugun, Ali, *Millî Mücadelede İaşe Meselesi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, s. 114.

Kayıran, Mehmet, “Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, S. 15, Temmuz 1989, ss. 639-664.

Köymen, Mehmet Altay, “Alparslan Zamanı Türk Beslenme Sistemi”, *Türkler*, C.5 ss.364-376.

“Kuppers Bosch Fabrikasının Sahra Fırınları”, *Müdâfaa-i Milliye*, S. 66-67, 2-17 Teşrin-i Sani 1329/15-30 Kasım 1913, s. 164.

Kurtaran, Uğur, “Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik”, *Turkish Studies*, C.7/4, ss.2269-2286.

Lord Kinross, *Atatürk, Bir Millet'in Doğuşu*, İstanbul 1973.

Mustafa Kemal, *Nutuk*, İş Bankası Yayınları İstanbul 2010.

Müderrişoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, ATAM Yayınları, Ankara 1974.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, “Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri”, *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995,

TBMM Zabıt Ceridesi, C.3, s.76.

Tekin, Ahmet, “Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Uygulamalar”, *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, s.233-250.

TSK Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. X, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C.II, I. Kitap, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara 1999.

Türk İstiklal Harbi, C. II, VI. Kısım, I. Kitap, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara 1994.

Türk İstiklal Harbi, C. IV, I. Kısım, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2001.

Türk İstiklal Harbi, C. IV, II. Kısım Genel Kurmay Basım Evi, Ankara 2001

Türk İstiklal Harbi, C.VII, Genel Kurmay Basım Evi Ankara 1975.

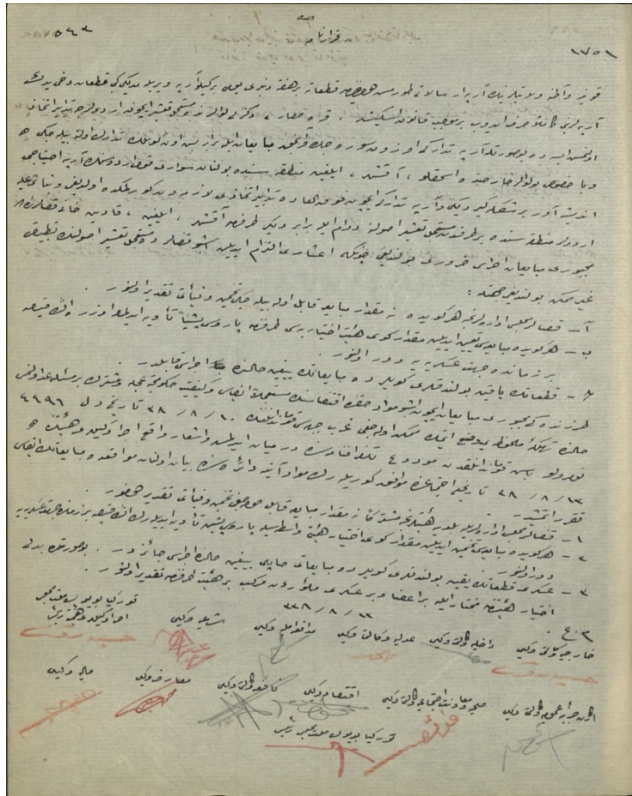
Türkman, Sayim, *Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesinde İlaşe*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997.

Türkmen, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK Yayınları, Ankara 2001.

Yılmaz, İskender, "Milli Mücadelede Ulaşım", *Atatürk Dergisi*, C.1, S.3, ss.100-120.

EKLER

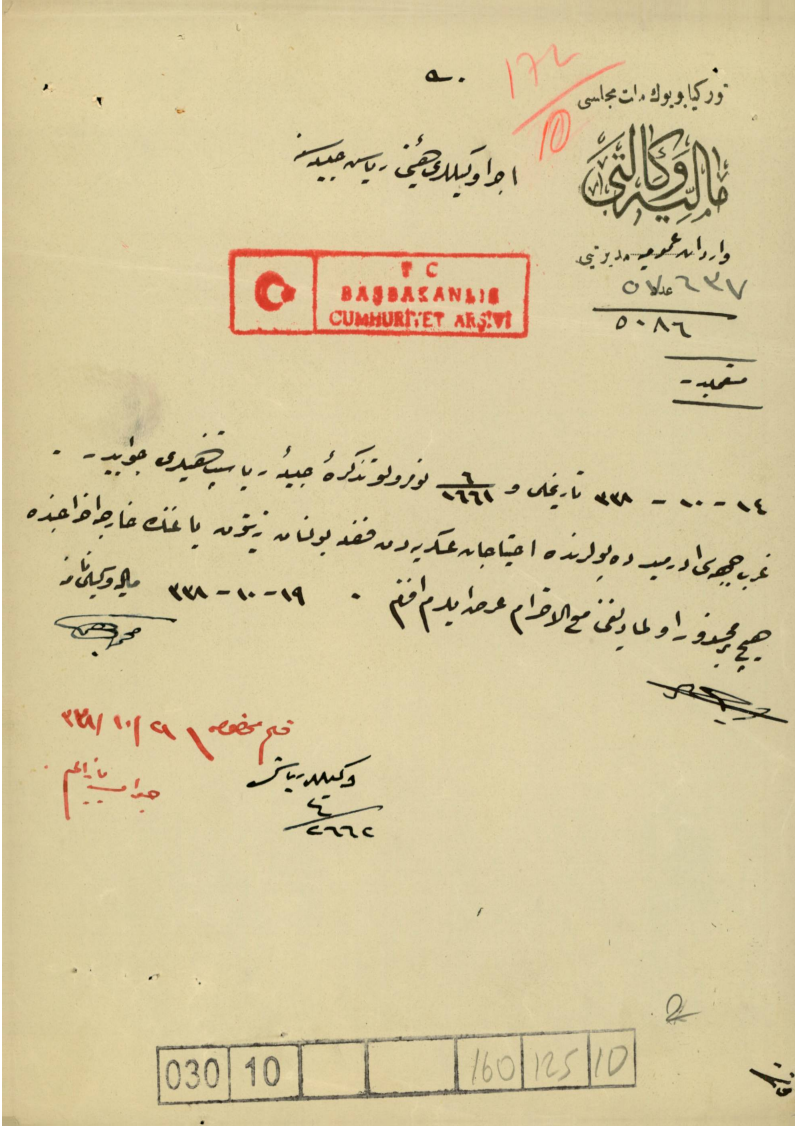
Ek-1

Ordunun Arpa ve Hububat İhtiyacının Mecburi Mübayaaya Suretiyle Temin Edilmesi

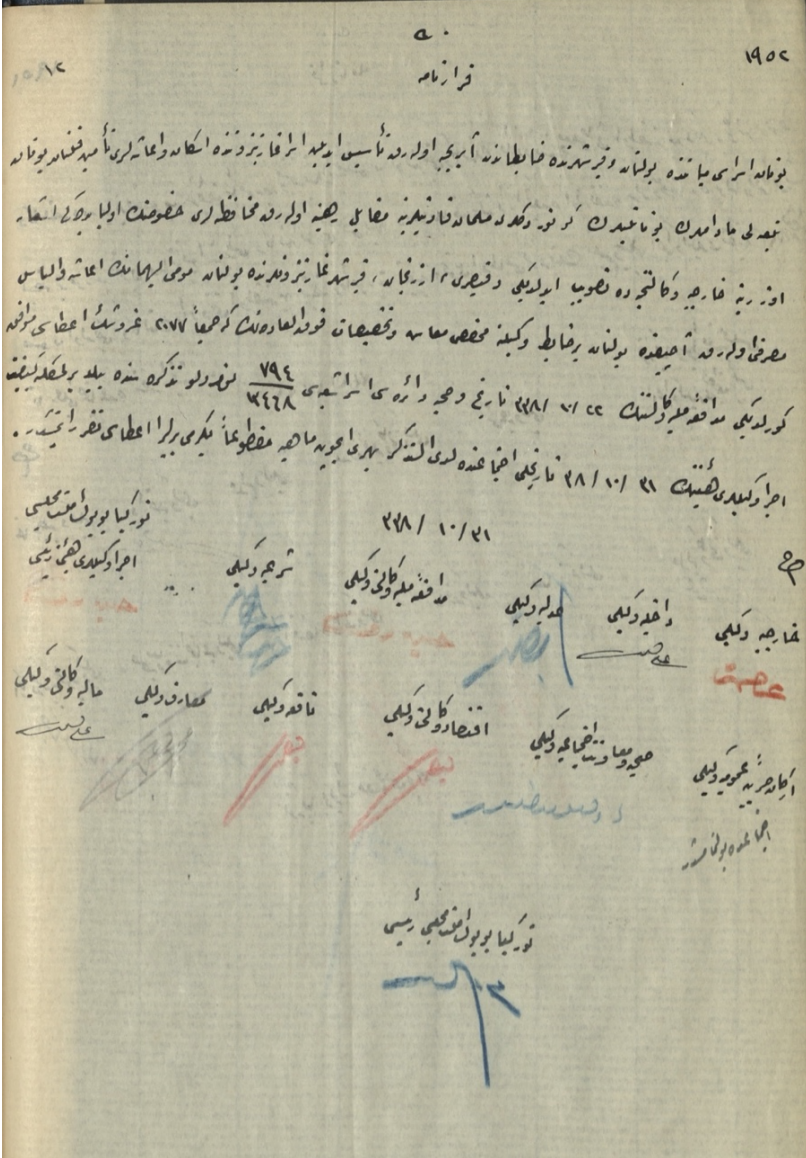
Büyük Taarruz'da Türk Ordusunun İaşesinin Temini

Ek-2

Garp Cephesi Edremit Depolarında Bulunan Askeri İhtiyaç Fazlası Zeytin Yağının İhracatının Uygunluğu

Ek-3

Kırşehir’de Tutulan Yunan Kadın Esirlere İşaçlerinin Karşılanmasına Dair Belge

İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat

Okan CEYLAN*

GİRİŞ

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması bir silah bırakışma ve savaşa son verme durumu olmaktan ziyade Anadolu'da ve Trakya'daki iktisadi ve stratejik açıdan önemli mevkiilerin işgaline hukuki zemin hazırlamıştır. Bu durum, nüfusunun %80'ni kırsal alanlarda yaşayan ve 1912'deki Balkan Harbi'nden beri savaşta olan bir ülkenin yeniden topyekûn olarak askeri, siyasi, toplumsal ve iktisadi bir mücadelenin içine girmesine neden olmuştur.¹ Bu bağlamda Kurtuluş Savaşı'nın başladığı 1919 yılında 50.000 Türk askeri cephede bulunurken savaşın sona erdiği 1922 yılında bu sayı 580.000'e çıkmıştır. Savaş boyunca bu askerlerden 9.167'si şehit düşmüştür. Şehitlerin 662'si subay iken 8.505'i erdir. Ayrıca, savaşta 31.173 asker de yaralanmıştır. Kurtuluş Savaşı içerisinde Büyük Taarruz Meydan Muharebesi mercek altına alındığında ise 2.542 askerin şehit ve 9.977'sinin yaralı olduğu görülmektedir.²

Büyük Taarruz Meydan Muharebesi askerî açıdan Sakarya Meydan Muharebesinde kazanılan askeri başarıyı pekiştirirken Mudanya Ateşkes Antlaşması ve Lozan Barış Antlaşması gibi Cihan Harbi sonunda Türklere dikte edilen Mondros Ateşkes Antlaşması ve Sevr Barış Antlaşması ile hedeflenen makus talihi yenmeyi sağlamıştır. Bir diğer ifade ile Büyük Taarruz Meydan Muharebesi 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin uluslararası arenadaki diplomatik başarılarının ve tanınırlığının arkasındaki en büyük askeri zaferdir. Büyük Taarruz Meydan Muharebesi daha pek çok açıdan incelenebilir. Lakin 26 Ağustos 1922-09 Eylül 1922

* Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İzmir.

okan.ceylan@ege.edu.tr

¹ Ahmet Emin Yalman, "Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. III, S. 12, 1993, s. 418.

² Sebahattin Sele, *Anadolu İhtilali*, Kastaş A.Ş. Zafer Matbaası, İstanbul 1982, s. 114.

tarihleri arasındaki Büyük Taarruz Meydan Muharebesinin Afyon İzmir arasındaki askeri takip harekâtı da savaşın hem askeri tarih yönünden hem de toplumsal tarih yönünden nasıl geliştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Buradan hareketle bu çalışma Afyon Kocatepe'den başlayan Büyük Taarruz Meydan Muharebesi'nde İzmir'e doğru çekilen Yunan ordularının gündelik yaşamdaki saldırılarının, yangınlarının, beslenme ihtiyacı için yağma ve tacizlerinin Batı Anadolu'daki toplumsal hayatı nasıl etkilediğini incelemektedir. Takip harekâtının sürdüğü 1 Eylül 1922 tarihinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Türk ordusuna İzmir yolunun açıldığı Dumlupınar mevkiinde³ hedef olarak belirlediği Akdeniz aslında günümüzde Ege Denizi olarak adlandırılan denizdir. Coğrafi olarak Ege Denizi Akdeniz'in kuzeye doğru bir iç uzantısıdır. 20. asrın ilk çeyreğine dek Türkler bu denize Adalar Denizi adını verirken uluslararası ticarete ve Coğrafya atlaslarında ise burası Akdeniz olarak nitelendirilmiştir. Ege sözcüğü ise ilk olarak 6-21 Haziran 1941 tarihinde Ankara'da düzenlenen Birinci Coğrafya Kongresinde kullanılmıştır.⁴ Bu yönüyle de savaşın sosyo-ekonomik sonuçları üzerine odaklanılmıştır. Hatta bu çalışma Batı Anadolu Coğrafyasının savaşın toplumsal boyutunu anlayabilmek açısından iyi bir laboratuvar olduğu iddiasını taşımaktadır. Bu bağlamda Büyük Taarruz Meydan Muharebesi döneminde açlık, tarımsal üretimde düşüşler, güvenlik sorunları meydana gelmiştir. Yunan ordularının çekilmesi esnasında yaşanan kargaşa ortamı ani toplumsal krizlere neden olmuştur. Bu yüzden bu çalışmada önce Büyük Taarruz öncesi stratejik saldırı hedeflerinin nasıl belirlendiği ele alınıp ardından savaşta her iki ordunun askeri durumu tartışılmıştır. Son bölümde ise toplumsal ve iktisadi koşullar üzerinden gündelik hayat incelenmiştir.

³ “Büyük Taarruzda Taarruz Harekati”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 43, S. 98, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 1-3; Oğuz AYTEPE, “Modern Türkiye'nin Doğuşunda 30 Ağustos Zaferi ve Sonuçları”, *Anıtkabir Dergisi*, C. 20, S. 79, 2020, s. 10.

⁴ *Birinci Coğrafya Kongresi 6-21 Haziran 1941: raporlar müzakereler kararlar*, Maarif Vekilliği, Ankara 1941.

İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat

1. Büyük Taarruz Meydan Muharebesi Öncesinde Stratejik Hesaplar

Türk Millî Mücadelesinin son evresini oluşturan Kurtuluş Savaşının içinde Batı Cephesinin hem askeri hem de diplomatik açıdan çok özel bir yeri bulunmaktadır. Nitekim bu cephedeki askeri mücadele büyük ölçüde İngiliz destekli Yunan orduları ile Türk askeri arasında meydana gelmiştir. İngiltere'nin böyle bir tarzı siyasetle ulaşmak istediği hedef ise Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde savaşıyan Türkleri yenerek İslam Dünyası üzerindeki İngiliz prestijini pekiştirmektir. Bir diğer ifade ile İngilizler, Yunanistan'ın içtimai şartlarını dikkate alarak Yunan Hükümetinin Megali İdea ile Bizans'ı yeniden canlandırma projesini İngiltere'nin Ortadoğu'daki uluslararası çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır.⁵ Nitekim Venizelos 1917 yılında tahta çıktığında Helenizm adı verilen büyük Yunanistan'ı kurma düşüncesine sahiptir. Bu planı başarmanın yolu ise emperyalizmin desteğini almaktan geçmektedir.⁶ Yunanistan zaafı karşısında İngilizlerin kendilerine sunduğu vaatlerden biri de İzmir ve çevresinde Londra kontrolünde bir İyonya devletinin kurulmasıdır. Bu devletin ilk etapta 16.000 km² bir alana sahip olduğu ve 1.000.000 kadar bir nüfusu barındırabileceği hesaplanmıştır. Hatta zaman içinde Yunanistan'ın işgali altındaki Batı Anadolu'ya genişleyebileceği de İngilizler tarafından Yunanistan'a telkin edilmiştir. İyonya'nın kuruluş gerekçesi ise hem Sevri'de Yunanlılara vaat edilen toprakları vermek hem geride bir Helen devleti bırakmak hem de Anadolu Rumlarının can ve mal güvenliği için onları bu bölgeye göç ettirmektir.⁷ Yunan ordularının uğradığı yenilgilerin neticesinde Anadolu Rumları İzmir'e doğru göç etmiştir.⁸ Bu yüzden de İzmir, Türkler ve Yunanlılar arasındaki siyasi ve askeri çıkar

⁵ Hikmet Öksüz - İsmail Köse, "Amerikan Arşiv Vesikalarında Büyük Taarruz", *Türkiyat Mecmuası*, C. XXVII/ S. 2, 2017, s. 208-210; Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 69.

⁶ Peter Kincaid Jensen, "The Greco-Turkish War, 1920-1922", *International Journal of Middle East Studies*, C. XI/ S. 4, 1979, s. 553.

⁷ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989, s. 291-296.

⁸ Türkan Çetin, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi Köy ve Köylüsü", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.3, 1993, s.175-193.

çatışmasının son noktası olmuştur. İyonya Devletine Rumların iskani onların güvenliklerini sağlamayı amaçladığı gibi aynı zamanda 1912 yılında Balkan Harbi'nden beri süre gelen İzmir ve çevresinin Türkleştirilmesine de bir karşıt politikadır. Ellinor Morack'ın iddiasına göre İzmir'in Türkleştirilmesi bölgedeki Rumların mülksüzleştirilmesi demektir.⁹ Ancak Cihan Harbi yıllarından beri Türklerin elindeki arsa ve tarlaların bazı zengin Rumlar tarafından değerinin çok altında satın alındığı da madalyonun diğer yüzüdür.¹⁰

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali ile başlayan ve tüm yurttaki büyük bir infiale neden olan Yunan İşgalindeki¹¹ taarruzlar Sakarya Meydan Muharebesine kadar devam etmiştir. 13 Eylül 1921 tarihinde Türklerin son savunma savaşı olan Sakarya Meydan Muharebesinin sona ermesinin ardından Yunan orduları Gemlik Körfezi'nden Eskişehir ve Afyon hattının doğusuna çekilmiş ve bu bölgede konuşlanmıştır.¹² Ancak, Sakarya Meydan Muharebesinin ardından da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki tartışmalar Yunan ordularına saldırının ne zaman olacağı ve Mustafa Kemal Paşa'ya verilen başkomutanlık yasaının uzatılıp uzatılmayacağıdır.¹³ Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa ve emrindeki komutanlar yeni bir taarruz savaşının başlatılabilmesi için ordunun, milletin ve meclisin hazırlanması gerektiğini düşünmüşlerdir.¹⁴ Bu kapsamda er sevkinin kolaylaştırılması amacıyla askerlik dairesine eşit Erat Tetkik Kurulu

⁹ Ellinor Morack, "Refugees, Locals and "The" State: Property Compensation in the Province of Izmir Following the Greco-Turkish Population Exchange of 1923", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, C. II/ S. 1, Law and Legality in the Ottoman Empire and Republic of Turkey (Spring 2015), s. 149.

¹⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272.0.0.12/43.64.18; BCA, 272.0.0.12/42.57.28; *T.C. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi (ZC)*, D.2, C.16, B.87. 25.3.1925, s.202-207; "İlan," *Mağnisa*, 31 Ocak 1925; "Dahiliye Vekili Cemil Beyefendinin Mecliste Mübadiller Hakkında Mühim Beyanati," *Amasya'da Emel*, 28 Mart 1925; Ercan Çelebi, *Mübadele İmar ve İskân Vekaleti (Kuruluşu, Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 2005. s.149-150.

¹¹ Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan: Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015, s.83.

¹² A. Rıza, "1922 Başında Askeri Vaziyet", *Milliyet*, 25 Ağustos 1932.

¹³ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 454.

¹⁴ Selek, *age.*, s. 709.

İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi
Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat

kurulmuştur. Böylece Temmuz 1922'ye dek 1901 doğumlular silahaltına alınmıştır.¹⁵ Ayrıca, kurslar, talimgâhlar ve tatbikatlar yapılarak silah ve mühimmat sayıları arttırılmıştır. Örneğin tüfek sayısı 47.342'den 98.956'ya çıkarılırken top sayısı da 165'ten 323'e çıkarılmıştır.¹⁶ Sakarya Meydan Muharebesi Türk İstiklal Harbinde bir dönüm noktası olduğundan askeri tedbirlerin yanı sıra uluslararası diplomasi alternatif bir çözüm olarak düşünülmüştür. Ancak İtilaf Devletlerinin Sevri dayatma çabalarından dolayı askeri çözüm daha ağır basmıştır.¹⁷

Askeri tedbirlerin ardından toplumsal, ekonomik ve mali tedbirler de alınmıştır. Ankara Hükümeti savaşa odaklı bir askeri, mali ve iktisadi program uygulamıştır. Bu bağlamda para sıkıntısını aşmak için vergi gelirlerinin arttırılması hedeflenmiştir. 15 Nisan 1922 tarihinde gerek çay, şeker, kahve ve petrolden alınan tüketim vergilerinin oranı arttırılmış gerek deniz taşıtlarından alınan vergi arttırılmış gerekse sigara, kâğıt, kibrit ve kav kutularından alınan vergiler arttırılmıştır.¹⁸ Bu kanunlar mali geliri arttırmak amacıyla Mart-Nisan 1922 tarihinde çıkartılmış toplam 11 kanundan oluşmaktadır.¹⁹ Gerek Batı Anadolu'daki verimli tarım alanlarının işgal altında olması gerekse askere alımların neden olduğu iş gücü açığından dolayı üretim düşmüştür. Bu da hükümetin vergi gelirlerini olumsuz yönde etkilemiştir.²⁰

Savaş öncesindeki bir yıllık hazırlık devresinde alt yapı ve ulaşım gibi konularda planlamalar yapılmıştır. Bu yüzden gerek asker gerekse mühimmat ve gıda sevkiyatında demiryolları önemli bir işlev görmüştür. Bu tarihlerde Anadolu'da yedi önemli demiryolu ağı bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1872-1918 arası dönemde İstanbul'dan

¹⁵ Rauf Atakan, "Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz ve Takip Harekâtında İdari Faaliyetler ve Lojistik", *T.C. Genelkurmay Başkanlığı Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 213.

¹⁶ Selek, *age.*, s. 717.

¹⁷ Sadık Sarısamam - Uğur Üçüncü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, C. XXV/ Yıl 9, 2016, s. 270-271.

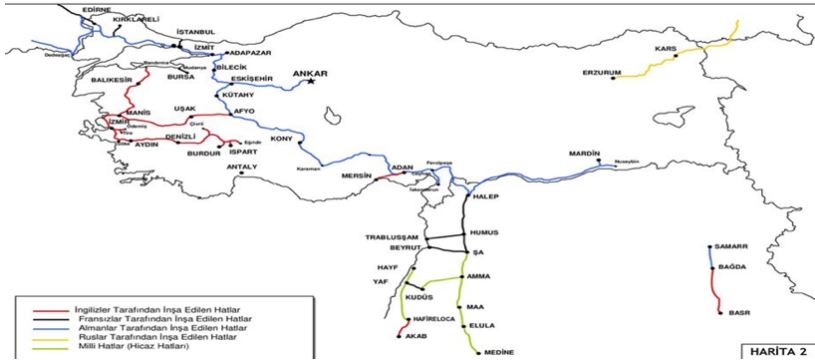
¹⁸ Necmettin Şahin - Akif Yılmaz, *Milli Mücadele Stratejisinin Mali İktisat Boyutu ve Sosyo-Ekonomik Dinamikleri*, Vergi Müfettişleri Derneği, İzmir 2015, s. 220-222.

¹⁹ Selek, *age.*, s. 715.

²⁰ Şahin - Yılmaz, *age.*, s. 228.

başlayıp İzmit ve Eskişehir üzerinden Ankara'ya bağlanan Anadolu Demiryollarıdır. Yine bu hatla bağlantılı olarak aynı tarih aralığında Eskişehir'den başlayan Konya, Adana ve Halep üzerinden Bağdat'a uzanan Bağdat Demiryolu inşa edilmiştir. Üçüncü hat 1886 yılında inşa edilmiş ve Mersin'i Adana'ya bağlamıştır. Dördüncü hat 1865-1899 tarihleri arasında İzmir'den başlayıp Salihli, Alaşehir ve Uşak üzerinden Afyon'a devam eden hattır. Beşinci hat da yine 1912 yılında inşası tamamlanmış olan ve İzmir'den başlayıp Manisa ve Soma üzerinden Bandırma'ya giden hattır. Altıncı hat Anadolu'nun en eski demiryolu hattı olan ve 1856'da inşa edilen İzmir -Aydın Demiryolu olup bu hat 1912'de Isparta'ya dek uzatılmıştır. Son hat da yapımı 1875'te tamamlanan Bursa Mudanya Demiryoludur.²¹

Harita 1: 1918 Yılına Kadar Anadolu'da İnşa Edilen Demiryolları
Kaynak: Suat Aksoy, *Kalkınma Sürecinde Türkiye'de Ulaşım: 1980'den Günümüze Demiryolu Deneyimi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 79.

Dolayısıyla stratejik açıdan düşünüldüğünde Eskişehir, Anadolu ve Bağdat demiryollarının kesişim noktasında yer alırken Afyon da İzmir ve Akdeniz sahillerini kontrol eden ve Bağdat Demiryollarına

²¹ İhsan Erdem Sofracı, "Millî Mücadele Döneminde Anadolu'nun Ekonomik ve Mali Durumuna Dair Bir Analiz", *Millî Mücadele 1920*, Ed. İbrahim Bozkurt - Umut Karabulut, Nobel Yayıncılık, Ankara 2020, s.228-229; Kemal Beydilli, Bağdat Demiryolu, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IV, 1991, s. 442-444; Suat Aksoy, *Kalkınma Sürecinde Türkiye'de Ulaşım: 1980'den Günümüze Demiryolu Deneyimi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 79.

İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi
Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat

hâkim bir kavşaktır. Dolayısıyla Büyük Taarruz en başından beri bir strateji savaşıdır.²² Afyon'un hem İzmir ve İstanbul demiryollarının kesişim noktasında bulunması hem de Ankara'ya yakın olmasından dolayı Yunanlılar bu şehri 28 Mart 1921- 7 Nisan 1921 tarihleri ile 13 Temmuz 1921-27 Ağustos 1922 tarihleri arasında işgal edip karargahlarını bu şehirde kurmuşlardır.²³ Bu yüzden her iki ordunun tüm dikkati Afyon üzerine toplanmış ve geliştirecekleri tüm askeri stratejilerde hem Afyon'un coğrafi konumu hem de Sakarya Meydan Muharebesindeki askeri vaziyet dikkate alınarak adımlar atılmıştır.

Nitekim Sakarya Meydan Muharebesi bir ölçüde her iki ordunun da karşılıklı olarak birbirilerini tüketme savaşına dönüştüğünden Türk ordusu Eylül 1921'de yorgun düşmüştür.²⁴ Sakarya Meydan Muharebesinde cephe azaldığından süngü savaşı dahi yapılmıştır. Tüm bu zorluklara rağmen, Yunan ordularının yurttan atılabileceği ümidi de ilk kez Sakarya Meydan Muharebesinde oluşmuştur.²⁵ Bu yüzden cephede bir yandan asker sayısının artırılması ve buna paralel olarak gıda ve iaşenin karşılanması bir zorunluluk haline gelmiştir.²⁶ Hatta düşmanı yurttan atmak için Türk ordusunun planladığı bir taarruz savaşı öncesinde barınma, silah, giyim kuşam, gıda ve iaşe eksikliklerinin giderilmesinin de zorunlu olduğu düşünülmüştür. Hem Akşehir, Konya ve Mersin demiryoluna hâkim bir yerden nakliyenin rahatça sağlanabilmesi hem düşmanın Akdeniz ile bağlantısının koparılması hem de Yunan ordularının askeri durumu göz önüne alındığında ani ve baskın şeklinde bir askeri harekâtın düzenlenebilmesi için Afyonkarahisar bir taarruz merkezi olarak uygun görülmüştür.²⁷ Taarruzun Afyon'dan başlaması durumunda Afyon-İzmir demiryolu hattı kesilecek Yunan orduları iaşesini tedarik

²² Öksüz- Köse, agm., s. 214;

²³ Damla Ertay, "Millî Mücadele Döneminde Emirdağ", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. VIII, S 25, 2020, s. 178-179.

²⁴ Cevdet Kerim, "Anadolu'daki Harp: 30 Ağustos'a Doğru", *Vakit* 26 Ağustos 1932; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s. 485-486.

²⁵ Şahin-Yılmaz, *age.*, s. 219; Çetin, agm., s.175-193.

²⁶ Ahmet Emin Yalman, "Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.III, S.12, 1993, s. 419.

²⁷ Rıza, "1922 Başında Askeri Vaziyet", *Milliyet*, 25 Ağustos 1932; Abidin Daver, "Zaferlerin Zaferi", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1933.

etmekte zorlanacaktır.²⁸ Ayrıca Afyon'da Yunan ordusunun önemli oranda bir cephaneliğinin bulunması da taarruzun sıklet merkezinin Afyon seçilmesinde etkili olmuştur.²⁹ Bu bölge tam olarak Akarçay ve Dumlupınar Havzasının civarındır.³⁰

2.Büyük Taarruz Meydan Muharebesi ve Askerler

Stratejik bir savaş planının yanı sıra savaşı icra edecek iyi komutanlara da ihtiyaç duyulmuştur.³¹ Savaşı idare etme noktasında gazi meclisten Başkomutanlık yetkisi alan lider Mustafa Kemal (Atatürk) Paşadır. İki bölümden oluşan Batı Cephesi'nin başındaki komutan ise İsmet (İnönü) Paşa'dır. İsmet Paşa'nın emrinde I. Ordu komutanı önce Ali İhsan Paşa ve daha sonra Nurettin Paşa olmuştur. II. Ordu komutanı ise Yakup Şevket Paşa'dır.³² Mustafa Kemal Paşa taarruzun zamanına haziran ayında karar vermiştir. Başkomutanlık yetkisine sahip olan Paşa bu savaşın planlamasını Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa ve Milli Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Paşa ile kararlaştırmıştır.³³ Bu savaşta başarının anahtarı ise gizlilik ve ani bir baskındır.³⁴ Mustafa Kemal Paşa komutanları futbol maçı bahanesiyle 28 Temmuz 1922 tarihinde Akşehir'de toplamıştır.³⁵ Akşehir Batı Cephesinin merkez karargâhıdır. Mustafa Kemal Paşa, General Towshend ile görüşmesi sonrasında İngilizlerin Misâk-ı Millî'yi tanımak istememesi ve Yunan ordularının Eskişehir-Afyon hattında bulunması karşısında askeri taarruzun tek seçenek olduğuna kanaat getirmiştir.³⁶ Mareşal Fevzi Çakmak'a göre Büyük Taarruzun isminin Başkomutanlık Meydan Muharebesi olarak da adlandırılma nedeni savaşta kesin sonucun sağlanması, Başkomutan Mustafa Kemal

²⁸ "Afyon Tepelerinde Büyük Taarruz Başlamıştı", *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1935.

²⁹ Öksüz-Köse, agm., s. 212

³⁰ Muzaffer Uyan ve İbrahim Yüksel, *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, Afyon Valiliği, Afyon, 2004.

³¹ Rıza, "1922 Başında Askeri Vaziyet"; Abidin Daver, "Zaferlerin Zaferi".

³² Erdem, *agt.*, s.456-457.

³³ Fehmi Akın, "Atatürk ve Fevzi Çakmak'ın Gözüyle Büyük Taarruz", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 2, 2008, s. 99.

³⁴ Rıza, "1922 Başında Askeri Vaziyet"; Abidin Daver, "Zaferlerin Zaferi".

³⁵ Erdem, *agt.*, s.460.

³⁶ BCA, 030.10.0.0/54.354.31; Sarısamam - Üçüncü, agm., s. 281-282; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Kurtuluş Savaşımız 1919-1922*, T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Ankara 1973, s. 182.

İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat

Paşa'nın gözetim ve denetiminde sevk ve idarenin sağlanması ve Batı Cephesindeki orduların bu kutlu günü Başkomutanlık günü olarak adlandırmalarından kaynaklanmaktadır.³⁷

Batı Cephesindeki ordulardan ilki Afyon'un güneyinde bulunan I. Ordu'dur. Diğeri ise daha kuzeyde ve Afyon'un doğusunda yer alan II. Ordu'dur.³⁸ Batı Cephesi karargâhı Akşehir'de, Kocaeli Grubu Karargâhı Geyve'de, II. Ordu Grubu Karargâhı Bolvadin'de 5. Süvari Kolordusu Ilgın'da ve 1. Kolordu Karargâhı ise Çay'da kurulmuştur.³⁹ Buna karşın, Marmara Denizi kıyılarından Menderes'e kadar 715 kilometrelik bir alanda 12 tünden oluşan Yunan orduları Türklerin top atışları ile telefon hatları koptuğundan ciddi haberleşme sıkıntıları yaşamıştır. Hatta Yunan ordularının mevcudu dolgun ve harekât kabiliyetleri ise hantaldır. Buna karşın Türk ordusunun sevk ve idaresi daha kolaydır.⁴⁰ Neticede Afyon üzerinden yapılabilecek bir baskının çabuk ve kesin sonuç vermesi düşünülmüştür.⁴¹ Buna karşın Yunan ordularının merkez karargâhı ise İzmir'de olup I. Kolorduları Afyon'da, II. Kolordu Gazlıgöl'de ve III. Kolordu ise Eskişehir'dedir.⁴² Yunan tarafında ise üç strateji öne çıkmıştır. Ya Atina'ya geri dönecek ya var olan kazanımlar korunmaya çalışılacak ya da Mustafa Kemal ile savaşarak hedef büyütülecektir. Yunan subaylar bu sonuncu seçeneği tercih edecekler ve başarısız olacaklardır.⁴³

Taarruzun başlangıcından sekiz gün evvel Ankara'dan ayrılıp Akşehir'e gelen Mustafa Kemal düşmanı yanılmak için Ankara'da bulunduğu ve 21 Ağustos 1922 tarihinde Çankaya'da bir çay partisi düzenleyeceği yönünde basında bir haber yayınlanmasını sağlamıştır.⁴⁴ Bu bir oyalama ve şaşırtma taktiğidir. Ayrıca Türk tarafı

³⁷ Akın, agm., s. 108.

³⁸ Zekeriya Türkmen, "Türk İstiklal Savaşında Büyük Taarruz", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 380, 2018, s.19.

³⁹ Sarısamam - Üçüncü, agm., s. 273.

⁴⁰ Erdem, *agt.*, s.456-457.

⁴¹ Erdem, *agt.*, s. 460.

⁴² Sarısamam-Üçüncü, agm., s. 274.

⁴³ Öksüz-Köse, agm., s.214.

⁴⁴ Uyan-Yüksel, *age.*, s.127.

bu savaşta karşı tarafı imha etmeyi amaçlamıştır.⁴⁵ Bu bağlamda Afyon mıntıkası dūřmanın en hassas ve en kuvvetli olduğu bir yerdir. Taarruzun mıntıkasının yanı sıra zamanlaması da çok önemlidir. Taarruzdaki amaç ani bir baskınla karşı tarafta psikolojik bir endişe ve şaşkınlık yaratarak Yunan ordularının hızlı bir takip yoluyla Anadolu'dan sürölüp atılmasıdır. Bu takip kısa vadede Yunan ordularının hem mevzi tutmalarını engelleyerek savaşı bitirmeyi hem de uzun vadede bağımsızlığa giden sürecin önünü açmayı hedeflemiştir.⁴⁶ Bir takip harekâtı olan Büyük Taarruz Meydan Muharebesi İkinci Viyana Kuşatmasından sonra yaşanan 400 küsur yıllık geri çekilmenin son bulduğu Türk kimliğini Anadolu ve Rumeli'den silmek isteyen řark Meselesine ve Sevr'e askeri bir başkaldırır.⁴⁷

Taarruzun ağırlık merkezi I. Ordu olsa da stratejik saldırılarda bulunan II. Ordu olmuştur.⁴⁸ Türkler, dūřmanı yanlardan ve geriden kavrayarak önüne katıp ani bir baskınla imha edecek plana Sad Planı adını vermişlerdir.⁴⁹ Bu planının adına "Sad" denmesinin nedeni gizli ve şifreli bir plan olmasından dolayı Sandıklı Kasabasının ilk harfi ile adlandırılmıştır.⁵⁰ Bu plana göre Eskiřehir-Afyon hattında bulunan Yunan orduları iki koldan cephede tutulacaktır. Ali İhsan Pařa komutasındaki I. Ordu Afyon Uřak arasını tutarken, asıl saldırı Afyon üzerinden yapılarak dūřmanın hem İzmir ile hem de Eskiřehir ile demiryolu bağlantısı kesilecektir.⁵¹ Bu harp tekniği ačasından Yunan ordularını şaşırtmak amacıyla tüm cephe hattı boyunca bir saldırı şeklinde gerçekteştirilmiştir. Ancak asıl büyük saldırı Afyon'un güneyinde bulunan Meřecik Sirtından Ahır Dağına kadar olan bölgeden yapılan taarruzlardır. Burada yer alan Koroęlu Kalesi, Karatepe ve Tavřantepe alınmış ve böylece Fahrettin Pařa komutasında bulunan 5. Süvari Kolordusu Sandıklı yakınlarındaki

⁴⁵ "Başkumandanlık Meydan Muharebesinden Sonraki Takip", *Tan*, 30 Ağustos 1937.

⁴⁶ Abidin Daver, "30 Ağustos Zaferi", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1936.

⁴⁷ Türkmen, agm., s.16

⁴⁸ Türkmen, agm., s.19.

⁴⁹ "SAD Planının Tahlili", *Tan*, 30 Ağustos 1937; "Sad Planı", *Anadolu*, 30 Ağustos 1939.

⁵⁰ Akın, agm., s. 99.

⁵¹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı (Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983; Akın, agm., s. 99.

İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi
Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat

Ahır Dağından Sincanlı Ovasına geçerek Yunan ordularını iki ateş arasında bırakmayı başarmıştır. Bu durum Türk ordusuna askeri üstünlük kazandırmıştır.⁵² Büyük Taarruz Meydan Muharebesine dair harp raporları gün be gün tutulmuş olup gidişat hakkındaki bilgiler TBMM ile paylaşılmıştır.⁵³

Bu bağlamda Büyük Taarruz planlamayı, aklı ve coğrafyayı dikkate alan stratejik bir askeri harekâttir. Türk askerinin kahramanca savaştığı bu savaşta İngilizlerin iki yılda alamazlar dedikleri bu bölgeler iki saatte Türklerin eline geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa kendi ifadesi ile “düşmanı, vatanın haremî ismetinde boğmuştur”.⁵⁴ Bu taarruzda Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük yardımcıları ise Batı Cephesi Kumandanı İsmet (İnönü) Paşa ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa'dır. Taarruz hazırlığı 13 Eylül 1921'den 25 Ağustos 1922'ye kadar yaklaşık bir yıllık süre zarfında düşünülmüştür.⁵⁵

Ayrıca savaş için orduların hazırlıklarının yanı sıra savaşın zamanlamasını da büyük oranda iklim koşulları tayin etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, savaş için öncelikle halkın tahıl ürünlerini hasat etmesini beklemiştir. Nitekim savaşta halkın ve ordunun gıda ve iâşesi önem arz etmektedir. Diğer taraftan da sonbahardan önce bu harekâtın yapılmasını sağlayarak askerinin gece ayazında açık arazilerde geceyi rahatça geçirebilmesini mümkün kılmıştır. Ordunun yakacak ihtiyacı da ormanlardan karşılanmıştır.⁵⁶ Ayrıca Yunan ordularının taarruz beklentisinin düştüğü bir dönemde saldırıya geçilmiş ve bir harp psikolojisi uygulanmıştır. Hatta gerek Yunan orduları komutanı Yeoryos Hacıanestis'in isteksiz tutumu, gerekse Yunan ordularının bir kısmının Trakya'ya kaydırılması onlar açısından stratejik hatalar olmuştur.⁵⁷ Nitekim Yunan orduları komutanı Hacıanestis savaş

⁵² BCA, 030.10.0.0/54.355.12; Sarısaman - Üçüncü, agm., s. 282-283

⁵³ *İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar*, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1994, s. 125.

⁵⁴ Abidin Daver, “Zaferlerin Zaferi”.

⁵⁵ Cevdet Kerim, “Anadolu'daki Harp: 30 Ağustos'a Doğru”, *Vakit* 26 Ağustos 1932.

⁵⁶ Şahin-Yılmaz, *age.*, s. 252-254.

⁵⁷ Öksüz-Köse, agm., s. 221-222.

İzmir'den telgrafla yönetirken Türklerin başkomutanı Mustafa Kemal ve askeri kurmay kadro bizzat cephede hazır bulunmuştur.⁵⁸

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nde orduların elinde bulunan silah ve teçhizat sayıları noktasında bir belirsizlik vardır. 26 Ağustos 1936 tarihli Vakit gazetesi yazarı Cevdet Kerim'e göre taarruzdan bir gün önce Eskişehir'den Afyon'a oradan da Menderes Vadisi boyunca Aydın'a kadar olan Batı Anadolu coğrafyasında 206.000 askerden oluşan Yunan ordusu mevcuttur. Bu ordunun elinde 90.000 kılıç ve tüfek, 3200 hafif makineli ve 1.000 ağır makineli tüfek ve 320 top bulunmaktadır. Buna karşın merkez karargâhı Konya Akşehir'de bulunan Türk ordusu ise 225.000 askere sahip olup 99000 kılıç ve tüfeğe, 2.025 hafif makineli tüfeğe, 839 ağır makineli tüfeğe, 323 topa sahiptir.⁵⁹ Bir diğer örnek ise 1937 yılının 30 Ağustos tarihinde Celal Dinçer tarafından kaleme alınan yazıda Yunan ordusunun 203.000 askeri, 83.000 tüfeği, 1,002 ağır makineli tüfeği 3.152 hafif makineli tüfeği, 352 topu ve 200 kılıcının bulunduğudır. Buna karşın Türk ordusunun ise 189.900 askeri, 98.856 tüfeği, 839 ağır makineli tüfeği, 2.025 hafif makineli tüfeği, 323 topu ve 5,000 kılıcı bulunduğu belirtilmektedir.⁶⁰ Ayrıca, Kadri Demirkaya ise 1943 tarihli yazısında Yunan ordusunun 105.000 tüfeği, 3.100 hafif makineli tüfeği, 1.000 ağır makineli tüfeği, 12 tayyaresi, 352 topu ve 1.200 süvarisine sahip olduğunu yazmaktadır. Ancak, Türk tarafının ise 95.000 tüfeği, 900 hafif makineli tüfeği, 839 ağır makineli tüfeği, 329 topu, 5 tayyaresi ve 2500 süvarisinin olduğunu belirtmektedir.⁶¹ Amerikan Arşivi'ne yansıdığı kadarıyla ise Türk Genelkurmayı'na göre Yunan ordularının elinde 180.000 asker, 88.000 tüfek, 3.000 makineli tüfek ve 300 top ve 69 uçak bulunmaktadır. Türk ordusunda ise 1912'den beri süregelen savaşlardan dolayı firar eden askerlerden geriye 92.000 asker, 48.000 tüfek, 819 makineli tüfek 145 top ve 35 uçak bulunmaktadır.⁶² Yunan

⁵⁸ Erdem, *agt.*, s. 468.

⁵⁹ Cevdet Kerim, "Anadolu'daki Harp: 30 Ağustos'a Doğru".

⁶⁰ Celal Dinçer, "Bayramların Bayramı", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1937.

⁶¹ Kadri Demirkaya, "Büyük Zaferin Yıl Dönümünde", *Son Posta*, 30 Ağustos 1943.

⁶² Öksüz - Köse, *agm.*, s. 212-216.

İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat

ordusu teknik açıdan üstün olsa da kendi vatanlarını savunan Türklerin ise moral ve motivasyonları yüksektir.⁶³

Sebahattin Selek'e göre Türk tarafının 186.900 askeri varken Yunan ordularının 195.000 askeri bulunmaktadır. İkinci olarak Türklerin elinde 98.596 adet tüfek bulunurken Yunanlıların elinde 130.000 adet tüfek mevcuttur. Son olarak top sayıları konusunda ise Türklerin 323 topu varken Yunanlıların 344 adet topu vardır.⁶⁴ Büyük Taarruz Meydan Muharebesi uzun mesafede bir askeri takip harekâtı olduğundan bu savaşta ağır silahlar daha nadir kullanılmış ve daha çok piyade silahları ve makineli silahlardan yararlanılmıştır.⁶⁵

Tablo-1 Büyük Taarruz Meydan Muharebesinde Orduların Sayıları ve Teçhizatları

Millet	Asker		Tüfek	Makineli Tüfek		Top	Kılıç	Uçak	Kamyon	Ambulans
	Subay	Er		Hafif	Ağır					
Türk	8,659	199,283	100,352	2,025	839	323	5,282	10	198	33
Yunan	6,565	218,432	90,000	3,139	1,280	418	1,280	50	4,036	1,776

Kaynak: Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 457.

Yunan ordularının askeri başarısı ve Yunanistan'daki Kral Konstantin'in tahtta kalması ya da siyasi başarısı arasında karşılıklı bir bağ vardır. Bir diğer ifade ile Yunan ordularının Anadolu'daki başarılarının Kral Konstantin'in tahtını sağlamlaştıracağı düşünülmüştür.⁶⁶ Ancak, Yunanistan'da tüm kamuoyu hemfikir değildir. Özellikle Antivenizelist cepheden bir gazeteci olan G. Vlahos'un 27 Ağustos 1922 tarihinde *Kathimerini* (Her Gün) gazetesinde kaleme aldığı *İkade* (Evine) adlı makale Yunan

⁶³ Şahin-Yılmaz, *age.*, s. 260.

⁶⁴ Selek, *age.*, s. 718.

⁶⁵ Sarısan- Üçüncü, *agm.*, s. 275.

⁶⁶ Türkmen, *agm.*, s.17.

ordularının moral ve motivasyonunu kırıp cepheden eve kaçışlarını hızlandırmıştır.⁶⁷ Büyük hayal kırıklığı içinde silahlarını dahi bırakarak kaçan Yunan askeri geri çekilirlerken de yerleşim yerlerini ateşe vermişlerdir.⁶⁸ 1919-1922 yılları arasında Yunan ordusunda 812 subay kaybedilmiş, 131 subay yaralanmış 465'inin akıbeti belli olmamakla birlikte 1.696 subay da yaralıdır. Bunun yanı sıra 18.550 er hayatını kaybetmiş, 17.630'nun akıbeti belli olmamakla birlikte 47.184'ü yaralanmıştır. Türk ordusu İnönü Savaşlarından beri Yunan askerleri esir alınmaya başlanmıştır. Esir alınan subaylar Kayseri ve Konya'ya gönderilirken esir erler ise imar işlerinde çalıştırılmıştır. Savaş döneminde toplam esir sayısı 25.296'dır. Bu sayının 3'ü general, 381'i subay, 14.385'i asker ve 10.587'si sivilidir. Tüm esirlere tifüs, tifo ve dizanteri aşılı yapılmıştır.⁶⁹ Yaralı askerlerin tedavileri Konya, Adana, Ankara ve Adapazarı'ndaki hastanelerde yapılmıştır.⁷⁰

Büyük Taarruz Meydan Muharebesi de tıpkı Malazgirt Muharebesi gibi vatan kuran, vatanın bütünlüğünü sağlayan ve tarihe yön veren bir savaş olmuştur. Bu zaferlerin her ikisi ağustos ayında kazanıldığı gibi her ikisinde de Yunan tarafının komutanları esir alınmıştır. Örneğin Sultan Alparslan Romen Diyojeni Mustafa Kemal de Trikupis'i esir almıştır.⁷¹ Komutanlarının yanı sıra 391 Yunan subayı ve 4.385 Yunan askeri 2 Eylül 1922 tarihinde Kütahya'nın Uşak kazası civarında esir alınmıştır.⁷² Ancak savaş çok ani ve hızlı geliştiği için Yunan ordularının verdiği zayıflar konusunda net bilgiler mevcut değildir. Yunan ordularının geri çekilmesi esnasında 100 kadar otomobil ve 150 kadar top ele geçirilmiştir. Süreç uzadıkça 8 Eylül 1922 tarihinde ise ele geçirilen top sayısı 284'e, otomobil sayısı 1.400'e ve uçak sayısı ise 23'e yükselmiştir. Ayrıca savaşta

⁶⁷ Erdem, *agt.*, s.471.

⁶⁸ Jeffrey Meyers, "Hemingway's Second War: The Greco-Turkish Conflict", *Modern Fiction Studies*, Spring 1984, C. XXX, S. 1, Bahar 1984, s. 28.

⁶⁹ Erdem, *agt.*, s. 478- 479.

⁷⁰ Uğur Üçüncü, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2010, s. 148.

⁷¹ *İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar*, s. 155; M. Altay Köymen, "Başkomandanlık Meydan Muharebesi ve Diğer Meydan Muharebeleri Arasındaki Yeri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. X, S. 29, 1994, s. 317-322.

⁷² Hikmet Süer, "Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı", *T.C. Genelkurmay Başkanlığı Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 182.

İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi
Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat

1.200 makineli tüfek, 4.000 otomatik tüfek, 8 tank ve 60.000 giysi ile 80.000 fotin de ele geçirilmiştir.⁷³ Ağır ve hafif toplar gibi askeri malzemelerin yanı sıra⁷⁴ Yunan orduları yakacak malzemelerinden tıbbi ilaçlara ve gıda maddelerine kadar tonlarca malzemeyi bırakıp kaçmışlardır. Bu kaçış esnasında esirler, firarlar ve ölümler de yaşanmıştır. Örneğin Afyon'da 40.000 çuval şeker ve 629 ton maden kömürü bırakmışlardır.⁷⁵

Türkler bu savaşta askerin cephanelik ihtiyacından giyim kuşamına varıncaya dek birçok ihtiyacını Akdeniz, Orta Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu gibi işgalden kurtarılmış bölgelerde hem Tekalif-i Milliye Emirleri yoluyla⁷⁶ Türk milletinden hem de başta Sovyetler Birliği olmak üzere Hint Müslümanları ve Türk Cumhuriyetlerinden gelen yardımlar ile karşılamıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği başta olmak üzere İtalya ve Fransa'dan bazı silah ve mühimmatlar alınmıştır. Buna karşın Yunan ordularının ihtiyaçları İngiltere tarafından sağlanmıştır.⁷⁷ Bu yüzden de Türk ordusu silah ve teçhizat açısından sıkıntı yaşamıştır.⁷⁸ İtalyanları ve Fransızları Türklerle iş birliğine iten faktörlerden biri hiç şüphesiz Sakarya Meydan Muharebesinde Türklerin başarısı ve ardından bu iki devletin Anadolu politikası noktasında İngilizlerle yaşadığı görüş ayrılıklarıdır.⁷⁹

3. Büyük Taarruz Meydan Muharebesinde Köylüler ve Gündelik Yaşam

Tüm bu sıkıntılara rağmen yine de Büyük Taarruz Meydan Muharebesinde Türk ordusu silah ve cephanesi açısından İnönü ve Sakarya'dan daha güçlüdür.⁸⁰ Batı Cephesinin gıda ve iaşe tedarikinde 120.000 insan ve 35.000 yük hayvanı yer almıştır. Neticede ülke dâhilinde yeterli oranda tahıl üretilse de bunların nakliyesi oldukça

⁷³ *İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar*, s. 141-143; Üçüncü, *agt.*, s. 143.

⁷⁴ *TBMM ZC*, D.1, C. 22, 92. Birleşim, 28 Ağustos 1922, s. 2

⁷⁵ Üçüncü, *agt.*, s. 144-146.

⁷⁶ Şahin-Yılmaz, *age.*, s. 230.

⁷⁷ Erdem, *agt.*, s. 459.

⁷⁸ Abidin Daver, "Zaferlerin Zaferi", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1933.

⁷⁹ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi* (12. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 164.

⁸⁰ "Afyon Tepelerinde Büyük Taarruz Başlamıştı", *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1935.

zor olmuştur.⁸¹ Bu noktada besin bir savaşta ordunun temel yakıtıdır. Askerler ve onların nakil aracı olan yük hayvanları enerjilerini de gıdadan almaktadır. Bu noktada silah ve mühimmat kadar önemli bir kriterdir.⁸²

Sosyo-ekonomik açıdan ülke ekonomisinin temelini teşkil eden tarımsal üretim bir yandan büyük bir zarara uğrarken tarımsal üretimde iptidai üretim koşulları ve geçimlik tarımsal üretimin yapıldığı görülmektedir. Buna bağlı olarak iş gücü kıt, üretim iklim koşullarına bağlı, verimlilik düşük ve nadas uygulaması yaygındır. Bu yüzden de ekilebilir toprakların bir kısmında üretim yapılmamıştır. Üretimin yanı sıra ürünün kasaba pazarlarına nakliyesi de oldukça zordur. Mahsulün bol olduğu yıllarda fiyatlar gerilerken az olduğu yıllarda ise kıtlıklar yaşanmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında ise ürünün tek alıcısı Ankara Hükümeti olduğundan fiyatlar da hükümet tarafından belirlenmiştir. Ancak savaş ortamında artan iş gücü açığı, güvenlik açığı, masraflar ile üretim araçları noksanlığı ve pazar sıkıntısından dolayı üretim yarı yarıya düşmüştür. Ancak diğer yandan da üretim arttırılarak savaşın finansmanı için vergilerin arttırılmaya çalışıldığı da görülmektedir. Nitekim savaş koşullarında temel referans askerin gıda ve iaşe ihtiyacını karşılamak üzerine yoğunlaşmıştır.⁸³

Savaş ekonomisi kapsamında Afyon'u Çukurova'ya bağlayan demiryollarının geçtiği Isparta, Konya ve Adana gibi vilayetlerde üretilen tahılların ihracatı yasaklanarak orduya nakli sağlanmıştır.⁸⁴ Bir diğer ifade ile gıda ve iaşenin karşılanmasında cephe gerisinden ileriye doğru bir nakliye stratejisi izlenmiştir.⁸⁵ Bunu fark eden Yunan orduları demiryollarına zarar vererek geri çekilmiştir. Bunun en önemli örneği Ankara-Eskişehir demiryoludur.⁸⁶ Böylece hem Türk ordusunun ilerleyişini yavaşlatmayı hem de Türk ordusunun gıda sıkıntısı yaşamasına neden olmayı hedeflemişlerdir. Bu noktada

⁸¹ Şahin-Yılmaz, *age.*, s. 230-244.

⁸² Tom Standage, *İnsanlığın Yeme Tarihi*, Maya Kitap, İstanbul 2018, s. 185-190.

⁸³ Ahmet Emin Yalman, "Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.III, S.12, 1993, s. 420-422.

⁸⁴ Şahin-Yılmaz, *age.*, s. 252.

⁸⁵ Yalman, *agm.*, s. 424.

⁸⁶ Rauf Atakan, "Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz ve Takip Harekâtında İdari Faaliyetler ve Lojistik", *T.C. Genelkurmay Başkanlığı Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 215.

İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat

Türklerin dört iase nakil yolu bulunmaktadır. Bunlardan ilki İzmit-Adapazarı ve İncirlik, ikincisi Abkara- Beylik ve Akhor; üçüncüsü Çay-Konya ve son olarak da Denizli-Dinar'dır.⁸⁷ Giyim kuşam açısından ise ordunun çamaşır, elbise, portatif çadır ve ayakkabı ihtiyacı olmuştur. Örneğin 25 Ağustos 1922 tarihinde savaş tarihinden bir gün öncesinde dahi 93.214 kaput ve 110.328 giyecek eksliği vardır. İtalya'dan alınan giyim eşyalarının yanı sıra Yunan ordularından ele geçirilen giyecek eşyaları ele geçirilmiştir. Tabloya göre askeri ihtiyaçların hiçbirisi tam olarak tedarik edilememiştir. Ancak kaput ihtiyacı en az karşılanabilirken pantolon ve portatif çadır ihtiyacı nispeten daha çok karşılanabilmiştir.⁸⁸

Tablo-2 Büyük Taarruz Meydan Muharebesinde Askerin Giysi İhtiyacı

Eşyanın Cinsi	İhtiyaç Sayısı	Dağıtılan Sayı
Kaput	95.114	1.900
Ceket	85.596	18.066
Pantolon	89.476	37.166
Don	358.826	78.900
Gömlek	357.384	78.500
Portatif Çadır	144.783	66.636

Kaynak: Rauf Atakan, “Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz ve Takip Harekâtında İdari Faaliyetler ve Lojistik”, *T.C Genelkurmay Başkanlığı Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 219; Necmettin Şahin ve Akif Yılmaz, *Milli Mücadele Stratejisinin Mali İktisat Boyutu ve Sosyo-Ekonomik Dinamikleri*, Vergi Müfettişleri Derneği, İzmir, 2015, s. 256.

Kocatepe'den başlayan Büyük Taarruz Meydan Muharebesinde 27 Ağustos 1922 tarihinde ilk kurtarılan şehir Afyon olmuştur.⁸⁹ Ancak 27 Ağustostan sonra Yunan orduları çekilirken Afyon'un 22

⁸⁷ Öksüz - Köse, agm., s. 217.

⁸⁸ Şahin-Yılmaz, *age.*, s. 256.

⁸⁹ Eyüp Güngör, “Cumhuriyet Tanığı”, *Taşpınar*, S. 13, 2014, s. 48.

köyünü tamamen 31 köyünü ise kısmen yakmışlardır.⁹⁰ Afyon halkı hem şehirlerinin kurtuluşunu hem de Türk askerinin azmini coşkuyla kutlamıştır.⁹¹ 26 Ağustos -09 Eylül 1922 tarihleri arasında Yunanlılar Afyon'dan İzmir'e doğru geri çekilirken geçtikleri köy, kasaba ve kentleri yakmaya devam etmişlerdir. Hatta bu yangınları çıkartmak için özel tahrip taburları dahi kurmuşlardır. Yangınların sonucunda Manisa kırsalında yersiz yurtsuz ve evsiz kalan insanlar, toplumsal kargaşa ve savaş hali vardır. Bu yangınların nasıl çıkarıldığına dair Yunan erleri komutanlarının kendilerine emirler verdiğini söylerken komutanları ise erlerin disiplinsizliği ile giriştikleri hukuksuz işler olduğunu belirtmişler ve birbirlerini suçlamışlardır.⁹² Bu taburlar bir yerleşimi yakmazdan evvel öncelikle Rumları o bölgenin dışına çıkartarak bu katliamları gerçekleştirmişlerdir. Dolayısıyla yangınlar planlı ve bilinçli çıkartılmıştır. Yangınlara katliamlar ve gasplar da eşlik etmiştir. Yangınları çıkarttıktan sonra yangının büyümesi ve halkın telaşını arttırmak için yangın bombaları kullanılmıştır. Bu esnada kaçışan halk ise kurşunlanarak öldürülmüştür. Bölgedeki yangınlar hakkındaki bilgiler olayların tanıkları, gazeteciler ve mezalim komisyonlarının raporları aracılığıyla öğrenilmektedir.⁹³

Manisa ve Uşak'ın üçte biri yanmıştır.⁹⁴ Bu yangınlara dair trajediler o dönemler bu bölgeleri ziyaret eden Yakup Kadri ve Halide Edip'in romanlarında da bir trajedi olarak anlatılmıştır. Bu saldırılarda Türkler kendilerini dahi savunamadan hem canlarından hem de mallarından olmuşlardır.⁹⁵ Uşak'ta 8.132 ev, 9.740 köy evi 689 dükkân ve 119 cami yakılmıştır.⁹⁶ Harik-i hail olarak adlandırılan Manisa yangınında ise 10.700 ev, 13 cami, 2.728 dükkân ve 19 han yakılmıştır. F. Gadmer tarafından 1922'de çekilen 63 renkli fotoğrafta bu vahşet apaçık görülmüştür.⁹⁷ Bu yangınlar Salihli, Alaşehir ve Turgutlu kent merkezleri ve köylerinde de yoğun bir şekilde

⁹⁰ Uyan - Yüksel, *age.*, s. 116-117.

⁹¹ *İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar*, s. 134.

⁹² Erdem, *agt.*, s. 487-488.

⁹³ Üçüncü, *agt.*, s. 252-255.

⁹⁴ Jensen, Peter Kincaid. "The Greco-Turkish War, 1920-1922", *International Journal of Middle East Studies*, C. X, S. 4, 1979, s. 563.

⁹⁵ Çetin, *agm.*, s.175-193.

⁹⁶ Üçüncü, *agt.*, 257.

⁹⁷ Necdet Bilgi, "1922 Manisa Yangını: Harik-i Hail," *Kurtuluş: İzmir'in İşgalden Kurtuluşunun 98. Yılı*, Eylül 2020, s.85-93.

İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi
Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat

görülmüştür.⁹⁸ Yerleşim birimlerinin yanı sıra halkın gıda ihtiyacını karşılayacağı harmanları ve tarlaları da yakılmıştır. Bu durum hem yerli halkın gıda ihtiyacını zora sokmuş hem de ordu yangınlarla uğraşırken asayişini sağlamada zorlanmıştır. Neyse ki cephe gerisinden gıda ve iâşe temini sağlandığından Türk ordusu gıda ihtiyacını daha rahat karşılamıştır. Örneğin, her birliğin ardı sıra hayvan sürüleri götürülerek askerin yiyecek ihtiyacı karşılanmıştır. Ancak bu hayvanların yem ihtiyacı ancak kuru ot ve saman yoluyla karşılanmıştır. Ancak sıcak hava koşullarında Türk ordusu yanan köyler arasından ilerlerken Yunan ordularının tecavüz ederek ya da işkence yaparak katlettikleri insanları toplu halde su kuyularına doldurmaları yüzünden Türk askeri iâşecek su ihtiyacını karşılamakta zorlanmıştır. 1 Eylül 1922 tarihinde Yunan ordusu güç kaybedip geri çekilmeye başlayınca gıda ve iâşe ihtiyacını karşılamakta zorlanmıştır. Türk ordusunun gıda ambarları arkasından gelirken Yunan ordusunun gıda ile bağlantısı kopmuştur.⁹⁹

Bölgede yaşanan hadiseler dolayısıyla uzun süren işgaller yüzünden hemşerilerini göremeyen Afyon milletvekillerinden Ali, Mehmet Şükrü, Mustafa Hulusi, Nebil ve İsmail Şükrü Beyler seçim bölgelerini ziyaret etmek için meclisten izin almışlardır.¹⁰⁰ Hatta 6 Eylül 1922 tarihinde işgalden kurtulan bölgelere giderek 15 gün ile 90 gün arasında incelemek yapmak ve halka yardımcı olmak üzere Eskişehir, Bilecik, Bursa, Saruhan (Manisa), Afyon ve Kütahya'dan 31 milletvekilinin izni meclis tarafından onaylanmıştır.¹⁰¹

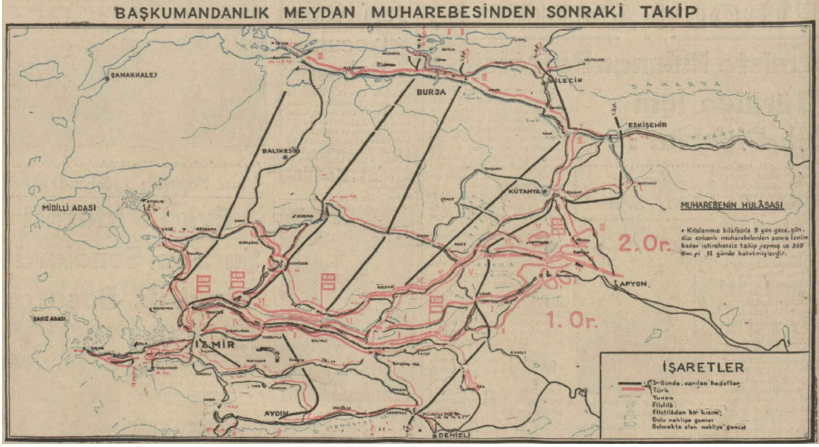
⁹⁸ Üçüncü, *agt.*, s. 257.

⁹⁹ Süer, *agm.*, s. 173; Şahin - Yılmaz, *age.*, s. 257.

¹⁰⁰ TBMM ZC, D.1, C. 22, 94. Birleşim, 31 Ağustos 1922.

¹⁰¹ TBMM ZC, D.1, C. 22, 97. Birleşim, 6 Eylül 1922; TBMM ZC, D.1, C. 22, 98. Birleşim, 7 Eylül 1922.

Harita 2: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi'nin Takip Haritası

Kaynak: "Başkumandanlık Meydan Muharebesinden Sonraki Takip", *Tan*, 30 Ağustos 1937.

Yunan orduları bu geri çekilişte bir yandan hayatını kaybederken bir yandan esir düşmüşlerdir. Ayrıca, İzmir, Bandırma ve Yalova'dan deniz yoluyla ülkeyi terk etmeye çalışmışlardır.¹⁰² Bu geri çekiliş Yunan orduları nezdinde tam bir bozgunudur. Yunan ordusunda emir komuta zinciri bozulmuş, erzakları geri bölgelerde kaldığından Yunan ordusunda açlık baş göstermiş ve yaralılar da taşınamamış ve esir düşmüşlerdir.¹⁰³ Gerek mühimmatın taşınması gerekse tecavüz ve işkence amacıyla Afyon'dan 132, Uşak'tan 3,210, Eskişehir'den 150 ve Salihli'den 110 kız Yunan askerleri tarafından kaçırılmıştır. Sadece işkenceden bile Uşak'ta 300 sivil yurttaş hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁴ Yunan orduları İzmir'e doğru çekilirken köylüler bu askere saldırmamıştır. Yunan askerleri açlıklarını köylülerin meyve bahçelerinden karşılamışlardır. Ayrıca, Yunan askerleri Uşak civarındaki bağları hem gece ısınmak amacıyla odun olarak kesmişler hem de atlarını olatmışlardır.¹⁰⁵ Bu noktada özellikle de bağlar

¹⁰² Şahin - Yılmaz, *age.*, s. 261.

¹⁰³ Erdem, *agt.*, s.465.

¹⁰⁴ Üçüncü, *agt.*, s. 260-262.

¹⁰⁵ *TBMM ZC*, D. I, C.9, 5. Birleşim, 10.03.1921, s. 59-60; *TBMM ZC*, D. I, C.8, 156. Birleşim, 24.02.1921, s. 410.

İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi
Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat

büyük bir istilaya uğramıştır. Yunan orduları Afyon'dan İzmir'e kadar köy, kasaba ve kentleri ateşe vermişler,¹⁰⁶ gasp, tecavüz vakaları olmuştur. 1-3 Eylül 1922 tarihleri arasında Yunan ordularının kaçtığı güzergâhlar üzerine Türk Uçakları Yunan askerlerinin Türk köylerini yakmaması gerektiğini aksi takdirde yıkılan ve yanan binaların onarımını geride esir kalan Yunan askerlerinin inşa edeceğine dair bildiriler atmışlardır. Yunan askeri köyleri yakmakla kalmamış aynı zamanda yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak için köylülerin ellerindeki tavuk, hindi, kaz ve ördek gibi kümes hayvanlarını da gasp etmişlerdir. Köylülerin can ve mal güvenliğini korumak isteyen Türk ordusu da Yunan ordularını bir bombardımana tutmuştur.¹⁰⁷

Yunan ordularının halka yapmış olduğu mezalimleri araştırmak üzere Tetkik-i Mezalim Komisyonları oluşturulmuştur. Bu komisyonların kurulması talimatı bizzat o an Polatlı'da bulunan İsmet Paşa tarafından Halide Edip'e verilmiştir. Bu noktada ilk farkındalık yaratan olay da Sakarya Meydan Muharebesinde Yunanlıların yaptıkları vahşet olmuştur.¹⁰⁸ Bu komisyonun başına dönemin aydınlarından Halide Edip (Adivar) getirilirken Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Yusuf Akçura gibi entelektüeller ile bir teğmen ve fotoğrafçı da kurulda yer almıştır. Komisyon köylere gitmiş şikâyetleri dinlemiş ve notlar almıştır. Yakup Kadri ve Yusuf Akçura buradan çekilince teğmen ve fotoğrafçı ile bu işe Halide Edip devam etmiştir.¹⁰⁹ Nitekim 1922 yılında İkdam gazetesinde yayımlanan ve Türk İstiklal Harbinin ilk kez anlatıldığı roman olan Ateşten Gömlek de Halide Edip Adivar tarafından kaleme alınmış ve Sakarya Ordusuna ithaf edilmiştir.¹¹⁰ Bu durum sistematik ve bilinçli yapılan mezalimlere karşı askeri tedbirlerin yanı sıra katliamlara karşı bir

¹⁰⁶ İbrahim Erdal, "Amerikan Arşiv Belgelerine Göre İzmir'in Boşaltılması ve Rum Göçmenlere Yardım Konusu," *Karadeniz Araştırmaları*, C. VI, S 21, 2009, s. 71; Okan Ceylan, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Yanık Yurtların Yeniden İmarı: Hasarzedeler Bankası Kanun Teklifi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XVIII, S 35, 2022, s. 337.

¹⁰⁷ Erdem, *agt.*, s. 474.

¹⁰⁸ Halide Edip Adivar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul 1971.

¹⁰⁹ Kadir Aydın, *Halide Edip Adivar'da Cumhuriyet Döneminin Siyasal Eleştirisi*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020, s. 84.

¹¹⁰ Ahmet Metehan Şahin, "Milli Mücadele'den Milli Kimlik İnşasına: Ateşten Gömlek", *Türkiyat Mecmuası*, C. XXIX, S. Özel Sayı, 2019, s. 157.

kamuoyu oluşturulmaya çalışıldığını göstermektedir. Özellikle Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Halide Edip (Adivar) ve Mehmet Emin (Yurdakul) tarafından yazılanların yanı sıra Fransız gazeteci Madam Gavlis, Yunan mezalimlerini ortaya koyan haberler yapmıştır.¹¹¹

30 Ağustos 1922’de Türk ordularının mutlak zaferi Yunan ordularını ve işbirlikçi Rumları kahretmiş ve geri çekilmeye zorlamıştır. Bu yüzden bu savaş tarihe “Rum Sındığı Savaşı” olarak da geçmiştir.¹¹² Büyük Taarruz sonrasında Türk ordusu başarılı olunca Boğazlara yaklaşmıştır. Bu bölge İtilaf Devletlerinin askeri garnizonlarının bulunduğu bir bölgedir. Bu noktada Türkler ve İngilizler karşı karşıya gelmişlerdir. Yunanistan’ın yeniden savaşa ikna edilmesi zor olduğundan ve İngiltere kamuoyundaki barış söyleminin ağır basmıştır.¹¹³ Bu yüzden Büyük Taarruz Türk tarihinde hem askerî açıdan hem de siyasi açıdan bir dönüm noktasıdır. Nitekim Sincanlı Ovası ve Dumlupınar Sırtlarından başlayıp 9 Eylül 1922’de İzmir sahillerinde sona eren bu mücadele hem Yunan ordularının Anadolu’dan atılmasında hem de bağımsızlığa giden süreçte 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Ateşkes Antlaşması ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması gibi diplomatik zaferlerin önünü açılmasında etkili olmuştur.¹¹⁴ Neticede Büyük Taarruzdaki askeri başarı yalnız Türkiye’nin bağımsızlık yolunu açmakla kalmamış mazlum milletlere de bağımsızlık yolunda cesaret, güç ve ilham vermiştir.¹¹⁵

SONUÇ

Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra bir yandan Anadolu ve Trakya toprakları İtilaf Devletleri tarafından paylaşılırken diğer yandan da işgallere karşı önce yerel ölçekte daha sonra da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde ulusal ölçekte bir direniş ortaya çıkmıştır. İşgaller içinde de en büyük infial yaratan olay İzmir’in İngiliz destekli Yunan orduları tarafından ele geçirilmesidir. Bu noktada İngilizlerin

¹¹¹ Üçüncü, agt., s. 268.

¹¹² “Başkumandanlık Meydan Muharebesi”, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1930.

¹¹³ Karl G Larew, “Great Britain and the Greco-Turkish War, 1912-1922”, *The Historian*, C. XXXV, S. 2, 1973, s. 270.

¹¹⁴ “Başkumandanlık Meydan Muharebesi”, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1930.

¹¹⁵ Aytekin Alparslan, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Romanlarında Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçiş*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007, s. 69-71.

İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi
Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat

Ortadoğu politikası ile Yunanlıların Megali İdeası örtüşmüştür. Dolayısıyla İzmir'in ardından da Batı Anadolu'nun işgali ve buradan hareketle tıpkı Mart 1920'de İstanbul'un İngilizler tarafından işgalinde olduğu gibi Ankara'nın da Yunanlılar tarafından işgal edilip Türkiye Büyük Millet Meclisinin dağıtılması hedefi bu iş birliğinin en iyi göstergesidir.

Sakarya Meydan Muharebesine kadar Yunan orduları taarruz halindeyken Türk ordusu ise savunmada kalmıştır. Bu savaştan Türklerin zaferle çıkması neticesinde askeri üstünlük Türk tarafına geçmiştir. Ancak Sakarya Meydan Muharebesi büyük bir iktisadi, mali ve askeri yokluk içinde geçtiğinden Türk ordusunun yeni bir taarruz için yaklaşık bir yıl hazırlık yaptığı görülmektedir. Bu hazırlıklar askeri, siyasi ve toplumsal alanlarda stratejik hareket etmeyi zorunlu kılmıştır. Büyük Taarruz Meydan Muharebesi savaşın yaşandığı coğrafya, zamanlama ve orduların teknik durumları göz önüne alındığında komutanların askeri dehalarına ve stratejik hareket etmelerine bağlı olarak gelişmiştir. Bu notada Türk tarafı taarruzun başlangıcını gizli tutmuş ve bu harekâtı ani bir baskın şeklinde gerçekleştirerek Yunan ordularını yurttan atmayı hedeflemiştir. Yunan ordularının bir savunma savaşı verdiği bu askeri mücadelede coğrafi üstünlüğün Türk tarafında olduğu görülmektedir. Bu üstünlük sayesinde ordunun gıda ve iye ihtiyacı Adana'dan ve Konya'dan rahatlıkla karşılanabilirken Yunan ordularının geri çekilme süreçlerinde ciddi anlamda bir gıda ve iye sıkıntısı çektikleri görülmüştür. Türk tarafındaki bir diğer üstünlük ise Türk ordusunun Sakarya Meydan Muharebesinde askeri başarısıyla moral ve motivasyonunun artmasıdır. Neticede Yunan orduları İngiltere için çalışırken Türkler kendi yurtlarını savunmuşlardır.

Yunan ordusunda kırılan moral ve motivasyon üzerine Yunan askerleri bu sefer sivil halkın hanelerini ve gıda ihtiyacını temin ettikleri tarlalarını yakmışlardır. Aç kalan Yunan askerleri bir yandan halkın evlerindeki ve tarlalarındaki ürünleri yağmalarlarken diğer taraftan da halka işkenceler ve tecavüzler yoluyla zulmetmişlerdir. Bu olaylarda binlerce Türk katledilerek hayattan koparılmıştır. Hatta yangınlar yüzünden Batı Anadolu'da 1923 sonrası bir emlak sorunu da ortaya çıkacaktır. Bu durum Türk ordusunun başarıları karşısında

Yunan ordularının aldıkları yenilgilerin bir hıncıdır. Türk ordusu hem Yunan ordularını bir yandan yurt topraklarından atarken diğer yandan da bölgede asayişi sağlamaya çalışmıştır. Neticede Büyük Taarruz Meydan Muharebesi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden süreçte temel teşkil eden önce Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın sonra da Lozan Barış Antlaşması'nın diplomatik başarılarını temin eden askeri bir zaferdir. Bu çalışma da bu askeri zaferin gündelik yaşam koşulları içinde askerler ve köylüler nezdinde nasıl tecrübe edildiğini ele almıştır.

KAYNAKLAR

1.Arşivler

1.1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

272.0.0.12/43.64.18.

272.0.0.12/42.57.28.

030.10.0.0/54.354.31

030.10.0.0/54.355.12

1.2.İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1994.

1.3. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşivi

T.C. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi (ZC),

D. I, C.9, 5. Birleşim, 10.03.1921.

TBMM ZC, D. I, C.8, 156. Birleşim, 24.02.1921.

TBMM ZC, D.1, C. 22, 92. Birleşim, 28 Ağustos 1922.

TBMM ZC, D.1, C. 22, 94. Birleşim, 31 Ağustos 1922.

TBMM ZC, D.1, C. 22, 97. Birleşim, 6 Eylül 1922.

TBMM ZC, D.1, C. 22, 98. Birleşim, 7 Eylül 1922.

TBMM ZC, D. 2, C.16, 87. Birleşim, 25 Mart 1925.

2.Kitap ve Makaleler

Adıvar, Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul 1971.

Akın, Fehmi, “Atatürk ve Fevzi Çakmak'ın Gözüyle Büyük Taarruz”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 2, 2008, s. 98-109.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi* (12. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Atakan, Rauf, “Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz ve Takip Harekâtında İdari Faaliyetler ve Lojistik”, *T.C. Genelkurmay Başkanlığı Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 209-231.

İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat

Aytepe, Oğuz, “Modern Türkiye’nin Doğuşunda 30 Ağustos Zaferi ve Sonuçları”, *Anıtkabir Dergisi*, C. 20, S. 79, 2020, s. 8-12.

Beydilli, Kemal, “Bağdat Demiryolu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IV, 1991, s. 442-444.

Bilgi, Necdet, “1922 Manisa Yangını: Harik-i Hail,” *Kurtuluş: İzmir’in İşgalden Kurtuluşunun 98. Yılı*, Eylül 2020, s.85-94.

Birinci Coğrafya Kongresi 6-21 Haziran 1941: raporlar müzakereler kararlar, Maarif Vekilliği, Ankara 1941.

“Büyük Taarruzda Taarruz Harekatı”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 43, S. 98, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 1-3.

Ceylan, Okan, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Yanık Yurtların Yeniden İmarı: Hasarzedeler Bankası Kanun Teklifi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XVIII, S 35, 2022, s. 333-354.

Çelebi, Ercan, *Mücadele İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2005.

Çetin, Türkan, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi Köy ve Köylüsü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 3, 1993, s.175-193.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı (Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

Demirci, Sevtap, *Belgelerle Lozan: Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015.

Erdal, İbrahim, “Amerikan Arşiv Belgelerine Göre İzmir’in Boşaltılması ve Rum Göçmenlere Yardım Konusu,” *Karadeniz Araştırmaları*, C. VI, S 21, 2009, s. 61-73.

Ertay, Damla, “Millî Mücadele Döneminde Emirdağ”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. VIII, S. 25, 2020, s. 177-187.

Güngör, Eyüp, “Cumhuriyet Tanığı”, *Taşpınar*, S. 13, 2014, s. 48-49.

Jensen, Kincaid Peter, “The Greco-Turkish War, 1920-1922”, *International Journal of Middle East Studies*, C. X, S. 4, 1979, s. 553-565.

Köymen, M. Altay, “Başkumandanlık Meydan Muharebesi ve Diğer Meydan Muharebeleri Arasındaki Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. X, S. 29, 1994, s. 311-322.

Larew, Karl G., “Great Britain and the Greco-Turkish War, 1912-1922”, *The Historian*, C. XXXV, S. 2, 1973, s. 256-270.

Morack, Ellinor, “Refugees, Locals and “The” State: Property Compensation in the Province of Izmir Following the Greco-Turkish

Population Exchange of 1923”, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, C. II, S. 1, Law and Legality in the Ottoman Empire and Republic of Turkey (Spring 2015), s. 147-166.

Meyers, Jeffrey, “Hemingway’s Second War: The Greco-Turkish Conflict”, *Modern Fiction Studies*, Spring 1984, C. XXX, S. 1, Bahar 1984, s. 24-36.

Müdürrisoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.

Öksüz, Hikmet - Köse, İsmail, “Amerikan Arşiv Vesikalarında Büyük Taarruz”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XXVII, S. 2, 2017, s. 207-238.

Sarısamam, Sadık - Üçüncü, Uğur, “Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz”, *Tarih Okulu Dergisi*, C. XXV, Yıl 9, 2016, s. 269-310.

Selek, Sebahattin, *Anadolu İhtilali*, Kastaş A.Ş Zafer Matbaası, İstanbul 1982.

Sofracı, İhsan Erdem, “Millî Mücadele Döneminde Anadolu’nun Ekonomik ve Mali Durumuna Dair Bir Analiz”, *Millî Mücadele 1920*, Edt. İbrahim Bozkurt - Umut Karabulut, Nobel Yayıncılık, Ankara 2020, s. 217-240.

Standage, Tom, *İnsanlığın Yeme Tarihi*, Maya Kitap, İstanbul 2018.

Süer, Hikmet, “Büyük Taarruz’da Takip Harekâtı”, *T.C Genelkurmay Başkanlığı Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 169-208.

Şahin, Necmettin - Yılmaz, Aki, *Millî Mücadele Stratejisinin Mali İktisat Boyutu ve Sosyo-Ekonomik Dinamikleri*, Vergi Müfettişleri Derneği, İzmir 2015.

Şahin, Ahmet Metehan, “Millî Mücadele’den Milli Kimlik İnşasına: Ateşten Gömlek”, *Türkiyat Mecmuası*, C XXIX / S. Özel Sayı, 2019, s. 151-168.

Turan, Mustafa, *Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Kurtuluş Savaşımız 1919-1922, T.C Dış İşleri Bakanlığı, Ankara 1973.

Türkmen, Zekeriya, “Türk İstiklal Savaşında Büyük Taarruz”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 380, 2018, s.16-22.

Uyan, Muzaffer ve Yüksel İbrahim, *Anadolu’nun Kilidi Afyon*, Afyon Valiliği, Afyon 2004.

Yalman, Ahmet Emin, “Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C.III, S. 12, 1993, s. 417-429.

İlk Hedefi Akdeniz Olan Bir Savaş: Büyük Taarruz Meydan Muharebesi
Döneminde Batı Anadolu Kırsalında Askerler, Köylüler ve Gündelik Hayat

3. Tezler

Aksoy, Suat, *Kalkınma Sürecinde Türkiye’de Ulaşım: 1980’den Günümüze Demiryolu Deneyimi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

Aydın, Kadir, *Halide Edip Adıvar’da Cumhuriyet Döneminin Siyasal Eleştirisi*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.

Aytekin, Alparslan, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Romanlarında Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçiş*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.

Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Üçüncü, Uğur, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2010.

4. Gazeteler

Amasya’da Emel

Anadolu

Cumhuriyet

Mağnisa

Milliyet

Tan

Vakit.

Milli Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı Meselesi

Ramazan BAŞ*

GİRİŞ

Belirli bir yerde, belirli bir zamanda yaşayan tüm bireylerin oluşturduğu topluluk olarak tanımlanan nüfus,¹ tarihin en eski devirlerinden beri toplum hayatı için önemli bir konu olmuştur. Bu konu Çin'de, Antik Yunan'da ve Roma'da kanunlarda bile yer almıştır.² İlk Çağ'da nüfusun azalma ve çoğalması üzerine etkili olan sebepler ve ideal nüfus üzerinde daha çok durulmuştur. Orta Çağ'da hâkim görüş, nüfusun fazla olmasından yanadır. Bu nedenle doğumların çoğalması teşvik görmüş ise de nüfus meselesiyle fazla meşgul olunmamıştır.³

14. yüzyılda İslam dünyasından İbn Haldun'un, nüfus konusunda ilk bilimsel ve kuramsal çalışmayı yaptığı kabul edilir. Bundan dolayı da nüfus ilminin babası sayılmıştır.⁴ İbn Haldun meşhur eseri Mukaddime'de, devletin siyasal düzeni bozulduğunda nüfusunun da azalacağını ifade etmiştir.⁵ Bunun tersi durumunda ise yani devlet adil, adaleli ve şefkatli olduğunda nüfusunun artacağını belirtmiştir.⁶ Bakıldığında bu durumları Osmanlı Devleti'nde görmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde siyasal düzeninin sağlam olduğu 16. yüzyılda hızlı bir nüfus artışı gerçekleşmiştir. Bu hızlı nüfus artışı ile birlikte kentleşme de artmıştır.⁷ 17. yüzyılda ise Celâli İsyânlarının

* Dr., T.C. Sağlık Bakanlığı, Burdur/ Türkiye.

benramazanbas@hotmail.com

ORCID NO: 0000-0002-7425-9707

¹ Emel Başar, *Demografiye Giriş*, Gazi Kitabevi, Ankara 2013, s. 2.

² Ratip Yüceuluğ, *Demografi Nüfus Bilimi ve Nüfus Sayımları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966, s. 4.

³ Haluk Cillov, *Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları*, Sermet Matbaası, İstanbul 1960, s. 15-16.

⁴ Başar, *age.*, s. 9.

⁵ İbn Haldun, *Mukaddime II*, MEB Yayınları, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1991, s. 76-77.

⁶ İbn Haldun, *age.*, s. 114.

⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 56.

yarattığı asayişsizlik sosyal ve ekonomik hayatı olumsuz etkilemiş ve Anadolu'daki nüfusun azalmasında etkili olmuştur. Zira bu dönem Osmanlı nüfusu bir durgunluk dönemine girmiştir. 16. yüzyıla ait tahrir defterlerinde görülen nüfus artışı, 17. yüzyılın avâriz defterlerinde tersine dönmüştür.⁸

18. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Osmanlı nüfusuna ilişkin kesin veriler olmasa da 25 milyon civarı olduğu tahmin edilmektedir. Fakat Osmanlı 3 milyon kilometre karelik bir toprağa sahipti. Bu kadar geniş bir toprak için 25 milyon civarı bir nüfus, insan gücü açısından yetersizdir. 19. yüzyıl boyunca nüfustaki yetersizlik hem ekonomik hem askeri açıdan, önemli bir olumsuzluk yaratmıştır. Oysa 19. yüzyılda Avrupa'da hızlı bir nüfus artışı yaşanmıştır.⁹

Fransız İhtilali sonrası uluslaşma sürecinde, Osmanlı Devleti'nin bünyesinden Avrupalı büyük devletlerin yardımıyla çok sayıda ulus ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁰ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve ardından 1878 Berlin Antlaşması ile yaşanan büyük miktarda toprak kaybı, Osmanlı'nın düzenini altüst etmiş, öngörülemeyen demografik sonuçlar doğurmuştur.¹¹ Her şeyden önce bırakmak zorunda kaldığı topraklardaki 4,5 milyon civarı bir nüfusu kaybetmiştir.¹² Osmanlı'nın hızla dağılmaya başladığı süreçte, imparatorluktan ayrılan yerlerde kalan Müslüman nüfus, Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Osmanlı için bu durum önü alınamayan boyutlara ulaşmıştır.¹³ Bu göçler Osmanlı'nın yıkılışının hızlanmasında da etkili olmuştur.¹⁴ Göçler ve Osmanlı nüfusundaki azalma 20. yüzyıla gelindiğinde de devam etmiştir. Bu durumu Osmanlı'nın yaptığı son nüfus sayımı olan

⁸ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2014, s.32.

⁹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 25-26.

¹⁰ Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 16.

¹¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 96.

¹² Karpat, *age.*, s. 90.

¹³ Babuş, *age.*, s. 16.

¹⁴ Abdulkadir Gül-Salim Gökçen, *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnabiler Meselesi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2010, s. 27.

Milli Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı Meselesi

1905/1906 Nüfus Sayımı ve 1914 Nüfus Güncellemesinde de görmek mümkündür.

1. 20. Yüzyılın Başlarından TBMM'nin Açılışına Kadar Türkiye Nüfusu

1.1. 1905/1906 Nüfus Sayımı

1905/1906 nüfus sayımı Osmanlı'nın yaptığı son nüfus sayımıdır. Osmanlı sağlıklı bir nüfus sayımı gerçekleştirebilmek için daha önceki sayımlara nazaran bu sayıma daha iyi hazırlanmıştır. Sonuçta 1905/1906 nüfus sayımı önceki sayımlarla kıyaslandığında en sağlıklı sayım olmuştur.¹⁵ Bu sayımın bir başka özelliği, bundan sonra nüfusun takip edilebilir olması için, bir sistemin temellerinin oluşturulmuş olmasıdır. Sayım sonrası oluşturulan sistem sayesinde kazalardaki nüfus memurları her üç ayda bir ölüm, doğum, yeni kayıt ve nakillerin gösterildiği cetvelleri hazırlayarak, vilayet nüfus idarecileri aracılığıyla merkeze göndermeleri zorunlu kılındı. Böylece merkeze sürekli bir nüfus ile ilgili veri akışı sağlandı.¹⁶ Ancak bu kayıtların düzgün tutulmasında bir takım güçlükler vardı. Bu nedenle kayıtların Osmanlı nüfusunu tam yansıttığı söylenemez.¹⁷

1905/1906 Nüfus Sayımına göre Osmanlı nüfusu 20.884.630'dur. Bunun %74.26'sı Müslüman, %25.74'ü gayrimüslimdir.¹⁸ Yaklaşık 15 milyon civarındaki Müslüman nüfusun

¹⁵ Zafer Gölen, "1905/06-1914 Osmanlı ve 1927 Cumhuriyet Dönemi Bafra Nüfus Verilerinin Göç Açısından Değerlendirilmesi", *Geçmişten Günümüze Göç III*, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 1536.

¹⁶ Yavuz Haykır-Yavuz Selim Çeloğlu, *1916 Yılı Osmanlı Nüfus İstatistik Cetveli: "1332 Senesi İstatistik Cetveli" (Değerlendirme- Transkripsiyon- Asıl Metin)*, Hiperyayın, İstanbul 2017, s. 16.

¹⁷ Zira bu kayıtlar ile gerçek nüfus arasında önemli farkların olduğu, 1927 Genel Nüfus Sayımı ile ortaya çıktı. Örneğin, gazetelerin nüfus müdürlüğünden aldığı verilere göre İstanbul'un nüfusu 827.869 iken, sayım sonucunda 690.735 çıkmıştır. Bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.147.01.

¹⁸ Gül - Gökçen, *age.*, s. 69.

ne kadarının Türk olduğu belirtilmemiştir. Zira Osmanlı nüfus sayımlarında nüfusun değerlendirilmesi için dini esas almıştır.¹⁹

1.2. 1914 Nüfus Güncellemesi ve Sonrası

1905/1906 yılında yapılan nüfus sayımı 1914 yılında güncellenmiştir.²⁰ Bu güncelleme sonucu Osmanlı'nın nüfusu azalarak 18.520.016 olmuştur.²¹ Avrupa devletlerinin nüfusu artmaya devam ederken, Osmanlı nüfusu da azalmaya devam etmiştir. Bu azalmanın nedeni Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasi durumla ilgilidir. 1911 Trablusgarp ve akabinde Balkan Savaşları sonucu kaybedilen topraklar ve yaşanan sosyal ve iktisadi şartlardır.

Balkan Savaşları ve sonucunda Balkanlar'ın kaybı Türkler için travmatik bir durumdur. Bir anda Adriyatik kıyılarından Meriç hattına çekilmek zorunda kalınmıştır. Aslında bu durum Rumeli'deki anavatanın kaybıydı. Bu acı bir durumdur. Oralarda kalan Müslüman nüfus çok büyük acılar çekmiştir. Çözümü Anadolu'ya göç etmekte bulmuş, başta İstanbul ve İzmir olmak üzere Anadolu muhacirlerle dolmaya başlamış, Anadolu'nun demografik yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir.²²

Türkler, Balkan Savaşlarında yaşadığı travmayı atlatamadan 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı'na girmek zorunda kaldı. Bu savaş Anadolu tarihinin nüfus üzerine etkili olan en kötü felaketlerinden biridir. Zira nüfus üzerinde yıkıcı olmuştur.²³ Osmanlı'nın 1915 yılı nüfusu 19.025.628'dir. 1916 yılında ise nüfusu 19.043.383'tür.²⁴ 1917 yılı Osmanlı nüfusu için yayımlanmış bir istatistik yoktur. Ancak "Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu" adlı makalesinde Nejdet Bilgi Osmanlı'daki yabancı nüfus istatistikleri ile ilgili belgelerde Osmanlı nüfusunun da verildiğini belirtmiştir. Buna göre

¹⁹ Bekir Koçlar - Uğur Bozkurt, "I. ve II. Dünya Savaşı Arası (1914-1945) Van'da Nüfus Hareketleri ve Demografik Yapı", *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. Van Özel Sayısı, 2021, s. 99.

²⁰ Gölen, agm., s. 1537.

²¹ Karpat, age., s. 399.

²² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun Son Nefesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 131-137.

²³ Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1998, s. 2.

²⁴ Haykır - Çeloğlu, age., s. 26.

Millî Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı Meselesi

1917 yılı itibarı ile Osmanlı nüfusu 15.028.889'dur.²⁵ Nüfustaki bu büyük azalmanın nedeni I. Dünya Savaşı nedeniyle işgal edilen yerlerin sayılmamış olması olsa gerektir. Ayrıca savaş nüfus üzerinde etkili olmuş; nüfusa sefalet, kıtlık, salgın ve bulaşıcı hastalıklar nihayetinde ölüm getirmiştir. Kadın erkek dengesinin bozulması, nitelikli nüfusun savaşlarda kaybedilmesi gibi demografik sorunlara da yol açmıştır.

Millî Mücadele Dönemi'nde ise Türkiye'nin nüfusunun 14–15 milyon civarında olduğu Meclis'te ifade edilmiştir. Örneğin, 13 Aralık 1920'de Meclis'te Amasya Mebusu Ömer Lütfi Bey, memleketin nüfusunun yeni katılacak olan Elviye-i Selâse ile birlikte yaklaşık 15 milyon olduğunu söylemiştir.²⁶ Ömer Lütfi Bey bundan iki hafta kadar sonra başka bir konuşmasında Türkiye'nin nüfusunun 14 milyon civarında olduğunu Meclis'te ifade etmiştir.²⁷ 4 Aralık 1920'de Karahisarısahib Mebusu Mehmet Şükrü Bey'de Türkiye'nin nüfusunun 15 milyon olduğunu belirtmiştir.²⁸

I. Dünya Savaşı sonrası azalan nüfusu ve bozulan demografik yapıyı yeniden düzeltmek için Türklere bir barış ortamı lazımdı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın bir ateşkes antlaşması olmadığı, antlaşmanın hemen arkasından Türk yurduna İtilaf Devletleri'nin yaptığı işgallerle kısa sürede anlaşıldı. Sonuçta nüfusun toparlanması için gerekli olan barış ortamı oluşmadı. Türkler, I. Dünya Savaşı sonrası, yeni bir savaşa girmek zorunda kalmış ve bağımsızlıklarını geri kazanabilmek için Mustafa Kemal önderliğinde Millî Mücadeleyi başlatmışlardır.

2. Millî Mücadele'de TBMM'de Nüfus Azlığı Meselesi

Millî Mücadele Dönemi'nde Türkiye yüksek bir ölüm oranına sahiptir. İçinde bulunulan şartlar nedeniyle başta yeni doğanlar olmak üzere çocukların yaşatılmasının güç olduğu bir dönemdir. Durumun

²⁵ Nejdet Bilgi, "Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV/ S. 1, Temmuz 2010, s. 113.

²⁶ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, D:1, C: 6, İ: 113, 13.12.1336, s. 346.

²⁷ *TBMM ZC*, D:1, C: 7, İ: 127, 01.01.1337, s. 109.

²⁸ *TBMM ZC*, D:1, C: 6, İ: 108, 04.12.1336, s. 195.

devam etmesi halinde Türkiye işgalden kurtulsa bile geleceği endişe vericiydi. Üstelik Wilson Prensiplerine göre milletlerin geleceği sahip oldukları nüfusa göre belirlenecekti. Türkiye bu konuda giderek dezavantajlı bir konuma sahip oluyordu. Nüfusla ilgili bu ve benzeri durumların farkında olan Türk devlet adamları, TBMM'nin açıldığı ilk günlerden itibaren nüfus azlığı meselesini çeşitli şekillerde gündeme getirmiş ve üzerinde durmuşlardır.

TBMM açıldıktan bir hafta sonra, 1 Mayıs 1920'de, bakanlıkların oluşturulması tartışmaları sırasında, Kastamonu Mebusu Dr. Suad Bey, Türkiye'nin nüfusunun az olduğunu anlatmak için Avrupa ülkelerinden örnekler vererek Türkiye ile kıyaslamıştır. Suad Bey, Belçika sadece 29 bin kilometrekare yüz ölçüme sahip olmasına rağmen 10,5 milyon nüfusa sahipken, Konya Vilayeti -ki Antalya ve Afyonkarahisar'da dâhil- 102 bin kilometre karelik yüz ölçümüyle, yani Belçika'nın üç katından fazla olmasına rağmen, sadece 1 milyonluk nüfusa sahip olduğu örneğini vermiştir. Bu çarpıcı örnekle Türkiye'nin yüzölçümüne göre nüfusunun yetersizliğine vurgu yapmıştır. Suad Bey konuşmasına Almanya örneği ile devam etmiştir. Almanya'nın kırk sene önce yani 1880'de 42 milyonluk nüfusa sahip iken, 1920'de 66 milyonluk nüfusa ulaştığını söyledikten sonra, Türkiye'de böyle bir artışın olmadığı gibi hali hazırdaki nüfusunu bile koruyamadığını belirtmiştir.”²⁹

22 Ağustos 1920'de Menteşe Mebusu Dr. Tevfik Rüştü Bey, Türkiye'de en çok konuşulması gereken konunun nüfusu çoğaltma meselesi olduğunu ifade etmiş ve şöyle demiştir: “*On seneden beri birçok insanlar bununla iştigal etti. Fakat diyebilirim ki; hiç kimse ciddi bir surette iştigal etmedi.*” Dr. Tevfik Rüştü Bey bu konuda ilk yapılması gereken işin, mevcudu korumak olacağını belirtmiş ve yeni açılan Meclis'in her meseleden ziyade bu işe önem vereceği ümidi taşıdığını söylemiştir.”³⁰

Bundan kısa bir süre sonra 5 Eylül 1920'de Kastamonu Mebusu Dr. Suad Bey uzun senelerin memlekette yaptığı en büyük tahribatın nüfusun azalması olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: “*Belki 50-100 seneden beri arkası gelmeyen harpler yüzünden bu memleket ve*

²⁹ TBMM ZC, D:1, C: 1, İ: 8, 01.05.1336, s. 166.

³⁰ TBMM ZC, D:1, C: 3, İ: 55, 22.08.1336, s. 404.

Milli Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı
Meselesi

bilhassa Anadolu, kanını, evlâdını feda etmiştir. Pek çok yanlış siyasetlerin arkası gelmeyen harplerin, bu memleketin en ziyade hayatını ve kanını emmiş ve mahvetmiştir. Bunlar ne kadar muayyen ve muhterem maksatlarla ihtiyar edilmiş olursa olsun, hâsıl ettiği netice; şu Anadolu'yu ıssız çöl haline getirmesi olmuştur."³¹ Dr. Suad Bey'in Anadolu için kullandığı "ıssız çöl" tasviri veya benzeri TBMM'de birçok kez kullanılmıştır. Örneğin 18 Kasım 1920'de, Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey, Türkiye kadar harabeye dönmüş dünyada pek az yerin olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin halini şu şekilde tasvir etmiştir: "*Çin'e gitseniz, Japonya'ya gitseniz, Afrika'ya gitseniz, ancak akvamı vahşiyenin oturduğu topraklardan gayri hiç bir toprak bulamazsınız ki bu memleket kadar küllük, harabe, baykuş yuvası olsun, nüfusumuz, azalmış, yolumuz kalmamış, orman yok, servet yok, insanlar sıhhattan muarra bir hale gelmiş(...)*"³²

Maliye Vekili Ferit Bey 18 Aralık 1920'de, memleketin genişliğine göre nüfusunun az olduğunu anlattıktan sonra: "*İhtimal ki, bu memleket hakikî medeniyete, bugünkü mevcut nüfusu dört beş misline baliğ olduğu zaman vâsıl olacaktır.*"³³ demiştir. Ferit Bey'in Türkiye nüfusu için hayal ettiği rakam, Türkiye'nin nüfusunun o yıl Meclis'te söylenen 14-15 milyon rakamını baz alırsak 50-60 milyonluk bir nüfustur. Zaten Ferit Bey 13 Ocak 1921'de başka bir konuşmasında da 60 milyonluk bir nüfus temennisini dile getirmiştir.³⁴

Anlaşıldığı üzere TBMM'nin açıldığı yıl olan 1920 içerisinde Türkiye'nin nüfus azlığı meselesi birçok kez dile getirilmiştir. Bu durum Millî Mücadele'nin daha sonraki yıllarında da devam etmiştir. Örneğin 3 Eylül 1921'de Karesi Mebusu Vehbi Bey, Türkiye'nin nüfusa en çok bu sırada muhtaç olduğuna ve bundan sonra da asırlarca muhtaç olacağını belirtmiş, "*Anadolunun ziraatten, ticaretten, servetten, sanayiden ziyade nüfusa ihtiyacı vardır(...)*"³⁵ sözlerini sarf etmiştir. 9 Kasım 1922'de Himaye-i Etfal Cemiyetinin görüşülmesi

³¹ TBMM ZC, D:1, C: 3, İ: 59, 05.09.1336, s. 559.

³² TBMM ZC, D:1, C: 5, İ: 99, 18.11.1336, s. 408.

³³ TBMM ZC, D:1, C: 6, İ: 116, 18.12.1336, s. 416.

³⁴ TBMM ZC, D:1, C: 7, İ: 133, 13.01.1337, s. 276.

³⁵ TBMM ZC, D: 1, C: 12, İ: 70, 03.09.1337, s. 138.

sırasında Erzurum Mebusu Salih Efendi’de şöyle demiştir: “*Memleketin hayatını kurtaracak; nüfustur ve illâ dört tabanca ve beş tüfekte düşmanı kovamayız.*”³⁶ 31 Mart 1923’te Erzurum Mebusu Durak Bey konu ile ilgili olarak: “*Memleketi yaşatacak nüfustur. Memleket nüfussuz yaşayamaz.*”³⁷ demiştir. Yine aynı oturumda Karesi Mebusu Hasan Basri Bey, Türkiye’nin topraklarının bomboş olduğunu ifade etmiş ve şunları söylemiştir: “*Bu memleketi bugün bu nüfusla yürütmenin imkânı yoktur. Daha esaslı, daha amelî ve umumi çareler ve tedbirler düşünmek lâzımdır. Fakat bunu düşünecek yer neresidir? Bilmiyorum. Efendiler, (...)*”³⁸

Yukarıdaki Türkiye’nin nüfusunun az olduğu, toprak büyüklüğüne göre yetersiz olduğu, Türkiye’nin bir nüfus azlığı meselesi olduğu ile ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat bunlar dışında Türkiye’nin bir başka nüfus meselesi kadın-erkek nüfus dengesindeki bozukluktur. 29 Aralık 1920’de kadın erkek dengesinin bozuk olduğu ifade edilmiştir. Bursa Mebusu Operatör Emin Bey, kadın nüfusun I. Dünya Savaşı öncesi erkeklerin 4 misli iken şimdi beş altı misli olduğunu ifade etmiştir. Emin Bey’in söylediği rakamların doğru olmasının imkânı yoktur. Zira 1927 Umumi Nüfus Tahririne göre Türkiye’nin nüfusunun %52’si kadındır.³⁹ Bu rakam Millî Mücadele’de biraz daha yüksek olabilir. Erkeklerin kadınlara göre daha çok, savaş ve bulaşıcı hastalık gibi, dış şartlara maruz kalmaları bu duruma yol açmıştır. Zaten kadın nüfustaki bu fazlalığı Dr. Emin Bey’de bu duruma bağlamıştır.⁴⁰

TBMM’de nüfus azlığının yol açtığı sıkıntılardan da birçok kez bahsedilmiştir. 27 Kasım 1920’de Maliye Vekili Ferit Bey, bütçe ile ilgili görüşmelerde, gelirin az olmasını nüfus azlığına bağlamış ve şöyle demiştir: “*Efendiler Heyeti âliyenize tekrar tekrar arz ediyorum. Bu memleketin en büyük derdi, hakiki illeti, hakiki derdi; nüfusunun azlığıdır.*”⁴¹

³⁶ TBMM ZC, D: 1, C: 24, İ: 135, 09.11.1338, s. 442.

³⁷ TBMM ZC, D: 1, C: 28, İ: 14, 31.03.1339, s. 257.

³⁸ TBMM ZC, D: 1, C: 28, İ: 14, 31.03.1339, s. 261.

³⁹ Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, 1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 3.

⁴⁰ TBMM ZC, D:1, C: 7, İ: 125, 29.12.1336, s. 71.

⁴¹ TBMM ZC, D:1, C: 6, İ: 103, 27.11.1336, s. 59.

Milli Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı Meselesi

24 Haziran 1922'de Nafia Encümeninin Mazbatasında, Türkiye'de yolların yetersiz olmasının sebeplerini açıklarken, *nüfusun azlığının*, bunda etken olduğu yer almıştır.⁴² Yine 8 Nisan 1923'te Meclis'te Chester Projesinin görüşülmesi sırasında, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'de, geçmişte Anadolu'da demiryolu yapımının bazı istisnalar dışında mümkün olmadığını tecrübe ile anlaşıldığını ifade etmiş ve yapılamamasının nedenlerinden birinin de Türkiye'nin nüfusunun az olmasına bağlamıştır.⁴³ Rauf Bey Sivas örneğini vererek, yol olmadığı için buralarda nüfusun azaldığından bahsetmiştir.⁴⁴ Anlaşıldığı üzere Chester Projesinin Türkiye'nin nüfusunun azalmasına sebep olan yolların olmaması durumunu ortadan kaldırarak nüfus artışına yol açacağı düşüncesi, projenin kabul edilmesi için kullanılmıştır. Zira daha sonra Rauf Bey gerekli şartlar yerine getirilirse, Türkiye'nin dört beş katı bir nüfusu refah içinde yaşatabilecek zenginlikte olduğunu belirtmiştir.⁴⁵

Millî Mücadele Dönemi'nde nüfus ile ilgili bir başka durum nüfusun büyük çoğunluğunun, yaklaşık %80'ninin, yaşadığı köylerin durumudur. Devleti sadece asker toplayan vergi alan bir güç olarak gören köylü, içinde bulunduğu çaresizlik nedeniyle kaderci bir ruh haline bürünmüştür.⁴⁶ Köylerle ilgili 24 Eylül 1921'de Malatya Mebusu Lûtfi Bey şöyle demiştir:

“Zaten köylerde kim kalmıştır? Köylerde bulunan nüfusun kısmı âzami şehit olmuş, birer suretle telef olmuş, ne olmuşsa olmuş... Şimdi kalan köylüler de ise, muhtarlık mühim bir vazife olduğundan kimse mührü kabul etmiyor. Hükümet, köyün yükünü kendim üzerime alamam diyor. Sonra, biz köylüye kendi kendine mektep yaptırtıp maarifi terakki ettireceğiz... Sonra efendim, bu köylüye kaldırım ferşettirip yol yaptırtacağız. Bu köylüye bilmem daha bunun gibi birtakım

⁴² TBMM ZC, D: 1, C: 21, İ: 61, 24.06.1338, s. 8.

⁴³ TBMM ZC, D: 1, C: 28, İ: 20, 08.04.1339, s. 467.

⁴⁴ TBMM ZC, D: 1, C: 28, İ: 20, 08.04.1339, s. 490.

⁴⁵ TBMM ZC, D: 1, C: 28, İ: 20, 08.04.1339, s. 489.

⁴⁶ Sevilay Özer, *Demokrat Parti'nin Köy ve Köylü Politikaları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s. 13.

vazaif tevdi ediyoruz ki, köylüler bunların hiçbirisini yapamazlar.”⁴⁷

Kütahya Mebusu Ragıp Bey’inde 31 Ocak 1921’de belirttiği gibi köylünün elinde avucunda bir şey kalmamıştır.⁴⁸ Nüfusu da artmadığı gibi azalmaya başlamıştır. Özellikle erkek nüfusu savaşlar dolayısı ile daha fazla azalmıştır. Bu durumla ilgili 24 Haziran 1922’de Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi, Tarik Bedeli Nakdîsi Kanununun görüşülmesi sırasında şu sözleri sarf etmiştir: “*Lâkin geçen gün köylünün birisine sordum: Köyünüzde kaç hane var? Elli hane var; kaç erkek var? Yirmi beş erkek var, dedi. Şimdi Allah aşkına haydi milyonlarca lira getirin, kime yaptıracaksınız? Rica ederim, köylü bugün kırk lira veriyor. Çalıştırmak için bir adam bulamıyor. Biz niçin böyle hayalât ile uğraşıyoruz? Almanya’da şöyle, Fransa’da böyle... Bilmem falan yerde nasıl. (Alkışlar) Rica ederim efendiler! Bugün bunların nüfuslarına bir kere bakınız, kilometre başına kaç nüfus düşüyor?”⁴⁹ Köylü nüfus ile ilgili bir başka sıkıntı köylülerin doğum, ölüm gibi olayları nüfusa bildirmesinde sorun yaşanmasıdır. Bunun önlenmesi için 24 Eylül 1921’de Dâhiliye Müsteşarı Hamid Bey, köyde bir kişinin nüfus kaydı yaptırmasının günler hatta haftalar sürdüğünü, bu nedenle nüfus işlerinin Avrupa’da olduğu gibi nahiyelerde yapılması gerektiğini gündeme getirmiştir.⁵⁰*

Millî Mücadele Dönemi Meclis’te gündeme gelen bir diğer mesele, bir nüfus sayımının yapılmasının gerekliliği konusu olmuştur. 21 Mart 1922’de İdarei kura ve nevahi kanun tasarısının görüşülmesi sırasında Kângırı Vekili Behçet Bey düzenli olarak nüfus sayımının bir kanun ile yapılabileceğinden bahsetmiştir. Behçet Bey şöyle demiştir: “*Meselâ bir nüfus kanunu tanzim edilir ve onda denilir ki; her on senede bir defa nüfusu umumiye tahrir olunacaktır. Bu bir kanundur. Fakat o nüfusun yazılması emrini verecek nezaret için bir nizamname de lâzım gelir. Meselâ o da şu keyfiyeti ihtiva edebilir. Denilir ki: Memaliki Osmaniye’nin her tarafında filân saatte kimse evinden çıkmamak şartıyla yahut buldukları mahalden çıkmamak*

⁴⁷ TBMM ZC, D: 1, C: 13, İ: 81, 24.09.1337, s. 11.

⁴⁸ TBMM ZC, D: 1, C: 8, İ: 141, 31.01.1337, s. 19.

⁴⁹ TBMM ZC, D: 1, C: 21, İ: 61, 24.06.1338, s. 16.

⁵⁰ TBMM ZC, D: 1, C: 13, İ: 81, 24.09.1337, s. 3.

Milli Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı Meselesi

şartıyla nüfus yazılacaktır ve bir günde ikmal edilecektir."⁵¹ Yine Mustafa Kemal TBMM'nin dördüncü dönem açılış konuşmasında, 1 Mart 1923'te, nüfus meselesini bir memleketin en önemli hayati meselesi olduğunu ifade etmiş ve bir nüfus sayımının da gerekliliğini şu sözlerle anlatmıştır:

"Efendiler! Nüfus meselesi bir memleketin en mühim mesaili hayatiyesindedir. İdari, askerî malî ve iktisadi mesailde memleket nüfusunun miktarı sahihini bilmek ne kadar elzemse her sene yapılacak ihşaiyat ile nüfusun tezayüt veya tenakus miktarı anlaşılmadan esbabı tezayüdün idamesi ve esbabı tenakusun izalesi için tedabir ittihaz etmek kaabil olamayacağı derkârdır. Binaenaleyh yeniden tahriri nüfus icrasına pek acil ve mübrem bir lüzum muhakkaktır. Nihayetsiz gavail ve işğalât hasebiyle şimdiye kadar Millî Hükümetin meşgul olamadığı nüfus meselesinin yeni sene zarfında ehemmiyetle nazarı dikkate alınması ve umumi bir tahriri nüfus hakkında vekâletçe mutasavver lâyihanın bir an evvel Meclise takdimiyle iktisabı kainuniyet etmesi temenni olunur."⁵²

Mustafa Kemal Paşa, 1923'ten beri bir nüfus sayımının yapılmasının gerekliliğini ifade etse de içte ve dışta yaşanan bir takım sosyal ve siyasi gelişmeler nedeniyle 1927 yılına kadar nüfus sayımı yapılamamıştır.⁵³

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi TBMM'nin açılışından itibaren mecliste *nüfus azlığı meselesi* gündeme gelmiştir. Türkiye'nin nüfusunun az olduğu, arttırılmasının şart olduğu, bu mesele halledilemez ise Türkiye'nin geleceğinin tehdit altında olduğu Millî Mücadele Dönemi'nde tüm mebuslar tarafından kabul görmüştür. Ayrıca Türkiye'nin gelirini arttırması, medeni ve güçlü bir ülke olması, ülke kaynaklarının işlenebilmesi için nüfus artışının şart olduğu üzerinde durulmuştur. Savaş ortamında ve yokluklar içinde

⁵¹ TBMM ZC, D: 1, C: 18, İ: 12, 21.03.1338, s. 312.

⁵² TBMM ZC, D: 1, C: 28, İ: 1, 01.03.1339, s. 5.

⁵³ Zafer Gölen, "1927 Genel Nüfus Sayımı", *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri 22-24 Ekim 2008*, ed. Bayram Kodaman, Süleyman Seydi, Hayri Çapraz, Turgut Ermumcu, Murat Kılıç, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2008, s. 306.

olunmasına rağmen bu sorun görmezlikten gelinmemiş ve çeşitli çareler aranmıştır.

3. TBMM’de Nüfus Artışı İçin Çare Arayışları

Bir yerin nüfusunu arttırmak için doğum oranının artırılması, ölüm oranının düşürülmesi veya dışardan insan getirilmesi gerekir. Meclis’te bu durumlara yönelik çözüm önerileri tartışılmıştır. Burada öncelikle ve daha çok mevcudun korunması düşünülmüştür. Yani hazır yetişmiş nüfusa sahip çıkmak üzerinde durulmuştur. Bunun içinde sağlık hizmetlerini iyileştirme amacı en baskın politika olmuştur. Bunun dışında aşağıda bahsedildiği gibi başka çözüm arayışları da olmuştur.

3.1. Sağlık Hizmetlerini İyileştirme

Millî Mücadele Dönemi’nde Türkiye, yüksek bir ölüm oranına sahiptir. İçinde bulunulan şartlar nedeniyle doğan bebeklerin yaşatılmasının güç olduğu bir dönemdir. Örneğin 1920 yılının Ocak, Şubat, Mart ve Nisan ayında, yani TBMM’nin açıldığı dönemde, İstanbul Nüfus Müdüriyetinin verdiği rakamlara göre, İstanbul’da 1663 doğuma karşılık, 3793 ölüm meydana gelmiştir. Doğum sayıları ile karşılaştırıldığında yüksek ölüm sayıları endişe verici olmuştur.⁵⁴ İstanbul örneğindeki ölümlerin doğumlardan yüksek olma durumu, 1920’nin daha sonraki aylarında da devam etmiştir. Mayıs, Haziran ve Temmuz döneminde 1281 doğuma karşı, 1491 ölüm meydana gelmiştir.⁵⁵ Durumun devam etmesi halinde Türkiye işgalden kurtulsa bile geleceği endişe vericiydi. TBMM’nin açılışından itibaren bu durum gündeme gelmiştir. Vekâletler oluşturulurken sağlık işleri için Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye diye ayrı bir vekâlet düşünülmüştür. Bu duruma bazı vekiller karşı çıkmıştır. Örneğin, Saruhan Vekili Refik Şevket Bey; “*Bizde Sıhhiye Nezareti yoktu. Sıhhiye evvel ve âhir Dâhiliyeye merbuttur. Fakat Kabineye dâhil değildir.*”⁵⁶ demiştir.

⁵⁴ Cengiz Mutlu, “Millî Mücadele’de Türkiye’de Azalan Nüfus ve İzdivac Meselesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 29/ S. 85, Ocak 2013, s. 182.

⁵⁵ Mutlu, agm., s. 183.

⁵⁶ *TBMM ZC*, D: 1, C: 1, İ: 8, 01.05.1336, s. 163.

Milli Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı
Meselesi

Bu vekillere Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey şöyle cevap vermiştir:

“Sıhhiye Nezareti diye bir Nezaret vardır. Bu Nezaret şimdiye kadar başka bir nezarete merbut olarak idare olunuyordu. Malûmuâliniz evvelce Hariciye Nezaretine merbut idi, sonra Dahiliye Nezaretine raptedildi. Eğer bu nezaretler Devlet işini göreceklere yani umumi hizmetleri göreceklere, zannediyorum ki, her Türkün söyleyeceği şey, memleketimizde görülecek ilk iş sıhhiye işidir. Çünkü sıhhat olmazsa, çünkü Türklük bulunmazsa, o Türkler üzerine bina edeceğimiz hiçbir iş kalmaz. Ne dahilî iş ve ne de harbiye işi kalır. Türkleri muhafaza etmek için evvelâ sıhhati muhafaza etmeli (Alkış). Saniyen onların refahını temin etmelidir değil mi efendim? Onun için öyle zannediyorum, bundan sonra böyle bir tesisat olacaksa o tesisatın başında Sıhhiye işleri bulunmalı. Eğer biz memleketimizde sâri olan ve doktorlarca malûm bulunan, Türklüğü bitiren hastalıkları bir an evvel kaldırmazsak, eğer Türk ailesinin, Türk ferdinin refahını temin edecek esbabı istikmal etmezsek hepsi boştur, ne yaparsak yapalım hepsi boştur. Onun için Sıhhiye Nezareti başta, zikredilmiştir. Böyle bir Sıhhiye Nezaretinin ayrıca tesisine lüzum vardır.”⁵⁷

Kastamonu Mebusu Dr. Suad Bey Sıhhiye Nezareti'nin açılması tartışmaları sırasında, askerlerin fizik olarak yetersizliğini ve sağlıksız oluşunu da gündeme getirmiştir. Suad Bey şöyle demiştir: “İstanbul'da Müzei Askeriyi görenler belki tesadüf etmişdirler ki, o zamanda kullandıkları alâtu harbiyeyi bugün kullanacak kollar bulamıyoruz. Orada öyle kılıçlar vardır ki, askere gönderdiğimiz efradın boyları kadar. Kabzaları boynu kadardır.”⁵⁸ Suad Bey Kastamonu'da askerlerin sağlık durumu ile ilgili yaptığı bir çalışmasının sonuçlarından da bahsetmiştir. Bu çalışmaya göre askerlerin %72'sinin sağlıklı denemeyeceğini ifade etmiştir. Askerlerinin %72'si sağlıklı olmayan bir milletin, kendisinin de sağlam olamayacağını söylemiş ve memleketin her yerinde vuku bulan salgın ve bulaşıcı hastalıkların nüfusu azaltışının hayret

⁵⁷ TBMM ZC, D: 1, C: 1, İ: 8, 01.05.1336, s. 164-165.

⁵⁸ TBMM ZC, D:1, C: 1, İ: 8, 01.05.1336, s. 166.

derecesine vardığını ifade etmiştir.⁵⁹ Dr. Suad Bey Avrupa yüksek bir nüfus artışına sahip iken, Türkiye'nin mevcut nüfusunu bile koruyamadığını belirtmiş, bunun da nedenini Türkiye'nin karşılaştığı kötü şartlara karşı koyacak teşkilatların gerektiği kadar karşı koyamadığını, Türkiye'ye bundan sonra büyük bir güç verilmek isteniyorsa, sağlık teşkilatının oluşturulmasının şart olduğunu belirtmiştir.⁶⁰

Sonuçta 2 Mayıs 1920'de Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti resmen kuruldu.⁶¹ Bu vekâlet başta salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmeye çalışmıştır. Zira buradaki başarı, yüksek ölüm oranını düşürecek ve nüfusun kırılmasını önleyecektir. Sağlık hizmetlerini iyileştirmek için yoğun bir çalışma ile birçok yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu yasal düzenlemelere birkaç örnek vermek gerekirse; Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi'nin Sıhhiye Vekâletine Raptı Hakkında Kanun, Etıbbanın Hizmeti Mecburiyesi, Men'i Müskirat Kanunu, Tababet-i Adliye Kanunu, Hududu Sıhhiye İdaresi ile Tekauüt Sandığı'na Ait Rüsümün Tezyidi Hakkında Kanun, Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun, Askerî Hastanelere Alınacak Ahali ve Fukara Hakkında Nizamname, Ruam Sâri Hastalığının Men'i İntişar ve İtfasına Ait Nizamname, Darüleytamlar Talimatnamesi gibi bir dizi yasal düzenlemeler gösterilebilir.⁶² Buradan da Vekâletin sıkı çalıştığı anlaşılmaktadır.

7 Eylül 1922'de Sıhhiye ve Muaveneti içtimaiye Vekâleti bütçesinin görüşülmesi sırasında Aydın Vekili Mazhar Bey, Türkiye'nin en önemli meselelerinden birinin, belki de birincisinin, halkın sağlığı olduğunu belirtmiş ve bu alanda başarılı olunmazsa diğer sahalarda başarılı olunamayacağını, o nedenle teşkilatın güçlendirilmesi gerektiğini anlatmıştır.⁶³ Tunalı Hilmi Bey'de: "*Ele her hangi bütçeyi alacak olursak olalım, mutlak surette ehemmiyeti vardır. Çünkü memleketin ihtiyacı bitmez tükenmez derecededir;*

⁵⁹ TBMM ZC, D:1, C: 1, İ: 8, 01.05.1336, s. 166.

⁶⁰ TBMM ZC, D:1, C: 1, İ: 8, 01.05.1336, s. 166.

⁶¹ TBMM ZC, D: 1, C: 1, İ: 9, 02.05.1336, s. 185.

⁶² Sadet Altay, *Millî Mücadele Sürecinde Sağlık Politikaları (1919-1922)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2008, s. 238-240.

⁶³ TBMM ZC, D: 1, C: 22, İ: 98, 07.09.1338, s. 539.

Milli Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı
Meselesi

lâkin sıhhat itibarile mümkün olabilen şeyleri yapmakta istical gösterirsek memleketin en büyük tehlikesi olan nüfus boşluğu meselesini halletmiş oluruz."⁶⁴ demiştir.

Tunalı Hilmi Bey, memleketin en büyük tehlikesinin nüfus meselesi olduğunu, kendisinin bu duruma karşı bir çözüm düşündüğünü belirtmiş ve Vekâlete şunu önermiştir: İçinde gebelik durumunun ve yeni doğan bebek bakımının anlatıldığı bir kitapçık basıp, doğan her çocuğun anne babasına verilmesi ile halkın yanlış bilgilerinin değişeceğini ve beş on sene içerisinde büyük faydasının görüleceğini belirtmiştir.⁶⁵

Türkiye'nin nüfus azlığı meselesi her zaman gündeminde olan Mustafa Kemal de, bu meseleyi çözmek için sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasını hedeflemiştir. Mustafa Kemal milletin sağlığını koruyup geliştirmek, salgın hastalıklarla mücadele etmek, ölümü azaltmak ve sonuçta da nüfusu çoğaltmak amacındadır.⁶⁶

Bu durumlar Mustafa Kemal'in Millî Mücadele Dönemi'nde, TBMM yasama yılı açış konuşmalarından da anlaşılmaktadır. 1 Mart 1921'de henüz eğitim, genel sağlık, nüfus ve bayındırlık alanlarında gözle görülür pek sonuç alınmadığını, ancak bu konularda sonuçlar alınabilmesi için zemin, zaman, araçlar ve çok paraya ihtiyaç olduğunun kabul edilmesi gerektiğini, memleket ve milletin azami ihtiyacını sağlamak için, çarelerin arandığını ve yakın gelecekte olumlu sonuç verebilecek zeminin hazırlanmasına çalışıldığını ifade etmiştir.⁶⁷ Arkasından bir yıl sonra 1 Mart 1922'de Meclis'in üçüncü yasama yılı açış konuşmasında olumlu sonuçlardan bahsetmiştir. Mustafa Kemal şöyle demiştir: "*Bu sene emrazı sâriye istilâsına meydan verilmedi, baş gösterenler derhal tedabiri sıhhiye ittihazıyla olduğu yerde itfa olundu. Emrazı sâriyeye karşı en katî tedbir olan aşular artık tamamiyle memleketimizde istihsal olunmaktadır. Üç milyon küsur kişilik çiçek aşısının Sivas'ta istihsal edilmiş olduğunu*

⁶⁴ TBMM ZC, D: 1, C: 22, İ: 98, 07.09.1338, s. 542.

⁶⁵ TBMM ZC, D: 1, C: 22, İ: 98, 07.09.1338, s. 542-543.

⁶⁶ TBMM ZC, D: 1, C: 18, İ: 1, 01.03.1338, s. 4.

⁶⁷ TBMM ZC, D: 1, C: 9, İ: 1, 01.03.1337, s. 4.

zikretmek bu bapta kâfi bir fikir verebilir. Memleketin malaryalı muhitlerinde miktarı kâfi kinin tevzi edildi. Frengi âfetinin itfası için de mümkün olan meblâğ sarf edildi.”⁶⁸ Mustafa Kemal’in bulaşıcı hastalıklar üzerinde bu kadar çok durması önemlidir. Zira Meclis’te de birçok defa memlekete bulaşıcı hastalıkların düşmandan fazla zarar verdiği ifade edilmiştir.⁶⁹

Mustafa Kemal 1 Mart 1922’de yukarıdaki konuşmayı yaptığı sıralar, Millî Mücadele’nin en buhranlı dönemlerinden biridir. Zira Sakarya Savaşı kazanılmasına rağmen ordu taarruz etmediği için meclis içinde Mustafa Kemal’e muhalefet oluşmuştu.⁷⁰ “*Nereye gidiyoruz?... Bizi kim ve nereye sürüklüyor?... Bilinmezliklere..? Koskoca bir millet, belirsiz, karanlık hedeflere serserice sürüklenir mi?*” gibi ağır eleştirilere maruz kaldığı buhranlı bir dönemdir.⁷¹ Mustafa Kemal bunlarla uğraşmak yerine, sağlık hizmetlerini güçlendirmeye devam etmiştir. 1922 yılı içerisinde sağlık hizmetleri daha da arttırılmış, bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmiştir. Örneğin Sivas’ta beş milyon kişilik çiçek aşısı, 537 kilogram kolera, 477 kilogram tifo aşuları üretilmiş ve bunlar halka yeterli miktarda yapılmıştır.⁷²

Mustafa Kemal, Millî Mücadele’nin hemen sonrası 16 ve 17 Ocak 1923’te yurt gezisi sırasında, İstanbul gazetecilerine İzmit’te nüfus meselesinden bahsetmiş ve Türkiye’nin nüfusunun üzüntü verici olduğunu belirtmiştir. Bundan sonra savaşlar nedeniyle kaybedilen nüfusu telefi etmek için gerekli olan “*sıhhî ve içtimâî tedbirleri*” almak lazım demiştir.⁷³

Millî Mücadele’de Türkiye’nin nüfus azlığı meselesinin çözümü sağlık teşkilatının başarısına bağlanmıştır. Bunun için de sağlık teşkilatı bağımsız bir nezaret haline getirilmiş, salgın ve bulaşıcı hastalıklarla zor yıllar olmasına rağmen amansız bir mücadele

⁶⁸ TBMM ZC, D: 1, C: 18, İ: 1, 01.03.1338, s. 3.

⁶⁹ TBMM ZC, D:1, C: 7, İ: 125, 29.12.1336, s. 71.

⁷⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, s. 457.

⁷¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, ed. Fatih Külahçı, Lades Kitap, İstanbul 2017, s. 558.

⁷² TBMM ZC, D: 1, C: 28, İ: 1, 01.03.1339, s. 6.

⁷³ Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982, s. 54.

başlatılmış, hekim ve sağlık personeli sayısı arttırılmıştır. Türkiye'de Atatürk döneminde sağlık teşkilatında yapılanlar devrim niteliğindedir. Millî Mücadele Dönemi'nde yapılanlar ise bir anlamda bunların habercisi olmuş, altyapısını oluşturmuştur.

3.2. Evliliği Teşvik

Millî Mücadele Dönemi'nde nüfus azlığı meselesine çözüm arayışları sırasında sağlık politikaları dışında akla gelmiş ve tartışılmış diğer bir çözüm evliliklerin teşvik edilmesi olmuştur. Zira nüfusun yenilenmesi ve artmasının yolu bir anlamda evlilik kurumunun başarısına bağlıdır.⁷⁴ Bu nedenle bekârların evlenmesi için çeşitli yöntemler düşünülmüştür. Bu yöntemlerden biri bekâr erkeklerden vergi alınması olmuştur. Bu konu Millî Mücadele Dönemi'nde birkaç defa gündeme gelmiştir. İlk olarak 19 Ekim 1920'de Canik Milletvekili Hamdi Bey bekârlardan vergi alınması ile ilgili bir kanun teklifi sunmuştur. Hamdi Bey kanun teklifinde, yirmi beş yaşını doldurmuş olup da evlenmemiş olan veyahut her ne suretle olursa olsun eşinden boşanan erkeklerden vergi alınmasını teklif etmiştir.⁷⁵ Yapılan görüşmelerin sonucunda teklif oy çokluğuyla Müdafaa-yı Milliye Encümenine sevk edilmiştir.⁷⁶ Ancak Hamdi Bey'in teklifi daha sonraki süreçte kabul görmemiş ve yasallaşamamıştır.⁷⁷

Bekârlardan vergi alınması ile ilgili bir başka girişim 22 Şubat 1921'de Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin, "Mecburi Teehül Hakkındaki Kanun Teklifi" olmuştur. 17 maddeden oluşan bu kanun teklifinin gerekçesinde, Salih Efendi Türkiye'nin nüfus azlığının hayati bir mesele olduğu noktasında ısrar etmiştir.⁷⁸ Salih Efendi şöyle demiştir: "*Bütün unsurlar mahvoluyor. İstikbal ordumuz çürüyor. Elde mevcut kuvvetimiz kesbi zaaf ediyor. Nüfusumuz tenakus ediyor. Bunu herkes, her Hükümet, kâinatın her noktası, her şahıs kabul*

⁷⁴ Bertrand Russell, *Evlilik ve Ahlak*, çev. Işıtan Gündüz, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 175.

⁷⁵ TBMM ZC, D:1, C: 5, İ: 86, 19.10.1336, s. 93-94.

⁷⁶ TBMM ZC, D:1, C: 5, İ: 86, 19.10.1336, s. 94.

⁷⁷ Yaşar Semiz, "1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, Ocak 2010, s. 439.

⁷⁸ TBMM ZC, D:1, C: 8, İ: 155, 22.02.1337, s. 358-361.

etmiştir.”⁷⁹ Bazı milletvekillerinin ret, bazılarının ise görüşülmeye değer gördüğü teklifin, görüşülüp görüşülmemesi önerisi oylamaya sunulmuş, oylama sonucunda görüşülme önerisi ret edilmiştir.⁸⁰

7 Nisan 1923'te Salih Efendi Mecburi İstivaç Kanun Teklifinin tekrar görüşülmesini istemiş ve teklifinin hayati öneme sahip olduğunu, bu nedenle kabulünü şu sözlerle ifade etmiştir: “*İlâhi nazarlı bir profesör dimağiyle memleketin boşluğunu bir kere tetkik buyurun. Teklifim, memleketin nüfus ve namusuna taallük eden bir meseledir, (hayatidir, sesleri). Bu memleketin bir hayat meselesidir.*” Salih Efendi Mebuslara; “*Memleketin yaralarına ve bu namus meselesine bir çare bulunuz.*” demiş olsa da teklifi yine reddedilmiştir.⁸¹

Evliliği teşvik etmek amacı ile sunulan bu teklifler, TBMM tarafından kabul görmemişse de Millî Mücadele Dönemi'nde nüfusun artırılması çabalarının olduğunun göstergelerinden biri olmuştur. Ayrıca nüfusu arttırma konusunda kamuoyu oluşturma noktasında faydalı olduğu söylenebilir. Bekârlık vergisi ile ilgili bir başka tespit, Millî Mücadele sonrası da gündeme gelmeye devam etmiş olduğudur.⁸²

Evliliği teşvik etmek için bir diğer durum, dolaylı da olsa, “Düğünlerde Men’i İsrâfat Kanunu” olmuştur. 11 Kasım 1920’de Trabzon Mebusu Hüsrev Beyin, düğünlerde isrâfatın menine dair takiriyle, Karesi mebusu Hasan Basri Bey ve arkadaşlarının, düğünlerde men’i isrâfat hakkında kanun teklifi görüşülmüştür.⁸³ Bu kanun teklifinin amacı, devletin ekonomik olarak bu zor dönemde düğünlerdeki israfın engellenmesidir. Kanun teklifinde belirtildiği gibi bir diğer neden, düğün masrafları nedeniyle evliliğin az olduğu ve bunun nüfus azlığı sebeplerinden biri olduğu düşüncesidir. Bu durumla ilgili kanun teklifinde şöyle denilmiştir: “*Biz Anadolunun mühim içtimai dertlerinden biri hakkında muhterem Meclisimin enzârı*

⁷⁹ TBMM ZC, D:1, C: 8, İ: 155, 22.02.1337, s. 360.

⁸⁰ Semiz, agm., s. 440.

⁸¹ TBMM ZC, D: 1, C: 28, İ: 19, 07.04.1339, s. 392.

⁸² Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bakınız; Sevilay Özer, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Bekârlık Vergisi’ne İlişkin Tartışmalar” *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 6/ S. 12, Yaz 2013, s. 173-191.

⁸³ TBMM ZC, D:1, C: 5, İ: 97, 11.11.1336, s. 361-369.

Milli Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı
Meselesi

dikkatini celbedeceğiz. Düğün masrafları! İzdivaç emri ehemmine büyük bir sekte veren bu âdetin bir netice tenakusu nüfusumuzda bir sebep teşkil etmekte olduğunu izana hacet yoktur."⁸⁴

Benzer şekilde Tunalı Hilmi Bey'de gençlerin bu ağır düğün masrafı yüzünden evlenemediğini, kız kaçırmak gibi bir illete düştüğünü, kanunun bu illeti önleyeceğini açıklamıştır.⁸⁵ Düğünlerde Men'i İsrâfat Kanunu müzakere edildikten sonra 25 Kasım 1920 tarihinde kabul edilmiştir.⁸⁶ Kanunun birinci maddesi ile düğünlerde çeyiz teşhiri, çeyizin açıktan nakli, erkek tarafından kız tarafına iki kattan fazla elbise hediye edilmesi, düğün günlerine mahsus olmak üzere bir günden fazla çalgı çaldırılması ve ziyafet verilmesi, nişan, çevre merasimi ile ağırlık ve hediye itası ve köçek oynatılması gibi israfa neden olan durumlar yasaklanmıştır.⁸⁷

Düğünlerde Men'i İsrâfat Kanunu ile amaçlanan, savaş dönemi olması nedeniyle, gereksiz harcamaların önüne geçmek olsa da bir başka nedeni, evlenmeleri arttırarak nüfus artışı sağlamaktır. Zira Meclis görüşmeleri sırasında birçok milletvekili sorunun çok boyutlu olduğunu ifade etmiştir. Bu boyutlardan biri de, yüksek düğün maliyeti nedeniyle evliliklerin azalması, dolayısıyla nüfus artışının düşmesidir.⁸⁸

Sonuçta Millî Mücadele Dönemi'nde nüfusu arttırıcı yollardan biri bekârların evlenmesi için teşvik edilmesi olmuştur. Bu noktada şunu ifade etmek gerekir ki, Türk toplumu zaten büyük oranda evlenmektedir.⁸⁹ Yine de bekârların evlenmesi teşvik edilmeye çalışılmıştır. Nüfusun arttırılması için gündeme getirilen bir başka durum devletin kaybettiği topraklardaki Müslüman nüfusun getirilmesi düşüncesi olmuştur.

⁸⁴ TBMM ZC, D:1, C: 5, İ: 97, 11.11.1336, s. 361.

⁸⁵ TBMM ZC, D:1, C: 5, İ: 97, 11.11.1336, s. 364.

⁸⁶ TBMM ZC, D:1, C: 6, İ: 102, 25.11.1336, s. 39.

⁸⁷ TBMM ZC, D:1, C: 6, İ: 102, 25.11.1336, s. 36.

⁸⁸ Feyza Kurnaz Şahin, "İlk TBMM'nin Tasarruf Tedbirlerine Bir Örnek: Düğünlerde Men'i İsrâfat Kanunu ve Kamuoyundaki Yansımaları", *Atatürk Dergisi*, C. 2, S. 1, 2013, s. 30.

⁸⁹ Bu durumla ilgili bir istatistik için bkz. BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 04.19.03.

3.3 Muhacir Getirilmesi

Bir yerin nüfusunu arttırmak için, ölüm oranlarını düşürmek, doğum oranlarını arttırmak dışında diğer çözüm yolu dışardan nüfus getirmektir. Osmanlı geri çekildikçe kaybedilen yerlerde kalan Müslüman nüfus zaten Anadolu'ya doğru göç etmiştir.

21 Ekim 1920'de Tunalı Hilmi Bey, memleketin baştanbaşa nüfus azalması gibi büyük bir tehlikenin içinde olduğunu söyledikten sonra: *“İnşaallah birçok muhacirler getirterek memleketimiz doldurulur ve diğer noktalarda, gayrimüslim anasının ve ecnebilerin çok bulunduğu yerlerde yerleştirilir.”*⁹⁰ demiştir. Anlaşıldığı üzere nüfus azlığı meselesine karşı, Tunalı Hilmi Bey'in düşündüğü yol yurtdışından nüfus getirip, gayrimüslim nüfus oranının yüksek olduğu yerlere yerleştirmektir. Zaten Tunalı Hilmi Bey'in verdiği *“Zonguldak'ta Askerlik Muafiyeti Hakkında Kanun Teklifinin”* gerekçesinde, Zonguldak'ta Müslüman nüfusun giderek azaldığı, gayrimüslim nüfusun arttığı sebep gösterilmiştir. Ayrıca Zonguldak ve çevresinin maden kömürünün bulunması nedeniyle stratejik öneme sahip olduğu, bu nedenle Müslüman nüfusun azalmasının tehlike teşkil ettiği belirtilmiştir.⁹¹ Bu durum karşısında, Zonguldak'a dışardan Müslüman nüfus gelmesi teşvik edilmek istenmiştir.⁹² Ancak kanun teklifi tartışıldıktan sonra reddedilmiştir.⁹³

Tunalı Hilmi Bey, memleketin stratejik bölgelerinde gayrimüslim nüfusun arttığını, Müslüman nüfusun azaldığını, nüfus meselesinin endişe verici boyutlarda olduğunu, dışarda kalan Müslümanların Anadolu'ya getirilmesi gerektiğini, Meclis'te birçok defa ifade etmiştir. Örneğin 29 Ağustos 1921'de şöyle demiştir: *“Arkadaşlar, bu memleketi kurtaracak nüfustur. Hariçten celbedeceğiniz müslümanlardır. Eğer bu memleketin boşluğunu müslümanlarla doldurmazsak -Allah korusun- başkaları doldurur.”*⁹⁴

22 Ağustos 1920'de Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey, Anadolu'da halen bir kısım nüfus mevcut ise bunun önemli bir

⁹⁰ TBMM ZC, D:1, C: 5, İ: 87, 21.10.1336, s. 140.

⁹¹ Kanun teklifinin gerekçeleri için bkz. TBMM ZC, D:1, C: 5, İ: 87, 21.10.1336, s. 135.

⁹² TBMM ZC, D:1, C: 5, İ: 87, 21.10.1336, s. 136.

⁹³ TBMM ZC, D:1, C: 5, İ: 87, 21.10.1336, s. 140.

⁹⁴ TBMM ZC, D: 1, C: 12, İ: 68, 29.08.1337, s. 115.

Milli Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı Meselesi

kısının kaybedilen topraklardan gelenler sayesinde demıştır.⁹⁵ Hamdullah Suphi Bey mevcut nüfusumuzu ve şimdiden sonra yetişecek olanları muhafaza etme çarelerini bulmadığımız takdirde zaten hiçbir meselenin bir öneminin kalmayacağına değinmiştir.⁹⁶ Hamdullah Suphi Bey mevcut nüfusun muhafazası konusunda özellikle muhacirin meselesi üzerinde durmuş ve şunları söylemiştir:

“İstanbul’da bir milyona yakın Müslüman nüfusun yüzde doksan beşi muhacirlerden mürekkeptir. İstanbul bir uçurumdur. Aylardan, senelerden beri mütemadiyen kaybettiğimiz topraklardan akıp gelen seyli muhaceret oraya dökülüyor ve mütemadiyen mahvolur. Anadolunun her tarafında da muhacirler vardır. Bunlar bakımsızdır. Hangi topraklarda otururlar, nasıl tağdi ederler, bunların işleri ile kim meşguldür? Elimizde muayyen hiç bir şeyi yoktur. Muhacirin dairesi, diğer memleketlerdeki mümasil idarelerle mukayese edildiği takdirde, kâfi birşeyi yapamamıştır.”⁹⁷

Mustafa Kemal’in de nüfusu arttırmak için düşündüğü çözüm yollarından biri yurt dışındaki Türklerdir. Bu durumu 16 ve 17 Ocak 1923’te yurt gezisi sırasında, İstanbul gazetecilerine İzmit’te nüfus meselesinden bahsederken şu sözlerle ifade etmiştir:

“Hudud-ı milliye haricinde kalan aynı ırk ve aynı harstan olan anasırı da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak, nüfusumuzu tezyid etmek lâzımdır ki, buna da tevessül olunacaktır. Eğer Rusya’dan getirmek mümkün olursa, oradan da getireceğiz. Fakat bence Makedonya’dan, Garbî Trakya’dan kâmilen Türkleri buraya nakletmek lâzımdır ve bir daha Avrupa seferi yaparak, oralara gitmeyi düşünmemeliyiz.”⁹⁸

Nüfus azlığı meselesini çözmek için düşünülen yollardan biri, özellikle Osmanlı’nın kaybettiğı topraklarda kalan Müslüman nüfusun getirilmesi düşünülmüşse de bunun için bir girişimde bulunulmamıştır. Çünkü bunun için imkânlar çok kısıtlıdır. Zaten bu nüfus çeşitli sebepler nedeniyle bazen bireysel bazen kitlesel olarak Anadolu’ya doğru göç etmektedir. Gelenlerin iskânında bile

⁹⁵ TBMM ZC, D:1, C: 3, İ: 55, 22.08.1336, s. 403.

⁹⁶ TBMM ZC, D:1, C: 3, İ: 55, 22.08.1336, s. 403.

⁹⁷ TBMM ZC, D:1, C: 3, İ: 55, 22.08.1336, s. 403.

⁹⁸ İnan, *age.*, s. 54.

zorlanılmış, imkânsızlıklardan ve teşkilatlanamamaktan dolayı sıkıntılar yaşanmıştır. Bu nedenle daha çok bu kendiliğinden gelenlerin yerleştirilmesi, bunların yaşatılması üzerinde durulmuştur. Ayrıca Millî Mücadele’de Anadolu’da işgal edilen bölgelerden güvenli olarak düşünülen yerlere doğru yoğun bir iç göçte yaşanmıştır. Meclis daha çok bunların sorunları üzerinde durmuştur.⁹⁹

Millî Mücadele’nin kazanılması ile birlikte neredeyse, Yunan orduları ile beraber şekilde yoğun bir Rum nüfus göçü yaşanmıştır. 1922 Eylül ayından 1922’nin sonuna kadar yaklaşık bir milyon Rum nüfus göç etmiştir.¹⁰⁰ Arkasından 30 Ocak 1923’te Lozan’da imzalanan *Mübadele Sözleşmesi* ile Rumeli’den gelecek beş yüz bin civarı Türk nüfusun sevk ve iskânlarının hazırlığına başlanmıştır.¹⁰¹ Gerek bu hazırlıklar, gerekse Millî Mücadele Dönemi’nde muhacirlerin iskânı konusunda Türkiye’nin Batılı devletler gibi teşkilatlanılmadığı tartışmaları, 13 Ekim 1923’te bu iş için *Mübadele İmar ve İskân Vekâleti* adında ayrı bir vekâletin kurulmasını sağlamıştır.¹⁰²

3.4. Nüfus Encümeni Kurulması

1 Şubat 1923’te Karesi Mebusu Abdülgafur Efendi ile arkadaşları, nüfusu çoğaltmak için çare arayışlarına yönelik Meclis’e bir takrir verirler.¹⁰³ Bu takrir, “*teksiri nüfus için çare taharrisi zımında muhtelit bir encümen teşkiline dair*”dir. Karesi Mebuslarından Abdülgafur Efendi ile arkadaşlarının verdiği takrire şöyle denilmiştir:

“Nüfus meselesinin haiz olduğu ehemmiyet malûmdur. Memleketimizin en mühim tehlikesi (tenakus) tehlikesidir. Meşrûtiyetin bidayetinden beri bu hayati meseleyi tetkik ve münakaşa edenler maatteessüf fiili hiçbir neticenin husulüne

⁹⁹ TBMM ZC, D:1, C: 28, İ: 14, 31.03.1339, s. 252-279; TBMM ZC, D:1, C: 11, İ: 42, 25.06.1337, s. 41-48;

TBMM ZC, D:1, C: 3, İ: 41, 31.07.1336, s. 21-30.

¹⁰⁰ Ercan Çelebi, *Mübadele İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2005, s. 24.

¹⁰¹ Çelebi, *agt.*, s. 40-42.

¹⁰² TBMM ZC, D: 2, C: 2, İ: 35, 13.10.1339, s. 664.

¹⁰³ Özer, *agm.*, s. 174.

Milli Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı Meselesi

şahid olamadılar. Seneler geçtikçe ırkımız hakkındaki endişelerimiz artıyor. Binaenaleyh tenakusun avamini, tezayüdün esbabı tahakkukunu salâhiyettar bir kudret ve alâka ile tetkik ve ona göre bir program tanzim etmek lâzımdır. Bu iş (encümen) işi olmaktan ziyade bir ilim ve ihtisas işidir. Ancak bu gibi ilim ve ihtisasların mevlûdatına muvafık teksiri nüfusa hadim kavanin ve mukarreratın da her şeye tercihan ittihaz ve tatbiki en mühim faraizi milliyemizdendir. İşte sırf bu mesele ile (nüfus) meselei mühimmesiyle iştigal etmek üzere her şubeden gösterilecek üçer namzet arasından on kişilik bir Encümeni Mahsus teşkiline acilen karar verilmesini ehemmiyetle teklif ederiz.”¹⁰⁴

Karesi Mebusları Abdulgafur Efendi, Hasan Basri Bey ve İbrahim Bey'in verdiği taksir müzakere edilmiştir. Müzakere sırasında Dersim Mebusu Abdülhak Tevfik Bey: “*Rica ederim efendim, en mühim meselelerle iştigal ediyorduk. Aylardan beri, senelerden beri birçok kimseler hiyaneti vataniye ile mevkuf bulunuyordu. Bunlar müzakere edilirken böyle lüzumsuz bir taksirin araya girmesi doğru değildir*” sözlerine mebuslardan tepki gelmiş ve Meclis sıralarından, “*lüzumsuz değildir*” sesleri yükselmiştir.¹⁰⁵

Meclis Başkanı taksirin bir temenni taksiri olduğunu gerekçe göstererek Hasan Basri Bey'e taksirini açıklaması için söz vermemiştir.¹⁰⁶ Bunun üzerine Hasan Basri Bey: “*Söz söylemedikten sonra hiç taksir vermeye lüzum yoktur.*” demiştir. Sonuçta taksir Hasan Basri Bey tarafından geri çekilmiş ve gündeme alınmamıştır.¹⁰⁷

Nüfus meselesini çözmek için ayrı bir encümen oluşturulması teklifi kabul görmese de, taksirde her geçen sene endişelerin arttığı vurgulanmış, meselenin çözümü için, belli bir program oluşturulması, bu işin ilim ve ihtisas işi olduğuna dikkat çekmiştir. Sonuçta nüfus azlığı meselesine çare arayışlarına başka bir örnek teşkil etmiştir.

¹⁰⁴ TBMM ZC, D: 1, C: 27, İ: 185, 01.02.1339, s. 126.

¹⁰⁵ TBMM ZC, D: 1, C: 27, İ: 185, 01.02.1339, s. 126-127.

¹⁰⁶ TBMM ZC, D: 1, C: 27, İ: 185, 01.02.1339, s. 126.

¹⁰⁷ TBMM ZC, D: 1, C: 27, İ: 186, 03.02.1339, s. 131.

3.5. Hapishanedekilerin Affı

Millî Mücadele döneminde TBMM, hapishanedeki mahkûmlar için birçok kez genel ve özel af uygulamıştır. Bu af uygulamaları, orduya asker sağlamak, millî direnişe taraftar toplamak, toplumsal barışın sağlanması gibi pratik amaçlarla çıkarılmıştır.¹⁰⁸ Bunun yanında bu afların gerekçeleri ile hapishanelerin ve mahkûmların durumu görüşülürken birçok kez de *nüfus azlığı meselesine* vurgu yapılmıştır. 8 Nisan 1922’de Bursa Mebusu Emin Bey, hapishanelerin durumu görüşülürken şöyle demiştir: “(...) *Mahbusinin kısmı azamının genç olduğunu düşünürseniz nüfus itibarıyla de ne kadar zayıyata uğradığımız meydana çıkar. Binaenaleyh bunları ıslâhı hale sevk etmek ve aynı zamanda nüfusumuzu hiç olmazsa kısmen telâfi edebilmek için bunlara ailevi bâzı şeyler bahş olunabilir.*”¹⁰⁹

8 Aralık 1921’de Hıyanet-i Vataniye Mücrimlerinden Bir Kısmının Affına Dair Kanun Teklifi görüşülürken, Edirne Mebusu Şeref Bey, artık insan kaybetmek değil, millî davaların içine insanlar sokmak istediklerini, bu nedenle de af kanununun kabulünü istemiştir.¹¹⁰ Bu af kanununun çıkarılmasının amaçları arasında, cephede duyulan asker gereksinimini temin etmekte vardır.¹¹¹ Afla ilgili verilen kanun tekliflerinin gerekçelerinde Türkiye’nin insan gücüne olan ihtiyacına da değinilmiştir. Bu af gerekçelerinde anlatılanlarla ilgili Cahide Sınmaz Sönmez şöyle demiştir: “(...) *hapishanelerde ‘binlerce’ mahkûmun bulunmasının memleketin bu kadar insan gücüne ihtiyacı olduğu bir sırada, bir işe yaramayacağı ve bu kişilerin ıslah olabilmesi için de bu af kanunu teklifinin yapıldığı anlatılmıştır.*”¹¹²

Bir başka durum hapishanelerin durumunun iyileştirilmesi isteği yapılırken, yine nüfus azlığı vurgusu yapılmıştır. 29 Aralık 1921’de Diyarbakır Mebusu Zülfi Bey Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey’e verdiği bir soru takririnde şöyle demiştir: “*Memleketin mütemadi surette uğradığı nüfus boşlukları karşısında her ferdin hayatını kıymetli*

¹⁰⁸ Cahide Sınmaz Sönmez, “Millî Mücadele Döneminde Çıkarılan Aflar”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, C. 6, Ankara 10-15 Eylül 2007, s. 2809.

¹⁰⁹ TBMM ZC, D: 1, C: 19, İ: 22, 08.04.1338, s. 49.

¹¹⁰ TBMM ZC, D: 1, C: 15, İ: 124, 08.12.1337, s. 70.

¹¹¹ Sınmaz Sönmez, agm., s. 2805.

¹¹² Sınmaz Sönmez, agm., s. 2808.

görmek icap ettiği halde hapisanelerdeki acıklı ve tehlikeli vaziyete niçin tamamı ile lakayt kalındığını Dâhiliye ve Adliye Vekillerinden sual ederim."¹¹³ Zülfi Bey konuşmasında hapisanelerdeki kötü koşullar nedeniyle seri ölümlerin meydana geldiğini ifade etmiş ve bu durumun düzeltilmesini istemiştir. Zülfi Bey'in sorusuna cevap veren Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey bu durumu kabul etmiş ama bütçedeki imkânsızlık nedeniyle çok bir şey yapılamadığını anlatmıştır.¹¹⁴

3.6. Tarımda Makineleşme

Dönem itibarı ile nüfusunun yaklaşık yüzde sekseni kırsalda yaşayan Türkiye için toprağın işlenmesi elzemdir. Üstelik sanayileşmesini de sağlayamadığı için tarım hayati öneme sahiptir. Fakat başta Türkiye'nin nüfus azlığı, nüfusun önemli bir kısmının hastalıklı olması, üretici nüfusun bir kısmının cephelerde olması gibi durumlar toprağın işlenmesini zorlaştırmıştır. Bu durumla ilgili 1 Mart 1922'de Mustafa Kemal TBMM'nin Üçüncü Yasama Yılı'nı açış nutkunda; *"Türkiye'nin sahibi hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür."* dedikten sonra tarımda makineleşmek için çalışılacağını ifade etmiştir.¹¹⁵

30 Aralık 1922'de İktisat Vekili Mahmud Esad Bey Meclis'te; *"memleketimiz çok zengin ve çok büyüktür ve bu, çok zengin olan memlekette nüfus kâfi derecede değildir. Nüfus açıklığını mutlaka ve mutlaka makina ile telâfi etmek mecburiyetindeyiz. Alât ve edevatı ziraiyemizi ve sair lâzım olan makinalarımızı bir an evvel tedarik ederek memleketimizi ancak bu suretle istifade ettirebiliriz."*¹¹⁶ sözleriyle nüfus açıklığının makine ile telafi edilmesine değinmiştir.

14 Şubat 1923'te Meclis'te ziraatta kullanılmak üzere yurtdışından ihraç edilecek mallardan Gümrük ve İstihlâk Resmine Dair Kanunun görüşmeleri sırasında Saruhan Vekili Avni Bey, vaktiyle üç milyon nüfusu besleyen Çukurova'nın bugün üç yüz bin nüfusu besleyemediğini belirtmiş ve şöyle demiştir:

¹¹³ TBMM ZC, D: 1, C: 15, İ: 136, 29.12.1337, s. 250-251.

¹¹⁴ TBMM ZC, D: 1, C: 15, İ: 136, 29.12.1337, s. 251.

¹¹⁵ TBMM ZC, D: 1, C: 18, İ: 1, 01.03.1338, s. 4.

¹¹⁶ TBMM ZC, D: 1, C: 26, İ: 165, 30.12.1338, s. 110.

“Fakat noksanii nüfus dolayısıyla ne istihsalâtı tezyidedebilir ve ne de Hazineye bir menfaat temin edebilir. Bugün Adana muhitinde köylüler tamamen makina devrini kavramıştır ve bunu kavratıran da noksanii nüfustur. Her sene seksen beş bin, yüz bin amele gelen Adana muhitine muharebe netayici olarak bugün ancak sekiz, on bin amele gelmektedir. Amele noksanı tamamen bariz bir şekil almış, istihsalât azalmıştır. Vaktiyle yüz seksen bin balya pamuk çıkaran Adana havalisi bugün yüz bini çıkaramıyor. Köylüler tamamen gözlerini açmış, her suretle, köy namına, şahıslar namına ve bankalar vasıtasıyla makina celbine tevessül etmiştir. Bu üç-beş kişinin şahsına veya zenginlerin menfaatine münhasır bir kanunu değildir.”¹¹⁷

Mustafa Kemal 1 Mart 1923'te Dördüncü Yasama Yılı'nı açış nutkunda; Türkiye'nin genişliğine oranla nüfusunun az olduğundan tarımda alet ve makine kullanımına diğer memleketlerden daha fazla mecbur olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle halka taksitle gerekli alet ve edevatın satılacağını ve bunların tamiri için de gerekli antlaşmaların yapıldığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal bunun için makine ithalatına başlanacağını, ayrıca ticaret eğitimine önem verileceğini ve bu meyanda iki önemli liman şehri olan İzmir ve Trabzon'da ticaret mektebinin açılmasının kararlaştırıldığını söylemiştir.¹¹⁸

Millî Mücadele Dönemi'nde Türkiye'de tarım sektörü için nüfus açıklığının makineleşme ile telafi edilmesi düşünülmüştür. Türkiye'de tarımda makineleşme henüz yaygınlaşmamıştır. O yıllarda Türk köylüsünün %20'si üretim araçlarından yoksun bir durumdadır. Üretim araçlarına sahip olan aileler bile sadece bir karasabana sahipti. Dönem itibarı ile Türk tarımı makineleşmeden uzaktır.¹¹⁹ 5 Şubat 1923'te Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in, İzmir'de toplanacak İktisat Kongresine dair sualine İktisat Vekili Mahmud Esad Bey cevap verirken, memleketteki nüfus meselesinin sadece muhacirlerle çözülmesinin mümkün olmadığını, bu durumun asırlarca sürecek bir mesele olduğunu, bundan dolayı üretim için gerekli nüfus boşluğunun makineleşme ile doldurulacağını ifade etmiştir. Ayrıca İzmir'de

¹¹⁷ TBMM ZC, D: 1, C: 29, İ: 192, 14.04.1339, s. 326.

¹¹⁸ TBMM ZC, D: 1, C: 28, İ: 1, 01.03.1339, s. 8-9.

¹¹⁹ İbrahim İnci, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye'de Tarımsal Makine ve Ekipmanlarının Modernizasyonu 1948-1960”, *MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 7, 2022, s. 144.

Milli Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı Meselesi

toplanacak iktisat kongresinin bir amacının da bu meselenin görüşülmesi amacı taşıdığını belirtmiştir.¹²⁰

Tarımda makineleşme, nüfus azlığının olumsuz etkilerinden biri olan toprağın işlenememesine karşı düşünülmüş pratik çözüm yoludur. Millî Mücadele Dönemi olmasına rağmen konunun üzerinde durulmuştur. Bu dönem nüfus azlığı meselesine çare arayışlarında nüfusu nicelik olarak arttırmanın yolları aranmışken, burada nüfus azlığının sebep olduğu toprağın yeterince işlenememesi meselenin çözümüne yönelik olarak tarımda makineleşme düşünülmüştür.

SONUÇ

Osmanlı'nın son dönemlerinde gündeme gelen Türkiye'nin nüfus azlığı meselesi, araştırmada görüldüğü üzere Millî Mücadele Dönemi'nde de devam etmiştir. Bu dönem Meclis'te mebuslar arasında nüfus azlığının hayati bir mesele olduğu, Türkiye'nin nüfusunun arttırılmasının şart olduğu, güçlü bir eğilim olarak TBMM'nin gündeminde olmuştur. Zira nüfus azlığı meselesi çözülmezse, ülkenin geleceğinin tehlike altında olacağına, sıklıkla vurgu yapılmıştır.

Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM'de mebuslar, Türkiye'nin nüfusunun arttırılması için çeşitli çözümler üretmeye çalışmıştır. Burada yüksek ölüm oranını düşürmek için sağlık hizmetlerine önem verilmesi, nüfusu arttırmada en pratik yol olarak kabul görmüştür. Bu nedenle sağlık hizmetleri için ayrı bir vekâlet oluşturulmuştur. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti Millî Mücadele Dönemi gibi siyasi ve sosyal açıdan oldukça zor ve kritik bir dönem olmasına rağmen, salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmiştir. Salgın ve bulaşıcı hastalık mücadelesi sadece söylevlerde kalmayıp, pratikte de aşı üretilmesi ve uygulanması gibi yollarla etkin şekilde mücadele edilmesi dikkat çekicidir.

Millî Mücadele Dönemi'nde oluşturulan ve oldukça sıkı çalışan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti Meclis'te çözüm aranan *nüfus azlığı meselesini* çözecek teşkilat olarak düşünülmüştür. Bu düşünce yüksek ölüm oranlarının düşürülmesi için yenidoğan ve

¹²⁰ TBMM ZC, D: 1, C: 27, İ: 187, 05.02.1339, s. 172.

çocukların yaşatılması, salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmesini gerekli kılmıştır. Tüm bunlar Türk sağlık sisteminin modern dünyayı yakalaması idealini doğurmuştur. Dolayısıyla Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM'de mebusların sıklıkla kullandığı nüfus azlığı meselesi Atatürk döneminde yoğun bir şekilde görülecek olan sağlık politikalarına temel oluşturmuştur.

Türkiye'nin nüfus azlığı meselesine çare arayışlarında sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi dışında, başka çözüm önerileri de gündeme gelmiştir. Bunlardan en dikkat çekici olan bekâr erkeklerden vergi alınarak evliliğin teşvik edilmesi olmuştur. Bu konu birçok defa gündeme gelmesine rağmen, Millî Mücadele Dönemi'nde bekârlardan vergi alınması yasallaşmamıştır. Yine de nüfus azlığı meselesi hakkında kamuoyu oluşturması noktasında etkili olmuştur. Evliliği teşvik etmenin bir başka yolu düğünlerde aşırı masrafın yasaklandığı Men'i İsrâfat Kanunudur. Bu kanunun amacı, daha çok tasarruf yapmak için olsa da, düğün masrafları nedeniyle evlenemeyenlerin evlenmesi amacı da vardır. Zaten kanunun gerekçesinde ve görüşülmesi sırasında, nüfus azlığı meselesinin çözümüne yardımcı olmak amacı taşıdığı belirtilmiştir.

Nüfus azlığını çözmek için bir başka çözüm yolu muhacirlerin Anadolu'ya getirilmesi düşüncesi olmuştur. Bu durum zikredilse de uygulama da çok bir şey yapılmamıştır. Zaten Anadolu'ya muhacir nüfus gelmektedir. Daha çok bunların iskân edilmesi noktasında durulmuştur. Millî Mücadele'nin hemen sonrasında göçmen işleri için ayrı bir vekâlet oluşturulmuştur. Bunlar dışında çare arayışları arasında, çözüm yolu üretmek için bir encümen tahsis edilmesi düşünülse de hayata geçirilememiştir. Yine Millî Mücadele Dönemi'nde birçok defa çıkarılan afların gerekçelerinde memleketin insana olan ihtiyacına vurgu yapılmıştır. Bir başka durum nüfus azlığının yol açtığı toprağın işlenememesi gibi durumlara tarımda makineleşmenin şart olduğu vurgusu yapılmış ve tarımda makineleşmeye çalışılmıştır. Bunun için bir takım girişimler yapılmışsa da dönemin ağır şartları nedeniyle çok fazla bir şey yapılamamıştır.

Millî Mücadele döneminde nüfusun arttırılması için çeşitli çözüm önerileri üretilmeye çalışılmıştır. Ancak savaş ortamında olunması ve imkânların kıtlığı nedeniyle çok fazla bir şey

Milli Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı Meselesi

yapılamamıştır. Fakat nüfus meselesinin sürekli gündemde tutulması sayesinde bu mesele, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Cumhuriyeti kuran kadrolara miras kalmıştır. Bu miras Millî Mücadele'de TBMM'de sıklıkla dile getirilen, nüfusun en az dört beş katına çıkarılması, yani altmış milyonluk bir nüfusa sahip olma amacı olmuştur.

KAYNAKLAR

1. Arşiv

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Cerideleri

Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, *1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu*, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

3. Araştırma Eserler

Altay, Sadet, *Millî Mücadele Sürecinde Sağlık Politikaları (1919-1922)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2008.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, ed. Fatih Külahççı, Lades Kitap, İstanbul 2017.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

Babuş, Fikret, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006.

Başar, Emel, *Demografiye Giriş*, Gazi Kitabevi, Ankara 2013.

Bilgi, Nejd, "Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV/ S. 1, Temmuz 2010, s. 101-146.

Çelebi, Ercan, *Mübadele İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2005.

Cillov, Haluk, *Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları*, Sermet Matbaası, İstanbul 1960.

Gölen, Zafer, "1927 Genel Nüfus Sayımı", *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri 22-24 Ekim 2008*, ed. Bayram

Kodaman, Süleyman Seydi, Hayri Çapraz, Turgut Ermumcu, Murat Kılıç, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2008, s. 306-314.

Gölen, Zafer, “1905/06-1914 Osmanlı ve 1927 Cumhuriyet Dönemi Bafra Nüfus Verilerinin Göç Açısından Değerlendirilmesi”, *Geçmişten Günümüze Göç III*, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 1533-1546.

Gül, Abdulkadir– Gökçen, Salim, *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebilere Meselesi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2010.

Haykır, Yavuz– Çeloğlu, Yavuz Selim, *1916 Yılı Osmanlı Nüfus İstatistik Cetveli: “1332 Senesi İstatistik Cetveli” (Değerlendirme-Transkripsiyon-Asıl Metin)*, Hiperyayın, İstanbul 2017.

İbn Haldun, *Mukaddime II*, çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

İnan, Arı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982.

İnci, İbrahim, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye’de Tarımsal Makine ve Ekipmanlarının Modernizasyonu 1948-1960”, *MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 7, 2022, s. 142-154.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Koçlar, Bekir– Bozkurt, Uğur, “I. ve II. Dünya Savaşı Arası (1914-1945) Van’da Nüfus Hareketleri ve Demografik Yapı”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. Van Özel Sayısı, 2021, s. 99-132.

Kurnaz Şahin, Feyza, “İlk TBMM’nin Tasarruf Tedbirlerine Bir Örnek: Dügünlerde Men’i İsrâfat Kanunu Ve Kamuoyundaki Yansımaları”, *Atatürk Dergisi*, C. 2/ S. 1, 2013, s. 25-55.

McCarthy, Justin M, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1998.

Mutlu, Cengiz, “Milli Mücadele’de Türkiye’de Azalan Nüfus ve İzdivac Meselesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 29/ S. 85, Ocak 2013, s. 169-205.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun Son Nefesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Özer, Sevilay, *Demokrat Parti’nin Köy ve Köylü Politikaları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

Milli Mücadele Dönemi Meclis Celse Zabıtlarında Türkiye'nin Nüfus Azlığı
Meselesi

Özer, Sevilay, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Bekârlık Vergisi’ne İlişkin Tartışmalar” *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 6/ S. 12, Yaz 2013, s. 173-191.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

Russell, Bertrand, *Evlilik ve Ahlak*, çev. Işıtan Gündüz, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003.

Semiz, Yaşar, “1923-1950 Döneminde Türkiye’de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, Ocak 2010, s. 423-469.

Sönmez Sınmaz, Cahide, “Milli Mücadele Döneminde Çıkarılan Aflar”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, C. 6, Ankara 10-15 Eylül 2007, s. 2797-2810.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2014.

Yüceuluğ, Ratip, *Demografi Nüfus Bilimi ve Nüfus Sayımları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Afyonkarahisar’da Milli Mücadele’nin Demografik Sonuçları

Koray ERGİN*

GİRİŞ

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra Afyonkarahisar il nüfusuna baktığımızda bu veriyi elde edebileceğimiz en önemli kaynaklardan birisi Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi’dir. 1906 yılı ile 1927 yılı Devlet Salnamesi’ni kıyasladığımızda il nüfusunda bir düşüşün olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, hiç kuşkusuz Afyon’da yaşanan savaş olup, bu da çok doğaldır. 1906 yılı Devlet Salnamesi’ne göre Afyonkarahisar’ın nüfusu şu şekildedir:¹

Tablo- 1 1906 Devlet Salnamesi’ne Göre Afyonkarahisar İlinin Nüfusu

Kaza	Nüfus				Ermeni
	Toplam		İslam	Rum, Protestan, Katolik, Yahudi	
	Erkek	Kadın			
<u>Karahisar(Şuhut,Sincanlı)</u>	48.589	46.887	89.128	77	6271
<u>Sandıklı(Şeyhlü,Gevikler,Dazkırı)</u>	46.223	45.800	91.482	392	149
Bolvadin(Ishaklı,Çay)	19.171	18.847	38.007	3	8
Aziziye(Hanbarçın)	20.577	19.375	39.764	114	74
Toplam	134.560	130.909	258.381	586	6.502

1927 tarihli Devlet Salnamesi’ne göre şehrin genel nüfusu ise şu şekildedir:²

* Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Antalya/Türkiye.

korayergin@akdeniz.edu.tr

¹ Latif Daşdemir,“Afyonkarahisar’da Türk Yerleşim Ve Nüfusu”, *Afyonkarahisar Kütüğü*, c.1, s.266.

² T.C. Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 490.

Tablo-2 1927 Afyonkarahisar İlinin Nüfusu

Kaza	Nüfus
Karahisar	102.387
Dinar ³	36.117
Sandıklı	37.419
Bolvadin	38.342
Aziziye (Emirdağ)	44.376

Bu iki tabloyu kıyasladığımızda 1906 yılı Afyonkarahisar nüfusu toplam 265.469 iken (gayrimüslim dahil), 1927 yılında nüfus 258.641'e gerilemiştir. Aslında, Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesiyle birlikte şehre gelen nüfus artması gerekirken, sonuç böyle olmamış, nüfus aksine azalmıştır. Bunun en önemli sebebi, Afyonkarahisar ilinin 1922 yılı sonuna kadar savaş ortamında olması olarak açıklanabilir. Ayrıca, savaştaki kayıpların yanında, ilin Yunan işgaline girmesiyle birlikte başka illere yapılan göçler ve işgal sonrası Ermenilerin Yunanlılarla birlikte şehri terk etmelerinin de etkili olduğu söylenebilir.

1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre Afyonkarahisar merkez ve ilçelerinin kadın ve erkek nüfusu şu şekildedir:⁴

Tablo-3 1927 Afyonkarahisar İlinin Kadın-Erkek Nüfusu

	Erkek	Kadın	Toplam
Afyon (Merkez)	48.879	53.508	102.387
Bolvadin	17.868	20.474	38.342
Sandıklı	16.768	20.651	37.419
Emirdağ (Aziziye)	20.840	23.536	44.376
Dinar	16.356	19.761	36.117

³ Dinar, 1908 yılında yapılan bir düzenleme ile ilçe olmuştur. Bu yüzden 1906 salnamesinde Dinar gözükmemektedir. Bkz. Türkiye Kılavuzu, C.1, 1946, s. 62.

⁴ D.İ.E., 1927 Nüfus Sayımı Sonuçları, s. 7-9.

Afyonkarahisar'da Milli Mücadele'nin Demografik Sonuçları

Bu tabloya göre, gerek merkez gerekse ilçe nüfuslarında kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olduğu görülmektedir. Daha önce de söylediğimiz gibi bunun en önemli sebebi, Afyonkarahisar'ın Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir yer olması ve bu savaştan oldukça fazla bir şekilde etkilenmesidir. 1906 yılında 134.560 olan erkek nüfus, 1927 yılında 120.711'e kadar gerilemiştir. Merkez, merkeze bağlı nahiye ve köylerde 48.879 erkek, 53.508 kadın olmak üzere 102.387 toplam nüfusu vardır.⁵ Nüfusun büyük bir kısmı 1927 yılı itibariyle kırsal kesimde yaşamaktadır. Bu durum Afyonkarahisar ilinin ekonomik açıdan tarıma bağlı olduğunun bir göstergesidir. 1927 yılından itibaren Afyonkarahisar ili merkez nüfusu periyodik olarak normal bir şekilde artış göstermiştir. 1927-1945 yılları arasında Afyonkarahisar'ın genel nüfusu ve nüfus artış oranı şu şekildedir:

1.Afyon İlinin Genel Nüfus Yapısı (1927-1945)

Tablo-4 Afyonkarahisar İlinin Nüfus ve Nüfus Sayımları Arasındaki Yıllık Artışı⁶

Yıllar	Nüfus	Artış Oranı
1927	258.641	-
1935	299.248	10.92
1940	316.034	12.02
1945	335.609	20.74

Yukarıdaki tablodan baktığımızda 1927-1945 yılları arasında nüfus oranlarında bir artış olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni 1950'li yılların ortalarına kadar, Türkiye genelinde uygulanan nüfusu arttırıcı politikaların olmasıdır. Bunun yanında sağlık hizmetlerinde yapılan olumlu çalışmaların etkisiyle ölüm oranlarının azaltılması da bir diğer etkindir. Ayrıca, 1930 yılından itibaren

⁵ Latif Daşdemir, *Cumhuriyet Dönemi'nde Afyon*, Anadolu'nun Kilidi Afyon, Afyon 2004, s.147.

⁶ 12.10.1980 Tarihli Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Afyonkarahisar İli, D.İ.E, s. 3.

gebeliği önleyici her türlü ilacın ithalatı yasaklanmıştı. Bu durumda nüfusun düzenli olarak artışı sağlayan etkenlerden bir tanesiydi.⁷

1927-1945 yılları arasında Afyonkarahisar'ın köy ve şehir nüfus yapısı ise, şu şekilde ortaya çıkmıştır:

Tablo-5 Afyonkarahisar'ın Şehir ve Köy Nüfusu:⁸

Yıllar	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Toplam
1927	45.048	213.593	258.641
1935	49.948	249.300	299.248
1940	51.681	264.353	316.034
1945	56.947	278.662	335.609

Tabloya göre 1927-1945 yılları arasında hem şehir hem de köy nüfus sayılarında düzenli bir artış görülmektedir. Ayrıca, 1927-1945 yılları arasında Afyonkarahisar ilinde nüfusun büyük bir kısmı temel geçim kaynağının tarım olması sebebiyle kırsal kesimde yaşamaktadır.

Tablo-6 Afyonkarahisar İli Merkez Köy ve Nahiye Kadın-Erkek Nüfusu

Yıllar	Afyonkarahisar Merkez İlçe Nüfusu			Nahiye-Köy Nüfusu			Toplam		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1927 ⁹	12.472	10.895	23.367	36.507	42.613	79.120	48.979	53.508	102.387
1935 ¹⁰	12.133	12.026	24.159	47.594	49.676	97.270	59.727	61.702	121.429

⁷ Güven Dinç, "Resmi Veriler Işığında Hatay'ın Demografik Yapısı", *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu*, ATAM Yay., Ankara 2020, s.623-662.

⁸ 2000 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Afyonkarahisar İli, D.İ.E., s. 44.

⁹ D.İ.E., İhsa-yı Yıllık 1928, s. 14.

¹⁰ D.İ.E., 20 Ekim 1935 Genel Nüfus Sayımı, s. 7.

Afyonkarahisar'da Milli Mücadele'nin Demografik Sonuçları

1940 ¹¹	13.277	12.620	25.897	47.638	53.281	100.919	60.915	65.901	126.816
1945 ¹²	16.600	13.430	29.030	52.927	54.710	107.637	68.527	68.140	136.667

Bu tablodan da anlaşılacağı gibi Afyonkarahisar ilinde 1927-1945 yılları arasında hem şehir merkezi hem de kırsal kesimlerde periyodik olarak kadın ve erkek nüfuslarında düzenli bir artış olmuştur. Kırsal kesimlerde yaşayan kadın-erkek nüfusu her dönem şehir merkezinde yaşayan nüfustan fazla olmuştur. Temel geçim kaynağının tarım olması bunun en önemli sebebidir. 1935-1945 yılları arasında Afyonkarahisar il merkezi, merkez köy, ilçe merkezi ve ilçe köylerinde nüfus şu şekilde oluşmuştur:

Tablo-7 İl ve İlçe Merkezi ile Köy Merkezindeki Nüfus

İlçe	1935 ¹³		1940 ¹⁴		1945 ¹⁵	
	Şehir	Köy	Şehir	Köy	Şehir	Köy
Merkez	24.159	97.270	25.897	100.919	29.030	107.637
Bolvadin	9195	33.924	9492	35.659	9851	37.966
Dinar	4192	38.295	4556	42.214	4638	41.651
Emirdağ	4247	43.332	4857	46.999	5491	50.231
Sandıklı	8155	36.479	6879	38.562	7937	41.177
Toplam	49948	249.300	51.681	264.353	56.947	278.662

1935 yılında yapılan genel nüfus sayımı sonuçlarına göre 299.248 kişi olan Afyonkarahisar'ın %16,6'sına tekabül eden 49.948 kişi şehir merkezinde, %83,4'üne tekabül eden 249.300 kişi ise, köy ve nahiyelerde yaşamaktadır. İlin yüzölçümü ile (12.660 km²) nüfus miktarı kıyaslandığında, bir kilometrekareye düşen insan sayısı ortalama 24 kişi olmuştur. 1935 yılı Genel Nüfus sayımında yerleşim yerleri ile ilgili ilçelerin nüfus istatistiklerine baktığımızda;

¹¹ D.İ.E., 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı, s. 3.

¹² D.İ.E., 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s. 14.

¹³ D.İ.E., 1935 Genel Nüfus Sayımı, s. 5-6.

¹⁴ D.İ.E., 1940 Genel Nüfus Sayımı, s. 3.

¹⁵ D.İ.E., 1945 Genel Nüfus Sayımı, s. 9-14.

- İl merkezinde 24.159 kişi şehirde, 97.270 kişi köy ve nahiyelerde,

- Bolvadin'de 9195 kişi ilçe merkezinde, 33.924 kişi köy ve nahiyelerde,

- Dinar'da 4192 kişi ilçe merkezinde, 38.295 kişi köy ve nahiyelerde,

- Emirdağ'da 4247 kişi ilçe merkezinde, 43.332 kişi köy ve nahiyelerde,

- Sandıklı'da 8155 kişi ilçe merkezinde, 36.479 kişinin köy ve nahiyelerde yaşadığı görülmektedir.¹⁶

1940 yılı nüfus sayımına göre, Afyonkarahisar ilinin nüfusu 316.034'e ulaşmıştır. İlin nüfusu, o dönemdeki yüzölçümüne (12.660 km²) oranlandığında, 1 km²'ye düşen insan sayısı ortalama 25 kişi olmuştur. Bir önceki döneme göre 1 kişilik artış olmuştur. 1940 yılı Genel Nüfus Sayımı ile ilgili istatistiklere baktığımızda,

- İl merkezinde 25.897 kişi şehirde, 100.919 kişi köy ve nahiyelerde,

- Bolvadin'de 9492 kişi ilçe merkezinde, 35.659 kişi köy ve nahiyelerde,

- Dinar'da 4556 kişi ilçe merkezinde, 42.214 kişi köy ve nahiyelerde,

- Emirdağ'da 4857 kişi ilçe merkezinde, 46.999 kişi köy ve nahiyelerde,

- Sandıklı'da 6879 kişi ilçe merkezinde, 38.562 kişinin köy ve nahiyelerde yaşadığı görülmektedir.¹⁷

1945 yılı genel nüfus sayımında yerleşim yerleri ile ilgili, ilçelerin nüfus istatistiklerine baktığımızda;

- İl merkezinde 29.030 kişi şehirde, 107.637 kişi köy ve nahiyelerde,

- Bolvadin'de 9851 kişi ilçe merkezinde, 37.966 kişi köy ve nahiyelerde,

- Dinar'da 4638 kişi ilçe merkezinde, 41651 kişi köy ve nahiyelerde,

¹⁶ D.İ.E., 1935 Genel Nüfus Sayımı, s. 5-6.

¹⁷ D.İ.E., 1940 Genel Nüfus Sayımı, s. 3.

Afyonkarahisar'da Milli Mücadele'nin Demografik Sonuçları

- Emirdağ'da 5491 kişi ilçe merkezinde, 50231 kişi köy ve nahiyelerde,

- Sandıklı'da 7937 kişi ilçe merkezinde, 41.177 kişinin köy ve nahiyelerde yaşadığı görülmektedir.¹⁸

Nüfusa ilişkin genel bir değerlendirme yaptığımızda, 1935-1945 yılları arasında Afyonkarahisar ilinde yerleşim yerleri bakımından nüfusun önemli bir kısmının köy ve nahiyelerde yaşadığı; il ve ilçe merkezlerindeki nüfusun on yıllık zarfında yapılan genel nüfus sayımları sonuçlarına göre artış eğiliminde olduğu, ancak bu artışın önemli bir miktarda olmadığını söylemek mümkündür.

1.1. Afyonkarahisar İlinin Yaş Durumu

Afyonkarahisar'da 1950 yıllarına kadar yaş durumunu incelediğimizde, bu tarihe kadar tüm ülke genelinde uygulanan nüfusu artırıcı politikalar ildeki yaş durumunu etkileyen en önemli faktör olmuştur. Arttırıcı politikaların sebebi savaşlarda kaybedilen dinamik ve genç nüfustur. Uygulanan bu politikalar sayesinde yaş oranları aşağı çekilmiştir. Sağlık hizmetlerinin artmasından dolayı ve sağlık alanındaki düzenlemeler ise, yaş ömrünün uzamasına neden olmuştur. 1935-1945 yılları arasında Afyonkarahisar ilinde yaş gruplarına göre nüfus şu şekilde ortaya çıkmıştır.

Tablo-8 Yaş Gruplarına Göre (1935-1945)

Yaş Grupları	1935 ¹⁹		1945 ²⁰	
	E	K	E	K
0-4 Yaş	27.162	25.625	23.074	21.810
5-9 Yaş	22.615	21.482	25.845	24.015
10-14 Yaş	14.652	12.199	24.600	20.224
15-19 Yaş	10.404	8856	17.732	16.245
20-24 Yaş	13.720	13.063	8664	11.021
25-29 Yaş	11.745	14.303	8224	11.378
30-34 Yaş	11.907	12.255	14.534	13.816

¹⁸ D.İ.E., 1945 Genel Nüfus Sayımı, s. 9-14.

¹⁹ D.İ.E., 1935 Genel Nüfus Sayımı, s. 34-39.

²⁰ D.İ.E., 1945 Genel Nüfus Sayımı, s. 72-77.

Koray ERGİN

35-39 Yaş	8594	9451	11.721	10.790
40-44 Yaş	5357	8546	10.407	10.213
45-49 Yaş	4050	6011	6834	6808
50-54 Yaş	3717	7415	4346	7941
55-59 Yaş	2798	3777	2822	4010
60-64 Yaş	2985	5996	2749	6461
65-69 Yaş	1755	2018	1393	2098
70-74 Yaş	1498	2265	1107	2054
75-79 Yaş	568	555	385	501
+80 Yaş	611	1161	565	739
Meçhul	61	71	131	152
Toplam	144.199	155.049	165.333	170.276

Tabloya baktığımızda Afyonkarahisar ilinde 1935’li yıllarda hem erkek hem kadın nüfusunun büyük bir kısmını genç nüfus oluşturmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında daha önce de belirttiğimiz gibi 1950’li yılların ortalarına kadar ülke genelinde uygulanan doğurganlığı artırıcı politikalar etkili olmuştur. Tabloya göre, 1935 yılında erkek nüfusun %77,8’i 35 yaş altındaydı. Kadın nüfusun ise, %69,5’i 35 yaş altındaydı. Yani, hem erkek hem de kadın nüfusun çoğunluğu genç nüfustan oluşuyordu. 1935 yılında, 35-64 yaş arası erkek nüfusun oranı %19 iken, kadınlarda bu oran %26’ya denk gelmektedir. Yaşlı nüfus olarak değerlendirebileceğimiz 65 ve üzeri nüfus ise, 1935 yılı için erkeklerde %3 iken, kadınlarda %3,86 olarak görülmektedir. 1945 yılına baktığımızda ise, erkek nüfusun %74,19’u kadın nüfusun ise, %69,5’i 35 yaş altındaydı. Yani 1945 yılında da tıpkı, 1935 nüfusu gibi genç nüfus çoğunlukta idi. 1945 yılı nüfusuna baktığımızda, 35-64 yaş arası erkek nüfus toplam erkek nüfusun %23,5’ini oluştururken, kadın nüfus toplam kadın nüfusunun %27’sini oluşturmaktadır. Yaşlı nüfusa baktığımızda ise, 65 ve üzeri nüfus oranı 1945 yılında erkeklerde %2 iken, kadınlarda bu oran %3,16 olmuştur. Bu tabloda, 1935 ve 1945 nüfus sayımlarında bilinmeyen yani meçhul erkek ve kadın nüfus da bulunmaktadır. Bundan dolayı, bilinmeyen nüfuslar da dikkate alınarak bu oranlar hesaplanmıştır. Yıllara göre kadın-erkek genç nüfusun genel nüfusa göre oranlarına baktığımızda 1935’de genel nüfusun, %73,5’ini, 1945 yılında ise, genel nüfusun %71,8’ini genç nüfus oluşturmaktadır.

Afyonkarahisar'da Milli Mücadele'nin Demografik Sonuçları

Yani, 35 yaş altındadır. Bu oranın yani genç nüfusun yüksek olması, Afyonkarahisar ili için, çalışabilirlik ve verimlilik açısından en uygun yaşlar olarak görülebilir. Dikkat çeken bir husus da, 1935-1945 arası 10 yıllık periyotta genç nüfusun sürekli artmış olmasıdır.

1.2. Afyonkarahisar İlinin Medeni Durumu

1935 ile 1945 yılları arasında Afyonkarahisar ilinin medeni durumuna göre nüfus yapısına baktığımızda ise, şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

Tablo-9 Afyonkarahisar İli Medeni Duruma Göre Nüfus

	1935 ²¹		1945 ²²	
	E	K	E	K
Bekar	81.934	68.320	95.599	79.322
Evli	60.371	64.398	67.095	70.827
Dul	1603	21.482	2290	19.423
Boşanmış	164	672	171	433
Bilinmeyen	127	177	-	-
Toplam	144.199	155.049	165.155	170.005

Afyonkarahisar ilinin nüfusu incelediğimiz bu iki dönemde de oldukça genç bir nüfusa sahip olduğu için, medeni durumu da buna göre şekillenmiştir.

1935 yılında nüfusa baktığımızda erkeklerin %56,8'i, kadınların ise, %44,1'i hiç evlenmemişti. Yine bu dönemde erkek nüfusun %41,5'i evlenmişti. Erkeklerin %1,1'i, kadınların ise, %13,9'u dul olarak gözükmetedir. Kadınlarda dul nüfusun fazla olmasının en önemli sebebi Kurtuluş Savaşı'nda erkek nüfusun bir kısmının hayatını kaybetmiş olmasındandır. Bu dönemde erkek nüfusun %0,1'i kadınların ise, %0,4'ü boşanmıştır. 1935 nüfusunda kadınların da, erkeklerin de %0,1'lik kısmının durumu bilinmemektedir. 1935

²¹ D.İ.E., 20 Ekim 1935 Genel Nüfus Sayımı, Afyonkarahisar Vilayeti Sonuçları, C.3, s.82.

²² D.İ.E., 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s.103.

yılının genel nüfusuna baktığımızda ise, toplam nüfusun %50,2'si bekar, %41,7'si evli olarak görülmektedir. Yine toplam nüfusun %7,7'si ise, dul olarak gözükmektedir.²³ 1945 yılına baktığımızda ise, erkeklerde ve kadınlarda yine nüfusun önemli bir kısmının bekar olduğu gözükmektedir. 1945 yılına göre erkeklerin %57,9'u, kadınların ise, %46,6'sı bekar olarak gözükmektedir. Erkeklerin %40,6'sı, kadınların ise, %41,6'sı evli olarak gözükmektedir. Yine bu dönemde, erkeklerin %1,38'i, kadınların ise, %11,42'si dul olarak gözükmekte olup, kadınlarda bu oranın erkeklere göre fazla olmasının nedeni yine uzun süren savaşlardır. Erkeklerin, %0,1'i, kadınların ise, %0,25'i boşanmıştır. 1945 genel nüfusuna baktığımızda ise, toplam nüfusun, %52,1'i bekar, %41,15'i ise evlidir. Yine bu dönemde, erkek ve kadın toplam nüfusunun %6,47'si dul olarak, %0,18'i ise, boşanmış olarak gözükmektedir. Afyonkarahisar'ın geneline baktığımızda yarısından fazlasının bekar olduğu görülmektedir. Bu durum aynı zamanda nüfusun büyük bir kısmını oluşturan genç nüfusun erken yaşlarda evlenmediğini göstermektedir. Bu durum, II. Dünya Savaşı'nın toplum üzerinde yarattığı ekonomik sıkıntılardan kaynaklı olabilir. Boşanmaların bu kadar düşük olmasında ise, Afyonkarahisar ilinde geleneklere ve aile hayatına gereken önemin verilmesiyle ilgili bir durumdur. 1935-1945 arası Afyonkarahisar'da 10 yıllık periyoda baktığımızda evlilik oranının arttığını, boşanma oranının ise, azaldığını görmekteyiz. Bu durum, il genelinde aile hayatına verilen önem ve evlilik ilgili geleneklerde toplumsal yapının belirleyici olması ile ilgili bir durumdur.

1.3. Afyonkarahisar'ın Evlenme, Boşanma ve Ölüme Göre Nüfusu

1926-1927 T.C. Devlet Salnamesi'ne göre şehirde 4.892 doğum, 3045 ölüm, 3309 evlenme ve 479 boşanma vakası görülmüştür.²⁴ 1933-1940 yılları arasında Afyonkarahisar il merkezindeki hastalık, yaşlılık ve intihar nedeniyle hayatını kaybedenlerin sayısı şu şekildedir.²⁵

²³ D.İ.E., 20 Ekim 1935 Genel Nüfus Sayımı, s. 82.

²⁴ 1926-1927 T.C. Devlet Salnamesi, s. 490.

²⁵ Salman Yaşar, *Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle Afyon (1923-1960)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.

Afyonkarahisar'da Milli Mücadele'nin Demografik Sonuçları

Tablo-10 Afyonkarahisar İl Merkezi Kadın-Erkek Nüfus Ölüm Sayısı

Cinsiyet	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Erkek	301	260	285	266	309	269	343	312
Kadın	238	201	220	132	213	193	309	263
Toplam	539	461	505	398	522	462	652	575

1945-1949 yılları arası ise, yine ölüm oranları toplam nüfusta şu şekilde oluşmuştur:²⁶

Tablo-11 1945-1949 Yılları Arası Ölüm Sayıları

Yıllar	Ölüm Sayısı
1945	483
1946	550
1947	462
1948	449
1949	551

1933-1940 yılları arasında Afyonkarahisar il merkezindeki kadın-erkek ölüm sayısına baktığımızda, 8 yıllık bu süreçte, erkek ölüm sayısının, kadın ölüm sayısından fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni erkeklerin çalışma hayatında daha çok yıpranması ve kadınlara göre daha stresli işlerde çalışmış olması ile ilgilidir. Bu değerlendirmemizi meslek gruplarına göre kadın-erkek nüfusunu anlatacağımız kısımda rakamlarıyla ortaya koyacağız. 1930-1949 yılları arasında Afyonkarahisar ili merkezi ve kazalarında evlenme ve boşanma sayıları ise, şu şekilde oluşmaktadır.²⁷

²⁶ D.İ.E., 1949, İstatistik Yıllığı, c.17, s.60.

²⁷ T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Nüfus Hareketler İstatistiği, Evlenme, Boşanma ve Ölümler*, 1938-1951, s.1942, 10, 245.

Tablo-12 1930-1949 Yılları Arası Evlenme ve Boşanma Sayıları

Yıllar	Evlenme	Boşanma	Boşanmanın Evlenmeye Oranı
1930	435	47	10,8
1931	476	68	14,28
1932	413	26	6,29
1933	326	38	11,65
1934	395	43	10,88
1935	420	26	6,19
1936	453	55	12,14
1937	470	60	12,76
1938	434	47	10,82
1939	494	49	9,91
1940	390	25	6,41
1941	541	47	8,68
1942	548	42	7,66
1943	653	64	9,80
1944	726	58	7,98
1945	667	80	11,99
1946	565	69	12,21
1947	740	56	7,56
1948	704	136	19,31
1949	750	156	20,8

Tabloya baktığımızda, Afyonkarahisar ilinde, evlilik sayılarının genellikle artış gösterdiğini söyleyebiliriz. Boşanma sayılarının ise, yıldan yıla inişli-çıkışlı bir seyir gösterdiğini söyleyebiliriz. Afyonkarahisar’da boşanmaların, evliliklere oranı 1930-1949 yıllarında ortalama %10,9’dur. Bu durum, Afyonkarahisar’da evlilik kültürünün ve aile bağlarının güçlü olduğunu gösteren önemli bir sonuçtur.

1.4. Afyonkarahisar Nüfusunun Eğitim Durumu

Demografi ile ilgili araştırmalarda toplumun yapısını daha iyi anlayabilmek için, o yerin eğitim durumunu da bilmek oldukça önemlidir. Bir toplumun eğitim düzeyi, demografik açıdan hangi

Afyonkarahisar'da Milli Mücadele'nin Demografik Sonuçları

seviyede olduğunu gösteren en önemli verilerdendir. 1935-1945 yılları arası on yıllık dönemde Afyonkarahisar ilinde 7 yaş ve üzeri okur-yazar sayıları ve birbirine oranları şu şekilde oluşmuştur:²⁸

Tablo-13 1935-1945 Yılları Afyonkarahisar İlinin Okuma-Yazma Durumu (7 Yaş ve Üzeri)

Yıllar	Okuma ve Yazma Bilen			Okuma- Yazma Bilmeyen			Bilenlerin Bilmeyenlere Oranı (Toplam)	
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1935	32.507	6707	39.214	74.251	124.394	198.645	%43,77	%5,3
1945	58.135	16.205	74.340	61.520	121.613	183.133	%94,49	%13,3

Tabloya baktığımızda 1935 yılında Afyonkarahisar'da erkeklerin toplam erkek nüfus içinde %30,44'ü okuma yazma biliyorken, kadınların ise, %12,3'ü okuma yazma bilmektedir. Erkeklerin, kadınlara oranla daha fazla okuma yazma bildiği görülmektedir. 1935 yılına göre okuma yazma bilen erkeklerin bilmeyen erkeklere oranı %43,77 iken, kadınlarda bu oran %5,3'dür. Erkeklerin sadece beşte biri, kadınların ise neredeyse yirmide biri okuma yazma bilmektedir. 7 yaş ve üzeri erkek ve kadın okuma-yazma bilenlerin, 7 yaş ve üzeri erkek ve kadın toplam nüfusa göre oranı, %17,31'dir.

1935 yılına göre, erkeklerin %69,5'i, kadınların ise, %94,8'i okuma yazma bilmemektedir. Kadınların neredeyse toplam kadın nüfusuna göre tamamına yakını okuma yazma bilmemektedir. Erkeklerin ise, toplam erkek nüfusuna göre yarısından fazlası okuma-yazma bilmemektedir. 1935 yılı 7 yaş ve üzeri erkek ve kadın okuma yazma bilmeyenlerin 7 yaş ve üzeri erkek-kadın toplam nüfusa göre oranı %87,7'dir. 1945 yılına baktığımızda ise, Afyonkarahisar'da erkeklerin toplam erkek nüfusu içinde, %48,58'i okuma yazma bilirken, kadınlarda bu oran %11,75'dir. Yine bu dönemde de 1935

²⁸ D.İ.E., 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Afyonkarahisar Vilayeti, s. 175. 1935 yılı itibariyle 7 yaş ve üzeri Afyonkarahisar ili erkek nüfus 106.758, kadın nüfusu ise, 131.101'dir. 1945 yılı itibariyle ise, erkek nüfus 119.655, kadın nüfus ise, 137.818'dir

yılı gibi erkeklerin kadınlardan daha fazla okuma yazma bildiğini görmekteyiz. 1945 yılında, 1935'e göre hem erkek hem de kadın okuma yazma oranında önemli bir artış görülmüştür. Erkeklerde okuma yazma 1945 yılı, 1935 yılına göre %55,9 artarken, kadınlarda bu oran %41,3'dür. 1945 yılında okuma yazma bilen erkeklerin bilmeyen erkeklere oranı %94,49 iken, kadınlarda bu oran %13,3'dür. Erkeklerin yaklaşık yarısı, kadınların ise, yaklaşık sekizde biri okuma yazma bilmektedir. Yine bu yıla baktığımızda, 7 yaş ve üzeri erkek ve kadın okuma yazma bilenlerin 7 yaş ve üzeri erkek ve kadın toplam nüfusa göre oranı %27,6'dır. 1945 yılında erkeklerin toplam erkek nüfusa göre %51,41'i, kadınların ise, %88,2'si okuma yazma bilmemektedir. Bu yılda da tıpkı 1935 yılında olduğu gibi erkeklerin yarıdan fazlası, kadınların ise, büyük bir çoğunluğu okuma yazma bilmemektedir. 7 yaş ve üzeri erkek-kadın okuma yazma bilmeyenlerin, 7 yaş erkek ve kadın toplam nüfusa göre oranı, %68'dir. Yani toplumun yarısından çoğu 1945 yılında tıpkı 1935 yılında olduğu gibi okuma yazma bilmemektedir. Bunun en önemli sebebi 1935 ve 1945 yılları arasında eğitim faaliyetlerinin yetersizliği özellikle okul sayılarının çok düşük olmasıdır. Bunda savaşın etkileri çok büyüktür. Ayrıca, toplumun büyük bir çoğunluğunun geçim kaynağının toprağa dayalı olmasıdır. Çünkü, aileler toprağa dayalı işgücüne fazla ihtiyaç duyduğu için, çocuklarının çok fazla okuması taraftarı değildir. Yanlarında kalarak kendilerine işgücü anlamında destek vermelerini okumalarına göre daha fazla tercih etmişlerdir. 1945 yılına doğru, 1935'e göre kadın erkek okuma yazma oranları artış göstermiş olup, bunun en önemli nedeni ise, eğitim alanında yapılan çalışmaların artması ve okul sayılarının giderek yaygınlaşması ile alakalıdır. 1945 yılında okuma yazma bilen erkek sayısı 1935 yılına göre yaklaşık 2 kat artarken, kadınların bu sayısı yaklaşık 2,5 kat artmıştır.²⁹

1.5. Afyonkarahisar Nüfusunun Mesleki Eğilimleri

Bir toplumun demografik yapısını belirleyen en önemli unsurlardan birisi de o toplumda bulunan mesleki eğilimlerdir. Bir toplumda bulunan mesleki eğilimler, o toplumun tarım ya da sanayi

²⁹ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Afyonkarahisar Vilayeti Nüfus Sonucu, s. 175.

Afyonkarahisar'da Milli Mücadele'nin Demografik Sonuçları

toplumu mu olduğunu ortaya çıkarması açısından önemlidir. Çünkü bu durum toplumun demografik yapısının şekillenmesinde önemli olup, kırsal ve kent nüfusunun ortaya çıkmasında değerlendirmemiz gereken verilerden birisi de mesleklerdir. Bu verilere baktığımızda Afyon ilinin ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir ekonomi yapısına sahip olduğu söylemek mümkündür. Bu yüzden de, başta da göstermiş olduğumuz verilerden de anlaşıldığı üzere, toplumun büyük bir kısmının kırsal nüfus olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo-14 Afyonkarahisar İlinin Nüfusa Göre Mesleki Dağılımı (1935-1945)

Meslekler	1935 ³⁰		1945 ³¹	
	E	K	E	K
Tarım	68.878	74.305	79.357	51.300
Sanayi ve Küçük Sanatlar	9672	1470	6590	631
Ticaret	2330	141	3533	93
Nakliye	1320	5	1615	24
Ev İktisadı ve Şahsi Hizmetler	133	277	103	43
Serbest Meslek	3378	142	7716	630
Mesleksiz	58.488	78.709	67.036	117.755
Toplam	144.199	155.049	165.950	170.476

1935 yılında, 144.199 kişi olan erkek nüfusun 68.878 kişisi yani %47,8'i, 155.049 kişi olan kadın nüfusunun 74.305'i yani %47,9'u tarım işiyle uğraşmaktadır. Toplam nüfusun neredeyse yarısına yakını tarım işiyle uğraşmaktadır. Bu yüzden, Afyonkarahisar ilinin ekonomik yapısının toprağa dayalı bir yapı olduğu söylenebilir. Erkek nüfusun 9672'si yani %6,7'si, kadın nüfusun ise 1470 kişisi yani %0,9'u sanayi ve küçük sanatlar işiyle uğraşmaktadır. Bu durum,

³⁰ D.İ.E., 20 Ekim 1935 Genel Nüfus Sayımı, Afyonkarahisar Vilayeti, s. 122-123.

³¹ D.İ.E., 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Afyonkarahisar Vilayeti, s. 258.

1935 yılı itibariyle, Afyonkarahisar'da sanayinin çok gelişmediğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. 1935 yılında erkek nüfusun 2330'u yani, %1,6'sı, kadın nüfusun ise, sadece 141 kişisi yani %0,1'i ticaret işiyle uğraşmaktaydı. Bu durum Afyonkarahisar'da ticari hayatın zayıf olduğunu göstermektedir. Erkek nüfusun 3378 kişisi yani %2,3'ü, kadın nüfusun 142'si, yani %0,1'i serbest meslek işiyle uğraşmaktadır. Yine 1935 yılında erkek nüfusun 58488'i yani %40,6'sı, kadın nüfusun ise 78.709'u yani %50,8'i mesleksiz olarak gözükmektedir. Yani bu oranlara baktığımızda kadınların ve erkeklerin nerdeyse yarısı işsiz olarak gözükmektedir. Bu durum da gösteriyor ki genel nüfusun neredeyse yarısının Afyonkarahisar ilinin ekonomisine katkısı hiç yoktur. 1945 yılına baktığımızda ise, 165.950 kişi olan erkek nüfusun 79.357'si yani %47,8'i, 170.476 kişi olan kadın nüfusun ise, 51.300 kişisi yani, %30,09'u tarımla uğraşmaktadır. Genel nüfusun, yaklaşık %39'u geçimini tarımdan sağlamaktadır. Yani ekonomik yapı yine toprağa bağımlılık göstermektedir. Yine bu dönemde, erkek nüfusun 6590 kişisi yani %3,97'si, kadın nüfusun 631 kişisi yani %0,3'ü sanayi dalında ve küçük sanatlar işinde çalışmaktadır. Erkek nüfusun, 3533 kişisi yani %21,41'i, kadın nüfusun ise, sadece 93'ü %0,05'i ticaret işiyle uğraşmaktadır. Yine, erkek nüfusun 7716 kişisi yani, %4,64'ü, kadın nüfusun 630 kişisi, yani %0,36'sı serbest meslek işiyle uğraşmaktadır. 1945 yılında erkek nüfusun 67.036'sı yani %40,39'u kadınların ise, 117.755'i yani %69'u mesleksizdir. Genel nüfusun ise, %55'i mesleksizdir. Bunun nedeni I. ve II. Dünya Savaşı'nın ve özellikle Kurtuluş Savaşı'nın ülke genelinde ortaya çıkardığı ekonomik bunalımdır. 1939-1945 yılları arasında ortaya çıkan 2. Dünya Savaşı, Türkiye her ne kadar tarafsız gibi gözükse de bu savaş tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de büyük bir ekonomik krize neden olmuştur. Erkeklerin birçoğunun silah altına alınması ve seferberliğin ilan edilmesi, tüm ülkede olduğu gibi, Afyonkarahisar ilinde özellikle tarımsal üretimin azalmasına, sanayinin ise durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Özellikle, askeri harcamaların artması tarım ve sanayi sektörünü olumsuz etkilemiştir.

Afyonkarahisar'da Milli Mücadele'nin Demografik Sonuçları

1935-1945 yılları arasında Afyonkarahisar ilinde 15-64 yaş arası meslekli-mesleksiz nüfusu şu şekildedir:³²

Tablo-15 Afyonkarahisar İli Meslekli-Mesleksiz Nüfusu (1935-1945)

	1935 (15-64 Yaş)		1945 (15-64 Yaş)	
	E	K	E	K
Çalışma Çağındaki	75.277	89.673	88.233	93.633
Meslekli	71.395	65.346	82.560	43.091
Mesleksiz	3292	24.327	5673	55.592
Toplam	149.964	179.346	176.466	192.316

Tabloya baktığımızda 1935 yılında 15-64 yaş arası çalışma çağındaki erkek nüfus 75.277 olup, bunun %95,6'sı yani 71.935'i meslekli nüfustur. Kadınlarda ise, çalışma çağındaki kadın nüfus 89.673 olup, bunun %72,9'u yani 65.346'sı meslekli nüfustur. 1945 yılına baktığımızda ise, çalışma çağındaki erkek nüfus 88.233 olup, bunun %93,6'sı yani 82.560'ı mesleklidir. Kadınlarda ise, çalışma çağındaki nüfus 93.633 olup, bunun %43,7'si yani 43.091'i mesleklidir. 1935 yılı kadın erkek genel toplam nüfusuna baktığımızda, bu yılda çalışma çağındaki kadın erkek nüfus 164.950 olup, bunun %83,3'ü yani 137.331 kişisi mesleklidir. 1945 yılında ise, çalışma çağındaki kadın erkek nüfus toplamı 186.916 olup, bunun %67,2'si yani 125.651 kişisi mesleklidir. 1935 yılında kadın erkek toplam nüfusun 27.619 kişisi yani %16,7'si, 1945 yılında ise kadın erkek toplam nüfusun 61.265'i, yani %32,8'i mesleksizdir.³³ 1935'e göre, 1945 yılında mesleksiz nüfusun artmasında daha önce de belirttiğimiz üzere, 2. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ekonomik bunalımın etkili olduğunu söyleyebiliriz. Afyonkarahisar ilinin temel geçim kaynağı tarıma dayalı olduğu için, meslekli kadınların çoğu tarlada çalışmaktadır.

³² D.İ.E., 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Afyonkarahisar Vilayeti, s. 279-283.

³³ D.İ.E., 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Afyonkarahisar Vilayeti, s. 283.

SONUÇ

Afyonkarahisar tarihsel süreç içerisinde Anadolu'daki en önemli yerleşim yerlerinden biri olmuş, özellikle Cumhuriyet'e geçiş döneminde diğer Anadolu kentleri gibi siyasi ve sosyo-ekonomik açıdan büyük sıkıntılar yaşamıştı. Önemli yolların geçiş noktasında bulunmasına ve jeopolitik konumun elverişli olmasına rağmen özellikle 20.yy. başlarında ortaya çıkan Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında şehir her açıdan olumsuz etkilenmiş, sosyo-ekonomik denge bozulmuştu. Bunun en önemli nedeni, art arda gelen savaşlar ve bu savaşlarda faal, genç ve üretici nüfusun hayatını kaybetmesiydi. Demografik yapı, bir yerleşim yerinin siyasi, idari ve sosyo-ekonomik yapısını belirleyen en önemli unsurlardandır. Bu yüzden özellikle Milli Mücadele döneminde Afyonkarahisar'ın demografik yapısının olumsuz etkilenmesi Milli Mücadele sonrası da devam etmiş, sosyo-ekonomik yapı bundan zarar görmüştü. Şehrin Milli Mücadele dönemi boyunca işgal altında kalması hem de savaş nedeniyle genç, dinamik erkek nüfusun büyük bir kısmının silah altına alınması sosyo-ekonomik yapının bozulmasında en önemli etkendi. Erkek nüfusun silah altında olması, kadınlarımızın sosyo-ekonomik yaşam üzerinde daha özverili ve daha aktif olmasını sağlamıştı. Milli Mücadelenin bitimiyle Afyonkarahisar'da önceki dönemlere göre, erkeklerin savaşta hayatını kaybetmesinden dolayı, bu nüfusun kadınlara göre azalmasına ve bir süre daha kadınların toplumsal yaşamda erkeklere göre daha faal ve üretken olmasına neden olmuştu. Özellikle; 1906 yılı ile 1927 yılı nüfusunu kıyasladığımızda bunu görmek mümkündür. 1906 yılında erkek nüfus toplam 134.560, kadın nüfus 130.909 iken, bu nüfus 1927'de erkek nüfus 120.711, kadın nüfus ise 137.930 şeklinde değişmiştir. Yani erkek nüfus %10,29 azalmıştır. Genel nüfusa baktığımızda ise, 1906 nüfus sonuçlarına göre toplam nüfus 265.469 iken, 1927 yılında ise, nüfus 258.741 olarak görülmektedir. Genel nüfusta da yaklaşık %2,6 oranında bir düşüş görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarda toprak kaybetmesiyle şehre göç yoluyla gelen nüfus artması gerekirken, nüfusta azalma yaşanmıştır. Bunun en önemli sebebi Afyonkarahisar ilinin 1922 yılı sonuna kadar savaş ortamında olması olarak açıklanabilir. Bun yanında ilin Yunan işgaline girmesiyle başka bölgelere yapılan göçler ve işgal sonrası ise,

Afyonkarahisar'da Milli Mücadele'nin Demografik Sonuçları

Ermenilerin Yunanlılarla birlikte şehri terk etmesinin etkili olduğu söylenebilir. 1927'den itibaren nüfus oranında periyodik olarak bir artış olduğu görülmüştür. Bunun nedeni konu içeriğinde de belirttiğimiz gibi 1950'li yılların ortasına kadar Türkiye genelinde uygulanan nüfusu artırıcı politikalarlardır. Ayrıca, sağlık alanında yapılan olumlu çalışmaların etkisiyle, ölüm oranlarının azalmasıdır. Yine, 1930 yılından itibaren gebeliği önleyici her türlü ilacın ithalinin yasaklanmasıdır. Devlet savaşta kaybedilen genç ve dinamik nüfusu izlediği bu politikalarla tekrar arttırmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Savaş yıllarında nüfusun azalması doğal olarak ekonomik yapıyı da olumsuz etkilemiş, üretim adeta durma noktasına gelmişti. Savaşın olumsuz sonuçları toplumun aile hayatını da etkilemiş; 1927 yılından sonraki nüfusa baktığımızda, erkeklerin %1,1'i dulken, kadınların %13,9'u dul olarak gözükmektedir. Kadınlardaki bu durumun en önemli sebebi Kurtuluş Savaşı'nda erkek nüfusun bir kısmının hayatını kaybetmiş olmasındandır. Milli Mücadele yılları tüm ülke genelinde olduğu gibi, Afyonkarahisar ilinin eğitim yapısını da olumsuz etkilemiştir. 1927 yılından sonraki okuma-yazma oranlarına baktığımızda erkeklerin %69,5'i, kadınların ise, %94,8'i okuma-yazma bilmemektedir. Bu durum yine savaş yıllarının uzun olması ve savaş yıllarında eğitim-öğretim faaliyetlerinin neredeyse durma noktasına gelmesi ile alakalıdır.

Görüldüğü üzere Milli Mücadele yılları Afyonkarahisar ilinin her türlü sosyal, ekonomik ve demografik yapısını olumsuz etkilemiştir. Özellikle, 1927 ve 1935 yılları nüfus sayımları bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

1. Resmî Yayın, Kitap ve Makaleler

D.İ.E., 1927 Nüfus Sayımı Sonuçları.

D.İ.E., 1928-1949 Yılları Arası İstatistik Yıllıkları.

D.İ.E., 1949 İstatistik Yıllığı, C.17.

D.İ.E., 20 Ekim 1935 Genel Nüfus Sayımı.

D.İ.E., 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı.

D.İ.E., 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı.

D.İ.E., İhsa-yı Yıllık 1928.

D.İ.E., Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Afyonkarahisar İli, 12/10/1980.

D.İ.E., Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Afyonkarahisar İli, 2000.

Daşdemir, Latif - Uyan, Muzaffer, “Cumhuriyet Döneminde İdari Yapı”, *Afyonkarahisar Kütüğü*, C. 1, 2001, s.211-242.

Daşdemir, Latif, *Cumhuriyet Dönemi'nde Afyon*, Anadolu'nun Kilidi Afyon, Afyon 2004.

Dinç, Güven, “Resmi Veriler Işığında Hatay'ın Demografik Yapısı”, *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu*, ATAM Yay., Ankara 2020, s.623-662.

T.C. BİUM, Nüfus Hareketler İstatistiği, Evlenme, Boşanma ve Ölümler, 1938-1951.

T.C. Devlet Salnamesi, 1926-1927.

Türkiye Kılavuzu, C. 1, İbrahim Horoz Basımevi, Ankara1946.

Yaşar, Salman, *Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle Afyon (1923-1960)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.

ALTINCI BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ'DA ULAŞIM VE İLETİŞİM

Demiryolları Müdür-i Umumisi Behiç (Erkin) Bey'in Büyük Taarruz Sürecinde Yürüttüğü Faaliyetler

Nuray ÖZDEMİR TIRYAKI*

GİRİŞ

Büyük Taarruz sürecinde Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesinin başında bulunan Behiç Erkin 5 Nisan 1876'da İstanbul'da doğmuştur. Mekteb-i Harbiye'den 1898'de piyade teğmen rütbesi ile mezun olduktan sonra 1899'da kurmay yüzbaşılığa yükselmiştir. 1902'de merkezi Selanik-Manastır olan 3.Ordu'ya atanmıştır. 8 Mart 1904 tarihinde kıdemli yüzbaşılığa yükseltilip aynı yıl Selanik'teki 17.Nizamiye Fırkası Kurmaylığına tayin edilmiştir. Mevcut görevine ek olarak 3.Ordu sorumluluk bölgesinde bulunan ve askeri amaçlarla yapılmış olan İstanbul-Selanik İltisak (birleştirme) Hattı koruma müfettişliği de uhdesine verilmiştir¹. Bu görevi 1908 yılına kadar sürdüren Behiç Bey'in demiryollarıyla tanışıklığı böylece başlamıştır. Demiryollarının işletilmesi ve stratejik açıdan kullanımı üzerine kazandığı tecrübelerle bundan sonra demiryolu denildiğinde ilk akla gelen isim olmuştur.

Behiç Bey, 24 Kasım 1908'de Nizamiye Alayı kumandanlığına tayin edilmiştir. Yeniden demiryollarında görevlendirilmesi Balkanların güvenliğini sağlamak ve demiryolu hatlarını olası bir savaşa hazır hale getirmek amacıyla Osmanlı ordusunda demiryolu askeri müfettişliklerinin kurulmasıyla olmuştur.² Behiç Bey, 27 Ocak 1910'da Selanik-İstanbul İltisak Hattı Askeri Müfettişliğine atanmıştır. Bu süreçte Behiç Bey için hattın korunmasından çok

* Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bolu.

ozdemir_n@ibu.edu.tr

ORCID NO: 0000-0003-0001-6427.

¹ Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, 190-1-1; Oğuz Aytepe, "Behiç Erkin (1876-1961)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 31, Mayıs-Kasım 2003, s.230.

² Behiç Erkin, *Hatırat 1876-1958*, (Yay.Haz:Ali Birinci), TTK Yayınları, Ankara 2010, s.97.

demiryolunun askerî açıdan kullanımına yönelik görevler söz konusu olmuştur.³

Askerî bir hat olarak yapılmış olan İstanbul-Selanik İltisak Hattı'nın bir taraftan güvenliğinin sağlanması diğer taraftan da eksiklerinin giderilmesi işleri Behiç Bey için oldukça yorucu olmuştur. Maddî imkansızlıklar ve şirket idaresi ile yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı olası bir savaşa karşı görev alanındaki demiryollarında yeterli hazırlıklar yapılamamıştır. Yunan ordusu 9 Kasım 1912'de, Bulgar ordusu da 10 Kasım 1912'de Selanik'e girince demiryolu hattı Balkan devletlerinin kontrolüne girmiştir. Behiç Bey de Yunanlılar tarafından Pire şehrine götürülerek bir yıl esir tutulmuştur. Barış anlaşması yapılması üzerine serbest bırakılmış ve 18 Kasım 1913'te İstanbul'a dönmüştür. Genelkurmay Karargahı'nda 3.Şube Şimendifer Kısmı Amirliği'ne tayin edilmiştir.⁴

Behiç Bey edindiği tecrübe ve bilgisine dayanarak 1914 yılında demiryollarının askerî açıdan kullanımına dair "*Demiryolların Askerlik Nokta-i Nazarından Tarihi-İstimali-Teşkilatı*" adlı bir kitap kaleme almıştır. Osmanlı Devleti'nde o zamana kadar bu alanda başka bir örneği olmaması açısından bu eser büyük önem taşımaktadır.⁵ Behiç Bey kitabında, Balkan Savaşlarındaki yenilginin nedenlerini saptayarak demiryollarının askerî açıdan kullanımında yaşanan aksaklıklar ve kargaşayı biraz da öz eleştiri yaparak irdemiştir ve gelecek için ders çıkartılması amacıyla bilgi ve deneyimlerini paylaşmıştır. Balkan Savaşı'nda demiryollarının personelden kaynaklı etkin bir şekilde kullanılmamasını yenilginin en önemli nedenlerinden biri olarak görmüştür. Komiserliği sırasında demiryollarında yabancı ve gayrimüslim personelin yerine Türk memur kullanılması ve işletme dilinin de Türkçe olmasına dair raporlar da hazırlamıştır.⁶

³ Nuray Özdemir, "Balkan Savaşı'nda Bir Demiryolcu: Behiç (Erkin) Bey", *Balkan Savaşlarının 100. Yılı Uluslararası Balkan Sempozyumu*, 11-13 Mayıs 2012, İstanbul 2012, s.653.

⁴ Erkin, *age.*, s.107, TİTE Arşivi, 190-1-1.

⁵ Binbaşı Behiç, *Demiryolların Askerlik Nokta-i Nazarından Tarihi-İstimali-Teşkilatı*, Tanin Matbaası, İstanbul 1330 (1914), s.1-2; Emir Kıvırcık, *Cepheye Giden Yol*, GOA Basın-Yayın, İstanbul 2008, 50-51.

⁶ Özdemir, *Balkan Savaşı.*, s. 654.

Demiryolları Müdür-i Umumisi Behiç (Erkin) Bey'in Büyük Taarruz
Sürecinde Yürüttüğü Faaliyetler

Behiç Bey, I. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da Harbiye Nezareti'nde önemli görevler almıştır. 13 Mart 1917'de miralaylığa (albay) terfi etmiştir. I.Dünya Savaşı'nda gösterdiği yararlıklardan dolayı çok sayıda madalya ve nişanla taltif edilmiştir. Mütareke sonrasında Genelkurmay Dairesi Teşkilat ve Bütçe Komisyonu Başkanlığına getirilmiştir. İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgali ertesinde hakkında tutuklanma kararı çıkınca 2 Temmuz 1920'de Mudanya'ya kaçmıştır. Burada, Ankara'ya gitmesine dair Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafını alınca 5 Temmuz 1920'de Ankara'ya geçmiştir. 11 Temmuz 1920'de merkezi Eskişehir olan Anadolu Demiryolları İşletme Müdürlüğüne tayin edilmiştir. 18 Ağustos 1920'de Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesinin kurulmasıyla da genel müdürlüğe getirilmiştir.⁷

1. Behiç Bey'in Demiryolları Umum Müdürlüğüne Tayini

I. Dünya Savaşı sonunda Hicaz ve Filistin'deki demiryolları Osmanlı hakimiyetinden çıkmış elde Kafkas ve Anadolu Demiryolları ile Rumeli Demiryollarının bir kısmı kalmıştır. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin demiryollarıyla ilgili 10. maddesine göre Toros tünelleri işgal edilecek, 15. maddeye göre ise bütün demiryollarında İtilaf Devletleri'nin kontrol subayları görevlendirecektir. Böylece İngiliz ve Fransızlar Osmanlı demiryollarına büyük ölçüde el koyup yönetimini ele geçirmişlerdir.⁸ Haydarpaşa, Afyon gibi stratejik istasyonları denetim altına alıp buralara askeri birlikler yerleştirmişlerdir. Demiryollarında çalışan az sayıdaki Türk personeli işten çıkartıp gayrimüslimler ve yabancılar faaliyet göstermiştir.

Anadolu Demiryollarının Büyükderbent İstasyonu'ndan Ankara'ya kadar olan kısmıyla Bağdat Demiryollarının Konya-Pozantı kısmı işgal bölgesinin dışında kalmıştır. Kuvâ-yı Milliye döneminde 20. Kolordu Komutanlığı 23 Mart 1920'de demiryollarını denetim altına alarak Büyükderbent-Eskişehir-Ankara (485 km),

⁷ TİTE Arşivi, 190-1-1.

⁸ Mondros Mütarekesi hükümleri için bkz: Seha H. Meray-Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Birakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1977.

Eskişehir-Afyon-Konya (441 km), Konya-Kelebek (347 km) ve Uşak-Afyon (135 km) hatlarını parça parça idare etmiştir. TBMM'nin açılmasından sonra Ankara Hükümeti 18 Temmuz 1920'de bu hatlara el koymuştur. Millî Mücadele boyunca askerinin ve mühimmatın cepheye sevk edilmesinde, ordunun iaşesinin sağlanmasında demiryolları stratejik bir önem taşımıştır. Kıt kaynaklarla gayrimüslim ve yabancı personelin çoğunluğu oluşturduğu demiryollarının işletilmesi Millî Mücadele döneminin en önemli meselelerinden biri olmuştur. Demiryollarını işletmek üzere Nafia Vekâleti'ne bağlı Eskişehir'de Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesi kurularak Genel Müdürlüğü'ne Miralay Behiç (Erkin) Bey atanmıştır.⁹ Behiç Bey, Balkan Savaşları ve I.Dünya Savaşı'ndaki tecrübelerine dayanarak demiryollarını işletmede akla gelen tek isim olmuştur.

İşgallerin gölgesinde dili Türkçe olmayan çalışanlarının çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğu, gerekli yedek parça ve yakıtın olmadığı demiryollarını işletmek kolay olmamıştır. Millî Mücadele yapılırken demiryollarında gayrimüslimlerin çalışmaya devam etmesi ise halk ve Meclis'te endişe ile karşılanmıştır.¹⁰ Behiç Bey de demiryolu gibi önemli bir savunma aracının yabancıların elinde bulunmasının doğru olmadığını, millileştirilmesinin zorunlu olduğunu fakat bu işin savaş ortamında yapılmasının imkânsız olduğuna inanmıştır. Savaş ortamında işi bilen gayrimüslim ve yabancı demiryolu personeli istihdamının zorunluluğunu savunmuştur. Garp Cephesi Komutanlığı ile bu konuda yaşadığı anlaşmazlıklar ve sağlık sorunları Behiç Bey'in genel müdürlük görevinden ayrılmak istemesine yol açmıştır. Binbaşı Halid Bey'in 2 Nisan 1921'de Genel Müdürlüğe tayiniyle demiryollarıyla ilgisi kalmamıştır. Halid Bey, göreve başlar başlamaz gayrimüslim memurları büyük ölçüde görevden uzaklaştırmaya yönelik girişimde bulununca bu durum memurlar arasında güvensizlik yaratmış, personel işleri yürütmekte yavaş hareket etmiştir. Halid Bey de demiryolu işlerine tam anlamıyla hâkim olmadığından, teftiş durmuş ve hattın düzeni bozulmaya başlamıştır. İş bilmeyen ancak sırf Türk

⁹ İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s.23-25; Erkin, *age.*, s.192-193.

¹⁰ TİTE Arşivi, 426-170-8-9; Erkin, *age.*, s.199-200.

Demiryolları Müdür-i Umumisi Behiç (Erkin) Bey'in Büyük Taarruz
Sürecinde Yürüttüğü Faaliyetler

olduğu için yeni personel alınması da ardı ardına kazaların yaşanmasına yol açmıştır.¹¹

Sakarya Meydan Muharebesi ertesinde taarruza geçecek ordunun lojistiği için büyük önem taşıyan demiryollarının düzenli bir şekilde işletilmeye ihtiyaç vardır. Bu ortamda Behiç Bey, savaşın gidişatı için tehlikeli bir hal almış olan demiryollarını işletmede adeta bir kurtarıcı olarak görülmüştür. 20 Kasım 1921'de Nafia Vekaleti'ne seçilen Rauf Bey, Demiryolları Umum Müdürlüğüne yeniden Behiç Bey'i getirmeyi düşünmüş ve 29 Kasım 1921'de bu görevi Behiç Bey'e teklif etmiştir. Ancak Behiç Bey, daha önce işlerine karışılması ve ordunun durumunun pek iç açıcı olmaması nedeniyle bazı şartlar ileri sürmüştür. Behiç Bey Hatırat'ında “...*mademki ordumuzun zaferi demiryollarının iyi işlemesine bağlıdır ve bugün benden başka bu işi becerecek kimse de yoktur, bazı şartlarla kabul*” ettiğini belirtmektedir. Behiç Bey'in şartları şunlardır.¹²

- 1-Ordunun iase ve ihtiyaçlarının temin edilebilmesi için Umum Müdürlük merkezinin Konya'ya nakli,
- 2-Konya istasyonunda demiryollarına ait ve Menzil müfettişliği tarafından kullanılan Bağdat Otelinin Müdiriyet-i Umumiyyeye teslimi,
- 3-Demiryolu personelinin ödenmeyen maaşlarının ödenebilmesi için ödenek verilmesi
- 4-Uzman gayrimüslim personelin yeniden işe alınması
- 5-Dedikodu üzerinden muameleyi kabul etmeyeceği, gerekirse de mevki ve rütbesine göre tahkik memurlarının gönderilebileceği
- 6-Ordunun ihtiyaçlarını imkân derecesinde ifa etmenin en başta gelen görevi olduğunu ama işlerine müdahale kabul etmediği.

Behiç Bey'in koşulları Nafia Vekaleti'nce kabul edilmiş ve 1 Aralık 1921 tarihli Heyeti Vekile kararı ile yeniden Anadolu-Bağdat Demiryolları Umum Müdürlüğüne tayin olunmuştur.¹³

¹¹ Zeki Gürel, *Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.60-61.

¹² Erkin, *age.*, s.216.

¹³ TİTE Arşivi, 190-1-1.

2. Behiç Bey'in Büyük Taarruz'un Hazırlık Sürecindeki Faaliyetleri

Sakarya Meydan Muharebesi'nde kazanılan zafer sonrasında Türk ordusu Yunan ordusuna karşı taarruz için yaklaşık bir yıl süreyle hazırlık sürecine girerken Anadolu Bağdat Demiryolları Müdür-i Umumisi Behiç Bey de demiryollarının işletilmesi ve ıslahı ile ilgili yoğun bir çalışma içerisine girmiştir. Mevcut demiryolu hatları, lokomotifler, vagonlar oldukça kötü durumda olup en önemli sorunlardan biri de trenleri işler hale getirecek yakıt yoktu. Büyük Taarruz'un hazırlık süreci ile ilgili Behiç Bey, Hatırat'ında şunları yazmaktadır: “...evvela demiryollarının, ordunun bütün ihtiyaçlarını temin edecek bir hale sokulması ile meşgul olmak birinci vazifem idi. Bir taraftan bunu tanzime çalışırken, diğer taraftan da bu işi yapacak memurların hayat şartlarını düzeltmek, maaşlarını muntazaman vermek ve demiryolunun iç idaresini yoluna koymaya çalışıyordum.”¹⁴

Behiç Bey yönetime geldiğinde Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesinin idaresinde Batı Cephesine lojistik destek sağlayabilecek önemli iki hat vardır. Yahşihan-Ankara kesiminde bir dekovil hattı ile Ankara-Eskişehir demiryolunun Biçer İstasyonu'na kadar olan kesimi işletilebilmektedir. Ancak Yahşihan-Ankara arasının dar hat oluşu, Ankara-Biçer kesiminin de Yunan tahriplerinden dolayı güçlükle ve yetersiz olarak onarılabilmiş olunmasından dolayı bu hatlarda kapasite düşüktür. Bu nedenle Batı Cephesinin lojistik desteği bakımından söz konusu hatlardan kısmen yararlanılabilmektedir. Biçer-Ağapınar demiryolu hattı ise Yunanlılar tarafından Sakarya'dan çekilirken yapılan tahribat ve onarım için gerekli malzeme olmadığından işletmeye kapatılmıştır. Adana-Konya-Afyon demiryolunun Çay ve Kumrallı'ya kadar uzanan kesiminde oldukça düzenli bir ulaştırma yapılabilmektedir. Ancak burada da gerekli kömür tedarik edilemediği için, işletmede Toroslardan sağlanan odun kullanıldığından bu durum demiryolunun kapasitesini düşürmüştür. Vagon sıkıntısı da çekildiğinden cepheye günde sadece bir katar ulaştırabilmek için büyük çaba gösterilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda Batı cephesi birliklerinin Güney Cephesinden lojistik destek alabilmesi mümkün olmuştur. Eğirdir-Dinar-Sütlaç-Çivril ve

¹⁴ Erkin, *age.*, s.222.

Demiryolları Müdür-i Umumisi Behiç (Erkin) Bey'in Büyük Taarruz
Sürecinde Yürüttüğü Faaliyetler

Sütlaç-Sarayköy demiryolu genel olarak işletmeye açık tutulabilmiştir. Bu hattın Eğirdir-Dinar kesiminde günde 15'er vagonlu iki katar işletilmiştir. Sütlaç-Çivril hattında katarlar ancak Sundurlu'ya kadar gidebilmiş ve Sundurlu-Çivril kesimindeki Menderes Köprüsü tahrip edilmiş olduğundan bu kesimde de ulaştırma yapılamamıştır. Ancak bu demiryollarının 1.Ordu harekât bölgesinde bulunmasının özellikle ordunun ikmalinde büyük rolü olmuştur. Antalya bölgesinden sağlanan yiyecek maddeleri kara yoluyla önce Eğirdir'e getirilmiş buradan da demiryolu ile Dinar ve Çal bölgelerindeki birliklere ulaştırılmıştır.¹⁵

Behiç Bey, Büyük Taarruz hazırlıklarının gizlilik içinde yürütüldüğü dönemde demiryollarının ordunun ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla çalışmalara ağırlık vermiştir. Fransızlar tarafından işletilen Adana muntıkası demiryolundan mümkün olduğu kadar lokomotif ve vagon tedarikinde bulunarak taarruz harekâtı sırasında askerin nakli ve iaşesinin sağlanması amaçlanmıştır. Eksik olan ve İstanbul'dan tedariki mümkün bulunan malzemenin satın alınması için Hareket Reisi Zihni Bey ile cer işleri amirlerinden Ziya Bey'i İstanbul'a göndermiştir. Özellikle ordu ilerledikçe yükleme ve boşaltma işlerini geceli gündüzlü yapmak için elektrik tesisatı getirtmiştir. Hatta getirttiği bu tesisatı karargahlar için elinden alırlar korkusu ile bunları ordudan gizli tutmuştur. Bir taraftan odun diğer taraftan kömür tedarik ve depolanmasıyla meşgul olmuştur. Zonguldak'tan kömür getirmek için Nafia Vekaleti ile görüşürken diğer taraftan da Fransız Şirketinden ödünç alma yoluyla Mersin ve Adana'dan da kömür tedarik etmiştir. Konya'ya ilk kömür vagonu geldiği zaman demiryolu çalışanları için özellikle de makinistler için bir bayram günü olmuştur. Hat üstünde katı bir disiplin tesis etmiştir. Hattın ileriye doğru tamirine lazım gelen malzemeyi Akşehir'de depo etmiştir. Ordu nakliyatı için gönderilen vagonların çabuk tahliyesini temin etmek için gerekli planlamayı yaptırmıştır.¹⁶

Hatlarda Türk memur istihdamının gerekliliği özellikle Büyük Taarruz hazırlıklarının gizlilik içinde yürütüldüğü dönemde daha çok

¹⁵ *Türk İstiklal Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1 nci Kitap Büyük Taarruz Hazırlık ve Büyük Taarruz*, Genkur. Basımevi, Ankara 1994, s.242.

¹⁶ TİTE Arşivi, 426-170-8-9.

önem kazanmıştır. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa tarafından Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesi'ne hatlarda Türk memur kullanılması hakkında 3 Nisan 1922 tarihli yazı gönderilmiştir. Herhangi bir görevi yapacak Türk memurların yokluğu halinde gayrimüslimlerin istihdamına geçici olmak kaydıyla başvurulabileceği ancak bunda da fazlasıyla itinalı davranılması istenmiştir. Demiryollarında görev yapan personelin önemli bir kısmının Rumlardan ibaret olduğu ancak bunlardan Türklerle değiştirilme imkânı olanların hemen değiştirilmesi ve ihtisas meselesinden dolayı değiştirilmesi mümkün olmayanların yerine Türk memurların yetiştirilmesi için tedbir alınması belirtilmiştir.¹⁷

Behiç Bey bir taraftan demiryolları idaresinin personel, yakıt ve malzeme kaynaklı sıkıntılarını çözmeye çalışırken diğer taraftan da ileride taarruza geçildiğinde Türk ordusunun geri alacağı yerlerde Yunanlıların tahrip ederek bırakacakları demiryolu hattının onarımı meselesiyle uğraşmıştır. Bu süreçte tüm dikkatler Kumrallı-Büyük Çobanlar-Afyonkarahisar hattı üzerinde toplanmıştır.

Garp Cephesi Komutanlığı gerektiğinde Kumrallı'dan Afyonkarahisar'a kadar olan hattın ne kadar sürede onarılabilceği hakkında 16 Nisan 1922'de Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesinden görüş istemiştir. Büyük Çobanlar İstasyonunun Afyonkarahisar'a mesafesi 20 kilometredir. Yunan ordusu Afyon'dan 6-7 kilometre ileride demiryolu ray ve traverslerinden kendisine bir tahkimat yapmıştır. Bu durumda Büyük Çobanlar İstasyonu Yunan mevzilerine 13 kilometre daha yakın olduğundan demiryolunun buradan daha ilerideki bir yer olan Karaaslan bölgesine kadar uzatılması sakıncalı görülmüştür. Büyük Çobanlar İstasyonuna 5 kilometre mesafedeki Kumrallı'ya kadar onarım işleri durdurulmuştur. Behiç Bey, taarruza geçildiğinde Afyon'a ulaşan hattın onarımına dair şifre ile verdiği cevapta beş günü hazırlık olmak üzere bu onarımın yirmi günde yapılabileceğini bildirmiştir. Bu yazıda İdarece sağlanmasına olanak bulunmayan telgraf direği, tel gibi bazı malzemenin eksikliği de bildirmiş ve özellikle Azariköy dekovil hattının uzatılmasında Kumrallı-Afyon geniş hat malzemesinin kullanımına devam edilip edilmeyeceğini sormuştur.

¹⁷ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1992, s.455.

Demiryolları Müdür-i Umumisi Behiç (Erkin) Bey'in Büyük Taarruz
Sürecinde Yürüttüğü Faaliyetler

Garp Cephesi'nden kendisine verilen cevapta elde bulunan geniş hat malzemenin Azariköy dekovil hattının uzatılmasında kullanılacağı, Kumrallı-Afyon hattının onarımına başlandığında ise gerek bu malzemenin gerekse amere taburunun hemen bu hatta taşınabileceği ayrıca bu hat için telgraf malzemesinin de hazırlanmakta olduğu bildirilmiştir. Behiç Bey 21 Nisan 1922 günü Kumrallı-Çobanlar-Afyon hattı onarımı işini görüşmek üzere Garp Cephesi Karargahına çağırılmıştır. 24 Nisan 1922 tarihli Garp Cephesi şifresinde ise Kumrallı Çobanlar arasının onarımına hemen başlanacağı, bunun en kısa zamanda bitirilmesi gerektiği, Büyük Çobanlar ilerisinde bulunan kırık rayların toplatılması için Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesi emrine bir kağıt kolu verileceği bildirilmiştir. Kumrallı'dan Büyük Çobanlara kadar olan kısmın tamirine hemen başlanılmış ve bu konuda Nafia Vekaletine de bilgi verilmiştir.¹⁸

Büyük Taarruza geçildiğinde Yunanlıların geri çekilirken demiryollarında yapılacağı tahribatın onarımı meselesi üzerinde hazırlıklar öne çıkarken hatların işletilmesi için ihtiyaç duyulacak nitelikli demiryolu personelinin temini konusu da yeniden gündem olmuştur. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği 25 Mayıs 1922 tarihli bir yazısında Behiç Bey'den İstanbul'da bulunan şimendifer memurlarının Anadolu'da görevlendirilmesi isterken askerlik çağında olanların hemen şimendifer taburuna alınarak, açılacak yerlerde memur olarak çalıştırılması ve yine erler içinden de yetenekli olanların şimendifer taburuna alınarak burada yetiştirilmesinin demiryolları idaresince sağlanması istenmiştir.¹⁹

Büyük Taarruz hazırlıkları sürecinde Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesince Birinci Ordunun işesini temin için Azariköy'den Piribeyli İstikametine bir de dekovil hattı yapılmıştır. İhtiyaç duyulan malzemenin bir kısmı Toros Tünelleri kesiminden getirilmiştir. Bir kısmı da gerektiğinde geri sökülme şartıyla Çay-Çobanlar arasındaki demiryolu hattından kaldırılan kırık ray parçalarının düzeltilmesiyle sağlanmıştır. Dekovil hattının tamamlanması için Demiryolları Müdüriyet-i Umumisi 35 km'lik demiryolu gercinin yabancı

¹⁸ Ziya Gürel, "Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk VII", *Belleten*, C. 51, S. 200, 1987, s.849-850.

¹⁹ agm., s.851.

ülkelerden satın alınarak Mersin Limanı'na getirilmesine, Derince ve Trabzon'da atıl durumda bulunan demiryolu malzemesinden de faydalanılması yoluna gitmiştir.²⁰ Bir kısmı satın alınan bir kısmı da başka hatlardan sökülen malzeme ve bölge kadınlarının çalışmasıyla bu hat işler hale getirilebilmiştir. Ordunun ikmalini sağlayabilmek için yapılan Azariköy-Piribeyli dekovil hattı 15 Haziran 1922 günü Garp Cephesi Kumandanı İsmet Bey ve Behiç Bey'in katılımıyla törenle açılmıştır. Garp Cephesi Komutanlığı'nca subayların Ankara'dan geliş ve Ankara'ya gidişlerinde bu hattı kullanması kuralı getirilmiştir. Böylece Polatlı'ya trenle gelen asker ve subaylar Polatlı'dan Piribeyli'ye karayolu ile geçip buradan dekovil hattı ile Azariköy'e ulaşip Afyon bölgesindeki savunma hatlarına geçebilmişlerdir.²¹

Ordu taarruza geçmeden Büyük Çobanlar-Afyon hattının onarımı için gerekli hazırlıklara da ağırlık verilmeye başlanmıştır. Taarruzdan üç gün önce Garp Cephesi Komutanlığı'ndan Asım Paşa imzalı 23 Ağustos 1922 tarihli telgrafla Behiç Bey'e gerek Azariköy dekovil hattından kaldırılacak olan ve gerekse Konya cenubunda bulunan geniş hat malzemesinin Çay'dan önceki istasyon olan İshaklı civarına getirilerek orada taşımaya hazır bir halde bulundurulmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Behiç Bey de bu konudaki çalışmalara başlanılması için gerekli talimatları vermiştir.²²

Behiç Bey, bu süreçte Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile de Konya'da zaman zaman görüşerek fikir alışverişinde bulunmuştur. Bu görüşmelere dair hatıratında “*vazifemin ifası için bana kuvvet verdiler*” bilgisi yer almaktadır.²³

3. Behiç Bey'in Büyük Taarruz Sırasındaki Çalışmaları

Mustafa Kemal Paşa hazırlıkların tamamlanıp taarruz emrini vermeye hazırlandığı dönemde sık sık Konya'ya gitmiştir. 17 Ağustos sabahı gizlice Behiç Bey'in evine gidip iki gün orada kalmıştır. Oysaki gazetelerde de duyurulduğu üzere Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da bir çay partisine davetli olduğu ve katılacağı haberleri yer

²⁰ *İstiklal Harbimiz*, s.286.

²¹ Gürel, *age.*, s.127.

²² Gürel, *agm.*,s.856.

²³ Erkin, *age.*, s.227.

Demiryolları Müdür-i Umumisi Behiç (Erkin) Bey'in Büyük Taarruz
Sürecinde Yürüttüğü Faaliyetler

almıştır.²⁴ Biraz rahatsız olduğundan iki gün burada istirahat etmiştir. Batı Cephesi Karargahı'nın bulunduğu Akşehir'e gidip gelirken Behiç Bey'in evine sık sık uğramıştır. Bu gidiş gelişler hep gizli ve geceleri olmuş ve hatta konuşma sırasında Behiç Bey'e "*Aldığım haberleri yan yana koydum; artık düşmanı memleketten çıkarmak zamanı geldiğine karar verdim*" diyerek taarruza geçme kararını da paylaşmıştır.²⁵

Nihayet Baş Komutan Mustafa Kemal Paşa 26 Ağustos sabahı orduyu taarruza geçirirken Büyük Taarruzun başladığını Behiç Bey'e bildiren "*Dakika tehiri mucceb-i idamdır*" başlıklı bir telgraf göndermiştir. Telgrafta taarruzun başladığı bildirilerek "hariçle her türlü münasebetler ve muhaberatın kesilmesi" emredilmiştir. Behiç Bey hemen gerekli önlemleri almış Adapazarı'ndan İstanbul'a gitmekte olan trenler durdurulmuştur. Ancak cephede olup bitenlerden taarruzun ilk gününde malumat alamamak Behiç Bey'i oldukça merakta bırakmıştır. 27 Ağustos akşam üzeri Afyonkarahisar istikametinde ve Büyük Çobanlar İstasyonu'nun beş kilometre batısında bulunan Kumrallı mevkiindeki bir telgraf memurundan "Afyon'un geri alındığını" bildiren bir telgraf almıştır.²⁶ Afyonkarahisar Yunan ordusunun Anadolu'da tutunabilmesi için önemli bir stratejik noktadır. Burası Eskişehir-Konya, Eskişehir-İzmir, Konya-Uşak-İzmir demiryolu hatları üzerinde bir kavşak noktası olup Yunanlılar Afyon'u uzun müddet ellerinde tuttukları için Afyon-Eskişehir hattında tutunabilmişlerdir.

Afyon'un Türk ordusu tarafından alınması üzerine Behiç Bey, Garp Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım (Gündüz) Bey'den şu telgrafi almıştır: "*Avn-i Hak'la bugün Karahisar'ı zabt ve istirdat ettik. Çobanlar'dan itibaren şimendifer hattının gece ve gündüz çalışarak pek az zamanda Karahisar'a isali hususunda sarf-ı himmet buyurulması müstercadır. Azari "dekovil hattı" amele taburlarından tekmilinin bu işte çalıştırılması mümkün ve muvafık olur efendim.*" Behiç Bey'in bu telgrafa yanıtı ise şöyle olmuştur: "*Garp Cephesi Erkan-ı Harbiye Riyasetine, 27 Ağustos 1922, Karahisar'ın zabt ve*

²⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1981, s.895.

²⁵ Erkin, *age.*, s.299; Gürel, *agm.*, s.854.

²⁶ *age.*, s.299.

istirdatı hakkındaki tebşirat-ı aliyyelerine arz-ı şükran ile, Komutan Paşa hazretleri ile zat-ı alilerini tebrik ve tevali-yi muvaffakiyeti inayet-i Hakk'tan tazarru ederim. Hattın Karahisar'a isali için azami faaliyet ibraz edileceğini temin ederim efendim."²⁷

Afyonkarahisar'ın geri alınması ile başlayan Türk ordusunun ilerleyişine demiryolları idaresi de ayak uydurmuş ve gerekli düzenlemeleri yaparak destek vermiştir. Demiryollarının etkin kullanımı taarruzun başarıyla sonuçlanmasında hayati önem taşımıştır. Bu nedenle ilk olarak rayları kaldırılmış olan Afyon-Çobanlar ana hattının hemen döşenmesine girişilmiştir. Bu bölgenin raylarının bir kısmı gerektiğinde hemen geri alınmak şartıyla Azariköy dar hattının yapımında kullanılmıştı. Malzeme sıkıntısı yaşandığından Azariköy hattı bozularak raylar yeniden sökülüp yerine taşınması sorunuyla karşılaşmıştır. 27/28 Ağustos gecesi hattın tamirine başlanırken Behiç Bey ve bazı idareciler Çobanlar İstasyonu'na hareket etmiştir. Afyon-Çobanlar arasında altı kilometrelik kısımdaki traversler Yunanlılar tarafından kaldırılarak tahkimatta kullanılmıştır. Hattın Kumrular-Afyon arasındaki 20 kilometrelik kısmında tahribat daha da fazladır. Traverslerin nakli için esirler kullanılmıştır.²⁸

Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa da Afyon-Çobanlar Hattının bir an önce işletilmesi için Behiç Bey'e gönderdiği 1 Eylül 1922 tarihli telgrafında "Azarı hattındaki geniş hat malzemesinin derhal kaldırılarak Afyon-Çobanlar hattının bir an evvel ikmal edilmesini" emretmiş ve "bu yüzden Azariköy hattının muattal (Kullanılamaz hale gelmiş) olmasında beis yoktur." demiştir. Behiç Bey de onarımları yapmakla görevli yüksek mühendis Emin Avni Bey'e aynı gün gönderdiği telgrafta ordunun başarısının hattın 5 Eylül akşamına kadar, beş kilometrelik bir hızla da olsa trenlerin işlemesine elverişli bir duruma gelmesine bağlı olduğunu ve bu konuda Garp Cephesi Kumandanlığına söz verildiğini bildirmiştir. Bütün maddi ve manevi kuvvetlerin sarfı ile bu işin beş günlük zaman içinde bitirilmesini istemiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğine gönderdiği 2 Eylül tarihli telgrafında inşaat mahalline gittiğini onarımların büyük bir

²⁷ *age.*, s.299.

²⁸ Dilaver Dinç, *Behiç Erkin ve Devlet Demiryollarının Kuruluşu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, Erkin, *age.*, s.230.

Demiryolları Müdür-i Umumisi Behiç (Erkin) Bey'in Büyük Taarruz
Sürecinde Yürüttüğü Faaliyetler

çabıyla sürdürüldüğünü belirtmiş ve Yunanlılar tarafından bu hattın yedi kilometrelik raylarının olduğu gibi kaldırıldığı bir kilometrelik kısmının da tahrip edildiğinden onarımın 5 Eylül'de bitirilemeyeceğinin anlaşıldığını ancak bitirmek için yoğun bir çalışmanın sürdürüldüğü bildirilmiştir.²⁹

Behiç Bey Hatırat'ında Çobanlar İstasyonuna gelen Garp Cephesi İkinci Kurmay Başkanı Osman Zati Bey ile hattın tamiri hakkında yaşanan münakaşayı da anlatmaktadır. Osman Zati Bey'in üç gün içinde hattın ikmalini istediğinden ve kendisiyle “sanki memleketle ilgisi olmayan bir ecnebi şirket müdürü ile konuşur tarzda” konuştuğundan da şikâyet etmektedir. Halbuki o, Mühendislerin imkânsız bulmasına rağmen hatta 6-7 Eylül gece yarısına kadar tamiratın biteceğini vaat etmiştir. Hattın tamiri kısım kısım yapılmış bunların birleştirilmesi de zaman almıştır. Nihayet hattın tamiratının bittiğine dair muhtelif kısımlardan rapor alınca 6 Eylül sabahı erkenden deneme katarı ile yol ve cer işleri müdürleri ile Afyon'a gitmek üzere hareket etmiştir. Yoldaki boşlukları ikmal ettirerek 7 Eylül saat birde Afyon'a ulaşmıştır. Yani hattın tamiri vaadinden bir saat sonra ikmal edilmiştir. Ertesi sabah 5 kilometre hızla trenler harekete başlamış aynı zamanda da hattın takviyesi için çalışılmıştır.³⁰ Bu işin başında bulunan Mühendis Emin Avni Bay ve arkadaşları günde 18-20 saat çalışmışlardır. Böylece Büyük Taarruzun onuncu gününde katarlar Büyük Çobanlar'dan itibaren 120 km ileride İslamköyü (Banaz) civarına kadar işleyerek ordunun erzak ve cephanesini yetiştirmiş ve İslamköyü ile Uşak arasındaki tamiratın ikmalinden evvel Uşak-Ahmetler kısmının da işletilmesine başlanmıştır. Böylece İzmir'e doğru ilerleyen ordunun cephane ve iaşe malzemesini geriden yetiştirmekle demiryolcular zaferin kazanılmasında önemli destekte bulunmuşlardır.³¹

Demiryolları Müdür-i Umumisi Behiç Bey Büyük Taarruzun başından itibaren cephedeki gelişmeleri izlemiş ve ordunun ilerleyişinde demiryollarının lojistik destek vermesi için yoğun bir mesai içinde olmuştur. Millî Mücadeleye verdiği destekten dolayı

²⁹ Gürel, *age.*, s.128.

³⁰ Erkin, *age.*, s.231.

³¹ Gürel, *age.*, s.144.

Miralay Behiç Bey, TBMM'nin 24 Mayıs 1926 tarihli oturumunda sivillere verilen beyaz kurdeleli istiklal madalyası ile taltif edilmiştir.³²

Büyük Taarruzun zaferle sonuçlanmasında demiryolcuların katkısı büyük olmuştur. Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele sonrasında demiryollarının yaptığı hizmetleri 1 Mart 1923 tarihinde TBMM'de yaptığı bir konuşmada şu sözlerle taktir etmiştir:³³ *“Efendiler, vesait-i naftamızın en mühim aksamını şimendiferler teşkil etmektedir. Bu babda maruzatta bulunmadan evvel, düşman tahribatından ve malzeme erkanından mütevellit her türlü müşkülata rağmen şimendiferlerimiz orduya ve memleketin hayal-i iktisadiyesine ifa ettikleri ve etmekte oldukları hidematı şükranla yad eylerim.”*

SONUÇ

Büyük Taarruz'da askerin ve mühimmatın cepheye sevk edilmesinde, ordunun iaşesinin sağlanmasında demiryolları kritik bir öneme sahip olmuştur. Demiryollarının etkin bir şekilde işletilebilmesi için Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda elde ettiği deneyimden dolayı Miralay Behiç Bey adeta bir kurtarıcı olarak görülmüş ve Demiryolları Müdür-i Umumiliğine tayin edilmiştir. Sakarya Savaşı'ndan sonra Büyük Taarruz için hazırlıklar büyük bir gizlilik içinde yürütülürken Behiç Bey savaşın gölgesinde kıt kaynaklar ve personel sıkıntısı nedeniyle demiryollarını işletmek için büyük bir mücadele vermiştir. Yabancı ve Gayrimüslim memurların demiryollarında istihdamı Millî Mücadele gibi kritik bir dönemde büyük sorun haline gelmiştir. Nitelikli Türk demiryolu personelinin yetersiz oluşu Behiç Bey'in demiryollarını işletmede karşılaştığı en büyük sorun olmuştur.

Büyük Taarruz'da demiryolları ordunun en kuvvetli sevkiyat silahı olarak görülmüştür. Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında geri çekilen Yunanlıların tahrip ettikleri demiryolu hatlarını yapılacak taarruzda ordunun iaşe ve ikmalinde kullanılmak üzere tamir çalışmaları öne çıkmıştır. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle 26 Ağustos 1922'de günü Afyon Kocatepe'den başlayan

³² TİTE Arşivi, 190-1-1; https://apps.tbmm.gov.tr/arsiv_dis_kullanici/ARSIV_MADALYAview.php?showdetail=&ID=5911, (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022).

³³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 28, Birinci İçtima, 1 Mart 1923.

Demiryolları Müdür-i Umumisi Behiç (Erkin) Bey'in Büyük Taarruz
Sürecinde Yürüttüğü Faaliyetler

Büyük Taarruzla ordunun batıya doğru ilerleyip başarıya ulaşması lojistik desteğin sürmesiyle mümkün olabilmiştir. Ancak Yunanlılar geri çekilirken demiryolu hatlarını tahrip ettiklerinden özellikle Çobanlar-Afyonkarahisar arasındaki 20 kilometrelik hattın dokuz gün gibi kısa sürede tamiri İzmir'e doğru ilerleyen orduya lojistik destek sağlamıştır. Büyük Taarruzun zaferle sonuçlanmasında demiryolcuların katkısı büyük olmuştur. Başta Behiç Bey olmak üzere pek çok demiryolcu Millî Mücadeleye verdiği destekten dolayı TBMM tarafından İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir.

Demiryolları Müdür-i Umumisi Behiç Bey gerek Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gerekse Millî Mücadele döneminde edindiği kötü tecrübeler üzerine başta ülke savunması için milli ve bağımsız bir demiryolu politikası izlemenin zorunluluğunu görmüştür. Bu nedenle Büyük Taarruz zaferle sonuçlandıktan hemen sonra demiryollarında yapılacak düzenlemeleri planlamaya başlamıştır. Daha Lozan Barış Anlaşması imzalamadan demiryollarında ihtiyaç duyulan nitelikli personel yetiştirmek amacıyla bir şimendifer mektebi açmak için harekete geçmiştir. Behiç Bey'in girişimiyle 1 Haziran 1923'te Konya Şimendifer Mektebi açılmıştır. Böylece demiryollarının millileştirilmesi yolunda ilk adım atılmış Cumhuriyet döneminde de milli ve bağımsız bir demiryolu politikası izlenmiştir.

KAYNAKLAR

1. Arşivler

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi

2. Kitap ve Makaleler

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1981.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1992.

Aytepe, Oğuz, "Behiç Erkin (1876-1961)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 31, Mayıs-Kasım 2003, s. 229-237.

Binbaşı Behiç, *Demiryolların Askerlik Nokta-i Nazarından Tarihi-İstimali-Teşkilatı*, Tanin Matbaası, İstanbul 1330 (1914).

Nuray ÖZDEMİR TIRYAKI

Dinç, Dilaver, *Behiç Erkin ve Devlet Demiryollarının Kuruluşu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

Ergun, Murat, *Bir Demiryolcunun Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, Ahenk Matbaası, İstanbul 1966.

Erkin, Behiç, *Hatırat 1876-1958*, (Yay.Haz:Ali Birinci), TTK Yayınları, Ankara 2010.

Gürel, Ziya; *Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

Gürel, Ziya, “Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk VII”, *Belleten*, C. 51, S. 200, 1987, s.849-861.

Kıvırcık, Emir, *Cepheye Giden Yol*, GOA Basın-Yayın, İstanbul 2008.

Onur, Ahmet, *Türkiye Demiryolları Tarihi (1860-1953)*, KKK İstanbul Askeri Basımevi, İstanbul 1953.

Özdemir, Nuray, “Balkan Savaşı'nda Bir Demiryolcu: Behiç (Erkin) Bey”, *Balkan Savaşlarının 100. Yılı Uluslararası Balkan Sempozyumu*, 11-13 Mayıs 2012, İstanbul, s 650-656.

Özdemir Nuray, “Türkiye’de Demiryollarının Millileştirilmesi ve Şimendifer Mektebi”, *XVII. Türk Tarih Kongresi*, C. 5, 1.Kısım, Ankara 2018, s.67-87.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 28, Birinci İçtima, 1 Mart 1923.

Türk İstiklal Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 1 nci Kitap Büyük Taarruz Hazırlık ve Büyük Taarruz, Genkur. Basımevi, Ankara 1994.

Yıldırım, İsmail, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

https://apps.tbmm.gov.tr/arsiv_dis_kullanici/ARSIV_MADALY_Aview.php?showdetail=&ID=5911, (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2022).

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

Sadiye TUTSAK* - Caner YÜCE**

GİRİŞ

Haberleşme insanın temel ihtiyaçlarından biridir. Birbiriyle iletişim kurma çabasında duman, boru, güvercin, ayna, ulak araçları kullanılmıştır. Ancak XIX. yüzyılda artan bilgi birikimi ve gelişen teknoloji her alanda yarattığı etkiyi iletişimde de göstermiş, insan ve hayvan gücüne dayanan haberleşme yerini teknolojiye bırakmıştır. Bu değişimle telgrafın icat edilmiş, haberleşme sistemi değişmiş, XIX. ve XX. yüzyıllarda telgraf haberleşmenin temel öğelerinden biri olmuştur. İki merkez arasında yazılı belgelerin veya haberlerin iletilmesini sağlayan telgraf ilk defa 1793'de Fransa'da kullanılmıştır. Kurulan istasyonlar arasında bekleyen görevliler alınan işaretleri diğer merkeze ileterek döneminin hızlı iletişim yolunu kurmuştur. Askeri amaçla geliştirilen bu yöntem 1835'de Samuel Morse tarafından mors alfabesi ile desteklenmiş ve elektrikli telgraflar kullanılmaya başlamıştır. Kısa ve uzun akım ile harf ve rakamlar kodlanmış, askeri mesajlar hızlı ve etkin şekilde iletilebilmiştir. İlk defa Amerika'da kullanılan yeni sistem kısa sürede Avrupa kıtasına yayılmış, kullanan tarafa askeri üstünlük sağlanmıştır.¹

Osmanlı Devleti'nde menzilhaneler ve ulaklar aracılığıyla yürütülen muhaberat, telgrafın icadıyla yerini yavaş yavaş yeni teknolojiye bırakmıştır.² İlk olarak Morse'nin ortağı Chamberlain tarafından Osmanlı ülkesine tanıtılan telgraf, Sultan Abdülmecit'in

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Uşak/Türkiye.

sadiye.tutsak@usak.edu.tr
ORCID NO:0000-0003-2247-1316

** Doktorant, Uşak Bilim ve Sanat Merkezi, Uşak/Türkiye.
cyuce57@yahoo.com

ORCID NO: 0000-0001-8939-1244

¹ Mustafa Şehitoğlu, *Milli Mücadele'de Telgraf Muhaberatı (1918-1922)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2012, s. 70-71.

² Tanju Demir, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Haberleşme Kurumuna Dair Değerlendirmeler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 25, s. 7-8.

ilgisini çekmiştir. Ancak Chamberlain'in ölümü ile biraz gecikmeli olarak görev Smith'e verilmiş, İstanbul-Edirne telgraf hattının kurulması için anlaşılmıştır. İlk kez telgraf hatları 1854 Kırım Savaşında kullanılmıştır. Fransız Da Le Rue şirketi ile yapılan anlaşma ile İstanbul-Edirne-Şumnu telgraf hattı 1855'de tamamlanmıştır. Varna – Rusçuk ve Varna – İstanbul hattı da aynı yıl açılmış ve Balkan toprakları başta olmak üzere telgraf hatları yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.³

1. Milli Mücadele ve Telgraf Hatları

Telgraf hatları ordunun sevk ve idaresinin hız kazandırması ve savaş planının başarılı olarak uygulanması için oldukça önemlidir. Bunun yanında milliyetçilik akımının yayılmasıyla ayrılıkçı çetelerin faaliyetlerinin merkeze ulaştırılması Osmanlı Devleti için önemli olmuştur. Bu nedenle Posta ve Telgraf Nezareti kurularak muhaberat hattı sistemleştirilmek istenmiştir. Yeni haberleşme ağı II. Abdülhamit döneminde İttihatçılarla merkezi hükümet arasında bir çekişme alanı oluşturmuş, memurları ve hatları kontrol etmek için çalışmalar yapılmış, suikastlar düzenlenmiştir.⁴ I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla askeri muhaberatın önemi artmış, orduda telgraf bölükleri kurulmuştur. Harbiye Nazırlığı, orduda haberleşmeyi telgraf istasyonları aracılığıyla gerçekleştirmiş, telgraf müfrezeleri telgraf istasyonları ile ordu karargahını arasındaki haberleşmeyi sağlamış, telgraf şebekesini kontrol altında tutmuşlardır.⁵ Çanakkale savaşlarında telgraf hatları yoğun olarak kullanılmış, savaşın başarısına katkıda bulunmuştur. Özellikle İstanbul–Tekirdağ–Çanakkale, Çanakkale–İzmir ve Biga–Lapseki hatları askeri hareketi yönlendirmiştir. Tekirdağ üzerinden Kilitbahir'e, oradan denizaltı kablolarıyla Çanakkale'ye ulaştırılan hat sürekli gözetim altında tutulmuş, özel bakımla haberleşmenin kesilmemesi sağlanmıştır.

³ Özkan Keskin - Ali Sönmez, "Telgrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması: Çanakkale Telgraf Hattı Örneği", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, C. 25, 2009, s. 70-71.

⁴ Asaf Tanrıku, *Türkiye Posta ve Telgraf ve Telefon Tarihi Teşkilat ve Mevzuatı II*, Efem Matbaacılık, Ankara 1968, 547.

⁵ Mustafa Şehitoğlu, *Milli Mücadele'de Telgraf Muhaberatı (1918-1922)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2012, s. 7.

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

Ayrıca mevcut telgraf hatlarının düşman kuvvetlerin eline geçmemesi için stratejik merkez olan hatlar özenle korunmuş, düşman eline geçen hatlara zarar verilmiştir. Telgraf hatlarından gelen mesajların postalarda Türkçe, Arapça, Fransızca ve Almanca dillerinin kullanılması istenmiş, farklı dillerdeki postalara el konulacağı bildirilmiştir. Buna karşın Rum çeteleri Fransız ordusuna katılmış, casusluk yapmışlardır. Büyükada, Heybeliada Rum Okullarındaki telgraf cihazlarını ele geçirerek Osmanlı aleyhinde çalışmışlardır.⁶

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile Türkler için yeni bir dönem başlamıştır. İtilaf Devletlerinin Anadolu'yu ele geçirme planı Mondros Ateşkes Antlaşması ile kendini göstermiştir. Mondros Mütarekesi 12. Maddesi Anadolu insanının haberleşme hürriyetine darbe indirmiştir. "*Hükümet muhaberatı müstesna olmak üzere telsiz ve telgraf ve kabloların İtilaf Devletleri memurları tarafından murakabesi*"⁷ hükmü ile telgraf hatlarının denetiminin İtilaf Devletleri tarafından kontrol edilmesi kabul edilmiştir. Bu durum başlayacak olan Milli Mücadeleye yeni bir cephe açmış, telgraf hatlarının kontrolü için yoğun çaba harcanmıştır.

1.1. Milli Mücadele Döneminde Telgraf Hatları

Milli Mücadele, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde, milli birlik ve beraberlik çerçevesinde ilerleyen bir halk hareketidir. Tam bağımsızlık için milli kuvvetleri bir araya getirmeyi amaçlayan bu halk hareketinde haberleşme önemli bir yer tutmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ilk olarak savaşın hazırlık döneminde halk kitlelerine ulaşmak ve halktan maddi ve manevi destek almak istemiştir. Bunun için sıkı bir haberleşme ağı kurulması, kararlar-amaçlar-ilkelerin halka duyurulması gerekiyordu. Aynı şekilde mücadelenin haklılığını, işgallerin haksızlığını uluslararası kamuoyuna duyurulması büyük önem taşıyordu. Askeri mücadelenin başlamasıyla sahada askerlere hızlı ve etkin şekilde emirlerin ulaştırılması, işgalci kuvvetlerin hareketleri zamanında öğrenilmesi son derece elzemdi. Tüm bunların

⁶ Demir, *age.*, s. 21.

⁷ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 521.

gerçekleşebilmesi için iyi bir muhaberat sisteminin kurulması kritik öneme sahipti.

Mondros Ateşkes Antlaşması ve ardından Paris Barış Konferansında alınan kararlar Anadolu'nun işgal edilmesinin önünü açmıştır. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Türk milletinde büyük bir infial yaratmıştır. İşgale kayıtsız kalınmamış protestolar başlamıştır. Ancak İtilaf Devletlerinin baskısıyla telgraf yasağı konmuş ve haberleşme ağı sekteye uğratılmıştır.⁸ Buna rağmen Reddi İlhak Cemiyeti tarafından protesto telgrafları çekilmesi istenmiş, halkın sesi duyurulmaya çalışılmıştır. İstanbul hükümeti halkın protesto telgraflarından hoşnut olmadığı için Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğüne bir yazı göndererek bu telgrafların çekilmemesini istemiştir. Ancak halkta oluşan tepki üzerine alınan bu karar bir gün sonra geri çekilmiştir. Aydın Reddi İlhak Cemiyeti üst üste telgraflar çekerek Milli Mücadele ruhu oluşmasına katkıda bulunmuştur. Cemiyet işgallerin haksızlığını, Türk milletinin silahlanma ihtiyacını, direnme gereğini telgraflarla yaymıştır. Telgrafların yoğunluğu ve oluşan tepki İstanbul hükümetini endişeye sevk etmiş, 16 Haziran 1919'da telgrafların çekilmesine tekrar yasak getirilmiştir.⁹ Buna karşın Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışının ardından 15. ve 20. Kolordu Kumandanlıklarına gönderdiği telgrafta istihbarat çalışmaları yapacağını bildirerek bölgelerin asayiş durumu hakkında bilgi istemiştir.¹⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da geçirdiği günlerde telgraf merkezini üst olarak kullanmış, Anadolu insanın desteğini almak muhaberatın önemini göstermiştir.¹¹

Mustafa Kemal Paşa'nın telgraf ağını etkin ve yoğun kullanması İtilaf Devletlerinin tedirgin etmiştir. Anadolu halkı bir taraftan işgallere karşı çıkmaya ve direnişe geçmeye çağırılırken bir taraftan da haberleşme ağı aktif şekilde çalıştırılıyordu. Bunun üzerine Posta ve Telgraf Umum Müdürü Refik Halit Bey, 16 Haziran 1919'da müdürlüklere bir yazı göndererek Reddi İlhak Cemiyeti tarafından gönderilen yazıların telgrafının çekilmemesini, aksi halde memurların

⁸ Demir, *age.*, s. 21.

⁹ Emine Kısıklı, "Milli Mücadele Döneminde Haberleşme", *Türk Yurdu*, Yıl: 100, S. 290, 2011, s. 125.

¹⁰ Şehitoğlu, *age.*, s. 18.

¹¹ Erdal Aydoğan, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan Erzurum'a Yolculuğu: Halkla İletişim Örneği", *Atatürk Dergisi*, C. 9, S. 1, s. 41.

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar
Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

cezalandırılacağını bildirdi. Bu yazıyla Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü, halk direnişinin haberleşme ağına sekteye uğratmak istenmiştir.¹² Bu yaklaşım telgraf ağı ve telgraf memurlarının Anadolu'da başlatılmış olan milli harekete dahil olmaması adına atılan ilk adımdı. Mustafa Kemal Paşa muhaberat ağında oluşacak bir sıkıntının milli harekete büyük zarar vereceğinin biliyordu. Alınan ve alınacak kararların halka ulaştırılmasındaki aksaklıklar Anadolu'nun işgalden kurtarılmasını, yapılması planlanan faaliyetlerin gerçekleştirilmesini zorlaştıracaktı. Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine çektiği bir telgrafta, mücadelenin engellenmesinin sakıncalarını anlatarak milletin sesinin boğularak meşru haklarının yok edilmesinin vatanın mahvına neden olacağını belirtmiştir.¹³ 20 Haziran 1919'da bir genelge yayınlanarak hiçbir telgrafçının bu emre uymaması istenmiş, emri uygulayanların Divan-ı Harpte yargılanacağı açıklanmıştır.¹⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın bu adımı atarak posta ve telgraf memurlarını milli harekete dahil etmek ve muhaberatın kesintisiz ve engelsiz devam etmesini amaçlamıştır. Müdafaa-i Hukuk grupları da karara tepki göstermişler ve kararı protesto etmişlerdir. Bu çabalar sonuç vermiş, 24 Haziran 1919'da karar geri alınmıştır. Böylece telgrafçıların Milli Mücadele desteklerinin önü açılmış, Mustafa Kemal Paşa iç politikada önemli bir başarı kazanmıştır.

¹² Osman Akandere, "Millî Mücadelenin Başlarında Mustafa Kemal Paşada Sine-i Millet Düşüncesi ile Askerlikten İstifası Öncesi ve Sonrası Kendisine Gösterilen Bağlılıklar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 11, 2002, s. 265.

¹³ Mustafa Kemal Paşa bu olayı 24 Nisan 1920 tarihinde şu sözlerle açıklamıştır. "...Bu sırada Müdafaa-i Hukuku Milliye derneklerine ait telgrafların çekilmemesi konusunda Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü tarafından posta ve telgraf müdürlerine bir emir verildiği haber alındı. Vatanın tutsak bulunduğu bu tarihi dönemde, milli sesimizi duyurmada yararlı olan araçtan, milli kuruluşumuzun faydalanmasını engelleme cesaretinin millete karşı büyük ve haince bir cinayet ve İslamiyet'e karşı büyük bir günah olduğu açıktı. Bu acımasızca girişimin derhal önüne geçmeyi vicdani bir görev saydım ve genelge ile her tarafa gereken emirleri verdim. Durumu padişah hazretlerine arz ettim ve Sadaret makamına ve Harbiye Nezaretine ve Posta Telgraf Genel Müdürlüğüne de yazdım..." Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi Açış Konuşmaları, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D.1, C.1, https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/1d1yy1.htm

¹⁴ Akandere, agm., s. 280.

Mustafa Kemal Paşa'nın posta ve telgraf meselesindeki tutumu, hükümet emirlerine aykırı davranışları İstanbul hükümetinde karşılık bulmuştur. Payitahttan çekilen telgrafla Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a geri çağırılmıştır. Ayrıca gönderilen bir telgrafla Mustafa Kemal Paşa'nın yetkileri Kazım Karabekir'e devredilmek istenmiş, ancak kabul edilmemiştir. Erzurum'da bir kongrenin toplanması için yoğun bir çaba sarf eden Kazım Karabekir'e çekilen şifreli bir telgrafla da Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a geleceği bilgisi ulaştırılmıştır. 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa, daha sonra Erzurum'da toplanan kongreye başkanlık edecektir. 8 Haziran 1919'dan beri çekilen telgrafların bir netice vermemesi üzerine Harbiye Nezareti 8-9 Temmuz 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son vermiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa da askeri görevinden azledilme kararıyla eş zamanlı olarak aynı dakikalarda askeri görevinden bizzat kendisi istifa etmiştir. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa milli hareketin liderliğine sivil olarak devam edecektir.¹⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadelede muhaberat hattının en önemli aşamalarından birini telgraf oluşturmuştur. Bu nedenle TBMM açıldığında telgraf hatları ile ilgili yapısal kararlar alındığı görülmektedir. Alınan bu kararlarda telgraf hatlarının askeri muhaberatta yoğun olarak kullanılacağı açıktır. Telgraf hatlarının kontrolü ve memurların tutumu mücadelenin başarısını doğrudan etkileyerek belirleyici olmuştur. Milli Mücadele döneminde telgraf hatları ile ilgili alınan kararlar şu şekildedir:¹⁶

- 20 Mayıs 1920'de İzmit milletvekili Sırrı Bey Posta ve Telgraf Müdürlüğüne atanmıştır. Ayrıca TBMM'de Posta ve Telgraf Merkezi adıyla haberleşme merkezi kurulmuştur.
- 14 Haziran 1920'de “*Telgraf Muhaberatının Mühim ve Müstacel Mevadda Hasrı hakkında kararname*” ile önemli ve acil telgrafların çekilmesinin kolaylaştırılmış, gereksiz şekilde hatların kullanılması yasaklanmıştır.

¹⁵ Neslihan Altuncuoğlu - Abdullah Erdoğan, “Arşiv Belgeleri Işığında Mustafa Kemal Paşa'nın Askerlikten İstifa Süreci”, *Journal of Universal History Studies (JUHIS)*, 2(1), s. 69.

¹⁶ Nadir Yurtoğlu, “Haberleşme Sektörünün Önemli Bir Teşekkülü: Milli Mücadele Döneminden 1960 Yılına Türkiye'de Posta, Telgraf ve Telefon (PTT) Teşkilatı (1920-1960)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 32(93), s. 47-104.

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

- 22 Eylül 1920'de “*Telgraf ve Telefon Muhaberatı Hakkında Kararname*” ile telgraf hatlarının gereksiz kullanılması yasaklanmıştır.
- 24 Mart 1921'de “*Telgraf Muhaberatı Mühim ve Müstacel Mevadda Hasrı ve Kısa Yazılması Hakkında*” kararname ile telgrafların askeri haberleşme dışında kullanılması yasaklanmıştır.

1.2. Milli Mücadele Döneminde Telgraf Hatları ile İlgili Çalışmalar

Milli Mücadelenin başarısı askeri, siyasi, sosyal, ekonomik birçok etkenin bir araya gelmesine bağlıdır. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde oluşacak milli kuvvette her ayrıntı düşünülmüş, çalışmalar sistemli şekilde yürütülmüştür. Telgraf hatları da muhaberat hattında önemli bir konumda yer almıştır. Asker mücadelelerde haberleşmesinin sağlanabilmesi için hatlar kontrol altına alınması ve yönetilmesi gerekiyordu. Ancak İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgaliyle telgraf binası da baskına uğramış, İstanbul muhaberatı İngilizlerin denetimine girmişti.¹⁷ Buna karşın telgrafçı Mahmut Hoca gizli şekilde İstanbul'da yaşananları Ankara'ya bildirmiş, Anadolu hareketine destek olmuştur. Ancak İngilizlerin durumu anlamasıyla Mahmut Hoca tutuklanmıştır. Bir diğer telgrafçı Hamdi Efendi ise işgalin genişlediğini bildiren son telgraftan sonra bağlantı kuramamıştır. Böylece İstanbul'dan telgrafçıların gizli çalışmaları son bulmuştur. İstanbul'da bulunan bazı vatanseverler bunun üzerine gizli bir telgraf merkezi kurmayı kararlaştırmışlardır. Telgraf müdürü İhsan Bay ikna edilerek PR şifresiyle haberleşme sürdürülmüştür.¹⁸

Tam bağımsızlık ilkesiyle gerçekleştirilen Milli Mücadelede telgrafların önemi oldukça büyüktür. Haberleşmenin milli güçler tarafından kontrol edilmemesi bağımsızlığı tehdit eden bir durumdur. Bunun farkında olan Mustafa Kemal mevcut telgraf hatlarını kullanmak istemiştir. Bu amaçla posta ve telgraf işleri umum

¹⁷ Şehitoğlu, *age.*, s. 45.

¹⁸ Halil Özcan, *Atatürk'ün Özel Şifre Hattı-PR Gizli Telgraf Merkezi*, Siyasal Kitapevi, Ankara 2019, s. 13-17.

müdürlük adı altında birleştirilmiştir. Ancak Osmanlı haberleşmesi payitaht merkezliydi ve tüm hatlar orada toplanıyordu. İtilaf devletlerinin işgali altında olan İstanbul'da haberleşme tehdit altındaydı. Bu nedenle payitahttaki telgraf hatları Ankara'ya yönlendirilmek istenmiştir. Osmanlı hatları sahilinden İstanbul'a ulaşıyordu. Konya telgraf hattı Adana'ya iniyor, oradan kıyı şeridinden İstanbul'a kadar geliyordu. İç Anadolu hattı Sivas–Ankara–Geyve, Arap vilayetleri Halep–Beyrut–Konya hattını takip ederek merkeze ulaşıyordu. Doğu Batı arasında kurulacak telgraf hatları İstanbul'a gidiyor ve oradan dağılıyordu. Mustafa Kemal Paşa ise Ankara–Konya–Adana hattını oluşturarak Ankara'yı merkez yapmak ve telgraf hatlarını yönetmek istiyordu.¹⁹ Ancak Yunanlılar Afyon–Bilecik–Geyve–Eskişehir hatlarını ele geçirmiş ve bu hatlardaki iletişimi engellemişlerdir. Doğu cephesine sadece iki hatla ulaşılabilse de bu hatlarda haberleşme sekteye uğruyordu. Bu nedenle TBMM hükümeti 1921'de 1500 km. tel ve 70.000 fincan siparişi vererek yeni hatlarla muhaberat açığını gidermeye çalışmıştır. Bu dönemde ülkedeki telgraf ihtiyacı saatte 30.000 kelime iken, mevcut hatlar bunun ancak 1000 kelimesine cevap verilebiliyordu.²⁰

Tablo 1. 1920 Yılı Bütçesinde Posta Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesinin Payı ve Bütçe Dağılımı²¹

1920 Yılı Müdüriyet Toplam Bütçe	Taşra Masrafları	Merkez Masrafları	Seferberlik Nedeniyle İstihdam edilen Memur Maaşları	Memur ve Müstahdem tahsisatı
1.427.898	691.451	31.414	11.058	693.975

Tablo 1'den 1920 yılı bütçesinde Posta ve Telgraf hizmetleri önemli bir yer teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Haberleşmenin devamı için bütçede belirlenen bu pay Milli Mücadelenin kazanılmasında

¹⁹ Rıdvan Akar, "TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S 2, Yıl 1/2002., s. 22-23.

²⁰ Akar, agm., s. 23.

²¹ Akar, agm., s. 24.

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar
Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

önemli bir yer tutacaktır. Bütçenin taşra teşkilatına ayrılan 691.451 liralık patının 190.774 lirası maaşlara, 273.136 lirası menzilhane ve sürücülük hizmetlerine, 81.250 lirası ise Posta ve Telgraf İşletme Maliyetine ayrılmıştır.²²

2. Büyük Taarruz'a Kadar Batı Cephesi

Milli Mücadelenin hazırlık safhası, Türk milletinde millet olma bilincini canlandırmış, tam bağımsızlığı amaç edinen bir hareket olarak tabana yayılmıştır. Bu dönemde yapılan kongre ve mitinglerle halk direnişe geçmenin önemini anlamıştır. İşgal güçlerinin ilerleme çabalarına karşın Kuvâ-yı Milliye birlikleri karşı koymuş, düzenli orduya zaman kazandırmıştır. TBMM'nin kurulmasıyla birlikler Türk ordusu içinde yerini almıştır. Doğu Cephesinde Kazım Karabekir önderliğinde Ermenilere ve destekçilerine karşı başarı kazanılmış, imzalanan Gümrü antlaşmasının ardından birlikler Batı Cephesine kaydırılmıştır. Güney Cephesinde ise milis güçler örgütlenerek Fransızlara karşı direnmişler, onlara yayılma fırsatı vermemişlerdir. Bu iki cephede atılan adımlar ve kazanılan başarılar taçlandırılması için Batı Cephesindeki savaşların kazanılması ve bağımsız ilkesinin kabul ettirilmesi zorunlu idi.

Batı Cephesinde Milli Mücadelenin en çetin savaşları yaşanmıştır. Yunanlılar, Paris Barış Konferansı kararlarına dayanarak İzmir'i işgal etmişlerdir. Yunanlılar bölgede bulunan Rum halkın güvenliğinin tehlikede olduğunu dayanak gösterdiği bu işgali iç bölgelere doğru ilerlemişlerdir. İzmir'in işgalini müteakip Yunanlılar bir ay içinde Urla, Çeşme, Torbalı, Menemen, Bayındır, Selçuk, Ayvalık, Tire, Ödemiş, Kasaba, Nazilli, Akhisar ve Bergama'ya kadar zapt etmişlerdir. Yunan kuvvetlerinin işgal bölgelerindeki tutumları, sivil halka karşı yaptıkları zorbalıklar çekilen telgraflarla gerekli yerlere bildirilmiştir. İşgallere karşı Türk halkı bölgesel direniş örgütleri kurmuşlardır. Bu örgütler düşman ilerleyişini durduramasa da, işgalcilerin zaman ve ekonomik kayıp vermesine, askeri olarak zedelenmelerine neden olmuştur. Bölgede Türk halkın yerini kaybetmemesi için halktan göç etmemeleri ve örgütlenmesi

²² Akar, agm., s. 24.

istenmiştir. Böylece Yunan işgaline karşı iki cephe oluşmuştur. İzmir-Afyon çizgisinin güney ve kuzeyine Türk kuvvetleri konumlanmıştır.²³ Ancak işgallerin önüne geçilememiştir.

Batı Cephesinde Yunan işgaline karşı ilk saldırı Ali Fuat Cebesoy komutasında Gediz Taarruzu olmuştur. Kuvâ-yı Milliye birliklerinin düzenli ordu ile beraber hareket etmiş, ancak başarıya ulaşamamıştır. Yunanlılar Türklerin başarısızlığından aldığı cesaretle batıya doğru ilerleyişini sürdürmüş, Yenişehir ve İnegöl'ü ele geçirmiştir. Türk ordusu da Dumlupınar'a çekilmiştir. Bu durum Türk ordusunun saldırı gücünde olmadığını gösterdiği gibi silah, malzeme ve insan sayısını arttırması gereğini ortaya koymuştur. Bu mağlubiyet üzerine Batı Cephesi ikiye ayrılmış, batı bölümüne İsmet İnönü, Güney bölümü Refet Bele komutan olarak görevlendirilmiş, Ali Fuat Cebesoy ise Moskova büyükelçiliğine atanmıştır.²⁴ Mustafa Kemal Nutuk'ta bu olayı şu şekilde anlatmaktadır.

“Efendiler, artık Ali Fuat Paşa'nın Garp Cephesi'ne kumanda edemeyeceğine kani olmuşum. O günlerde Moskova'ya da bir sefaret heyeti göndermek lüzumu karşısında bulunuyorduk. O halde, Fuat Paşa Sefir-i Kebir olarak Moskova'ya gidebilirdi. Batı cephesi çok ciddi ve dikkatli çalışma gerektirdiğinden bu cephe kumandanlığı da zaten genel askeri hareketi yürütmekte olan Genel kurmay Başkanı İsmet Paşa'ya ek görev olarak vermek en hızlı ve uygun bir önlem olacaktı”.²⁵

Ali Fuat Cebesoy, Moskova büyükelçiliği görevine başladıktan sonra Mustafa Kemal Paşa arasında haberleşmesini sürdürmüştür.²⁶ Bu haberleşme savaş yıllarında yine telgraflar yoluyla yapılmış, haber ağı kesintiye uğratılmamıştır. Buna karşın Ali Fuat Cebesoy'da büyük bir kırgınlık oluşmuş, Moskova'ya atanmasını komplo olarak görmüş ve hatıralarında bu olayı kendisinin uzaklaştırmak olarak yorumlamıştır. Ali Fuat Cebesoy bu olayı şu şekilde yorumlamıştır:

²³ Serkan Çomak, *İzmir'in İşgalinden Mudanya Mütarekesi'ne Kadar Batı Cephesindeki Siyasi ve Askeri Olaylar*, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu 2019, s. 141.

²⁴ Çomak, *agt.*, s. 141.

²⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 342.

²⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 309-310.

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar
Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

“O tarihlerde içinde yaşadığım şart ve vaziyeti bu günkü görüşümle tetkike kalkışacak olursam Moskova Büyükelçiliğine nakil ve tayinimin Ankara – Moskova münasebetlerine ifa edebileceğim hizmetin sebep olmadığı ve bilakis memleket haricine çıkarılmaklığım fikrinin hakim olduğu görülür. Ve sonraları bu memleket dışına çıkarılmaklığımıza da türlü türlü şekiller verilmek istendiği anlaşılır. Güya ben muntazam olmayan askerî teşkilata taraftarımışım, muntazam bir ordunun teşkili ve kuvvetli bir disiplinin taraftarı değilmişim, sevk ü idarede acim varmış, şunun ve bunun tesiri altında kalıyormuşum, Gediz taarruzunu Etem'in telkinatına tabi olarak yapmışım, Etem'e karşı zayıfmışım, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'nin emirlerini dinlemiyormuşum”²⁷

Gediz Taarruzu ve Megali İdea fikirleri Yunanlıları hedeflerine ulaştırma konusunda ateşlemişti. Çerkez Ethem'in düzenli orduya destek vermemesi ve TBMM'ye karşı tavır alması Yunanlılara uygun bir ortam hazırlamıştır. 6 Ocak 1921'de Bursa'dan Eskişehir üzerine, Uşak'tan Afyon yönüne hareket ederek İnönü'ye ulaşmışlardır. Stratejik Eskişehir bölgesini ele geçirerek tren yollarını denetim altına almak hedefiyle saldırıya geçen Yunan kuvvetleri başarıya ulaşamamıştır.²⁸ I. İnönü Savaşı olarak adlandırılan bu muharebe iç ve dış politikada TBMM'nin gücünü arttırmıştır. Buna karşın Yunanlıların mağlubiyeti İtilaf Devletlerini endişeye sevk etmiştir. Londra Konferansında Türk delegasyonu Anadolu'nun boşaltılmasını istemiş ve Sevr'in kabul edilmeyeceğini deklare etmiştir. Yunanlılar bu sırada yeni bir saldırı için hazırlıklarını tamamlamışlar ve 23 Mart 1921'de Eskişehir ve Afyon yönüne saldırıya geçmişlerdir. Türk kuvvetlerinin başarılı savunmalarını aşamamış, Türk mevzilerini ele geçirememişlerdir. Bunun üzerine 1 Nisan 1921 günü İnönü mevzilerinden geri çekilmişler ve II. İnönü savaşı da Türk zaferiyle sonuçlanmıştır. Galibiyet bir telgrafla Mustafa Kemal'e bildirilmiş, Mustafa Kemal de İsmet İnönü ve Türk ordusunu telgrafla tebrik

²⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü*, Temel Yayınları, İstanbul 2011, s. 447.

²⁸ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl: Kuruluş Savaşımız (1919-1920)*, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s. 87.

etmiştir. Yunan geri çekilişinde Refet Bele Aslıhanlar ve Dumlupınar muharebelerinde başarılı olamamıştır.²⁹ Mustafa Kemal bu durumu bir zafiyet olarak değerlendirmiştir. Refet Bele görevden alınarak Batı Cephesi İsmet İnönü komutasında birleştirilmiştir.³⁰

İnönü savaşları Yunanlıları ve Yunan ordusunu endişeye sevk etmiştir. Bursa hattına çekilen Yunanlılar seferberlik ilan ederek yeni bir saldırı içi hazırlıklara başlamıştı. Türk ordusu ise savaş sonrası mevzilerini kuvvetlendirmek ve ihtiyaçlarını karşılamakla meşguldü. Yunan kuvvetleri 10 Temmuz 1921 günü tekrar saldırıya geçmiştir. Afyon ve Kütahya'yı işgal etmişler, hızlı hareket ederek Türk ordusunu mağlup etmişlerdir. Bunun üzerine Türk ordusu Sakarya nehrinin doğusuna kadar geri çekilmiş, Eskişehir Yunan işgali altında kalmıştır.³¹

Bu mağlubiyet Yunan ordusunda zafer olarak görülmüştür. Ordu ilerleyişinin devam etmesi halinde Ankara'nın ele geçirileceğine ve Anadolu hareketine son vereceklerine inanıyorlardı. Hızlı bir şekilde ikmal yapıp tekrar taarruza geçmek fikri hakimdi. Türk tarafı ise endişeye kapılmıştı. Mustafa Kemal iki ordu arasındaki dengesizliğe dikkat çekerek, Türk ordusunun ihtiyaçlarının karşılanması gereğini açıklamıştır. Tekalif-i Milliye emirleri yürürlüğe konularak ordu ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Geri çekilişinin son haddi olduğunu bilen Türk ordusu Mustafa Kemal Paşa'nın komutasında hazırlıklarını tamamlamıştır. Yunanlıların 23 Ağustos'ta saldırıya geçmesiyle Sakarya Savaşı başlamış ve dokuz gün sürmüştür. Şiddetli saldırılarda bulunan işgal güçleri karşısında Türkler başarıya ulaşmıştır. Önemli Yunan mevzileri ele geçirilmiş, 6-12 Eylül 1921'deki Türk saldırılarıyla Yunanlılar kesin bir mağlubiyete uğramıştır.³² Sakarya savaşı Türklere yeni mevziler kazandırmış,

²⁹ Çomak, *agt.*, s. 152.

³⁰ Mustafa Kemal Paşa bu olayı “Yunan kuvvetleri, sağlam bir muharebe hattı tutmak üzere tertibat alırken, ilerideki birliklerinin o hatta ulaşmak üzere geri yürüyüşleri, Refet Paşa'nın muharebenin sonucu hakkında yanlış bir yargıda bulunmasına yol açtı. Gerçekten de Refet Paşa, kendisi yenildiği halde, düşmanın yenilip geri çekildiğini sandı... Sonunda anlaşıldı ki, düşman kendi maksadına ve genel durumuna uygun olarak, Dumlupınar'da savunması kolay, hâkim ve sağlam bir mevzi alıyordu” sözleriyle anlatmıştır. *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 395.

³¹ Çomak, *agt.*, s. 155.

³² Çomak, *agt.*, s. 158.

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar
Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

Yunanlıların saldırı gücünü kırmıştır. Sakarya Savaşındaki Türk zaferi dış politikada büyük ses getirmiş, İtalyanlar Anadolu'dan çekilmiş, Fransa ile Ankara, Kafkas Cumhuriyeti ile Kars Antlaşması imzalanmıştır.

3. Büyük Taarruz ve Dumlupınar Meydan Muharebesi

Sakarya Savaşı, Yunanlıların saldırı gücünü kırmıştı. Ancak hala Anadolu işgal altındaydı ve Türk ordusu taarruz ederek topraklarını temizlemek zorundaydı. Fransa ve İtalya Anadolu'dan çekilmesine karşın İngilizler Sevr'i kabul ettirmeyi umut ediyorlardı. Türk ordusu ise başarısının ardından son bir darbe ile görevini tamamlamak istiyordu. Savunmaya çekilen Yunan ordusunun bir grubu Afyon–Dumlupınar mevkiinde, diğer grubu ise Eskişehir bölgesinde hat oluşturmuştu.³³ Ancak uzun süren savaşlar Türk ordusunun ihtiyaçlarının karşılanması ve orduya eğitim verilmesi gerekiyordu.

Türk ordusu Trablusgarp savaşından beri aralıksız savaş halindeydi. Balkan savaşları, I. Dünya Savaşı ve nihayet Milli Mücadelede ordu yıpranmış, yorgunluk oluşmuştu. Bu süreçte insani kayıpların yanında üretim sıkıntıları oluşmuş, salgın hastalıklar yayılma alanı bulmuştur. Sakarya Savaşının ardından Türk milletinden yeni bir fedakarlık istenmiş, genel seferberlik ilan edilmiştir. Bütçe gelirlerinin artırılması için yeni vergi yasaları uygulamaya sokulmuş, maddi olanaklar arttırılmaya çalışılmıştır. Tarımsal üretimin arttırılması için boş arazilerin ekilmesi istenmiş, “*Tarım Yükümlülüğü Kurulu*” oluşturulmuş, üretim kayıt altında yapılması kararlaştırılmıştır.³⁴ Ordunun silah gücünün arttırılması için silahlar tamir edilmiş, yeni kılıç, süngü, at arabası yapılmıştır. İstanbul'da bulunan silah ve cephaneler İnebolu üzerinden Anadolu'ya kaçırılmış, Fransa ve İtalya'dan silah ve cephane satın alınmıştır. Telgraf hatları düzenlenerek ordu haberleşmesi için çalışmalar yapılmıştır. Mustafa Kemal 1 Mart 1922 tarihli meclis açılış konuşmasında “*Ordu saflarına telsiz telgraflarla diğer modern haberleşme gereçleri ve istihkâm araçları gibi birçok araç ve gereç*

³³ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl: Kuruluş Savaşımız (1919-1920)*, s. 182.

³⁴ Alptekin Müderrisoğlu, “Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 4 (13), s. 46.

eklenmiştir...” sözleriyle meclisi bilgilendirmiştir.³⁵ Taarruz öncesinde Şuhut kasabasına kadar telefon ve telgraf hatları düzgün ve emniyetli işlemesine rağmen Şuhut kasabasından ileriye doğru telefon ve telgraf hatları her an devrilip kopabilecek direklerin üzerinde bulunduğundan bu kısım haberleşme hattı yenilenmiştir.³⁶ Taarruz hazırlıklarında muharebe sırasında 3. Süvari Tümenine Ordu ile Çal Telgraf Merkezi arasında bir bozukluk olursa eğer Kaklık istasyonu telgrafi vasıtasıyla bağlantının korunması emri verilmiştir.³⁷

Büyük Taarruz’dan önce emir komuta kademesinde görüş ayrılıkları olmuştur. Taarruzdan elli dört gün önce Mustafa Kemal Paşa’nın Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa’ya çektiği 2 Temmuz 1922 tarihli şifreli telgrafta, taarruz fikrine muhalif tavır sergileyen komuta kademesinin kulağını çeker mahiyetteki ifadeleri şöyledir.³⁸

“Düşmanın Kocaeli bölgesinde iki tümen veya daha ziyade bir kuvvetle taarruza muvaffak olması halinde dahili vaziyet, siyasi ve askerî menfi netayici itibariyle çok müşkül mevkie düşebilir. Böyle bir ihtimali sadece müdafaada kalmayı tercih etmiş zihniyet ile karşılaşmaktayız. Düşmanın taarruzuyla beraber başlamak üzere cepheden esaslı mukabil taarruzla cevaplamaya mecburuz. Böyle bir taarruzun istikamet ve sureti icrası hakkındaki mütalâanızın bildirilmesini rica ederim.”

Mustafa Kemal Paşa’nın bu telgrafından sonra Sad taarruz planı tekrar gözden geçirilerek üzerinde yeni düzenleme yapılmıştır.³⁹

Mustafa Kemal Paşa’ya verilen başkomutanlık yetkisi uzatılarak Türk ordusu Büyük Taarruz’a hazır hale getirilmiştir. Hızlı hareket etmesi istenen Türk ordusuna 25 Ağustos 1922’de verilen emirde; düşmanın genel olarak 2. Ordunun karşısında yer aldığı, 1. Ordunun Yunanlılara karşı asıl taarruza geçeceği, 2. Ordunun ise düşmanı oyalayacağı, cephe karargahının da Kocatepe’nin güneyinde olacağı bildirilmiştir. Bu taarruzda Yunan kuvvetlerinin iletişim hatlarının kesilmesi son derece önemliydi. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Altay, işgalcilerin İzmir demiryolu ve telgraf hatlarını kesilme emri

³⁵ Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi Açış Konuşmaları, s. 66.

³⁶ İzzettin Çalışlar, *Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi’nde Batı Cephesi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 339.

³⁷ Fahri Aykut, *İstiklal Savaşı’nda IV Ncü Kolordu, Genelkurmay*, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınlar, Ankara 2006, s. 213.

³⁸ Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Kervan Yayınları, İstanbul 1973, s. 141.

³⁹ Gündüz, *age.*, s.141-142.

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar
Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

verildiğini bildirerek, hatıralarında “*Keşif kollan telgraf hattını kesmiş ve demiryolları üzerine taş yığıldıkları sırada düşman demiryolu muhafızları ile çarpışmışlar. Bir keşif kolu subayı bana bir balas taşını raporla beraber gönderdi, bize doğru gelen bir düşman süvari bölüğü de zayıf verdirilerek tard edildi*”⁴⁰ ifadelerini kullanmıştır.

Büyük Taarruz 26 Ağustos–18 Eylül 1922 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Savaşın ana hedefi Yunan mevzilerini yararak işgal altındaki Türk topraklarını kurtarmak ve işgal güçlerini Anadolu’dan tamamen çıkarmaktı. Türk ordusu 26 Ağustos’ta bütün cephelerden saldırıya geçmiştir.⁴¹ Mustafa Kemal Paşa aynı gün Rauf Bey’e gönderdiği telgrafta Büyük Taarruz’un başladığını bildirmiş, haberin gizliliğine vurgu yapmıştır. Afyon’un güney cephesinde taarruz eden Türk ordusu Yunanlıların yardım almasını engellemiştir. Mustafa Kemal Paşa 27 Ağustos 1922’de Rauf Bey’e yeni bir telgraf göndermiş, muharebelerin sürdüğünü ve Yunan kuvvetlerinin mevzilerinden söküldüğünü belirtmiştir.⁴² Bu saldırılarla Türk ordusu Tınaztepe, Belentepe, Kalecik, Kırcaaslan’ı ele geçirmiştir.⁴³ Taarruz 27 Ağustos 1922 günü devam etmiş ve Afyon, Yunan işgalinden kurtarılmıştır. Yunan kuvvetleri Uşak’a doğru hareket etmiştir.⁴⁴ Batı Cephesi karargahı Afyon’a taşınmış, Yunanlılara ağır bir darbe vurulmuştur. Haberi TBMM’ye ulaştıran Mustafa Kemal Paşa zaferi şu şekilde özetlemiştir:

“İki günden beri bilâinkıta devam eden muharebat neticesinde düşmanın Afyonkarahisarı mevzısını iskat ve Afyonkarahisarımız istirdat olunmuştur. Üsera, ağır ve hafif

⁴⁰ Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim: 10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 333.

⁴¹ Sadık Sarısan - Uğur Üçüncü, “Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 9, S. XXV, s. 282.

⁴² İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 20.

⁴³ Telgrafta Mustafa Kemal, “*Düşmanın bir seneden beri tahkim ve tel örgülerile takviye ettiği mevaziden Afyon cenup cephesinde (Kaleciksivrisi, Diltepe, Belentepe, Kırcaaslan cenubundaki tepeler) aksamı zabitan ve efradımızın cansipârâne hücumları ile zaptolunmuştur. Düşmanın her taraftan muharebe meydanına trenle, otomobil ile ve maşiyen celbettiği mühim takviye kütaitle muharebe geç vakte kadar taarruz ve mukabil taarruzlarla bilâ inkıta devam etmiştir. Harekâtı taarruziye yarın dahi devam edecektir.*” sözleriyle muhabere hakkında bilgilendirme yapmıştır. *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ev Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 470.

⁴⁴ Altay, *age.*, s. 335.

top, mühimmat ve her nevi malzemedan ganaim çoktur. Düşmanın müteaddit mevazınının her biri bir kaç hattan mürekkep olduğundan kıtaatımız bir çok müstahkem hatları müteakiben iskat mecburiyetinde bulunmuştur. İstihzaratımız her nevi vesaiti fenniye ve mevani feriyeye ile teçhiz ve takviye edilen düşman mevazınının bazan bir saatten az zaman zarfında ıskatını temin ettiği gibi asker ve zabitanımızın müsellemi cihan olan havariki besalet ve şecaati bu defa dahi tezahür ve teeyyüt etmiştir...”⁴⁵

Türk ordusu Büyük Taarruzdaki başarıları arka arkaya gelmiştir. Yunanlılar büyük bir çaresizlik içerisinde Türk saldırılarına karşı koymak için çalışmış, ancak başarısız olmuşlardır. Türk kuvvetleri 30 Ağustos 1922’de yapılan meydan muharebesinde Yunan kuvvetlerini bozguna uğratmıştır. Türk ordusu saat 14.00’da başladığı taarruz etmeye başlamıştır.⁴⁶ Başarıyla yönetilen askeri hareket sonrası kısa sürede Çalköy ele geçirilmiştir. 5. ve 12. Tümenlerin ileri hareketiyle Yunan kuvvetleri mevzileri kırdı ve Küçük Adatepe ele geçirilerek Yunanlılar Büyük Adatepe’ye doğru kaçmaya başlamıştır. Bu sırada Yunan başkomutanı Trikupis 8000 kişilik bir kuvvetle Uşak yönüne doğru kaçtı.⁴⁷ Yunan başkomutanı daha sonra hatıralarında erzaklarının bittiğini, telsiz ve telgraflarının çalışmadığını, küçük çarpışmaların ardından Banaz yönüne hareket ettiğini Hasan Dede Tepesinde bulunan Palastras’ın birlikleriyle birleşerek silah ve cephane ikmal yapmak istediklerini nakletmiştir.⁴⁸ Ancak Yunan kuvvetlerinin gücünü giderek kaybederken Türk ordusu ise daha yüksek bir moralle hareket ediyordu. Türklerin süngü hücumuyla başlayan muharebede Yunanlılar büyük zayıflık vermiştir. Dağılan Yunan ordusu Kızıldaş vadisinden batıya doğru hareketlenmişlerdir. Kaplangı–Düzlüce hattında direnen Yunan kuvvetleri yeni bir Türk hücumuyla dağılmışlar ve Uşak bölgesine geri çekilmişlerdir.⁴⁹

⁴⁵ Atatürk’ün Tamim, *Telgraf ve Beyannameleri IV*, s. 471.

⁴⁶ Atilla Kollu, “Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrasıyla)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VIII, S.24, s. 234.

⁴⁷ Kollu, agm., s. 234.

⁴⁸ Belen, agm., s. 65.

⁴⁹ Sarısamancıoğlu - Üçüncü, agm., s. 286.

4. Takip Harekatı ve Telgraf Muhaberatı

Yunan orduları 30 Ağustos 1922'de bozguna uğramış ve geri çekilmeye başlamıştı. Türk ordusunun taarruzu ile yarılan savunma hattı sonrası mevzilerini kaybeden işgalci güçlere karşı takip harekatı başlatılmıştır. Dumlupınar'dan başlayıp Uşak–Eşme–Salihli–Akhisar–Turgutlu–İzmir hattını takip eden takip harekatı Mustafa Kemal Paşa tarafından günü gününe TBMM'ye iletilmiştir. Telgrafların yapısı ve içeriği incelendiğinde iki unsurun ön plana çıktığı görülmektedir.

- Mustafa Kemal Paşa, Yunan orduları hakkında topladığı bilgileri analiz ederek sahayı aktif olarak yönetmiştir.
- Mustafa Kemal Paşa, TBMM'ye durumu bilgilendirerek milli mücadelenin halk yönünü ihmal etmemiştir.

30 Ağustos 1922'de Yunanlılara büyük darbe vuran Türk ordusu zaman kaybetmeden taarruz etmeyi amaçlıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusuna hitaben yayınladığı beyannamede onların fedakarlıklarını övmüş, onları takip ettiğini vurgulayarak “*Cephe kumandanlığına emrettim. Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini nazarı dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin kuvâ-yı akliyesini ve menabi' celadet ve hamiyetini müsabaka ile ibzale devam eylesini talep ederim.*” demiş ve tarihe geçen “*Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!*”⁵⁰ emrini vermiştir. Beyannamede en dikkat çeken noktalardan birisi Yunanlılarla yeni bir muharebe olacağı ihtimalidir. Bu düşüncesini daha sonraki telgrafta da ön plana çıkarmıştır. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın her türlü olasılığı değerlendirdiğini göstermesinin yanında, işgal güçleri karşısında hızlı ve etkin davranma gereğini göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu emri orduda ve halkta büyük coşku yaratmış, Açığsöz gazetesinde “...Haydi aziz ordu, üç buçuk senedir, Akdeniz kıyılarında ve Anadolu'nun içlerinde dalgalanan mavi ve beyaz bayrağın, mavisini Akdeniz'in dibine, beyazını Akdeniz'deki beyaz dalgaların köpüklü sinesine göm!”⁵¹ haberiyle duyurulmuştur. Yunan orduları geri çekilirken düzensiz şekilde

⁵⁰ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl: Kurtuluş Savaşımız*, s. 183.

⁵¹ *Açıksöz*, 4 Eylül 1922, Sayı: 572.

hareket etmiştir. Geri çekilirken yerleşim yerlerine ve insanlara zarar veren işgalcilerin doğru takip edilmesi ve Türk ordusunun ona göre yönlendirilmesi oldukça önemlidir. Böylece bölgede oluşacak zararları en az seviyeye indirilmesi, Anadolu'nun bir an evvel kurtarılması mümkün olacaktı. Bu sırada Yunan orduları komutanı Trikopis,

“Yüksek mevkiekimiz iki mütekabil istikamette topçu ateşine maruz kalıyordu. Birçok bataryalarımız, ateş açmak vaziyetine geldikten bir dakika sonra iskat ve tahrip ediliyordu. Muharebe devam ederken, Palastras Alayından bir subay bana gelerek, Palastras Alayının 1. ve 7. Tümenleri bazı kısımlarıyla beraber, Dumlupınar'ın kuzey batısında bir tepede bulduklarını, o civardaki kuvvetlerimizin erzak ve cephanemizin kalmadığını haber verdi. Bundan sonra muharebe muntazam devam ettiği takdirde, Dumlupınar'ın kuzey doğusunda diğer kuvvetlerimizin bulunduğu yere çekilmeye ve oradan hep beraber ricate karar verdim.”⁵²

ifadeleriyle geri çekilmenin içeriğini açıklamıştır.

31 Ağustos 1922 tarihinde 39 numaralı kolordu emri yayınlanmıştır. Emirde Yunan kuvvetlerinin Düzlüce–Kaplancı Dağı–Yenice hattında bulunduğu, Uşak'ta birliklerini toplama gayreti içinde oldukları bildirilmiş, Türk ordusunun Banaz Hatıplar, Kaplangı Dağı hattından taarruz edeceği, tümenler arası telefon bağlantısı kurulacağı emredilmiştir.⁵³ Kaplangı Dağı muharebesi tüm gün devam edilmiş ve işgal güçleri Banaz'dan sökülüştür. Uşak yönünde geri çekilmeye başlayan Yunanlılar birinci kolordu tarafından takip edilmiştir. Kolordu komutanı İzzettin Çalışlar ordu komutanı ile görüşmüş, “*Düşman kaçıyor. Sabah raporunda arzetmiştim. Düşman artık mahvolmuş demektir. Raporda arzettiğim gibi gece 14 ncü Tümenin katılımıyla Kaplangı dağı alınmıştı. Bununla birlikte batı kısmında iki tümen düşman bulunmaktaydı. Bu sabah da saat 08.00'e kadar muharebe devam etti. Düşman bir kısım birliklerden ibaretti ki, saat 08.00'den itibaren çözüldüler ve İslamköy istikametinde geri*

⁵² Nikolaos Trikopis, “*General Trikopis'in Hatıraları*, (Çeviren: Ahmet Angin), Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul 1967, s. 103.

⁵³ İzzettin Çalışlar, *Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1 Nci Kolordu*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2007, s.77.

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar
Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

çekildiler...’’⁵⁴ sözleriyle Yunan ordusundaki bozulmayı anlatmıştır. Yunan ordusu Uşak’ın doğusuna yeni bir savunma hattı kurmuştur. İzzettin Çalışlar’ın 2. Kolordunun güneyden takip edilmesi önerisi kabul edilmemiştir. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, İsmet ve Fevzi Paşalarla Çal Köyünde toplanmışlar ve savaşın gidişatını değerlendirmişlerdir. Yunan ordusu ise Dumlupınar’dan çekilen ordu ile beraber Eskişehir–Bursa bölgesi kuvvetleri ile birleştirmek amacındaydı. Böylece İzmir’e girmeden büyük bir Yunan ordusu toplanarak Türklere karşı yeni bir muharebe yapılabilecekti.⁵⁵

Ordudaki muhaberat ağının sağlıklı ilerlemesi ve Mustafa Kemal Paşa’nın bu bilgileri doğru analiz etmesi oldukça önemlidir. Mustafa Kemal Paşa’nın Milli Mücadele hareketini halka mal etmesinin bir göstergesi olarak durumu açık şekilde Rauf Bey nezdinde TBMM’ye bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın bu tavrı sıkı bir muhaberat ile gerçekleşmiştir. Türk havacıları yaptıkları uçuşlarda işgal güçlerinin iki tümen halinde Banaz–Kapaklar hattında, diğer iki tümenin Uşak demiryolunun kuzeyinde ilerlediğini bildirmiştir. Yunan güçlerinin farklı yerlerde birleşmelerini engellemek için Türk ordusu Uşak yönünde yol almaya başlamıştır.

1 Eylül 1922 savaşın önemli dönüm noktalarından biridir. Mevzilerinden sökülen Yunan birlikleri yeni savunma hatları belirliyorlardı. Eskişehir’de bulunan Yunan 3. Kolordusu Gediz’e ulaşmak oradan Uşak’ta bulunan Yunan ordusuyla birleşmek ve İzmir önlerinde siper oluşturmak istiyordu. Türk ordusu ise hızlı bir hareketle İnönü’de işgalcileri çembere almak ve zaman kazanmak amacındaydı. Böylece Uşak’ta yapılacak muharebede Yunanlılar daha zayıf kalacaktı. General Frangos Kabaklar–Elma Dağı hattına gerilemiştir. Saat 12:00’da başlayan taarruz sonucunda direniş akşama kadar sürmüş, Yunanlılar Uşak’ın batısına çekilmiştir. Kısa zamanda kazanılan askeri başarıyla Gediz istikametinden gelen yardımcı Yunan kuvvetleri Güre üzerinden Alaşehir yönüne doğru ilerlemiş, Murat Dağı’ndan Uşak’a ulaşmaya çalışan Trikupis ve kuvvetlerini çaresiz bırakmıştır. Başarıyla yürütülen askeri hareket meyvelerini vermiş ve

⁵⁴ Çalışlar, *Sakarya’dan İzmir’e Kadar*, s. 80.

⁵⁵ Kollu, agm., s. 542.

Uşak işgalden kurtarılmıştır.⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa bu başarıyı ve iki ordunun durumunu bir telgrafla TBMM'ye bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Dumlupınar'dan başlayıp İzmir'e süren bu takibini açıklayan ilk telgraf 1 Eylül 1922 tarihinde Dumlupınar'dan çekilmiştir. Telgrafta düşmanın Gediz'e doğru çekildiği, esir askerler alındığı, Uşak ve Eskişehir'in kurtuluş müjdesi verilmiştir.⁵⁷

1. Neşr olunmayacaktır.

2. Dumlupınar muharebesine iştirak itmek üzere Seyitgazi mıntikasından cenub-u garbiye tahrik edilmiş iken muharebenin aldığı şekil üzerine badi yoldan tekmil iden şimale tebdil-i istikâmet iden düşmanın müstakil fırkası Kütahya civârında kıtaatımız taarruzla düçâr olmuşdu. Düşman fırkası hayli telefât virdikten sonra perişan bir halde Gediz istikâmetine atıldı. Düşman ağırlıklarını iki yüze mütecâviz esir terk itdiği dağılan düşmanın ormanlara iltica iden muhtelif rütbede yüz zabıt ve bin neferden mürekkeb üsera kabilelerinin geçdiğini gördüm. Bunlar meyanında Karahisar muharebesinde Dördüncü Fırkaya kumanda iden General Dimaras ve On ikinci Fırka Kumandanı Miralay Kaledopulos ve ayrıca dört miralay iki kaymakam beş binbaşı vardır. Diğerleri yüzbaşı ve mülazım rütbesindedir. Birinci Kolordu Kumandanı General Trikupis otomobil ve hayvanını terk iderek efrâdın İçine karıştığı esir ve maktul olduğu üsera meyanında bulunan yaveri ifade itdi. İkinci Kolordu Kumandanının ile Serpokovolopos ile beraber bulunduğu anlaşılmaktadır. Uşak ve Eskişehir sükutu haberine istinaf idiyorum. Muhabere müşkilâtından muhabere meydanlarındaki işgallerden ma'lûmât virmekte te'hir musta'cildir.

3/1729 evraka Fî 2/9/38 dosyasına

Başkumandan Mustafa Kemal

Yunan ordularının İzmir'in doğusunda birleşmek ve bir savunma hattı kurmak istediğini yukarıda belirtmişti. Bu strateji Mustafa Kemal

⁵⁶ İzzetin Çalışlar, Uşak'ın işgalden kurtarılmasını "Akşam olurken Uşak'a giriyordum. İki sene önce Yunanlılara karşı 23 ncü Tümenle savunduğum bu güzel şehrimize kavuşmuştum. Uşak'ın düşmandan geri alınmasını yine bana nasip eden Allah'a teşekkür ettim. Kasabanın bir kısmında ve çarşısında düşman yangınlar çıkarmıştı. Şehrin yangından kurtarılması için derhal tedbir aldık. Uşak'ın büyük kısmı yanmaktan kurtulmuştu." sözleriyle açıklamıştır. İzzettin Çalışlar, *Sakarya'dan İzmir'e Kadar*, s. 86-87.

⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0./ 54.355.11.

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar
Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

Paşa tarafından çözülmüş ve 2 Eylül 1922 tarihli telgrafına yansımıştır. Dumlupınar'dan çekilen telgrafta Yunan güçleri hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Yunanlıların Trakya ve diğer bölgelerden topladığı güçleri İzmir'e yönlendirdiği ve İzmir önlerinde yeni bir savaşın yaşanabileceği TBMM'ye bildirilmiştir.⁵⁸ Bu analiz savaşın bundan sonraki ilerleyişini etkilemiş, Türk ordusu Yunan ordularının birleşmesini engelleyecek şekilde hareket etmeye çalışmıştır.

Heyet-i Vekile Reisi

Düşmanın Trakya'dan ve her yerden eline geçirebildiği kuvvetleri İzmir'e getirmekde olduğu anlaşıldığından İzmir önünde yeni bir meydan muharebesi virmek ihtimâli ziyadedir. Binaenaleyh andan evvel şimdiye kadar görebildiklerim bu def'a arz olundu. Diğer erbâb-ı istikâmetin seriân inmesi ordulara emr olunmuşdur. Muamele-i mukteziyenin makine başına ifâsını bilhassa rica iderim. Heyet-i Vekile Riyasetine Müdafaa-i Milliye Kumandanına yazılmışdır.

2/9/38 Başkumandan Mustafa Kemal

Uşak'ın işgalden kurtarılması savaşın Türk tarafından olan psikolojik üstünlüğünü pekiştirmiştir. 1 Eylül 1922 akşamı Uşak'a gelen Nurettin Paşa 1. Kolorduya Kışla Dağı–Takmak hattının kuzeyinden Kula yönüne, 2. Kolorduya Kışla Dağı–Takmak hattının güneyinden Alaşehir istikametinde Yunan kuvvetlerinin takip emrini vermiştir.⁵⁹ Böylece Yunanlılar bir savunma hattı kuramayacak, dinlenmesine imkan verilmeyecek, birleşmesi önlenecekti. Yunan komutanı Frangos ise Türklerle askeri çatışma yapılmaksızın Alaşehir'e çekilmek istediklerini bildirmiş ve bu isteği başkomutanlık tarafından kabul edilmiştir.⁶⁰ Türk ordusu ise heyecan içinde takibini

⁵⁸ BCA, 30.10.0.0./ 54.355.11.

⁵⁹ İzzetin Çalışlar bu kararı anılarında şu sözlerle açıklamıştır. “Ordu komutanı Nurettin Paşa Uşak'a ulaşmıştı. Yanına giderek görüştim. Paşa ordunun düşmanı şiddetle ve aralıksız takip etmesi kararındaydı. Birliklerin Uşak civarında bir istiharat ve mola yapmaları söz konusu oldu. Ancak düşmanın Alaşehir'in doğusunda toplanıp mukavemetini yenilemesi ihtimali etkili oldu. Yaptığımız karşılıklı görüşmede ordunun Alaşehir genel istikametinde düşmanı takip etmesi, 2. Ve 1. Kolorduların kanat dışları ile düşmanı çevirmeye ve muharebeye zorlamaya ve özellikle 2. Kolordunun sol kanadı ile düşmanın İzmir genel istikametinde geri çekilme hattını kesmeye çalışmasını kararlaştırıldı.” Çalışlar, *Sakarya'dan İzmir'e Kadar*, s.87.

⁶⁰ Kollu, agm., s. 543.

sürdürüyor, Yunan kuvvetlerinin birleşmesine imkan vermeden İzmir'e ulaşmak için acele ediyordu.⁶¹ Mustafa Kemal Paşa TBMM'ye verdiği bilgiler 3 Eylül 1922'de devam etmiştir. Rauf Bey'e hitaben gönderilen telgrafta, Dumlupınar'dan henüz ayrılmayan Mustafa Kemal Paşa artık Uşak'a geçeceğini bildirmiş, Yunanlıların farklı noktalardan takip edildiği bildirilmiştir. Uşak'ta yapılan muharebenin kazanıldığı ve Yunanlıların Alaşehir'e doğru hareketlendiği ifade edilmiştir.⁶²

1.Neşr olunmayacaktır.

2.Eskişehir'den şimâl-i garbiye çekilen düşman kıtaâtı muhtelif istikâmetde ta'kib olunmaktadır. Kıtaâtımız Eskişehir'e girmiştir. Uşak istikâmetinde ta'kib olunan düşman kıtaâtı Uşak şarkında yakalanarak muharebeye tekrar icbâr idildi burada da mağlub idilen düşman Alaşehir istikâmetinde ta'kib idilmektedir. Uşak ½ Eylül gicesi işgal idildi. Ben bu akşam Uşak'da bulunacağım.

2/9/38 Başkumandan Mustafa Kemal

Türk güçlerinin başarılı taarruzu ve komutası karşısında Yunanlılar kuvvetleri bozguna uğratmıştı Kaçan Yunan askerileri başıbozuk bir şekilde hareket ediyordu. Dumlupınar–Uşak çekilme hattının Türk askerleri tarafından tutulduğu için Trikupis, dağ yolundan Murat Dağlarının ormanlık alanına yönelmişti. Murat Dağının güneyinden demiryolu hattına ulaşmaya çalışan Yunan komutanı güzergahın tutulması ve yorgun Yunan askerlerinin savaşmaktan kaçınması üzerine Trikupis ve maiyeti 2 Eylül 1922 tarihinde teslim oldu.⁶³ Yunan orduları Başkomutanı Trikupis ile birlikte 2. Ordu Kolordu komutanı General Diyenis, Miralay Merentis ve Miralay Vasilokopolis esir alınmıştı. Trikupis anılarında Uşak'ın Türk ordusu tarafından ele geçirildiğini öğrenmeleriyle beraber Mesudiye–Kapaklar üzerinden geri çekilmeye başladıklarını, Karahisar köyünün güneyinde bir tepeye geldiklerini bildirerek, “*saat 14:00'de yürüyüş sona durdu. Emniyet düzeni alındı. Saat 16:00'da emniyet hattının 1000m. İlerisinde süvari kolları, 4km ileride de piyade kolları görüldü. 13. Tümen komutanına tertip alarak*

⁶¹ Belen, *age.*, s. 343.

⁶² BCA, 30.10.0.0., 54.355.11.

⁶³ Sadiye Tutsak, *Yunanlıların Uşak'ı İşgali ve Esaret Sancısı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 115-117.

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar
Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

savunmasını emrettim. Türk piyadesi 600m.'ye kadar yaklaşmıştı. Topçuya ateş için emir verdim, fakat erler mani oldular. Erler 29-30 Ağustos'tan beri aç idiler, ot yiyorlardı. Cephane olarak tüfek başına10, top başına birkaç mermi kalmıştı. Bu sırada 13. Tümen Komutanı yanıma gelerek erlerin muharebe etmek istemediklerini bildirdi. Bunun üzerine teslim olmaya karar verdim ve beyaz bayrak çekildi”⁶⁴ ifadeleriyle esir alınma olayını nakletmiştir. Türk ordusunun başarılı sevk ve idaresi, Türk askerinin cesareti ile birleşmiş ve olumlu sonuçlar arka arkaya gelmeye başlamıştı. Bu başarı Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Eylül 1922 tarihinde Uşak'tan gönderdiği telgrafta belirtilmiş, Yunanlıların bu süreçte esirler verdiği, esirler arasında Trikupis ve Yunan ordu komutanlarının yer aldığı ifade edilmiştir. Bu telgraf Ankara'da büyük bir mutluluk yaratmış, savaşın kazanılmasının göstergesi olarak değerlendirilmiştir.⁶⁵

1- Neşr olunmayacaktır.

2- Dün 2 Eylül 1338 Uşaktan çekilen düşman Alaşehir istikametinde ricate devam ediyor. Takip kıtaatımız düşmandan külliyetli esir alıyorlar. Bu gün Alaşehir şarkında beş yüz esir alındı ve beş yüz top daha iğtinam edildi. Ben Dumlupınar'dan dün Uşak'a gelirken yolda içlerinde çok miktarda zabıt dahi bulunan yüz ellişer ve ikiyüz ellişer kişilik müteaddid üsera kafilelerine tesadüf ettim. Dumlupınar muharebesinde mağlup edilen düşman fırkalarının bakiyetü's-süyufundan dört bin kişilik bir kısım başlarında birinci kolordu kumandanı General Trikupis ile Erkân-ı Harbiye Reisi miralay Merentins ve ikinci kolordu kumandanı general Diyenis le Erkân-ı Harbiye reisi miralay Vasilokopulis ve kolordu ve levazım reisi miralay Petrididis le on üçüncü fırka kumandanı miralay Kalyalis olduğu halde şimaldeki kuvvetlerimizin tazyiki üzerine Murat dağlarından Comburd istikametine saparak dün gece Uşak civarında kıtaatımıza teslim oldular. Bu üsera arasında daha muhtelif rütbede küllüyetli miktarda zabıt vardır. şimdiye kadar benim gördüğüm miktar üç yüzü mütecevazdır. Generallerle görüşüm, kendilerini müteselli ve misafir ettim. Ailelerine sıhhat haberlerin bildirmelerine müsaade eyledim.

⁶⁴ Mehmet Karayaman, *Uşak'ta Kuvay-ı Milliye*, Uşak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, İzmir 2010, s. 134.

⁶⁵ BCA, 30.10.0.0., 54.355.11.

4 Eylül 1338 Başkumandan Mustafa Kemal

Türk ordusunun Uşak'a girmesiyle beraber Uşak halkı zulümden kurtarılmıştır. Türk halkına uçaktan atılan bildiride işgalin sona erdiği müjdelenmiş, Yunan askerlerine mahal verilmemesi istenmiş, Yunan askerlerine ise teslim olarak açlık, sefalet ve mahrumiyet ile ölmekten kurutulabilecekleri bildirilmiştir.⁶⁶ Türk ordusunun ileri hareketi karşısında Yunanlıların çaresizliği 3 Eylül 1922 günü de devam etmiştir. Gediz'e ulaşmaya çalışan Yunanlılar Gediz'in kuzeyinden gelen Türk taarruzuna karşı mağlup olarak Emet istikametine yönelmiştir. Kızıltaş vadisinde bulunan işgalciler ise Hamidiye Hanı batısından yapılan saldırı ile ağır zaiyat vermişlerdir. Türk ordusu ise asıl olarak Alaşehir'e ilerleyen kuvvetleri takip etmekteydi. Yunanlıların birleşmesi engellenmiş, yeni bir savunma hattı kurulmasına izin verilmemişti. İki tümen ve bir alay piyadeden oluşan Yunan kuvvetleri Bozüyük, Bursa yoluyla Bursa istikametine çekiliyordu. Uşak'a ulaşan Mustafa Kemal Paşa, geleneğini devam ettirmiş ve buradan da TBMM'ye bir telgrafla durumu özetlemiştir. Yunan kuvvetlerinin Eskişehir'den Bursa'ya çekildiğini, İnönü'de Yunanlıların mağlup edildiğini, diğer Yunan kuvvetlerinin ise Gediz'den Alaşehir'e hareket ettiği, Türk kuvvetlerinin de Alaşehir'e yaklaştığını, Eşme'de bulunacağını bildirilmiştir.⁶⁷

1. Neşr olunmayacaktır.

2. Düşman kuvva-i asliyesinin imhâ idildiği tahakkuk itmiştir. Şimdiye kadar Erkân-ı Harbiyeleriyle birlikde iki kolordu ve dört firka kumandanı ile üçyüz zabıt ve on bin kadar nefer esir sayılabılmışdır. Ağnâm idilen top mikdârı takriben yüze balığ olmuştur. Eskişehir cephesinden Bursa istikâmetine çekilmekte olan düşman kıtaatımız tarafından İnönü civârında önlenerik muharebeye icbâr olunmuş ve mağlûb idilmiştir. Ta'kib idilmekdedir. Kütahya civarında mağlûb idilerek Gedüs civarında diğer kıtaatımız tarafından tekrar yakalanarak muharebeye icbâr idilmiştir perişan bir sûrette Emed dağlarına atılmışdır takib idiliyor. Gedüz Alaşehir hattının şimalinden müteferrik düşman aksâmı süvarilerimiz tarafından toplanmaktadır İzmir istikâmet-i Umûmiyesinde ilerleyen kıtatâtımız Alaşehir'e takarrüb itmiştir ben bu akşam Eşme'de bulunacağım

Fî 5 Eylül 38 Başkumandan Mustafa Kemal

⁶⁶ Karayaman, *age.*, s. 131.

⁶⁷ Sarısaman - Üçüncü, *agm.*, s. 290.

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar
Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

Yunan orduları farklı kollardan İzmir'e ilerlese de perişan bir duruma düşmüştür. İnönü'de bulunan Yunanlılar Türk saldırılarına karşı direnemeyerek Bozüyük'e çekilmiştir. Gediz'de bulunan kuvvetler ise 6. Tümen'in takibinde çaresizlik içinde Simav'a yönelmiştir. Buna karşın Türk ordusu kararlı ilerleyişini devam ettirmiş, 1. Kolordu ve 2. Süvari tümeni Kula'ya, 2. Süvari tümeni Alaşehir'e, 3. Süvari tümeni Cevizli'ye, Menderes Müfrezesi ise Nazilli'ye ulaşmıştır.⁶⁸ Böylece Alaşehir işgal günlerini geride bırakmış oluyordu. Ancak Yunanlıları Uşak'ta olduğu gibi Alaşehir'de de büyük zorbalıklar yapmışlardır. Belirledikleri kişileri esir alarak Girit Adasına göndermiş, büyük bir yangın çıkarmışlardır. Bu yangın Alaşehir'i kül yığını haline getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa 5 Eylül 1922 günü Alaşehir'e gelmiş ve karargahını getirmiştir.⁶⁹ Türk ordusu ise bir an önce İzmir'e ulaşmak ve İzmir'i sorunsuz işgalden kurtarmak istiyordu. Yunanlıların İzmir'e getirdiği nakliye ve savaş gemilerini imha etmek amacıyla hızlı hareket edilmesi planlanıyordu. Bu sırada Yunan keşif uçakları Alaşehir-Kula bölgesinde Türk ordusunun durumunu tespit etmeye çalışıyordu.⁷⁰ Türk ordusunun başarılı taarruzu Mustafa Kemal Paşa'nın 6 Eylül 1922 tarihli telgrafına yansımıştır. Eşme'den Rauf Orbay'a gönderilen bilgilendirmede Kocaeli mıntıkasında düşmanın mağlup edildiği, Bursa istikametinde Yunanlıların takip edildiği, Kula ve Alaşehir'in kurtarıldığı ve Türk kuvvetlerinin İzmir'e doğru hareketinin devam ettiğini rapor etmiştir. Ayrıca Eskişehir ve Uşak'ın doğusunda ele geçirilen silahların dökümü verilmiştir.⁷¹

1. Neşr olunmayacaktır.

2. Kocaeli mıntıkasında düşmanın Gemlik Pazarköy sahasındaki müstahkem mevâziine tevcih idilen taarruz marifetiyle neticelenmiştir. Samanlıdağ, Fındıklıtepe Elmalıdağ müdafaa-i zabt ve Pazarköy işgal idildi. Söğüd bugün istirdâd olundu Düşmanın Eskişehir'den ri'cât iden

⁶⁸ Kollu, agm., s. 543.

⁶⁹ Enver Konukçu, "Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Emri: "İlk Hedefiniz Akdeniz'dir İleri" İlerleyişinin Eşme, Alaşehir ve Salihli Kesiti", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 924.

⁷⁰ Çalışlar, *Sakarya'dan İzmir'e Kadar*, s. 98.

⁷¹ BCA, 30.10.0.0., 54.355.11.

kuvvetleriyle Kocaeli mintikasında bulunan kuvvetleri aleyhine Bursa istikâmetinde taarruz ta'kibi devam idiyor. İki Eylülde Uşak şarkında Karaca Hisar civârında düşmandan alub ta'dâd olunan eslihâ mikdârı beş bin tüfenk yüz makineli tüfenk yüzlerce otomatik tüfenk on iki cebel topu bin sandık topçu cebhânesidir. Düşmanın esna-yı ri'câtda tamam bütün malzemesini terk idiyor Uşak Eşme'ye gelirken yolda bizzat bozulanı gördüm Kula Alaşehir kıtaâtımız tarafından işgal olundu düşman İzmir istikâmetinde ta' kib olunuyor.

6/9/38 Başkumandan Mustafa Kemal

Türk ordusu düşmanın çekildiği yerlerde güvenliği sağlayarak yoluna devam etmiştir. İzmir'e ilerleyen orduya 4 Eylül 1922 gününün son saatlerinde Kula'nın güneyinde Gökdere –Taşlıca hattında bulunan Yunan kuvvetleri hedefine almıştır.⁷² 5. Kolordu Salihli önlerine geldi. Salihli'nin doğusunda yeni bir muharebe olacağı düşüncesinde olan Türk ordusu 5 Eylül 1922 sabahı Salihli'de girerek düşmanın gerileme yolu kesilmiştir. Fahrettin Altay komutasındaki süvasi birliğinden 1 ve 14 tümenler Salihli yönünde yürüyüşe geçmişler, 2. Tümen ise Alaşehir batısından Salihli'ye ilerlemeye başlamıştır.⁷³ Ancak Türk ordusunun taarruzda gecikmesiyle Yunanlılar Salihli'den Ahmetli'ye gerilemiştir. Bu sırada Türk süvarilerinin de Durasıllı'ya girmesi üzerine Yunan komutanı Frangos kuvvetlerine Kasaba'ya çekilme emrini verdi. Mustafa Kemal Paşa 6 Eylül'de Eşme'den gönderdiği yeni telgrafta Eşme'den Alaşehir'e hareket ettiğini bildirmiştir.⁷⁴

1.Neşr olunmayacaktır.

Bugün 6 Eylül sene 38 Eşme'den Alaşehir Salihli istikâmetine hareket itdim. Fî 6/9/38

Başkumandan Mustafa Kemal

3/1781 Evraka 6/9/38

Mustafa Kemal Paşa karargahla Meclis arasında kurduğu haberleşme ağını kararlılıkla sürdürmüştür. 7 Eylül'de karargahtan yeni bir telgraf göndermiş, Salihli, Manisa ve Turgutlu istikametinde

⁷² *Türk İstiklal Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 6'ncı Kısım, 3'üncü Kitap, Büyük Taarruzda Takip Harekatı (31 Ağustos – 18 Eylül 1922)*, s. 120.

⁷³ Belen, *age.*, s. 346.

⁷⁴ BCA, 30.10.0.0., 54.355.11.

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar
Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

düşmanın batıya doğru atıldığı ve taarruzun başarıyla ilerlediğini bildirmiştir.⁷⁵

1. Neşr olunmayacaktır.

2. Gemlik'e ihrâc itdiği takviye kıtâatıyla ve Gemlik civarındaki sefâin-i harbiye ateşinin mukavemetiyle düşman Gemlik Pazarköy hattında mukavemet itmektedir gerek Kocaeli mıntikasında bulunan gerekse Eskişehir'den Bursa istikâmetine ric'at ieden düşman kuvvetleri ale'l-acele taarruz ve ta'kibimiz devam idiyor. Salihli garbında Marmara gölü Karayahşi Mersindere şarkı hattında tutunmak isteyen düşman 6/9/38 de kısa muharebeyi müteâkib Manisa ve Turgutlu istikâmetlerinde garba itildi ta'kib idiliyor.

7/9/38 Başkumandan Mustafa Kemal 3/1794

Türk ordusu Dumlupınar'dan İzmir'e yaptığı ilerleyişi başarılı bir şekilde devam ediyordu. 6 Eylül 1922 gününe gelindiğinde Dumlupınar–Ahmetli arası düşman işgalinden kurtarılmıştır. Kocaeli grubu ise 5 Eylül 1922'de Orhangazi'yi işgalden kurtarmasına karşın, Yunan kuvvetlerine Trakya'dan destek gelmesiyle ilerleyişini durdurmuştu. Yunanlılar Gündoğdu–Bilecik hattını işgal ederek batıya doğru çekilmiştir.⁷⁶ İzmir'e ilerleyen ordu ise Kasaba'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. Buna karşın Yunan ordusu ise Gemlik–Orhangazi hattında savunmaya hattı kurmuştur. 3. Ve 10. Tümenler Simav–Sındırgı hattından batıya doğru gerilemiş, General Frangos kuvvetleri ise Turgutlu'nun güney ve kuzeyinde savunma durumuna geçmiştir.⁷⁷ Yunanlılar çekildikleri bölgelerde aynı zamanda büyük yaralar da açıyordu. Salihli ve civar köyleri ateşe verilmiş, Ahmetli'de tecavüz olayları, işkence ile öldürmeler yaşanmış, Manisa'da yangın çıkarılmıştır.⁷⁸ Fahrettin Altay yangını “7 Eylül gecesi Manisa'nın yandığını üzüntü ile uzaktan gördük ve 8 Eylül günü oraya vardığımızda yangından dağlara kaçan Manisa halkı takım takım

⁷⁵ BCA, 30.10.0.0., 54.355.11.

⁷⁶ *Türk İstiklal Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 6'ncı Kısım, 3'üncü Kitap, Büyük Taarruzda Takip Harekatı (31 Ağustos – 18 Eylül1922)*, s. 141.

⁷⁷ *Türk İstiklal Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 6'ncı Kısım, 3'üncü Kitap, Büyük Taarruzda Takip Harekatı (31 Ağustos – 18 Eylül1922)*, s. 143.

⁷⁸ Sarısamam - Üçüncü, agm., s. 292.

dağlardan inip küller arasında bizi kucaklamaya başladılar. Manisalılara mümkün olan yardım yapıldı” sözleriyle açıklamıştır.⁷⁹

Bu durum Türk ordusunun hızlı hareket etmesi gerekliliğini bir kez daha ortaya koymuştur. Halkın eziyetten kurtarılması ve zararın en aza indirilmesi Türk ordusunun hızı ile orantılıydı. Yunan ordusu Söke ve Torbalı’dan çekilmiş ve kuvvetlerini birleştirmek istiyordu. 7 Eylül günü Kocaeli Mıntıkasında çatışmalar yaşanmış, Yunanlılar mağlup edilerek Pazarköy’ün güneyine atılmıştır. 1. Kolordu ise Kasaba’ya girmiş ve işgali sonlandırmıştır. Türk müfrezeleri de Aydın’ı kurtarmış ve İzmir’e yaklaşmıştır. Ancak Kasaba ve Aydın yakılmış, Kasaba’da yüzlerce ev, işyeri, cami, mescit, okul, istasyon yıkılmış, birçok Türk’ün şehit olmasıyla sonuçlanan işkenceler yapılmıştır. Yunan kuvvetleri Kasaba’dan çekilirken arkalarında büyük bir enkaz bırakmışlardır.⁸⁰ 8 Eylül’de ise Türk ordusu Manisa’ya ulaşmış ve şehrin esaretine son vermiştir. Yunan ordusu ise Mememen–Sabuncupınar hattından Urla’ya çekilmiş ve kendine son bir şans yaratmak için mevzilenme çabası içine girmiştir.⁸¹ 8 Eylül günü Nif kasabası ve civar köylerde Yunan işgaline son verilmiştir. Mustafa Kemal 8 Eylül 1922’de Salihli’den yeni bir telgraf çekmiştir. Telgrafta ordunun 26 Ağustos’tan beri 300 km yol katettiği vurgulanmıştır. Süvari Kolordusunun Manisa üzerinden, İkinci Fırkanın Torbalı üzerinden İzmir’e doğru ilerlediği, Bursa’da takip edilen kuvvetlerin Aksu’da direniş gösterdiğinden, taarruzun devam ettiğini ve Simav-Demirci-Gördes mıntıkasından düşmanın yok edilerek Balıkesir’e ilerlendiği ifade edilmiştir. Mustafa Kemal Turgutlu’dan İzmir’e gideceğini belirtmiştir.⁸²

1. Neşr olunmayacaktır.

2. Ordularımız 26 Ağustosdan bugüne kadar layenkati muharebe ve yürüyüş yapmış ve bu müddet zarfında en kesdirme istikâmetde üç yüz kilometrelik mesâfe kat’ itdiği ve bunun zindeğisiyle İzmir karşusunda Saruhanlı-İncirli-Parlamaz çay hattına dahil olmuştur. Süvari Kolordu Manisa

⁷⁹ Belen, *age.*, s.350.

⁸⁰ Sadiye Tutsak – Caner Yüce, “Yunan İşgalinin Ardından Kasaba’da Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Faaliyetleri”, *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu, Ankara 17-20 Kasım 2016, Bildiriler*, ed. Muzaffer Tepekaya, Zafer Atar, Ferhat Berber, İlker M. Çağlar, Turgutlu Belediyesi Yayınları, Manisa 2018, s. 5.

⁸¹ Kollu, *agm.*, s. 548.

⁸² BCA, 30.10.0.0., 54.355.11.

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

üzerinden Müstakil Süvari İkinci Fırkası Torbalı üzerinden İzmir istikâmetinde ilerlemektedir. Eskişehir'den Bursa istikâmetinde ta'kib idilen düşman Bursa şarkında Aksu civarında eski müstahkem mevziinde mukavemet itmektedir. Düşmanın ileri mevâzii zabt idildi taarruzumuz devam idiyor müfrezelerimiz Simav Demirci Gördes Sındırgı mıntikasını düşmandan tathir edilerek Balıkesir istikâmetinde ilerlemektedir. Ben yarın Turgutlu üzerinden İzmir istikâmetinde hareket edeceğim.

8/9 Eylül 38 Başkumandan Mustafa Kemal

30 Ağustos 1922 günü Dumlupınar'dan başlayan takip hareketi İzmir'e kadar ilerlemiştir. Bu süreçte Türk ordusu hızla hareket etmiş ve İzmir'e iki koldan giriş yapmıştır. İşgalden kurtarılan yerlerde halkın büyük sevgi gösterileriyle karşılaşmış, ateşe verilen yerleşim yerlerinde gerekli yardımlarda bulunmuştur. Yunan işgalinin geniş bir coğrafyaya yayılmasından dolayı farklı birlikler görev yapıyordu. Bu dönemde İbrahim Ethem Bey önderliğindeki Akıncılar müfrezesi 4-9 Eylül 1922 tarihleri arasında Bigadiç, Balya, İvrindi, Balıkesir, Burhaniye, Edremit'teki işgallere son vermiş,⁸³ burada Yunan zulmüne engel olmuşlardır. Yunan ordusu ise İzmir önlerinde bir savunma hattı kurmak ve birleşen kuvvetlerini etkin şekilde kullanmak istiyordu. Ancak Türk ordusunun gayretleriyle bu hattın kurulması ve Yunan ordusunun birleşmesi engellenmiştir. 9 Eylül 1922 sabahı 2. Süvari birliği Mersinli yoluyla İzmir'e girdi. 1. Tümen ise Türk Bayrağının Kadifekale'ye asmak için hızla ilerliyordu. Bornova'da bazı direniş emareleri görülmesine rağmen genel olarak Yunan kuvvetleri geri çekilmeye devam etmiştir. Yunan askerlerinden yakalananlar esir alınmış, kaçanlar ise Urla'ya çekilmiştir.⁸⁴ İzmir'e süvari komutanı olarak giren Mürsel Bey 9 Eylül 1922'de Mustafa Kemal'e çektiği telgrafla "*Muzaffer Milli ordumuzun yılmaz süvarileri bizler düşmanın İzmir önündeki son mukavemetini kırarak 9.9.38 saat on buçukta şehre vasıl olduk. Halkın gözyaşlarıyla derin hürmetlerini iblağ ile bahtiyarım*" ifadeleriyle şehre girdiklerini bildirmiştir.⁸⁵ Mustafa Kemal Paşa ise Türk orduları 9 Eylül 1922

⁸³ İsmail Oğuz, *Kuva-yı Milliyecilikten Valiliği: İbrahim Ethem Akıncı*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2015, s. 114.

⁸⁴ *Türk İstiklal Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 6'ncı Kısım, 3'üncü Kitap, Büyük Taarruzda Takip Harekatı (31 Ağustos – 18 Eylül 1922)*, s. 102.

⁸⁵ BCA, 30.10.0.0., 54.354.37.

tarihinde İzmir'e girdiğini Millet Meclisine çektiği telgrafla müjdelemiştir. Telgrafta Yunan kuvvetlerinden kaçamayanların teslim olduğu, Yunanlılardan sayıca fazla malzeme ele geçirildiği ve İzmir'de bulunacağını telgrafla ifade etmiştir.⁸⁶

1. Neşr olunmayacaktır.

2. Kıtaatımız İzmir Şark sırtlarında düşmanın son mukavemetini kırdıktan sonra bugün 9 Eylül 38 de mağlub düşmanla beraber İzmirimize muzafferden girdi vapurlara binmekden men idilen düşman-ı zabitan ve efrâdi teslim olmaktadırlar İzmir'de mebzûl mikdârda top tüfenk ve her nev' malzeme bulunmuşdur ben yarın öğleden itibaren İzmir'de bulunacağım.

Fi 9/11 Eylül 38 Başkumandan Mustafa Kemal

İzmir, Türk ordusunu büyük bir coşku ile karşılamıştır. Kaçan Yunan askerleri şehre zarar vermekten geri kalmamıştır. Mustafa Kemal Paşa 10 Eylül 1922'de İzmir'e girmiş ve Hükümet Konağına yerleşmiştir. Hükümet konağına girerken yaptığı konuşmada halkı ön plana çıkarmış, *"Bu başarı milletindir."*⁸⁷ Diyerek halka olan minnettarlığını ifade etmiştir. Şehirde resmi tatil ilan edilmiş, kutlamalar yapılmıştır. Birkaç gün içinde Türkiye'de yaşayan Rumlar ülkeyi terk etmiştir. Saşa gemilerine doldurulan 213.480 kişi Yunanistan'a veya Yunan adalarına taşınmıştır.⁸⁸ Mustafa Kemal Paşa 10 Eylül 1922'de çektiği telgrafta kazanılan başarıyı dile getirmiştir. Bu telgrafta Söke bölgesinde bulunan işgal güçlerinin İzmir'de mağlup edildiği belirtilerek, İngilizlerin TBMM ile savaş halinde olmadıklarını bildirdiğini ifade etmiştir. Bu telgraf aslında Türk ordusunun kazandığı başarıyı göstermekte ve zaferi anlatmaktadır.⁸⁹

1. Neşr olunmayacaktır.

2. Düşmanın evvelce Söke mıntkasında bulunan on sekizinci Piyade Alayıyla Buldan mıntkasında perişan surette ricat iden ve on sekizinci Alaya karışmış olan otuz birinci Alay aksanı

⁸⁶ Açıksöz gazetesinde 13 Eylül 1922 tarihli nüshasında haber *"İzmir bu tarihin Mohaç'tan daha büyük zirvesidir. Viyana önünden inen coğrafya Sakarya'dan geri döndü, Üç asırdır çürüyen tarih de İzmir'den yükseldi. Tam geçen sene bugün o coğrafyanın geri dönüşünü tes'id ediyorduk, o günden tam bir sene sonra bugün de İzmir'den yükselen tarihin bayramını yapıyoruz"* ifadeleriyle bildirilmiştir. Açıksöz, 13 Eylül 1338 Sayı:579.

⁸⁷ Altay, age.,s. 359.

⁸⁸ Kollu, agm., s. 549.

⁸⁹ BCA, 30.10.0.0., 54.355.11.

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

ve bir topçu bataryası bugün İzmir cenubunda yakalanarak mağlub idildi. Ve bu müfrezeden de dört bin kişilik bakaya sekiz batarya teslim olundu.

Mustafa Kemal Paşa, Yunan kuvvetlerinin birleşmesini engelleyerek onları güçsüz bırakmıştır. Savaşın her aşamasında sahada olması ve başarılı planlarıyla Anadolu'yu işgalden kurtarmıştır. Paşa bu gelişmeleri şu şekilde açıklamıştır:⁹⁰

“Düşman belki bu suretle sekiz ilâ on fırkayı İzmir'in şarkında toplıyabilirdi ve İzmir'in şarkında hakikaten, dar, sarp ve kuvvetli arazi vardı. Bu kuvvetlerle böyle bir mevzii müdafaa edebilirdi ve böyle yapmaları lâzımgelirdi. Akıl ve ferasetin ihtiyar ettiği bu şeyi Yunanlıların yapacağını da kabul etmek lâzımdı ve artık ordularımızı bu nokta-i nazardan sevk ve idare ediyorduk. Yani Birinci ve İkinci Ordular, kuva-yi asliyeleriyle ve süvari kolordusu bilâtevakkuftâ İzmir'e kadar takibatına devam edecekti, düşmanın durmasına ve tertibat almasına vakit bırakmıyacaktı ve bu harekât, bütün ordu ile ve bütün ağır topçusuyla ve bütün vesaitiyle birlikte icra olunacaktı.Ordu, düşmana her nerede ve her hangi bir yerde tesadüf ederse, behemehal ve derhal vuracak, derhal mağlûp edecekti. Ordu, bu emir dairesinde yürüdü.”

SONUÇ

Dumlupınar Meydan Muharebesi, Türk tarihinin en önemli olaylarından birisidir. İzmir'in işgaliyle başlayan ve Anadolu içlerine kadar ilerleyen Yunan işgaline karşı başarıya ulaşılmış, Türk milletinin azmi olumlu şekilde sonuçlanmıştır. Anadolu'nun işgal edilemeyeceği bir kez daha gösterilmiş, Sevr Antlaşması geçersiz kılınmıştır. Mustafa Kemal'in işgal güçlerine karşı Türk milletinde oluşturduğu milli ruh karşısında durulamamıştır. Ancak bu zafer kolay kazanılmamış, her aşaması planlanmış, iyi koordine edilmiş ve uygulanmıştır. Askeri, sosyal ve ekonomik açıdan yıpranmış Türk güçleri bir araya getirilmiş, hiçbir nokta şansa bırakılmamıştır. Bu zaferin kazanılmasındaki önemli aşamalardan birisi de telgraf muhaberatı olmuştur. Mustafa Kemal, Türk milletiyle çıktığı bu

⁹⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 272.

mücadelede telgrafçıların da desteğini almış, gerek savaş öncesi gerek se savaş sırasından telgraflardan faydalanmıştır. Büyük Taarruz da ise başarıyla uygulanan telgraf haberleşmesi yapılmıştır. Haberleşmenin gizli, hızlı olması savaşın seyri için oldukça mühimdir. Savaş öncesi iletişim hatlarının kesilmesi, ordunun Afyon'a kaydırılması, düşmanın dikkatinin dağıtılmış ve ani baskınlar yapılmıştır. 30 Ağustos 1922'de zafer kazanılmasının ardından başıbozuk Yunan kuvvetlerinin tamamen temizlenmesi için takip hareketi başlamıştır. Takip hareketi haberleşmenin önemini arttırmıştır. Yunan kuvvetlerinin güzergahı iyi tespit edilmeli, Yunan mezalimi önlenmeli ve çıkarılan yangınlara hızlı şekilde müdahale edilmeliydi. Böylece gerekli noktalara Türk askerleri yönlendirilebilecek, halkın ıstırapı bir an evvel sonlandırılacaktı. Bu amaçlara dönük olarak Mustafa Kemal Paşa sahadan topladığı bilgileri, gizli şekilde Ankara'ya ulaştırmış, meclisi günü gününe bilgilendirmiştir. Bu bilgilendirme Dumlupınar'dan başlayıp İzmir'e kadar sürdürdüğü takip ve telgraf muhaberatı Mustafa Kemal Paşa'nın iki özelliğini ön plana çıkarmıştır. Bunlardan ilki şüphesiz Türk Ordusu başkomutanının sahada gösterdiği başarı ve etkidir. Bizzat sahada bulunan başkomutan ordusunu etkili şekilde yönlendirmiştir. Böylece başarıya giden yolda komutanın etkisi ortaya çıkmış, hızlı karar alınarak başarıya ulaşılmıştır. Telgraf haberleşmesinin ortaya çıkardığı diğer bir sonuç ise; Mustafa Kemal'in sahadan bilgilerini TBMM'ye bildirmesi olmuştur. Bu durum onun Milli Mücadelenin başından beri desteğini aldığı Türk halkına olan güvenini ifade etmiş, ordunun başarısını halka mal etmiştir. Savaşın her aşaması günün gününe meclise yani halkın temsilcilerine iletilmiştir. Bunun yanında Yunanlılar farklı kollardan başlayan geri çekilişinde yeni bir mevzi oluşturmak amacındaydı. Alaşehir'de ve Salihli'de direniş merkezleri kurulmak istense de, asıl amaç İzmir'de yeni bir mevzi oluşturmaktı. Mustafa Kemal Paşa'nın sürekli sahadada olması, güçlü muhaberat hattı oluşturması, ileri görüşlülüğü sayesinde çözülmüştür. Türk ordusu Yunan askerlerine yakın konumlanarak birleşmeleri engellenmiş, Trakya'dan ve Yunan adalarından gelebilecek yardımlar önlenmiştir. Yunanlılar Trakya'da ve adalarda hiç kullanmadığı tümenleri birleştirmek ve yeni bir

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar
Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

savunma hattı kurmak için yaptıkları girişimler Türk askerlerinin başarılı ataklarıyla önlenmiştir.⁹¹

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.10.0.0./ 54.355.11.

BCA, 30.10.0.0./ 54.354.37.

2. Süreli Yayınlar

Açıksöz, 4 Eylül 1922, Sayı:572.

Açıksöz, 13 Eylül 1922, Sayı: 579.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

Akandere, Osman, “Millî Mücadelenin Başlarında Mustafa Kemal Paşada Sine-i Millet Düşüncesi ile Askerlikten İstifası Öncesi ve Sonrası Kendisine Gösterilen Bağlılıklar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 11, 2002, s. 248-304.

Akın, Rıdvan, “TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Yıl 1, 2002, s. 1-40.

Altay, Fahrettin, *Görüp Geçirdiklerim: 10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.

Altuncuoğlu, Neslihan ve Erdoğan, Abdullah, “Arşiv Belgeleri Işığında Mustafa Kemal Paşa'nın Askerlikten İstifa Süreci”, *Journal of Universal History Studies (JUHIS)*, C. 2, S. 1, 2019, s.62-71.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006.

Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi Açış Konuşmaları, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D.1, C.1, S.8, s.9.

Aydoğan, Erdal, “Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan Erzurum'a Yolculuğu: Halkla İletişim Örneği”, *Atatürk Dergisi*, C. 9, S. 1, 2020, 1-28.

⁹¹ Suat İlhan, *Atatürk ve Askerlik – Düşünce ve Uygulamaları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, s. 168.

Aydoğan, Erdal, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.

Aykut, Fahri, *İstiklal Savaşı'nda IV Nci Kolordu*, Genelkurmay, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınlar, Ankara 2006.

Cebesoy, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü*, Temel Yayınları, İstanbul 2011.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Yay. Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002.

Çalışlar, İzzettin, *Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

Çalışlar, İzzettin, *Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1 Nci Kolordu*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2007.

Çomak, Serkan, *İzmir'in İşgalinden Mudanya Mütarekesi'ne Kadar Batı Cephesindeki Siyasi ve Askeri Olaylar*, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu 2019.

Demir, Tanju, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Haberleşme Kurumuna Dair Değerlendirmeler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 25, 1-25.

Demir, Tanju, *Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2005.

Görgülü, İsmet, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Gündüz, Asım, *Hatıralarım*, Kervan Yayınları, İstanbul 1973.

Keskin, Özkan - Sönmez, Ali, "Telgrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması: Çanakkale Telgraf Hattı Örneği", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, C.25, 2009, 67-81.

Kılıç, Mehmet, "Milli Mücadele Döneminin Siyasi ve Stratejik Açısından Değerlendirilmesi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 1, 2019, 47-69.

Kısıklı, Emine, "Milli Mücadele Döneminde Haberleşme", *Türk Yurdu*, Yıl: 100, S. 290, 2011, s. 123-134.

Kollu, Atilla, "Büyük Zafer (Öncesi ve Sonrasıyla)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VIII, S.24, 1992, 481-560.

Konukçu, Enver, "Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Emri: "İlk Hedefiniz Akdeniz'dir İleri" İlerleyişinin Eşme, Alaşehir ve Salihli Kesiti", *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s.919-934.

Müdderisoğlu, Alptekin, "Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları", *Atatürk Yolu Dergisi*, 4 (13), 1994, 27-53.

Dumlupınar Meydan Muharebesinden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar
Savaşın Seyrini Bildiren Telgraflar

Öğuz, İsmail, *Kuva-yı Milliyecilikten Valiliği: İbrahim Ethem Akıncı*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2015.

Özcan, Halil, *Atatürk'ün Özel Şifre Hattı Pr Gizli Telgraf Merkezi*, Siyasal Kitapevi, Ankara 2019.

Sarısamam, Sadık - Üçüncü, Uğur, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 9, S. XXV, 2016, s. 269-310.

Şehitoğlu, Mustafa, *Milli Mücadele'de Telgraf Muhaberatı (1918 - 1922)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2012.

Tanrıkkut, Asaf, *Türkiye Posta ve Telgraf ve Telefon Tarihi Teşkilat ve Mevzuatı II*, Ankara 1968.

Trikopis, Nikolas, *General Trikopis'in Hatıraları*, çev. Ahmet Angın, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul 1967.

Tutsak, Sadiye, *Yunanlıların Uşak'ı İşgali ve Esaret Sancısı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

Tutsak, Sadiye-Yüce, Caner, "Yunan İşgalinin Ardından Kasaba'da Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Faaliyetleri", Uluslararası Turgutlu Sempozyumu, Ankara 17-20 Kasım 2016, *Bildiriler*, ed. Muzaffer Tepekaya, Zafer Atar, Ferhat Berber, İlker M. Çağlar, Turgutlu Belediyesi Yayınları, Manisa 2018, s. 1-27.

Türk Dış Politikasında 50 Yıl: Kuruluş Savaşımız (1919-1920), Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Genel Müdürlüğü, Ankara 1973.

Türk İstiklal Harbi, II'nci Cilt, Batı Cephesi, 6'ncı Kısım, 3'üncü Kitap, Büyük Taarruzda Takip Harekatı (31 Ağustos - 18 Eylül 1922), Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1995.

Yurtoğlu, Nadir, "Haberleşme Sektörünün Önemli Bir Teşekkülü: Millî Mücadele Döneminden 1960 Yılına Türkiye'de Posta, Telgraf ve Telefon (PTT) Teşkilatı (1920-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 32, S. 93, 2016, 47-104.

Büyük Taarruz İletişimi

Turan AKKOYUN*

GİRİŞ

İnsanla ilgili olan her şey olarak tanımlanan iletişim ve araçları, Türklüğün bağımsızlık mücadelesinin tamamında dikkate alınan aynı zamanda üzerinde hassas stratejiler üretilen bir unsurdur. Henüz ordu tesis dahi edilmeden Büyük Millet Meclisi'nin açılması, ondan daha önce de Ankara'da *Anadolu Ajansı*'nın kurulması bunun en basit ve ilk örneğidir. Topluma, yönetime ve dünya kamuoyuna doğru, yönlendirici aynı oranda sağlıklı bilgi, hareketin kaynağından sistemli¹ bir şekilde iletmeye çalışılmıştır.

Araştırma konusunun dağılmaması adına topyekûn direnişi ortaya koyan, Mondros teslimiyetinden başlayarak düşmanın Adalar Denizine dökülmesine kadar oldukça zorlu bir süreci karşılayan 1918-1922 yılları arasındaki dört senelik faaliyetlere pek temas etmeden, aynı zamanda tarih biliminin kıskacına düşmeden ilerleyebilmek için Büyük Taarruz sahası ve hareketi üzerinde basın, kitle iletişim araçları merkezli bir araştırma yöntemi tercih edilmiştir. İletişimin dün-bugün-yarın çizgisi, Türk milletinin “zihni muhafazası”² ile “toplumsal hafızasını”³ diri tutmaktadır. Bu hususlar da iletişim bilimlerinin çalışma alanında kendine yer bulabilmektedir

“Medya ürünleri” üzerinden değerlendirmelere girildiğinde; Çanakkale başta olmak üzere birbirinden uzak gözükken ancak 1815 Viyana Kongre Kararları doğrultusunda sistemli bir şekilde tasarlanan projelerin yürütülmesinin sonuç raporundan başka bir şey olmayan yaşanmış, iletişim bilimleri çerçevesinde toplumsal hafızada karşılık bulmakta zorlanmayan hadiseler Büyük Taarruz iletişimiyle doğrudan

* Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü Sinema Anabilim Dalı Başkanı; Ulusal ve Uluslararası Projeler Kurulu Başkanı; Adnan Menderes Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü; Söke İşletme Fakültesi Dekanı.

turan.akkoyun@adu.edu.tr ; turan.akkoyun@hotmail.com

ORCID NO: 0000-0001-6391-3905

¹ Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, İstanbul 1955, s. 77-78.

² Yılmaz Özakpınar, *Hafıza*, Ötügen Nşr, İstanbul 2018, s. 50.

³ James Wertsch, *Voices of Collective Remembering*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.

ve dolaylı olarak ilişkilidir. “Çanakkale’den Kocatepe’ye” ulaşan ileti, aslında ezelden ebede⁴ yürüyüşün bir yansımasıdır.

İletişimin ana teması, her devirde haberleşmedir. 15 Mayıs 1919 tarihinde Adalar Denizi kıyılarında başlayan işgal de “yakın uzak fikir arkadaşlarıyla haberleşmeyi”⁵ zorunlu kılmaktadır. “Haber değeri” taşıyan hadiseleri hedef kitleye ulaştırmakla görevli basının⁶ temsil ettiği iletişim yaşanmıştan ziyade yaşayan, yaşatılan, coşturan ya da mahkumiyeti yansıtan hususların göstergesidir. Bu hususların her birisi hem bireyi, hem toplumu bağlamakta aynı oranda da hareket yeteneği ile enerjisi sağlamaktadır.

1. Büyük Taarruz İletişimi

Türklüğün varlık savaşı vermek zorunda kaldığı yerelden bölgele ve özelden genele, ulusaldan uluslararasına “zor yılları”⁷ bünyesinde toplayan Millî Mücadele’nin tacı durumundaki araştırma konusuna doğrudan odaklanmak gerekirse;

26 Ağustos – 9 Eylül 1922 tarihleri arasında iki hafta süren Büyük Taarruz hakkında haklı olarak birçok eser hazırlanmış, şiirler kaleme alınmış, araştırma projeleri yürütülerek hatırı sayılır bir bilgi birikimine ulaşılmıştır. Birikimin bundan sonrasında da artacağına şüphe bulunmamaktadır. İletişim bilimleri veyahut medya açısından değerlendirilmesi söz konusu birikime zenginlik ve renklilik kazandıracak aynı zamanda yeni projelerin hayata geçirilmesine katkı

⁴ “Türk dünyasının kalbi 1925’de Çanakkale ile birlikte atmıştır. Dualarla veya silahları ile ya da bedenleri ile insanlar Çanakkale’ye gelirler. 1920’li yıllarda İzmir işgal edildi haberi Timur’un torunlarına Buhara’ya gittiği zaman bir toplantı yapılmıştır. Toplantı sonunda üç tane kılıç seçilmiştir. Bunlardan biri İzmir’e karşı askeri hareketi yöneten başkumandanına diğeri İzmir’i kurtaracak cephe kumandanına üçüncüsü ise İzmir’e girecek ilk Türk subayına verilmek üzere Anadolu’ya gönderilmiştir” <https://www.tdmmb.org.tr/tr/100-yil-sonra-kita-asan-projelerle-afyon-sehrenigizi> 2014 yılında gerçekleştirilen etkinliğin teması “Çanakkale’den Kocatepe’ye” olarak belirlenirken ilgili yerde bahsedilen *Bir Millet Uyanıyor* filminin de aynı mantıkla kurgulanmış olduğu anlaşılmaktadır. Yüzüncü yıl etkinliğinde bu düşünce, “su götürmez bir gerçek” olarak karşımızda durmaktadır.

⁵ Fazıl Doğan, *Millî Mücadele Hatıralarım*, 2. b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2020, s. 11.

⁶ Nilgün Nurhan Kara, “Büyük Taarruz ve Afyonkarahisar’ın Kurtuluşunun Basında Yansımaları”, *VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu 18-20 Nisan 2005*, Afyonkarahisar Belediyesi Yay., Ankara 2007, ss. 139-151.

⁷ Ahmet Öztürk, *Millî Mücadele’de Zor Yıllar (1919-1922) Kütahya ve Havalisi*, Egemen Yay., Kütahya 2018.

Büyük Taarruz İletişimi

sağlayacak, hadisenin yaşandığı yerleşim yerlerinde “kent belleği”⁸ çok daha dinamik hale gelecektir.

Ulaşım ağına sahip olmasının da etkisiyle “işgal günleri”⁹ bir yıldan daha fazla devam eden Afyonkarahisar’ın Kocatepe’sinden başlayan Büyük Taarruz; askerî hareket bakımından Başkumandanlık Meydan Savaşı ile sonrası olarak ikiye ayrılmaktadır. Her biri Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın liderlik¹⁰ yeteneği sayesinde kısıtlı imkanlar ile kazanılmış, her zaman kitle iletişim araçlarının ilgi alanında kalmıştır. Bu hususta araştırmacılar gerek konuya, gerek materyale ulaşmakta zorlanmamakta ve farklı disiplin ve kollarla işbirliğini kolayca gerçekleştirebilmekte, sürdürülebilir önerilerde¹¹ bulunabilmektedir.

Büyük Taarruz Harekatında zaman zaman dillendirilse de altı çizilmesi gereken kararlı bir iletişim stratejisi izlenmiştir.¹² Türk ordusunun teknik tecrübesi yanı sıra iletişimin askıya alınmasının zafere ulaşmada katkısı dikkate değerdir. “Gittim cepheyi gözlerimle gördüm, cephedeki kumandan telaşlanır, abartır” ifadeleri iletişim zaferi karşısında “züğürt tesellisi” olarak kayıtlara geçmiştir. Burada vurgulanması gereken düşmanı buna zorlarken kendi kamuoyuna ve askeri birliklerine hareket ve zafer yolunda sağlıklı iletişimin

⁸ Hakan Yılmaz, “Kent Belleği Çerçevesinde Afyonkarahisar’da Milli Mücadele Döneminde Yaşananlara İlişkin Sözlü Tarih Çalışması”, *Afyonkarahisar Kent Müzesi Araştırmaları*, I, (Ed. Cihad Cihan), Afyonkarahisar Belediyesi Yay., Afyonkarahisar 2018, ss. 179-195.

⁹ Mustafa Oğuz, “Afyon’un İşgal Günleri”, *Sebat*, 11 Kasım 1960.

¹⁰ Hikmet Özdemir, *Atatürk’ün Liderlik Sırları*, Cumhuriyet Kitapları Yay., İstanbul 2021; İlhan Bahar, *Atatürk’ün Yönetim ve Liderlik Sırları*, Kum Saati Yay., İstanbul 2006; Naim Babüroğlu, *Tarihin Kışkandığı Lider: Mustafa Kemal Atatürk’ün Hikayesi*, İnkılap Yay., İstanbul 2021.

¹¹ Turan Akkoyun, “Evluation of Cultural Values by Ecotourism”, *VIII. International Symposium on Ecology and Environmental Abstract Book*, 2017, p. 2; Songül Keçili, “Associating the Region of the Great Offensive with Ecotourism from the Point of History View”, *VIII. International Symposium on Ecology ...*, p. 3.

¹² “Yürüttüğü başarılı iletişim stratejileri” (Özlem Toprak, *Atatürk ve İletişim; Medya, İletişim ve Toplumsal Dönüşüm*, Akademisyen Kitabevi Yay., Mart 2021) hem Milli Mücadele, hem de sonrasında kamuoyunun desteğini kazanan Atatürk Türk Milletinin mevcudiyetini muhafazasını sağlamıştır. Milli Mücadele’nin her aşamasında ve sonrasında kitle iletişim araçlarında stratejik taktikler geliştirmiş, her türlü bilimsel ve teknolojik gelişmeleri yakından takip ederek ulusal ve evrensel hedeflerini kamuoyu ile paylaşma yolunu tercih etmiştir.

sağlanmasıdır. Stratejik liderlik ile sahneye sürülen yalnızlık¹³ yönetimi başarıyı getirmiş, dünya kamuoyu da aynı istikamette yönlendirilmiştir. Anadolu'nun dünya ile iletişim bağlantısı koparılmış, bilgi alışverişine müsaade edilmemiş, uykusundan “Türk Zaferi” ile uyandırılmıştır.

İletişim ve iletişimsizlik hareketin karar verildiği Mart 1922 tarihinden itibaren düşünülecek olursa, takriben beş aylık bir sürecin değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Yüzlerce tanımdan toplumsal etkinlik merkezli hareket edildiğinde “insan iletişimi; bir kurallar, işlevler, roller, hiyerarşiler ve toplumsal denetimler sisteminde yer almış kalıplaşmış toplumsal bir etkileşim”¹⁴ kabul edilebilir gözükmektedir. Araştırma konusunda kural, işlev, rol, hiyerarşi ve denetim düşünüldüğünde hareket esnasında hassas bir şekilde kontrol edilen iletişim, stratejik bir işlev görmektedir.

Bu durumu sadece iletişimin kontrolü olarak da düşünmemeliyiz. Zira iletişimin Türk milletine ve dünyaya bağımsız bir devletin daha ilavesinde önemli dönemeçlerinde tahminlerin ötesinde bir etkisi olmuştur. Bu etki Büyük Taarruz temasıyla sonraki dönemde millî devlet kavramının yerleşiminde roller üstlenmiştir. Yüz yıl sonrasında dahi henüz sonuçlanmamış, geçmişten geleceğe uzanmaya devam etmektedir. Cumhuriyetin ellinci yılında TRT ekranlarında yayınlanan bir programda harekate katılan bir asker “kurt”¹⁵ gördüklerini ve bunu zafer iletisi olarak algıladıkları düşünülecek olursa geleneksel bir kültür iletişiminin varlığı da söz konusudur.

Mütareke dönemiyle başlayan sürecin başında *Öğüt, İkaz ve Sözbirliği* gibi temsilcileriyle öne çıkan Afyonkarahisar basını vasfını sonuna kadar muhafaza edemese de bu dönemdeki gazetecileriyle iletişimin pınarı durumunda kalmıştır. Neşre başlarken iletişim yolculuğunu kamuoyu ile paylaşmaktan ara verdikten sonra da yeniden¹⁶ yayımlamaktan çekinmemişlerdir.

¹³ William R. Brassel, *Yalnızlığı Aşmak*, (Trc. Selim Yeniçeri), Mavi Psikoloji Yay., İstanbul 2000.

¹⁴ Nükhet Güz, “İletişim Süreci ve Temel Öğeler”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Nr. 7, 1998, s. 125.

¹⁵ “Sancağımızın önünden bir kurt geçti! Zafer bizim İnşallah dedik”,

<https://www.youtube.com/watch?v=XivWbe0cHrk>

¹⁶ “Yolumuz”, *İkaz*, Nr. 400-1, Ağustos 1339-1923.

Büyük Taarruz İletişimi

Milli Mücadele'ye ve Büyük Taarruz'a genç bir gazeteci olarak iştirak eden Afyonkarahisarlı Abdullah Mahir Erkmen¹⁷ tarafından kaleme aldığı medya ürünlerini¹⁸ göz ardı etmek mümkün değildir. Kitle iletişim araçlarında daha fazla kaleme alması talep¹⁹ edilen, aynı şahsiyetin Dumlupınar Zaferi'nin kazanılmasından iki yıl sonra dikilen anıta dair aktardığı haberler ve yorumlar bugün araştırmacılar tarafından tereddütsüz kullanılmaktadır. Onun yanı başında yetişen diğer iletişimciler ile araştırmacı yazarlar Büyük Taarruz iletişimini kuşaklar arasında adeta birbirlerini de kayıt altına alarak yerel²⁰ anlamda aktarmışlardır. Mehmet Saadettin Aygen, Ali Türk Keskin, Behçetoğlu Muzaffer Görktan, A. Niyazi İplikçioğlu bunlardan sadece bir kaçıdır. Erkmen'in modern Türkiye'ye katkısı bununla da sınırlı değildir. 2021 yılında Aydın'da açılan *Adnan Menderes Demokrasi Müzesi* içerisinde kendisinin vesikalık resmiyle karşılaşılması hiç yadırganmamalıdır. İletişim teknolojilerinin geliştiği bu dönemde hemşehrilerinin müze ziyareti esnasında tanınmaması ise üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Bu hususta önceki yıllarda "Atatürk'ün Yanında ve Yolunda" başlığıyla teklif ettiğimiz Abdullah Mahir Erkmen merkezli projemizin reddi meselesi düşündürücülüğünü hala muhafaza etmektedir. Yeniden araştırma konusuna dönülecek olursa Büyük Taarruz'un başlangıç noktasını simgeleyen ismi ile Afyon Kocatepe Üniversitesi öğrencilerinin sempozyum temasının 100. Yılında Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından yürütülmekte olan *Anadolu'yuz Biz* projesi kapsamında Aydın'a gelen gençler açılışı yeni gerçekleştirilen Adnan Menderes Demokrasi Müzesi'ni ziyaret etmiş, Merhum Başvekilin çalışmaları

¹⁷ Turan Akkoyun, "Afyonkarahisarlı Abdullah Mahir Erkmen", *Uluslararası Balkan Üniversitesi III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, (Ed. Hasan Kara vd.), ANKAD Yay., Ankara 2018, ss. 376-386; Turgay Şahin, "Abdullah Mahir Erkmen", *Anahaber*, 4Aralık 2014.

¹⁸ A. Mahir, "Büyük İstiklâl Savaşında Afyon", *Taşpınar*, Nr. 22, 19 Ağustos 1934, ss. 176-180.

¹⁹ Osman Attila, "Üstat Mahir Erkmen'e Açık Mektup", *Gençliğin Sesi*, Nr. 2173, 11 Eylül 1962.

²⁰ Mehmet Saadettin Aygen, "Mahir Erkmen Ağabeyimiz", *Türkeli*, Nr. 2526, 16 Kasım 1978; Ali Türk Keskin, "Niyazi İplikçioğlu", *Kocatepe*, Nr. 6391, 26 Mayıs 1986; Behçetoğlu, "Dr. Aygen", *Türkeli*, Nr. 8156, 11 Haziran 1987; İsmail Hakkı Nakilcioğlu, "Muhterem Üstadım: Behçetoğlu", *Kocatepe*, Nr. 8504, 16 Nisan 1993; Hakkı Özsoy, *Ali Türk Keskin'in Hayatı ve Eserleri*, Afyon Belediyesi Yay., Afyon 1991.

ve yaşamı hakkında bilgilendirilen gençler zaman zaman duygusal anlar yaşamışlar ancak onun Hukuk Mektebinden arkadaşı Afyon Barosunun kurucularından ve ilk başkanlarından Abdullah Mahir Erkmen'in fotoğrafının önünde geçip gitmişlerdir. "sadece acı hatıraları değil, o dönem ülke için hayata geçirilen projeleri, yaşananları tanıma fırsatı yakalayan gençler, ziyaret sonrası hatıra fotoğrafı çektirip ilgililere teşekkür"²¹ etmişlerdir.

"Ölüm-kalım savaşında" iletişim irtibatında başlıca iki nokta diğer hususlara oranla öne çıkmaktadır: "Birincisi; muhabere hatlarının bulunmadığı geniş arazi alanlarında hızla ilerleyerek, bu ilerleme sırasında ordu ve kolorduların Batı Cephesi Karargahı ve geri hizmet birlikleriyle, memleket içindeki irtibatın temini ve bu irtibatın sürekliliğinin sağlanması zorunluluğuydu. İkincisi ise; ileri yürüyüş sırasında kurulmuş olan muhabere şebekesini kademe kademe ilerletmek ve bunun için de ana hatların uzatılmasında gerekli görülen muhabere gereçlerinin (tel, fincan ve diğerleri gibi) tedarik ve ikmal sorunu. Bu eksiklikler, tam olmasa da büyük ölçüde giderildi. Karşılaşılan yokluklardan doğan pek çok güçlükler arasında muhabere araç ve gereçlerinin tedarik sorunu da yer alıyordu."²²

Büyük Taarruz'un hangi imkansızlıklar altında ne kadar büyük bir gizlilikle hazırlandığı araştırmamızın kapsamı haricinde tutulmuştur. Ancak Hazırlık esnasında Çay'dan Kocatepe'ye 90 km.lik iki telefon hattı; Şuhut'tan Kocatepe'ye 57 km.lik iki telefon, bir telgraf hattı; Şuhut'tan Sandıklı'ya 15 km.lik bir telefon hattı "çıplak hatlar" yapılmıştır. 25-26 Ağustos 1922 gecesi askerî fırkalardan, ileri hat taburlarına kadar telefon irtibatı kurulmuştur.²³

"Kocatepe'den Kordonboyu'na"²⁴ uzanan zaferi²⁵ sağlayan Büyük Taarruz esnasında askeri birlikler ile kumanda arasında iletişim sağlanması kadar "Türk tarafının izlediği yollardan birisi Yunan hattı

²¹ "Afyonlu Gençlere 'Anadolu'yuz Biz' Projesi Kapsamında Adnan Menderes Anlatıldı", *Haber Türk*, 20 Mart 2022.

²² *İstiklal Harbi'mizde PTT*, PTT Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2009, s. 319.

²³ *İstiklal Harbi'mizde PTT*, s. 321-322.

²⁴ Halil Naci Akseki, *Başımızda Mustafa Kemal Paşa (Kocatepe'den Kordonboyu'na)*, İzmir 2011.

²⁵ Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi; Afyon'da İzmir'e*, Cumhuriyet Kitapları Yay., İstanbul 1999.

Büyük Taarruz İletişimi

gerisindeki haberleşmeyi engellemeye çalışmak olmuştur.”²⁶ Dumlupınar Başkumandanlık Meydan Savaşının kazanılmasıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa “Hacianestis gel de ordularını kurtar!” diye haykırmıştır. Bu zaferin “ayak seslerinin” Türk milletine olduğu kadar dünya kamuoyuna iletilmesi kabul edilmelidir.

1 Eylül 1922 günü Başkumandan, zaferi bir tamimle bildirmiştir. Diğer taraftan “Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir. İleri!”²⁷ diyerek Türk ordusuna düşmanı takip edip Anadolu’dan atması komutunu vermiştir. Yunan Başkomutanı General Trikupis 2 Eylül’de Uşak Karlık Köyü yakınlarında “Ahmet Çavuş”²⁸ tarafından esir alınmıştır²⁹ ki bu hadisede iletişim stratejisi kendisini göstermektedir. İşgal kuvvetleri subayı Başkumandanlığına atandığı iletişimi kendisine Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından iletilmiştir. Zaferin tamamlanma aşaması an be an telgraflarla Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne bilgi vermiştir. 1 Eylül’de Uşak, 2 Eylül’de Eskişehir, 6 Eylül’de Balıkesir ve Bilecik, 7 Eylül’de Aydın, 8 Eylül’de Manisa, 9 Eylül’de de İzmir kurtarılmış, 10 Eylül’de Muzaffer Orduların Başkumandanı Adalar Denizine ulaşmıştır. Kurtuluş haberleri ve bilgilendirme makaleleri matbuat vasıtasıyla kamuoyuna iletilmiştir. Bunun haricinde cephedeki komutanların terfi ve taltifleri de telgraflarla sunulmuş, yine kabulleri de telgraflar aracılığıyla yapılmıştır. Telgraflarda

²⁶ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Nr. 61, Vesika Nr. 1388, 1967.

²⁷ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Nr. 80, Ağustos 1981, Belge Nr. 1773, s. 77.

²⁸ İşgal kuvvetleri başkumandanlığına getirilen generali esir alanlar hususunda gündemden düşmeyen tartışma araştırmamızın haricinde tutulmuştur. İletişim bilimleri açısından *Ahmet Çavuş* (Yönetmen: Semih Evin, 1972) başlıklı bir sinema filminin çekilmiş olması oldukça önemlidir. Yapımların ekserisinin renkli gerçekleştirildiği bir zaman diliminde Büyük Taarruz zaferinin ellinci senesinde siyah beyaz çekilmiş ve hedef kitleye ulaştırılmıştır. Ancak söz konusu film iki açıdan olumsuzluklar içermektedir. İlk olarak yaşanmış gerçeklerden uzak tamamen hayali kurgulanması; ikincisi de filme ulaşlamamasıdır. Konuya iletişim bilimleri bakışı yüzüncü yıl etkinlikleri çerçevesinde Uşak Üniversitesi’nin gerçekleştirdiği kapsamlı bir etkinlikte Özge Kesici bir değerlendirme sunmuştur. Özge Kesici, “Büyük Taarruzun Görünmeyen Kahramanının Kaybolan Filmi”, *Uşak’ın İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu “Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz’dir İleri!” 30 Mayıs- 1 Haziran 2022*, Bildiri özetleri, Uşak Üniversitesi Yay., Uşak 2022, s. 113-114.

²⁹ Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi, Afyon’dan İzmir’e İstiklal Harbi Hatıraları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 70.

kullanılan, “harp telgrafi” ve “makine başında” ifadeleri dikkat çekicidir.³⁰

Milli Mücadele’de “*Temel ilke, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ilke, ancak tam istiklale sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun, istiklalden yoksun bir millet, medeni insanlık dünyası karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye layık görülmez.*” Anlayışı dört yıllık iletişim stratejisine yansıtılmış ve bundaki muvaffakiyet, hariçten ancak zaferle birlikte anlaşılabilmiştir.

Büyük Taarruz ile ulaşılan zaferin hemen ardından zamanın iletişimcileri konuya gereken ilgiyi göstermiş olup *İkdam* gazetesinde Yakup Kadri, *Vakit* gazetesinden Mehmet Asım, *Akşam* gazetesinden Falih Rıfki’den oluşan bir basın ekibi gözlemlerini yıl tamamlanmadan *Bursa’dan İzmir’e*³¹ başlığı altında hedef kitleye ulaştırmışlardır. İşgalci zulmünü kabullenemeyen bazı kadın misyonerler de bağımsızlık yolculuğuna iştirak edip raporlar kaleme almışlarsa da raporlarını çeşitli sebeplerden hedef kitleye ulaştıramamışlar ya da gecikmişlerdir.

2. Büyük Taarruz Temsiliyeti

Sinema Dairesi’nin harekate dair çekimleri olduğuna dair bilgilere sahibiz. İletişim unsuru açısından “haberleşmeyi çalmanın”³² önem arz ettiği Milli Mücadelenin kazanılmasından birkaç ay sonra kaleme alınan *Ateşten Gömlek* romanının okuruyla buluşmasının hemen ardından beyazperdeye uyarlanması zaferin aktarımı kadar yeni ufukların da göstergesi olmuş zira Türk kadın sanatçılar³³ sinema filmlerinden aktif rol almaya başlamışlardır. Sessiz çekilen film daha sonrasında 1950 yılında da yeniden hedef kitleye ulaştırılarak Büyük Taarruz iletişimini sağlamıştır. Adı geçen romandan uyarlanan *Ateşten Günler* (Yönetmen: Ziya Öztan, 1988) dizisi dört bölüm halinde ekranlarda yayınlanarak aynı iletişimi sürdürmüştür. Kamuoyu benzer

³⁰ *İstiklal Harbi’imizde PTT*, s. 324.

³¹ Halide Edip vd., *Bursa’dan İzmir’e*, Atlas Kitabevi Yay., İstanbul Ocak 1984.

³² Doğan, *age.*, s. 43.

³³ Turan Akkoyun, “Sinemada Esrarengiz Şark ve Ateşten Gömlek”, *Atatürk Dergisi*, X, Nr. 1, 2020, ss. 29-48.

Büyük Taarruz İletişimi

medya ürünlerini sahiplenecek ölçüde her zaman yakından takip etmiştir.

Her yıl dönümü vesilesiyle büyük bir kısmı tekrarlardan ibaret olsa da haberler, hatıralar, görüntüler, yorumlar, makaleler, eğlenceler, münazaralar, şiir şölenleri vb. Büyük Taarruz iletişiminin temel halkaları arasında yer almaktadır.

Büyük Taarruz'a dair her türlü film projesi teknik imkanına bakılmaksızın toplumda ilgi görmüş, iletişimin tek taraflı sunumunun tamamen değişime uğradığı internet ortamında ilgi görmeye devam etmektedir.

Zafere ulaşım yılında çekilen sinema filmleri kadar matbuat ve telgrafın kısa bir değerlendirmesinin yapılması dahi bazı sonuçlara götürmeye yetecektir. Dünya bu zaman zarfında Anadolu'ya bir türlü erişememiştir. Aynı şekilde Yunanlıların sahadaki yetkili komutanları durumu İzmir'deki başkomutanlığına aktaramamışlar, üstüne alandaki en üst taktiksel değişiklikleri ilgililere ulaştıramamışlardır.

İletişimsizliği yöneten Başkumandan verdiği emirlerini en az hata ile yerine getiren komutanların başarıları zaferi katileştirmişlerdir. “Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri” emrinin sahibi meraklı iletişimcilere savaşı “telgraf telleriyle” kazandığını beyan etmesi dahi tek başına ancak güçlü bir farkındalık oluşturmaktadır.

Ateşten Gömlek (1922), *Bir Millet Uyanıyor* (1932) isimli filmler Cumhuriyetin ilk on yılında hedef kitleye ulaştırıldı. Zaferi anlatan ve anlatması muhtemel dizi ve film projelerinde zafer ruhunu canlandırmak, canlandırılacak ruhun yeni kuşaklara aktarmak, Türk milletinin mevcudiyeti açısından önem arz eden bir hadisenin belgesel, film ve dizilere defalarca kaynaklık edebileceğine şüphe bulunmamaktadır. Aynı şekilde tercih edilmesi gereken kostümler, üniformalar, taşıtlar, silahlar, tayyareler, demiryolları, istasyonlar, kağnılar o zamanın imkanlarını daha doğrusu imkansızlığını da yansıtabilecektir.

3. Medya Ürünleri

Halkın durumu hakkında meşhur kelimeler olarak ezelden beridir anlatılan olan şudur; Yörük türkü söyleyip giderken etrafındakiler sormadan edememiş “- Yörük yine keyiflisin, durmadan türkü

söylersin”, “- Bir umudum şu dağın ardında kaldı, yitirdiğim atı orada bulamazsam siz bendeki ağıtı görün!...”³⁴ Böylesine bir ortamda tesisi ve “Anadolu Ajansı Tebligatı”³⁵ başlıklarıyla “aşama aşama” gelinen Milli Mücadele’nin taçlanması durumundaki Büyük Taarruz temsiliyetinin belgesel, film ve dizi haricinde medya ürünleri kapsamında hedef kitleye ulaştırılan medya ürünleri de iletişim ve iletişim bilimleri kapsamında yer almaktadır. Medya ürünleri kavramından anlaşılması gerekenler şunlardır:

- Haber
- Makale
- Söyleşi
- Belgesel
- Sinema Filmi
- Dizi
- Kamu Spotu
- Reklam Türleri

İletişim sektörü ya da geleneksel adıyla basın günümüz itibariyle medya değer atfettiği hadiselerden bir takım seçimler gerçekleştirmek suretiyle sıralanan başlıklara uygun hazırladığı medya ürünlerini hedef kitleye ulaştırırlar. Bunların sonraki etkisi de iletişim bilimlerinin çalışma alanında yer almaktaysa da Büyük Taarruz iletişiminde haberlerin toplumsal hafızanın canlılığı açısından yüksek bir tesire sahip olduğu üzerinde durulabilir.

Büyük Taarruz’un yıldönümlerinde düzenlenen etkinliklerin medya ürününe dönüştürülmesi kaçınılmaz olduğu gibi bugünde yaşananlardan hazırlananlar da araştırma konusunda kazanımlar sağlamaktadır.

2014 yılında medyada yer alan haberlere göre;

“Büyük Taarruz’un başladığı Kocatepe’nin bulunduğu Afyonkarahisar’a bağlı Büyükkalecik beldesinin tamamının sit alanı içerisinde bulunması halkın yaşamını zorlaştırırken, belde halkı ahırların yanında ya da üstünde bulunan evlerinde hayvanlarla birlikte yaşıyor. Mustafa Kemal Atatürk’ün Büyük Taarruz’un emrini verdiği ve Kurtuluş Savaşı’nın Yüzbaşı Agah

³⁴ Ahmet Öztürk, *Doktorlar Köy Yollarında: Türk Ocakları’nın Halka Doğru Yönelişi ve Köycüler Cemiyeti’nin Faaliyetleri*, 2. b., Emet Belediyesi Yay., Kütahya 2021, s. 114.

³⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, Nr. 21, 13 Nisan 1336-1920.

Büyük Taarruz İletişimi

Efendi gibi büyük kahramanlarının şehitliklerinin de bulunduğu Büyükkalecik belde halkı imar yüzünden besledikleri hayvanlarla iç içe yaşıyorlar. Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü tarafından geçmiş yıllarda Büyük Taarruz'un cereyan ettiği ve beldenin tamamının da bulunduğu alanı 'Sit Alanı' ilan etmesinin ardından vatandaş yeni bir yapı yapamazken, mevcut yapılarında da onarım ve bakım çalışması yapamıyor.”

Bu hususlar ve ardından ortaya çıkan gelişmeler başka araştırmalara bırakılmıştır.

Kocatepe'den Yükselen Güneş (Yönetmen: Hakan Yılmaz, 2006) Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Akşehir üzerinden gizlice Şuhut Kasabasına gelişi ve buradan Kocatepe'ye çıkıp savaşı idare etmesi anlatılırken içinde barındırdığı küçük hadisele zaferi perçinlemiştir. Şuhut Hacı Veli Konağı'nda Büyük Taarruz'un üzerinden son kez geçilirken çeşmelerin sonuna kadar açılması, köylü kadınların kağı arabalarıyla mermi taşıırken düşman askerlerin fark etmemesi adına emzikteki bebeğini boğarak şehit etmesi gibi. Böylelikle düşmanın muhtemel şekillerde Türklerin cepheye sıfır noktasına taşınmasını fark etmesi engellenmiştir. Büyük Taarruz temsiliyetlerinde şüphesiz en önemli aktör kendinden emin ve sakin bu şekilde sorumluluk almada asla tereddüt etmeyen Atatürk ve “zemin kan kırmızı, ay yıldızı ak”³⁶ Türk Bayrağı olmaktadır. En sonda bahsedilen belgesel ve müzikte dile getirilen husus yani yükselen güneş “Türk Bayrağı” olmakta milletin bağımsızlığı bir oranda iletişim stratejisinin sıklet noktasını işaret etmektedir.

SONUÇ

İki hafta süren Büyük Taarruz; Başkumandan Meydan Savaşı ile sonrası olarak ikiye ayrılmaktadır. Her biri Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik yeteneği sayesinde kısıtlı imkanlar ile kazanılmış, zaferin ilk anlarından itibaren kitle iletişim araçlarının ilgi alanında kalmıştır. Gerek iletişim bilimleri, gerekse kitle iletişim araçları araştırma konusunda bundan böyle de sınırsız medya ürünü hazırlama potansiyeline sahiptir. Böylesine dinamik bir potansiyelin

³⁶ “O Mübarek Bayrak”, Esat Kabaklı, 2018

her alanda bilimsel açıdan desteklenmesi hem kaliteyi, hem de ilgiyi artıracak bir nitelik arz etmektedir.

İletişimi ve zamanın şartlarına göre iletişimsizliği taktiklerle yöneten Başkumandanın emirlerini en az hata ile yerine getiren komutanların hassasiyetleri zaferi katileştirmişlerdir. Türk milleti en alt rütbeden en üst rütbeye kadar kendilerine minnettardır. Zaferi anlatan ve anlatması muhtemel dizi ve film projelerinde realitenin yansıtılması, hadisenin ruhunun canlandırılması, canlandırılacak ruhu yeni kuşaklara aktarılması iletişim yol haritasıdır. Çalışma disiplinemiz gereği sinemadan bakacak olursak; Anadolu Türklüğünün ve Türk milletinin mevcudiyeti açısından önem arz eden yaşanmış gerçek ve zorlu bir sürecin; belgesel, film ve dizilere defalarca kaynaklık edebileceğine dair her hangi bir şüphe bulunmamaktadır.

İletişim yaşanmıştan ziyade yaşayan, yaşatılan, coşturan ya da mahkumiyet yansıtan hususların göstergesidir. Bu hususların her birisi hem bireyi hem toplumu bağlayan aynı oranda da hareket yeteneği sağlamaktadır. Araştırma konusu kapsamındaki hususların farklı zamanlarda medya ürünlerine aktarılması bilhassa genç kuşaklarda milli şuur ve farkındalığı artıracaktır.

Diğer taraftan “Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir. İleri!” diyerek Türk ordusuna düşmanı takip edip Anadolu’dan atması emri Büyük Taarruz iletişimindeki en güçlü ses olarak hem kitle iletişim araçlarında, hem de toplumsal hafızada yerini almıştır. Süratle ilerleyen Türk ordusunun büyük zaferi aynı süratle ilerlemeye devam eden bilimsel ve teknolojik gelişmeleri yakından takip etme zaruretindeki kitle iletişim araçlarında durmaksızın hazırlanacak medya ürünleri vasıtasıyla diriliğini kamuoyuna aktarmaya devam edecektir.

KAYNAKLAR

1.Filmler

Ahmet Çavuş (Yönetmen: Semih Evin, 1972)

Ateşten Gömlek (Yönetmen: Muhsin Ertuğrul, 1923; Yönetmen: Vedat Örfi Bengü, 1950)

Ateşten Günler (Yönetmen: Ziya Öztan, 1988)

Bir Millet Uyanıyor (Yönetmen: Muhsin Ertuğrul, 1932)

Kocatepe’den Yükselen Güneş (Yönetmen: Hakan Yılmaz, 2006)

O Mübarek Bayrak, (Seslendiren: Esat Kabaklı, 2018)

2. Süreli Yayınlar ve Web sayfaları

Anahaber

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Atatürk Dergisi

Gençliğin Sesi

Haber Türk

Hakimiyet-i Milliye

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

İkaz

İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi

Kocatepe

Sebat

Türkelî

www.youtube.com/watch?v=XivWbe0cHrk

3. Kitaplar, Projeler, Makaleler ve Bildiriler

<https://www.tdmmb.org.tr/tr/100-yil-sonra-kita-asan-projelerle-afyon-sehrengizi-2014-yilinda>

“Afyonlu Gençlere ‘Anadolu’yuz Biz’ Projesi Kapsamında Adnan Menderes Anlatıldı”, *Haber Türk*, 20 Mart 2022.

Akkoyun, Turan, “Afyonkarahisarlı Abdullah Mahir Erkmen”, *Uluslararası Balkan Üniversitesi III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, (Ed. Hasan Kara vd.), ANKAD Yay., Ankara 2018, ss. 376-386.

Akkoyun, Turan, “Evaluation of Cultural Values by Ecotourism”, *VIII. International Symposium on Ecology and Environmental Abstract Book*, ISEEP, Çanakkale 2017, p. 2.

Akkoyun, Turan, “Sinemada Esrarengiz Şark ve Ateşten Gömlek”, *Atatürk Dergisi*, X, Nr. 1, 2020, ss. 29-48.

Akseki, Halil Naci, *Başımızda Mustafa Kemal Paşa (Kocatepe'den Kordonboyu'na)*, İzmir 2011.

A. Mahir, “Büyük İstiklâl Savaşı'nda Afyon”, *Taşpınar*, Nr. 22, 19 Ağustos 1934, ss. 176-180.

Attila, Osman, “Üstat Mahir Erkmen'e Açık Mektup”, *Gençliğin Sesi*, Nr. 2173, 11 Eylül 1962.

Aygen, Mehmet Saadettin, “Mahir Erkmen Ağabeyimiz”, *Türkelî*, Nr. 2526, 16 Kasım 1978.

Babüroğlu, Naim, *Tarihin Kışkandığı Lider: Mustafa Kemal Atatürk'ün Hikayesi*, İnkılap Yay., İstanbul 2021.

Bahar, İlhan, *Atatürk'ün Yönetim ve Liderlik Sırları*, Kum Saati Yay., İstanbul 2006.

Behçetoğlu, “Dr. Aygen”, *Türkeli*, Nr. 8156, 11 Haziran 1987.

Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi; Afyon'da İzmir'e*, Cumhuriyet Kitapları Yay., İstanbul 1999.

Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi, Afyon'dan İzmir'e İstiklal Harbi Hatıraları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Brassel, William R., *Yalnızlığı Aşmak*, (Trc. Selim Yeniçeri), Mavi Psikoloji Yay., İstanbul 2000.

Doğan, Fazıl, *Milli Mücadele Hatıralarım*, 2. b., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2020.

Güz, Nühket, “İletişim Süreci ve Temel Öğeler”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Nr. 7, 1998, ss. 121-142.

Halide Edip vd., *Bursa'dan İzmir'e*, Atlas Kitabevi Yay., İstanbul Ocak 1984.

İstiklal Harbi'mizde PTT, PTT Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2009.

Kara, Nilgün Nurhan, “Büyük Taarruz ve Afyonkarahisar'ın Kurtuluşunun Basında Yansımaları”, *VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu 18-20 Nisan 2005*, Afyonkarahisar Belediyesi Yay., Ankara 2007, ss. 139-151.

Keçili, Songül, “Associating the Region of the Great Offensive with Ecotourism from the Point of History View”, *VIII. International Symposium on Ecology and Environmental Abstract Book*, ISEEP, Çanakkale 2017, p. 3.

Kesici, Özge, “Büyük Taarruzun Görünmeyen Kahramanının Kaybolan Filmi”, *Uşak'ın İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu “Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz'dir İleri!” 30 Mayıs- 1 Haziran 2022*, Bildiri özetleri, Uşak Üniversitesi Yay., Uşak 2022, s. 113-114.

Keskin, Ali Türk, “Niyazi İplikçioğlu”, *Kocatepe*, Nr. 6391, 26 Mayıs 1986.

Nakilcioğlu, İsmail Hakkı, “Muhterem Üstadım: Behçetoğlu”, *Kocatepe*, Nr. 8504, 16 Nisan 1993.

Büyük Taarruz İletişimi

Öğuz, Mustafa, “Afyon’un İşgal Günleri”, *Sebat*, 11 Kasım 1960.

Özakupınar, Yılmaz, *Hafıza*, Ötüken Nşr, İstanbul 2018.

Özdemir, Hikmet, *Atatürk’ün Liderlik Sırları*, Cumhuriyet Kitapları Yay., İstanbul 2021.

Özsoy, Hakkı, *Ali Türk Keskin’in Hayatı ve Eserleri*, Afyon Belediyesi Yay., Afyon 1991.

Öztürk, Ahmet, *Doktorlar Köy Yollarında: Türk Ocakları’nın Halka Doğru Yönelişi ve Köycüler Cemiyeti’nin Faaliyetleri*, 2. b., Emet Belediyesi Yay., Kütahya 2021.

Öztürk, Ahmet, *Milli Mücadele’de Zor Yıllar (1919-1922) Kütahya ve Havalisi*, Egemen Yay., Kütahya 2018.

Şahin, Turgay, “Abdullah Mahir Erkmen”, *Anahaber*, 4 Aralık 2014.

Toprak, Özlem, *Atatürk ve İletişim; Medya, İletişim ve Toplumsal Dönüşüm*, Akademisyen Kitabevi Yay., Mart 2021.

Wertsch, James, *Voices of Collective Remembering*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.

Yılmaz, Hakan, “Kent Belleği Çerçevesinde Afyonkarahisar’da Milli Mücadele Döneminde Yaşananlara İlişkin Sözlü Tarih Çalışması”, *Afyonkarahisar Kent Müzesi Araştırmaları*, I, (Ed. Cihad Cihan), Afyonkarahisar Belediyesi Yay., Afyonkarahisar 2018, ss. 179-195.

“Yolumuz”, *İkaz*, Nr. 400-1, Ağustos 1339-1923.

Yunus Nadi, *Ankara’nın İlk Günleri*, İstanbul 1955.

I. Ordu Telsiz İstasyonu Komutanı Yüzbaşı Şemsettin (Salman) Bey ve Büyük Taarruz'da Haberleşmeyle İlgili İzlenimleri

Gürsoy ŞAHİN*

GİRİŞ

Savaşların kaderini belirleyen en önemli unsurlardan birisi şüphesiz iletişimdir. Bahriye Binbaşısı S. G. K. James'in "Münasebetsiz konuşmak, terbiyeyi bozuk gösterir, fena muhaberat da en iyi düşünülmüş sevkü'l-ceyş planlarını bozar"¹ sözünde de vurgulandığı gibi hızlı ve doğru haberleşme savaşların vazgeçilmez unsurlarındadır².

İletişimin gücünün net bir şekilde görüldüğü savaşlardan birisi Türk İstiklal Harbi idi. Milli Mücadele tüm şiddetiyle devam ederken devlet kurumlarının telgrafları çoğu zaman çekilememiş, ülkenin telgraf hatlarının tamamı askeri haberleşmeye ayrılmıştı. Savaş öncesi süreçte yapılan hazırlıklar ve taarruz sırasında çekilen şifreli telgraflar savaşın seyrini değiştirdi. Yani Milli Mücadelenin "Mehmetçiklerinden biri de telgrafçılar" idi³. Bu sebepten tarihçiler İstiklal Harbi'ne aynı zamanda "telgraflar savaşı" adını verdi⁴. Komuta kademesiyle birlikler arasındaki telgraf haberleşmesini başarıyla gerçekleştiren Türk ordusu, askeri açıdan kazanılması çok güç kabul edilen Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesini kazanarak İstiklal Harbi'ni başarıyla sonuçlandırdı.

Araştırmada öncelikle Büyük Taarruz sırasında I. Ordu telsiz istasyonu komutanı olan Yüzbaşı Şemsettin (Salman) Bey'in biyografisi ortaya konulmaya çalışıldı. Ardından Şemsettin Bey'in

* Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Afyonkarahisar/Türkiye.

gsahin@aku.edu.tr

ORCID NO: 0000-0002-7817-2043

¹ Bahriye Binbaşısı S. H. K. Ceyms, "Muhabere Harbin Can Damarıdır", *Mecmua-ı Fünun-u Bahriye*, Nakleden: Güverte Kaymakam Edhem, C. 11, Nr. 1, Kanunusani 1928, s. 661-667.

² Muhabere ve Muvasala Müfettişi Miralay Cemal, "Muharebede Muhabere", *Fen Kit'atı Mecmuası*, 1. Sene, Nr. 1, Eylül 1341-1925, s. 18-21.

³ Sabahattin Selek, *Milli Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı*, C. 2, Örgün Yayınevi, İstanbul 1982, s. 678.

⁴ *İstiklal Harbi'mizde PTT*, PTT Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2009, s. 1.

1927 yılında *Piyade Mecmuası*'nda yayımlanan anılarından hareketle Büyük Taarruz sırasında haberleşme konusunda karşılaşılan sorunlar ve yaşanan güçlükler değerlendirildi. Bilahare Şemsettin Bey'in bir çoğunu 1923 yılında görevlendirildiği Erkan-ı Harbiye Mektebi Muhabere Vasıtaları Öğretmenliği sırasında kaleme aldığı telsiz ve telgraf haberleşmesiyle ilgili eserleri tanıtıldı. Şemsettin Bey ayrıca Fransızca ve Almancadan bazı eserlerin tercümesini de yaptı. Çalışmada son olarak Şemsettin Bey'in telif ve tercüme eserlerinden bazılarının Mustafa Kemal Atatürk'ün okuduğu kitaplar arasında yer aldığına vurgu yapıldı.

1. Şemsettin Bey'in Hâl Tercümesi

Şemsettin (Salman) Bey; 1885 (1301)'te Uluborlu'da doğdu. Tercüme-i hal kağıdında memleketi Yalvaç olarak kaydedilmekle birlikte nüfusa kayıtlı olduğu yer Uluborlu'dur. Şemsettin Bey'in baba adı Hacı Emin Bey, anne adı Kamile Hanım'dır. Mekteb-i Harbiye'den mezun olduktan sonra 1321-45 sicil numarası ve piyade teğmen (mülazımısani) rütbesiyle 27 Mayıs 1905'te (14 Mayıs 1321) II. Ordu'ya atandı. 31 Temmuz 1905 (18 Temmuz 1321)'de II. Ordu 10. Alay 1. Tabur 2. Bölüğe rütbesiyle görevlendirildi⁵. 18 Temmuz 1908 (5 Temmuz 1324)'de üsteğmen (mülazımievvel) rütbesine yükselerek II. Ordu 25. Alay 41. Redif Taburu Bolvadin depo memurluğuna tayin edildi⁶. 9 Temmuz 1910'da yayımlanan ancak Mart 1911'de yürürlüğe giren ordu teşkilatındaki değişiklik⁷ sebebiyle bu tabur, Akşehir Alayı Bolvadin Taburu olarak adlandırıldı. Şemsettin Bey 12 Ağustos 1912 (30 Temmuz 1328)'de Afyonkarahisar Redif Fırkası Erkân-ı Harbiyesi mülhak zabıtlığına rütbesiyle tayin oldu. Balkan Savaşlarının çıkması üzerine 1912-1913 yıllarında Balkan Harbine katıldı. Bu savaş sırada Erkan-ı Harb Kaymakamı Mustafa Reha Bey'in emrinde görev yaptı. 12 Mayıs 1914 (29 Nisan 1330)'te Bolvadin Ahzı Asker Şubesi depo memurluğuna rütbesiyle naklolundu. 13 Haziran 1914 (31 Mayıs

⁵ Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi), Yarıbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

⁶ ATASE Arşivi, Yarıbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

⁷ “*Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Ordusunun Teşkilât-ı Esasiye Nizamnamesi*” için bkz. Zekeriya Türkmen, “II.Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri”, *Erdem*, Cilt 12, Sayı 35, s. 570.

I. Ordu Telsiz İstasyonu Komutanı Yüzbaşı Şemsettin (Salman) Bey ve
Büyük Taarruz'da Haberleşmeyle İlgili İzlenimleri

1330)'te ise Afyonkarahisar ahzı asker şubesi 4. Tabura rütbesiyle tayin oldu⁸.

I. Dünya Savaşı başlayıp seferberlik ilan edilince Şemsettin Bey, 2. Fırka (Tümen) 1. Alay 1. Tabura görevlendirildi. Çanakkale Muharebeleri sırasında üsteğmen rütbesiyle görev yaparken 20 Haziran 1915 (7 Haziran 1331)'te Seddülhabir'de Kerevizdere'de yaralandı. Yaralanmasından dolayı 21 Ağustos 1915 (8.6.1331) tarihinde kendisine harp madalyası verildi. 1914-1915 yıllarında Çanakkale Cephesinde Yüzbaşı Sait Bey, Kaymakam Talat Bey, Miralay Hasan Askeri Bey ve Mirliva Mehmet Ali Paşa emrinde görev yaptı⁹. 1915-1916 yıllarında Irak Cephesine görevlendirildi. Bu cephede yine Yüzbaşı Sait Bey, Kaymakam Talat Bey, Binbaşı Memduh Bey, Miralay Hasan Askeri Bey ve Ali İhsan Paşa emrinde görevini ifa etti¹⁰.

Şemsettin Bey 14 Mart 1916 (1 Mart 1332)'da Yüzbaşılığa yükseldi. Terfisi 26 Mart 1916 (13 Mart 1332)'da padişah iradesiyle onaylandı. 17 Haziran 1916'da Irak Cephesinde yüzbaşı rütbesiyle görevini sürdürdü. Ardından 31 Ağustos 1916 (18.6.1332)'da İran Cephesine görevlendirildi. 12 Aralık 1916 (29 Teşrinisani 1332)'da Irak hareketindeki fedakarlığından dolayı muharebe gümüş liyakat madalyasıyla taltif edildi. İran Cephesinde Miralay Nazif Bey, Kaymakam Mustafa Bey, Binbaşı Seyit Celalettin Bey ve Ali İhsan Paşa kumandasında görev yaptı. İran'da Mahdeşt'deki başarılarından dolayı gümüş liyakat madalyasına layık görüldü. 30 Aralık 1916 (17 Kanunuevvel 1332) tarihli tebdilat cetveline göre, 6. Fırka 18. Alay 12. Bölükte görevlendirildi. 20 Nisan 1917 tarihli tebdilat cetveline göre ise 13. Kolordu 60. Muhabere Bölüğüne tayin edildi. Yüzbaşı rütbesiyle 1 Ağustos 1917 (1.8.1333)'de Irak Cephesinde Merfukale, Ethem Çayı mevki ve Gazze muharebelerindeki başarılı hizmetlerinden dolayı 8 Ağustos 1917'de 5. Mecidiye nişanıyla taltif edildi. Şemsettin Bey'in 25 Temmuz 1918'de asıl sınıfı olan

⁸ ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

⁹ ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

¹⁰ ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

piyadeden ayrılarak muhabere ve muvasala sınıfına geçmesi uygun görüldü¹¹.

Yüzbaşı Şemsettin Bey, I. Dünya Savaşı sona erdikten sonra 3. Kolordu telsiz istasyonu komutanlığına atandı. 1918-1920 yılları arasında burada görev yaptı. 31 Temmuz 1919'da Erzurum muhabere zabıtlığına tayin oldu¹². TBMM Hükümeti 1920 yılı sonunda, düzenli ordunun kurulması ve Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip ederek özellikle isyan bölgelerinde bazı tedbirler almak için harekete geçti. Bu tedbirlerden birisi 9 Aralık 1920'de 3. Kolordunun lağvedilip Merkez Ordusu'nun kurulmasıydı. Bu çerçeveden olmak üzere 5. Kafkas Tümeni, 15. Tümen ve Sivas'ta yeni kurulacak 6. Piyade Tümeni ile 13. Bağımsız Süvari Tugayı'ndan oluşan Merkez Ordusu kurularak ordunun komutanlığına Nurettin Paşa getirildi. Merkez Ordusu, Pontusçu çetecilere ve Koçgiri Aşiretinin isyan girişimine karşı görev yaptı¹³. Şemsettin Bey, 1920'de Sivas'ta 3. Fırka Telgraf Bölüğü Kumandanlığında ve 1921'de Merkez Ordusu Telsiz Telgraf Kumandanlığında hizmet verdi¹⁴. Şemsettin Bey, Merkez Ordusu telsiz telgraf bölümü yüzbaşısı iken kıdemli yüzbaşılık rütbesini hak etmek için gerekli bekleme zamanını tamamlamıştı. Hal tercümesine göre ilmen ve ahlaken liyakati bulunmasından dolayı Merkez Ordusu Kumandanlığının teklif yazısı üzerine 1 Mayıs 1921'den itibaren Kıdemli Yüzbaşılığa terfisi tasdik edildi¹⁵.

Ordudaki yeni yapılanma ve I. ve II. Ordu Komutanlıklarının kurulmasından sonra Merkez Ordusu 8 Şubat 1922'de TBMM kararı ile lağvedildi¹⁶. Şemsettin Bey, Merkez Ordusunun lağvedilmesinden sonra I. Ordu Telsiz İstasyon Komutanlığı görevine atandı. İstiklal Harbi'nde 1920-1922 yıllarında Kaymakam Cemil Bey ve Ali İhsan Paşa emrinde görev yaptı. Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan

¹¹ ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

¹² ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

¹³ Hüsnü Özlü, "Millî Mücadele'de Merkez Ordusu",

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadelede-merkez-ordusu/> (Erişim Tarihi: 13.09.2022).

¹⁴ ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

¹⁵ ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

¹⁶ Özlü, agm., (Erişim Tarihi: 13.09.2022).

I. Ordu Telsiz İstasyonu Komutanı Yüzbaşı Şemsettin (Salman) Bey ve Büyük Taarruz'da Haberleşmeyle İlgili İzlenimleri

Muharebesi sırasında I. Ordu'da Muhabere Kıdemli Yüzbaşı rütbesindeydi.¹⁷

Şemsettin Bey, mizahi yönü kuvvetli olan bir subaydı. Ordu müsamerelerinde görev almaktaydı. Mesela Büyük Taarruz'un hazırlıkları devam ederken Mustafa Kemal Paşa, ordu birliklerinin durumunu göstermek amacıyla Sovyet elçisi Semion İvaneviç Aralof ve Azerbaycan elçisi İbrahim Abilof ile bazı asker ve milletvekilleriyle 30 Mart 1922'de Afyonkarahisar'ın Çay kasabasına gelmişti¹⁸. Bu sırada teftiş ve geçit merasiminin ardından yapılan eğlence ve oyunlar sırasında gece de gösteriler devam etti. Gece tertip edilen tiyatrodaki Yüzbaşı Şemsettin Bey'in monoloğu büyük beğeni topladı ve askerlerin moralini yükseltti. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, I. Ordu'daki subay ve erlerin moralinin yüksek olmasını büyük bir memnuniyetle karşıladı¹⁹.

2. Yüzbaşı Şemsettin Bey'in Büyük Taarruz Sırasında Haberleşme Üzerindeki İzlenimleri

Büyük Taarruz'un hazırlıkları sırasında üzerinde önemle durulan hususların başında savaşta muhabere irtibatının sağlanması geliyordu. Bunun için ciddi bir planlama yapılması zorunluydu. Taarruz sebebiyle muhabere hatları bulunmayan geniş bir arazide hızlı bir tempo ile ilerlenecekti. Bu ilerleyiş sırasında orduların ve kolorduların Batı Cephesi karargâhı ve geri hizmet birlikleri ile herhangi bir aksaklık olmadan haberleşmesi hayati bir önem taşıyordu. Bununla birlikte birliklerin ülke içiyle de irtibatla bulunması ve bu irtibatın devamının sağlanması gerekiyordu. İleri yürüyüşlerde muhabere şebekesini kademeli şekilde ilerletmek ve ana hatları uzatmak için de

¹⁷ ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

¹⁸ Semyon İvaneviç Aralof, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları 1922-1923*, Çev. Hasan Âli Ediz, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2010, s. 85-87.

¹⁹ Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve İlgin Manevralarında Süvari Kolordusu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XX, S. 58, (Mart 2004), s. 212; Fatih Özkurt, *Mustafa Kemal (Atatürk) Döneminde İcra Edilen Askeri Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2013, s. 75.

gerekli tel, fincan ve diğer çeşitli gereçlerin tedarik ve imalini sağlamak zorunluydu²⁰.

Haberleşmenin düzgün işlemesi için öncelikli olarak ihtiyaç duyulan inşa gereçlerinin büyük bir kısmı Konya'da askerî iş evlerinde yaptırıldı. Topçuların ihtiyaç duyduğu arka teskereleriyle piyadenin kullandığı el teskereleri, kablo bobinleri, yük hayvanlarına bobin asma tertibatı da Konya iş evinde yapılan gereçler arasındaydı. Yapılamayan muhabere gereçleri Batı Cephesi Komutanlığınca satın alınarak kısmen temin edildi. Ayrıca topçu irtibatları için gerekli olan 800 kilometre kablo da Cephe Komutanlığınca satın alındırıldı. Tüm hazırlıklara rağmen muhabere birliklerinin ulaştırma araçlarında önemli eksikler vardı. Kısıtlı olanaklar sebebiyle birliklere, atlı araba yerine kağrı verilmek suretiyle ihtiyacın giderilmesine çalışıldı. Keza cephe karargâhının I. ve II. Orduların telsiz telgraf arabaları için top çeker hayvan tahsisi mümkün olmadığından mandalarla çekilmesi düşünüldü²¹.

Hazırlıklar kapsamında telefon hatları için ormanlık bölgelerden 3.300 direk temin edildi. Bunlardan 1.500'ü Çay'da depolandı. I. Ordu'ya 1.000 adet, II. Ordu'ya da 800 adet direk teslim edildi. Adana ve Konya telgraf müdürlüklerinden 310 kilometre uzunluğunda çıplak tel alındı. Bu tellerden 120 kilometresi I. Ordu'ya, 75 kilometresi II. Ordu'ya verildi. 115 kilometre tel de cephe emrinde bırakıldı. Birliklerde yetecek kadar fincan, telefon pili, piyade alaylarında 12'şer kilometre ince kablo ve dört telefon vardı. Yapılması tasarlanan taarruz harekâtı dikkate alınarak Cephe Muhabere Bölüğü tarafından Çay'dan Kocatepe'ye 90 kilometrelik iki telefon hattı, Şuhut'tan Kocatepe'ye 57 kilometrelik iki telefon, bir telgraf hattı ve Şuhut'tan Sandıklı'ya kadar da 15 kilometrelik bir telefon hattı çekildi. Malzeme ile ilgili hazırlıklar yanında muhabere malzeme kadrosu genişletilmişti. Bu bağlamda kolordularda kurslar açılmak suretiyle muhabere erleri yetiştirildi²².

Konya'da önceden teşkil edilen Cephe Muhabere Bölüğü, cephe gerisindeki muhabere şebekesini teslim alarak, ordu ilerledikçe Akşehir, Piribeyli, Ağzıaçık bölgelerindeki çıplak hatları toplamak,

²⁰ *İstiklal Harbi'mizde PTT*, PTT Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2009, s. 317.

²¹ *İstiklal Harbi'mizde PTT*, s. 320.

²² *İstiklal Harbi'mizde PTT*, s. 320.

I. Ordu Telsiz İstasyonu Komutanı Yüzbaşı Şemsettin (Salman) Bey ve
Büyük Taarruz'da Haberleşmeyle İlgili İzlenimleri

bunlarla ileriye doğru yeniden hat uzatmak ve diğer muhabere birliklerinin ivedilikle yaptıkları hatları onarmak ve düzeltmek üzere Akşehir'e getirildi. Taarruzdan önceki günlerde diğer muhabere birlikleri, bağlı oldukları birlik karargâhlarının komuta mevkilerine gerekli hatları uzatmışlardı. 4. Kolordunun muhabere bölümü Avlakkaya'da, 1. Kolordunun Kömürtepe'de ve 5. Süvari Kolordusunun Çukurca'da açtıkları santrallerle kolordu muhabere idare yerlerini tümenlere ve ağır topçu gruplarına bağladılar. Yalnız 5. Süvari Kolordusu Çukurca'dan Güdübez'e bir telefon hattı uzattı. Bu kolordu diğer tümenleriyle irtibatını atlı habercilerle sağlıyordu. Taarruzun başladığı 25-26 Ağustos 1922 gecesi tümenler de ileri hat taburlarına kadar telefon irtibatı kurdular. II. Ordu, kolordulara ve bağımsız tümenlere ve tümenlerce de ilerdeki alaylara uzatılan hatlarla telefon irtibatını sağlamaktaydı. Ordu ve kolordular arasında ayrıca telsiz irtibatı da sağlanıyordu²³. Büyük Taarruz sırasında muhabere irtibatlarında pırıldaklardan (helyosta²⁴) da faydalanmak istenmişse de olumlu sonuç alınamadı. 18 Ağustos 1922'den itibaren harekât başlayıncaya kadar, yeni açılan telsiz istasyonlarının telsiz susmasına tâbi tutulmaları emredildi²⁵. Büyük Taarruz öncesinde haberleşmeye de sansür konulmuştu. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, cephe emrindeki kolordulara ve sansür merkezine sansür talimatnamesi göndererek gerekli tedbirlerin alınması ve orduya

²³ *İstiklal Harbi'mizde PTT*, s. 322.

²⁴ Pırıldak veya Helyosta makinesi; gündüz güneşle, gece petrol lambası ile haberleşme yapılan bir aletti. Kalın sacdan yapılmış olup iki bölmeliydi. Ön tarafında kalın bir mercekle arka bölmede petrol lambası konacak bir yer vardı. Lambanın tam arkasında büyütücü bir ayna yer almaktaydı. İki bölmenin ortasında ise bir delik ve dışarıdan idare edilen yaylı kollarla kapak bulunmaktaydı. Servet Avşar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Casusluk Okulları, Casusluk Uygulamaları ve Osmanlı Devleti'nin Casusluğu Önleme Faaliyetleri", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (SSAD)*, C. 2, S. 3, Kasım 2018, s. 26. Pırıldaklar, telsiz ve telefon tesisatları henüz tesis edilmediği veya savaş sebebiyle kullanılmadığı zamanlarda haberleşmek üzere görünür veya sonraki zamanlarda görünmez ışık gönderebilecek şekillerde de imal edilmişti. *Görünmez veya Karanlık Ziyalı Mahrem Muhabere Pırıldak Cihazları*, Müt.: Mehmed Ali (Fenn-i Tatbikat Mektebi Muhabere Muallimlerinden, K. Muhabere Yüzbaşı), Büyük Erkân-ı Harbiye Onuncu Şube Yay., Ankara 1928, s. 1.

²⁵ *Türk İstiklâl Harbi*, II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 2 nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos, 1922), Genelkurmay Başkanlığı Yayınevi, Ankara 1995, s. 308-310.

gönderilen bütün mektupların sansür merkezlerince sansür edilmesi gerektiği bildirdi²⁶.

Askeri ve lojistik hazırlıkların tamamlanmasından sonra 26 Ağustos 1922’de gün ağarırken Büyük Taarruz başladı. Araştırmanın odak noktasını oluşturan Şemsettin Bey, Büyük Taarruz sırasında yüzbaşı rütbesinde I. Ordu Telsiz İstasyonu Komutanı idi. 30 Ağustos 1927’de yani Başkomutan Meydan Muharebesinin beşinci yıl dönümünde özel sayısı yayımlayan *Piyade Mecmuası*’nda “*Afyon Taarruzunda Telsiz İstasyonum-Hatıra Defterimden*” başlıklı bir makale kaleme alan Şemsettin Bey, yazısında 25-26 Ağustos 1922 tarihlerindeki izlenimlerini aktarmaktaydı. Yüzbaşı Şemsettin Bey anılarında Büyük Taarruz’un hemen öncesinde 25 Ağustos 1922 akşamı Şuhut kasabasının harmanları içerisinde bulduklarını bildirdikten sonra telsiz istasyonunun direğinin Afyonkarahisar’ın “*kanlı gaspına sıkılmış bir yumruk gibi havaya yükseldiğini*” ifade etmekteydi. Yazıya göre telsiz istasyonu, düşmanı Uşak ile Afyon arasından arkadan vurmaya çabalayan süvari kolordusunun ince, baygın sisli cebel merkezine mıknaş dalgaları yollamaktaydı²⁷.

Yüzbaşı Şemsettin Bey anlatımını sürdürürken “*akşamın pembe tulünden sislerin, Kocatepe’ye bayrağın renginde bir duvak giydirmiş gibi görüldüğünü*” kaydetmekteydi. I. ve II. Orduların telsiz, telgraf arabaları için yük çeker hayvanlarının tahsisi mümkün olmadığından dolayı telsiz istasyonunun manda ile çekildiğini bildiren Şemsettin Bey’in ifadelerine göre “*Şuhut harmanlarının deli dolu bir rüzgarla etrafa savrulan güzel, baygın kokulu tozları içinde sağa sola bakan mandaların hiç doymayan, her zaman yem isteyen kesik böğürtüleri, at kişneyişleri ve otomobil hırıltularıyla karışarak tatlı bir ahenk*” meydana getirmekteydi.

Şemsettin Bey’in bildirdiğine göre Büyük Taarruz için süren hazırlıklar artık bitmiş, Türk ordusu başta Kocatepe’deki Başkomandanı Mustafa Kemal Paşa olduğu halde büyük kuvvetleriyle Afyon karşısına toplanmıştı. Afyon’un çok uzun süren ve bıktırıcı bir

²⁶ Feyza Kurnaz Şahin, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Millî Mücadele Döneminde Haberleşme Üzerindeki Denetim ve Sansürü (1920-1922)”, *Millî Mücadele’nin 100. Yılına Armağan Kitabı*, Edt. İ. Alp - N. Çetin, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2019, s. 148-219.

²⁷ Binbaşı Şemsi, “Afyon Taarruzunda Telsiz İstasyonum-Hatıra Defterinden”, *Piyade Mecmuası*, S. 29, 3. Sene, 30 Ağustos 1927, s. 1182.

I. Ordu Telsiz İstasyonu Komutanı Yüzbaşı Şemsettin (Salman) Bey ve
Büyük Taarruz'da Haberleşmeyle İlgili İzlenimleri

bekleştikten kurtulmasına artık yalnız bir gecesi kalmıştı. 26 Ağustos 1922 sabahı tanyeri ağardı. Bu sırada yalnız Çanakkale'de ve sadece düşman tarafından yapılan top atışlarına benzer bir top atışı duyuldu. Duyduğu sıra dışı top sesleri üzerine telefonla Kocatepe'ye durumu soran Şemsettin Bey “*bizim topçu*” cevabını alınca rahatladığını ve taarruzun hemen başında Türk askerinin Afyon'a gireceğine iman ettiğini ifade ediyordu²⁸.

Yüzbaşı Şemsettin Bey, çok çabuk hareket edilmesi gereken bu taarruz ve takip safhalarında telsiz telgraf arabalarının imkansızlıklar sebebiyle manda ile çekildiğini hatırlattıktan sonra manda ile çekilen bir telsiz istasyonunun başından geçecek şeylerin az çok tahmin edilebileceğini bildiriyordu²⁹. Şemsettin Bey, görev sırasında sürekli sorunlar çıktığına vurgu yaparak “*iki adımda bir zelve*³⁰ kırıldı haberinin sabır ve tahammül damarlarında bir damla kan kaldıysa onu da kuruttuğunu” dile getiriyordu. Şemsettin Bey'in ifadelerine göre bazen 16-18 saatlik bir yürüyüşten sonra ancak karargahı bulmak mümkün olabiliyordu. Olabildiği kadar hızlı olunması gereken bir taarruzda, büyük ve orta ölçekte gerçekleştirilen sevk ve idareler arasında telli irtibat imkanı mümkün olamazdı. Bu durumlarda tek ümit, telsiz telgraf merkezlerinde idi. Ancak bu merkezler de yük çeker hayvan yetersizliğinden manda ile çekiliyordu³¹. Dolayısıyla haberleşmenin en hızlı yapılması gereken zamanlarda bu mümkün olamadı.

Yüzbaşı Şemsettin Bey'e göre telsiz istasyonun manda ile çekilmesi demek “*bin türlü şartın uygun olması halinde bile saatte ancak iki buçuk kilometre gidilmesi*” demektir. Süngüsüz kalarak Sakarya'dan düşmanı dipçikle atan Türk ordusu, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesinde “*otomobil ile kaçan düşmanı manda ile*” takip etmişti. Şemsettin Bey'in ifade ettiği üzere “*bu ağır kanlı kocaman hayvanlar yüzünden muhaberesizlik baş göstermiş, fakat sevk ve idare ellerinin başlı başına hareketteki kabiliyetleri*”

²⁸ Binbaşı Şemsi, “Afyon Taarruzunda...”, s. 1182.

²⁹ Binbaşı Şemsi, “Afyon Taarruzunda...”, s. 1183.

³⁰ TDK sözlüğünde “*Çift öküzünün boyunduruktan çıkmaması için boynunun iki yanından boyunduruğa, aşağıya doğru geçirilen çubuk*” olarak tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, C. II, TDK Yay., Ankara 1998, s. 2504.

³¹ Binbaşı Şemsi, “Afyon Taarruzunda...”, s. 1183.

Türk ordusuna Büyük Taarruz'u ve Başkomutan Meydan Muharebesini kazandırmıştı. Yüzbaşı Şemsettin Bey yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen kazanılan başarıyı başta Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere komuta kademesine ve orduya bağlamaktaydı³². Bu anlamda başarının sırrı Mustafa Kemal Paşa'nın veciz şekilde ifade ettiği üzere “*Türk komutanları komuta etmesini, Türk askeri ölmesini*”³³ bildi. *Savaşı kazanışımızın sırrı bundan ibarettir*”³⁴ sözüyle açıklanabilir.

Şemsettin Bey'in aktardığına benzer bilgileri Büyük Taarruz sırasında Cephe Kumandanlığı Muhabere Merkezinde muhabere küçük zâbit başçavuşu olarak görev yapan Hamit Ercan da anılarında dile getirmekteydi. H. Ercan'ın bildirdiğine göre cephe kumandanlığı karargahı taarruz öncesi Akşehir'den Şuhut kasabasına nakledilmişti. Savaş hazırlığı artık alenen gözükmekteydi. Gece karanlığından istifade etmek amacıyla akşam olduktan sonra sabaha kadar Çay'dan Şuhut'a askerler, toplar, cephaneler ve nakliye kolları yol almaktaydı. Bununla ilişkili olarak telgraf ve telefon muhaberesi son derece artmıştı. Yola çıkan kıtaların posta neferleri, kıtalarına gelecek telgrafları alıp götürmek üzere bekliyordlardı. Mevsimin yaz ve havanın da sıcak olması nedeniyle posta neferleri Çay telgrafhanesinin salonunda misafir edilmekteydi. Kıtasına telgraf çıkan posta neferi, gece gündüz demeden telgrafı alıp kumandanına yetiştirmeye çalışıyordu³⁵.

H. Ercan'ın telgraf bölüğüne de Şuhut'a hareket emri verildi. H. Ercan'ın bildirdiğine göre ikinci bir emre kadar kendisi takımıyla Çay'da kalacak, telgrafhaneyi idare edecekti. Birkaç gün sonra ordu karargahı da Çay'dan Şuhut'a gitti. H. Ercan'a da takımıyla birlikte Şuhut'a hareket emri verildi. 24 Ağustos'ta Şuhut'a ulaşıldı. Telgraf bölüğünün Şuhut'tan Kocatepe'ye kadar 14 hatlı bir muhabere tesisatı kurduğunu aktaran H. Ercan Bey, Başkumandanlık karargahının Kocatepe'de olduğuna kanaat getirdiğini ifade etmekteydi. Kendilerine de Kocatepe'ye gitme emri verilince bölük verilen emri

³² Binbaşı Şemsi, “Afyon Taarruzunda...”, s. 1183.

³³ Yakup Kadri'nin aynı eserinin farklı basımında “*ölmesini*” yerine “*savaşmasını*” ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk, Bir Tahlil Denemesi*, Birikim Yay., İstanbul 1981, s. 93.

³⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, Remzi Kitabevi Yay., (tarihsiz), s. 90.

³⁵ Selek, *age.*, s. 678.

I. Ordu Telsiz İstasyonu Komutanı Yüzbaşı Şemsettin (Salman) Bey ve Büyük Taarruz'da Haberleşmeyle İlgili İzlenimleri

yerine getirdi. Uygun bir alanda büyük bir muhabere merkezi hazırlandı. Bir tarafta telgraf makineleri, bir tarafta telefon santralleri kurularak kolordu karargahlarıyla telefon irtibatı sağlandı.

Taarruz, Kocatepe'den idare edileceğinden dolayı zemindeki santrallerden tepeye üç hat çekilerek buraya telefonlar konuldu. Kolordulardan ve diğer yerlerden gelecek haberleri doğrudan Başkumandanlığın öğrenmesi için gerekli bütün tesisat tamamlandı. 25 Ağustos 1922'de Anadolu'nun bütün muhabere merkezleri, Kocatepe merkezi yani Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile muhabere edebiliyordu. İki telgraf makinesi ise yalnız Ankara ile muhabereye ayrılmıştı.

Gece hiç uyumadıklarını bildiren H. Ercan, muhaberenin aksamaması için ellerinden geleni yaptıklarını bildirmekteydi. Gece yarısından sonra Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Çakmak, Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa, I. Ordu Komutanı Nurettin Paşa ve bütün Kurmay Başkanları, görevli karargah subayları ile Kemalettin Sami ve İzzettin (Çalışlar) Beyler Kocatepe'de toplandılar. Son emirleri alıp kolordularına gittiler. Sabah tanyeri ağarmak üzereyken herkes heyecanla taarruzu beklemekteydi. H. Ercan'ın anlatımına göre saat 05.30'da topçular atışa başladı. Yer, gök inliyordu. Top sesleri gök gürültüsü gibi gelmekteydi. Bu gürültünün aralıksız 4 saat sürdüğünü aktaran H. Ercan, muhabere merkezinden Kocatepe'de bulunan arkadaşlarına durumu telefonla sorduklarını, onların ise düşman mevzilerinin toz bulutu içinde olduğunu, bir şey görmediklerini aktarmaktaydı. Çok geçmeden kolordulardan raporlar gelmeye başladığını bildiren H. Ercan, Türk birliklerinin düşman mevzilerine girdiğini, tepelerin birer birer Türk askerinin eline geçtiğini, akşam üzerine doğru Tınaztepe'nin de düştüğü haberinin geldiğini ifade etmekteydi³⁶.

3. Yüzbaşı Şemsettin (Salman) Bey'in Büyük Taarruz Sonrası Görevleri

Yüzbaşı Şemsettin Bey, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesindeki hizmetlerinden dolayı 31 Ağustos 1922'de

³⁶ Selek, *age.*, s. 678.

binbaşılığa terfi etti. 24 Ekim 1922'de rütbesi onaylandı. İstiklal Harbi sonunda 7121 vesika numarası ile Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyasıyla taltif oldu. Bilahare 1923'te binbaşı rütbesiyle görevli olarak gittiği Avrupa seyahati sırasında kendisine Polonya'da 4. Rütbe Polonya Restituta Nişanı verildi³⁷.

Binbaşı Şemsettin Bey, Milli Mücadele sonrasında 28 Ağustos 1923'te Erkan-ı Harbiye Mektebi Muhabere Vasıtaları Muallimliğinde istihdam olunmak üzere Erkan-ı Harbiye-i Umumiye-i Riyaseti emrine nakil ve tayin edildi. Buradaki memuriyetine ilave olarak İstanbul'da Osmaniye-Okmeydanı Telsiz Telgraf İstasyonunun kuruluşunda görüş ve tecrübesinden faydalanmak amacıyla teslim komisyonuna devam etmek üzere 9 Eylül 1923'te İstanbul Kumandanlığı emrine görevlendirildi.

Öyle anlaşılıyor ki Şemsettin Bey, muhabere hizmetleriyle ilgili çeşitli komisyonlarda görevlendirilmekte ve bir çok görevi aynı anda yerine getirmekteydi. Bu anlamda 6 Eylül 1924'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin teklifi üzerine asıl vazifesine engel teşkil etmemek kaydıyla Muhabere Müfettişliğinde oluşturulan Talimname Komisyonuna tayin edilmesi talep edildi. Bilahare Bahriye Vekaleti'nde teşekkül ettirilen Zabitan Telsiz Kursuna memur edildi. 1 Mart 1925'te görevine başladı³⁸. Ayrıca Erkan-ı Harbiye'deki vazifesine devam etmek şartıyla 2 Ekim 1925'te Tatbikat-ı Fenniye Mektebinde de hizmet etmesi Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından uygun bulundu³⁹.

Şemsettin Bey, 1926 yılına kadar Harb Akademisi Muhabere Vasıtaları Muallimi olarak görevini devam ettirdi. 1926-1927 yılları arasında Fen Tatbikat Mektebi Muhabere Grup Amiri olarak görev yaptı. 24 Kasım 1927'de 3. Kolordu Muhabere Alayı Tabur Kumandanlığına nakli ve tayini kararlaştırıldı. Ayrıca memuriyetine ilave olarak 5 Mayıs 1928'de Harp Akademisi Muhabere Vasıtaları Muallimliği Vekaletine de görevlendirildi. 19 Kasım 1929 tarihinde ise Muhabere Müfettişliği İkinci Şube Müdürlüğüne tayin edildi. 26 Kasım 1929'da yeni görevine başladı. 26 Mayıs 1930 tarihinde Birinci

³⁷ ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

³⁸ Bahriye Vekaleti Celilesinin 8.3.1341 tarihli ve Donanma Dairesi 569/3007 numaralı tezkiresinden anlaşılmıştır.

³⁹ ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

I. Ordu Telsiz İstasyonu Komutanı Yüzbaşı Şemsettin (Salman) Bey ve Büyük Taarruz'da Haberleşmeyle İlgili İzlenimleri

Muhabere Alay Kumandan Vekaletine görevlendirilen Şemsettin Bey, 2 Haziran 1930'da yeni görevine başladı. 19 Ağustos 1931'de Fen Tatbikat Mektebi Muhabere Grup Amiri görevine de vekaleten tayin edildi⁴⁰.

Şemsettin Bey 30 Ağustos 1931'de Yarbay (Kaymakam) rütbesine yükseltildi. Bu görevler devam ederken Harp Dairesince 1932'de satın alınan telsiz cihazlarının mukavele şartlarına uygun olmadığı halde kabul edildiği tespit edildi. Bunun üzerine Şemsettin Bey'in de komisyon üyesi olması sebebiyle 3 Mayıs 1932'de hakkında ilk tahkikat açılmasına karar verildi. Ancak konunun nasıl sonuçlandığı dosyasından veya belgelerden tespit edilemedi⁴¹.

Şemsettin Bey, Muhabere Yarbay olarak İkinci Muhabere Alayı Kumandan muavini olarak görev yaparken⁴² Müdafaa-i Milliye Vekaletinin 22 Ağustos 1934 tarih ve 51933 sayılı ve Başvekaletin 25.08.1934 tarih ve 10784 numaralı yazıları üzerine 28 Ağustos 1934 tarihinde 1683 numaralı tekaüt kanununun 3. maddesinin B fıkrası⁴³ gereği ve ihtiyat sınıfına nakil edilmek üzere tekaüde sevk edildi⁴⁴. Böylece Şemsettin Bey, 28 Ağustos 1934'te Yarbay rütbesiyle emekliye ayrıldı. Soyadı kanunu çıktığında “*Salman*” soyadını aldı. Sonraki dönemlerde telsiz ve telgraf üzerine eserler vermeye devam etti⁴⁵. Şemsettin Salman Bey 27 Ekim 1946'da 61 yaşında vefat etti⁴⁶.

4. Şemsettin Bey'in Telif ve Tercüme Eserleri

Şemsettin Bey, askeri görevlerini yerine getirirken çok sayıda telif eser kaleme aldı. Diğer taraftan tercümelemler de yaptı. Esasen kendisi yabancı ülkelerde eğitim görmemişti. Ancak idadi ve Harbiye Mektebindeki eğitimleri sırasında Fransızca ve Almancayı askerî ve

⁴⁰ ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

⁴¹ ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

⁴² ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

⁴³ 1683 Kanun Numaralı ve 3.6.1930 tarihli Askerî ve Mülkî Tekaüt Kanununun 3. Maddesinin B fıkrasında “*Tekaüt hakkını kazanmakla*” ifadesine yer verilmektedir. “Askerî ve Mülkî Tekaüt Kanunu”, *T.C. Resmi Gazete*, S. 1517, 11 Haziran 1930, s. 9041.

⁴⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-11-1-0 /89-30-3, 28.08.1934.

⁴⁵ ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

⁴⁶ ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

meslekî tercüme yapacak kadar iyi derecede öğrenmişti⁴⁷. Bu bağlamda Şemsettin Bey Almanca ve Fransızcadan bir çok eseri tercüme etti. Telif ve tercüme eserlerin tamamına yakını telsiz ve telefon gibi mesleki konularla ilgiliydi. *Piyade Mecmuası*'nda yer alan ve kaynak olarak da kullandığımız yazısındaki bilgiler İstiklal Harbi'ne dair bir hatıra defteri tuttuğunu da akla getirmektedir⁴⁸. Ancak böyle bir eserin varlığını kesin olarak tespit etmek ve esere ulaşmak mümkün olamadı.

Şemsettin Bey, kaleme aldığı eserlerin bir kısmında tam adını kullanırken bir çoğunda *Şemsi* kısa adını kullandı. Bu anlamda 1925 yılında yayımlanan "*Telsiz Telgraf*" adlı tercüme eserde tercüme eden *Muhabere Binbaşısı Şemseddin* olarak yazılmışken daha sonraki eserlerinde yazar olarak *Erkân-ı Harbiye Mektebi Muhabere Vasıtaları Muallimi Binbaşı Şemsi* veya *Erkân-ı Harbiye Mektebi Muhabere Vasıtaları Muallimi ve Fen Tatbikat Mektebi Muhabere Grup Amiri Binbaşı Şemsi* olarak kaydedilmişti. Emekli olduktan sonra kaleme aldığını tespit edebildiğimiz biri telif birisi tercüme olan iki eserinde ise yazar ismi *Şemsi Salman* idi.

Şemsettin Bey'in kaleme aldığı kitaplar arasında "*Halk İçin Amelî Telsiz Telefon*", "*Lambalı Telsiz Telefon Nasıl Yapılır?*", "*Lambalı Telsiz Telgraf ve Telefon*", "*Toprak, Hava, Su Telgrafları ve Dinleme ve Mukabil Tedbirler, Gizli Telgraf ve Gizli Telefon*", "*Gençlere Telsiz Telefon Hocası*", "*Ordularda Dinleme Hidematı*", "*Muhabere Zemin Takım Çantası*", "*Muhabere Fenni ve Tabiyesi, Muhabere Tabiyesi ve Tatbikatı*", "*Modern Telsiz Alıcı Lâmbaları, Elektrik ve Dahili Elektirik Tesisatı*" gibi kitaplar bulunmaktaydı. Tercüme eserler arasında ise üç ciltlik *Elektrik, Askeri Telsiz Telgraf, Muhabere Tabiyesi ve İnşa ve İşletme Talimatnameleri* başlıklı eserler vardı⁴⁹.

Şemsettin Bey'in *Şemsi* imzasıyla 1925'te kaleme aldığı ve tespit edebildiğimiz ilk kitaplarından birisi *Vesâit-i Muhabere Fenni ve Ta'biyesi: Nazariyat ve Tatbikatı* adını taşımaktaydı. İstanbul'da 1925

⁴⁷ ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

⁴⁸ Binbaşı Şemsi, "Afyon Taarruzunda...", s. 1183

⁴⁹ ATASE Arşivi, Yarbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

I. Ordu Telsiz İstasyonu Komutanı Yüzbaşı Şemsettin (Salman) Bey ve
Büyük Taarruz'da Haberleşmeyle İlgili İzlenimleri

(1341)'te Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaasında 2. baskısı yapılan eser 264 sayfadır⁵⁰.

Binbaşı Şemseddin imzasıyla neşredilen bir diğer eser *Muhabere Tabiyesi ve Tatbikatı* başlığını taşımaktadır. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Talim ve Terbiye Dairesi tarafından İstanbul'da 1926 yılında Matbaa-i Askeriyede basımı gerçekleştirilen eser 221 sayfadır⁵¹. Bu eser M. Kemal Atatürk'ün okuduğu kitaplar arasında ve kütüphanesinde yer almaktadır⁵².

Dikkat çeken bir diğer telif eser *Halk İçin Amelî Telsiz Telefon* başlığını taşımaktadır. Erkan-ı Harbiye Mektebi Muhabere Muallimi ve Fen Tatbikat Mektebi Muhabere Grubu Amiri Binbaşı Şemsi imzasını taşıyan bu eser toplamda 130 sayfa olup Maarif Vekaletinin özel olarak takdirine mazhar olmuştur. Kitaba, eseri anlayabilmek için yalnız okuma yazma bilmenin yeterli olduğu, herkesin anlayabileceği bir dil ile yazıldığı notu düşülmüştü. 1927 yılında yayımlanan kitabın içerisinde 63 tane şekil ve resim vardır⁵³.

Erkan-ı Harbiye Mektebi Muhabere Muallimi ve Fen Tatbikat Mektebi Muhabere Grubu Amiri Binbaşı Şemsi imzasını taşıyan bir başka eser *Lambalı Telsiz Telefon Nasıl Yapılır?* idi. Toplamda 205 sayfa olan esere “bir, iki, üç, dört, beş ve altı lambalıya kadar her çeşit telsiz telefon alıcı altlarının nasıl yapılacağını hesabıyla kitabıyla ve herkesin anlayabileceği gibi açık bir dil ile anlatılıp, öğretilceği” notu düşülmüştü. 1927 yılında yayımlanan kitabın içerisinde 98 adet şekil ve 16 adet örnek vardır⁵⁴.

Diğer bir eser Erkan-ı Harbiye Mektebi Muhabere Muallimi ve Fen Tatbikat Mektebi Muhabere Grubu Amiri Binbaşı Şemsi imzasını taşıyan ve 240 sayfalık *Gençlere Telsiz Telefon Hocası* adlı kitaptır.

⁵⁰ Şemsi, *Vesâit-i Muhabere Fenni ve Ta'biyesi: Nazariyat ve Tatbikatı*, 2. bs. Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1341, s. 1-264.

⁵¹ Binbaşı Şemseddin, *Muhabere Tabiyesi ve Tatbikatı*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1926, s. 1-221.

⁵² *Atatürk'ün Kitaplığı*, Cumhurbaşkanlığı Yayını, Ankara 2006, s. 245.

⁵³ Binbaşı Şemsi, *Halk İçin Amelî Telsiz Telefon*, Tab ve Naşiri: Sultan Bayezidde Nihal Kütüphanesi Sahibi İsmail Hakkı, Ahmed Kamil Matbaası, İstanbul 1927, s. 1-130.

⁵⁴ Binbaşı Şemsi, *Lambalı Telsiz Telefon Nasıl Yapılır?*, Tab ve Naşiri: Sultan Bayezidde Nihal Kütüphanesi Sahibi İsmail Hakkı, Ahmed Kamil Matbaası, İstanbul 1927, s. 1-205.

1927 yılında yayınlanan kitaba okuryazar olan herkesin anlayabileceği sade bir dille yazıldığı notu düşünülmüştür⁵⁵.

Şemsettin Bey'in kaleme aldığı bir diğer eseri “*Toprak, Hava, Su Telgrafları ve Dinleme ve Mukabil Tedbirler, Gizli Telgraf ve Gizli Telefon*” başlığını taşımakta olup Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Talim ve Terbiye Dairesi tarafından 1927'de İstanbul'da yayımlandı. Kitap 128 sayfa idi⁵⁶. Eser Atatürk'ün okuduğu kitaplardan birisi olup kütüphanesinde yer almaktadır⁵⁷.

Şemsettin Bey'in kitaplar yanında süreli yayınlarda da makaleleri yer almaktadır. Bu çalışmalardan birisi Erkan-ı Harbiye Mektebi Muhabere Muallimi Binbaşı Şemsi imzasını taşımakta olup “*Muharebe İrtibatı*” başlığıyla 31 Ağustos 1925'te *Mecmua-i Askeriye*'de yayımlandı⁵⁸. 1926 yılında kaleme alınan diğer bir makalesi ise Binbaşı Şemsi imzasıyla “Telsiz Telgrafda Mesaha, Meksefeler Hakkında Umumi Esaslar” başlığıyla *Fen Kit'atı Mecmuasında* yayımlandı⁵⁹. Binbaşı Şemsi Bey 1928'de Erkan-ı Harbiye Mektebi Muhabere Vasıtaları Muallimi imzasıyla “Ordularda Dinleme Hidematı” başlığını taşıyan makalesini *Fen Kit'atı Mecmuasında* yayımlattı⁶⁰.

Şemsettin Bey'in tercüme eserlerine ilk örnek binbaşı rütbesiyle 1925 yılında Almandan tercüme ettiği “*Telsiz Telgraf*” adlı eserdir. Asıl yazarı tespit edilemeyen tercüme eserin kapak sayfasında *Mütercimi Muhabere Binbaşısı Şemseddin* olarak kaydedilmiştir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Talim ve Terbiye Dairesince tercüme ve neşrettirildiği kaydedilen eserin 1925'de İstanbul'da Matbaa-i Askeriyede 148 sayfa olarak basımı gerçekleştirildi. Şemsettin Bey eserin önsözünde kitabı, Büyük Taarruz öncesinde 23

⁵⁵ Binbaşı Şemsi, *Gençlere Telsiz Telefon Hocası*, Fen ve San'at Kitabhanesi, Marifet Matbaası, İstanbul 1927, s. 1-240.

⁵⁶ Binbaşı Şemsi, *Toprak, Hava, Su Telgrafları ve Dinleme ve Mukabil Tedbirler, Gizli Telgraf ve Gizli Telefon*, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Talim ve Terbiye Dairesi, İstanbul 1927, s. 1-128.

⁵⁷ *Atatürk'ün Kitaplığı*, s. 246.

⁵⁸ Erkan-ı Harbiye Mektebi Muhabere Muallimi Binbaşı Şemsi, “Muharebe İrtibatı”, *Mecmua-i Askeriye*, 31 Ağustos 1341/1925, 43. Sene, S. 58, s. 92-99.

⁵⁹ Binbaşı Şemsi, “Telsiz Telgrafda Mesaha, Meksefeler Hakkında Umumi Esaslar”, *Fen Kit'atı Mecmuası*, 1. Sene, Nr. 12, Ağustos 1926, s. 20-22.

⁶⁰ Binbaşı Şemsi, “Ordularda Dinleme Hidematı”, *Fen Kit'atı Mecmuası*, 2. Sene, Nr. 13, 31 Ocak 1928.

I. Ordu Telsiz İstasyonu Komutanı Yüzbaşı Şemsettin (Salman) Bey ve
Büyük Taarruz'da Haberleşmeyle İlgili İzlenimleri

Şubat 1922'de Afyonkarahisar'ın Çay kasabasında tercüme ettiğini bildirmektedir. Şemsettin Bey, arkadaşlarının ve kendisinin gerekli durumlarda müracaat edebileceği telsiz telgraf fenninden bahseden pratik bir kitaba olan şiddetli ihtiyacın kendisine cephede düşman karşısında kitap tercüme etme cesareti verdiğini bildirmekteydi⁶¹. Şemsettin Bey'in tercüme ettiği bu eser, M. Kemal Atatürk'ün okuduğu kitaplar arasında ve kütüphanesinde yer almaktadır⁶².

Şemsettin Bey, Almanca yanında Fransızca kaleme alınmış eserler de tercüme etmiştir. Bu anlamda Telgraf Mühendisi M. Andre Hardy tarafından Fransızca kaleme alınan eser *Nazarî ve Sınâî Elektrik Hakkında Ameli Dersler, C. 1, Elektrik Hakkında Umumi Kaideler ve Nazariyeler* başlığıyla yayımlandı. *Nakleden Şemsi* olarak kaydedilen eser, İstanbul'da 1928 yılında Askeri Matbaada basıldı. 266 sayfa olan eserde 208 adet şekil bulunmaktadır. Şemsettin Bey tercüme ettiği kitabın tercüme tarzına dair bir açıklamayı da eserin başına ilave etmiştir. Kitap, Erkan-ı Harbiye Onuncu Şubesi tarafından neşredildi⁶³. Eser Atatürk'ün kütüphanesinde yer alan eserler arasındadır⁶⁴.

Telgraf Mühendisi Hardy'nin kaleme aldığı eserin 2. cildinin Şemsettin Bey tarafından çevrildiği ifade edilmektedir. Ancak söz konusu eser kütüphanelerde tespit edilememiştir. Eserin 3. Cildi ise *Nazarî ve Sınâî Elektrik Hakkında Ameli Dersler, C. 3, Elektrik Hakkında Umumi Kaideler ve Nazariyeler* başlığıyla yine 1928 yılında Şemsettin Bey tarafından tercüme edilmiştir. 315 sayfa olan eserde 313 adet şekil bulunmaktadır. Kitap Erkan-ı Harbiye Onuncu Şubesi tarafından neşredildi⁶⁵.

⁶¹ *Telsiz Telgraf*, Mütercimi Muhabere Binbaşısı Şemseddin, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Talim ve Terbiye Dairesince Tercüme ve Neşrettirilmiş, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1925, s. 1-148.

⁶² *Atatürk'ün Kitaplığı*, s. 245.

⁶³ Telgraf Mühendisi M. Hardy, *Nazarî ve Sınâî Elektrik Hakkında Ameli Dersler, C. 1, Elektrik Hakkında Umumi Kaideler ve Nazariyeler*, Nakleden: Şemsi, Askeri Matbaa, İstanbul 1928, s. 1-266.

⁶⁴ *Atatürk'ün Kitaplığı*, s. 240.

⁶⁵ M. Hardy, *Nazarî ve Sınâî Elektrik Hakkında Ameli Dersler, C. 3, Elektrik Hakkında Umumi Kaideler ve Nazariyeler*, Nakleden: Şemsi, Askeri Matbaa, İstanbul 1928, s. 1-315.

Şemsettin Bey'in emekli olduktan sonra da eser tercüme ettiği ve telif eser kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi Şemsi Salman, *Elektrik ve Dahili Elektirik Tesisatı* adıyla 1943'te İstanbul'da basılmıştır⁶⁶. Şemsettin Bey son olarak Ratheiser tarafından Almanca kaleme alınan eseri *Modern Telsiz Alıcı Lâmbaları* başlığıyla neşretmiştir. 1945'te İstanbul yayımlanan kitap 194 sayfa olup 207 adet şekil içermektedir⁶⁷.

SONUÇ

Yarbay Şemsettin Salman Bey, 1885'te Uluborlu'da doğmuş 1946 yılında hayatını kaybetmiş bir askerdir. Şemsettin Bey'in biyografisine bakıldığında hayatı onunla aynı dönemde yaşayan tüm askerler gibi cepheden cepheye koşmak ve mücadele etmekle geçmiştir. Bu bağlamda Osmanlı toplumunun İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş sürecinde yaşadığı tüm mücadeleyi Şemsettin Bey'in hayatında da görmek mümkündür. Bu mücadelelerin son halkasını Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi oluşturmuştur.

Büyük Taarruz sırasında yüzbaşı rütbesinde I. Ordu telsiz istasyonu komutanı olarak görev yapan Şemsettin (Salman) Bey, 1927 yılında *Piyade Mecmuası*'nda yayımlanan anılarında savaş alanında karşılaşılan yokluklardan ve yaşanan güçlüklerden bahsetmiştir. Şemsettin Bey'in Büyük Taarruz sırasında iletişimle ilgili üzerinde en çok durduğu husus telsiz telgraf merkezlerinin manda ile taşınmasıdır. Bu durumun büyük sorunlara sebep olduğunu bildiren Şemsettin Bey, bütün şartlar uygun olsa bile istasyonun manda ile çekilmesinin saatte ancak iki buçuk kilometre gidilmesi anlamına geldiğini bildirmekteydi. Şemsettin Bey'in ifadelerine göre “*süngüsüz kalarak Sakarya'dan düşmanı dipçikle atan Türk ordusu, Büyük Taarruz sırasında otomobil ile kaçan düşmanı manda ile*” takip etmişti. Esasen son derece ağır kanlı hayvanlar yüzünden haberleşmenin kesildiği zamanlar da olmakla birlikte başta Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere komutanların sevk ve idare kabiliyeti, Türk

⁶⁶ Şemsi Salman, *Elektrik ve Dahili Elektirik Tesisatı*, Nihâl Kitapevi, Lâtif Dinşbaş Matbaası, İstanbul 1943, s. 184.

⁶⁷ Ratheiser, *Modern Telsiz Alıcı Lâmbaları*; Almandan Çeviren: Şemsi Salman, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, Askerî Matbaa, İstanbul 1945.

I. Ordu Telsiz İstasyonu Komutanı Yüzbaşı Şemsettin (Salman) Bey ve
Büyük Taarruz'da Haberleşmeyle İlgili İzlenimleri

ordusuna Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesini kazandırdı.

İstiklal Harbi sonrasında binbaşı rütbesiyle Erkan-ı Harbiye Mektebi (Harp Akademisi) Muhabere Vasıtaları Öğretmenliğine görevlendirilen Şemsettin Bey, bu görevi yanında muhabere hizmetleriyle ilgili çeşitli komisyonlarda, komutanlıklarda ve şube müdürlüğü gibi görevlerde bulundu. Şemsettin Bey, askeri görevleri sırasında hatta cephede iken çok sayıda telif ve tercüme eserler kaleme aldı. Kendisi yabancı ülkelerde eğitim görmemekle birlikte idadi ve Harbiye Mektebindeki eğitimleri sırasında Fransızca ve Almancayı askerî ve meslekî tercüme yapacak kadar iyi derecede öğrenmişti. Telsiz, telgraf, telefon, elektrik gibi teknik alanlardaki mesleki birikimini gelecek kuşaklara aktaran Şemsettin Bey, döneminde çokça ihtiyaç duyulan çalışmalarıyla Cumhuriyet nesillerine ilham vermeye çalıştı.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-11-1-0 /89-30-3, 28.08.1934.

1.2. Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi)

ATASE Arşivi, Yarıbay Şemsettin (Salman)'ın Şahsi Dosyası, 1321-45.

2. Resmî Gazete

“Askerî ve Mülkî Tekaüt Kanunu”, *T.C. Resmî Gazete*, S. 1517, 11 Haziran 1930, s. 9041.

3. Kitap ve Makaleler

Aralof, Semyon İvaneviç, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları 1922-1923*, Çev. Hasan Âli Ediz, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2010.

Atatürk'ün Kitaplığı, Cumhurbaşkanlığı Yayını, Ankara 2006.

Avşar, Servet, “Birinci Dünya Savaşı'nda Casusluk Okulları, Casusluk Uygulamaları ve Osmanlı Devleti'nin Casusluğu Önleme Faaliyetleri”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (SSAD)*, C. 2, S. 3, Kasım 2018, s. 1-46.

Bahriye Binbaşısı S. H. K. Ceyms, “Muhabere Harbin Can Damarıdır”, *Mecmua-yı Fünun-u Bahriye*, Nakleden: Güverte Kaymakam Edhem, C. 11, Nr. 1, Kanunusani 1928, s. 661-667.

Binbaşısı Şemseddin, *Muhabere Tabiyesi ve Tatbikatı*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1926, s. 1-221.

Binbaşısı Şemsi, “Afyon Taarruzunda Telsiz İstasyonum-Hatıra Defterimden”, *Piyade Mecmuası*, S. 29, 3. Sene, 30 Ağustos 1927, s. 1182-1183.

Binbaşısı Şemsi, “Ordularda Dinleme Hidematı”, *Fen Kit’atı Mecmuası*, 2. Sene, Nr. 13, 31 Ocak 1928.

Binbaşısı Şemsi, “Telsiz Telgrafda Mesaha, Meksefeler Hakkında Umumi Esaslar”, *Fen Kit’atı Mecmuası*, 1. Sene, Nr. 12, Ağustos 1926, s. 20-22.

Binbaşısı Şemsi, *Gençlere Telsiz Telefon Hocası*, Fen ve San’at Kitabhanesi, Marifet Matbaası, İstanbul 1927, s. 1-240.

Binbaşısı Şemsi, *Halk İçin Amelî Telsiz Telefon*, Tab ve Naşiri: Sultan Bayezidde Nihal Kütüphanesi Sahibi İsmail Hakkı, Ahmed Kamil Matbaası, İstanbul 1927, s. 1-130.

Binbaşısı Şemsi, *Lambalı Telsiz Telefon Nasıl Yapılır?*, Tab ve Naşiri: Sultan Bayezidde Nihal Kütüphanesi Sahibi İsmail Hakkı, Ahmed Kamil Matbaası, İstanbul 1927, s. 1-205.

Binbaşısı Şemsi, *Toprak, Hava, Su Telgrafları ve Dinleme ve Mukabil Tedbirler, Gizli Telgraf ve Gizli Telefon*, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Talim ve Terbiye Dairesi, İstanbul 1927, s. 1-128.

Erkan-ı Harbiye Mektebi Muhabere Muallimi Binbaşısı Şemsi, “Muharebe İrtibatı”, *Mecmua-i Askeriye*, 31 Ağustos 1341/1925, 43. Sene, S. 58, s. 92-99

Görünmez veya Karanlık Ziyalı Mahrem Muhabere Pırıldak Cihazları, Müt.: Mehmed Ali (Fenn-i tatbikat Mektebi Muhabere muallimlerinden, K. Muhabere Yüzbaşısı), Büyük Erkân-ı Harbiye Onuncu Şube Yay., Ankara 1928, s. 1.

İstiklal Harbi’imizde PTT, PTT Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2009.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Atatürk, Bir Tahlil Denemesi*, Birikim Yay., İstanbul 1981.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Atatürk*, Remzi Kitabevi Yay., (tarihsiz).

Kurnaz Şahin, Feyza, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Millî Mücadele Döneminde Haberleşme Üzerindeki Denetim ve Sansürü (1920-1922)”, *Millî Mücadele’nin 100. Yılına Armağan Kitabı*, Edt. İ. Alp - N. Çetin, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2019, s. 148-219.

I. Ordu Telsiz İstasyonu Komutanı Yüzbaşı Şemsettin (Salman) Bey ve
Büyük Taarruz'da Haberleşmeyle İlgili İzlenimleri

“Muhabere Kıtası-Dinlenme (Mola)”, *Piyade Mecmuası*, Tercüme Eden Muhabere Yüzbaşısı Safvet, S. 18, Sene 2, Teşrinievvel 1926, s. 761-762.

Muhabere ve Muvasala Müfettişi Miralay Cemal, “Muharebede Muhabere”, *Fen Kıt'atı Mecmuası*, 1. Sene, Nr. 1, Eylül 1341-1925, s. 18-21.

Özkurt, Fatih, *Mustafa Kemal (Atatürk) Döneminde İcra Edilen Askeri Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2013.

Özlü, Hüsnü, “Millî Mücadele'de Merkez Ordusu”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadelede-merkez-ordusu/> (Erişim Tarihi: 13.09.2022).

Ratheiser, *Modern Telsiz Alıcı Lâmbaları*; Almandan Çeviren: Şemsi Salman, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, Askerî Matbaa, İstanbul 1945.

Selek, Sabahattin, *Milli Mücadele, Ulusal Kurtuluş Savaşı*, C. 2, Örgün Yayınevi, İstanbul 1982.

Şemsi Salman, *Elektrik ve Dahili Elektrik Tesisatı*, Nihâl Kitapevi, Lâtif Dinşbaş Matbaası, İstanbul 1943.

Şemsi, *Vesâit-i Muhabere Fenni ve Ta'biyesi: Nazariyat ve Tatbikatı*, 2. bs. Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1341.

Telgraf Mühendisi M. Hardy, *Nazari ve Sınai Elektrik Hakkında Ameli Dersler*, C. 1, *Elektrik Hakkında Umumi Kaideler ve Nazariyeler*, Nakleden: Şemsi, Askerî Matbaa, İstanbul 1928.

Telgraf Mühendisi M. Hardy, *Nazari ve Sınai Elektrik Hakkında Ameli Dersler*, C. 3, *Elektrik Hakkında Umumi Kaideler ve Nazariyeler*, Nakleden: Şemsi, Askerî Matbaa, İstanbul 1928.

Telsiz Telgraf, Mütercimi Muhabere Binbaşısı Şemseddin, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Talim ve Terbiye Dairesince Tercüme ve Neşrettirilmiştir, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1925.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, C. II, TDK Yay., Ankara 1998.

Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 2 nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos, 1922), Genelkurmay Başkanlığı Yayınevi, Ankara 1995, s. 308-310.

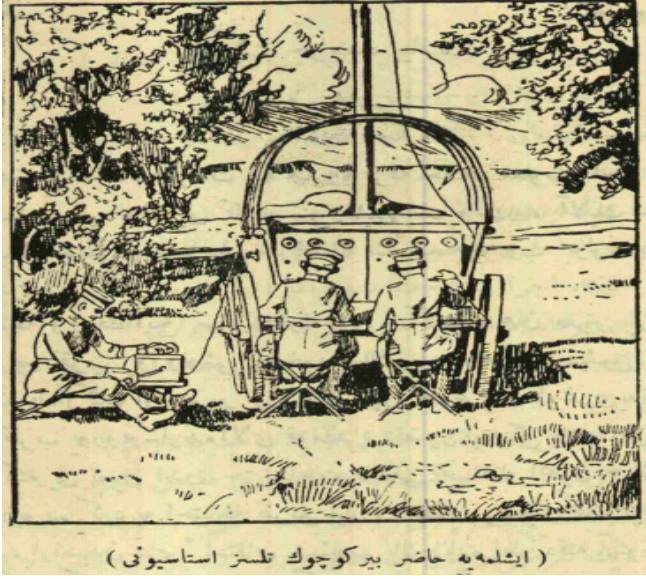
Türkmen, Zekeriya, “II.Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri”, *Erdem*, Cilt 12, Sayı 35, s. 567-591.

Türkmen, Zekeriya, “Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve İlgin Manevralarında Süvari Kolordusu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XX, S. 58, (Mart 2004), s. 203-230.

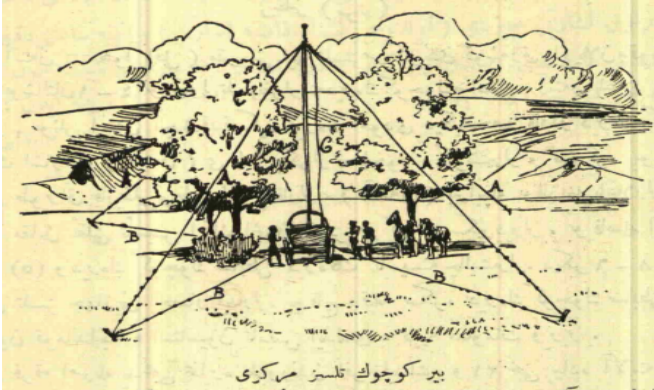
Gürsoy ŞAHİN

EKLER

Ek-1 İşlemeye Hazır Küçük Bir Telsiz İstasyonu

Ek-2 Küçük Bir Telsiz Merkezi

“Muhabere Kıtası-Dinlenme (Mola)”, *Piyade Mecmuası*,
Tercüme Eden Muhabere Yüzbaşısı Safvet, S. 18, Sene 2,
Teşrinievvel 1926, s. 761-762.

Başkomutan Meydan Muharebesi'nden İzmir'in Kurtuluşuna; Telgraf Muhaberatı Üzerine Bir Değerlendirme (30 Ağustos 1922-9 Eylül 1922)

Gülden YÜREKTÜRK*

GİRİŞ

I. Cihan Harbi'nin kaybedilmesinin ardından imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti bir teslimiyet sürecine girmiş, memleket dahilinde İtilaf Devletleri, ateşkesin 7. ve 24. maddeleri uyarınca haksız işgallerine başlamışlardı. Ayrıca ateşkesin 12. maddesi ile resmi haberleşmeler dışındaki telsiz, telgraf ve kabloların da denetim altında tutulmasına karar verilmiştir¹.

Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım 1918'de cepheden İstanbul'a döndüğü gün, İtilaf Devletleri'ne ait bir donanma Dolmabahçe önlerine demirlemiş, böylece Osmanlı başkenti fiili bir işgal ile karşı karşıya kalmıştı. İstanbul'da karşılaştığı manzara ile Mondros'un yol açacağı yıkımı daha net gören Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da 9.Ordu Müfettişi sıfatıyla nihayet Anadolu'ya geçmeyi başarmış ve böylece Millî Mücadele'nin örgütlenme aşamasını başlatmıştır. İşte bu noktada örgütlenmenin, o dönem haberleşmesinde en önemli unsurlardan olan telgraf muhaberatı ile sağlandığını görmekteyiz. Anadolu hareketi için hayati bir öneme sahip olan telgraf ve telgrafçılık Millî Mücadele süresince bir propaganda yöntemi ve strateji haline gelecek ve neredeyse tellerin ucunda bir *telgraflar savaşı* yaşanacaktır². Ulusal direniş sürecinde telgraflarla başlayan tepkiler kısa sürede milli bilincin oluşmasını sağlamış, fiili bir direnişi başlatmıştır. İstanbul Hükümeti'nin tüm engelleme çabalarına rağmen Ankara, Millî Mücadele'nin ve aynı zamanda telgraf hatlarının da yeni merkezi olacak ve mücadele telgraf hatları üzerinden Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen emirler ve direktifler ile şekillenecektir.

* Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı, Afyonkarahisar/Türkiye.

gsongun@aku.edu.tr

ORCID NO: 0000-0003-1329-5699

¹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi I-İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Bilgi Yayınevi, 4.Basım, Ankara 2013, s. 76.

² *İstiklal Harbi'mizde PTT*, (Haz. Osman Tural, Yaşar Türedi vd.) PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2009, s. 1.

1922 yılı sonbaharına kadar, savaşın en sıkıntılı zamanlarında bütün telgraf hatları askeri haberleşmeye ayrılacak, acil olmayan yazışmaların telgraf ile yapılmaması dahi istenecektir³.

Bu kapsamda değerlendireceğimiz telgraf muhaberatının, Osmanlı Devleti'nden Millî Mücadele Dönemi'ne gelişimi, Samsun'dan, Ankara'ya ve Batı Cephesi'ne kadar muhaberat faaliyetleri ele alınacaktır. Son olarak çalışmamız dahilinde Başkomutan Meydan Savaşı'nı takip eden on günde başta Mustafa Kemal Paşa tarafından çekilen telgraflar olmak üzere cephedeki gelişmelerin telgraflara yansımaları değerlendirilecektir. şüphesiz telgraf muhaberatı, bu hayati sürecin ve zafere adım adım yaklaşan takip hareketinin ayrıntılarını bize göstermesi, savaşın seyrini etkilemesi açısından son derece önemlidir.

1. Osmanlı'dan Millî Mücadele'ye Telgraf Muhaberatının Gelişimi

Telgraf, işaretlerle ya da doğrudan harflerin belirtilmesi suretiyle fikirlerin ve yazının uzaklara gönderilmesi olarak ifade edilebilir. Dünyada ilk telgraf uygulaması Fransa'da ortaya çıkmış ve optik telgraf düzeneğini 1793 yılında Fransız Claude Chappe tasarlamıřtır⁴. Fransa, iç karışıklık ve savaş dönemlerinde cepheye uzaktan emirler verilmesini sağlayan telgrafı her bölgede uygulamaya başlamıştır. İlk telgraf hatları Paris ve Lille şehirleri arasında 19 Temmuz 1794 de ekilmiřtir⁵. 1835 yılında ise Morse elektrik telgrafını icat etmiş ve Chappe'ın kullandığı sistemin yerini, nokta ve çizgilerden oluşan Morse usulü elektrik telgrafı almıştır. Bu alfabaya Morse alfabesi adı verilmiřtir⁶. Morse usulü kısa ve uzun akımdan oluşan harf ve rakamların kodlanması temeline dayanır.

³ Feyza Kurnaz şahin, "İlk TBMM'nin Tasarruf Tedbirlerine Bir rnek; Düğünlerde Men-i İsrâfat Kanunu ve Kamuoyundaki Yansımaları", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, C. 2, S. 1, Temmuz 2013, s. 29.

⁴ Vural Başaran - Remzi Demir, "Telgrafçı Mustafa Hami Efendi'nin Telgraf Risalesi", *Dört ğe Dergisi*, 9/17, Haziran 2020, s. 72.

⁵ Mustafa şehitoğlu, *Millî Mücadele'de Telgraf Muhaberatı (1918-1922)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2012, s. 3.

⁶ şehitoğlu, *agt*, s. 3.

Başkomutan Meydan Muharebesi'nden İzmir'in Kurtuluşuna; Telgraf Muhaberatı Üzerine Bir Değerlendirme (30 Ağustos 1922-9 Eylül 1922)

Diğer taraftan, haberleşme ve bilhassa telgraf haberleşmesi Osmanlı Devleti'nde bir modernleşme aracı olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde haberleşme araçlarının halkın faydasına sunulması düşüncesi II. Mahmud döneminde başlamıştır. Haberleşme konusunda batılı anlamda adımlar atılması ise pek çok alanda olduğu gibi Tanzimat dönemi yenileşme hareketlerinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. İlk resmi adım 1840 yılında Posta Nezareti'nin kurulması ile atılmıştır⁷. Posta Nezareti kısa sürede göreve başlamış ve ilk olarak İstanbul'dan Edirne'ye ve İstanbul'dan Anadolu yönüne devlete ait haberleşme evrakları ve diğer resmi evraklar taşınmaya başlanmıştır⁸. Telgraf haberleşmesine dair ilk girişimler ise 1847'de, Abdülmecid döneminde başlamıştır. Bu dönemde İstanbul-Edirne arasında bir telgraf hattı oluşturmak gündeme gelmişse de bu girişim sonuçsuz kalmış, Kırım Savaşı'na kadar gerçek anlamda bir telgraf hattı kurulamamıştır. Nihayetinde 1854 yılında Dahiliye Nezareti'ne bağlı bir Telgraf Komisyonu kurulmuş ve İstanbul – Edirne – Şumnu ve Edirne – Filibe – Sofya – Niş hatlarının ihalesi sonuçlandırılmıştır⁹. 1871 tarihinden itibaren ise Posta ve Telgraf İdareleri birleştirilmiş, Dahiliye Nezareti bünyesinde Posta ve Telgraf Nezareti adıyla faaliyetlerine devam etmiştir. Ayrıca telgraf muhaberatında dışa bağımlılığın azaltılması için de çaba harcanmış, telgraf dilinin Türkçe olması ve telgrafçıların yetiştirilmesi için birtakım çalışmalar yapılmıştır. İlk haberleşme dili Fransızca olarak tasarlanan Osmanlı telgrafçılığı daha sonra Mors alfabesi ile Türkçeye uyarlanmıştır.

Devletin son dönemlerinde telgrafçılığın hem merkezi otoritenin devamlılığı açısından hem de bir propaganda aracı olarak son derece önemli olduğu söylenebilir. Telgraf muhaberatının propaganda açısından etkileri bilhassa İttihat ve Terakki'nin ilk dönemlerinde görülmektedir. Talat Paşa 1891 yılında Edirne Posta Telgraf İdaresi'nde stajyer memur olarak göreve başlamış, 1898'de Selanik'te

⁷ Handan Diker, *Cumhuriyet'in İlk Döneminde Haberleşmenin Gelişimi: P.T.T. Örneği*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. 34.

⁸ Tanju Demir, *Türkiye'de Posta, Telefon ve Telgraf Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005, s. 14.

⁹ Demir, *age.*, s. 52-53.

Posta ve Telgraf Başmüdürlüğünde kâtipliğe tayin olmuştur¹⁰. 1907 yılına kadar sürdürdüğü görevi süresince muhabere akışını yakından takip etme ve siyasi çevresini genişletme imkânı da bulmuştur. Bu dönemde Telgraf Teşkilatı içinde son derece iyi örgütlenen İttihatçılar, II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde propaganda faaliyetleri için telgraf muhaberatından yararlanmışlardır.

I. Dünya Savaşı'nın ilk dönemlerinde telgraf hatlarının geliştirilmesi için çalışmalar yapılmış askeri haberleşmenin sağlanması amacıyla *Sahra Telgraf Merkezleri* oluşturulmuştur. Bu merkezler Mülkiye Merkezleri'nin isimlerinin değiştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu değişiklik ile amaçlanan elbette askeri muhaberatın daha sağlıklı koşullarda yürütülebilmesidir. Aynı tarihlerde Askeri Posta Merkezleri'nin işleyişine dair bir talimatname de yayınlanmıştır¹¹. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte telgraf bölükleri oluşturulmuş ve Başkomutanlık karargâhı içinde bir telsiz istasyonu kurularak, savaş boyunca ordularla irtibat bu telsiz istasyonlarından sağlanmıştır¹². Ayrıca savaş yıllarında güvenlik gerekçesi ile haberleşme alanına müdahale edilerek posta, telgraf ve telefon muhaberatına sınırlama getirilmiştir¹³. Ancak Posta ve Telgraf Nezareti de diğer kurumlar gibi imkansızlıklardan ötürü savaş boyunca zor durumda kalmış, sansür ve eleman sıkıntısı sorunların daha da büyümesine yol açmıştır¹⁴.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile haberleşme ve bilhassa telgraf muhaberatı ile alakalı sıkıntılar farklı bir boyuta taşınmış ve ateşkesin 12. Maddesi uyarınca devlet haberleşmeleri dışındaki tüm haberleşme kanallarına el konulmuştur. “Bu dönemde hükümet sansürü esnetmiş, ancak bu kez İtilaf Devletleri'nin keyfi uygulamaları ortaya çıkmıştır”. İtilaf Devletleri'nin uyguladığı sansür, Osmanlı Hükümetinin bölgesel kısıtlamaları ve daha sonraki süreçte Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerinin

¹⁰ Hasan Babacan, *Mehmed Talat Paşa 1874 – 1921 (Siyasi Hayatı ve İcraatı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 39.

¹¹ *İstiklal Harbi'mizde PTT*, s. 12.

¹² Şchitoğlu, *agt*, s. 8.

¹³ Feyza Kurnaz Şahin, “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Millî Mücadele Döneminde Haberleşme Üzerindeki Denetim ve Sansürü (1920-1922)”, *Millî Mücadele'nin 100. Yılına Armağan Kitabı*, Edt. İ. Alp - N. Çetin, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2019, s. 149.

¹⁴ *İstiklal Harbi'mizde PTT*, s. 21.

Başkomutan Meydan Muharebesi'nden İzmir'in Kurtuluşuna; Telgraf Muhaberatı Üzerine Bir Değerlendirme (30 Ağustos 1922-9 Eylül 1922)

etkili olduğu bölgelerde uygulanan sansür, muhaberat sürecini bir nüfuz mücadelesine dönüştürecektir¹⁵.

Bu şartlar altında 8 Kasım 1918'de İngilizler, İstanbul Okmeydanı'ndaki telsiz- telgraf istasyonunu işgal ettiler. Diğer taraftan mütareke döneminde iktidar değişikliğine bağlı olarak Posta ve Telgraf Teşkilatı'nda da görev değişiklikleri yaşanmış, 12 Nisan 1919'da Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğüne Refik Halit Bey getirilmiştir¹⁶. Refik Halit Bey özellikle Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişinin ardından telgraf muhaberatını engelleme yönündeki talimatname ve icraatlarıyla Mustafa Kemal'in tepkisini çekecektir. Bu dönemde bilhassa Mondros'un imza edilmesinden mayıs ayı ortalarına kadar, merkezi Konya'da teşekkül edilen 12.Kolordu'ya bağlı 23.Fırka Afyonkarahisar'da konuşlanmış ve bu fırkanın asli görevi 12.madde ile belirlenen kısıtlamaları aşarak Anadolu muhaberatını güçlendirmek olmuştur. Özellikle fırka içinde yapılan görevlendirmeler, bahsi geçen birliği askeri haberleşmenin hazır kaynağı haline getirmiştir¹⁷.

Mütareke sürecinde Anadolu işgalinin başlaması elbette bu haksız işgallere karşı Kuvâ-yı Milliye ruhunu ortaya çıkaracak ve yurdun dört bir yanında Türk milleti derhal işgallere karşı tepki göstermeye başlayacaktır. Mustafa Kemal ise cepheden döndükten sonra İstanbul'da geçirdiği zaman boyunca çözüm yolları aramış ancak siyaseten yapılacak bir şey olmadığını ve tek çarenin Anadolu'ya geçmek olduğunu görmüştür.

2. Millî Mücadele'nin İlk Yıllarında Telgraf Muhaberatının Gelişimi

Ulusal bir mücadele tesisi niyetindeki Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919 tarihinde 9.Ordu Müfettişi göreviyle Samsun'a ulaştığında ilk hedefi mücadele ruhunun doğmasını sağlamaktı. Hükümet haberleşmesine dokunulmayacağı ibaresi bir çıkış olarak değerlendirilmeli ve ulusal mücadele fikrinin millete ulaştırılması için

¹⁵ Kurnaz Şahin, *age.*, s. 151.

¹⁶ Demir, *age.*, s. 204.

¹⁷ Turan Akkoyun, "Mondros Ateşkesindeki Haberleşme Engelinin Aşılma Teşebbüsü; 23.Fırka Örneği", *Tarih Okulu Dergisi*, 11/XXXIII, 2018, s. 656-657.

ivedilikle hareket edilmeliydi. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali ile durumun ciddiyeti bir kez daha anlaşılmış, aynı zamanda İzmir Telgrafhanesi de İngilizler tarafından kontrol altına alınmıştır¹⁸. Bu nedenle ilk anda İstanbul ile İzmir arasında irtibat sağlanamamış, ancak işgalin ertesi günü İzmir'den çekilen bir telgraf durumun vahametini ortaya koymuştur. Telgrafta; İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine şehirde katliam yaşandığı, halkın zor durumda olduğu belirtiliyor ve yardım isteniyordu. Yine bu telgrafta açık olan hatlar üzerinden memleketin her tarafına bu haberin iletilmesi zorunluluğu üzerinde durulmaktadır¹⁹.

Bunun üzerine İzmir'in işgali yurdun birçok yerinde telgraflarla protesto edilmiştir. Kısa zamanda iç bölgelere doğru genişleyen işgal telgraf muhaberatını daha da önemli kılmıştır²⁰. İzmir'de hal böyle iken, "Mustafa Kemal, Samsun ve Havza'da bulunduğu dönemde vatansever komutanlarla ve İstanbul Hükümeti ile sürekli telgraf muhaberatı halinde olmuştur. Havza Genelgesi ile işgallere karşı birlik ve beraberliğin korunmasını, mitingler düzenlenmesini ve protesto telgrafları çekilmesini istemiş, Millî Mücadele ruhunun ortaya çıkması için telgraf başında tüm imkânları zorlamıştır". Bu gayretler pek tabii mücadele ve direniş fikrinin canlanmasına katkı sağlamıştır²¹. 29 Mayıs 1919'da Havza'dan 15. Kolordu Komutanlığı'na gönderilen telgraf bu çabanın en belirgin örneklerinden biridir. Mustafa Kemal'in teşkilatlanma çağrısı yaptığı ve işgallerin yurdun her tarafında büyük tehlike oluşturduğunu belirttiği bu talimatnamede özetle; milletin ve vatan topraklarının kurtarılması için gerekli teşkilatlanmanın gizlilik içinde oluşturulması üzerinde durulmaktadır²².

Mustafa Kemal, Havza'ya ulaştıktan sonra hükümet ile haberleşmelerini de telgraf vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. İstanbul Hükümeti'ne gönderilen ilk telgraflarda padişahı teskin etme ve

¹⁸ Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ocak Yayınları Ankara 2000, s. 51.

¹⁹ Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Basımevi, Ankara 1974, s. 189-190.

²⁰ Şehitoğlu, *agt*, s. 16.

²¹ Şehitoğlu, *agt*, s. 19-21.

²² *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, (Yayına Hazırlayan: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 30.

Başkomutan Meydan Muharebesi'nden İzmir'in Kurtuluşuna; Telgraf Muhaberatı Üzerine Bir Değerlendirme (30 Ağustos 1922-9 Eylül 1922)

hükümeti oyalama taktiğinin uygulandığı söylenebilir. Çünkü bu süreçte İstanbul hükümetleri, Mustafa Kemal'in telgraf haberleşmesini önleme çabası içindedir. Hatta protesto telgraflarının infial yaratabileceği düşüncesiyle Posta ve Telgraf Umum Müdürü Refik Halit bir tamim yayınlamış, telgrafları çekenlerin şiddetle cezalandırılacağını bildirmiştir. Mustafa Kemal 20 Haziran 1919'da Amasya'dan gönderdiği telgraf ile bu tamime son derece sert bir tepki vermiş; *Milletin sesini boğarak meşru haklarını istemekten alıkoymaya ve vatanın yok olmasına sebep olmaya yönelik olan bu emri hiçbir namuslu telgraf memurunun yerine getireceğini ümit etmediğini, fakat böyle bir namussuzluğa cüret edecek olanlar olursa derhal divan-ı harbe gönderileceklerini bildirmiştir*²³.

Ulusal direnişin esaslarının ilk defa yazılı bir belge ile ifade edildiği ve düşüncenin eyleme dönüştüğü Amasya Genelgesi de yine bir telgraf ile 21-22 Haziran 1919 akşamı mülki ve askerî erkâna bildirilmiştir.

İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri'nin çeşitli engelleri ile karşılaşan Mustafa Kemal Amasya'nın ardından Erzurum'a ulaştığında ilk olarak telgraf merkezlerini kontrol altına almaya çalışmıştır. Yine Sivas Kongresi devam ederken İstanbul ile haberleşmenin kesilmesi, ulusal direnişin telgraf muhaberatını denetim altına alma çabasının önemli bir örneğidir²⁴. Kongre sonrası İstanbul Hükümeti, Salih Paşa'yı Mustafa Kemal ile görüşmek üzere Amasya'ya göndermiş, Amasya Görüşmeleri olarak bilinen bu toplantıdan meclisin toplanması ve seçimlerin yapılması kararı çıkmıştır. Sürecin Sivas'tan yönetilmesinin bilhassa muhaberat açısından sıkıntılar yaratması, İstanbul'da toplanacak meclise uzaklığı gibi nedenlerle idarenin, ulaşım ve haberleşme yönünden daha uygun bir merkez olan Ankara'dan yürütülmesine karar verilmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşları 27 Aralık 1919'da böylece Ankara'ya ulaşmışlar ve Ankara bu tarihten itibaren Millî Mücadele'nin merkezi haline gelmiştir.

İstanbul'da toplanacak Osmanlı Mebusan Meclisi için hazırlıkları Ankara'dan yürüten Mustafa Kemal, milletvekillerine

²³ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 44.

²⁴ Kurnaz Şahin, age., s. 155.

izlenecek yol hakkında taleplerini iletmiştir. Mecliste başkan seçilmesi, Müdâfaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması ve Misâk-ı Milli kararlarının kabulü yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Ayrıca ulusal direnişin gücünü arttırmak isteyen Mustafa Kemal, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin çecekleri telgraflardan ücret alınmaması konusunda bir genelge yayınlamıştır²⁵. Onun direktifleri doğrultusunda meclis 28 Ocak 1920'de Misâk-ı Milli'yi kabul etmiş ve 17 Şubat 1920'de dünyaya duyurmuştur. Misâk-ı Milli'nin kabulü ile ulusal bağımsızlık bildirgesini kabul etmiş olan Osmanlı Mebusan Meclisi elbette İtilaf Devletleri'nin sert tepkisi ile karşılaşmış ve İstanbul 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmiştir. İstanbul'un işgal edildiği bilgisini telgraf memuru Manastırlı Hamdi Bey'den alan Mustafa Kemal Paşa, kısa zamanda gerekli önemleri alabilmiştir²⁶. Manastırlı Hamdi Bey daha sonra Nutuk'ta da yer almış ve Cumhuriyet Dönemi telgrafçılarına örnek gösterilmiştir. Nutuk'ta Atatürk kendisinden şöyle bahsetmektedir; *“Bu vatansever ve cesur Manastırlı Hamdi Efendi olmasaydı, İstanbul felaketinden haber almak için, kim bilir ne kadar çok beklemek zorunda kalacaktık...Telgraf memuru Hamdi Efendi daha sonra Ankara'ya gelerek karargâhımız telgraf memurluğunu yapmıştır. Kendisine borçlu olduğum teşekkürü burada açıkça ifade etmeyi milli ve vatani görevlerimden sayarım”*²⁷.

Ayrıca İstanbul'un işgalinin ardından Mustafa Kemal, İstanbul'da bulunan yabancı devletlerin temsilcilerine ve ilgili hükümetlere birer protesto telgrafı çektirmiş ve 17 Mart 1920'de yayınladığı telgraflarla da askeri ve sivil makamların İstanbul ile haberleşmeyi kesmesini istemiştir²⁸. Bir yandan Ankara'da meclis açılması hazırlıkları devam ederken bir yandan da haberleşme işlerinin merkezi bir örgüt tarafından düzenlenmesi için çalışmalara başlayan Mustafa Kemal, muamelat müfettişleri Edip Bey ve İsmail Hakkı Bey'i Ankara'ya davet etti. Bu düzenlemenin sonucunda Ankara Telgrafhanesi'nde, Posta ve Telgraf Bürosu adıyla bir yönetim

²⁵ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 184.

²⁶ Nadir Yurtoğlu, “Haberleşme Sektörünün Önemli Bir Teşekkülü: Milli Mücadele Dönemi'nden 1960 Yılına Türkiye'de PTT Teşkilatı (1920-1960)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXXII/93, 2016, s. 57.

²⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Hazırlayan; Zeynep Korkmaz, Ankara 2006, s. 282.

²⁸ Şchitoğlu, *agt*, s. 46.

Başkomutan Meydan Muharebesi'nden İzmir'in Kurtuluşuna; Telgraf Muhaberatı Üzerine Bir Değerlendirme (30 Ağustos 1922-9 Eylül 1922)

merkezi kuruldu²⁹. Böylece haberleşme alanında yapılan yasal düzenlemeler ile sağlıklı bir muhabere yapılması mümkün hale gelmiştir.

3. TBMM'nin Açılışından Büyük Zafer'e Telgraf Muhaberatı (Batı Cephesi)

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisinin açılması ile Temsil Heyeti'nin tüm yetkileri mecliste toplanmıştır. Hükümetin kurulması ile Posta ve Telgraf Bürosu Dâhiliye Vekâletine bağlanmış, Milletvekili Sırrı Bey, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'ne atanmıştır³⁰. Meclisi bahçesinde bir çadır içinde *Büyük Millet Meclisi Hükümeti Posta ve Telgraf Merkezi* adıyla bir posta ve telgraf merkezi açılmış ve çekilen telgraflar kaydedilmiştir³¹.

Birinci Meclis döneminde Telgraf Teşkilatı da pek çok alanda olduğu gibi imkansızlıklar ile mücadele etmiş ve zor şartlar altında muhaberatı sürdürmeye çalışmıştır. Sırrı Bey'in ardından, Dahiliye Vekili Refet Bey, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü görevini üzerine almıştır³². Ardından 11 Aralık 1920'de telgrafçılık konusunda son derece donanımlı olan ve Darüşşafaka Posta-Telgraf bölümünde eğitim almış olan Sabri Bey genel müdürlük görevine getirilmiştir. Sabri Bey tarafından uygulanan usuller muhaberatın daha işlevsel hale gelmesini sağlamıştır. Görevindeki disiplini ile bilinen Sabri Bey, asaleten atandığı gün bir tamim ile genel çalışma esaslarını duyurmuştur. Bu tamimde özetle; Ülkenin içinde bulunduğu şartların göz önünde bulundurulması, tasarruflu davranılması, israftan kaçınarak mevcut imkanlar ile faaliyetlerin sürdürülmesi üzerinde durulmuştur³³.

Meclisin açılışının ardından muhaberat konusundaki ilk karar 6 Mayıs 1920'de İstanbul ile haberleşmenin kesilmesi konusunda

²⁹ Asaf Tanrıku, *Türkiye Posta ve Telgraf ve Telefon Tarihi Teşkilat ve Mevzuatı II*, Ankara 1968, s. 672.

³⁰ Yurtoğlu, agm., s. 51.

³¹ *İstiklal Harbi'mizde PTT*, s. 229.

³² Demir, *age.*, s. 221.

³³ Seyfi Yıldırım, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Bürokrat ve Siyasetçi: Mehmet Sabri Toprak (1878-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXIV/71, Temmuz 2008, s. 519.

alınmıştır³⁴. Milletvekillerinin haberleşmesinin sansür edilmesi hakkında çıkarılan 4 Haziran 1920 tarih ve 19 Sayılı Sansür Hakkındaki Karar da haberleşme alanındaki ikinci yasal düzenlemedir³⁵. 14 Haziran 1920 tarihli kararname ile telgraf hatlarının meşgul edilmesinin önüne geçilmiş, 16 Ağustos 1920 tarihli Sansür Talimatnamesi ile özel ve ticari hususlar için sansür kaldırılmıştır. Yine Eylül 1920’de Telgraf ve Telefon Muhaberatı Hakkındaki Kararname ile de telgraf hatlarının gereksiz meşgul edilmemesi hususunda önlemler alınmıştır³⁶.

Büyük Millet Meclisi Batı Cephesi’nde savaşların devam ettiği dönemde haberleşme adına önlemler almaya devam etmiş, 3 Şubat 1921 tarihinde 89 Sayılı Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi Bütçesine Zamaim İcrasına Dair Kanunu kabul etmiş, bu kanunla Posta Telgraf ve Telefon Müdüriyet-i Umumiyesinin 1920 senesi bütçesine eşya için 35 bin lira, kırtasiye için 10 bin lira olmak üzere toplam 45 bin lira ek ödeme aktarılmıştır³⁷.

23 Şubat 1921 ve 100 Sayılı Posta ve Telgraf Memurlarının Maaşları Hakkında Karar ile de çalışanların asgari maaşının 800 kuruş olmasına karar verilmiştir³⁸. Ayrıca 28 Şubat 1921 tarih ve 103 Sayılı 1336 Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu ile 63.018.354 lira olarak belirlenen toplam bütçenin 1.427.898 lirası Posta Telgraf Umum Müdürlüğü’ne tahsis edilmiştir³⁹. Bu dönemde birçok bakanlığa ayrılan bütçe Posta Telgraf Umum Müdürlüğü’ne ayrılan bütçeden düşüktür. 24 Mart 1921 tarihli Telgraf Muhaberatının Mühim ve Müstacel Mevadda Hasrı ve Kısa Yazılması Hakkındaki Kararname ile önemli haberleşmelerin dışındaki muhaberenin posta ile yapılması istenmiştir⁴⁰.

İlaveten 24 Aralık 1921 tarihli oturumda Anadolu’da bir telsiz istasyonu kurulması için gerekli bütçenin ayrılması gerekliliği ile,

³⁴ *İstiklal Harbi’imizde PTT*, a.g.e., s. 238.

³⁵ *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem: 1, C 1, 04.06.1336, s. 415. Yurtoğlu, agm., s. 51.

³⁶ Yurtoğlu, agm., s. 52.

³⁷ *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem: 1, C 1, 03.02.1337, s. 95. *Resmî Gazete*, S No: 5, 7 Mart 1337.

³⁸ *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem: 1, C 1, 21.02.1337, s. 436

³⁹ *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem: 1, C 1, 28.02.1337, s. 111; *Resmî Gazete*, S No: 12, 25 Nisan 1337.

⁴⁰ *İstiklal Harbi’imizde PTT*, a.g.e., s. 444-446.

Başkomutan Meydan Muharebesi'nden İzmir'in Kurtuluşuna; Telgraf Muhaberatı Üzerine Bir Değerlendirme (30 Ağustos 1922-9 Eylül 1922)

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti'nin yıllık bütçesine 50 bin lira ilave edilmesi gündeme gelmiştir. Neticede kabul edilen kanunla Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü bütçesi arttırılarak 100 bin lira olarak belirlenmiştir⁴¹. Ayrıca 1922 yılı başlarında Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü bütçesine 40 bin lira daha ilave edilmiştir. Bu ilave ordumuzun Sakarya önlerine çekilmiş olması ve Yunan işgaline maruz kalan bölgelerdeki telgraf istasyonlarının tahrip edilmesinden dolayı yeni hatlar kurulması gerekçesi ile yapılmıştır⁴². Kurulan yeni hatlar ile İstanbul'daki Gizli Telgraf Merkezi ve Ankara arasında sağlanan irtibat Millî Mücadele'nin gidişatı açısından son derece önemlidir.

Çalışma kapsamında özellikle ele alınan Batı Cephesi'nde muhaberata dair gelişmeler elbette Kuvâ-yı Milliye ile Yunan ordusu arasındaki ilk temaslarla birlikte başlamıştır. Mustafa Kemal Anadolu'dan çektiği telgraflarla Batı Cephesi'nde mitingler ve kongreler yapılmasını teşvik etmiş, Yunan ilerleyişine karşı milis güçlerin örgütlenmesini sağlamıştır. Yukarıda bahsi geçen bütçe ve teknik hususlarla alakalı kanunlardan başka, Düzenli Ordu'nun oluşturulmasını müteakip I. İnönü Savaşı'nda haberleşme için iç muhabere ağı kurulmuş, haberleşme PTT tarafından çekilen telgraf hatları ile sağlanmıştır. Ayrıca savaş alanındaki haberleşme sahra telefonlarıyla da gerçekleştirilmiştir⁴³. İhtiyaç doğrultusunda telgraf hatlarına telefon bağlanmış, haberleşme ağında atlı subaylar da görev almıştır. Diğer taraftan savaş öncesinde Felah Grubu, Karadeniz kıyılarındaki iskele ve limanlara; çok sayıda muhaberat malzemesi de göndermiştir⁴⁴.

II. İnönü Savaşı'ndan sonra ise Bozöyük'te bir muhabere merkezi kurulmuş ve telgraf memurları görevlendirilmiştir. İnönü Savaşları muhaberatın koordinasyon içinde gerçekleşmesinin ne denli

⁴¹ *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem: 1, C 1, 24.12.1337, s. 203; *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.1, Toplantı: 2, C.15, 133. İçtima, 24.12.1337, s. 221-228.

⁴² *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.1, Toplantı: 2, C.16, 149. İçtima, 23.01.1338, s. 122-123.

⁴³ *Türk İstiklal Harbi, VII. Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975, s. 249-250.

⁴⁴ *İstiklal Harbi'mizde PTT*, s. 281.

önemli olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir. Bu nedenle, *muhaberesiz muharebe olmaz* sözü askeri bir deyim haline gelmiştir⁴⁵. İnönü Savaşları'nın ardından Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nin kaybedilmesiyle 25 Temmuz 1921 akşamı Türk kuvvetlerinin büyük kısmı stratejik bir hamle ile Sakarya'nın doğusuna çekilmiş ve böylece Yunan ileri harekâtı durdurulmuştur. Bu geri çekilme kararı Büyük Millet Meclisi'nde tartışmalara neden olmuş ve tartışmalar sonucunda 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal'e TBMM tarafından Başkomutanlık yetkisi verilmiş, derhal seferberlik ilan edilerek, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için Tekalif-i Milliye Emirleri yayınlanmıştır. Kütahya-Eskişehir yenilgisinden sonra yaşanan çekilme sürecinde ise Hüsameddin Bey milli teşkilatlar ile irtibatı sağlamakla görevlendirilmiş ve muhabere malzemesi teminini sağlamıştır⁴⁶. Sakarya Savaşı süresince 611 adet telefon, 37 adet telefon baş mikrofONU, 19 adet çeşitli santral, 5 sandık telefon parçaları, 97.000 metre sahra kablosu ve 6 adet telsiz telgraf baş telefonunun cepheye gönderildiği anlaşılmaktadır⁴⁷.

Afyonkarahisar ve Eskişehir telgrafhanelerinin işgale uğraması ile, Milli Hareketin kontrolünde olan Antalya hattının Konya'ya bağlanması kararlaştırılmış ve bu hat Sakarya Savaşı'na kadar Ankara'ya yöneltilmiştir. Ayrıca Ankara-Haymana arasına ilave olarak bir telgraf hattı çekilmiştir⁴⁸. Sakarya Meydan Muharebesi esnasında önlem olarak Posta ve Telgraf İdaresi de merkez dairelerini Kayseri'ye göndermiştir.

Nihayetinde Yunan ordusu 23 Temmuz 1921'de, Kral Konstantin'in "Ankara'ya" emriyle tüm güçleri ile Türk mevzilerine saldırmış, 100 kilometrelik bir cephe üzerinde bir ölüm kalım mücadelesi başlamıştır. Bu bağlamda 23 Ağustos ve 13 Eylül tarihleri arasında devam eden ve zaferle neticelenen Sakarya Meydan Savaşı yaşanmıştır⁴⁹. Sakarya Zaferi'nden sonra Türk ordusu düşmanı Eskişehir-Afyon hattına kadar takip edebilmiştir. Zaman kaybetmeden

⁴⁵ *İstiklal Harbimizde PTT*, s. 286.

⁴⁶ *İstiklal Harbimizde PTT*, s. 288.

⁴⁷ *Türk İstiklal Harbi, VII. Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, s. 344-346.

⁴⁸ Tanrıkut, *age.*, s. 677.

⁴⁹ Durmuş Yalçın - Yaşar Akbıyık - Dursun Ali Akbulut vd, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s. 292-293.

Başkomutan Meydan Muharebesi'nden İzmir'in Kurtuluşuna; Telgraf Muhaberatı Üzerine Bir Değerlendirme (30 Ağustos 1922-9 Eylül 1922)

taarruza geçmek isteyen TBMM bir yandan siyaseten çözüm yolları ararken bir yandan da taarruz hazırlıklarına başlamıştır. Takip hareketinin istenilen sonucu vermemesi kış bastırmadan yeni bir taarruz planı yapılmasını gündeme getirmiştir⁵⁰. “SAD Harekât Planı” bu şekilde ortaya çıkmış, ancak ordunun Yunan ordusuna kesin bir darbe vurmak için henüz taarruza tam manasıyla hazır olmadığı anlaşılmıştır. Ardından daha ziyade savunma planı olarak değerlendirilebileceğimiz “Kaf Harekât Planı” hazırlanmıştır⁵¹. Bu planlar aynı zamanda Büyük Taarruz'un da temel harekât noktalarını oluşturmaktadır.

Bu dönemde taarruz hazırlıkları muhaberat alanında da sürmektedir. 18 Şubat 1922 tarihinde, Millî Savunma Bakanlığı'na, Harbiye Dairesi tarafından verilen rapora göre; *son yıl içinde toplam 9 adet sabit ve gezer telsiz telgraf kurulmuştur. 1500 telefon, 90 santral, 35 numarator, 30 telgraf makinesi, 46 muvazaf muhabere sandığı, 3000 km kablo, 30 pırıldak, 2100 kazma, 26000 kürek, usta edevati, yedek edevat verilmiş yeter derecede muhabereci yetiştirilmek üzere okul mahiyetinde bir telgraf depo taburu teşkil edilmiştir*⁵².” Büyük Taarruz hazırlıkları çerçevesinde öncelikle haberleşme ağının tamamlanmadığı geçiş bölgelerinde Batı Cephesi Karargâhı ile iletişimin aksamaması için son derece hızlı bir ilerleme sağlanması ve ileri yürüyüş esnasında muhabere şebekesinin eksiklerinin tamamlanması, hatların kurulması için malzeme açığının kapatılması önemsenmiştir. Bu bağlamda Büyük Taarruz öncesi İstanbul ve civarındaki bölgelerden, Anadolu'ya çok sayıda muhabere malzemesi gönderilmiştir⁵³.

Büyük Taarruz hazırlıkları tamamlandığında Türk ordusunun tüm birliklerinde birer muhabere bölüğü ve telsiz istasyonu vardı. Ayrıca her piyade tümeninde birer muhabere bölüğü ile bir telsiz

⁵⁰ Ahmet Altıntaş, *Millî Mücadele'de Afyonkarahisar (1919-1922)*, Afyonkarahisar Valiliği Yayınları, Afyonkarahisar 2011, s. 192.

⁵¹ Altıntaş, *age.*, s.218.

⁵² *Türk İstiklal Harbi, VII. Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, s. 376-378.

⁵³ *Türk İstiklal Harbi, VII. Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, s. 399-403.

istasyonu ve alaylarda bir muhabere takımı mevcuttu⁵⁴. Ağustos 1922'de, Telsiz Telgraf Bölüğü tabur haline getirilmiş ve telsiz sayısı arttırılmıştır⁵⁵.

Her alanda taarruz hazırlıklarının tamamlanmasının ardından 26 Ağustos 1922'de geç saatlerde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, beraberindeki paşalarla birlikte Şuhut'tan Çakırözü Köyü istikametiyle Kocatepe'ye ulaşmış, sabah 05.00'te Türk topçusunun ateşiyle Büyük Taarruz başlamıştır⁵⁶. Topçu ateşini piyadenin taarruzu takip etmiş ve 26/27 Ağustos günlerinde, düşmanın Afyonkarahisar'ın güneyinde ve doğusunda müstahkem cepheleri düşürülmüş, düşman ordusu kuşatma altına alınmıştır. 28 Ağustos 1922 günü Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya gönderdiği telgrafta; düşman ordularının Afyonkarahisar'ın batı ve kuzeybatı yönlerinde dağılık olarak geri çekildiğini, düşmanın toparlanmasına imkân bırakılmayacağını ve askerinin azimle mücadele ettiğini yazmaktadır. O geceyi Afyonkarahisar'da geçiren Başkomutan, halkın kurtuluş şenlikleri yaptığı bilgisini de Bakanlar Kurulu ile paylaşmıştır⁵⁷. Bu noktadan sonra mücadelenin ikinci aşaması 30 Ağustos 1922 tarihinde gerçekleşen Başkomutan Meydan Muharebesi olacaktır.

4. Başkomutan Meydan Muharebesi ve Son Telgraflar (30 Ağustos-9 Eylül 1922)

Yunan kuvvetleri, 29 Ağustos tarihinde gerçekleşen muharebelerde Dumlupınar bölgesine çekilmiş ve ordunun beş tümeni de ilerleyemeyecek duruma gelmişti. Yunan ordusu için tek kurtuluş noktası Murat Dağı'nın kuzeyindeki Kızıltaş Deresi idi⁵⁸. Ancak bu derenin de karşısında Türk süvarileri bulunmakta ve coğrafi engeller de göz önüne alındığında ordu çember içinde kalmaktaydı. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa 30 Ağustos 1922 sabahı ordulara taarruz emri vermiş ve aynı gün Meydan Muharebesi yaşanmıştır⁵⁹. Yunan birliklerinin başında 1. Kolordu Komutanı Trikupis ve 2. Kolordu Komutanı Diyanis, Türk ordusunun başında ise bizzat

⁵⁴ Şchitoğlu, *agt*, s. 101.

⁵⁵ *İstiklal Harbi'mizde PTT*, s. 319.

⁵⁶ Altıntaş, *age.*, s.322.

⁵⁷ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, s. 477-478.

⁵⁸ Altıntaş, *age.*, s. 359.

⁵⁹ Altıntaş, *age.*, s. 364.

Başkomutan Meydan Muharebesi'nden İzmir'in Kurtuluşuna; Telgraf Muhaberatı Üzerine Bir Değerlendirme (30 Ağustos 1922-9 Eylül 1922)

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa savaşı sevk ve idare etmekteydi⁶⁰. Kısa zamanda ateş altında kalan Yunan ordusu panik halinde dört bir yana kaçmaya başlamış, yardıma gelen tümenleri bile durumu fark edip yön değiştirmişlerdir.

Yunanlıların beş tümeni yok edilmiş, üç tümeni de İzmir yönünde dağınık bir şekilde kaçmaya başlamıştır⁶¹. Hezimete uğrayarak çekilen Yunan ordusu geçtiği yerleri yakıp yıkıyor, demiryollarına ve telgraf hatlarına zarar veriyordu. Bu şartlar altında Yunan kuvvetleri büyük ölçüde imha edilmiş ve Yunan ordusunun komutanı General Trikupis de dâhil olmak üzere birçok esir alınmıştır. 31 Ağustos'ta Yunanların Eskişehir'deki kuvvetlerinin Kocaeli ve Trakya'daki kuvvetleriyle birleşmelerine fırsat vermemek için 1. ve 2. Ordulara, düşmanı İzmir'e kadar takip etmeleri emredilmiştir. İşte bu aşamadan itibaren 18 Eylül 1922'ye kadar devam edecek olan *takip harekâtı* başlayacaktır. Çalışmanın sınırları içinde bu takip sürecinin ilk on gününde yaşanan telgraf muhaberatı aydınlatılmaya çalışılacaktır. Elbette telgraf muhaberatı savaş süresince gizlilik içinde gerçekleştirilmiş ve Bakanlar Kurulu ile yapılan yazışmalar şifreli yürütülürken, başında mutlaka “neşrolunmayacaktır” ifadesi yer almıştır.

Dağılan düşman ordusunun takibi ile ilgili ilk emir Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Eylül 1922 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı'na göndermiş olduğu beyannamedir. Bu emrin Batı Cephesi'ndeki tüm birliklere genelge edilmesi ve erlere de subaylar tarafından okunması istenmiştir. Bu tarihi emirde düşmanın takip edilerek yurttan atılması istenmiş ve son cümlesi bir parola haline gelen beyanname şu şekilde neşrolunmuştur;

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları Afyonkarahisar, Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi'nde zalim ve mağrur bir ordunun anasırı asliyesini inanılmayacak kadar az bir zamanda imha ettiniz. Büyük ve necip milletimizin fedakârlıklarına lâıyk olduğunuzu ispat ediyorsunuz. Sahibimiz olan büyük Türk milleti istikbalinden emin olmaya haklıdır. Muharebe meydanındaki maharet ve fedakârlıklarınızı

⁶⁰ Uğur Üçüncü, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, Altınpost Yayınları, Ankara 2012, s. 92.

⁶¹ Üçüncü, *age.*, s. 94.

Gülden YÜREKTÜRK

yakından müşahede ve takip ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdiratına delâlet etmek vazifemi mütevaliyen ve mütemadiyen ifa edeceğim. Başkumandanlığa teklifatta bulunulmasını Cephe kumandanlığına emrettim. Bütün arkadaşlarımın Anadolu’da daha başka meydan muharebeleri verileceğini nazarı dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin kuva-yı akliyesini ve menabii celâdet ve hamiyetini müsabaka ile ibzale devam eylemesini talep ederim. Ordular; İlk hedefiniz Akdeniz’dir, İleri!⁶²”

Mustafa Kemal Paşa aynı gün Türk Milleti’ne hitaben “*Büyük Asil Türk Milleti*” seslenişiyle başladığı telgrafında; 26 Ağustos’ta başlayan Türk taarruzunun Afyonkarahisar, Altıntaş ve Dumlupınar arasında bir meydan savaşı şeklinde beş gün devam ettiğini, acımasız düşman ordusunun kesin olarak yok edildiğini, üç buçuk yıllık çabanın sonuçlarının nihayet alındığını ifade etmiştir⁶³. Türk ordusuna ve Türk Milleti’ne bu seslenişin ardından yine 1 Eylül 1922’de Mustafa Kemal bu defa Bakanlar Kurulu Başkanlığı’na gönderdiği şifreli telgrafta savaşın gidişatı ile bilgiler vermektedir. Buna göre; “Kütahya’nın Türk kuvvetlerinin kontrolüne girdiğini, düşmanın Hacı Azizoglu Köyü’nün Viren hattı kuzeyindeki ormanlara kaçtığını, düşmandan geriye çok miktarda malzeme ve eşya kaldığını ve Çivril’in de kontrol altına alındığını bildirmektedir⁶⁴. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa, Ankara’ya Uşak ve Eskişehir’e yaklaşıldığı bilgisini vermekte, kuzeye yön değiştiren düşman tümeninin Kütahya çevresinde birliklerimiz tarafından taarruza uğradığı ve düşmanın Gediz yönünde atıldığını yazmaktaydı. Bu taarruzun ardından çok sayıda rütbeli subayın esir alındığı, General Trikupis’in ise kayıp olduğu anlaşılmıştır⁶⁵.

Diğer taraftan Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 1 Eylül tarihli harp raporunda I. ve II. Ordu Komutanlıklarına hitaben takip harekâtı esnasında, Yunan ordusunun savunma hatlarının Burhaniye, Kırkağaç, Salihli ve Alaşehir’in batısı, Nazilli’nin kuzeyi ve Tire’nin güneyi ile Selçuk, ya da Foça, Menemen, Manisa, Nif Çayı, Torbalı ve Selçuk

⁶² Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 478-479.

⁶³ Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 479.

⁶⁴ Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 480.

⁶⁵ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.0.0/54.355.11, s. 15.

Başkomutan Meydan Muharebesi'nden İzmir'in Kurtuluşuna; Telgraf Muhaberatı Üzerine Bir Değerlendirme (30 Ağustos 1922-9 Eylül 1922)

hattı üzerinde şekillenebileceği hususunda orduları uyarılmış ve keşif hareketleri yapılmasını istemiştir⁶⁶. Aynı tarihte I. Ordu Komutanı Nurettin Paşa, çekilen düşman ordusunun hangi hat üzerinde çekildiğinin henüz tespit edilemediğini, keşif hareketlerinin devam ettiğini ancak düşmanın geçtiği yerleri yakıp yıktığını belirtmektedir⁶⁷. Ayrıca Paşa, 1. Kolordu'nun Uşak istikametinde düşmanı takibe devam etmesi, 2. Kolordu'nun Karakuyu-Göbek hattına doğru ilerlemesi ve iki kolordunun akşam saatlerinde Uşak'a ulaşması emrini vermiştir⁶⁸.

2 Eylül 1922'de Mustafa Kemal birliklerin Eskişehir'e girdiğini, Uşak yönünde kovalanan düşman kuvvetlerinin yeniden bir savaşa zorlandığını ve Uşak'ın kontrol altına alındığını, yenilen düşman kuvvetlerinin Alaşehir yönünde takibine devam edildiğini Ankara'ya iletmiştir. Mustafa Kemal Rauf Bey'e hitaben gönderdiği şifre de 3 Eylül günü Uşak'ta olacağını da bildirmiştir⁶⁹. Başkomutan takip edilen düşmanın İzmir yönüne ilerlediğini, İzmir civarında yeniden meydan savaşı verme ihtimalinin bulunduğunu da aynı gün Bakanlar Kurulu'na bildirmiştir⁷⁰.

3 Eylül 1922'de Mustafa Kemal, Rauf Bey'e gönderdiği başka bir telgrafta General Trikupis ve diğer komutanların teslim olduklarını bildirmekteydi. Zaten birkaç gün önce Trikupis'in yaveri komutanının kayıp olduğunu, ölmüş ya da esir düşmüş olabileceğini anlatmaktaydı. Düşman tümenlerinden arda kalan 4000 kişilik bir grup başlarında komutanları olduğu halde Uşak civarında teslim olmuşlardı. Teslim olanlar arasında, 1. Kolordu Kumandanı General Trikupis, Kurmay Başkanı Albay Merentis, 2. Kolordu Kumandanı General Diyenis, Kurmay Başkanı Albay Vasilokopulis, Kolordu ve Levazım başkanı Albay Petrididis ve Onüçüncü Tümen Kumandanı Albay Kalyalis bulunmaktadır⁷¹. Ayrıca Mustafa Kemal generallerle görüşmüş, son

⁶⁶ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi* "Harp Raporları", Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 279.

⁶⁷ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi* "Harp Raporları", s. 269.

⁶⁸ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi* "Harp Raporları", s. 259.

⁶⁹ BCA, 030.10.0.0/54.355.11, s. 12.

⁷⁰ BCA, 030.10.0.0/54.355.11, s. 13.

⁷¹ BCA, 030.10.0.0/54.355.11, s. 10-11.

derece iyi muamele ederek, sağlık durumlarını ailelerine bildirmelerine izin vermişti.

4 Eylül 1922 tarihli telgraf ise Ankara'ya; düşmanın esas kuvvetlerinin yok edildiğini, üç yüz subay ve on bin dolayında erin esir edildiğini ve Bursa yönüne çekilen düşmanın İnönü yakınlarında bir savaşa daha zorlanarak yenilgiye uğratıldığını bildirmektedir. Ayrıca Gediz'deki bağımsız bir düşman tümeninin de perişan biçimde Emet dağlarına atıldığı, takibin devamıyla Alaşehir'e yaklaşıldığını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa telgrafını Eşme'de bulunacağı bilgisini vererek tamamlamıřtır⁷².

5 Eylül 1922'de yine Bakanlar Kurulu'na iletilen bilgilere göre, kuzeyde Kocaeli bölgesinde düşmana taarruz edildiği, Bursa yönünde takibin devam ettiği, Kula ve Alaşehir'in alındığı ve İzmir yönünde ilerleyişin devam ettiği anlařılmaktadır⁷³. Aynı gün I. Ordu Komutanı Nurettin Paşa, İsmet Paşa'ya ilettiği raporunda, perişan bir Şekilde batıya atılan düşmanın Salihli istikametine çekildiğini, Alaşehir'in kontrol altına alındığını ve süvari kolordusunun Salihli civarında olduğunu ve Menderes Müfrezesi'nin Nazilli-demiş istikametine harekate başladığını bildirmektedir⁷⁴. 6 Eylül 1922'de I. Ordu Komutanı Nurettin Paşa, Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği telgrafa *Allah'ın yardımıyla, İzmir'e girdiğimizde* ifadesi ile başlamakta ve İzmir'e girdikten sonra Şehirde asayişin sağlanması için alınacak tedbirlerden bahsetmekte, İzmir hakkında raporlar, haritalar ve krokiler var ise paylaşılmasını talep etmekteydi⁷⁵.

Ertesi gün Alaşehir'e hareket eden Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'e gönderdiği 7 Eylül 1922 tarihli telgrafta, Yunan ordusunun kuzeyde Gemlik-Pazarköy hattında direnmekte olduğunu, takibin devam ettiğini ve bir gün önceki kısa çarpışmanın ardından düşmanın Manisa-Turgutlu istikametinde batıya atıldığını yazmaktaydı⁷⁶. İsmet Paşa aynı gün Salihli'de kaleme aldığı cephe emrinde 5. Kolordu'nun

⁷² BCA, 030.10.0.0/54.355.11, s. 9.

⁷³ BCA, 030.10.0.0/54.355.11, s. 8.

⁷⁴ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, "Büyük Taarruz'da Takip Harekti", Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 6-7.

⁷⁵ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, "Büyük Taarruz'da Takip Harekti", s. 27-28.

⁷⁶ BCA, 030.10.0.0/54.355.11, s.6. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, "Büyük Taarruz'da Takip Harekti", s. 40.

Başkomutan Meydan Muharebesi'nden İzmir'in Kurtuluşuna; Telgraf Muhaberatı Üzerine Bir Değerlendirme (30 Ağustos 1922-9 Eylül 1922)

Manisa'nın kuzeydoğusunda ilerlediği ve bu kolordunun İzmir'e devam etme kararlılığında olup, düşmanın İzmir'de direnmesi halinde muharebe meydanında sağ kanattaki yerini alacağını belirtmektedir⁷⁷.

Turgutlu üzerinden İzmir'e hareket edildiğine dair 8 Eylül 1922 tarihli telgrafta ise Mustafa Kemal, 26 Ağustos'tan o güne değin takip harekâtında üç yüz kilometre yol alındığını, süvari kolordusunun Manisa üzerinden, Üçüncü Süvari Tümeni'nin ise Torbalı üzerinden İzmir'e doğru ilerlediğini, Bursa'nın doğusunda taarruzun devam ettiğini ve Simav, Demirci, Gördes, Sındırgı'nın düşmandan temizlendiğini bildirmekteydi⁷⁸. Bütün bu yazışma ve takip harekâtı içinde; 3 Eylül'de Emet, Tavşanlı, Eşme, Sındırgı ve Bigadiç, 4 Eylül'de Bozüyük, Söğüt, Demirci, Kula, Sarıgöl, Buldan, 5 Eylül'de Nazilli, Simav, Salihli, Ödemiş, Alaşehir, Gördes ve Pazaryeri, 6 Eylül'de Balıkesir, 7 Eylül'de Aydın, 8 Eylül'de Manisa ordularımız tarafından geri alınmıştır⁷⁹.

Yunanlılar 8 Eylül tarihinden itibaren İzmir'i boşaltmaya başlamış ve Yunan Hükümeti şehrin kontrolünü İtilaf Devletleri'nin konsoloslarına teslim etmişti⁸⁰. Mustafa Kemal, doğrudan kendisine gönderilen telgraf ile konsolosların şehri teslim etmek için görüşme talep ettiklerini ancak 9 Eylül 1922 günü görüşme planlanmasına rağmen konsolosluktan gelen olmadığını Nutuk'ta belirtmektedir⁸¹.

Nihayet 9 Eylül 1922 sabahı 1., 2. ve 14. Süvari Tümenleri İzmir'e ulaştı. 2. Süvari Tümeni kumandanlarından Yüzbaşı Şerafettin Bey'e öncü bir müfrezeyle komuta etme yetkisi verilmiş, Yüzbaşı kuvvetleriyle birlikte Sabuncubeli'nden inerek önce Bornova'ya ardından Halkapınar üzerinden İzmir'e girmiştir⁸². Yüzbaşı Şerafettin Bey şehirde yaşanan çatışmalarda yaralanmış, o vaziyette Konak Meydanı'na ulaşarak Türk Bayrağı'nı yeniden Hükümet Konağı'na çekmeyi başarmıştır⁸³. Şehrin önemli noktalarında da birer birer Türk

⁷⁷ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, "Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı", s. 50.

⁷⁸ BCA, 030.10.0.0/54.355.11, s. 3.

⁷⁹ Altıntaş, *age.*, s. 373-374.

⁸⁰ Üçüncü, *age.*, s. 130.

⁸¹ Atatürk, *Nutuk*, s. 459.

⁸² Kemal Arı, "Yüzbaşı Şerafettin Bey ve Buhara'dan Gelen Kılıç", *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*, 26-28 Eylül 2012, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 315.

⁸³ Arı, *agm.*, s. 320.

bayrakları dalgalanmaya başlamıştır. Bu esnada şehre ilk giren süvari kumandanlarından Mümtaz Bey, *Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine* hitabıyla çektiği telgraf ile İzmir'in kurtuluşunu Mustafa Kemal Paşa'ya müjdeleyerek şöyle demektedir; “*Muzaffer Millî ordumuzun yılmaz süvarileri bizler düşmanın İzmir önündeki son mukavemetini kırarak 9.9.38 saat on buçukta şehre vasıl olduk. Halkın gözyaşlarıyla derin hürmetlerini iblağ ile bahtiyarım*⁸⁴.”

Mustafa Kemal Paşa aynı gün Türk ordusunun İzmir'e girişi ve şehrin kurtuluşu haberini Ankara'ya Bakanlar Kurulu'na bildirmektedir. Zaferi haber veren bu telgrafta; “*Birliklerimiz, İzmir'in doğu surlarında düşmanın son direnişinin kırdıktan sonra bugün, yenilmiş düşmanla beraber İzmir'imize zafer kazanmış olarak girdi. Vapurlara bınmeleri engellenen düşman subayları ve erleri teslim olmaktadır. Ben yarın öğleden itibaren İzmir'de bulunacağım*⁸⁵.” denilmektedir. Diğer taraftan I. Ordu Komutanı Nurettin Paşa da Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği telgraf ile Kadifekale'ye Türk sancağı çekildiğini ve düşmanın dağıldığını müjdelemektedir⁸⁶. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, 9 Eylül'de ordulara teşekkür mahiyetinde bir beyanname daha yayınlamıştır⁸⁷.

Böylece üç buçuk yıllık esaret sona ermiş, 15 Mayıs 1919'da başlayan Yunan işgali ile Millî Mücadele ateşini yakan İzmir, kurtuluşu ile zaferin simgesi olmuştur. 9 Eylül günü gelişmeleri Belkahve'den takip eden Mustafa Kemal Paşa; ertesi gün, 10 Eylül 1922'de karargâhı ile İzmir'e girmiş, burada Fahrettin Paşa ile bir araya gelerek Hükümet Konağına geçmiştir.

SONUÇ

Çalışmanın amacını, Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlandığı günlerde yaşanan takip harekâtını telgraf muhaberatı üzerinden ortaya koymak olarak tanımlamıştık. Telgraf muhaberatının Osmanlı Devleti'ndeki gelişimi modernleşme sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmekte, özellikle propaganda aracı haline gelmesi II.

⁸⁴ BCA, 030.10.0.0/54.355.11, s. 4. Ayrıca bkz. Sadık Sarısamam - Uğur Üçüncü, “Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz”, *Tarih Okulu Dergisi*, 9/XXV, Mart 2016, s. 295.

⁸⁵ BCA, 030.10.0.0/54.355.11, s.2.

⁸⁶ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, “Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı”, s.82.

⁸⁷ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, s. 485.

Başkomutan Meydan Muharebesi'nden İzmir'in Kurtuluşuna; Telgraf Muhaberatı Üzerine Bir Değerlendirme (30 Ağustos 1922-9 Eylül 1922)

Meşrutiyet'in ilanı sürecinde karşımıza çıkmaktadır. Kuşkusuz Millî Mücadele'nin ilk dönemlerinde ve bilhassa genelgeler-kongreler döneminde telgraf muhaberatının ulusal güçlerin elinde olması son derece önemliydi. Ayrıca telgraf hatlarının kontrol altında tutulmasının bu dönemde ulusal bilincin güçlenmesine katkı sağladığı da açıktır. TBMM'nin açılışı ile Posta ve Telgraf Teşkilatı'nın idari yapılanmasında da dönüşüm gerçekleşmiş, bu dönemde muhaberathususunda çok sayıda düzenleme yapılmış, kanunlar çıkarılmıştır. Telgraf muhaberath Osmanlı'dan Millî Mücadele'ye her dönemde son derece önem arzemiş ve sadece bir haberleşme aracı değil propaganda aracı olarak da değerlendirilmiştir. Millî Mücadele döneminde Anadolu'nun kontrol altında tutulması ve ulusal bilincin canlandırılması yine telgraf muhaberath ile gerçekleşmiştir. Dönemin en yaygın haberleşme aracı telgraf olduğundan, telgraf muhaberathı ele geçirmek için verilen mücadele ulusal direnişin de bir parçası haline gelmiştir.

Çalışmanın kapsamı dahilinde bilhassa Batı Cephesi'ndeki gelişmeleri muhaberath ekseninde ele almaya çalıştığımızdan siyasi ve askeri gelişmelerin ayrıntısına harp tarihi açısından fazlaca değinilmemiştir. Batı Cephesi savaşları sırasında telgraf muhaberathının geliştirilmesi, güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılmasına dair çalışmalar yapılmış ve askeri zaferin kazanılmasında bu süreç etkili olmuştur. Büyük Taarruz'un ve Başkomutan Meydan Savaşı'nın kazanılmasıyla Yunan ordusu büyük ölçüde imha edilmiş, hızla geri çekilmeye başlamıştır. Geri çekiliş esnasında geçtikleri köyleri ve şehirleri yakıp yıkan Yunan ordusunun kalıntıları, telgraf istasyonlarını da tahrip etmeye başlamıştır. İşte bu zor şartlar altında 26 Ağustos'tan 9 Eylül'e bizzat ordusunun başında olan Mustafa Kemal Paşa harp ve muhaberathı bir arada yönetmiştir. Şüphesiz Başkomutan'ın cephede ordularının başında bulunması muhaberath süreci ve hızı açısından son derece önemli sonuçlar doğurmuş, zaferin kazanılmasına katkı sağlamıştır. Bu dönemde özellikle takip harekâtı adını verdiğimiz süreçte İzmir'in kurtuluşuna kadar Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya gönderilen telgraflar önem arz etmektedir. Ayrıca çalışmada telgraflar ile bütünlük içinde bazı harp raporları ve cephe emirlerine de yer verilmiştir.

Netice itibariyle muhaberat ve özellikle telgraf muhaberatı Millî Mücadele'nin propaganda faaliyetlerinde ve cephedeki haberleşmenin doğru şekilde yürütülmesinde hayati öneme sahiptir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri ve Resmî Yayınlar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030.10.0.0/54.355.11.

2. Resmî Yayınlar

Resmî Gazete, S No: 12, 25 Nisan 1337.

Resmî Gazete, S No: 5, 7 Mart 1337.

TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem: 1, C 1, 03.02.1337.

TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem: 1, C 1, 04.06.1336, s. 415.

TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem: 1, C 1, 21.02.1337.

TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem: 1, C 1, 24.12.1337.

TBMM Kanunlar Dergisi, Dönem: 1, C 1, 28.02.1337.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, Toplantı: 2, C.15, 133. İçtima, 24.12.1337.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, Toplantı: 2, C.16, 149. İçtima, 23.01.1338.

3. Kitap ve Makaleler

Akkoyun, Turan "Mondros Ateşkesindeki Haberleşme Engelinin Aşılma Teşebbüsü; 23.Fırka Örneği", *Tarih Okulu Dergisi*, 11/XXXIII,2018, s.641-662.

Altıntaş, Ahmet, *Millî Mücadele'de Afyonkarahisar (1919-1922)*, Afyonkarahisar Valiliği Yayınları, Afyonkarahisar 2011.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, "Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı", Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, "Harp Raporları", Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Arı, Kemal, "Yüzbaşı Şerafetin Bey ve Buhara'dan Gelen Kılıç", *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*, 26-28 Eylül 2012, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 307-322.

Başkomutan Meydan Muharebesi'nden İzmir'in Kurtuluşuna; Telgraf Muhaberatı Üzerine Bir Değerlendirme (30 Ağustos 1922-9 Eylül 1922)

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, (Yay. Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, (Yay. Haz. Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Babacan, Hasan, *Mehmed Talat Paşa 1874 – 1921 (Siyasi Hayatı ve İcratı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Başaran, Vural ve Demir, Remzi, “Telgrafçı Mustafa Hami Efendi'nin Telgraf Risalesi”, *Dört Öğe Dergisi*, 9/17, Haziran 2020, s. 71-93.

Demir, Tanju, *Türkiye'de Posta, Telefon ve Telgraf Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005.

Diker, Handan, *Cumhuriyet'in İlk Döneminde Haberleşmenin Gelişimi: P.T.T. Örneği*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995.

İstiklal Harbi'mizde PTT, Hazırlayan: Osman Tural - Yaşar Türedi vd., PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2009.

Kurnaz Şahin, Feyza, “İlk TBMM'nin Tasarruf Tedbirlerine Bir Örnek; Düğünlerde Men-i İsrâfat Kanunu ve Kamuoyundaki Yansımaları”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, C. 2, S. 1, 2013, s. 25-55.

Kurnaz Şahin, Feyza, “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Millî Mücadele Döneminde Haberleşme Üzerindeki Denetim ve Sansürü (1920-1922)”, *Millî Mücadele'nin 100. Yılına Armağan Kitabı*, Editör: İ. Alp - N. Çetin, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2019, s. 148-219.

Sarısamam, Sadık - Uğur Üçüncü, “Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz”, *Tarih Okulu Dergisi*, 9/XXV, (2016), s. 269-310.

Şehitoğlu, Mustafa, *Millî Mücadele'de Telgraf Muhaberatı (1918-1922)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 2012.

Tanrıkut, Asaf, *Türkiye Posta, Telgraf ve Telefon Tarihi Teşkilat ve Mevzuatı II*, Ankara 1968.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi I-İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, 4. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013.

Türk İstiklal Harbi, VII. Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975.

Türkmen, Zekeriya, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ocak Yayınları, Ankara 2000.

Umar, Bilge, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Basımevi, Ankara 1974.

Üçüncü, Uğur, *Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz*, Altınpost Yayınları, Ankara 2012.

Yalçın, Durmuş; Akbıyık, Yaşar; Akbulut, Dursun Ali vd, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.

Yıldırım, Seyfi, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Bürokrat ve Siyasetçi: Mehmet Sabri Toprak (1878-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXIV/ 71 (Temmuz 2008), s. 513-542.

Yurtoğlu, Nadir, “Haberleşme Sektörünün Önemli Bir Teşekkülü: Millî Mücadele Dönemi’nden 1960 Yılına Türkiye’de PTT Teşkilatı (1920-1960)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXXII/ 93, 2016, s. 47-103.

YEDİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK TAARRUZ'DA PROPAGANDA VE ALGI

**Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi
Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları
Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar**

Yaşar ÖZÜCETİN*

GİRİŞ

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin idam fermanı olmuş ve mütarekenin uygulanması ile Türk milletine kendi imkânlarıyla direnmekten başka çare bırakmamıştı. Ülkenin muhtelif yerlerinde askerî ve silahlı direniş teşkilâtları oluşturulmuş, Anadolu halkı, tarihin akışını doğru yorumladığı ve Türk halkının gerçek arzu ve eğilimini anladığına direniş ve kurtuluş hareketinin bizzat kendisinin idare etmesinin mecburî olduğuna inanan Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başkaldırmıştı.

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesiyle İngilizler tarafından bütün kurumlar ele geçirilmişti. Heyet-i Temsiliye tarafından fiilî bir hükûmet olarak millî irade ele alınmış millî ve mahallî kongrelerde alınan kararlar titizlikle yerine getirilip, "Geçici Hükûmet" görevi ifâ edilmiş ve 19 Mart 1920 tarihli "İntihâbât Tebliği" nin yayınlanmasıyla yeni bir yapının vücuda gelişine giden hukukî yol açılmıştı.

23 Nisan 1920 Cuma günü Büyük Millet Meclisi toplanmış Türk milletinin Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki bu başkaldırışı, artık meşru bir organ tarafından yönlendirilmeye başlanmıştı.

TBMM, milletin karşı karşıya kaldığı varlık-yokluk mücadelesinde "*makamı muallâyî hilâfet ve saltanatı ve memaliki mahrusai şahaneyi yed-i ecanipden tahlis ve taarruzatı defî maksadına matuf olarak teşekkül eden*" ve "*Türk milletinin yüzyıllar süren arayışının bir özeti ve onun kendisini yönetme bilincinin canlı bir örneğidir*" şeklinde görülmüştür.

Ülkenin ve milletin geleceğine hükmeden ve yegâne kurum şeklinde ortaya çıkmış bulunan TBMM'nde ülke meseleleri özgür ve

* Prof. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırşehir.

yozucetin@ahievran.edu.tr

ORCID NO: 0000-0001-5011-942X

açık bir şekilde tartışılmış ve onun farklı mesleklerden gelen ilk mebusları, ülkenin paylaşılmasının plânlandığı ve tatbikata geçildiği zor günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında kenetlenmiş, hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır.

TBMM'nde farklı mesleklerden gelen ilk mebusları tarafından Mustafa Kemal Paşa, din ve vatan ile birlikte önemli ve tarihî bir vazifeyi ifâ için etrafında toplanılan bir şahıs olarak bilinmiş, Türk ordusunun başkomutanlığı, 5 Ağustos 1921 tarihli kanunla kendisine verilmiş, bu başkomutanlık kanunu 31 Ekim 1921, 4 Şubat 1922, 6 Mayıs 1922'de üçer ay, 20 Temmuz 1922'de ise süresiz olarak uzatılmıştır. Bu bağlamda Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya, mesai arkadaşları tarafından atfedilen ve ilgi uyandıran belli başlı vasıflar olmuştur.

1.Stratejide İleriye Görmesi, Durumun Derinlik ve Ayrıntılarına Kadar Nüfuz Edip, Geniş Bir Kavrayış Gücüne Sahip Olması

Gazi Mustafa Kemal Paşa, mantıklı, samimi, etkileyici, sözcükleri ölçülü, cümlelerine daima hâkim olan, amaçlarla araçlar arasında makul bir denge gözeten, ülkenin ve milletin maruz kalacağı tehlikelere işaret eden bir önemli kimse olarak görülmekte idi.

Kılıç Ali, Mustafa Kemal Paşa'nın, sadece Türklerin kalbinde ve hafızasında önemli bir yere sahip olmakla kalmayarak, yabancı devlet adamları ve komutanlar tarafından da büyük bir hayranlıkla kendisinden bahsedildiğinin bilindiğini, İngiliz General Towshend'in Mustafa Kemal Paşa, hakkındaki sözlerinin bu konuya kaynaklık ettiğini söyleyip, Kutü'l Amare Muharebesi'nde esir edilen İngiliz General Towshend'in, 12 Haziran 1922'de Adana'ya gelerek, Konya'da Mustafa Kemal Paşa ile buluştuğunu, savaş hakkında aralarında uzunca bir konuşma, geçtikten sonra generalin Mustafa Kemal Paşa'nın yanından ayrılırken ulu öndere şunları söylediğini nakleder; "*Sizi Napolyon'a benzetiyordum. Hayır! Tam değil... Belki kesin kararlılığımız, strateji dehânızla onunla rahatça mukayese edebilirsiniz. Ama siz de öyle başkalklar var ki, şu anda kararımı verdim. Her büyükten bir parça almış bir büyüksünüz!*"¹.

¹ Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, (Der. Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası, Kültür Yay., s.155-156.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

5.8.1337 (1921) Cuma günü İkinci Reis Dr. Adnan (İstanbul) Bey ve Reis Mustafa Kemal Paşa (Ankara) başkanlığında gerçekleşen gizli ikinci oturumda Müzakere Edilen Mevad içerisinde yer alan “*Başkumandanlık İhdası İle Bu Vazifenin Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Tevcihi Hakkında Kanun Teklifi*” münasebetiyle Reis Mustafa Kemal Paşa (Ankara), Meclisi Âliyi tereddüde sevk eden noktanın kanun yapma ve yürütme hakkını bir şahsa bırakmış olmaktan doğacak sakıncalar olduğunu, meclisin bu noktayı büyük bir hassasiyet ve ciddiyetle dikkate almasından kendisinin memnuniyet duyduğunu, zira hiçbirinin şahsının söz konusu olmadığını, Meclisi Âliyi meydana getiren şahıslardan bir fert olması itibarı ile kendisi için dahi herhangi bir yetkiyi, kanunî ve meşru bir sıfatı taşıyabilmesinin mutlaka Meclisi Âlinin mevcudiyetine bağlı olduğunu, meclisin mevcudiyetinin herhangi bir şekil ve surette saldırıya uğraması halinde ona seçilmekle sahip bulunduğu sıfat ve yetkilerin kendiliğinden düşmüş olacağını, endişe sebebinin kendisinin esasen saklanması için ömrünü bağlamak mecburiyetinde olduğu bir nokta olduğunu, dolayısıyla bu noktanın yapılacak kanun maddelerinde açık olmasını önemle düşündüğünü anlatmıştı².

Bu bağlamda Emin (Eskişehir) Bey;

“...Meclisi Âlinin salâhiyetini Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine vermekte bir beis görmüyorum. Memlekette diktatör olabilmek ve memleketin bütün kuvvetini ele alabilmek için, başka türlü memlekette zulüm ile payidar olunacağına kani değilim. Memleketi Yunandan, düşmandan kurtarıp da böyle bir müddet için kendisi diktatör olarak icrayı faaliyet ederse, ben bunda memleket için fayda mülâhaza ederim. Hatta bendeniz, padişahlıktan yüksek bir makam ona dahî veririm. ...Hatta bu açık sebebe Paşa Hazretlerinin ehemmiyet vermediğine inanıyorum”³

şeklindeki cümleleriyle, bir idare birliğinin gösterdiği metanete, tecrübeye göre hareket edilip, bu işlerde de irade birliğini Reis Mustafa Kemal Paşa'ya emanet ettiklerini ve bu kadar büyük sorumluluğun kendilerine yüklenmesinin, onu çok daha büyük faaliyete sevk edeceğine olan inancını ortaya koyar.

² TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse1, s.176.

³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse1, s.177.

Mustafa Durak (Erzurum) Bey, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin kürsüden; “*Meclisin hayatını muhafaza benim vakfi hayat etmek mecburiyetinde bulunduğum bir noktadır*” cümlesini hatırlatarak, onun bu hususta gösterdiği incelikten memnun olduğunu, kendilerinden de bunun beklendiğini belirtip;

“...Başkumandanlık vazifesi ...bunu paşa deruhte ettikleri vakit zaten erkânı askeriyemiz içinde kendileri en yüksek kumandanlarımızdan olduğu için milletin ve askerinin itimatı artacaktır. Buna katıyen şüphe etmiyorum. ...Bendeniz bir teklif dermiyan edeceğim, bilmem kabul buyrulur mu? Paşa hazretlerine unvan olarak yalnız başkumandan değil, millet başkumandanı diyelim, bu unvanı verelim. Bendeniz böyle teklif ediyorum”⁴

şeklindeki sözleriyle, en büyük dâvalarının kararlarından vazgeçmemek olduğu, bu dâvayı lafla değil, kılıçla, topla halledeceklerini, bu meselenin bir ordu meselesi olduğu, dolayısıyla orduyu takviye etmenin de Mustafa Kemal Paşa'ya yetki vermekten geçtiğini ileri sürer⁵.

2.Gevşekliğin Giderilmesi İçin İlk İhtiyaç Duyulanan Mevkide Yeter Ölçüde İsme ve Şöhrete Sahip Olması

Gazi Mustafa Kemal Paşa, vatana hizmet yönündeki arzusunu beyan eden, kendine güvendiren ve inandıran, asla karamsarlık içinde bulunmayıp yılgınlığı ortadan kaldıran hayatta kalmak için ölümü göze almanın gerekli olduğuna inanan, millî dehânın ölçüsünde ve yüksekliğinde bir ideal seçip, bu ideale inanan, olayların derinliğine nüfuz ve ihata gücünü, irade gücünü gösteren, kendi alın yazısını ve kutsal şeylerini tâyin ve idare etmek için millî ruhların bir arada toplanmasına rehberlik eden zamanın olgunlaştırdığı şartların mantığına uyup, halkın eğilimleri istikametinde onların arzularına cevap veren ve işin ehli olan, halkın kendisine gösterdiği ilgiyi milletin esaret altında yaşamaya isyanı olarak değerlendiren, kuvvetini unvan ve makamdan değil milletin sinesinde alan, halkın ruhunda meydana gelen gevşekliği giderecek olan, bir idare birliğinde irade birliği kendisine emanet edilen olarak algılanmakta idi.

⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse1, s.177.

⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse1, s.178.

4.8.1337 (1921) Perşembe günü İkinci Reis Vekili Adnan (İstanbul) Bey başkanlığında gerçekleşen gizli üçüncü oturumda Müzakere Edilen Mevad içerisinde yeralan “*Vaziyeti Askeriye ve Maliye Hakkında*” münasebetiyle Ahmet Ferid (İstanbul) Bey; askerî vaziyetlerinin bütün arkadaşlarının ve bilhassa vekâletlerini taşıyan heyeti vekilenin söylediği gibi kötümser olmadığını, ancak meselenin zorluklarını da görmek gerektiğini, ordunun vaziyetini görmek için bir heyet gönderildiğini ve orada ordunun içerisinde lâzım gelen tetkiklerde bulunulduğunu ifade edip;

“...Ordu kumandanımız ordunun vaziyeti hazırasını ve ordumuzun kuvvet ve kudretini beyan etti ve müdafaai katiye için zannederseniz yirmi bin kadar bir kuvvetin en müstacel ve kısa bir zamanda kendisine gönderilmesini talep etmiş ve müdafaamızın müsmir olması için bu talebin her şeye tercih olunmasını talep etmiş. ...Büyük Millet Meclisinin üzerine mevdu gayet mühim bir vazife var, ki o da bu günkü icab eden vazifenin istilzam ettiği süratle icrasıdır.

Ordu kumandanımız ne istiyormuş? Ordu kumandanımız ki heyeti vekileye dâhil bütün salâhiyeti haizdir. Lâakal yirmi bin kişilik bir kuvvetin süratle kendisine yetiştirilmesini talep ediyor. Daha iyi, daha şayanı teşekkür...”⁶

diyerek, ordu kumandanının arzusunun yerine getirilmesi, hükûmetin talebine millet namına kendilerinin taahhüt etmeleri gerektiğini savunur.

Salahaddin (Mersin) Bey, mevcut durumda ordunun bulunduğu toprağı bir adım daha terk etmemek hususunu amaç edinmesini ve millî meclisin de bu noktaya bütün gücünü vererek yardımcı olmasını, askerî gereklerin başka türlü de olabileceğini, Anadolu topraklarından yarısından fazlasının her nerede olursa olsun kıymet, nitelik ve nicelik itibarıyla yüksek olduğunu, arzularının meclisin bulunduğu yerde kalması ve çalışması gerektiğini, bu noktada özellikle Ahmet Ferit (İstanbul) Bey tarafından değinilen düşünce ve fikirlere katıldıklarını, milleti ümitsizliğe düşürmemek gerektiğini, gösterecekleri her türlü fedakârlık ve çabanın verimli olacağını, milletin en büyük kuvvetinin bir noktaya toplanması ve neticeye ancak üyelerin tamamının mesaisi ile ulaşılabileceğini söyler ve kendilerini zafere kavuşturacak olan

⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 61, 4.8.1337, Celse 3, s.157-158

Yaşar ÖZÜÇETİN

vekâletin zaferi elde etmek olacağı, milleti eksiksiz bir şekilde bu önemli arzusunun etrafında toplayıp bunun gerçekleşmesi için atılmak gerektiği, zira böyle bir durumda meselenin oldukça ciddi bir şekilde ele alınması münasebetiyle güven ve arzuyla acele edileceği, fiil ve eylemlerine kimsenin müdahale etmeyeceği geniş yetki ile başkumandanlık vazifelerini bir şahsın yerine getirmesi lâzım geldiği üzerinde durur⁷.

31.10.1337 (1921) Pazartesi günü Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Gümüştane) Bey başkanlığında açılan gizli birinci oturumda Teşrinisâninin beşinci günü başkumandanlık sıfat ve salâhiyetin sona erecek olması dolayısıyla Müzakere Edilen Mevad içerisinde yer alan “*Başkumandanlık Kanununun Müddetinin Temdidî*” münasebetiyle bu sürenin üç ay daha uzatılmasına yönelik Müfid (Kırşehir) Efendi Meclis’e bir takrir sunmuştu⁸.

Tunalı Hilmi (Bolu) Bey, paşanın başkumandanlığı meselesi dolayısıyla halkın üzerinde meydana getirdiği tesirin göz önüne getirilmesi durumunda bu tesirin uzatılması ile amacın temin edilmiş olacağını belirtip;

“...Benim kanaatimce biz bugün dünkünden daha fazla karşısındayız. Zira geçen günkü tehlike yalnız harp tehlikesi idi. Bugün harbin arkasında bir de siyasi tehlike var. Bu iki tehlikeyi tasavvur ediniz. Mümkün olsaydı, Allahım bana bir ikinci Mustafa Kemal Paşa verseydi. Doğrusunu söyleyeyim arkadaşlar şu dakikalara acıyorum”⁹

şeklindeki cümleleriyle, Başkumandanlık Kanunu’nun müddetinin mutlaka uzatılması lâzım geldiğinin altını çizerek.

⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İnikat 61, 4.8.1337 (1921), Celse 3, s. 158-159.

⁸ *Başkumandanlık Müddetinin 5 Teşrinisâniden İtibaren Üç Mah Daha Temdidine Dair Kanun*

“*Madde 1. Büyük Millet Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşaya Başkumandanlık tevcihine dair olan 5 Ağustos 1337 tarihli Kanun 5 Teşrinisâni 1337 tarihinden muteberdir.*

Madde 2. İşbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi memurdur”; TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 102, 31.10.1337, Celse 1, s. 413.

⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 102, 31.10.1337, Celse 1, s. 417.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

Mustafa (Tokat) Bey; “*Her şeyi ehline tevdi edelim*”¹⁰ diyerek, bu görevi idrak eden kişinin yolunda devam etmesi gerektiğine işaret eder.

Abdullah Azmi (Eskişehir) Efendi, başkumandanlık ihdas ve emanet edildiği vakit gaye ne idiye bugün de mevcut olduğunu, Paşa Hazretlerinin yıpranacağından da bahis olunmasına değinip;

“...Öyle zannediyorum ki Paşa Hz. Bu davayı milli için kendisi, herhalde, fedayı nefisle ortaya atıldı. Değil yıpranmak, fedayı can etmesinden iftihar ediyor zannediyorum bendeniz. ...Yeniden tevcih etmemek için ya gâyenin tamam olması, yahud aczinin tahakkuk etmesi lâzımgelir. Gayeye vasıl olunmamıştır”¹¹

diyerek, bunun böyle yarı yolda bırakılması halinde Avrupa’da, asker üzerinde tesir yapacağına, siyasetin de yarı yolda kalacağına dolayısıyla, boşuna tartışılmaması gerektiğine dikkat çeker.

Sırrı (İzmit) Bey, başkumandanlık vazifesinin Mustafa Kemal Paşa’nın şahsına fazla bir unvan olmayıp, bu unvanın ona fazla bir paye olarak anlaşılmasında gerektiğini belirtir;

“...Mustafa Kemal unvanı kendi başına bir ordudur. Orduya bir misli, iki misli kıymeti izafiye bahşeder. Sihirli bir kuvvettir. Binaenaleyh Mustafa Kemal ordunun başında bulunmak lâzım gelir. Âlemi İslâmdaki dereceyi tesirini bununla anlarsınız. Ben bu unvanda ve ben ve benim gibi ümmetin her ferdi bu unvanda sihirli bir kudret görür. Binaenaleyh Mustafa Kemal ordunun başında bulunmak lâzımdır”¹²

diyerek, yüksek fikirli, yüksek dimağlı bir adam aradıklarını, ordunun başına Mustafa Kemal’i onun için yollamak istediklerini ileri sürüp, devamla;

“Eğer Paşa ...sahai harbte kendisini tehlikeye koymak istemezse ki bunu katiyen dairei ihtimal haricinde görüyorum - Paşa başkumandanlığı kabul etmediği zamanda bize o vakit : Hayır Paşa, sen bu işi nihayete kadar idame edeceksin, vazifen budur demek düşer ve onun başkumandanlığı kabulünü vatanperverliğine mikyas addetmektir. Paşa başkumandanlık vazifesini ne derece ifa ederse... ...Eğer onun mücedelâti milliyesi hayatının nihayetine kadar devam edecekse, ilânihaye başkumandan kalmalıdır. Biz mücahedati

¹⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 102, 31.10.1337, Celse 1, s. 417.

¹¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 102, 31.10.1337, Celse 1, s. 418-419.

¹² TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 102, 31.10.1337, Celse 1, s. 424.

Yaşar ÖZÜÇETİN

milliyemizde, azmimizde zerre kadar sekte ariz olmadığını göstermek istersek, isbat etmek istersek mutlaka Mustafa Kemal Paşaya, siyasetimizi nazarı dikkate alarak demeliyiz ki; Mustafa Kemal Paşa, gâyemizin nihayetine kadar ordumuzun başkumandanısın”¹³

şeklindeki cümleleriyle, Mustafa Kemal Paşa'nın mücadelesinin hayatının sonuna kadar devam etmesi durumunda nihayete kadar başkumandan kalması gerektiğini ve onun başkumandanlığı kabul etmesinin vatanperverliğine bir ölçü olarak görmek mecburiyetini beyan eder.

Daha sonra söz alan Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Kastamonu) Bey, bu meselenin doğrudan doğruya harici siyasete ait meselelerden olduğu üzerinde durup;

“...Başkumandan Paşa Hz. nin şahsı ve ifâ ettiği hizmetlerden bahsedecek değilim, Bunlar hakkında söz söylemek istemem ve onu ben de görüyorum. Fakat Cenabı Hak bu milletin mukadderatına Mustafa Kemal namını yazmıştır. Bu iş de Mustafa Kemal namı bâkidir. Nafizdir efendiler. ... Şurayı bilmeliyiz ki, gerek İslâm âleminin gerek Avrupa, Amerika âleminin nazarında Büyük Millet (Meclisi ile Mustafa Kemal memzucen mütalaa edilmektedir) Amerika âleminin nazarında, insanında Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi yekdiğerinden ayrılmaz şeylerdir¹⁴

şeklindeki cümleleriyle, milletin alın yazısına Mustafa Kemal namının yazıldığını, Mustafa Kemal namının bâki ve tesir edici olduğunu, Büyük Millet Meclisi ile Mustafa Kemal Paşa'nın karışmış olarak düşünüldüğünü, birbirinden ayrılmaz şeyler olduğunu ortaya koyar.

4.10.1338 (1922) Çarşamba günü İkinci Reis Adnan (İstanbul) Bey başkanlığında açılan birinci oturumda Beyanat içerisinde yer alan “Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Son Harbin Tafsilâtına Dair Beyanâtı”nda; kendilerinin en karanlık ve bedbaht günlerinde meclisin sarp ve yalçın bir kaya gibi açığa vurulan azim ve imanını daima saklı tuttuğu belirtilir¹⁵.

“...İngiliz Erkânı Harbinin verdiği raporda, eğer Türkler, bu mevazii dört, beş ayda işgal ederlerse, bir günde ıskat ettiklerini iddia edebilirler. Fakat Türkler, bu mevazii ıskat etmek için, üç dört ay

¹³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 102, 31.10.1337, Celse 1, s. 424.

¹⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 102, 31.10.1337, Celse 1, s. 425-426.

¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, İ 112, 4.10.1338, Celse 1, s.264-267.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

değil, bir gün de değil, kendisine yalnız bir saat kâfi gelmişti"¹⁶ şeklindeki sözlerin ardından Refik (Konya) Bey; "*İngiliz Ceberrutunu da beraber ıskat etti Paşa Hazretleri*"¹⁷ diyerek, Sevr Antlaşması'yla gerçekleştirilmek istenilen plânların altüst edildiğini ve pek ziyade İngiliz kibirliliğinin de düşürüldüğünü anlatır¹⁸.

Gazi Mustafa Kemal Paşa beyanata devamla;

"...Dünden beri Mudanya'da müzakerat cereyan etmektedir. Neticesini anlayacağız.

Arkadaşlar! Üç seneden beridir, yolunda çalıştığımız ulvi ve mukaddes maksat, milletin umumi ve müşterek gayret ve himmetiyle elhamdülillâh tahakkuk ediyor"¹⁹ şeklindeki sözlerinin ardından Yahya Galip (Kırşehir) Bey, "*himmeti âlinizle*"²⁰ diyerek, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, uğrunda mücadele edilen kutsal dâvada kalp arzusu ile ciddi gayret gösterdiğini ifade eder.

Gazi Mustafa Kemal Paşa beyanata devamla;

"...Arkadaşlar, bu Anadolu zaferi tarih arasında, bir millet tarafından tamamen benimsenen bir fikrin ne kadar kadir ve ne muhyi bir kuvvet olduğunun en güzel misali olarak kalacaktır. Önümüze dikilen bütün mevani birer birer yıkıp aşıttan sonra, bugün artık Misakı Millinin çizdiği hudutlar dâhilinde mesut, müreffeh ve hür yaşamak için, her ne lâzımsa, bunların hepsini istihsal edeceğiz"²¹ şeklindeki cümlelerinin ardından Tunalı Hilmi (Bolu) Bey; "*Yaşa Halkçı Fâtih*"²² sözüyle, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın halktan yana halk ile birlikte görünen yönüne değinir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın;

"...Arkadaşlar; milletimiz, tek bir adam gibi, gösterdiği sarsılmaz vahdet ve gayret sayesinde bu muvaffakiyeti ihraz etmiştir. Milletimizin sulh işlerinde de sulhtan sonraki işlerde de aynı himmet ve gayret ve vahdeti göstererek; bu zaferi itmam edeceğine şüphe

¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, İ 112, 4.10.1338, Celse 1, s.264-267.

¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, İ 112, 4.10.1338, Celse 1, s.267.

¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, İ 112, 4.10.1338, Celse 1, s.268; TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, İ 112, 4.10.1338, Celse 1, s.272; TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, İ 112, 4.10.1338, Celse 1, s.274.

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, İ 112, 4.10.1338, Celse 1, s.276.

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, İ 112, 4.10.1338, Celse 1, s.276.

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, İ 112, 4.10.1338, Celse 1, s.277.

²² TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, İ 112, 4.10.1338, Celse 1, s.277.

Yaşar ÖZÜÇETİN

yoktur. Bu zafer bize bir imkân bahşediyor. Biz bu imkânı memleketimizin, milletimizin münevver, mesut ve müreffeh istikbâli için kullanacağız”²³ şeklindeki sözlerinin ardından;”Teşekkür ederiz varol”²⁴ seslerinin yükselmesiyle, tek bir vücut gibi milletin gösterdiği, sarsılmaz birlik ve gayretin âdeta Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın şahsında tecelli ettiği ortaya konulmak istenir.

Şeref (Edirne) Bey,

“...Başkumandanımızın burada bütün tafsilâtıyla anlattığı şeyden ben bir şey anladım. O da Hak’tan doğan kuvvetin önünde eğilmeyecek dünyada hiçbir şey yoktur. Biz, dünyada dâvaların en haklısı olan Türk dâvasını müdafaa ederken, hiç kimseye taarruz etmedik, hiç kimsenin hakkını çiğnemedik. En gür, en imanlı seslerimizle bütün dünyaya bağırılmış ve nihayet Koca Gazinin burada dediği veçhile, Dâhiliye Vekilimizi vâzi bir surette sessiz Avrupa’ya gönderdik²⁵ diyerek, ayrıntısıyla ifade edilenlerden anlaşılması gerekenin bu zaferin yalnız Yunanlılara karşı olmayıp, müttefiklerine karşı da kazanılmış bir zafer olduğunu, mükemmel ve kuvvetli orduların mağlûp edilebilmesinin dâvanın meşru oluşundan geçtiğini belirtir ve Gazi Mustafa Kemal Paşa’yı saygıdeğer olarak niteler.

Aynı oturumda Hüseyin Avni (Erzurum) Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa’yı millî mefkûrenin rehberi olarak kabul edip, onun en musibetli günlerinde müjdecî beyanları ile kendilerini sevindiren, felâketli günlerde soğukkanlılıkla söylediği sözler ile zaferin ertesi söylediği sözler arasında bir fark görülmeyen, milletinden aldığı ilhamın hakkıyla tecellisini gösteren bir şahsiyet olduğu üzerinde durur²⁶.

Tunalı Hilmi (Bolu) Bey;

“Arkadaşlar! Ordu hakkında, zaferin yüceliği, büyüklüğü hakkında, benim lisanımdan sâdır olacak hiçbir kelime yoktur ki; tam bir mâna

²³ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, İ 112, 4.10.1338, Celse 1, s.277.

²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, İ 112, 4.10.1338, Celse 1, s.277.

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, İ 112, 4.10.1338, Celse 1, s.277; Bedrettin Tuncel, Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi’nin İlk Kutlanması, TTK Yay., Ankara 1972; Nurur Uğurlu, Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, Salih Bozok, Muzaffer Kılıç, Cevat Abbas Gürer, 30 Ağustos Hatıraları, Çağdaş Yay., İstanbul 2000; Yavuz Ünsal, “İmparatorluktan Millî Devlete Atatürk Mustafa Kemal’in 30 Ağustos 1924 Tarihli Dumlupınar Söylevi ve Bir Fransız Belgesi”, Atatürk Yolu Dergisi, 3/9 (Mayıs 1992) s.111-119.

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, İ 112, 4.10.1338, Celse 1, s.278.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

ifade edebilsin. Yalnız ordumuzun çarpıştığı ruh gibi, nur gibi uçtuğu bir günde demiştim ki: “Yoktan var olan ordu! Allah ordusu yürü! Yürü! Sen ruhsun, nursun ordu. Cihanı bürü! Bürü!” Allah’a hamdederim efendiler, bu hakikat bütün parlaklığı ile tecelli etmiştir. Efendiler! O büyük ordunun başında bulunan o büyük insana karşı yalnız tevcih edilecek bir unvan, bir sıfat vardır ki; onu ne cihan ve ne meclis ve ne de hiçbir kimse tahattür edemiyor. Arkadaşlar! Düşman karşısında yalnız muzaffer bir kumandan değil, taçlı bir zafer değil, o aynı zamanda en büyük bir unvan olmak üzere şu hakkı kazanmıştır: Türkiye’de halkçılık fâtihi.! Evet bundan bir iki ay evvel paşa hazretleriyle cephelere giderken trende bize bir projeden, bir plândan bahsettiler. Arkadaşlar! O, Teşkilâtı Esasiye Kanununun bir müsveddesi idi. Binaenaleyh ben, burada yalnız ve yalnız en ziyade bu unvanı tevcih ile kendilerini âcizane tebci ederim”²⁷

diyerek, ordunun ve zaferin yüceliği, büyüklüğü ile ilgili söylenecek hiçbir kelimenin, tam bir mânâ ifade edemeyeceğini, o büyük ordunun başında bulunan insanın da büyük olduğunu o büyük insana karşı yalnız mevkii verilecek bir unvanı ve sıfatı hiçbir kimsenin hatıra getiremeyeceğini, onun “*Türkiye’de halkçılık fatihi*” unvanını hak ettiğini ifade eder.

5.8.1337 (1921) Cuma günü İkinci Reis Vekili Adnan (İstanbul) Bey başkanlığında açılan gizli birinci oturumda müzakere edilen mevad içerisinde yer alan “*Başkumandanlık İhdası İle Bu Vazifenin Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Tevcihi Hakkında Kanun Teklifi*” münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa, heyeti celilenin kendisine vermiş olduğu bu görevden dolayı çok iyilik bilen olduğunu bu göreve maddî manevî bütün kuvvetiyle layık olmaya çalışacağını, ordunun sevk ve idaresini en iyi şekilde yönlendireceğini ve millî hâkimiyetin en sadık hizmetkârı olduğunu ve bu görevin kendisinde üç ay gibi kısa bir müddetle sınırlı kalması kaydıyla kabul ettiğini dile getirmişti²⁸. Bu bağlamda Hakkı Hami (Sinop) Bey;

²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, İ 112, 4.10.1338, Celse 1, s.278.

²⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse 1, s.164; TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse 1, s.165; TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse 1, s.165.

Yaşar ÖZÜÇETİN

“...Meclisi âli şüphesiz zamanın nezaketini takdir ederek; gerek dâhilen ve gerek haricen iyi bir tesir bırakmış ve bilhassa bu günkü mevcudiyetimizin ilk temel taşını atanların rehberi bulunmakla da ayrıca herkesin kalbinde bir yer edinmiş olan muhterem Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, fevkalâde ahval karşısında gereken tedabiri almıştır ve Birinci ve İkinci İnönü muharebelerinde hâsıl olan manevîyat bozukluğunu ıslah etmek için ordusu başına geçmiş memleketin manevîyatını yükseltmiştir. Maateesüf son safhada muvaffakiyetsizlik olmuş ise de bir tehlike görüldüğü takdirde bütün fedakârlığı ve ötedenberi, muhterem reisimiz ordu üzerinde fiilen bırakmış olduğu hüsnü tesiri bütün manasîyle göstererek memleketi ve orduyu yeniden bir hareketi fevkalâdeye getireceği gibi bu maksat ve bunun için her halde bir amili yegâne olacağını takdir eden, heyeti muhteremeniz reisi mühteremimizin bugün fiilen ordu başında bulunmasını arzu etmiştir. Biz ona başkumandan Vekili dersek başkumandan olan adam ufalıdır. Çünkü kral başkumandan değildir. Zaten Muhterem Reisimiz bunu kabul ettikten sonra bu isim meselesidir. Bendeniz bu vazifenin deruhte değil, haddi zatında zaten kendileri Meclisi Âlinin Reisidir. Tabii memleketin tehlikeli zamanında Meclisi Âlinin talebiyle değil, cephede teftiş vesaire suretiyle giderek manevîyatı takviye buyurdıkları gibi, ordunun başında bulunurlar ve bulunacaklardır”²⁹

şeklindeki sözleriyle, Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın içte ve dışta müspet bir izlenim bıraktığını, varlıklarının esasını ilk teşkil edenlere ön ayak olduğunu, kalplerde yer edininip, memleket manevîyatını yükselttiğini belirtir.

Yine aynı oturumda söz alan Şeref (Edirne) Bey, Yunan'a taarruzunun başladığı günden itibaren büyük bir kütle gibi meclisin bütün kalbinin bu noktada çarptığını ve herkesin sabahtan akşama kadar bunu düşündüğünü, ancak meselenin dağıtıldığını millî arzu şeklinde bu işin başına bir kudretin geçmesini, vatani kurtarmak için düşmana karşı gelmek için temenni ettiklerini, orada çarpışan Müslüman hukukunu müdafaa eden ordunun daha metin bir elde bulunmasını istediklerini ifade ederek;

“...Milli dâvanın tamamen sancağı ve bayrağı olan paşa hazretleri Harbi Umumi zamanında bütün İngilizleri uğruna katmış, meziyeti askeriyesini bütün cihana ispat etmiş bir Anafarta yaratmış bir adamdır. ...Demek istiyorum ki ordu da bir Serdarı Ekrem istiyor.

²⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse 1, s.165.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

Öyle Serdarı Ekrem ki Türk Sancağını Vistül nehrine götüren bir Serdara muhtaç. Memleketin hâlâsı ve milletin istiklâlini bu gibi bir Serdarı Ekreme bırakıyor. Paşa hazretleri diyor; ben bunu bir şartla kabul ederim. O da bana başkumandanlık, orduya müteallik salâhiyet verirsiniz. Tebrik ederim ki meclis bu salâhiyeti, bu dâvayı milliyi yaratan paşa hazretleri ordunun başına geliyor. Bu bir büyüklüktür. Bu milli azmin neticesidir. Paşa hazretleri yalnız orduyu sevk ve idare etmek için istiyorum diyor. ... ayaklarımız geriye değil ileriye gitmek istiyor. Efendiler Ankara'nın arkasında harp yoktur. Oradan ileri gideceklerdir. Bu hepimize tereddütler verdi. ...Çelik bir el lazımdır. Cenabı Hakka yüzbin şükredelim ki bu çelik kumandaya, bu kuvvetli pazuya malik bütün dimağı memleketin selâmetine ve bu dâvayı millinin neticelenmesi için çalışan, hayatını bekamızın meydana gelmesine vakfetmiş olan bu zat mevcuttur. ...Fevkalâde zaman için fevkalâde tedbir sevk ediyorsunuz. Şu halde acaba biz bir Napolyon mu yaratıyoruz? Düşündüm ki hayır. Paşanın bütün ruhunu, vicdanını bildiğim için söyledikleri veçhile iradei milliyenin hizmetkârı olmak, bu memleketin padişahı olmaktan hayırlıdır (kanatını taşımaktadırlar) Kendilerinin ilk sözleri daima iradei milliyenin hâkimiyetidir. Bu iradeyi yarattığınız günden beri bu davanın hâkimi oldular. Taşdıkları ruh itibarıyla) diktatörlüğe doğru gidemezlerdi. Bihakkın ordunun sevkü idaresi için bizden salâhiyet istiyor. Ordu milli ordudur. Ordunun kumandası doğrudan doğruya meclisin elindedir. ...Paşa hazretlerinin ben bütün mevcudiyetimle Allah'tan temenni ederim ki bu üç ay zarfında inşallah düşmanları memlekette kovacağına, bu dâvayı millinin neticepezir olacağına kaniim”³⁰

şeklindeki cümleleriyle, millî dâvanın simgesi olan ve askerî meziyetini bütün dünyaya ispat eden Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin muhtaç olduğu bir başkumandan olup, âdeta çelik bir el olduğunu, lâzım olan bu çelik elin, hayatını evvelki hal üzerine kalmalarının meydana gelmesine adadığını ve millî iradenin hizmetkârı olduğunu vurgular.

Hulusi (Karahisar) Bey ise;

“...Ben memleketin şu müşkil zamanında cidden çelik gibi kararlarla bu işi yapmak üzere, bu işi deruhte ettiklerinden Reis Paşa hazretlerini ne kadar tebrik edersem azdır. İlim dolayısı ile de bir fark

³⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse 1, s.166-167.

Yaşar ÖZÜÇETİN

aramayı şu bakımdan temenni ederim. Zira biz dedik ki; isim ne olursa olsun, reisi muhteremimizin (ordunun başında bulunmasını arzu ettik ve kendilerine) intikal etti”³¹ diyerek, söylenecek olanın önemli olmayıp, Reis Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin içinde bulunduğu zor zamanlarda güç kazanmış kararlarla bu işi ifâ ettiklerini söyler³².

Tunalı Hilmi (Bolu) Bey, diğer arkadaşlar gibi kendine gelen endişelerin şu dakikadan itibaren bertaraf olduğunu, konunun akla şaşkınlık verecek bir surette medeni cesaret göstererek mütalâa beyan eden arkadaşların bulunduğunu, meclisin gösterdiği bu derin medeni cesaretin hakikaten güvenilecek yıkılmaz bir dayanak olduğunu belirterek;

“...Hayatımın dalgalı hayatımın belki bu üç ay zarfında ey paşa sen meclisin salâhiyetine tecaüz et belki benden çok yaşlı arkadaşlarımız vardır. Belki birkaç asır göstermiş derecesindedir. Şu halde müsaade buyurunuz. Meclis namına Reis Paşanın, başkumandan paşanın alnından öperek ne tabirler varsa hepsini az görürüm. Paşa Hz. kalben, ruhen tetkik edelim. Bu meclisin salâhiyetine tecaüz et. ...Cenabı Hak bize ve yanımızda bulunan paşaya hüsnü isabetler nasip etsin”³³

şeklindeki sözleriyle, Mustafa Kemal Paşa'ya emanet edilen vazifenin eminlik ve itimat üzerine kurulu olduğuna değinir.

Taki (Sivas) Efendi;

“Paşa Hz. zaten yapıyordu, yine yapsın, bilfiil kumandayı ifâ etsin. Bendeniz bu şeyi müfid görmüyorum. Alelittlak başkumandanlık vazifesini müfid görmüyorum. Mütalaaı kaşiranem bendenize diyor ki: Paşa Hz. zaten yapıyor. Bunu izah edeceğim. Yine bendenizce Paşa Hz. ni ve milleti müdafaa için bilfiil başkumandan veya vekil unvanı verilmesin. Şimdi nasıl yapıyorsa yine öyle yapsın. Başkumandanlık unvanını almasın. Ordu geri çekildi. Eskişehir düşman eline geçti. Buna millet ne diyecek? Millet bilirsiniz ki her şeye bir kulp takar. Bu ahlak hepimizde vardır. Şimdi Paşa Hz. resmen başkumandan. Farz olsa ki Paşa Hz. Eskişehir'in sukutunda başkumandan idi. Fakat tali harp planca Eskişehir sukut etti. Ne hata varsa Mustafa Kemal Paşa'nın eteğine çıkılanacak. Ha Mustafa

³¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse 1, s.167.

³² TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse 1, s.167-168; TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse 1, s.168.

³³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse 1, s.168.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

Kemal Paşa şöyle etti, böyle etti. Filan memleketi verdi, filan memleketi de verecek, şöyle olmuş, karpuz içinde altınlar gelmiş diyerek lekelenecek. İnşallah olmaz. Şayet olursa başkalarımıza olsun. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu milletin alemdarındır. Cenabı Haktan temenni ederim olmaz. Bu lekeler başka kumandanlara sürülsün. Mustafa Kemal Paşa'ya olmasın.

Şu kadar var ki, ben de bildiğimi söyleyeyim, Paşa Hz. bizim hakikaten başkumandanımızdır. Ona isnat edilecek her hangi bir şey meclise sirayet edecek. Bütün millete sirayet edecek, safiyetle söylüyorum. İşte böyledir"³⁴.

diyerek, ordunun herhangi bir safhada başarılı olamaması halinde bunun son ümidin de mahvolduğu şeklinde kamuoyunda bir düşünce uyandırabileceği dolayısıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlık unvanını almasını anlamlı görmediğini ifade eder.

Başkumandanlık mevkiinin Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesi münasebetiyle yapılan gizli oturumun sonraki saatlerinde bir mebus (ismi belirsiz), bu hususta meselenin karar vermek veya vermemek olduğunu söyleyerek;

“...Reisimiz Mustafa Kemal Paşa Hazretleri gerek Çanakkale'de ve gerek Sina'da mühim muzafferiyetler kazanmıştır. Fakat efendiler, meclis reisi başkumandanlıktan çok büyük ve yüksektir. Nerede kaldı ki Mustafa Kemal Paşa; meselâ bir Ahmed, bir Mehmet'le mukayese edilsin. Mustafa Kemal Paşa'nın şahsî maneviyeti çok büyüktür. Vallehilazîm Bir Hintli ismi söylendiği zaman salâtı selam getiriyor. Pek âlâ bilirsiniz ki böyle olduğu halde ve paşanın vaziyetinin sarsılması milletin sarsıntısını icabeder. Temel olmak itibarıyla onu da sarsar. ...Binaenaleyh arkadaşlar heyecan ve histen âri olarak gayet iyi düşününüz. Ve bunu vicdanınızla muhakeme ediniz. Mülâhazatı siyasiye, mülâhazatı askeriyenin icabatı siyasiye ile alâkadar olduğunu düşünmeyelim. Yalnız siyasiyatın mevcut olduğu yerlere daima felâket teveccüh etmiştir. Tarihte emsali çoktur. Binaenaleyh efendiler, Büyük Millet Meclisi reisinin bugün başkumandanlığa tenziline yüreğim razı olmuyor. Kral Kostantin de Yunanlı kavgası için değil tacını kurtarmak için gelmiştir.

³⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse 1, s.168.

Yaşar ÖZÜÇETİN

Başkumandanlığı deruhte etmiştir. Yalnız İzmir’de oturmuştur. Asil efendiler, mesele halli fasl edilmemiştir”³⁵

şeklindeki cümleleriyle, Mustafa Kemal Paşa’nın manevî şahsiyetinin çok büyük olduğu, onun vaziyetinin sarsılmasının milletin sarsıntısını da gerektireceği, meclis reisliğinin başkumandanlıktan çok büyük ve yüksek olup, Büyük Millet Meclisi reisinin başkumandanlığa indirildiği ve onun Kral Kostantin gibi sabit bir yerde oturmamış olacağını ifade eder.

Konuşmaya dâhil olan Hamdullah Suphi (Antalya) Bey, maddî ve manevî son ağırlık ne varsa, kefenin gözüne koymağa mecbur olduklarını, Anadolu’da iki büyük fikrin çarpıştığını söyleyerek;

“...Felâketlerimiz ne kadar artarsa artsın, bizim fikrimiz katiyen istiklâldir. O bir istilâ muharebesi yapıyor. Topraklar çoğaltmak, hudutları tevsi etmek muharebesi yapıyor. İki mizaç çarpışıyor. Yunanlıların fikrine Türkün maksadına bakınız... ..Biz diyoruz ki Mustafa Kemal Paşa’nın şahsı elimizde büyük bir kuvvettir. ...şahsa bu kadar büyük kıymet ve ehemmiyet atfettiğimiz ordumuzda binlerce misal ile tazim eylediğimiz reisi muhteremimiz için eğer bu zamanda terazinin bir kefesine korsak kıymeti anlaşılır. Bu cidalde büyük ve acı hatıralarımız çoktur. ...Memleketimizi idare hususunda bir arkadaşımızı kullanmak yüzde doksan bu vaziyeti vermek esasını kabul etmişizdir. Felâket takip ettiği, ricatler devam ettiği takdirde meclisinizin salâhiyeti hangi orduya istinat ederek bize icrayı ahkâm ettirir? Salâhiyetimizin nâfiz olması için ordumuzun galip olması lâzımdır ve muvaffakiyetimizin en büyük âmillerinden birisi

³⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse 1, s.174;“Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihi Hakkındaki Kanun

Madde 1. Millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vazıyeydi yegâne kuvveti âliye olan ve âzasından her birinin Kanunu Esasi ve Teşkilâtı Esasiye kanunu ile hukuk ve masuniyeti teşriyesi tabidanlığı haiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi kuyudu âtiye ile Başkumandanlık vazifesi filiyesine kendi Reisi Mustafa Kemal Paşayı memur eylemiştir.

Madde 2. Başkumandan ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami surette tezyid ve sevk ve idaresini bir kat daha tarsin hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin buna müteallik salâhiyetini Meclis namına bilfiil istimaline mezundur.

Madde 3. Müşarünileyhebâladaki mevad ile mevdu sıfat ve salâhiyet üç ay müddetle muteberdir. Meclis lüzum gördüğü takdirde bu müddetin inkızasından evvel dahi bu sıfat ve salâhiyeti refedebilir.

Madde 4. İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 5. İşbu kanunun icrasına Türkiye Büyük Millet Meclisi memurdur; TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse 1, s.174-175.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında tecellidir. Memleketi, milleti zafere isal etmek için elimizde bulunan en kıymetli kudreti bir terazinin bir gözüne koymalıyız. Arkadaşlar benim fikrim budur ve bunu teklif ediyorum”³⁶

şeklinde cümleleriyle, fikirlerinin katî bir şekilde istiklâl olup, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsının ellerinde büyük bir kuvvet olduğunu, onun bu zamanda terazinin bir kefesine konulması durumunda kıymetinin anlaşılacağını, başarının en büyük sebeplerinden birisinin Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında tecelli ettiğini belirtir.

19.9.1337 (1921) Pazartesi günü Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Gümüşhane) Bey başkanlığında açılan birinci oturumda beyanat içerisinde yer alan “*Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin, Umumi Harekâtı Harbiye ve Haricî Ahval Hakkında Beyanâtı*” münasebetiyle Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, düşmanların dünya savaşında dâhil olunulan zümrenin mağlûbiyetinden istifade ederek maksatlarını seri bir surette fiilî mevkiye çıkarmak girişimlerinde bulduklarını, düşmanların maksatlarını tamamen temin etmek için Yunan ordusunu ülkeye saldırdıklarını, heyeti celilenin, mevcudiyeti muhafaza etmek için yegâne vasitanın ordu olduğunu takdir ederek, böyle bir orduyu meydana getirmek için bütün çaba ve gayretlerini sarf etmeye başladığını, ancak düşmanların kendilerine bu fırsatı vermek istemediklerinden derhal millî kuvvetlerin üzerine hücum ettiklerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusunu tamamen ortadan kaldıracak ülkeyi ve milleti imha hususundaki kararlarını tatbik edeceklerini, zihinlerinde şekillendirdikleri maksada ulaşmak için kendi ordularıyla mutlaka katî neticeyi verecek bir meydan muharebesi yapmak zorunda bulunduğunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusunun Sakarya'da kazanmış olduğu meydan muharebesinin pek büyük bir meydan muharebesi olduğunu, kumandanların her biri yekdiğeriyle müsabaka edercesine fedakârlık, kahramanlık ve dirayet gösterdiklerini, bu milletin evlâtlarının fedakârlıklarının, kahramanlıklarının

³⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse 1, s.175.

Yaşar ÖZÜÇETİN

kıyaslanamayacağını dile getirmişti³⁷. Tunalı Hilmi (Bolu) Bey; “*Yaşa Paşa, yaşasın büyük kahraman*”³⁸ sözleriyle sevincini belli ederek, Mustafa Kemal Paşa’nın bu büyük başarıda başrolde olduğunu ve bu önemli zaferde görevini en iyi şekilde ifâ ettiğini söyler. Beyanatın devamında yeniden söz alan Mustafa Kemal Paşa, Avrupa’nın bu serserilikleri uzaktan seyrettiğini ve Yunan ordusunun Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusu karşısında yüzgeri edildiğini belirtmişti. Konuşmalara sonradan dâhil olan Sırrı (İzmit) Bey, “*Paşa senin dehân karşısında*”³⁹ sözüyle, bu mücadelede Mustafa Kemal Paşa’nın anlayış ve uyanıklılığın en üst derecesini göstermiş olduğunu ileri sürer.

6.9.1338 (1922) Çarşamba günü İkinci Reis Vekili Musa Kâzım (Konya) Efendi başkanlığında gerçekleşen gizli üçüncü oturumda Evrakı Varide içerisinde yer alan “*Garp Cephesindeki Muharebatın Kemali Muvaffakiyetle Devam Ettiğini Bildiren Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetinden Mevrut Şifre ve Buna Dair İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Tezkeresi*” suretinde Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa;

“Afyonkarahisar, Dumlupınar büyük meydan muharebesinde düşman orduyu aslisinin imha safhasını teşkil eden 30 Ağustos 1338 Muharebesi Aslıhanlar Çal, Eminören mıntikasında ve Çal köy şarkında bizzat birinci hatta on birinci fırka nezdinde bulunan Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’nin nezareti tahtında cereyan ve neticei katiyete iktiran eylemiştir. Bu muharebe harbin cereyanı umumisini mukaddes dâvamız lehine katiyetle tebdil etmiş ve Trikopis ve Anesti gibi büyük kumandanları başlarında olduğu halde, düşman, orduyu aslisinin enkazı tarumarını mütemadiyen; her taraftan kıtaatımızın aguşu teslimiyetine atmıştır. Ordularımız için bir hatırai tarihiye olmak ve başkumandanımıza muhabbet ve merbutiyet ve lâyetezelzel itimadımıza yeni bir delil teşkil etmek üzere Mez-kûr 30 Ağustos 1338 muharebesine Garp Cephesince Başkumandanlık Muharebesi adı verilmiştir. Arzı malumat eder ve keyfiyetin meclisi millimizin de haberdar edilmesi ve maruzatımın şimdilik neşredilmemesini rica ederim efendim”⁴⁰

³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.12, İ 79, 19.9.1337, Celse 1, s.255- 260.

³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.12, İ 79, 19.9.1337, Celse 1, s. 260.

³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.12, İ 79, 19.9.1337, Celse 1, s. 262.

⁴⁰ TBMM Gizli Zabıt Ceridesi, D.1, C.3, İ 97, 6.9.1338, Celse 3, s. 746-747.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

diyerek, katî neticenin Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın nezareti altında yaklaşıldığını, ordu için bir tarihî hatıra olmak ve başkumandana muhabbet, bağlılık ve sarsılmaz güvene yeni bir delil teşkil etmek üzere 30 Ağustos 1338 (1922) Muharebesi'ne Garp Cephesi'nce Başkumandanlık Muharebesi adı verildiğini dile getirir.

3.Başkumandan Mevkii İle Meclis Karargâhının Cepheye Kaldırıldığı Benzetilmesinin Öznesi Olması

Gazi Mustafa Kemal Paşa, ismi milletin hafızasında geniş bir yer tutup, milletin bütünlüğü ifade eden, hükûmetin, Büyük Millet Meclisi'nin reisi ve onun hissiyatının sözcüsü olan, halktan yana halk ile birlikte görünen, tek bir vücut gibi millet tarafından gösterilen sarsılmaz birlik ve gayret âdeta şahsında tecelli eden, başkumandan seçilmesiyle, milletin azim ve iradesinin bir noktada birleştiren, olarak kıymetlendirilmekte idi.

2.8.1337 (1921) Salı günü Reis Mustafa Kemal Paşa (Ankara) başkanlığında gerçekleşen gizli üçüncü oturumda Müzakere Edilen Mevad içerisinde yer alan “*Cepheden Avdet Eden Sinop Mebusu Rıza Nur, Karesi Mebusu Vehbi ve İzmir Mebusu Mahmut Esat Beylerin Takdim Ettikleri Müşterek Rapor Üzerine Verdikleri İzahat*” münasebetiyle Vehbi (Karesi) Bey, düşmanı belirlenen hattın ileri geçirmek, tetkik edilmiş olan ordunun ruhî durumuna nazaran, pek doğru olmadığını, dolayısıyla geçirtmemek için sayılan tedbirlerin gayet basit olduğunu, kendilerinin buna emek vermeleri durumunda 15 günde bunu temin edebileceklerini ifade edip, düşmanın kısa bir sürede haddinin bildirilmesinin Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığı yüklenmesi kendilerinin gerekli vazifelerle görevlendirilip bu vazifeleri kayıtsız şartsız yerine getirmelerinden geçtiğini belirtir ve ümidini muhafaza ettiğini gösterir⁴¹.

29.10.1337 (1921) Cumartesi günü Reis Hasan Fehmi (Gümüşhane) Bey başkanlığında açılan gizli birinci oturumda İstizahlar içerisinde yer alan “*Ordu'nun İlbas ve İaşesi Hakkında Lazistan Mebusu Osman Bey ve Rüfekasının Maliye ve Müdafaa-i Milliye Vekillerinden İstizah Takriri*” münasebetiyle Mustafa Durak

⁴¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 59, 2.8.1337, Celse 3, s.142.

Yaşar ÖZÜÇETİN

(Erzurum) Bey, ordunun Sakarya Muharebesi sonrası büyük problemler yaşadığını bu problemlerin başında elbise ve teçhizat eksikliğinin geldiğini, hem savaş döneminin devam ettiğini hem de kış şartlarının baş gösterdiğini söyleyerek bir an evvel ordunun bu eksiklerinin giderilmesinin gerekliliğine değinmişti⁴². Yusuf İzzet Paşa (Bolu), Müdafaai Milliye Vekâleti'nin kendi millî tarihlerinde kaydolunmaya ve iftihar edilmeye lâyık olan mesaisini minnet ve şükran ile yâd ettiğini belirterek;

“...Ben deniz müdafaai milliye vekilinin şahsına ait olarak arzetmiştim. Şüphesizdir ki bu vezaifin başkumandanlık makamı âlisinde tevhit edilmiş olduğunu arzetmiştim. O zamanın başkumandan yine başkumandanımızdır. Müdafaai milliye vekilimiz yine vekilimizdir. ...Millet tek mil varını, yoğunu oraya sevk etmiştir. Binaennaleyh bu muharebeyi milletin fedakârlığı ve Müdaffai milliye vekâletinin cidden şayanı hayret olan mesaisi kazandırmıştır. Bu muharebede ne başkumandan, ne müdaffai milliye vekili imanımızı zayıflatmamıştır. Binaennaleyh bu şimdi yapacağımız harbi neticelendirecek aynı adamlardır. Bunlar tam bir azim ve iradeye sahiptirler ...askeri işe etmek ve mutlak bemutlak düşmanı Eskişehir - Kütahya hattından atmak şarttır. Bunu yapmaya milletin kudreti vardır. Heyeti celilenize düşen vazife ise başkumandana ve heyeti vekileye zahir olmaktadır”⁴³

şeklindeki sözleriyle, bahsi geçen vazifenin başkumandanlık makamında birleştirilmiş olup, milletin bütün varını yoğunu sevk etmiş olduğuna, yapılacak mücadeleyi neticeye kavuşturmak için tam bir azim ve iradeye sahip olduğuna, başkumandana ve heyeti vekileye meclisin görünücü olması gerektiğine işaret eder.

İhsan (Cebelibereket) Bey, kendilerinin harbin gerek sevk ve gerek idaresini başkumandan paşa hazretlerine başkumandanlıkla beraber emanet ettiklerini ve bu hususa ait meclisin yetki hakkını ona verdiklerini, eğer ordunun eksiklikleri mevcut ise heyeti celilenin yardımıyla tamamlanabilecek bir şey varsa bunu heyete hatırlatmak yetkisiyle sorumlu olduğunu, şimdiye kadar heyetlerine bildirmediğini ve bugüne kadar da elinde bulunan dairelerin hiç birinden şikâyet etmediğini söyleyip;

⁴² TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 101, 29.10.1337, Celse 1, s. 390-391.

⁴³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 101, 29.10.1337, Celse 1, s. 396.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

*“İlletin teşhisi için paşa hazretleri burayı teşrif ederler. Ordudaki nekaisi, hakayiki ve bunun ne için ikmal edilmemiş olduğunu bize bildirirler. Onun üzerine biz de illetin derecesini düşünür ve ona göre icabını yaparız”*⁴⁴ diyerek, Mustafa Kemal Paşa'yı mevcut durumda hastalığın teşhisini koyacak başkumandan olarak görür ve ondan açıklamalar alınmadıkça bir şey yapamayacaklarını bildirir.

4.8.1337 (1921) Perşembe günü İkinci Reis Vekili Adnan (İstanbul) Bey başkanlığında gerçekleşen gizli üçüncü oturumda Müzakere Edilen Mevad içerisinde yer alan *“Vaziyeti Askeriye ve Maliye Hakkında”* münasebetiyle Dr. Mazhar (Aydın) Bey, meselenin ülkenin müdafaası meselesi olup, taktirin asıl hedefinin son ve en faydalı olması ümit edilenlerin işitilmesi olduğunu, kaynaklardan istifade etmenin ve kumandayı daha iyi zannettikleri bir şekle sokmanın oldukça önemli olduğunu dile getirip;

“Biz diyoruz ki, halk her şeyi mütehammil olmakla beraber ahvali ruhiye itibarile ve geçirdiği bütün beş on senelik harp hayatının daima kendi aleyhinde neticelenmesi ile ruhunda bir kesel hâsıl olmuştur. Bunu izale için bir takım işlere ihtiyaç vardır. Bunun için birincisi; gerek kumanda meselesi itibari ile mevkiinden, isminden, şöhretinden istifade edilen bir zatı meselâ meclis reisini başkumandan mevkiine getirmek, nasıl ki daha ilk zamanlarda meydana hiç bir şey yokken, Yunan yeni işgale başladığı zaman halk ruhunda nasıl bir heyecan duymuş ise ve paşanın etrafında toplanarak mevcudiyet göstermiş ise bu halk bu son mütarekenin ilk vurduğu darbenin verdiği tesiratla müşkül mevkide kalmıştır. Şimdi bunu en katî ve en müsmir bir şekilde yürütmek için hayatı malî, siyasî ve iktisadisini yaşatabilmek için bu millet tekrar İzmir'e doğru akmaya mecburdur. Kendiliğinden ezilmeye razı olamaz. Fikrimi açık söylüyorum. Mustafa Kemal Paşa'nın haysiyeti, mevkii, şöhreti itibari ile halk artık Mustafa Kemal Paşa her şeyi eline almıştır diyebilir. Bütün Meclis karargâhını cepheye kaldırmış, şöyle yapıyormuş, böyle yapıyormuş der. ...Biz evvelâ kumanda meselesini halledelim”⁴⁵

⁴⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 101, 29.10.1337, Celse 1, s. 396.

⁴⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İnkat 61, 4.8.1337 (1921), Celse 3, s. 162.

diyerek, halkın ruhunda oluşan gevşekliğin giderilmesi için ilk ihtiyaç duyulanan mevkiinin, isminin, şöhretinin rolünün olacağı bir şahsın başkumandan mevkiine getirilmesini ve bu şahsın da Mustafa Kemal Paşa olduğunu savunur.

4.Yerinin Milletın Özü ve Büyük Millet Meclisi İle Adı Özdeşleşen Olması

Gazi Mustafa Kemal Paşa, feyiz alınan bir kaynak, enerjinin saklandığı yer olan ve kendisi etrafında bir kütle haline gelinen, milletin ümitlerini hareket ettiren Türkiye Büyük Millet Meclisi ile bütünleşen, milletin arzularına tercüman olan, milletin sinesi olan meclisin ruhuyla hareket eden, meclisin kurucusu ve tarihî bir şahsiyet olan, milletin geleceğine adı yazılan, namı kalıcı ve etkili olan, Büyük Millet Meclisi ile adı karıştırılıp birbirinden ayrılmaz şeyler olarak düşünülen, kararları ile iş yapılan olarak belirtilmekte idi.

Mustafa Kemal Paşa tarafından Batı Cephesi Komutanlığı Kurmay Başkanlığı'na atanan Büyük Taarruz plânlarının hazırlanmasında önemli rol oynayan Asım Gündüz;

“Türklüğün yaşama azmi ve hakkı, ne yazık ki, bir avuç evlâdının şuurunda ve vicdanında yer edebilmişti. ...Milletler, böyle ölüm-kalım anlarında, bağırlarından çıkardıkları müstesna kıymetlerin şahsında ümitlerini mihraklaştırırlar. Bu günkü nesil bilmelidir! ki Türklüğün Millî Mücadele’de ki bu müstesna şahsiyetinin adı Mustafa Kemal dir”⁴⁶ diyerek, onun milletin ümitlerini hareket ettirdiğine işaret eder.

5.8.1337 (1921) Cuma günü İkinci Reis Dr. Adnan (İstanbul) Bey başkanlığında gerçekleşen üçüncü oturumda Teklifler içerisinde yeralan *“Sinop Mebusu Rıza Nur Bey İle Arkadaşlarının, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun Teklifi⁴⁷* üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Mustafa Kemal Paşa’ya başkumandanlık mevkiinin verilmesi hakkında kanun, belirlenen ismiyle oylamaya konulmuş oylamaya katılan 184 üyenin tamamının oyu ile şiddetli alkışlar eşliğinde kabul edilmişti.

⁴⁶ Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Kervan Yay., İstanbul 1975, s.85.

⁴⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.1, C.12, İ 62, 5.8.1337, Celse 3, s.18-19.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

Süleyman Sırrı (Yozgat) Bey, “Paşa Hazretlerinin muvaffakiyetleri için bir dua edilmesini teklif ediyorum”⁴⁸ cümlesiyle, dilek ve arzuların gerçekleşmesini temenni eder⁴⁹ Şeref (Edirne) Bey,

“Artık sahifei istikbalini yazan en büyük Türk milleti, siz; mazinin toplanan bütün haşmetli varlığını istikbale en emin bir surette yürüterek milleti lâıyk olduğu mevkie is’ad için bugün verdiğimiz karar işte tarihine, ırkına lâıyk bir millet olduğumuzu ispat etti. Vatanımızı istilâ eden düşman yalnız Türk milletini böyle bir kütlei vâhide halinde karşısında gördükçe, eriyecek, düşecek ve Türk milletinin çelik gibi azim ve imanı hain düşmanı denizlere dökecektir. ...Türk milletinin tarihinde öyle müşkül dakikalar vardır ki, bugün hissetmiş olduğumuz bu dakika ona nispetle hiçtir. İşte o dakika da milletin dehâsına mihrak olarak zuhur etmiş birçok sahibzuhurlar vardır. ...Her açılan devrei inkılâbın başında muazzam bir dimağ bitmiştir.

Sen en büyük milletin Büyük Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri; milletin senin omuzlarına yüklettiği bu muazzam yükü, bu zafer âlemini bu milletin albayrağını, zafer merasimini ta ilerilere götüreceksin. Bugün İzmir’de, Edirne’de, Balıkesir’de bütün mazlum ve mâsum inleyen saçı bitmedik ağlayan biçarelerin namusunu, ırzını bu milletin azim ve imaniyle ve Allah’ın inayetiyle sen kurtaracaksın. Tarihe namın altın harflerle geçecektir”⁵⁰

şeklindeki sözleriyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne başkumandanlık mevkiinin verilmesiyle onun milletin lâıyk olduğu makama yükseltildiğine, tarihine ve ırkına lâıyk olunduğunun gösterildiğine, açılan her inkılâp devrinin başında büyük bir dimağ ortaya çıktığına işaret eder.

Muhiddin Baha (Bursa) Bey;

“Muhterem efendiler; hiçbir an için sarsılmayan azim ve imanımız bir kere daha ümidi şeref ve şan güneşleri görüyor. Paşa hazretleri büyük şairimiz Namık Kemal’in bir beytini tadilen irat buyurmuşlar ve demişlerdi ki,

Vatanın bağına düşman dayasın hançerini

Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini

⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.12, İ 62, 5.8.1337, Celse 3, s.19.

⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.12, İ 62, 5.8.1337, Celse 3, s.19.

⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.12, İ 62, 5.8.1337, Celse 3, s.20.

Yaşar ÖZÜÇETİN

İşte siz paşa hazretleri: bu beyti bir hakikate inkilâbettirmek için bu vazifeyi kabul buyurdunuz. Ümidimiz sizin mazide parlayan yüksek dehânıza merbuttur. Cenabı Hakkın bize mevdu olan hayatı ebediye hakkında vâ'dine emin olduğumuz gibi; Paşa hazretleri siz Çanakkale'de bir Kemalyeri vücuda getirdiniz, o Kemal Yeri İslâmiyet'i kurtarmış, payitahtı kurtarmış, milletin Harbi Umumide dūçar olması muhtemel olan bir felâketten onu sıyanet etmişti. Paşa hazretleri siz Anadolu'da da bir Kemal yeri vücuda getireceksiniz ve onun karşısında başkaları için bir zeval yeri olacaktır. Paşa hazretleri: O Kemal yerini siz tesis ettiniz”⁵¹

şeklindeki ifadeleriyle, Mustafa Kemal Paşa'nın bu beyti hakikate dönüştürmek için başkumandanlık vazifesini kabul ettiklerini, ümitlerinin onun geçmişte kendisini belli eden yüksek dehâlarına bağlı olduğunu, Anadolu'da meydana getirilecek Kemalyeri'nin başkaları için sonlarının geldiği yer olacağını vurgular ve sarsılmayan azim ve imanı ortaya koyar, Tunalı Hilmi (Bolu) Bey, “*Kemal Yeri milletin kalbidir, ruhudur. Yaşasın Paşa, yaşasın millet*”⁵² sözleriyle, Mustafa Kemal Paşa'nın yerinin milletin en önemli noktası, özü olduğunu savunur.

6.9.1336 (1920) Pazartesi günü İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Gümüşhane) Bey başkanlığında gerçekleşen birinci oturumda Mazbatalar içerisinde yer alan “*Saruhan Mebusu Mustafa Necati Beyin, Fedakârların Sureti Taltifi Hakkında Teklifi Kanunisi (İstiklâl Madalyası) ve Lâyiha Encümeni Mazbatası*”nda dünya savaşında askerlerin hakikaten son derece fedakârlık gösterdikleri, tarihte ebedî bir nam bıraktıkları, bugün bir hükûmet olarak buldukları taltif nişanları yapmalarının hakları olduğu dile getirilmişti. Adı geçen bu mazbata münasebetiyle Refik Şevket (Saruhan) Bey, Yunanlılar taarruzlarını şiddetlendirdikleri zaman ve kendilerinin hepsinin kalbinde bir öfke ve heyecan baş gösterdiği sırada kalbî manevî kuvvetlerini kıracak sözler de söylenildiğini, fedakârlıkla ölmenin, şehit olmanın şeref olacağını ve şehit olanların ailesini unutmadıklarını ve fedakârlık edenlerin Türk milletinin yüreğinde unutulmaz hatıralar olarak kaldığını göstermenin kendilerinin en büyük vazifesi olduğunu, burada nişanın kılıncın söz konusu

⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.12, İ 62, 5.8.1337, Celse 3, s. 20.

⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.12, İ 62, 5.8.1337, Celse 3, s. 20.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

olmadığını, millî olarak takdir edilecek bir hatıra olduğunu söyleyip, devamla;”*En nihayet içimizden Mustafa Kemal Paşa bizim ruhumuza muvafık olarak, ...lâzım olan dersi verdi*”⁵³ diyerek, Mustafa Kemal Paşa'nın kendi ruhlarına uygun ve yerinde olduğunu belirtir.

17.9.1337 (1921) Cumartesi günü Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi (Gümüshane) Bey başkanlığında gerçekleşen ikinci oturumda Beyanat içerisinde yer alan “*Cepheden Avdet Etmiş Olan Bolu Mebusu Yusuf İzzet Paşa'nın Beyanati*” münasebetiyle Yusuf İzzet Paşa (Bolu), düşmanın Eskişehir ve Kütahya hattına karşı taarruzu neticesi ordularının mağlup olduğuna dair bir propagandanın mevcut olduğunu, herkesin ordunun zedelendiği ve düşmanın ilerlediğine inandığını söyleyip;

“...Ordumuz Sakarya gerisine girdiği zaman, arkadaşlar; Meclisi Âliniz gayet mühim ve tarihî vazifesini ifa etmiştir. O da; meclisimizin reisi muhteremini başkumandan intihab ve bu suretle tekmil milletin azim ve iradesini bir noktada tevhid etmek ve ondan sonra meclisi millimiz, hükümetimiz; ordunun yakın gerisinde kemali sebatla kalarak orduyu vazifesine ve milleti ordusuna karşı sevk ve tevcih etmiş olması, tarihin daima tebci ederek yazacağı bir vak'adır”⁵⁴

şeklindeki sözleriyle, Reis Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandan seçilmesiyle, milletin azim ve iradesinin bir noktada birleştirildiğini, dolayısıyla onun, ordunun vazifesine ve milletin ordusuna sevk ve mevkii verdiğini belirtir.

Yusuf İzzet Paşa (Bolu) devamla, Erkânı Harbiye Reisi'nin söylemiş olduğu “*Düşman mezarına yaklaşıyor*” sözünü hatırlatır; “...*Hakikaten arkadaşlar, düşman mezarına yaklaşmış, erimiş ve ezilmiştir. Şimdi de başkumandanımız düşmanı yerin dibine gömmekle meşguldür*”⁵⁵ sözleriyle de düşmanın tam anlamıyla etkisiz kılınması için Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın kararlılığını ortaya koyar.

Yusuf İzzet Paşa (Bolu) devamla, Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiş olan ordunun önemli faaliyetlerde bulunduğunu, savaşın gidişatı için önemli kararlar aldıklarını, düşman kuvvetlerinin

⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.3, İ 60, 6.9.1336, Celse 1, s. 572, 574.

⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.12, İ 77, 17.9.1337, Celse 2, s. 233.

⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.12, İ 77, 17.9.1337, Celse 2, s. 233.

düşüncelerinin ise; ordularının Ankara'ya kadar ilerletilerek buranın ele geçirilip Türk direnişini kırmak olduğunu ifade edip;

“...Düşman hiç ümid etmediği öyle azim bir mukavemete uğradı ki; tamamen şaşırıldı. ...Nereye teveccüh etti ise orada kendisine karşı sevkedilmiş kahir bir kuvvet oldu. Düşman tamamıyla sarsıldı ve ezildi. ...ordumuzu sol cenahından çevirerek Ankara'ya girmek ve ordumuzu Ankara'dan tecridetmek ve şimale atmak arzu ediliyordu. Arz ettiğim gibi başkumandanımız vakit ve zamaniyle tedabir ittihaz etmiş olması düşmanın bu planını tamamen akim bıraktı”⁵⁶

diyerek, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın sonradan yapılan taarruzlarla ülkeyi kurtarmak imkânını sağlamış olduğunu söyler.

5.Bir Beceri-Başarı Manyetizması Yapan Olması

Gazi Mustafa Kemal Paşa, mevcudiyetlerinin esasını ilk teşkil edenlere ön ayak olup, kalplerde yer edinerek memleket manevîyatını yükselten, millî dâvanın simgesi olan ve ülkenin muhtaç olduğu bir başkumandan olup, âdeta çelik bir el olan başarının meclisin bütün ruhu ve kalbi ile birlikte olunmasına bağlı bulunulan ve şahsında tecelli ettiğine inanılan, ruhunun özelliği olarak bir beceri-başarı manyetizması yapan, alelâde insanların erişemeyeceği bazı niteliklere sahip olup, bu nitelikleri Allah vergisinin bir neticesi olarak görülen olarak değerlendirilmekte idi.

5.8.1337 (1921) Cuma günü İkinci Reis Dr. Adnan (İstanbul) Bey ve Reis Mustafa Kemal Paşa (Ankara) başkanlığında gerçekleşen gizli ikinci oturumda Müzakere Edilen Mevad içerisinde yer alan “*Başkumandanlık İhdası İle Bu Vazifenin Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Tevcihi Hakkında Kanun Teklifi*” münasebetiyle Reis Mustafa Kemal Paşa (Ankara), Meclisi Âliyi tereddüde sevk eden noktanın kanun yapma ve yürütme hakkını bir şahsa bırakmış olmaktan doğacak sakıncalar olduğunu, meclisin bu noktayı büyük bir hassasiyet ve ciddiyetle dikkate almasından kendisinin memnuniyet duyduğunu, zira hiçbirinin şahsının söz konusu olmadığını, meclisi âliyi meydana getiren şahıslardan bir fert olması itibarı ile kendisi için dahi herhangi bir

⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.12, İ 77, 17.9.1337, Celse 2, s. 234; TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.8, İ 141, 31.1.1337, Celse 1, s. 21-22.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

yetkiyi, kanunî ve meşru bir sıfatı taşıyabilmesinin mutlaka meclisi âlinin mevcudiyetine bağlı olduğunu, meclisin mevcudiyetinin herhangi bir şekil ve surette saldırıya uğraması halinde ona seçilmekle sahip bulunduğu sıfat ve yetkilerin kendiliğinden düşmüş olacağını, endişe sebebinin kendisinin esasen saklanması için ömrünü bağlamak mecburiyetinde olduğu bir nokta olduğunu, dolayısıyla bu noktanın yapılacak kanun maddelerinde açık olmasını önemle düşündüğünü anlatmıştı⁵⁷.

Bir tek evladı olan kızının 16 aydır tutuklu olup, musibetleri bildiğini söyleyen bir mebus (ismi belirsiz);

“Papulas başımda çorba pişireceğine paşa hazretlerinin ayağı altında kalmaya razıyım. Paşa gibi zeki yaratılmış bir zat bittabi muhakeme eder ki, bu meclise rehber olan ve toplayan kendileridir. Paşa da kuvveti bizzat meclisten almışlardır. Vicdanı umumiyyeye ve dehâyı millimize mihrak olmuşlardır. Paşa kuvveti bizzat meclisten alıyor. Millî ordu meclisin ordusudur. Meclis kendi reisini başına kumandan yapıyor. Onu her hususta takyid etmek doğru değildir”⁵⁸

diyerek, yol gösteren, meclisi toplayan, vicdanların ve millî uyanıklığın merkezi olan Mustafa Kemal Paşa'nın birçok konuda kayıt ve şarta bağlanmaması gerektiğini savunur⁵⁹.

Bir mebus (ismi belirsiz);

“...Paşa hazretleri meclise geldiği gün başka, gelmediği gün başka... Paşa hazretleri şu milletin önünde mukaddes bir bayrak olmuştur ve önde onu gördükçe maneviyatımız yükseliyor. ...Münevver zevatin gördüğü gibi, kuvvei maneviyeyi yükseltmek için paşa hazretleri emir ve kumandanın başında gözüksün ve bu suretle kuvvei maneviye tezayüt etsin. Birçok propagandacılar memleketin içindedir. Ahalide zaaf vardır. Paşa, umumun teveccühünü ...Bu propagandaların bu zaafiyetlerin önüne geçmek için böyle gösterişlere lüzum vardır. Paşa muvaffakiyet manyatizmesi yapmıştır. Paşa, emrû kumandanın başına geçerse behemahal muvaffakiyet hâsıl olacaktır”⁶⁰

⁵⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse1, s.176.

⁵⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse 1, s.179.

⁵⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse1, s.179; TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse1, s.180.

⁶⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ 62, 5.8.1337, Celse 1, s.185.

şeklindeki cümleleriyle, Mustafa Kemal Paşa'nın, meclise geldiği günün gelmediği güne kıyasla mebus olarak manevîyatlarının yüksek olduğu, onun emir ve kumandanın başında gözükmesi ile halktaki dayanamamanın ortadan kalkacağı, ruhunun bir özelliği olarak bir beceri-başarı manyetizması yaptığı dolayısıyla, mutlaka başarının meydana geleceğine olan inancını belirtir.

6.Vazifenin İfâsının Teşvik Edicisi Olması ve Kendisine İtaatin Bir Manevî Görev Bilinmesi

Gazi Mustafa Kemal Paşa, amacına ulaşmak için arkadaşlarını çevresinde toplamayı, onları dâvasına inandırmayı bilen, ülkenin kurtarılması için fiilî olarak çaba göstermek gerektiğini vurgulayan, ümitvar ve güven aşılavıcı, kabiliyeti ve bilgisi yapması gerekene izin veren, kendisine itaat bir manevî görev bilinen, verdiği kararları herkes tarafından tasvip edilen olarak algılanmakta idi.

27.9.1338 (1922) Çarşamba günü İkinci Reisleki Musa Kâzım (Konya) Efendi başkanlığında açılan birinci oturumda Takrirler içerisinde yer alan “*Kırşehir Mebusu Yahya Galip Beyin, Ankara'ya Gelecek Olan Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İstikbali İçin Meclisten On Zatın Tefrik Edilmesine Dair Takriri*” nde; “Riyaseti Celileye” başlığı altında dile getirilenler;

“Reisi Muhterem başkumandanı Muazzam Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini münasip mahalden istikbal ve Meclisi âlinin hürmet ve muhabbeti kâbilesini tebliğ etmek üzere kur'a ile arkadaşlarımızdan on zatın tefrik buyurulmasını teklif eylerim” şeklinde olmuştu. “Hepimiz gideceğiz” seslerinin yükselmesi üzerine, Yahya Galip (Kırşehir) Bey;

“...Başkumandan paşa hazretlerinin teşriflerinde tabiidir ki, meclisi âlinin âzasının hepsi istikbal edecektir. Fakat daha önden gitmek üzere on kişinin kur'a ile tefrikini teklif ediyorum. Bunu Divanı Riyasete tevdi etmek demek, Divanı Riyasete inhisar ettirmek demektir. Onun için kur'a kime isabet ederse o gitsin, daha ilerde istikbal etsin”⁶¹

diyerek, başkumandan paşanın gelip şereflendirmeleri sırasında meclis üyelerinin hepsinin karşılayacaklarından kimsenin kuşkusunun

⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, İ 109, Celse 1, s.193-194.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

olmadığını, on üyenin kura ile ayırt edilmesinin önden gitmek için teklif edildiğini belirtir.

2.12.1338 (1922) Cumartesi günü İkinci Reis Dr. Adnan (İstanbul) Bey başkanlığında açılan birinci oturumda Mazbatalar içerisinde yer alan “*Erzurum Mebusu Necati Beyle Rüfekasının, İntihabı Mebusan Kanununun Tadiline Dair Kanun Teklifi, Lâyiha Encümeni Mazbatası*” münasebetiyle Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara), kanun tasarısının doğrudan doğruya kendi şahsının vatandaşlık hukukundan mahrum etmek görüşüne yönelik olduğunu ifade etmişti⁶².

İhsan (Cebelibereket) Bey; “*Paşa hazretleri kime soruyorsunuz? İki üç kişinin galatı ifadesi Umum Meclisine aid olabilir mi*”⁶³ diyerek, bahsi geçen bu yanlış ifadelerin meclisin geneline ait olmadığını söyler. Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara) devamla, buraya imza koyan kimselere seslenerek⁶⁴, bütün hayatını yurdunun kurtarılması için harcayan ve milleti istiklâline kavuşturan bu şahsa, yani kendisine karşı diğer halkın da hemfikir olup olmadığını sorması üzerine İhsan (Cebelibereket) Bey; “*Siz müneli millet ve müceddidi devletsiniz*”⁶⁵ sözleriyle, onun milletin eli ve devlete yeni bir suret veren olduğuna işaret eder⁶⁶.

Bu kanun tasarısını veren Necati (Erzurum) Bey, esas maksadını müsait bir zamanda açıklayacağını belirtip konuşmasında;

“Paşa hazretleri gibi şahsiyeti mümtazesı, bütün milletin kalbinde yaşayan bir zatı âliye karşı teklifimizin şu şekilde bir telâkkiye mâruz kalmasından dolayı müteessirim. ...Efendiler; malûmunuzdur ki, alelâde fertler, nihayet vatanın bir cüz’üdür. Onlar vatanda cüz’ü lâyeteccezza kabilinden birer insandırlar. Tarih yapan insanlar birer mevki sahibidirler. Tarih yapan insanların vatani yalnız filân kıtai arazide oturmak değildir. Onların rabitaları; gayrikabili infikâk olan tarihin alâkası gibi büyük ve bir timsali vatandırlar. Binaenaleyh böyle bir kanun mevzubahis olurken, paşa hazretleri gibi en büyük

⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.25, İ 149, Celse 1, s.159-160.

⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.25, İ 149, Celse 1, s.159-160.

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.25, İ 149, Celse 1, s.160.

⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.25, İ 149, Celse 1, s.160.

⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.25, İ 149, Celse 1, s.160; TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.25, İ 149, Celse 1, s.160-161; TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.25, İ 149, Celse 1, s.161.

Yaşar ÖZÜÇETİN

şahsiyeti mümtaze olan bir zatı, pek ziyade takdir edenlerden ve hattâ en evvel takdir edenlerden olmak üzere benim hatırıma gelmez. Ben böyle namussuz bir adam değilim. Efendiler bunu ancak namussuzlar yapar ve ancak bu milletle alâkası olmayan menfaatperest, vicdanlarını, hayatlarını, namuslarını satmış olanlar yapar. ...bu vatani yaşatmakta âmil olan bir zatın ...belki iddia da edebilirim ...çok arkadaşlarımdan ziyade nazarımda mevkii vardır ve bu; beni bilenlerce ve bütün kalbimi ve hissiyatımı görenlerce malûmdur. Böyle bir şeyi hatırımdan geçirmem ve benden bir fikir sâdir olamaz. ...Paşa hazretleri nazarımda alelâde bir vatandaş değildir. ...Önümüzde koca bir Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı vardır. Bu inkırazın avamini tetkik edersek buna sebep, büyük Türk milletinin benliğinin çiğnenmesi ve Türklüğün yabancılar elinde kalmasıdır. ...Her ırk, kendi hüviyeti milliyesiyle bu heyeti içtimaiye içinde yaşamış ve mevkiler ihraz etmiştir ve bunun neticesinde de Türklük mahvolmuştur. Bundan sonra Türkiye hududu dâhilinde vatandaşlık tesis etmek mecburiyetindeyiz. Artık bu enkazın altında kalmış olan bu hatalarımızı tekrar edemeyiz. Bu teklifin sâiki budur⁶⁷

diyerek, Mustafa Kemal Paşa'nın milletin kalbinde yaşayan yüce bir kimse ve tarih yapan insan olarak vatan sembolü olduğuna, böyle bir kanun söz konusu olurken paşanın hatırına gelemeyeceğini, her ırk kendi millî kimliği ile topluluk içinde yaşayıp ve mevkiler elde ederken Türklüğün mahvolduğu, dolayısıyla artık Türkiye sınırları dâhilinde vatandaşlık tesis etmek zorunda olduklarına ve hataların tekrar edilmemesi gerektiğine dikkat çeker.

Emin (Canik) Bey, bu teklifte imzası bulunan birisinin de kendisi olduğunu söyleyip;

“...Şahsım itibariyle şunu söylüyorum ve bütün mukaddesatımla temin ediyorum ki, o madde yazılırken hiçbir vakit paşa hazretlerinin ismi, hatıra gelmemiştir ve gelmesi ihtimali de esasen yoktur ve o maddeden böyle bir şey anlaşılamaz. Çünkü paşa hazretleri değil beş seneden, daha uzun zamandan beri bu vatana hizmet etmiş, çok muvaffakiyetler vücuda getirmiş; Türkün timsali bir zattır. ...Ben tekrar kemali samimiyetle ve bütün mukaddesatımla temin ederim ki; paşa hazretlerinin isimleri o madde esnasında mevzubahis olmamış ve hatıra gelmemiştir.

⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.25, İ 149, Celse 1, s.161-162.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

Paşa hazretlerinin tarzı telâkkilerinden müteessir oldum, vâllâhi efendim; hatırıma böyle bir şey gelmedi; dondum kaldım. Paşa ki, bizi kurtaran ve bu memleketi kurtaran bir şahsiyettir. Biz nankör olmalıyız ki, böyle bir telâkki sahibi olalım, nasıl olur ki, böyle bir şey hatıra gelsin”⁶⁸

şeklindeki cümleleriyle, Mustafa Kemal Paşa'nın vatana hizmet eden, çok başarıları bulunan, kendilerini ve ülkeyi kurtaran ve Türkün sembolü bir şahsiyet olduğunu, böyle bir şeyin hatıra gelmesi için nankör olmaları gerektiğini söyler.

Yusuf Ziya (Bitlis) Bey; “*Bütün cihanın takdirine mazhardırlar*”⁶⁹, hemen ardından Süleyman Sırrı (Yozgat) Bey; “*Türkiye'nin müncisidirler*”⁷⁰ diyerek, Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin kurtarıcısı olduğunu belirtirler. Emin (Canik) Bey devamlı şunları söyler;

“...Biz de Müslümanız, biz de kadirşinas adamlarız. İyilikleri hiçbir zaman unutmuyoruz. Böyle bir şeyi hatıra getirmektense ölmek benim için daha iyidir.

Hariçte belki paşa hazretlerini - iddia ederim- hepinizden fazla ben severim”⁷¹. Devamında Hacı İlyas Sami (Muş) Efendi;

“...Paşa hazretleri kendi şahsı için endişeye düşmemiştir, öyle zannetmeyin. Meclisin kalbinde yaşayan paşanın mevki için bu bir suizandır ve bu paşa için söylenmemiştir”⁷² cümlelerini sarf eder.

1.3.1337 (1921) Salı günü Reis Mustafa Kemal Paşa başkanlığında birinci oturumda Nutuklar içerisinde yer alan; “*Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın İkinci İçtima Senesi Açış Nutku*” münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa (Ankara), milleti tebrik etmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1336 (1920) tarihli açılışından bir önceki toplantıya kadar olan sürede, bütün milletçe ortaya konulan fedakâr mesaiyi kutsal bilip, onu yücelttiğini ülkenin içinde bulunduğu zorlu ve acıklı durumdan cesaret, inanç ve beyin gücü ile çıkabileceğini, felâketler görmüş olan talihsiz vatanlarında bir

⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.25, İ 149, Celse 1, s.162.

⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.25, İ 149, Celse 1, s.162.

⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.25, İ 149, Celse 1, s.162.

⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.25, İ 149, Celse 1, s.162-163;

⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.25, İ 149, Celse 1, s.163.

Yaşar ÖZÜÇETİN

hayırlı sabah olmasına dua ettiğini söylemişti⁷³. Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri karşısında Tunalı Hilmi (Bolu) Bey; “*paşa, paşa senin tebrik ettiğin millet namına ben de seni senin ululuğunu tebrik ediyorum*”⁷⁴ diyerek, onun yüceliğini, millî ve vatanî vazifenin ihtiraslara üstün gelmesi şeklinde ele alıp, böyle bir ülkede parçalanma ve çöküntüden korkmanın bir mânâsının olmayacağına değinir.

Konuşmalara dâhil olan Besim Atalay (Kütahya) Bey, sözüne, büyük ve kutsî peygamberin büyük ve kutsî bir hadisi meali olan “*Her asır başında milletim için Allahütealâ Hazretleri müceddit bir adam nasbeder*” şeklinde başlayacağını, herhangi bir milletin sıkışırsa azmini, kuvvetini, iradesini eline alırsa o milletin en son döneminde başarılı olacağını söyleyip, Mustafa Kemal Paşa'nın alelâde insanların erişemeyeceği bazı niteliklere sahip olup, bu niteliklerin Allah vergisinin bir neticesi olarak görüldüğünü, milletin lider gözü ile bakıp, kendisine itaati bir manevî görev bildiklerini ve onun millet hayatının önemli bir döneminde ortaya çıktığını söyler. Besim Atalay (Kütahya) Mustafa Kemal Paşa'nın bir boşluğu doldurduğunu ise şu şekilde ifade eder;

“...Ey şanlı, şerefli günler görmüş, Akdeniz, Karadeniz, Kızıldeniz'de muzafferane gemilerini gezdirmiş (Helmen mübariz, menem diğer nist) sayhasını afaka kaldırmış olan neslin evlâdı, en acıklı günlerin acısını, felâketini tatmış olan kardeşlerim biliniz ve emin olunuz ki: biz birleştikçe Allahütealâ Hazretleri bize ismetler gibi, bize kemaller gibi, çünkü benim dilimde riya yoktur, Türk dilinde riya kelimesinin mukabili yoktur ve ben istersem gördüğüm şeyi burada tenkit edebilirim. Size tekrar ediyorum ki, biz azmi irademizi şey ettikçe Allahütealâ böyle mücedditleri bize ihsan edecektir. Allah onların zıllını eksik etmesin. Allah cümle ümmeti muhammedi mansur eylesin. Gelecek senenin daha ziyade şerefle gelmesini nasip eylesin”⁷⁵.

9.8.1336 (1920) Pazartesi günü Reisi Sani Celalettin Arif (Erzurum) Bey başkanlığında gerçekleşen üçüncü oturumda

⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.9, İ 1, 1.3.1337, Celse1, s. 3-7.

⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.9, İ 1, 1.3.1337, Celse1, s.7.

⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.9 İ1, 1.3.1337, Celse1, s. 9,10; Sıddık Hasan; “Birinci Meclis’in Gizli Celsesinde Atatürk İle Bir Tartışma / Birinci Meclis Üyelerinden Hasan Sıddık Haydar’ın Hatıraları”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt I, s.35-37.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

Beyanatlar içerisinde yer alan “*Mustafa Kemal Paşa İle Cephedeki Seyahattan Dönen Bazı Mebusların Beyanati*” münasebetiyle, Refik (Konya) Bey, ülkenin bu durumu ve hali için de bile vatanın savunulması işini üzerine alan ve düşmanların karşısına çıkarak canları pahasına da olsa göğüslerini geren arkadaşlarının diğer milletvekilleri nazarında ne derece önem arz ettiğini bilmediğini dile getirmiş, cephelerden gelen ve bu işin ustası olan kişilerin, hakkında bilgiler edindiğini ve bu kadar önemli bir meselenin ve önemli bir oturumun olacağını söylemişti. Refik (Konya) Bey devamla;

“Beraberimizde bulunan muhterem reisimiz Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa tarafından tetkik buyrulacak askeri vaziyetten baka olarak, halkın bu günkü ahval ve vaziyet hakkındaki hakiki duygularını anlamak üzere yer yer girdiğimiz memlekette tahkikat icrasına münhasır olmuştu ve bunu bütün arkadaşlarımızın bu suretle kabul etmiş ve yine bu kürsüde söylemek mecburiyetindeyim; muhterem reisimiz Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bu vazifenin ifasında bütün arkadaşlarımızı teşvik buyurmuşlardı”⁷⁶

şeklindeki cümleleriyle, Reis Mustafa Kemal Paşa'nın gerek halk, gerek asker nezdinde gerçekleşen temaslarda ortaya çıkan teferruatlı bilgilerin önemi üzerinde durduğunu ve onun yüce dâvanın teşvik edicisi olduğunu belirtir.

Dursun (Çorum) Bey, “*Efendim paşa hazretlerinin beyanatından sonra konferansa hacet yoktur zannederim*”⁷⁷ diyerek, Reis Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı açıklamaların Büyük Millet Meclisi'nin çoğunluğunu tatmin ettiğini dile getirir.

Refik (Konya) Bey devamla, bu cepheyi baştanbaşa dolaştıklarını, her tarafta her yerde mevcudiyetlerini, namuslarını korumak üzere çırpınan kuvvetler gördüğünü, halkın özel ve genel toplantılarında kendilerini tehdit eden fenalıkların mânâsını anlamış bir tarzda icraat ve izahat beklediklerini belirterek;

“Bir taraftan oraya muhtelif mahallerden toplanan müdafaai hukuk reisleriyle Kemal Paşa Hazretleri vaziyeti umumiye hakkında müdavelei efkâr ederken, diğer taraftan bazı arkadaşlarımızla birlikte halkın toplanmış olduğu bir yerde hasbihal ediyorduk ve onların bugünkü tehlike karşısında yapmaları lâzım gelen vezaifi

⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.3, İ 45, 9.8.1336, Celse 3, s. 149, 150.

⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.3, İ 45, 9.8.1336, Celse 3, s.152.

Yaşar ÖZÜÇETİN

yaptıklarından dolayı teşekkür ve bununla vazifelerinin nihayete ermediğini ve yanı başındaki kıtaatın etrafında azamî bir surette çalışmaları lüzumunu söylüyorduk. Halk bunu kemali memnuniyetle karşılıyordu”⁷⁸

şeklindeki cümleleriyle, Reis Mustafa Kemal Paşa’nın, bir araya gelen Müdafaa-i Hukuk reislerine fikir verdiğini, mevcut tehlike karşısında yapılması gerekenin neler olduğu üzerinde durduğunu beyan eder.

Hulusi (Karahisarî Sahip) Bey, Reis Paşa Hazretleri’nin ve diğer hatip beylerin düşünceleri hakkında bir şey söylemeyeceğini ifade edip;

“Çünkü Reis Paşa, bize zihni bir seyahat yaptırdılar. Harita önlerinde olarak az, çok şurada, şu varmış burada bu varmış diye birer kıtaat tasavvur ettiniz ve tabii, Reis Paşa omuzlarındaki mesuliyetin ehemmiyetini takdir ederek, bize cephelerin kuvvetinden bahsettiler ve ilaveten (siz artık muhakeme edersiniz işte anladınız) dediler. ... Reis Paşa hazretleri yalnız şunu sarahaten söylediler ki, o da cephelerimiz pek kuvvetli, pek metindir. ...Şimdilik tahminatımız bu merkezde ve zaten ümidimizi takviye edecek, metinleştirecek pek çok mevaidde de bulunuldu”⁷⁹

şeklindeki sözleriyle, Reis Mustafa Kemal Paşa’nın üstlendiği sorumluluğun değerini bildiğini, aralarında hiç kimsenin onun beyanatından muhakeme edecek bir esas çıkaramayacağını ileri sürer.

SONUÇ

23 Nisan 1920 Cuma günü Büyük Millet Meclisi toplanmış Anadolu halkının Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki bu başkaldırışı, artık meşru bir organ tarafından yönlendirilmeye başlanmıştı.

Bu İlk Meclis, cumhuriyet tarihine ve ebedî olduğuna inanılan bağımsızlığa onurlu bir başlangıcın mekânı olmuştu. TBMM; kendisine ilk isim olarak “Meclis-i Kebir-i Millî” adını yakıştıran ve bu ruhu taşıyan bireylerden meydana gelmiş, oldukça zor şartlarda ancak demokratik yapılan bir seçim neticesinde tesis edilmiş, halkın hemen hemen her kesimi ve katmanından üye mevcut olup, tam bir kucaklaşmanın ve kaynaşmanın görüldüğü, herkesin kendi görüşünü “istiklâlî tam ve istihlâs-ı vatan” için hür olarak konuştuğu seviyeli, seciyeli bir meclis olmuştu.

⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.3, İ 45, 9.8.1336, Celse 3, s.152-153.

⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.3, İ 45, 9.8.1336, Celse 3, s.161.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın serüveni, Türk milletinin bağımsız olarak yaşama isteğinin hayata geçirilmesi ve tekrarlanması, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu ve gelişmesi ile âdeta bütünleşmişti.

Meclis başkanlığı kürsüsüne 8 Temmuz 1920'de millî matem alâmeti olarak örtülen kara örtü, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi neticesi 30 Ağustos 1922 kaldırılmış, elde edilen bu zafer, davanın meşru oluşuna dayandırılmıştır.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi, Millî Mücadele'nin askerî ve siyasî açılardan önemli bir safhasını oluşturmuştur. Bu süreç içerisinde yol gösteren ve meclisi toplayan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın mesai arkadaşları tarafından ortaya konulan yeri ve özellikleri şunlar olmuştur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa;

Türk milleti hakkında verilen esaret ve ölüm kararına ve bu kararın uygulanışına Türk milletinin iradesi doğrultusunda karşı gelip, sorumluluktan çekinmeyerek, hayatı hakir görüp tehlikeleri göze alan, yüksek bir medeni cesarete sahip olandır.

Milletinin mücadeleci ruhunu, vatana karşı olan sevgisini, ordusuna olan inancını dile getirendir.

Halkın kendisine gösterdiği ilgiyi milletin esaret altında yaşamaya isyanı olarak değerlendirendir.

Ümitlerinin manevî kuvvetlerinin kırıldığı bir zamanda etrafa dağılmış olan kuvvetleri bir araya toplayan, milletin kaybolan manevî kuvvetini hayatı taşıyıp yayılacak şekilde bir dayanılan hâle getiren, bugün kendilerini başlarında buldukları için açıkça teşekkür arz edilebilir.

"...Paşa hazretleri şimdiye kadar milleti bir bâdireden kurtarmak için hareket etmiş ve paşa hazretlerinin bu hareketini millet vicdanı ile takdir etmiş ve kendisine karşı bir muhabbet beslemiş, onu yüzüne karşı metetmekle, koltuk vermek suretiyle değil, onu vicdanı ile sevmiş ve ilelebet silinmeyecek yazılarla onun muhabbetini kalbine yazmıştır" şeklinde, milleti tarafından vicdan ile sevilen ve takdir edilendir.

"...Kendileri bu milletin şanlı ecdadının ahfadı şehamet meabı olduğunu ispat eder bir vaziyette, bütün mehalike karşı göğsünü

Yaşar ÖZÜÇETİN

gererek meydana atıldı. ...Bu tarihi ve mühim vazifeyi ifa için, cidden muktedir ve milletin bir fikir ve kanaatle muhitini etrafına toplamaya muvaffak oldu” şeklinde, millî ve dinî olarak yüksek ve kıymetli bir mevkiî tutan seçkin vatan hizmetleri ile millet ve ümmet hatrında kalacak, yâd edilecek, millete hakiki ve kıymetli bir vazife yöneltip, vatani kuşatmış olan tehlikenin önünde dikilen, ecdada lâîk bir evlat olduğunu ispat edendir.

“...*Namdar namlar, hakikaten şöhret ihraz etmiş zevat bugün başımızda bulunsun. Mustafa Kemal Paşa'nın Eskişehir'e gitmesi orada yeni bir hayatın uyanmasına sebep olmuştur”* şeklinde cephelerde görünmeleri ile vazife duygusu telkin eden ve fedakârlık numunesi gösterendir.

“...*Onların kanaatlarına bizim tâbî olmaklığımız vardır”* şeklinde, inanılıp güvenilendir.

“...*Fevkalâde zamanlarda fevkalâde işler ve fevkalâde gayret lâzımdır. ...Şimdi benim hatırıma geliyor ki bizim muhterem reisimiz tam bu işin recülüdür. Onun gibi iyi kumandanımız yoktur”* şeklinde, hevesinin, zamanın olgunlaştırdığı şartların mantığına uyup, halkın eğilimleri istikametinde onların arzularına cevap veren ve işin ehli olan, milletin arzularına tercüman olandır.

Şahsiyeti yüce büyük ve aynı zamanda tecrübeli bir kumandandır.

“...*Mümkün olsaydı, Allahım bana bir ikinci Mustafa Kemal Paşa verseydi”* şeklinde, kıymeti bilinmesi gerekendir.

“...*Paşa Hz. bu dâvayı millî için kendisi, herhalde, fedayı nefisle ortaya atıldı. Değil yıpranmak, kendisinin fedayı can etmesinden iftihar ediyor zannediyorum”* şeklinde, bu millî dâva için kendi nefsini feda ile ortaya atılan, canını feda etmekle dahi iftihar edecek olandır.

“...*Mustafa Kemal unvanı kendi başına bir ordudur. Orduya bir misli, iki misli kıymeti izaftıye bahşeder. Sihirli bir kuvvettir. Binaenaleyh Mustafa Kemal ordunun başında bulunmak lâzım gelir. Âlemi İslâm'daki dereceyi tesirini bununla anlarsınız”* şeklinde, orduyu birkaç kat kıymetlendirecek sihirli bir kuvvet olan unvanı kendi başına bir ordu olup, orduyu birkaç kat kıymetlendirecek olandır.

“...Cenabı Hak bu milletin mukadderatına Mustafa Kemal namını yazmıştır. Bu iş de Mustafa Kemal namı bakidir. Nafizdir efendiler. ...şurayı bilmeliyiz ki, gerek İslâm âleminin, gerek Avrupa, Amerika âleminin

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

nazarında Büyük Millet Meclisi ile Mustafa Kemal memzucen mütalaa edilmektedir. Amerika âleminin nazarında, lisanında Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi yekdiğerinden ayrılmaz şeylerdir. Türk milletinin idaresi Mustafa Kemal Paşa da, Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu idarenin vesaiti icariyesinden başka bir şey değildir”

şeklinde, milletin geleceğine adı yazılan, namı kalıcı ve etkili olan, Büyük Millet Meclisi ile karıştırılmış birbirinden ayrılmaz şeyler olarak düşünülmüştür.

Kararı kesin olan milletin çalışmaları ve fedakârlığını tam anlamıyla temsil eden Büyük Millet Meclisi ve onun başkanı sıfatıyla özdeşleştirilip bir tutulan, birbiri ardınca gelen başarıları ile oç alıcı devletlerin tutsaklığından kurtarandır.

“...Tekmil bu kuvvetleri harbin icabına, harbin arzusuna, yalnız mantikî olmak üzere verilmek lâzım ve bunları da yine bir elde toplamak lâzımdır. Tabii bu el kimdir? Başkumandanımız Mustafa Kemal Paşa... İster üzerlerinde başkumandanlık unvanı olsun, ister olmasın. Esasen bu memleketin bir timsali halindedir” şeklinde, sevilen, sayılan, kutsal tutulan, millete işaret kabul edilen ve ülkenin sembolü demir bir eldir.

Meclis üyelerinin hepsi tarafından karşılanmak istenilendir.

“...Bu vatana hizmet etmiş, çok muvaffakiyetler vücuda getirmiş; Türkün timsali bir zattır. Paşa ki, bizi kurtaran ve bu memleketi kurtaran bir şahsiyettir” şeklinde vatana hizmet eden, çok başarıları bulunan, kendilerini ve ülkeyi kurtaran ve Türkün sembolü bir şahsiyettir.

“...Paşa hazretlerinin beyanatından sonra konferansa hacet yoktur” şeklinde, Büyük Millet Meclisi üyelerinin çoğunluğunu tatmin edendir.

“Kemal Yeri milletin kalbidir, ruhudur. Yaşasın paşa, yaşasın millet” şeklinde, yeri milletin en önemli noktası, özü olandır.

Başkumandanlık vazifesinin şahsına fazla bir paye olarak anlaşılması gerektir.

“...Mustafa Kemal unvanı kendi başına bir ordudur. Orduya bir misli, iki misli kıymeti izaftıye bahşeder. Sihirli bir kuvvettir” şeklinde, ordunun başına yollanmak istenilendir.

Başkumandanlıkla manevî tesiri büyük ve deneyimli bir kumandandır.

Yaşar ÖZÜÇETİN

“...Cenabı Hak bu milletin mukadderatına Mustafa Kemal namını yazmıştır. Bu iş de Mustafa Kemal namı bâkidir. Nafızdır efendiler. ...şurayı bilmeliyiz ki, gerek İslâm âleminin gerek Avrupa, Amerika âleminin nazarında Büyük Millet (Meclisi ile Mustafa Kemal memzucen mütalaa edilmektedir) Amerika âleminin nazarında, insanında Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi yekdiğerinden ayrılmaz şeylerdir” şeklinde, milletin alın yazısına namı yazılan, namı bâki ve tesir edici olan, Büyük Millet Meclisi ile adı karışmış birbirinden ayrılmaz şeyler olarak düşünülmektedir.

“En nihayet içimizden Mustafa Kemal Paşa bizim ruhumuza muvafık olarak, ...lâzım olan dersi verdi “ şeklinde, kendi ruhlarına uygun ve yerinde olmaktadır.

Halkın ruhunda meydana gelen gevşekliği giderecek olmaktadır.

“...Meclisimizin reisi muhteremini başkumandan intihab ve bu suretle tek milletin azim ve iradesini bir noktada tevhid etmek ve ondan sonra meclisi millimiz, hükümetimiz; ordunun yakın gerisinde kemali sebatla kalarak orduyu vazifesine ve milleti ordusuna karşı sevk ve tevcih etmiş olması, tarihin daima tebci ederek yazacağı bir vak’adır” şeklinde, milletin azim ve iradesini bir noktada birleştiren, ordunun vazifesine ve milletin ordusuna sevk ve mevki verendir.

Milletin gösterdiği sarsılmaz birlik ve gayretin âdeta tek bir vücut gibi şahsında tecelli edendir.

Millî dâvanın simgesi, askeri meziyetini bütün dünyaya ispat eden, âdeta çelik bir el olan, hayatını evvelki hal üzerine kalmalarının meydana gelmesine adayın ve millî iradenin hizmetkârı olmaktadır.

“...Hayatımın dalgalı hayatımın belki bu üç ay zarfında ey paşa sen meclisin salâhiyetine tecaüz et belki benden çok yaşlı arkadaşlarımız vardır. Belki birkaç asır göstermiş derecesindedir. Şu halde müsaade buyurunuz. Meclis namına Reis Paşanın, başkumandan paşanın alnından öperek ne tabirler varsa hepsini az görürüm. Paşa Hz. kalben, ruhen tetkik edelim. Bu meclisin salâhiyetine tecaüz et. ... Cenabı Hak bize ve yanımızda bulunan paşaya hüsnü isabetler nasip etsin” şeklinde, kendisine eminlik ve itimat üzerine kurulu vazife emanet edilen, bu milletin alemdarıdır.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Temelli Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mesai Arkadaşları Tarafından Atfedilen Muhtelif Vasıflar

KAYNAKLAR

Gündüz Asım, *Hatıralarım*, Kervan Yay., İstanbul 1975.

Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, (Der. Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası, Kültür Yay.

Sıddık Hasan; “Birinci Meclis’in Gizli Celsesinde Atatürk İle Bir Tartışma / Birinci Meclis Üyelerinden Hasan Sıddık Haydar’ın Hatıraları”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt I.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C. 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.,.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.23, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.25, TBMM Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.3, TBMM Matbaası, Ankara 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.8, TBMM Matbaası, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, D.1, C.9, TBMM Matbaası, Ankara 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi, D1, C.12, (5 Ağustos 1921).

TBMM Zabıt Ceridesi, D1, C.12, (5 Ağustos 1921).

Tuncel, Bedrettin, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanması*, TTK Yay., Ankara 1972.

Uğurlu, Nurer, *Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak, Salih Bozok, Muzaffer Kılıç, Cevat Abbas Gürer, 30 Ağustos Hatıraları*, Çağdaş Yay., İstanbul 2000.

Yavuz, Ünsal, “İmparatorluktan Millî Devlete Atatürk “Mustafa Kemal’in 30 Ağustos 1924 Tarihli Dumlupınar Söylevi ve Bir Fransız Belgesi” , *Atatürk Yolu Dergisi*, 3/9, Mayıs 1992, s.111-119.

Büyük Taarruz'da Beyannameler ve Etkileri

Uğur ÜÇÜNCÜ*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda muhtelif cephelerde bazı önemli zaferler elde etmişse de nihayetinde yenilgiyi kabul etmiş ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştı.¹ Mütarekeyle birlikte sınırlar küçülmüş, Anadolu Türkler için adeta son sığınak vaziyetine gelmişti. Fakat İtilaf Devletleri Anadolu'nun da birçok noktasını Mütarekenin 7. maddesini bahane ederek işgal etmişlerdi. Bunun üzerine Türkler, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde “*Ya İstiklal Ya Ölüm!*” parolasıyla bir ölüm kalım savaşına girmişlerdi.² İtilaf Devletlerinin işgallerine karşı yürütülen çok yönlü savaşta birçok cephede kesin zaferler kazanılmıştı. Güney Anadolu'da Fransızların, Doğu Anadolu'da Ermenilerin ve Gürcülerin işgalleri sona erdirilmişti.³ Kurtuluş Savaşında Batı Anadolu'da ise 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal edip, Batı Anadolu'da hızla yayılan Yunan ordusuna ve yerli işbirlikçilerine karşı savaşlar yapılmıştı.⁴ Önce Kuvayı Milliye Yunan kuvvetlerine karşı koymaya çalışmış, ardından düzenli ordu İnönü önlerinde iki önemli zafer kazanmıştı.⁵ Fakat Kütahya Eskişehir Muharebelerinde Yunan ordusu, Türk birlikleri karşısında zafer elde etmiş ve işgal

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon.

uucuncu@ktu.edu.tr

ORCID NO: 0000-0002-5282-8868

¹ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, C. I, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 92-149.

² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk(1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 9.

³ *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, C. IV, Haz. Genelkurmay Başkanlığı, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009; Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C.II, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 173-188.

⁴ Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 1-29.

⁵ İzzettin Çalışlar, *Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 105-217; Apak, *age.*, s. 179-230.

Uğur ÜÇÜNCÜ

alanını genişletmişti.⁶ Morallerin bozulduğu bir zamanda TBMM tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık görevi verilmişti. Türk ordusunun emir komutasını üstlenen Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Türk kuvvetleri Yunan ordusuna karşı geceli gündüzlü 22 gün süren son savunma savaşı olan Sakarya zaferini elde etmişti.⁷ Mustafa Kemal Paşa, Sakarya zaferini müjdelediği 13 Eylül 1921 tarihli emrinde 14/15 Eylül 1921 gece yarısından itibaren genel seferberlik ilan etmişti.⁸ Fakat Türk ordusunun genel bir taarruz için hazır olmadığı yönünde kanaatin oluşması üzerine Yunan birliklerinin Batı Anadolu'dan tamamen atılmasına dair taarruz ertelenmişti.⁹

Yaklaşık 11 aylık hazırlık sürecinin sonrasında Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Türk ordusu 26 Ağustos 1922 sabahı sıklet merkezi Kocatepe olmak üzere bütün cephe hattında aynı anda Büyük Taarruz'u başlatmıştı.¹⁰ Türk ordusu bir gün içerisinde Afyon'un güney ve güney doğusundaki Yunan savunma hatlarını yarmış, ana kuvvetlerini ise 30 Ağustos'ta Dumlupınar/Başkumandan Meydan Savaşında imha etmişti. Ardından kılıç artıkları olarak düzensiz bir şekilde kaçmaya çalışan Yunan askerlerinin takibine ve toplanmasına başlamıştı. 18 Eylül 1922'de Büyük Taarruz sona ermiş, Batı Anadolu Yunan işgalinden tamamen kurtarılmıştı.¹¹ Yunanistan'da siyasi, askeri, ekonomik, toplumsal her alanda büyük bir yıkım gerçekleşmişti. Zaten ekonomisi büyük çöküntüye uğramış durumdaki Yunanistan, Batı Anadolu'dan gelen büyük göç kitlesi ile baş başa kalmıştı. Batı Anadolu'dan kaçmayı başaran Yunan askerleri

⁶ Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri için bkz. *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Kütahya Eskişehir Muharebeleri*, C. II, 4. Kısım, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974.

⁷ *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, C. II, VI. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967, s. 7-8.

⁸ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 161.

⁹ Ali İhsan Sabis, *Milli Mücadele Hatıraları*, Timaş Yayınları, Haz. Erhan Çiftçi, İstanbul 2021, s. 218-229.

¹⁰ ATASE Arşivi, İŞH, Kutu: 1784, Gömlek: 75, Belge: 75-3; ATASE Arşivi, İŞH, Kutu: 1784, Gömlek: 75, Belge: 75-1; *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1022)*, C. II, VI. Kısım, 2.Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 95.

¹¹ ATASE Arşivi, İŞH, Kutu: 1802, Gömlek: 22, Belge: 22-8a.

ise savaşın ve sonuçlarının sorumluluğunu yükledikleri Yunanistan Kralı ve Hükümetine karşı isyan başlatmışlar ve iktidarı devirmeyi başarmışlardır.¹² Buna karşın Türkiye ise Büyük Taarruz zaferi ile Türk milletinin Anadolu'yu ana vatan yaptığı gerçeğini bütün dünyaya bir kez daha kesin olarak hatırlatmıştır. Türk ordusunun bu zaferi, Mudanya ve Lozan Antlaşmalarıyla da bütün dünya tarafından tescillenmiştir.

Türkiye açısından Büyük Taarruz sürecinde sadece askeri süreç değil diplomasi de iyi yönetilmişti. Yine cephe gerisindeki halk, cephede savaşan askerle tek bir yürek haline getirilmişti. Yunanistan'ın Türkler aleyhinde uluslararası alanda yürüttüğü propaganda faaliyetlerine karşı da başarıyla mücadele edilmişti. Bunların sağlanmasında yayınlanan beyannameler çok etkili olmuştu. Propaganda metotlarından kullanım alanının daha basit ve kolay olması nedeniyle taraflar içeride ve dışarıda kamuoyunu kendi taraflarına yönlendirmek amacıyla çok sayıda beyanname yayınlamışlardır.¹³ Türk Dil Kurumu sözlüğünde beyanname Arapça beyan ile Farsça name ifadelerinin birleşimiyle oluştuğu belirtilir. Anlamı ise şöyle tanımlanır:¹⁴ “*Bir kimsenin resmî bir kuruluşa herhangi bir durumu bildirmek için verdiği çizelge, bildirme.*”

1. TBMM İdaresinin Beyannameleri

Büyük Taarruz öncesinde Yunan Hükümeti, İzmir ve çevresinde sözde Muhtar idare ilan etti. Muhtar idareden Müslümanların memnun olduğunu ispat etme adına değişik yerlerden gönderildiğini iddia ettiği bağıllık beyannamelerini basın aracılığıyla yayınlamıştı. TBMM Hükümeti, Yunanlıların propaganda amaçlı bu girişimlerine, karşı propagandayla cevap vermişti. Anadolu'nun değişik yerlerinde yaşayan Rum ileri gelenlerinin imzalı mühürlü beyannamelerini Türk basınında yayınlamıştı.¹⁵

Büyük Taarruz öncesinde Türk ordusu, Yunanlıların morallerini bozarak teslim olmalarını sağlamak için uçaklarla Yunan idaresindeki

¹² Uğur Üçüncü, *Büyük Taarruz*, Altınpost Yayınları, Ankara 2012, s. 442-456.

¹³ Servet Aşar, *Milli Mücadelede Propaganda Faaliyetleri(1918-1923)*, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2010, s. 81.

¹⁴ <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 6.4.2022).

¹⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Ağustos 1922, s. 2.

Uğur ÜÇÜNCÜ

cephesine Rumca beyannameler atmıştı. Taarruzdan birkaç ay öncesinden itibaren beyannamelerin atış sıklığı artmıştır. Türk uçakları 3 Haziran 1922'de Afyon'da 4.000, 8 Haziran 1922'de Döğür, Altıntaş civarında 4.000, 12 Haziran 1922'de Karaaslan Senirlitepe civarında 2.000, 19 Haziran 1922'de Afyon'da 1.500, 28 Haziran 1922'de Ağapınar, Seyidgazi, Eskişehir hattında 3.000, 23 Temmuz 1922'de 5.000, 17 Ağustos 1922'de Döğür'de 5.000 adet beyannameyi Yunan kuvvetlerinin üzerine atmıştı.¹⁶ Beyannamelerde teslim olacak Yunan askerlerine misafir muamelesi yapılacağı, savaş sonrasında sağlıklı bir şekilde memleketlerine dönebilecekleri vaadi verilmişti. Yunan ordusu içerisinde yayıldığı haber alınan Türklerin Yunan esirlerini öldürdüklerine dair iddiaların kesinlikle yalan olduğu, kötü amaçlarla çıkarıldığı vurgulanmış, teslim olmaları çağrılarını yinelenmişti.¹⁷

Büyük Taarruz'un hemen öncesinde Türk uçakları tarafından atılan beyannameler etkili olmuştur. Türk ordusuna esir olan Yunan askerlerinin belirttiğine göre örneğin 24/25 Temmuz 1922'de Porsuk'un güneyinde Yunan birlikleri yakınına atılan Rumca beyannameler Yunan askerleri tarafından hemen toplanmış ve okunmuştu. Beyannameleri okuyan Yunan askerlerinden teslim olanların sayısında artış görülmüştü. Yunan kuvvetlerinden 3. Tümen, 12. Alay, 3. Taburundan iki asker¹⁸, 13. Tümen'den üç asker, 5. Tümen, 43. Alayından bir asker, 11. Tümen Topçu Alayından bir Yunan askerinin değişik tarihlerde Türk kuvvetlerine teslimleri tespit edilmiştir.¹⁹ Bunlardan yola çıkıldığında TBMM Hükümeti, bu beyannameleri atmakla hedeflerine büyük oranda ulaştığı söylenebilir.

26 Ağustos 1922'de harekât üssü Kocatepe olan Büyük Taarruz bütün cephede aynı anda başlatılmıştı.²⁰ Büyük Taarruz'un ilk gününde Türk keşif uçakları başarılı keşiflerinin yanı sıra Yunan hatlarına daha fazla beyanname atarak Yunan askerlerinin

¹⁶ Erdal Korkmaz, *Millî Mücadelede Hava Gücünün Kullanılması*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2022, s. 357, 358, 359, 360, 362-363, 367, 383.

¹⁷ Korkmaz, *a.g.t.*, s.368.

¹⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 15, Belge: 15-16.

¹⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10.0.0, Dosya: 4935, Yer No: 54.354.34.

²⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1784, Gömlek: 75, Belge: 75-3; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1784, Gömlek: 75, Belge: 75-1; *TİH*, C. II, 2.k, s. 95.

Büyük Taarruz'da Beyannameler ve Etkileri

morallerinin bozulması ve teslim olmaları sağlanmaya çalışılmıştı.²¹ Bu meyanda taarruzun başladığı gün 7.000 adet Rumca beyanname Yunan hatları üzerine atılmıştı. Beyannamelerin birinde Türklerle Rumların yüzyıllardır bir arada yaşamayı başardıklarını, fakat Venizelos gibilerin yüzünden araya nifak tohumlarının saçıldığı, Yunanistan'ın uçuruma sürüklendiği belirtilmiştir. Venizelos gibi tiranlara karşı başkaldırıda bulunmaları tavsiyesinde bulunulmuş, Türkler ve Yunanlar arasında en kısa zaman içerisinde yeniden barışın ve iyi ilişkilerin kurulacağı ifade edilmişti. Türk ordusunun amacının sadece vatanlarını kurtarmak olduğu hatırlatılmış, teslim olmaları halinde Yunan askerlerinin sağlıklı bir şekilde memleketlerine gönderilmesini sağlayacakları belirtilmiştir.²²

Büyük Taarruz ile ilgili gelişmelerin Türk kamuoyuna duyurulmasında da beyannameler yayınlanmıştır. Başbakan Rauf Bey, 27 Ağustos 1922'de halka ve memurlara Büyük Taarruz'un başladığı haberini vermek için bir beyanname yayınlamıştı. Beynamede 26 Ağustos sabahından itibaren taarruzun başladığı, Türk askerinin hedefinin sadece vatanın bağımsızlığını kurtarmak olduğu belirtilmişti. Türk milletinin çok yakında mutlu günlere kavuşacağı müjdelenmişti. Bütün vatandaşlar Türk ordusuna maddi ve manevi yardıma çağırılmıştı. Türk milleti dışında bütün İslam Dünyası da o zor zamanlarında Türk ordusuna maddi yardımda bulunmaya davet edilmişti.²³ Beyanname sonrasında TBMM Hükümeti, yardımların toplanmasında Hilal-i Ahmer Cemiyetini görevlendirmişti. Cemiyet ise yayınladığı bir beyanname ile yurt genelinde büyük bir yardım kampanyası başlatmıştı.²⁴

Büyük Taarruz'un başlamasının heyecanı içinde olan Ankaralılar, 27 Ağustos'ta bir sürprizle uyanmıştı. Samsun'dan cepheye gönderilmekte olan Almanya'dan tedarik edilen iki Türk uçağı şehir üzerinde uzun bir uçuş yapmış ve Samsun Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi imzalı 25 Ağustos 1922'de hazırlanmış

²¹ BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Dosya: 4948, Yer No: 54.355.12; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1787, Gömlek: 10, Belge: 10-1.

²² Korkmaz, *a.g.t.*, s. 390-391.

²³ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Dosya: 4938M, Yer No: 54.355.1; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.22, Ankara TBMM Matbaası, Ankara 1959, s.369; Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, C.2, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 82.

²⁴ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmûası*, 15 Eylül 1922, S. 13, s. 290-291.

Uğur ÜÇÜNCÜ

bir beyannameyi Ankara üzerine atmışlardı. Beyanname hazırlandığında daha Büyük Taarruz başlamamıştı. Bu nedenle beyanname 27 Ağustos 1922'de Ankara semalarından vatandaşlara atılmıştı. Beyanname Yunan işgalinden kurtulma azmi kamçılanmış, vatandaşlardan, TBMM ve diğer resmi kuruluşlardan Yunanlılara karşı kesin zafere kadar azimle mücadele edilmesi istenmişti.²⁵

Büyük Taarruz'un ilk meyvesi 28 Ağustos 1922'de Afyon'un kurtarılması ile elde edilmişti. Afyon'un kurtuluşunun hemen ardından Türk uçakları Yunan hatları üzerine Rumca beyannameler atarak Yunan askerlerinin morallerini bozmak ve teslim olmalarını sağlama çabalarına devam etmişlerdir. Bu meyanda bir Türk keşif uçağı 28 Ağustos 1922'de Eğret'te çekilmekte olan Yunan birlikleri üzerine 2.000 adet beyanname saçmıştı.²⁶

Türk ordusunun art arda aldığı ilk zaferler Büyük Taarruz öncesinde İzmir ve çevresinde kurulan sözde Muhtar idareye bağlılık beyannameleri gönderenleri de telaşa sevk etmişti. Onlar bu sefer de Batı Cephesi Kumandanlığına başvurarak hareketlerinin sebeplerini açıklamaya çalışmışlardı. Yunan idaresi tarafından sözde Muhtar idareye bağlı olduklarına dair beyannameleri Yunanlıların zoruyla imzaladıklarını, kendilerinin TBMM Hükümetine bağlı olduklarını ileri süren beyannameler kaleme almışlardı.²⁷

Büyük Taarruz sürecinde beyannameler Türk ordusunun başarılarının övülmesi ve yeni zaferleri için motivasyonunun sağlanması, Türk milletinin ordusuyla Hükümetiyle tek bir vücut halinde olması amacıyla da hazırlanmıştır. Bunun en güzel örneği Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından Dumlupınar zaferinin ardından yayımlananlardır. Mustafa Kemal Paşa, 1 Eylül'de Türk milletine yayınladığı beyanname Yunan birliklerinin Dumlupınar'da kesin mağlubiyete uğratıldığı müjdesi verilmişti. Bu zaferde maddi ve manevi açıdan seferber olan Türk milletinin büyük payı olduğu vurgulanmıştı.²⁸ Başkumandan Mustafa Kemal Paşa,

²⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Ağustos 1922, s. 2.

²⁶ Korkmaz, *a.g.t.*, s. 394.

²⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1922, s. 2.

²⁸ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1786, Gömlek: 159, Belge: 159-2; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1796, Gömlek: 71, Belge: 71-1; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s. 474.

Büyük Taarruz'da Beyannameler ve Etkileri

Türk ordusunun Yunan kuvvetlerini tamamen etkisiz hale getirme görevini de başarıyla yerine getirmesini kolaylaştırmak için 1 Eylül 1922'de Mehmetçiği yücelten ve yeni vazifeden haberdar eden bir beyanname yayınlamıştı. Batı Cephesi Kumandanlığı vasıtasıyla orduya yazdırdığı beyannamenin cephedeki kuvvetlere, duyurulmasını rica etmişti. Beynamede ilk olarak kahramanca mücadelelerinden dolayı Türk silahlı kuvvetlerine övgüler düzerek moral vermişti. Ardından Yunan kuvvetlerini vatan topraklarından tamamen atmak için yeni vazifesini bildirmişti: “*Ordular İlk Hedefiniz Akdenizdir. İleri!*”²⁹ Batı Cephesi Komutanlığı, Başkumandanın beyannamesini bütün orduya iletmış, birliklere ve bütün erlere okutmuştu.³⁰

Büyük Taarruz'un başlamasıyla beraber Yunan ordusunda kayıplar yaşanmaya başlamıştı. Yunan kayıpları özellikle Yunan ordusunun bozguna uğratıldığı Dumlupınar Meydan Muharebesi ve sonrasında artmıştı. Zira Dumlupınar Meydan Muharebesinin ardından Yunan ordusunun saldırı ve savunma gücü kırılmıştı. Adeta Türk ordusu takip ve imha harekâtına başlamıştı. Uçaklar vasıtasıyla atılan Rumca beyannameler ile dağınık ve moral açısından çöküntü içerisinde bulunan Yunan askerlerinin teslim olmaları sağlanmaya çalışılmıştı.³¹ Türk ordusunun uçaklar vasıtasıyla attığı beyannameler zaten çöküntü içerisinde bulunan Yunan askerleri üzerinde ziyadesiyle etkili olmuştu. Beyannameleri okuyan Yunan askerlerinden bazıları fırsatını bulup dağlara dağınık şekilde kaçmış, bazıları ise Türk kuvvetlerine teslim olmuşlardı.³²

Büyük Taarruz'la birlikte Türk ordusu karşısında tutunamayan Yunan ordusu, terk etmek zorunda kaldıkları Batı Anadolu topraklarında Müslüman halka mezalim uygulamışlar, şehirleri, kasabaları, köyleri yakmışlardı. Yunanlıların cephe gerisinde Türk halkına farklı çeşitlerde mezalim yapmaları Anadolu ve İstanbul'da büyük tepkilere neden olmuştu.³³ Türk Genelkurmay Başkanlığı, Yunanlıların zulümlerini sonlandırmak ve teslim olmalarını sağlamak

²⁹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1786, Gömlek: 159, Belge: 159/28.

³⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 15, Belge: 15-16; *TİH*, C. II, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 285.

³¹ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 15, Belge: 15-16.

³² Ahmet Avanas, *Milli Mücadele'de Konya*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 250.

³³ *Açıksöz*, 4 Eylül 1922, s. 1.

için işgal bölgesine uçaklarla 4 Eylül'de Rumca ve Türkçe beyannameler atmıştı.³⁴ Yunan kumandanları ve askerlerine hitaben kaleme alınan Rumca beyannamede Yunan ordusunun hezimete uğradığı, pek çoğunun teslim olduğu, her taraflarının sarıldığı, kaçamayacakları hatırlatılmıştır. Teslim olanların aılıktan ve ölümden kurtulacakları bildirilmiştir. Ayrıca sivil halka mezalim yapan Yunan unsurlarının en şiddetli biçimde cezalandırılacakları kesin bir ifadeyle ortaya konmuştu. Yunan hattındaki Türklere hitaben atılan Türkçe beyannamede ise Türk ordusunun Yunan ordusunu perişan ettiği müjdesi verilmiş, geçtikleri yerlerde mezalime kalkışan, köyleri, harmanları yakan Yunan askerlerinden korkulmaması, zira çok kısa zaman içerisinde Türk askerinin yetişeceği belirtilmiştir. Bu süre içerisinde Yunan askerleri mezalime, yakmaya ve tahribe girişmeleri halinde Türk vatandaşlarına hemen onlara saldırımları çağrısında bulunulmuştur.³⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Eylül'de Dumlupınar'dan verdiği "İlk Hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" emrini yerine getiren Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'in kapılarına dayanmıştı. Türk kuvvetlerinin öncüleri İzmir'e dâhil olmak için destek birliklerini iki saat kadar beklemişti. O sırada Türk uçakları İzmir halkına bir beyanname atmıştı. Beyannamede Türk birliklerinin kısa süre içinde İzmir'i kurtaracakları bildirilmiş, TBMM Hükümetinin davasının benimsenmesi çağrısında bulunulmuştu. Beyannameyi okuyan çok sayıda vatandaş İzmir'e girmek için bekleyen Türk kıtalarına doğru koşmuş ve sığınmışlardı.³⁶ Türk askeri birlikleri ise 9 Eylül 1922 sabahı saat 10.00'da halkın tezahüratları eşliğinde 15 Mayıs 1919'dan beri Yunanistan işgalinde bulunan Güzel İzmir'i Yunan işgalinden kurtarmıştı.³⁷

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusuna 9 Eylül 1922'de yeni bir beyannameyle emrini büyük bir kahramanlıkla yerine getirmelerinden dolayı teşekkür etmiş, verilecek yeni hedefleri de başaracaklarından kuşkusunun bulunmadığını belirtmişti.³⁸ Türk

³⁴ Jaeschke, *age.*, s. 189.

³⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1922, s. 1; *Babalık*, 5 Eylül 1922, s. 1.

³⁶ *İkdâm*, 15 Eylül 1922, s. 1.

³⁷ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 21, Belge: 21-16,17; ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 21, Belge: 21-17.

³⁸ ATASE Arşivi, ATAZB, Kutu:46,Gömlek:10, lef.10-10; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge: 4320, S. 116, Haziran 2003, s. 154; Beyanname birkaç kelime farklıyla

milletine yayınladığı beyannamesinde ise İzmir'in kurtulduğunu müjdelemişti. Artık Akdeniz'in Türk askerlerinin sevinç sesleriyle dalgalandığını belirtmiştir. Yunan Başkumandanı ve mahiyetinin ise artık TBMM'nin esiri olduklarını ve Yunan silahlı kuvvetlerinin tamamen imha edildiğini bildirmişti.³⁹

Başkumandanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Karargâhları İzmir Hükümet Konağı'na yerleşmişlerdi.⁴⁰ İzmir'de otoritenin tesisinde ve asayişin sağlanmasında da beyannameler kullanılmıştır. I. Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, yayınladığı bir beyannameyle Yunan işgali sırasında görev alan bütün memurlar ile Belediye Heyeti ve Vilayet Meclisi azalarının vazifelerine son verildiğini ilan etmişti.⁴¹ Şehirde asayişin sağlanması için Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından vatandaşlara hitaben bir beyanname yayınlanmıştı. Beynamede bütün vatandaşların günlük işlerine devam etmelerini, asayiş bozacak işler yapmaları halinde cezalandırılacakları kesin olarak ifade edilmişti.⁴² Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusuna verdiği emirde ise Hristiyanlara kötü davrananların idam cezasına çarptırılacakları uyarısında bulunmuştu.⁴³ İzmir Valiliğine tayin edilen Abdulhaluk Bey'in yayınladığı bir beyanname de tutuklama ve kovuşturmanın güvenlik kuvvetlerinin vazifesi olduğu, kendi inisiyatifiyle hareket eden vatandaşların Harp Divanına verileceklerini bildirmişti.⁴⁴ Nitekim bu tedbirlerden sonra İzmir'de sükûnet sağlanmıştı.⁴⁵

Mustafa Kemal Paşa, 10 Eylül 1922 tarihinde yayınladığı beyannamesinde Büyük Taarruz'da tarafların zayıyatına dair sayısal

dönemin gazetelerinde de yayımlanmıştır. *Babalık*, 13 Eylül 1922, s. 1; *İkdâm*, 13 Eylül 1922, s. 1.

³⁹ Orbay, *age.*, s. 91-91; Mülâzım Mustafa Hulusi, *Bir Kalpaklının Milli Mücadele Günlüğü*, Yayınları Hz. Bayram Kodaman, Fahrettin Tızlak, Süleyman Demirel Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ve Uygulama Merkezi Yayınları, Isparta 2006, s. 163-164; *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Eylül 1922, s. 1; *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Eylül 1922, s. 1; *Varlık*, 21 Eylül 1922, s. 1.

⁴⁰ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 21, Belge: 21-19.

⁴¹ Yavuz Özmakas, "Nurettin Paşa'nın İzmir Günleri", *Toplumsal Tarih*, C. XIII/S. 77, Mayıs 2000, s. 37.

⁴² *İkdâm*, 11 Eylül 1922, s. 1.

⁴³ *İkdâm*, 10 Eylül 1922, s. 1.

⁴⁴ Engin Berber, "Kurtuluştan Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III/S. 8, Mart 1987, s. 456.

⁴⁵ *Peyâm-ı Sabâh*, 14 Eylül 1922, s. 1.

bilgileri paylaşmıştı. Yunan ordularının, esirler haricinde insan kayıplarının 100.000'den fazla olduğu bilgisini vermişti. Türk silahlı kuvvetlerinin ise dörtte üçü hafif yaralı olmak üzere 10.000 kişiden ibaret bulunduğunu ifade etmişti.⁴⁶

2. Yunanistan İdaresinin Beyannameleri

Yunanistan işgalindeki Batı Anadolu'da Büyük Taarruz öncesinde yayınlanan beyannamelerin önemli bir kısmı İzmir ve çevresinde Yunanistan Hükümetinin girişimiyle kurulan sözde Muhtariyet idaresine dairedir. Yunanistan Hükümeti, İzmir ve çevresini elinde tutamayacağını anlayınca dolaylı yünden kontrolünü devam ettirmeyi düşündüğü bir idareyi kurma yoluna gitmişti. Yunanistan Meclisi, art arda yaptığı toplantılar neticesinde İzmir ve çevresinde bir Muhtariyet ilanına karar vermişti.⁴⁷ Muhtariyet ilanından önce İzmir ve çevresinde ortam hazırlanmıştı. Kurulacak yeni idarenin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacağı ve bütün vatandaşlara eşit davranacağı yönünde propagandalar yapılmıştı. Muhtariyetin ilan edildiğini duyuran beyanname 29 Temmuz 1922 akşamı yayınlanmıştı. Beynamede Osmanlı Devleti'nin egemenliğine dair bir ifade geçmemişti. Bu durum Yunanlıların ve işbirlikçilerinin bir süredir Osmanlı Devleti'nin egemenliklerini tanıyacaklarına dair yürüttükleri propagandaları boşa çıkarmıştı. Sözde Muhtar idarenin liderliğine ise Yunanistan'ın İzmir Fevkalade Komiseri Aristidis Sterghidas getirilmişti. 30 Temmuz 1922 Pazar günü Muhtariyetin kurulması şerefine bir de miting icra edilmişti.⁴⁸ Mitingin ardından sokaklara sözde muhtariyet idaresi ile ilgili beyannameler dağıtılmış, duvarlara yapıştırılmıştı.⁴⁹

Muhtar idare, yeni yönetimin Batı Anadolu'daki bütün unsurlarca onaylandığına dair iddialarda bulunmuştu. Batı Anadolu'nun muhtelif yerlerinden Ermeni, Rum, Çerkez, Türk ve

⁴⁶ *Babalık*, 14 Eylül 1922, s. 1; İsmet Görgülü, savaş sonunda 200.000 kişilik Yunan ordusunun 120.000-130.000 kişisinin ölü, yaralı ve esir edildiği tahmininde bulunmuştur. Genelkurmay verilerine göre Büyük Taarruz'un Türk milletine insan kaybı olarak maliyeti 2.318 şehit, 9.360 yaralı, 101 esir ve 1697 kayıp olmak üzere toplam 13.476'dır. Bkz: İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 52-53.

⁴⁷ *Babalık*, 13 Ağustos 1922, s. 1.

⁴⁸ *Babalık*, 22 Ağustos 1922, s. 1.

⁴⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Ağustos 1922, s. 1.

Musevilerin temsilcilerinin imzalarının bulunduğu bağılık beyannamelerini yayınlamıştı. Bunlardan biri Kasaba(Turgutlu) Belediyesinden 1 Ağustos 1922'de Muhtariyet merkezine gönderilmişti. *Islahât* gazetesinde yayınlanan beyannameye göre Turgutlu Belediye Başkanı Arif Hikmet önderliğinde Belediye Azalarından bazıları sözde Muhtar idarenin teşkili için Sterghiades'e teşekkürlerini sunmuşlar, bağılıklarını bildirmişlerdi.⁵⁰ *Islahât* gazetesinde yayınlanan bir başka beyanname ise Köşk Nahiyesinden gönderilmişti. Beyannameye göre nahiyede Rum ve Türk temsilcilerinden oluşan bazı kişiler bir toplantı yapmıştı. Toplantı sonucunda sözde Muhtar idaresine bağılıklarını ortaya koyan bir bildiri hazırlamışlardı. Beyannamede, yeni idare ile birbirleriyle sorunlar yaşayan bütün unsurların din ve ırk ayrımı olmaksızın birlik beraberlik içerisinde yaşayacakları belirtilmişti. Ayrıca sözde Muhtar yapıya gönülden bağlanacakları ifade edilmişti.⁵¹

Bandırma'dan gönderilen ve *Islahât* gazetesinde yayınlanan bir diğer beyannameye göre Bandırma halkının sözde bütün vatandaşlarını temsil eden Türk, Yunan, Ermeni ve Çerkezler 30 Temmuz'da Belediye dairesinde bir toplantı yapmışlar ve bazı kararlar almışlardı. Alınan kararlara göre adalet, eşitlik ve özgürlük imkânı sunduğu belirtilen yeni idareye sadakatle bağlı kalınacaktır. Anadolu'da zaferler kazanmasına rağmen Yunan Hükümeti bu durumdan faydalanmamıştır. Batı Anadolu halkına yeni bir idare hakkı vermiştir. Bu uygulamasıyla dünyanın en medeni devleti ve milleti olduklarını göstermiştir. Batı Anadolu'ya tam anlamıyla barış gelene kadar Yunan ordusunun kalması Yunan Hükümeti nezdinde yapılacak girişimlerle sağlanmalıdır. Alınan bu kararları ve teşekkürleri içeren beyannamenin Sterghiades'e ulaştırılması için Bandırma halkı adına ikişer kişiden oluşan heyet teşkil edilmiştir.⁵²

Diğer bir propaganda beyannamesi Kebсут'tan Belediye Başkanı, azaları, bazı mahalle muhtarları ve köy ihtiyar heyetleri imzalarıyla 19 Ağustos 1922'de "*Yunan Devlet-i Fehîmesine*" yollanmıştı. Kurulduğu duyurulan sözde Muhtariyet idaresi için Yunanistan

⁵⁰ *Islahât*, 13 Ağustos 1922, s. 2.

⁵¹ *Islahât*, 25 Ağustos 1922, s. 1.

⁵² *Islahât*, 24 Ağustos 1922, s. 2.

Hükümetine teşekkür ve bağlılık beyan edilmişti.⁵³ 27 Ağustos 1922 tarihli *Şark* gazetesinde Salihli Çerkez Kulübü Başkanı Bekir, azalardan Mahmut Nuri ve Mehmet Cemal imzalarıyla 31 Temmuz 1922'de yine aynı makama gönderilen bir bağlılık ve teşekkür telgrafi yayınlanmıştı. Salihli'nin sözde bütün Çerkezleri adına yeni idarenin alacağı kararların uygulanmasına yardımcı olacakları belirtilmişti.⁵⁴

Bağlılık beyannamelerinin yayınlanması dışında Büyük Taarruz öncesinde Yunan Hükümeti, Yunan ordusunun moralini düzeltmek için kısa zamanda savaşın sona ereceğine dair beyannameler hazırlamıştı. Zira Temmuz ayında İzmir'de duvarlara "*Sulh İsteriz*" yazıları yazdırılmıştı.⁵⁵ Bunun üzerine Yunanistan ve Türkiye arasında sulh görüşmeleri yapıldığına ve kısa zaman içerisinde bir barış antlaşmasının imzalanacağına, askerlerin terhis edileceğine dair beyannameler İzmir'de duvarlara yapıştırılmıştı.⁵⁶ Bu beyannamelerle Yunanistan Hükümeti, askerini ve kamuoyunu oyalamıştı. Zira Yunanistan Hükümeti, diplomatik sahada Batı Anadolu'dan çekilmeden bir barış teklifini kabul etmeye yanaşmamıştı. Bu da Büyük Taarruz öncesinde diplomatik çözümü kilitlemişti.

Büyük Taarruz öncesinde Yunanlılar, Türk ordusunun moralini bozmak, askerlerin firarlarını sağlamak amacıyla uçaklarla cephe hattında Türkçe beyannameler atmışlardı. Örneğin 7 Ağustos 1922'de ve 12 Ağustos 1922'de Afyon'dan kalkan Yunan uçakları cephenin muhtelif noktalarındaki Türk hatları üzerine beyannameler saçmışlardı.⁵⁷ Fakat Türk ordusunun morali Sakarya zaferi ile yükselmişti. Sakarya zaferi kazanılınca bütün millet gibi askerler de kısa zaman içerisinde Anavatanın işgalcilerden temizleneceğine inanmıştı. Artık İstanbul'dan Anadolu'ya yayılan bozguncu propagandalar ve Yunan uçaklarının attıkları beyannameler etkisiz kalmıştı. Ordu içindeki firar vakaları da nerdeyse sona ermişti.⁵⁸

Büyük Taarruz'da Türk ordusu karşısında alınan art arda yenilgiler sonucunda Yunan ordusu perişan şekilde Batı Anadolu'yu terk etmişti. Hızla ilerleyen Türk ordusunun yeni hedefleri arasında

⁵³ *Şark*, 25 Ağustos 1922, s. 2.

⁵⁴ *Şark*, 27 Ağustos 1922, s. 2.

⁵⁵ *Satvet-i Millîyye*, 31 Temmuz 1922, s. 2.

⁵⁶ *Babalık*, 4 Ağustos 1922, s. 1.

⁵⁷ Korkmaz, *a.g.t.*, s.378, 381.

⁵⁸ *TİH*, C. II, 2.k, s. 10.

Trakya da olabileceği beklentisi güçlenmişti. Trakya'dan endişeye ve korkuya kapılan çok sayıda Rum nüfus Yunanistan'a göçe başlamıştı. Trakya'daki Yunan askeri birlikleri, bu duruma son verme adına halka bir beyanname yayınlamıştı. Beyannamede büyük kötülöklere, felakatlere engel olunmak isteniyorsa yerlerinde kalmaları ve her türlü fedakârlıklara katlanmaları istenmişti.⁵⁹

Büyük Taarruz'da alınan yenilgiler Yunanistan'da Hükümete ve Krala karşı isyana neden olmuştu. Kral ve Hükümet, halkı yatıştırmak amacıyla bazı çabalara girişmişti. Yunanistan Kralı Konstantin basın vasıtasıyla kamuoyuna yayınladığı bir beyannamede Yunanlıların tarihindeki “*kahramânlıklarını*” hatırlatarak içinde bulunan zor zamanları aşabilecek kudrete sahip olduklarını belirtmişti. Yunan halkının menfaatlerinin korunması için azami gayret göstereceği taahhüdünde bulunan Konstantin, halkı bir biriyle kenetlenmeye davet etmişti.⁶⁰ Konstantin'in beyannamesi Yunanistan'da karşılık bulmamıştı.⁶¹ Yunanistan'da Hükümet bunalımları her geçen gün artmıştı. Kral, Hükümeti kurması için bağımsız milletvekili Nikolaos Triantafillakos'u görevlendirmişti.⁶² Kral ve Hükümet, Yunan ordusunun genel isyanını engelleme adına bazı acil tedbirler almıştı. Öncelikle yeni Başbakan, orduya bir beyanname yayınlarak itaat ve güven tavsiyesinde bulunmuştu.⁶³ Bütün bu çabalara rağmen her geçen gün büyüyen isyanlar sonuç vermişti. 27 Eylül 1922 tarihli “*Atina Telsizinin*” belirttiğine göre, Yunanistan Kralı Konstantin, Meclise bir mektup ve Yunan halkına genel bir beyanname göndererek tahtan büyük oğlu II. Georgios lehine çekildiğini bildirmişti.⁶⁴

⁵⁹ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Dosya: 49, Yer No: 54.355.13.

⁶⁰ *Peyâm-ı Sabâh*, 12 Eylül 1922, s. 1.

⁶¹ *Peyâm-ı Sabâh*, 14 Eylül 1922, s. 1.

⁶² https://tr.wikipedia.org/wiki/Yunanistan_ba%C5%9Fbakanlar%C4%B1_listesi, (Erişim Tarihi: 19.03.2022).

⁶³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Eylül 1922, s. 1; Asya-yı Sugra Ordusu eski Başkumandanı Papulas kendisine yöneltilen suçlamalara bir süre kayıtsız kalmışsa da 21 Ekim 1924'te Elefteros Tipos gazetesinde hakkındaki iddialara yanıt vermiştir. Hatıraları olarak basılacak bu açıklamalarında uzun uzadıya Anadolu yenilgisinde hiçbir sorumluluğu bulunmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Bkz. *Ceneral Papulas'ın Hatıratı*, Çev. İbrahim Halil, Askeri Matbaa, 1928.

⁶⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Eylül 1922, s. 1.

Uğur ÜÇÜNCÜ

Yunanistan Kralı Konstantin'in tahtan büyük oğlu lehine feragat ettiği gün Yunanistan Hükümeti de istifasını sunmuştu.⁶⁵ Yunanistan'da askeri ihtilalcilerin önderleri olan Albay Plastiras, Albay Gonatas ve Yüzbaşı Fokas harekete geçmişlerdir. 28 Eylül 1922'de onların önderliğinde Askeri İhtilal Komitesi ülkenin yönetimini tam olarak ele geçirdiği gibi hükümet idaresini de geçici olarak üstlenmişti.⁶⁶ 30 Eylül 1922'de İçişleri Bakanı Sotirios Krokidas, Başbakanlığa vekâleten getirilmişti.⁶⁷ Kurulan İhtilal Hükümeti, Yunan ordusunu Küçük Asya Felaketine sürükleyenlerin cezalandırılması meselesine öncelik vermişti. Yeni yönetim bir beyannameyle ülkeyi felakete götürmekle sorumlu görülen üst düzey komutan ve eski bakanların cezalandırılacaklarını belirtmişti.⁶⁸ Gerçekten de kısa süre içinde Dimitrios Gounaris, Nikolaos Stratos, Petros Protopadakis, Goudas ve Nikolaos Theodokis gibi eski Başbakan ve bakanlar ile eski Başkumandan Genaral Georgios Hatzianestis, General Dousmanis, eski Genelkurmay Başkanı Eksadakdipulos, General Franko, Amiral Pocis, Amiral Kalamidas tutuklanmıştı.⁶⁹ Zanlılar mahkemede yargılanmıştı. Mahkeme 28 Kasım sabahı eski Başbakanlardan Gounaris'i, Protopadakis'i, eski İçişleri Bakanı Stratos'u, Savaş Bakanı Theodokis'i, Dışişleri Bakanı Baltazzi'yi ve eski Başkumandan General Hatzianestis'yi idama mahkûm etmişti. General Stratigos ile Amiral Goudas ise müebbet kürek cezasına çarptırılmışlardı.⁷⁰ Yunanistan'da idam kararlarının infazında yoğun tartışmalar yaşanmıştı. Bütün tartışma ve İngiltere'den gelen baskılara rağmen Başbakan Gonatas mahkeme kararlarını onaylamıştı.⁷¹ Neticede idamlar 28 Kasım 1922'de gerçekleştirilmişti.⁷²

⁶⁵ *İstikbâl*, 2 Ekim 1922, s. 1.

⁶⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Ekim 1922, s. 2.

⁶⁷ https://tr.wikipedia.org/wiki/Yunanistan_ba%C5%9Fbakanlar%C4%B1_listesi, (Erişim Tarihi: 21.03.2022).

⁶⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Ekim 1922, s. 2.

⁶⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Ekim 1922, s. 1; *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Ekim 1922, s. 1; *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Ekim 1922, s. 1.

⁷⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Kasım 1922, s. 4.

⁷¹ *İstikbâl*, 3 Aralık 1922, s. 1.

⁷² *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Kasım 1922, s. 4.

SONUÇ

Bu çalışmadan Büyük Taarruz sürecinde tarafların farklı amaçlarla çok sayıda beyanname yayınladıkları anlaşılmıştır. Beyannamelerin etkileri de ölçülebilmektedir. TBMM idaresindeki bölgelerde yayınlanan beyannameler ve etkileri değerlendirildiğinde şunlar ifade edilebilir: Türk yetkililer beyannamelerle Büyük Taarruz'un gelişim safhalarını TBMM'ye ve Türk milletine duyurmuştur. Büyük Taarruz'da elde edilen zaferleri haber alan Türk milleti ise memleketin dört bir tarafında zafer kutlamaları yapmıştır. Yunan cephe hattındaki Türk ahaliye, kısa zamanda kurtulacaklarına ve ellerinden geldiklerince Yunanlılara karşı mücadele etmeleri çağrısı yapılan beyannameler de uçaklarla atılmıştır. Bunun üzerine karşı cephedeki Türklerin de gayretleri Türk ordusunun ilerlemesini kolaylaştırmıştır. Büyük Taarruz'un başlamasının hemen ardından halkın maddi ve manevi yardımı beyannamelerde talep edilmiştir. Bu çağrıya her kesimden vatandaş uymuş, özellikle Hilal-i Ahmer önderliğindeki yardım kampanyalarına birbiriyle yarışarcasına katkı sağlamıştır. Manevi anlamda da cephe gerisindeki Türk milleti, ordusuyla bir vücut halinde hareket etmiştir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Türk ordusuna ve milletine hitaben yayınladığı beyannameler dikkat çekmiştir. Onun beyannameleri Türk ordusunun savaşma azmini kamçulamış ve Yunan ordusunu işgal ettikleri bölgeden çıkarma gayretini artırmıştır. Türk milletini ise ordusuyla, Meclisiyle ve Hükümetiyle tek yürek halinde hareket etmesine germi vermiştir. Bazen Yunan cephe hattındaki ve gerisindeki kuvvetlerin moralini bozmak, Türk ordusunun gücünü ve adaletini göstererek teslim olmalarını sağlamak amacıyla Yunanca beyannameler hazırlanmış ve uçaklarla atılmıştır. Beyannameler etkisini göstermiş ve Yunan askerlerinden Türk karakollarına sığınıp teslim olanlar artmıştır. Savaşta aldığı mağlubiyetler neticesinde Yunan birliklerinin, çekilmek zorunda kaldıkları alanlarda uyguladıkları planlı mezalimi engellemek amacıyla da Yunanca beyannameler atılmıştır. Maalesef bu beyannameler sonuç vermemiş, Yunan mezalimi devam etmiştir. Yunanlıların uluslararası alanda lehlerine avantaj yaratma amaçlı propaganda beyannamelerine ise aynı yolla cevap verilmiştir. Özellikle İzmir ve çevresinde kurdukları sözde Muhtar idareye meşru zemin kazandırma çabaları sonuçsuz bırakılmıştır.

Uğur ÜÇÜNCÜ

Yunan idaresindeki bölgelerde yayınlanan beyannameler ve etkileri değerlendirildiğinde şunlar ifade edilebilir: Büyük Taarruz öncesinde Yunan idaresindeki bölgelerde İzmir ve çevresinde kurulan sözde Muhtar yönetime dair çok sayıda beyanname yayınlanmıştır. Resmi beyanname ile Muhtar idarenin kurulduğu ilan edilmiş, yine sokaklarda duvarlara aynı amaçla beyannameler yapıştırılmıştır. Yunan idaresi, Muhtar idarenin Müslümanlar arasında kabul edildiğini ispatlama adına muhtelif yerlerden merkeze gönderildiğini ileri sürdüğü bağlılık beyannamelerini, gazeteler vasıtasıyla yayınlamıştır. Yunanlıların propagandalarını fazlasıyla yansıtan bu beyanname ve telgraflarda Yunanistan'a, kendilerine Muhtariyet "bahş ettiği" için şükranlar dile getirilmiş, yıllardan beri Osmanlı idaresi altında "ezildikleri", Muhtariyetle beraber kendilerine ırk, din ve mezhep ayrımı yapılmadan adaletle davranıldığı ileri sürülmüştür. Yunanlılar bunlarla Muhtariyetin gerekliliğini özellikle Batıya göstererek idarenin sürekliliğini sağlamayı amaçlamıştır. Yunanistan idaresi uzun süredir Anadolu'da bulunan ve savaştan bıkmış olan Yunan askerlerinin moralini düzeltme adına, kısa zaman içinde savaşın sona erip barışın imzalanacağına dair beyannameler de çıkarmıştır. Beyannameler Yunan askerleri üzerinde etkili olmuş, askerler gerçekten barışa kısa süre içinde ulaşılacağına inanmışlardır. Oysaki Yunanistan Hükümeti barışa yaklaşmamıştı. Yunanlılar, Türk ordusunun moralini bozmak ve askerlerin firarlarını sağlamak amacıyla uçaklarla cephe hattında Türkçe beyannameler atmışlarsa da Sakarya Savaşı sonrasında morali yüksek olan Mehmetçiği etkileyememişlerdir. Büyük Taarruz'da Türk ordusu karşısında aldıkları mağlubiyetleri, resmi beyannamelerle gizlemeye çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Kesin ve yıkıcı yenilgileri sonunda Yunanistan'da oluşan tepki ve öfke Hükümete ve Krala karşı isyana dönüşmüştür. Kral ve Hükümet, halkı teskin etmek, birlik beraberliği sağlamak amacıyla art arda beyannameler yayınlamışlardır. Fakat bu beyannameler etkisiz kalmış, isyan başarıya ulaşmıştır. Kral, tahttan çekildiğini halkına yine bir beyanname ile ilan etmek zorunda kalmıştır. Kurulan Askeri İhtilal Komitesi, yayınladığı bir beyannameyle ülkeyi Küçük Asya'da uçuruma sürükleyen eski başbakanların, hükümet üyelerinin, Başkumandanlar ve generallerin cezalandırılacağını bildirmiştir.

Beynamede belirtilenler doğrultusunda pek çok kişi tutuklanmış, yargılanmış ve cezalandırılmıştır.

KAYNAKLAR

1.Arşivler ve Resmi Tutanaklar

1.1.Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi), ATAZB, Kutu:46, Gömlek:10, lef.10-10.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1784, Gömlek: 75, Belge: 75-1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1784, Gömlek: 75, Belge: 73.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1786, Gömlek: 159, Belge: 159/28.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1786, Gömlek: 159, Belge: 159-2.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1787, Gömlek: 10, Belge: 10-1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1796, Gömlek: 71, Belge: 71-1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 15, Belge: 15-16.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 20, Belge: 20-23.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 21, Belge: 21-16,17.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 21, Belge: 21-19.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 21, Belge: 21-17.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 22, Belge: 22-8a.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu:1786, Gömlek: 159, Belge: 159-29.

1.2.Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10.0.0, Dosya: 4935, Yer No: 54.354.34.

BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Dosya: 4948, Yer No: 54.355.12.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Dosya: 4938M, Yer No: 54.355.1.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Dosya: 49, Yer No: 54.355.13.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.22, Ankara TBMM Matbaası, Ankara 1959.

2.Sürelî Yayınlar

Açıksöz, 4 Eylül 1922, s. 1.

Babalık,4 Ağustos 1922, s. 1.

Babalık, 13 Ağustos 1922, s. 1.

Babalık, 22 Ağustos 1922, s. 1.

Babalık, 5 Eylül 1922, s. 1.

Babalık, 14 Eylül 1922, s. 1.

Babalık, 19 Eylül 1922, s. 1.

Uğur ÜÇÜNCÜ

- Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Ağustos 1922, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 13 Ağustos 1922, s. 2.
Hâkimiyet-i Milliye, 28 Ağustos 1922, s. 2.
Hâkimiyet-i Milliye, 31 Ağustos 1922, s. 2.
Hâkimiyet-i Milliye, 4 Eylül 1922, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 17 Eylül 1922, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 18 Eylül 1922, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 20 Eylül 1922, s. 1, 2.
Hâkimiyet-i Milliye, 29 Eylül 1922, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 1 Ekim 1922, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 15 Ekim 1922, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 30 Kasım 1922, s. 4.
Islahât, 13 Ağustos 1922, s. 2.
Islahât, 24 Ağustos 1922, s. 2.
Islahât, 25 Ağustos 1922, s. 1.
İkdâm, 10 Eylül 1922, s. 1.
İkdâm, 11 Eylül 1922, s. 1.
İkdâm, 13 Eylül 1922, s. 1.
İkdâm, 15 Eylül 1922, s. 1.
İstikbâl, 2 Ekim 1922, s. 1.
İstikbâl, 3 Aralık 1922, s. 1.
Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmûası, 15 Eylül 1922, S. 13, s. 290-291.
Peyâm-ı Sabâh, 12 Eylül 1922, s. 1.
Peyâm-ı Sabâh, 14 Eylül 1922, s. 1.
Satvet-i Milliye, 31 Temmuz 1922, s. 2.
Şark, 25 Ağustos 1922, s. 2.
Şark, 27 Ağustos 1922, s. 2.
Varlık, 21 Eylül 1922, s. 1.

3.Kitap ve Makaleler

Apak, Rahmi, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge: 4320, S. 116, Haziran 2003, s. 154.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk(1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

Büyük Taarruz'da Beyannameler ve Etkileri

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991,

Avanas, Ahmet, *Milli Mücadele'de Konya*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

Avşar, Servet, *Milli Mücadelede Propaganda Faaliyetleri(1918-1923)*, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2010.

Ceneral Papulas'ın Hatıratı, çev. İbrahim Halil, Askeri Matbaa, 1928.

Çalışlar, İzzettin, *Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Engin Berber, "Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III, S. 8, Mart 1987, s. 443-460.

Görgülü, İsmet, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbimiz*, C.II, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Korkmaz, Erdal, *Milli Mücadelede Hava Gücünün Kullanılması*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2022.

Mülâzım Mustafa Hulusi, *Bir Kalpaklıının Milli Mücadele Günlüğü*, Yayınları Hz. Bayram Kodaman, Tızlak, Fahrettin, Süleyman Demirel Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ve Uygulama Merkezi Yayınları, Isparta 2006.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, C. I, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, C.2, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Özmağas, Yavuz, "Nurettin Paşa'nın İzmir Günleri", *Toplumsal Tarih*, C. XIII, S. 77, Mayıs 2000, s. 33-39.

Sabis, Ali İhsan, *Milli Mücadele Hatıraları*, Haz. Erhan Çiftçi, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

Uğur ÜÇÜNCÜ

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Kütahya Eskişehir Muharebeleri, C. II, 4. Kısım, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974.

Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, C. IV, Haz. Genelkurmay Başkanlığı, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1022), C. II, VI. Kısım, 2.Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz(10 Ekim1921-31 Temmuz 1922), C. II, VI. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967.

Üçüncü, Uğur, *Büyük Taarruz*, Altınpost Yayınları, Ankara 2012.

4.İnternet Kaynakları

https://tr.wikipedia.org/wiki/Yunanistan_ba%C5%9Fbakanlar%C4%B1_listesi, (Erişim Tarihi: 19.03.2022).

<https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 6.4.2022).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Yunanistan_ba%C5%9Fbakanlar%C4%B1_listesi, (Erişim Tarihi: 21.03.2022).

Büyük Taarruz Sonrasında İngiltere'nin İzmir'deki Dinî ve Ruhanî Müesseselerine Saldırıldığına İlişkin Propagandası

Feyza KURNAZ ŞAHİN*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Fransa ve İtalya ile olan siyasi ve ekonomik ilişkileri bağlamında anılan ülkelerin Osmanlı topraklarında oluşturdukları kurumlar vardı. İlişkilerin yoğunlaşması ve özellikle 1610'larda ve 1620'lerde Levant ticaretinin gelişmesiyle birlikte bu ülkelerin tüccar aileleri Osmanlı topraklarına yoğun olarak yerleşmeye başladı¹. Levantenler zaman içerisinde İzmir'de kendi kilise ve mezarlıklarını oluşturdu. Hatta kiliseler yeniden inşa edilmeye başlandı. Bu durum yabancı topluluğun zenginliğini göstermekle birlikte aynı zamanda yaşadıkları bölgeyi etkin olarak kullandıklarının da kanıtıydı².

İngilizlerin de Hristiyan olmayan ülkelere varlıklarını gösterdikleri ilk yerlerden biri Osmanlı toprakları idi. İngiliz ve Hollandalılar ticari alanda gösterdikleri maharetler sonucunda XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılın başlarında Müslüman Orta Doğu üzerinde Avrupalı devletlerle rekabete girdiler. İngiliz şirketler, Akdeniz ticaretinde rakiplerine kısa sürede fark attı. İngiliz Yakın Doğu Şirketi İngiliz pamuklularını İstanbul'da pazarlarken, Osmanlı Devleti barut ve kalay konusunda İngilizlere bağımlı hale gelmekteydi³. XIX. yüzyılda İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki iktisadi ilişkiler yoğun bir şekilde gelişti. Anılan yüzyıl öncesinde ticari ilişkiler hacim olarak daha düşüktü. İkili ilişkilerin gelişmesinde Sanayi Devrimi önemli bir dönüm noktası teşkil etti. Osmanlı Devleti,

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Afyonkarahisar.

fsahin@aku.edu.tr

ORCID NO: 0000-0002-4858-1639

¹ Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1995, s. 64-65.

² Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, çev. Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2012, s. 115.

³ Daniel Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul 2001, s. 12-13.

sahip olduğu doğal kaynaklar ve iç pazar sebebiyle Avrupalı devletler için bir cazibe merkezi oldu⁴.

XIX. yüzyıla gelindiğinde İngilizler ticari şartların avantajlarından yararlanmak için Osmanlı topraklarında yoğun bir ticaret ağı kurmuşlardı. Bu ağ şüphesiz İzmir gibi liman kentlerine çok sayıda tüccarın yerleşmesine neden oldu. İngiliz tüccarlar kısa sürede Osmanlı topraklarında yaşamaya alıştılar ve İzmir gibi ticaret yaptıkları bölgelerde kendilerini tümüyle yabancı oldukları topluma uyarladılar. İngiliz diplomatlar, tüccarlar, rahipler ve diğer görevliler Osmanlı'yı oluşturan muazzam çeşitliliğe ayak uydurarak kendi ticari ve dini kurumlarını kurdular⁵.

İngilizler yakın doğuya uyum sağlamakla kalmadı. Zaman içerisinde deniz aşırı topraklarda sömürgeci olarak görülmeye başlandı. Kibirli İngiliz sömürgeciler, sömürge bölgelerine kendi siyasetlerini, dillerini ve kültürlerini zamanla kabul ettirdiler. Nitekim John Buchan, 1916'da bu hususta şunları ifade etmekteydi: *“Kendimize dar görüşlü adalılar deriz ama gerçekte biz, uzaklardaki halkları derinden etkileyebilme gücüne sahip insanlar yaratabilen tek ırkız...”*⁶.

İngilizler, Osmanlı coğrafyasında kurumlarını çoğaltırken sahip oldukları nüfusa paralel olarak kilise sayısını ve mezarlıklarının hacimlerini de arttırdı. İzmir'de İngilizlere ait olup ikinci Anglikan kilisesi olarak Bornova semtinde Levant şirketi mensubu olan Charlton Whittall tarafından 1864'te eşinin anısına yaptırılan Bornova İngiliz Kilisesi (Saint Mary Magdalene Anglican Kilisesi) buna örnek teşkil eder. Ayrıca İngilizlere ait bir de Bornova İngiliz (Anglican) mezarlığı en önemli dini kurumlardan⁷.

İngilizler açısından I. Dünya Savaşı, mezarlıkların artışında önemli bir dönüm noktası oldu. Zira I. Dünya Savaşı geniş bir coğrafyada cereyan ettiği için insan kaybı da o derece fazla idi. Cephelerde yaşamını yitiren askerler için çok sayıda harp mezarlığı

⁴ Mehmet Çetin, “Osmanlı Devleti’nde Bir İngiliz Sermaye Girişimi: Şirket-i Maliye-i Mahdûde-i Osmani”, *Belleten*, C. 86, No. 2022, s. 220-221.

⁵ Goffman, Osmanlı İmparatorluğu’nda..., s. 199.

⁶ Goffman, Osmanlı İmparatorluğu’nda..., s. 3.

⁷ Resul Çatalbaş, “Anglikan (İngiliz) Kilisesi Misyonerliği ve Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkileri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25, Ocak-Haziran 2011, s.172.

Büyük Taarruz Sonrasında İngiltere'nin İzmir'deki Dinî ve Ruhanî Müesseselerine Saldırıldığına İlişkin Propagandası

oluşturuldu. Osmanlı topraklarında cereyan eden harplerde de başta Çanakkale muharebeleri olmak üzere İtilaf Devletleri'nin asker kaybı çok olduğundan İtilaf kuvvetlerine ait çok sayıda harp mezarı vardı⁸. İtilaf kuvvetleri özellikle de İngilizler bu konuda son derece hızlı davrandı ve hatta savaş sürecinde “Mezar Tescil Birimi” oluşturularak Çanakkale ve Gelibolu bölgesinde harp sahasında yaşamını yitiren askerlerin kimlik tespiti yapılarak mezar düzenleme çalışmalarına başlandı⁹.

I. Dünya Savaşı sonrasında İtilaf kuvvetlerinin Anadolu'nun farklı yerlerinde bulunan harp mezarlıkları arasında İngilizlere ait mezarlıklar başta Seddülbahir, Arıburnu, Anafartalar bölgesinde olmak üzere¹⁰ Adapazarı, Adana, Afyonkarahisar, Antep, Aydın, Amanos, Ankara, Asi Yozgat, Bahçe, Bilemedik, Bor, Bostancık, Pozantı, Bursa, Buca, Bodrum, Çanakkale, Çankırı, Kilikya, Darıca, Denizli, Derbesiye, Dorak, Entili, Eskişehir, Gediz, Hacıkırı, Haydarpaşa, İslahiye, İzmit, Kayseri Kadıköy, Kandıra, Kastamonu, Kızılırmak, Konya, Kurbağalı, Manisa, Mardin, Mersin, Niğde, Nusaybin, Büyükada, Resulayn, Üsküdar, Sivas, İzmir, Tarsus, Talas, Tuzla, Ulukışla, Uşak, Yarbaşı, Yozgat, Kilis, Kars, Taşkışla, Telashır, Şekerdere, Gelebek, Tel Hadi, Tel Hafer ve bölgedeki diğer şehirlerdeydi¹¹.

I. Dünya Savaşı devam ederken İtilaf devletleri mezarlıklar meselesini Osmanlı Devleti aleyhinde propaganda unsuru olarak kullandı. Uluslararası kamuoyuna, Türklerin kilise ve mezarları tahrip ettiği ve mezarlar üzerinde bulunan haçların söküldüğüne ilişkin haberler yayılıyordu. Bu haberler özellikle Avusturalya ve Yeni Zelanda'da tepkiyle karşılandı ve uluslararası alanda tartışılmaya

⁸ Abdurrahman Bozkurt, “Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Blokuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 28, S. 84, 2012, s. 61-62.

⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HR.İM, (Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı), 55/11, 3-1, 6-1, 7-1, tarihsiz; Bozkurt, agm., s. 62-68.

¹⁰ BOA, HR.İM, 55/11, 6-1, 7-1.

¹¹ Bu şehirlerden bugünkü karşılıkları tarafımızca tam olarak tespit edilemeyenler arasında “*Great Djurdjib, Serdjehan, Arada, Arada Petit, Arada Burha, Arada Chota, Shamran Mamcuri, Airan, Mahoria, Kıla Namrud, Niss'berg, Uwrnat*” bulunmaktadır. BOA, HR.İM, 55/6, 6-7-8.

başlandı. Bunun üzerine Papalık ve Kızılhaç harekete geçti. İngiltere ve Fransa, ABD Büyükelçiliği aracılığıyla durumu Osmanlı Devleti'ne bildirerek meseleye ivedilikle çözüm bulunmasını talep etti. Esasen Osmanlı Hükümeti savaş sırasında yabancılara ait dini ve ruhani müesseseler ile mezarlıklara yapılan saldırıların önlenmesi için bir dizi tedbir almış ve bu tedbirlere yönelik emir, ordu ve kolordulara da gönderilmişti¹².

Bu arada İngiltere'nin isteğiyle Papalık da harekete geçmiş ve temsilcisi Monsenyör Dolci'nin savaş alanlarını incelemesi için izin talep etmişti. Osmanlı Hükümeti, bu isteği geri çevirmedi. Dolci'nin incelemeleri Osmanlı Hükümetini haklı çıkarıyordu. Mezarlıklara kasıtlı bir saldırı söz konusu değildi. Savaş sırasında bölgenin coğrafi şartları, sert toprak yapısı derin mezarlar kazılmasını engellemişti. Tabiat şartları nedeniyle cesetler üzerindeki toprağın rüzgar ve yağmurlarla taşınması ceset parçalarını açığa çıkarmıştı. Öte yandan mezar avcılarının değerli eşya bulmak için mezarları açmış olmaları mümkün görünüyordu. Dolci'nin hazırlamış olduğu rapor çerçevesinde bölgedeki mezarların korunduğu ve bakımlı olduğu duyuruldu. Ancak İtilaf devletlerinin harp mezarlıklarını gündeme getirmeleri Mütareke ve Milli Mücadele döneminde de sürecekti¹³.

Çalışmanın amacı Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesinin başarıyla sonuçlandırılmasının ardından özellikle de İzmir'in boşaltılması sırasında Türklerin kilise ve mezarlıklara saldırdığına ilişkin İngiltere tarafından ortaya atılmış iddiaları ve bu iddiaların bir propaganda unsuru olarak kullanılmasını irdelemektir. Keza kilise ve mezarlıklara saldırı iddiaların gerçeği yansıtmıyorsa ve Türk Hükümetinin bu iddialar karşısındaki tutumu üzerinde durulacak diğer bir husustur.

1. Büyük Taarruz Sonrasında İngiltere'nin Kilise ve Mezarlıklara Saldırı İddialarının Amacı

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz öncesinde barışın tahsisi ve Anadolu topraklarının boşaltılması için bir dizi diplomatik girişimde bulundu. Ancak bu çabalar sonuç vermeyince Yunan ordusuna son darbeyi vurmak için 17/18 Ağustos 1922'de gece gizli olarak

¹² Bozkurt, agm., s. 63-65.

¹³ Bozkurt, agm., s. 64-65

Büyük Taarruz Sonrasında İngiltere'nin İzmir'deki Dinî ve Ruhanî Müesseselerine Saldırıldığına İlişkin Propagandası

Ankara'dan hareketle cepheye intikal etti. Başkomutan 20/21 Ağustos gecesi ordu komutanları ile bir toplantı yaparak harita üzerinde taarruz hakkında son planı kararlaştırdı. Cephe Karargâhı ise 24 Ağustos'ta Akşehir'den taarruzun yapılacağı bölgenin gerisinde yer alan Şuhut kasabasına oradan da Karargah 25 Ağustos sabahı Kocatepe'ye nakledildi. 25 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa tüm ulaşım ve haberleşme hatlarının kesilmesini emretti. Verilen taarruz emri üzerine 26 Ağustos 1922'de tüm savaş hatlarında genel taarruz başladı. Türkler ani saldırıyla Yunan kuvvetlerini felç ederek geri çekilmeye zorladı. Harekat başarılı oldu ve 27 Ağustos'ta Afyonkarahisar Yunan işgalinden kurtarıldı. Aynı gün Afyonkarahisar'ın güneyinde konuşlanmış olan Yunan mevzileri yarıldı. 28 Ağustos tarihinden itibaren Yunan ordusu bozguna uğradı¹⁴.

Büyük Taarruz'un ardından İzmir'in Yunan kuvvetlerinden boşaltılması sırasında Müttefik devletler, mezarlık ve kiliseler gibi dini ve ruhani müesseselerine saldırıldığına ilişkin propaganda faaliyetlerini artırdılar. Özellikle Eylül 1922'de Türkiye ile İngiltere arasında yaşanan Çanakkale Olayı (Çanak Krizi)'nden sonra bu baskılar yoğunlaştı¹⁵. Zira TBMM Hükümeti, İzmir'den Yunan kuvvetlerini tahliye ettikten sonra Müttefik işgali altında olan İstanbul ve Doğu Trakya'yı kurtarmak istedi. Bu durum İngiltere ile diplomatik ilişkilerin gerilmesine neden oldu. Hatta karşılıklı savaş durumuna gelindi. Türk birlikleri, Çanakkale Boğazı'nın tarafsız bölgesinde İngiliz ve Fransız mevzilerine doğru ilerledi. Türk ordusunun bu ilerleyişinin ardından kısa süreli de olsa İngiltere ile

¹⁴ Zekeriya Türkmen, "Büyük Taarruz Harekâtı", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Edt. Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2010, s. 92-107; Selahi R. Sonyel, *Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2008, s. 1655.; Ahmet Altıntaş "Büyük Taarruzun Askerî Hazırlıkları" *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Edt. Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2010, s. 64-65.; Sadık Sarısaman "Türk Basınında Büyük Taarruz" *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Edt. Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2010, s. 168-174.; Uğur Üçüncü "Afyonkarahisar'ın Kurtuluşu ve Türkiye'deki Yankıları" *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Edt. Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2010, s. 215.

¹⁵ BOA, HR.İM, 41/8, 4, 4 Kanunuevvel 1339.

Türkiye arasında savaş durumu ortaya çıktı. İngiltere müttefiklerinden yardım talep etti. Ancak İngiliz kamuoyu savaş taraftarı değildi. Bu arada İngiltere dominyonlarından asker talep etmişti. Ancak çoğu, İngiltere'nin bu talebini reddetti. İngiltere, Fransa ve İtalya'dan da destek alamadı. Planına destek bulamayan İngiltere askeri bir harekâttan vazgeçerek Türk tarafıyla masaya oturmayı uygun buldu¹⁶.

Çanakkale Olayı ile itibar kaybeden İngiltere, Türkiye üzerinde baskı oluşturabilmek için dini ve ruhani müesseselerine saldırıldığına ilişkin uluslararası kamuoyunu meşgul etmeye çalıştı. Bu arada barış konferansı için taraflar arasında temaslar da başlamıştı. İngiltere masa başında elini kuvvetlendirmek istiyordu. Bu amaçla Ekim 1922'de Müttefik devletler İzmir'de bulunan İngiliz mezarlığına Türkler tarafından saldırıldığı ve mezarlıkta hasar tespit edildiğini bildirerek önlem alınmasını talep ettiler. Mezarlıkta yaşanan tahribat, diplomatik bir krize dönüştü. Fransız Hükümetinin İzmir konsolosluğu da bu konuda birçok şikayette bulundu. Söz konusu şikayetler üzerine yapılan incelemede İzmir'in istirdadı akabinde yangın ve tahliye esnasındaki kargaşa sırasında bazı olumsuzlukların yaşandığı, bu kapsamda Bornova'daki Fransız Katolik mezarlığından altı parça mermer çalındığı ve mezarlıkta üç adet servi ağacının kesildiği anlaşılmıştı. Suçu işleyen birkaç kişi kısa sürede yakalandı¹⁷. Ayrıca gece vakti mezarlıktan üç adet servi ağacı kesen Giritli Kastariki de adliyeye sevk edildi¹⁸. Yunanlıların geri çekilmesi sırasında İzmir ve havalisinde Fransız, İtalyan ve İngiliz mezarlıklarında oluşan tahribat belediye tarafından tamamen tamir edildi¹⁹.

Esasen Türk Hükümetinin kısa sürede meseleyle ilgili tahkikat yaparak suçluları yakalaması isabetli olmuştu. Zira olayın maksatlı bir tahrip olmadığı bu şekilde anlaşıldı. Ancak İngiltere sarsılan imajını toparlamak için mezarlıklara saldırı mağduriyetinden faydalanarak bunu uluslararası alanda dillendirmeye devam ediyordu. Bu konu üzerinden Türkiye'ye karşı baskılarını artırdı. Hatta daha ileri giderek

¹⁶ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?*, Epsilon Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2016, s. 486-487; Kaya Tuncer Çağlayan, "Çanak(Kale) Krizi'nde İngiltere'nin Askeri Durumu", *Turkish Studies*, C. 12, S. 9, 2017, s. 19.

¹⁷ BOA, HR.İM, 41/8, 004, 4 Kanunuevvel 1339.

¹⁸ BOA, HR.İM, 41/8, 009, 17/18 Kanunuevvel 1338.

¹⁹ BOA, HR.İM, 41/8, 018, 3 Kanunusani 1339.

Büyük Taarruz Sonrasında İngiltere'nin İzmir'deki Dinî ve Ruhani Müesseselerine Saldırıldığına İlişkin Propagandası

Türk Hükümetini, kilise ve mezarlara saldırıyı uluslararası kamuoyuyla paylaşmakla tehdit etmeye başladı. Bu durum Türk makamlarını harekete geçirdi. İzmir'de bulunan İngiliz mezarlığında görülen hasarlar ile ilgili İngiltere'nin şikayetleri üzerine gereken tahkikat yapılarak İngiliz makamları bilgilendirildi. Zira bu tür saldırıların İngiliz kabinesi üzerinde de olumsuz tesir yapabileceği biliniyordu²⁰.

İngiltere'nin dini ve ruhani müesseselerine saldırıldığına yönelik propaganda faaliyetlerinin temel amacı Türkiye'ye karşı baskı oluşturmaktı. Zira zaferden sonra barış tesis edilmiş gibi görünse de İngiltere ile farklı düzlemde bir çatışma devam ediyordu. İngiltere, taarruzun kazanılmasına rağmen Türkiye üzerindeki emellerinden vazgeçmek niyetinde değildi. Bu sebeple diplomaside yöntem değiştirerek Türkiye üzerinde bir nüfuz yaratma çabasını sürdürdü²¹. Çanakkale Olayı sonrasında İngiltere diplomaside "aşırı güç yerine esnek teknikler kullanılarak rakibin yıpratılması" siyasetini izliyordu²². Dini ve ruhani müesseselere saldırı haberleri Türkiye'nin uluslararası prestijini sarsabilirdi. Ancak Ankara Hükümeti verdikleri onurlu mücadelenin gölgenmesini istemiyordu. TBMM Hükümeti mezarlıkları ve kiliseleri tahrip edenleri kısa sürede yakalayarak bu konuda müttefik devletleri bilgilendirdi.

2. İngiltere Temsilciliğinin Kilise ve Mezarlıklarla İlgili Şikayetleri

İngiltere mümessilliği tarafından Hariciye Vekaleti İstanbul Murahhaslığına gönderilen bir şikayet mektubunda, İzmir'de bulunan İngiliz mezarlığında saldırılar nedeniyle hasar tespit edildiği bildirilerek bu konuda gerekli incelemenin yapılması talep edilmişti. İngiltere'nin bu şikayeti üzerine İstanbul Murahhaslığı 22 Ekim 1922'de durumu Hariciye Vekaletine ilettili. Söz konusu tahriratta İzmir'deki İngiliz mezarlığında hasar olduğuna dair şikayet aldıklarını, bu gibi mevzuların hükümet aleyhinde olumsuz tesir

²⁰ BOA, HR.İM, 13/20, 22.10.1338.

²¹ Ebru Boyar, "Türk-İngiliz İlişkilerinde Prestij Faktörü (1923-1938)", *Belleten*, C. LXXVIII, S. 283, (Aralık 2014), s. 1159-1160.

²² Peter Edmund John Neville, *The Diplomacy of Sir Nevile Henderson 1937-9*, The Open University Faculty of Arts, Basılmamış Doktora Tezi, June 1998, s. 23.

oluşturabileceği göz önünde bulundurularak bölgede incelemenin bir an evvel başlatılması isteniyordu. Yazıda bu durumun İngiliz kabinesi üzerinde de hissi bir tesir yaratacağı ifade edilmişti²³.

İngiliz mümessilliğinin mezarlıklara yapılan tahribata ilişkin Türk Hükümetine şikâyetlerini dile getirdiği günlerde eş zamanlı olarak İngiliz basınında da İngiliz mezarlıklarına saldırılarla ilgili haberler çıkmaya başladı. İstanbul'daki Reuters haber ajansı muhabirinin gönderdiği haberler referans alınarak yayımlanan haberlerde hemen hemen aynı ifadeler yer alıyordu. Örneğin Yorkshire'de yayımlanan *The Halifax Daily Courier & Guardian* gazetesinin 20 Ekim 1922 tarihli nüshasında yer alan “İzmir’de Tahrip Edilen İngiliz Mezarları” başlıklı ve İstanbul kaynaklı haberde İngiliz Yüksek Komiserinin İstanbul’daki “milliyetçi temsilciyi [TBMM Hariciye Vekaleti İstanbul Murahhası] bu şok edici vandalizm” eylemi nedeniyle protesto ettiği bildirilmekte idi. Haberin devamında Bornova’daki İngiliz mezarlığına girilerek mezar taşlarının kırıldığı, mezarların açılarak ve onların pislikle doldurularak saygısızlık edildiği iddiaları dillendirilmişti²⁴. Scotland Angus’ta yayımlanan *Evening Telegraph and Post* adlı gazetenin 20 Ekim 1922 tarihli nüshasında haber aşağı yukarı aynı içeriğe sahipti. “Türkler İngiliz Mezarlarını Kirletiyor” başlığıyla verilen haberde İstanbul’dan gelen bir telgraf referans gösterilerek “milliyetçilerin mezar taşlarını kırarak ve onları pislikle doldurarak İzmir’deki İngiliz mezarlığına saygısızlık ettikleri söyleniyor” ifadeleri yer alıyordu²⁵. Haber benzer ifadelerle İngiltere’nin Durham şehrinde yayımlanan *Hartlepool Northern Daily Mail* gazetesinde “Türklerin Vandalizm Eylemi, İngiliz Mezarlığı Tahrip Edildi” başlığıyla²⁶ ve Hampshire şehrinde yayımlanan *The Evening News (Portsmouth)* gazetesinde de kamuoyuyla paylaşıldı²⁷.

20 Ekim’de yoğun şekilde başlayan haber bombardımanı 21 Ekim günü de devam etti. Örneğin Scotland Aberdeenshire’de

²³ BOA, HR.İM, 13/20, 002, 22 Ekim 1338.

²⁴ “British Graves Desecrated at Smyrna”, *The Halifax Daily Courier & Guardian*, No: 11.989, 20 October 1922, p. 6.

²⁵ “Turks Desecrate British Graves”, *Dundee Evening Telegraph and Post*, No:14.323, New No:7163, 20 October 1922, p. 1.

²⁶ “Turks act of Vandalism British Cemetery Desecrated”, *Hartlepool Northern Daily Mail*, No: 13.881, 46th Year, 20 October 1922, p. 4.

²⁷ “A Smyrna Cemetery, Shocking Vandalism by the Turks”, *British Graves Violated*, No:12.958, 20 October 1922, p. 7.

Büyük Taarruz Sonrasında İngiltere'nin İzmir'deki Dinî ve Ruhanî Müesseselerine Saldırıldığına İlişkin Propagandası

yayımlanan *Aberdeen Press and Journal* adlı gazete haberi “Mezarlıklara Saygısızlık, İzmir'deki İngiliz Mezarlığına Öfke” başlığıyla duyuruyordu. Reuter haber ajansına dayandırılan ve İstanbul'dan alınan haberde; “İngiliz Yüksek Komiseri, İzmir'de işlenen şok edici vandalizmi buradaki milliyetçi temsilciye protesto etti” ifadesini kullanmaktaydı. Haberde milliyetçilerin Bornova'daki İngiliz mezarlığını, mezar taşlarını kırarak ve onları pislikle doldurarak kirlettikleri iddia ediliyordu²⁸. Haber “İngiliz mezarları kirletildi” başlığıyla Edinburg'da yayımlanan *The Scotsman* gazetesinde de yer aldı. Haberde İngiliz Yüksek Komiserinin, İzmir'de işlenen “şok edici vandalizm eylemlerine” karşı buradaki milliyetçi temsilciyi protesto ettiği bilgisi yer alıyordu. Ayrıca haberde milliyetçilerin Bornova'daki mezar taşlarını kırarak ve onları pislikle doldurarak İngiliz mezarlığına saygısızlık yaptıkları iddia ediliyordu²⁹. Derbyshire'da yayımlanan *Derby Daily Telegraph* gazetesinin 21 Ekim 1922 tarihli nüshasında mezarlıklara saldırı haberi “İngiliz Mezarlıklarına Saygısızlık” başlığıyla verilmişti. Haberde şu ifadeler yer alıyordu “Milliyetçiler, mezar taşlarını kırarak ve onları pislikle doldurarak İzmir'deki İngiliz mezarlığına saygısızlık ettiler”³⁰. Yorkshire'da yayımlanan *Sheffield Daily Telegraph* gazetesi “İzmir'de Vandalizm” başlığıyla yayımladığı haberde İzmir'de gerçekleştirilen “şok edici bir vandalizm eylemine” karşı İngiliz Yüksek Komiserinin İstanbul'daki milliyetçi temsilciyi protesto ettiği, milliyetçilerin Bornova'da bulunan İngiliz mezarlığındaki mezar taşlarını kırarak, mezarları açtığı ve üzerini pisliklerle doldurarak kirlettikleri iddia ediliyordu³¹.

Yorkshire şehrinde yayımlanan *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer* adlı gazete ise haberi “İngiliz Mezarlarının Türkler Tarafından Kirletilmesi” başlığıyla kamuoyuna duyuruyordu. Buna göre Bornova'daki İngiliz mezarlığına çok yakın zamanda girilmişti.

²⁸ “Desecration of Graves Outrage in British Cemetery at Smyrna”, *Aberdeen Press and Journal*, No 21.160, 175th Year, 21 October 1922, p. 7.

²⁹ “British Graves Defiled”, *The Scotsman*, No:24.773, 21 October 1922, p. 10.

³⁰ “British Cemetery Desecrated”, *Derby Daily Telegraph*, Vol: LXXII, No:13.388, 21 October 1922, p. 5.

³¹ “Vandalism at Smyrna”, *Sheffield Daily Telegraph*, No: 20987, 21 October 1922, p. 11.

Haberin devamında mezarlıktaki neredeyse tüm mezar taşlarının kırıldığı ve mezarların pislikle kirletildiğinin resmi olarak bildirildiği ifade edilmekte idi. İzmir'deki milliyetçi birliklerin yeterince disiplinli hareket etmedikleri belirtilirken “burada İngiliz mülkiyeti için hiçbir güvenlik yok” ifadeleri dikkat çekiyordu. İngiliz Yüksek Komiseri, İstanbul'daki TBMM temsilcisine mezarlığın kirletilmesiyle ilgili protesto vermişti. Haberde ayrıca İzmir-Aydın demiryoluna Türk tarafınca el konulması eleştiriliyordu. Habere göre 7 Ekim'de İngilizlere ait İzmir-Aydın demiryoluna el koyan milliyetçiler, Mudanya Sözleşmesi'ne rağmen demiryoluna el koymayı sürdürmekteydiler³².

İngiltere'de mezarlık saldırılarına ilişkin propaganda öyle ileri boyutlara taşındı ki İngiltere'de İşçi Partisi, politikaları bu olay üzerinden eleştiriliyordu. Örneğin Durham'da yayımlanan *The Shields Daily Gazette* “Emeğin Sovyet Politikası” başlığıyla verdiği haberde İşçi Partisi'nin liderlerinin “ağızlarından salyalar akan Türkleri hatırlattıkları” ifade ediliyordu. Haber şöyle idi;

“Bu adamların liderleri, İngiltere'de böyle bir politikanın başarılı olacağını nasıl hayal edebiliyorlar, insan merak ediyor. Çok fazla olmasa da birkaç gün önce halka açık platformlarda bu adamlar ‘aynı ağızlarından salyalar akan Türkleri’ hatırlattılar. Zira İzmir'deki İngiliz komiserinin bize söylediğine göre, aynı Türkler sadece İngiliz mezarlığını paramparça etmekle kalmamışlar, anıtlar ve mezar taşlarını ve esasen mezarları açıp onları pislikle doldurmuşlar. İşçi Partisi'nin şimdiki liderleri, peygamberin yüksek sesle ‘Tanrım onları başışla, ne yaptıklarını bilmiyorlar’ diye haykırdığında aklında olan tiplerle aynı görünüyorlar”³³.

Antrim'de yayımlanan *Belfast News-Letters* gazetesi de 23 Ekim 1922'de mezarlıklara saldırı haberini paylaşmıştı. İstanbul'dan alınan bir haberi referans alarak “İzmir Yakınlarındaki İngiliz Mezarlığı” başlığıyla verdiği haberde Bornova'daki İngiliz Mezarlığı'na çok yakın zamanda girildiğini ve mezarların pislik içindeyken neredeyse tüm mezar taşlarının kırıldığını bildiriyordu. İngiliz Yüksek

³² “Defilement of British Graves By Turks”, *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*, No: 23.499, 23 October 1922, p. 12.

³³ “Labour's Soviet Policy”, *The Shields Daily Gazette*, Vol: LXXIV, No: 30.213, 23 October 1922, p. 1.

Büyük Taarruz Sonrasında İngiltere'nin İzmir'deki Dinî ve Ruhanî Müesseselerine Saldırıldığına İlişkin Propagandası

Komiserinin İzmir'deki İngiliz mülkiyeti için güvenlik istediğini ve buradaki milliyetçi temsilciye mezarlığın kirletilmesinden dolayı protestosunu bildirdiğini duyurdu³⁴. Kuzey İrlanda'nın Antrim şehrinde yayımlanan *Northern Whig* adlı gazetenin 23 Ekim 1922 tarihli nüshasında da “İngiliz Mezarlığı Kirletildi” başlığıyla verilen haberde milliyetçi birliklerin eylemi olarak İzmir yakınlarındaki Bornova İngiliz mezarlığına girildiği ifade ediliyordu³⁵.

Kuzey İrlanda'nın Antrim şehrinde yayımlanan *The Witness (Belfast)* gazetesinde de mezarlıklara saldırı gündem oldu. Gazetenin 27 Ekim 1922 tarihli nüshasında “Mezarlıklar Tahrip Edildi. İzmir Yakınlarında Öfke” başlığıyla verilmişti. Gazete *The Times*'den alınan haberi aynen yansıtıyordu. Habere göre, Yakın Doğu'da İstanbul'dan telgraf çeken muhabir İzmir'deki Bornova İngiliz mezarlığına çok yakın bir zamanda girildiğini, neredeyse tüm mezar tombolarının kırıldığını ve mezarların pislik içinde olduğunu resmen bildirmişti. İzmir'deki Milliyetçi birliklerin tutumu nedeniyle İngiliz mülkleri için hiçbir güvenlik olmadığı ifade ediliyordu. İngiliz Yüksek Komiserinin, mezarlığın tahribinden ve kirletilmesinden dolayı milliyetçi temsilciyi protesto ettiği bildiriliyordu³⁶.

Türkiye'de bulunan İngiliz mezarlıklarına saldırılar İngiliz basınında hatırı sayılır derecede yer bulurken İngiliz Fevkalade Komiserliği çok geçmeden yeni bir şikayet daha yaptı. Komiserlik bu defa kiliselere saldırıldığını iddia etmekte idi. Hariciye Vekaleti Vekili Hüseyin Rauf Bey tarafından 25-27 Ocak 1923'te Hariciye Vekaleti Dersaadet Murahhası Adnan Bey'e gönderilen bir yazıda bu husus dile getirilmekte idi. İngiliz Konsolosluğu tarafından verilen bilgiye göre, Bornova'daki İngiliz kilisesine Aralık ayının son haftasında bir tecavüz vuku bulmuştu. Olay üzerine hemen nahiye müdürü ile jandarma takım kumandanı ve polis komiseri tahkikata memur edildi. Yapılan tahkikat neticesinde geceleyin bazı şahısların kilisenin arka duvarından avluya girerek pencere camını kırmak suretiyle kiliseye dahil oldukları anlaşılmıştı. Kilisede tahta sıraların

³⁴ “Kemalist and Peace, Turkish Outrage”, *Belfast News-Letters*, No: 33.506, 23 October 1922, p. 5.

³⁵ “Exclusive Statement by Hamid”, *Northern Whig*, 23 October 1922, p. 5

³⁶ “Cemetery Defiled Outrage Near Smyrna”, *Witness (Belfast)*, Vol:XLVIII, No:2,616, 27 October 1922, p. 7.

üzerindeki meşaleler ile bazı kuş tüyü şiltelerin aşırıldığı ve kilise mermerlerinden bir kaçının da yerinden oynatıldığı anlaşılmıştı. Kilisedeki tahribat bundan ibaretti. İngiliz Konsolosluğunun iddia ettiği gibi kilisede herhangi bir kirletme veya pisletme hadisesi kesinlikle söz konusu değildi. Kilise hemen muhafaza altına alındı. Kilisenin durumu hakkında İngiliz Fevkalade Komiserliğine bilgi verilmesi istendi³⁷.

Nevile Henderson, bilahare gönderdiği diğer bir mektupta kilise ve mezarlıklara yapılan saldırılar hususunda baskılarını arttırmıştı. Henderson'un bu şikayetleri Lozan Konferansında mezarlıklar meselesinin görüşüldüğü döneme denk gelir. Zira konferans sırasında Türkiye, mezarlıklara gerekli saygıyı göstermediği hususunda suçlanmakta ve müttefikler kendi mezarlarının bulunduğu toprak parçasının mülkiyetini almak için propaganda faaliyeti sürdürmekte idi³⁸.

İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiserliğinden Komiser Vekili Nevile Henderson tarafından Adnan Bey'e gönderilen 1 Şubat 1923 tarihli yazıda 29 Aralık tarihli notaya atıfta bulunularak Bornova Anglikan Kilisesi'ne yapılan son saygısızlıklara dikkat çekilmekte idi. Söz konusu yazıda İzmir'deki İngiliz Başkonsolosluğu tarafından verilen bilgiye atıfta bulunuluyordu. Buna göre Başkonsolos, 21 Ocak'ta kiliseyi ziyaret etmişti. Bu ziyaret sırasında kiliseye yönelik farklı saygısızlıkların yapıldığını iddia etmişti. Mesela kilisenin köpekler tarafından işgal edildiği, kapısının açık olduğu söyleniyordu. Esasen İzmir Valisi kiliseye yapılan önceki saygısızlıkları gidereceğini ve kilisenin yakınındaki bir binada bir Türk askeri müfrezesinin bulunduğunu söylemişti. Mektubun devamında kilisede meydana gelen bu tahribatın İzmir'deki Türk makamlarının ibadet yerlerine olan en temel saygı konusunda gösterdikleri ilgisizliğin bir kanıtı olduğu iddia edilmekte idi. Henderson, bu yeni kanıt hükümetine bildirmek zorunda olduğunu belirtiyordu. Mektubun devamında Lozan'daki Türk heyetinin İngiliz Hükümetinin savaş

³⁷ BOA, HR.İM, 41/8, 021, 27 Kanunusani 1339.

³⁸ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Birinci Takım, C. I, Kitap I, *Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları)*, çev. Seha L. Meray, 3. Baskı, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2001, s. 175-177.

Büyük Taarruz Sonrasında İngiltere'nin İzmir'deki Dinî ve Ruhanî Müesseselerine Saldırıldığına İlişkin Propagandası

mezarlıklarına saygı gösterilmesini sağlama önerilerini reddettiği bir dönemde, İngiliz kamuoyunun bu tür saygısızlıklar karşısında Türk makamlarının ihmali nasıl karşılayacağını hatırlatmak durumunda olduğunu bildirdi. Sözlerinin sonunda bu gerçeklerin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne bildirilmesini ve bu nedenle gerekli tedbirlerin bir an önce alınmasını talep etti³⁹.

Henderson'un bu notasının ardından Adnan Bey harekete geçti. 3 Şubat 1923'te Hariciye Vekaletine gönderdiği bir yazıda Henderson'un iddialarından bahsederek Bornova'daki İngiliz kilisesinin İzmir valisinin teminatına ve kilisenin pek yakınında Türk askerlerinin bulunmasına rağmen yine de kapısının açık bir şekilde bırakılarak tahrip olması iddiasının ve kilisede köpeklerin mevcudiyetinin doğru olup olmadığının bir an evvel incelenerek kendisine bildirilmesini talep etti⁴⁰. Adnan Bey'in bu isteği üzerine Hariciye Vekaleti Vekili Hüseyin Rauf Bey tarafından cevaben gönderilen 5 Şubat 1923 tarihli yazıda Bornova'daki İngiliz kilisesinin kapısının değil penceresinin kırılmış olduğu, kapısının ise arkadan açıldığı belirtilmişti. Kilise mermerlerinden bir kaçının yerinden oynatılmış olduğunu ancak kilisede bozulma ve kirletme gibi hadiselerin olmadığını anlaşıldığını, kilisede köpeklerin yattığı iddiasının ise kesinlikle doğru olmadığını bildirdi. Bununla birlikte Çanakkale'de Yukarı Çarşıda bulunan Tıflı Camiine İngiliz efradı tarafından hayvanlar çekilerek bağlandığı ve bu suretle ibadethaneye İngiliz resmi memurları tarafından tecavüz edilmiş olduğunu belirtmek gerektiği dile getirildi⁴¹. Hüseyin Rauf Bey tarafından 5 Şubat'ta Adnan Bey'e gönderilen bu mektuba eklenmek üzere 6 Şubat tarihli bir yazı daha gönderildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıya göre Bornova'daki İngiliz kilisesindeki tahribat, askerler tarafından yapılmamıştı. Çünkü yapılan incelemede bu iddiayı kanıtlayacak hiçbir ibare bulunamadı. Bilakis bu hareketin köylü çocuklar tarafından yapılmış olduğuna kanaat getirildi. Bu tarz olayların

³⁹ BOA, HR.İM, 41/8, 022, 1 Şubat 1923.

⁴⁰ BOA, HR.İM, 41/8, 23, 3 Şubat 1339.

⁴¹ BOA, HR.İM, 41/8, 24, 5 Şubat 1339.

tekrarlanmaması için ilgili kişilere tebligat gönderildiği de ifade edilmiş idi⁴².

Adnan Bey bu mektuplar doğrultusunda İngiliz Fevkalade Komiserliğine gerekli cevabı verdi. Söz konusu yazıda İngiliz memurlarının Çanakkale’de Tıflı Camiine yaptıkları muamele de dile getirildi. İngiliz efradı tarafından camiye hayvanların bağlandığı hatırlatıldı. Ancak öyle anlaşılıyor ki İngilizler bu iddiaları reddetti. Zira Adnan Bey tarafından Hariciye Vekaletine gönderilen 22 Şubat 1923 tarihli yazıda bu durum dile getirilmekte idi. Adnan Bey, Hariciye Vekilinin gönderdiği 5 ve 6 Şubat 1923 tarihli yazılar doğrultusunda İngiliz Yüksek Komiserliğine cevap verildiğini bildirdi ve karşılığında İngiliz Yüksek Komiserliğinden aldığı cevabı aktardı⁴³. İngiliz Yüksek Komiserliğinin verdiği 19 Şubat 1923 tarihli cevapta⁴⁴, İngiliz efradı tarafından camiye hayvan bağlandığı tümüyle reddediliyor ve bu iddianın temelden yoksun olduğu bildiriliyordu. Henderson’un bu iddia üzerine inceleme başlattığı ve yapılan tahkikat neticesinde Çanakkale civarında İngiliz askerlerinin bir camiye hiçbir şekilde böyle bir tecavüzde bulunmadığının anlaşıldığı bildiriliyordu⁴⁵.

Ancak Henderson’un bu cevabı Türk tarafını tatmin etmemişti. TBMM Hükümeti Hariciye Vekaleti tarafından Dersaadet Murahhaslığı’nın 22 Şubat 1923 tarihli tahriratına cevap olarak 28-30 Mayıs 1923’te Dersaadet Murahhaslığına gönderilen yazıda, Çanakkale’de Yukarı Çarşıda bulunan Tıflı Camiine İngiliz memurları tarafından yapılan ve evvelce de bildirilen taarruz ve tecavüz hakkında tafsilatlı bilgi içeren ve Evkaf Müdüriyeti tarafından gönderilen rapor takdim edildi. Yazının devamında bu şekilde tecavüzlere mahal verilmemesi ve hasarın tamiri konusunda teşebbüste bulunulması istendi⁴⁶.

İngilizlerin olayı inkâr etmesine rağmen yerel yöneticiler ile İngiliz yetkililer arasındaki yazışmalar gerçeği ortaya koyuyordu. Zira camide tahribat olduğuna ilişkin yerel makamlarla İngiliz yetkililer

⁴² BOA, HR.İM, 41/8, 25, 6 Şubat 1339.

⁴³ BOA, HR.İM, 41/8, 26, 22 Şubat 1339.

⁴⁴ BOA, HR.İM, 41/8, 27, 19 Şubat 1339.

⁴⁵ BOA, HR.İM, 41/8, 26, 22 Şubat 1339; BOA, HR.İM, 41/8, 027, 19 Şubat 1339.

⁴⁶ BOA, HR.İM, 41/24, 17, 28-30 Mayıs 1339.

Büyük Taarruz Sonrasında İngiltere'nin İzmir'deki Dinî ve Ruhanî Müesseselerine Saldırıldığına İlişkin Propagandası

arasında yazışmalar vardı ve hatta İngiliz kumandanlığının zarar ve ziyarı ödemesine ilişkin istekleri içeren yazışmalar da söz konusuydu. Hariciye Vekaletinin 28-30 Mayıs 1923 tarihli yazısına İstanbul Murahhaslığından cevap gecikmedi. Bu anlamda murahhaslık tarafından Hariciye Vekaletine gönderilen 20 Haziran 1923 tarihli yazıda ilginç bilgiler aktarılmakta idi. Yazıda Çanakkale'de Yukarı Çarşıda Tıflı Camiinin İngiliz efradı tarafından hayvan bağlanmak suretiyle zarar gördüğü, Türk tarafının şikayeti üzerine İngiliz Fevkalade Komiserliğinin 22 Mart 1923 tarihli notasında bu durumun külliye inkar edildiği ifade ediliyordu. Oysa Liva Evkaf Müdürlüğü tarafından gönderilen evrakta olayın gerçek olduğu açıktı. Hatta bu konuda İngiliz Kumandanlığına yapılan şikayet üzerine bir süre hayvanların kaldırıldığı da dile getiriliyordu. Ancak İngiliz makamlarının uyarısına binaen hayvanlar kaldırılsa da uygulama uzun sürmedi ve bir müddet sonra hayvanların yeniden cami etrafına konulduğu, bu arada da bazı tahribatın yaşandığı ifade ediliyordu. Evkaf Müdürlüğünün elinde İngilizlerle bu konuda yapılan bütün yazışmalar mevcuttu. Olayın yaşandığı süreçte İngilizlerle cereyan eden haberleşme üzerine İngiliz Kumandanlığının tahribat sonucu oluşan zarar ve ziyarı karşıladığına yönelik belgeler de söz konusu idi. İngilizlerin olayın yaşandığına ikna edilmesi için Edirne yerel makamları ile İngiliz kumandanlığının arasında teati edilen haberleşmenin suretlerinin İngiliz makamlarına gönderilmesi kararlaştırıldı⁴⁷.

Olayla ilgili olarak yazıda ifade edilen Liva Evkaf Müdüriyetinden alınan ve İngiliz tahribatını kanıtlayan belgeler ve rapor, Hariciye Vekaletine ekli olarak gönderildi. Liva Evkaf Müdüriyetinin 28 Mart 1923 tarih raporunda Dahiliye Vekaleti'nin isteği doğrultusunda icra edilen tahkikat neticesinde Tıflı Camiine İngiliz memurları tarafından hayvan bağlamak suretiyle tecavüz ve taarruz edildiği doğrulanıyordu. Raporda çirkin olan bu hareketin önlenmesi için 22 Ekim 1922'den 18 Aralık 1922'ye kadar İngiliz İşgal kumandanlığına durumun bildirildiği bu tebligat üzerine hayvanların bir aralık kaldırıldığı ancak daha sonra tekrar konulduğu

⁴⁷ BOA, HR.İM, 41/24, 16, 20 Haziran 1339.

ifade ediliyordu. Hayvanların tekrar konulmasından sonra caminin cemaat mahallindeki demir parmaklıklarının ve kapısının tahrip edildiği, kapı sövelerinin kırıldığı, hatta yanında bulunan vakıf mektebinin kilidinin iç aksamının tahrip edildiği, vakfa ait bulunan eşyaların ve vakfın mermer taşlarının tahrip olduğu bilgisi veriliyordu. Raporun devamında İngiliz Fevkalade Komiserliğinin camiye yapılan tecavüzü usul ve esastan reddetmesinin gerçeklerle örtüşmediği belirtilmekte idi⁴⁸.

Liva Evkaf Müdüriyeti yazdığı rapora ekli olarak İngiliz işgal kumandanlığına daha evvelden göndermiş olduğu uyarı ve şikayet yazılarını da kanıt olarak eklemiştir. 22 Kasım, 23 Kasım, 26 Kasım, 28 Kasım ve 18 Aralık 1922 tarihli olup İngiliz kumandanlığına yazılan bu şikayet mektuplarının tamamında Yukarı Çarşıda bulunan Yörük Hüseyin Ağa Vakfına ait Tıflı Camiinin girişine İngiliz efradı tarafından hayvanların çekildiği, Evkaf Müdüriyeti Vekaletine verilen tezkerede beyan edildiği ve her mahallede mevcut bulunan bu ibadethanelerin her türlü zarardan masun olması gerekli olduğu halde ibadethanelere hayvan bağlanması İngiliz işgal kumandanlığı tarafından da hoş görülmeyecek ahvalden olduğu ifade edilerek anılan camiye bağlanan hayvanların oradan kaldırılması için ilgili kişilere tebligat gönderilmesi istenmiştir⁴⁹.

Konu makamlar arasında uzun yazışmalara neden oldu. Türk tarafı Tıflı Camiine yapılan saygısızlığı dile getirdikçe İngiliz tarafı bunun doğruluğunun mümkün olmadığını ifade ederek suçlamaları reddediyordu. Oysa İngiliz makamlarına yazılan şikayet yazıları ortadaydı. 1922'nin sonlarında başlayan mesele 1923'ün Temmuz ayına kadar devam etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi Dahiliye Vekaleti meseleyle yakından ilgilendi ve İdare-i Umumiye Müdüriyeti Umumiyesine gönderdiği yazılarda caminin tahliye ile beraber işgal ettirilmemesi için gerekli teşebbüsün yapılmasını talep etti. Türk tarafı camide meydana gelen tahribat için İngiliz makamlarından tazminat talep ediyordu. Temmuz 1923 tarihi, Lozan görüşmelerinin son evresini ifade ediyordu. Bu nedenle Türk tarafı camiye yapılan saygısızlıktan dolayı tazminat talebi için çalışmalarını yoğunlaştırdı. İngiliz makamlarının olayı inkâr etmesini önlemek amacıyla kanıtların

⁴⁸ BOA, HR.İM, 41/24, 18, 28 Mart 1339.

⁴⁹ BOA, HR.İM, 41/24, 24, 22 Teşrinisani 1338.

Büyük Taarruz Sonrasında İngiltere'nin İzmir'deki Dinî ve Ruhanî Müesseselerine Saldırıldığına İlişkin Propagandası

tamamı toplandı. İngiliz işgal kumandanlığına gönderilen şikayet dilekçeleri bir araya getirildi⁵⁰.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Dahiliye Vekaleti tarafından İdare-i Umumiye Müdüriyeti Umumiyesine gönderilen 29 Temmuz 1923 tarihli yazıda Çanakkale Mutasarrıflığının 14 Temmuz 1923 tarihli tahriratının sureti eklenmişti. Bu yazıda meselesinin aşamaları ayrıntısıyla anlatıldı. Tıflı Camii karşısında bulunan bedesten içinde ikamet eden İngiliz birliğine ait mekkari ve nakliye hayvanlarının caminin yanına çekildiği, bu suretle caminin pencerelerinin demir parmaklıklarına hayvanların bağlanması nedeniyle caminin tahrip edildiği ifade edilmişti. Bu durum üzerine 23 Kasım 1922'de İngiliz kumandanlığına mesele bildirilmiş ve hayvanların tahliye edilmesi sağlanmıştı. Ancak tahliyeden bir süre sonra 18 Aralık 1922 tarihinde tekrar camii şerifin yanında bulunan mektebin içindeki merdiven ve kapılar, camiinin kapısı, taş söve ve demir kapı tahrip edilerek hayvan bağlandığı anlaşılmıştı. Tekrar icra edilen şiddetli protesto üzerine cami etrafı iki ay sonra tahliye edildi. Ancak her iki vakada vuku bulan müdahaleler neticesinde cami etrafında tahribat miktarının otuz bin kuruş civarında bulunduğu anlaşılmıştı. Daha önce İngiliz makamlarıyla yapılan yazışmalar ve tazminat miktarı İngiliz makamlarına bu şekilde takdim edildi⁵¹.

İngilizlerle kilise ve mezarlıklarla ilgili yazışmalar Büyük Taarruz sonrasından başlamak üzere Lozan görüşmeleri sonlanıncaya kadar devam etti. Lozan görüşmeleri sürecinde İzmir Bornova İngiliz mezarlığına ve kiliseye saldırı şikayetlerinin yanında bir de İstanbul'daki Haydarpaşa İngiliz mezarlığına saldırı şikayetleri dillendirilmeye başladı. Mezarlıkta mezar haçlarında tahribat yapıldığı ve hatta İsveç Kraliyet elçiliğine ait bazı mezarların da Haydar Paşa İngiliz Mezarlığı'nda bulunduğu ve İsveç mezarlarının da tahrip edildiği, mermer haçın aşağıya atıldığı, gövdesinin kırıldığı ifade edilmekte idi⁵².

TBMM Hükümeti mezarlıklara saldırılar hususunda son derece hassastı. Bunun Türkiye'nin prestijini sarsmasına izin vermemek

⁵⁰ BOA, HR.İM, 41/24, 25, 29 Temmuz 1339.

⁵¹ BOA, HR.İM, 41/24, 26, 29 Temmuz 1339.

⁵² BOA, HR.İM, 41/69, 4, 16 Ekim 1923.

adına olayla ilgili ivedilikle tahkikat yapılarak suçlular yakalandı. Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı tarafından İstanbul Polis Müdüriyetine gönderilen yazıda İngiliz mezarlığında tahribata sebep olan kişilerin yakalandığı ve birer hafta müddetle hapislerine dair verilen karar bildirildi⁵³. Türk Hükümeti bu tür saldırıların tekrarlamaması için İngiltere'yi tedbir alması ve bekçi sayısının arttırılması hususunda uyardı. Nitekim Dahiliye Vekaleti'nin isteği üzerine Hariciye Vekaleti Müsteşarı tarafından Dersaadet Murahhaslığına gönderilen bir yazıda İngiliz mezarlıklarının muhafazası ile meşgul olan on üç bekçinin isimlerinin ve nerelerde bulunacaklarının soruşturularak Nezarete bildirilmesi istenmişti⁵⁴.

Anlaşılabacağı üzere İngiltere, Büyük Taarruz sonrasında İzmir'de bulunan mezarlık ve kiliselerine saldırıldığına ilişkin yoğun bir propagandaya girişti. Bunun temel amacı Türkiye'nin Büyük Zafer sonrasında yükselen prestijini sarsmaktı. Bununla birlikte Lozan Konferansı sürecinde özellikle mezarlıklar meselesi tartışılırken Türkiye'nin elini zayıflatmak da diğer amaçlar arasında yer alıyordu. Mezarlık ve kiliselere saldırı iddiaları Ankara Hükümeti tarafından ivedilikle araştırıldı. Araştırmanın sonuçları İngiliz makamlarıyla da paylaşıldı. İngiltere, Türk Hükümetinin yaptığı incelemelerden ve meseleye yönelik açıklamalarından memnun olmayınca olayı İngiliz kamuoyuyla paylaşarak sorunu büyütme eğilimine girdi. Bunun üzerine Türk tarafı İngiliz memurların Türklere ait camilere yaptıkları tahribatı dile getirmek durumunda kaldı. Lozan Antlaşması ile mezarlıkların statülerinin belirlenmesinin ardından bu iddialar ortadan kalktı.

SONUÇ

İngiltere, Büyük Taarruz sonrasında sarsılan itibarını toparlamak için İzmir'de bulunan kilise ve mezarlıklarına Türkler tarafından saldırıldığına yönelik propaganda yaparak bu durumu diplomatik bir krize dönüştürdü. Krizin baş gösterdiği dönemde Müttefik devletlerin ve özellikle de İngilizlerin dini ve ruhani müesseselerine saldırıldığına yönelik propaganda faaliyetlerinin temel amacı sarsılan prestiji karşısında Türkiye'ye karşı baskı oluşturmaktı. Zira zaferden sonra

⁵³ BOA, HR.İM, 41/69, 5, 9 Kanunuevvel 1339.

⁵⁴ BOA, HR.İM, 41/24, 33, 3 Teşrinievvel 1339.

Büyük Taarruz Sonrasında İngiltere'nin İzmir'deki Dinî ve Ruhanî Müesseselerine Saldırıldığına İlişkin Propagandası

barış tesis edilmiş gibi görünse de İngiltere ile farklı düzlemde bir çatışma devam ediyordu. İngiltere, büyük zaferin elde edilmesine rağmen Türkiye üzerindeki emellerinden vazgeçmek niyetinde değildi. Bu sebeple diplomaside yöntem değiştirerek Türkiye üzerinde bir nüfuz yaratma çabasını sürdürdü.

Esasen İzmir'in istirdadı akabinde yangın ve tahliye esnasında yaşanan kargaşa sırasında bazı olumsuzluklar zuhur etmişti. Ancak İngiliz kilise ve mezarlıklarına saldırılar maksatlı değildi. İngiltere barış masasına oturacağı Türkiye'nin elini zayıflatma çabasıındaydı. Bunun için uluslararası kamuoyunda Türkiye'ye tepki doğuracak kanalları açık tuttu. Kilise ve mezarlıklara saldırı iddiası bunun için bulunmaz bir fırsattı. Zira dini kurumlar olması nedeniyle oldukça hassas bir konuma sahipti. İngiltere, bu hususta Türkiye'ye karşı baskı oluşturdu. Hatta daha ileri giderek Türklerin kilise ve mezarlara saldırdıklarına yönelik haberleri uluslararası kamuoyuyla paylaşmakla tehdit etti. İngiltere'nin çeşitli şehirlerinde yayımlanan gazeteler hemen aynı ifadelerle Türkiye'deki milliyetçilerin İngiliz mezarlıklarına saldırdığına, mezarlıkları pislikle doldurduğuna yönelik haberler kaleme aldı. Bu durum Türk makamlarını harekete geçirdi. İzmir'de bulunan İngiliz mezarlığında görülen hasarlar ile ilgili İngiltere'nin şikayetleri üzerine gereken tahkikat yapılarak İngiliz makamları bilgilendirildi. Yunanlıların geri çekilmesi sırasında İzmir ve havalisinde Fransız, İtalyan ve İngiliz mezarlıklarında oluşan tahribat belediye tarafından tamamen tamir edildi. Zira bu tür saldırıların İngiliz kabinesi üzerinde olumsuz tesir yapabileceği biliniyordu.

Lozan görüşmelerinin başlamasıyla birlikte İtilaf kuvvetleri bu mezarlıkların statüsünü, çözülmesi gereken bir sorun olarak Lozan Konferansı'nda gündeme taşıdı. İngiltere ve Fransa bu meseleyi Sevr Antlaşmasına göre çözmeyi planlamakta idi. Ancak umdukları tavizi koparamadılar.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

HR.İM, (Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı), 55/11, 3-1, 6-1, 7-1, tarihsiz.

HR.İM, 13/20, 002, 22 Ekim 1338.

HR.İM, 13/20, 22.10.1338.

HR.İM, 41/24, 16, 20 Haziran 1339.

HR.İM, 41/24, 17, 28-30 Mayıs 1339.

HR.İM, 41/24, 18, 28 Mart 1339.

HR.İM, 41/24, 24, 22 Teşrinisani 1338.

HR.İM, 41/24, 25, 29 Temmuz 1339.

HR.İM, 41/24, 26, 29 Temmuz 1339.

HR.İM, 41/24, 33, 3 Teşrinievvel 1339.

HR.İM, 41/69, 4, 16 Ekim 1923.

HR.İM, 41/69, 5, 9 Kanunuevvel 1339.

HR.İM, 41/8, 004, 4 Kanunuevvel 1339.

HR.İM, 41/8, 009, 17/18 Kanunuevvel 1338.

HR.İM, 41/8, 018, 3 Kanunusani 1339.

HR.İM, 41/8, 021, 27 Kanunusani 1339.

HR.İM, 41/8, 022, 1 Şubat 1923.

HR.İM, 41/8, 027, 19 Şubat 1339.

HR.İM, 41/8, 23, 3 Şubat 1339.

HR.İM, 41/8, 24, 5 Şubat 1339.

HR.İM, 41/8, 25, 6 Şubat 1339.

HR.İM, 41/8, 26, 22 Şubat 1339.

HR.İM, 41/8, 26, 22 Şubat 1339.

HR.İM, 41/8, 27, 19 Şubat 1339.

HR.İM, 41/8, 4, 4 Kanunuevvel 1339.

HR.İM, 55/11, 6-1, 7-1.

HR.İM, 55/6, 6-7-8.

2. Kitap, Makale ve Süreli Yayınlar

“A Smyrna Cemetery, Shocking Vandalism by the Turks”, *British Graves Violated*, No:12.958, 20 October 1922, p. 7.

“British Cemetery Desecrated”, *Derby Daily Telegraph*, Vol:LXXII, No: 13.388, 21 October 1922, p. 5.

Büyük Taarruz Sonrasında İngiltere'nin İzmir'deki Dinî ve Ruhanî Müesseselerine Saldırıldığına İlişkin Propagandası

“British Graves Defiled”, *The Scotsman*, No:24.773, 21 October 1922, p. 10.

“British Graves Desecrated at Smyrna”, *The Halifax Daily Courier & Guardian*, No: 11.989, 20 October 1922, p.6.

“Cemetery Defiled Outrage Near Smyrna”, *Witness (Belfast)*, Vol:XLVIII, No:2.616, 27 October 1922, p. 7.

“Defilement of British Graves By Turks”, *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*, No:23.499, 23 October 1922, p. 12.

“Desecration of Graves Outrage in British Cemetery at Smyrna”, *Aberdeen Press and Journal*, No 21.160, 175th Year, 21 October 1922, p. 7.

“Exclusive Statement by Hamid”, *Northern Whig*, 23 October 1922, p.5

“Kemalist and Peace, Turkish Outrage”, *Belfast News-Letters*, No:33.506, 23 October 1922, p. 5.

“Labour’s Soviet Policy”, *The Shields Daily Gazette*, Vol: LXXIV, No:30.213, 23 October 1922, p. 1.

“Turks act of Vandalism British Cemetery Desecrated”, *Hartlepool Northern Daily Mail*, No: 13.881,46th year, 20 October 1922, p. 4.

“Turks Desecrate British Graves”, *Dundee Evening Telegraph and Post*, No:14.323, New No:7163, 20 October 1922, p.1.

“Vandalism at Smyrna”, *Sheffield Daily Telegraph*, No:20987, 21 October 1922, p. 11.

Altıntaş, Ahmet, “Büyük Taarruz’un Askeri Hazırlıkları”, *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Edt. Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2010, s. 41-77.

Boyar, Ebru, “Türk-İngiliz İlişkilerinde Prestij Faktörü (1923-1938)”, *Belleten*, C. LXXVIII, S. 283, (Aralık 2014), s. 1157-1194.

Bozkurt, Abdurrahman, “Gelibolu Yarımadası’nda İtilaf Blokuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 28, S. 84, 2012, s. 57-101.

Çağlayan, Kaya Tuncer, “Çanak(Kale) Krizi’nde İngiltere’nin Askeri Durumu”, *Turkish Studies*, C. 12, S. 9, 2017, s. 19-34.

Çatalbaş, Resul, “Anglikan (İngiliz) Kilisesi Misyonerliği ve Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkileri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25, (Ocak-Haziran 2011), s. 163–176.

Çetin, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Bir İngiliz Sermaye Girişimi: Şirket-i Maliye-i Mahdûde-i Osmanî”, *Belleten*, C. 86, No. 2022, s. 219-249.

Eldem, Edhem - Goffman, Daniel - Masters, Bruce, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, çev. Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2012.

Fromkin, David, *Barişa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?*, Epsilon Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2016.

Goffman, Daniel, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul 1995.

Goffman, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İngilizler 1642-1660*, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul 2001.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Birinci Takım, Cilt I, Kitap I, *Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları)*, Çev. Seha L. Meray, 3. Baskı, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2001, s. 175-177.

Neville, Peter Edmund John, *The Diplomacy of Sir Neville Henderson 1937-9*, The Open University Faculty of Arts, Basılmamış Doktora Tezi, June 1998.

Sarısamam, Sadık “Türk Basınında Büyük Taarruz” *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Edt. Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2010, s. 149-212.

Sonyel, Selahi R., *Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2008.

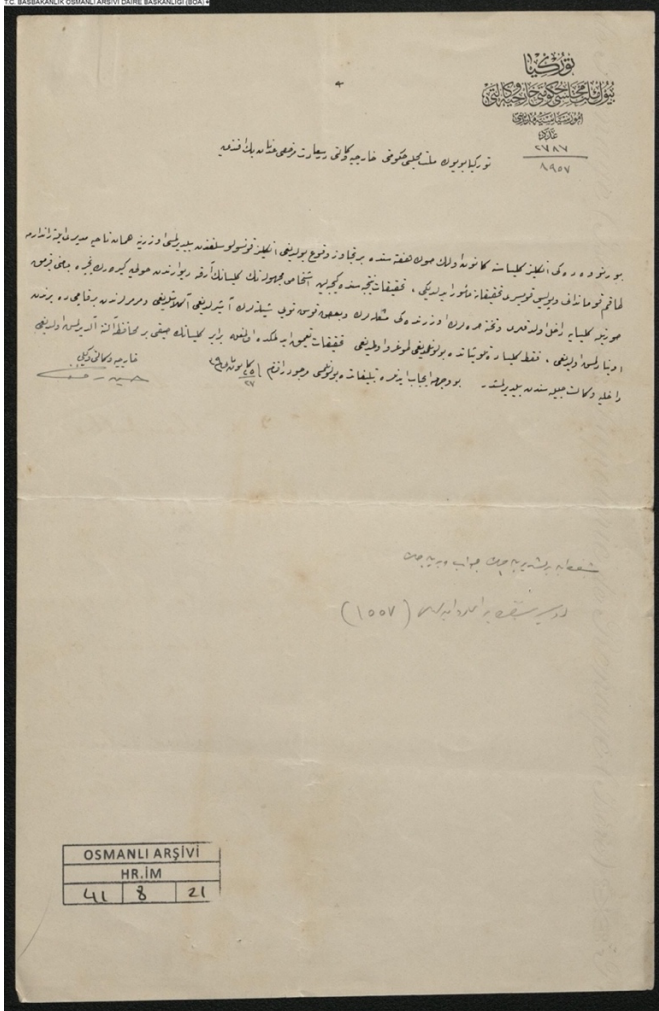
Türkmen, Zekeriya, “Büyük Taarruz Harekâtı”, *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Edt. Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2010, s. 79-148.

Üçüncü, Uğur “Afyonkarahisar’ın Kurtuluşu ve Türkiye’deki Yankıları” *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Edt. Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2010, s. 213-226.

Büyük Taarruz Sonrasında İngiltere'nin İzmir'deki Dinî ve Ruhanî Müesseselerine Saldırıldığına İlişkin Propagandası

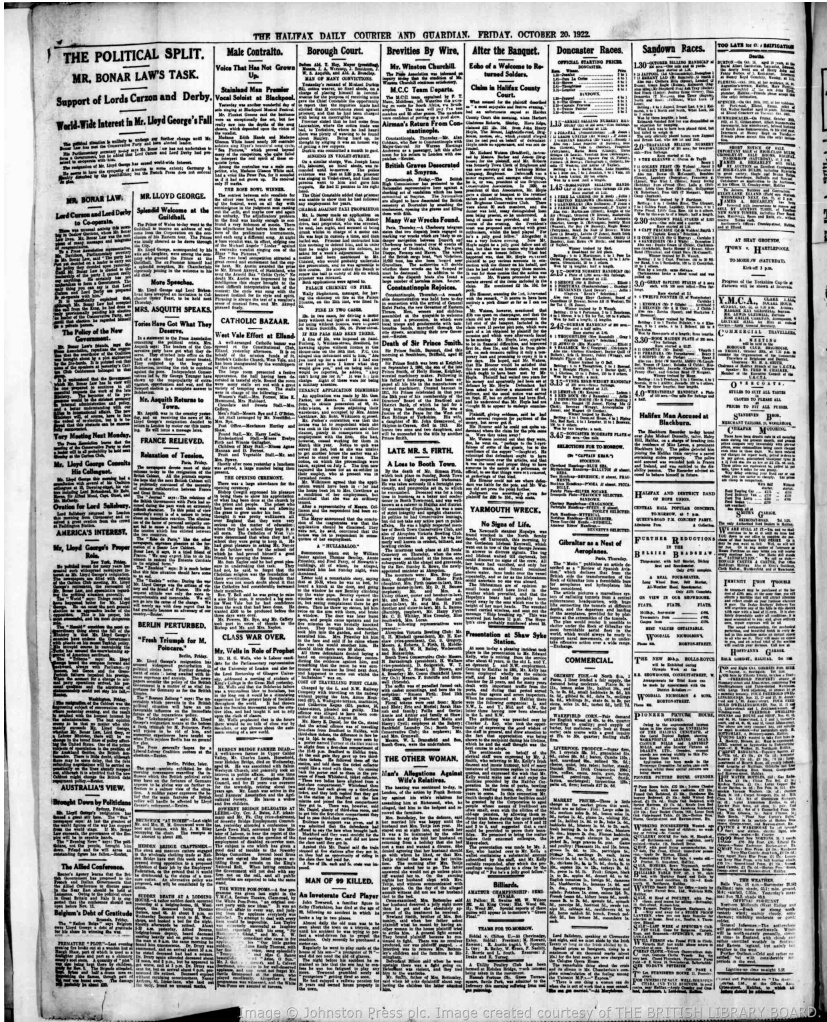
EKLER

Ek-1 İngilizlere Ait Bornova'daki Kiliseye Saldırıldığı İddiası İle İlgili Hariciye Vekaleti Vekili Hüseyin Rauf Bey Tarafından Hariciye Vekaleti Dersaadet Murahhası Adnan Bey'e Gönderilen Yazı

BOA, HR.İM, 41/8, 021, 27 Kanunusani 1339.

Ek-2 The Halifax Daily Courier & Guardian Gazetesinin 20 Ekim 1922 Tarihli Nüshasında Yer Alan “İzmir’de Tahrip Edilen İngiliz Mezarları” Başlıklı Haber

“British Graves Desecrated at Smyrna”, The Halifax Daily Courier & Guardian, No: 11.989, 20 October 1922, p.6.

Büyük Taarruz'un Kazanılmasında Yunan Askerlerinin Mustafa Kemal Algısının Etkisi

Muhammet ÖZTÜRK*

GİRİŞ

Tarihin her döneminde, yapılan savaşların kazanılmasında veya kaybedilmesinde siyasi, askeri, sosyal, ekonomik, psikolojik, teknolojik vb. birçok etken rol oynamıştır. Tarih, bu örnekleri farklı şekillerde araştırmacıların karşısına çıkarmaktadır.

Bilindiği üzere Batı Anadolu'da 15 Mayıs 1919'da İzmir ile başlayan Yunan işgali 9 Eylül 1922 tarihine kadar sürmüştür. Bu işgalin sona ermesinde 1921 ve 1922 yıllarında meydana gelen savaşların etkisi büyüktür. 26 Ağustos 1922 tarihinde Afyonkarahisar'ın Kocatepe mevkiinde başlayan Büyük Taarruz Savaşı'nda Türk ordusunun Yunan ordusuna karşı başarılı olmasında ve savaşın kazanılmasında farklı nedenleri görmek mümkündür. Bu nedenler bazen savaş sırasında bazen de savaş öncesindeki sürecin bir getirisi şeklinde kendini göstermiştir.

Savaş öncesindeki işgal döneminde ve Büyük Taarruz Savaşı sırasında Yunan askerlerinin Mustafa Kemal'e bakışı, Türk halkının Mustafa Kemal ile ilişkisinin Yunan askerlerine etkisi, Mustafa Kemal isminin Yunan askerleri üzerinde oluşturduğu psikolojik etki Büyük Taarruz'un kazanılmasında önemli bir unsur olmuştur. Bu iddianın temel dayanak noktasını oluşturmak için Yunan askerleri ile ilgili verilere ihtiyaç vardır. İşte bu noktada, Batı Anadolu'da Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir ve Uşak çevresini işgal etmiş olan Yunan askerlerinin, söz konusu coğrafyada yaşayan halk ile ilişkileri ve diyalogları hususunda veriler sunan sözlü tarih belgeleri önemli dayanak noktası oluşturmaktadır. Zira, işgal bölgelerinde Yunan askerleri ile doğrudan iletişim içinde olan, halktır.

Araştırmaya temel olan sözlü tarih çalışmasının arşiv belgeleri *Afyonkarahisar Başkomutan Tarihi Milli Park Müdürlüğü Arşivi'nde (BTMPA)* bulunmakta olup işgal sürecini ve savaşı yaşamış tanıkların anlatımına dayalı 1982 yılında yapılmış sözlü tarih belgeleridir. Bu

* Tarih Öğretmeni, Dumlupınar Bilim ve Sanat Merkezi, Afyonkarahisar.
mozturkuaz@gmail.com

belgeler 16 klasör, 154 dosya içindeki 2.128 belgeden oluşmakta olup içinde 886 kişi ile yapılmış röportaj metinleri bulunmaktadır. Bu sözlü tarih belgeleri Afyonkarahisar, Uşak, Kütahya ve Eskişehir illerini kapsamaktadır.¹

Sözlü tarih ile ilgili olarak John Tosh “*Aslında var olan ilk tarih, sözlü tarihtir.*”² diyerek sözlü tarihin ne kadar eski olduğunu dile getirmiştir. Mübahat Kütükoğlu da sözlü tarih çalışmaları ile ilgili olarak “...özellikle kültür tarihi üzerinde yapılacak araştırmalarda sözlü malzemenin toplanmasına önem verilmelidir.”³ demiştir. Bu önem çerçevesinde yapılacak tarih araştırmalarında sözlü tarih çalışmalarının bilimsel bir tarih metodolojisi süzgecinden geçirilmesine dikkat edilmelidir. Aksi takdirde sözlü tarih, tarihçileri yanıltabilecek bir niteliğe bürünebilir.⁴

1. Savaş Psikolojisi ve Liderlik

Tarihte savaşların kazanılmasında ve kaybedilmesinde hükümdarların, devlet adamlarının ve komutanların rolünün ne kadar önemli olduğuna dair örnekler fazlasıyla mevcuttur. İskender’in Asya Seferi’nden Attila’nın Avrupa’daki faaliyetlerine, Kartacalı Hanibal’in Roma orduları karşısında duruşundan II.Mehmet’in İstanbul’u fethine kadar, tarihte fazlasıyla verilebilecek birçok örnek, kişilerin tarihi olay karşısındaki etkisini göstermektedir.

30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Anadolu’da başlayan işgaller karşısında, Mustafa Kemal önderliğinde başlayan Millî Mücadele de zamanla gelişen ve güçlenen ‘*Mustafa Kemal liderliği*’ çerçevesinde anlam kazanmıştır. İşgal güçleri kendilerine karşı Anadolu’da oluşan direnişi ilk önceleri

¹ 1982 yılında Yurtiçi Batı Bölge Komutanı Tümgeneral Mahmut Boğuşlu’nun talimatıyla Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir ve Uşak illerini kapsayan bir sözlü tarih çalışması yapılmasına karar verilmiştir. Bu durum, 25 Ocak 1982 tarihli karar metninde “*Kurtuluş Savaşının Köy ve Kasabalarda Yaşayan Anılarının Tespiti*” şeklinde açıklanmıştır.

² John Tosh, *Tarihin Peşinde*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 226.

³ Mübahat S.Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1998, s.75.

⁴ Sözlü tarih ile ilgili olarak bkz. Özlem Şahin, “Geçmiş, Tarih ve Sözlü Tarih”, *Mülkiye Dergisi*, C. 28, S. 244, 2004, s. 111-126; Ayşenur Özbaş-Sezai Öztaş, “Sözlü Tarih ve Tarih Yazımındaki Değişim”, *Rumeli’de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2021, (25), 154-168; Abdülhamit Avşar, “Tarih Yazıcılığına Katkı Olarak Sözlü Tarih Belgeselciliği”, *Marmara İletişim Dergisi*, 20, 2013, s. 152-176.

Büyük Taarruz'un Kazanılmasında Yunan Askerlerinin Mustafa Kemal Algısının Etkisi

'Anadolu Hareketi' olarak ifade etmişlerse de zamanla bu ifade, Mustafa Kemal'in liderliği etrafında şekillenmiştir. Mustafa Kemal'in liderliği Türk milleti üzerinde savaşın kazanılmasında olumlu anlamda bir psikolojik etki oluştururken 'düşman' olarak ifade edilebilecek savaşılan taraf askerleri üzerinde ise yıpratıcı psikolojik etkinin örneklerine sıkça rastlanılmıştır.

2. Yunan Askerlerinin Mustafa Kemal Algısı Örnekleri

Bilindiği üzere Yunanistan 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal ettikten sonra bu işgal zamanla Batı Anadolu Bölgesi'ne yayılmıştır. Bu yayılma 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihlerinde meydana gelen Sakarya Savaşı sonrası geri çekilme/savunma şeklinde bir niteliğe bürünmüştür. Bu nitelik 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz Savaşı'na kadar işgal bölgelerindeki toprakları koruma şeklinde sürmüştür. Büyük Taarruz öncesindeki süreçte Yunan askerlerinin Anadolu'daki Milli Mücadele hareketini ve savaştıkları oluşumu Mustafa Kemal algısı ve özellikle 'Kemal' ismi üzerinden okudukları görülmektedir.

Büyük Taarruz'un kazanılmasında Yunan askerlerinin Mustafa Kemal algısının etkisini sözlü tarih örnekleri üzerinden başlıklara ayırarak vermek konuyu daha da somutlaştıracaktır.

2.1. Fala Bakma (Köpek ve Horoz Dövüşü, Yumurta Tokuşturma, Güreş)

Yunan askerleri işgal coğrafyasında yapılacak askeri mücadelenin sonucuna dair farklı 'fala bakma'⁵ davranışları içine girmişlerdir. Bu davranışlar işgal bölgelerinin farklı yerleşim yerinde benzer örneklerle karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Yunan askerlerinin Mustafa Kemal algısına/psikolojisine dair örnekler en fazla köpek dövüşleri çerçevesinde kendini göstermiştir.

Afyonkarahisar ilinden ilk sözlü örnek şu şekildedir:

"Yunanlar iki köpek beslemişler; birisinin adını Kemal diğeri adını ise Trikapis koymuşlar. Sonra bu iki köpeği dövüştürmüşler ve Kemal adını verdikleri köpek diğeri"

⁵ Araştırmaya temel olan sözlü tarih belgelerinde "fala bakma" ifadesi halkın kullandığı bir ifade olarak yer aldığı için başlıkta da bu ifade tercih edilmiştir.

Muhammet ÖZTÜRK

yıkılmış. Bunun üzerine o köpeği dövmüşler ve aç bırakmışlar. Bir hafta sonra iki köpeği yine dövüştürmüşler, yine Kemal adını verdikleri köpek diğerini yıkılmış. O zaman bunlar herhalde ‘Başımıza kötü şeyler gelecek.’ diye konuşmuşlar.”⁶

Buna benzer örnekleri belgelerde fazlasıyla görmek mümkündür. Bununla ilgili Afyonkarahisar iline ait diğer örnekler şu şekilde tespit edilmiştir:

“Tazlar köyünün üzerindeki tepede çalışıyorduk. Burada onların besledikleri domuzlar vardı. Bu domuz damlarının yanına iri bir tane siyah bir tane de sarı köpek getirdiler. O iki köpeği kırk gün eşit olarak beslediler. Tam 1 Nisan 1922 tarihi idi. Yunan asker ve komutanları toplandı. Siyah köpek Konstantin’i sarı köpek Kemal’i temsil ediyormuş. Bunu daha sonra öğrendim. Köpekleri getirip bırakıverdiler. Önce siyah köpek sarıyı yener gibi olunca bütün Yunanlar çılgık atarak bağırıldılar. Fakat az sonra nasıl oldu bilmiyorum, sarı köpek siyahı yendi. Tam o zaman bütün Yunanlar ‘Kemal bizi kesecek, Kemal bizi yenecek.’ diye üzgün bir şekilde dağıldılar. Kendi aleyhlerinde bir şey olduğu zaman hemen bizlere ‘Kemal’ derlerdi.”⁷

“Bir gün istihkam kazdırırken Yunanlar iki tane köpek getiriyor. Birine Kemal diyorlar, birine Konstantin diyorlar. Köpekleri boğuşturuyorlar. Sonunda Kemal ismini verdikleri köpek diğerini deviriyor. Ben, Kemal yenince sevindim. Gavur da bunu görünce beni kovaladı, kaçtım. Arkamdan taş attı. O zamanlar Kemal Paşa’nın başkomutan olduğunu biliyorduk.”⁸

“Yunanlar, ordugâh kurduktan sonra iki köpeği beslediler: Birinin adına Kosti diğerine Kemal adını verdiler. Sonunda birbirleriyle boğuşturdular. Kemal, Kosti’yi boğunca Yunanlar kızdılar. ‘Kemal Kosti’yi boğdu, Kemal bizi de boğacak.’ dediler.”⁹

Afyonkarahisar ile ilgili bu örneklerde de açıkça görüldüğü üzere Yunan askerleri köpek dövüşleri ile ilgili baktıkları falların sonunda

⁶ Afyonkarahisar Başkomutan Tarihi Milli Park Müdürlüğü Arşivi (BTMPA), K1.5, D.1, B.9. (Afyonkarahisar ili Sultandağı ilçesi İsmail Türkyılmaz d.1310).

⁷ BTMPA, K1.9, D.9, B.8. (Afyonkarahisar ili Sinanpaşa ilçesi Elvanpaşa köyü İzzet Dindaş d.1910).

⁸ BTMPA, K1.9, D.14, B.11. (Afyonkarahisar ili Sinanpaşa ilçesi Gezler köyü Ahmet Sezer d.1326).

⁹ BTMPA, K1.10, D.2, B.6. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Döğer kasabası Ali Önkol d. 1327).

Büyük Taarruz'un Kazanılmasında Yunan Askerlerinin Mustafa Kemal
Algısının Etkisi

hep savaşın sonucuna dair yenilecekleri ile ilgili cümleler kurmuşlardır. Bu durumun Yunan askerlerinin savaşa dair bir yenilgi algısı oluşturmasına ve psikolojik olarak yenilgi duygusu içine girmelerine ortam hazırlaması muhtemeldir.

Afyonkarahisar dışında Uşak'ta bununla ilgili şu benzer durum belgelerden tespit edilmiştir:

“Tren yolundaki köprüyü bekleyen Yunanların iki köpeği vardı. Birine Konstantin diğere Kemal derlerdi. Bu iki köpeği boğuştururlardı. Kemal adındaki köpek diğere boğardı. Buna kızarlardı. Yine bir gün bizim çobanlardan biri Yunan köpeğin kuyruğuna teneke bağladı. Köpek de tenekesiyle birlikte Yunan'ın yanına geldi. Bunu kim bağladı diye o gün bizim köylülere çok işkence ettiler. Bunun anlamı ‘Bir gün biz sizin kuyruğunuza teneke bağlayıp Atina'ya yollayacağız demek istiyorsunuz.’ dediler.”¹⁰

“Yunanlar köyümüzde köpek boğuştururlardı. Hatta köpeğin birinin adına Kemal derlerdi. ‘Bakalım Kemal bizi yenecek mi?’ diye denerlerdi. Ve yenerdi de. O zaman ‘Kemal yaman, yaman.’ derlerdi.”¹¹

Yunan askerlerinin köpek dövüşleri ile ilgili bu örnekleri, Kütahya ilinde horoz dövüşleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

“Yunan askerleri horoz dövüştürüyorlardı. Konstantin mi yenecek Kemal mi yenecek diye fala bakıyorlardı. Hatta horozlardan iri olana Konstantin, zayıf olana Kemal ismini vermişler. Bizim Kemal, Konstantin'i yeniyordu. Hemen o zaman Kemal bizi yenecek diyorlardı. O kızgınlıkla Konstantin'i yemiyorlar, zayıf horoza yem vermiyorlardı. Bir keresinde Kemal, Konstantin'i yenmiş ve hemen sinirlenerek Kemal'i kestiler. Yunan askerlerden sürekli Kemal ismini duyuyorduk. Onlar devamlı ‘Kemal gelecek bizi yenecek.’ diyorlardı.”¹²

Yunan askerlerinin köpek ve horoz dövüşleri dışında ‘yumurta tokuşturma’ şeklinde de fala baktıkları olmuştur. Bir Uşak belgesinde bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

¹⁰ BTMPA, Kl.14, D.7, B.2. (Uşak ili Kızıllıhisar köyü Emin Gündüz-Ali Yavuz-İbrahim Yüceden d.?).

¹¹ BTMPA, Kl.14, D.4, B.20. (Uşak ili Çorum köyü, isimsiz).

¹² BTMPA, Kl.15, D.1, B.49. (Kütahya ili Siner köyü Ali Açıkgoz d.1331).

“Yunan karakolu bizim odada idi. En büyük komutan orada otururdu. Ben güzel türkü söyledim. Yunan komutan bana türkü söylettirirdi, defterine yazardı. Kendisi de iyi Türkçe bilirdi. Çoğu zaman Konstantin ile Kemal üzerine müşterek bahis oynarlardı. Kaynamış iki yumurtanın birine Kemal, diğerine Konstantin derlerdi. İki yumurtayı tokuştururlardı. Ne zaman Konstantin kırılırsa yenileceklerini düşünür, üzülürlerdi.”¹³

Bu başlıkla ilgili olarak verilebilecek Afyonkarahisar’da yaşanan özel bir örnek de ‘güreş’ örneğidir. Bir Türk genciyle bir Yunan askerini güreştirmişler ve savaşın sonucuna dair fala bakma davranışı içine girmişlerdir.

“Bir gün Yunanlarla konuşurken benden güreşmemi istediler. Karşıma benden yaşça büyük ve kiloca daha kuvvetli olan birisini çıkartıp ‘Haydi bununla güreş’ dediler. ‘Ben onu (Yunan) yenersem siz beni öldürsünüz, ben güreşmem’ dedim. ‘Hayır’ dediler ve zoraki güreştik. Ben karşımdakini yendim. O zaman hepsi bağırarak ‘Kemal bizi yenecek.’ diye hepsi üzuldüler. Bana bir şey yapmadılar.”¹⁴

Yunan askerlerinin horoz dövüşleri, yumurta tokuşturma ve güreş çerçevesinde, savaşın geleceğine dair fala bakma şeklinde verilen sözlü tarih örneklerinin sonunda ‘*Kemal gelecek, Kemal bizi yenecek*’ cümlesini kurdukları tespit edilmiştir. Bu noktada şu yorumları yapmak araştırmayı daha somut hale getirebilir: Yunan askerleri ‘*Türkler bizi yenecek*’, ‘*Türk ordusu bizi yenecek*’ cümlesini kullanmamışlardır. Savaşıkları Türk ordusunu - TBMM’yi, Türkiye’yi - Mustafa Kemal’in şahsında sembolleştirmişlerdir. Bu sembolleştirme dahi Mustafa Kemal’in Yunan askerleri üzerinde ne kadar büyük bir psikolojik etki oluşturduğunu kanıtlamaktadır. Bu psikolojik etki de sözlü tarih belgelerinde ‘fala bakma’ örnekleri çerçevesinde ‘*korkma*’ ‘*ümitsizlik*’ şeklinde kendini göstermiştir. Bu korkunun ve ümitsizliğin Yunan askerlerini, savaşını kazanacakları algısından kaybedecekleri algısına doğru sürüklemiş olması muhtemeldir.

¹³ BTMPA, K1.14, D.4, B.13. (Uşak ili Çamsu köyü Kâmil Ünal d.1326).

¹⁴ BTMPA, K1.9, D.9, B.5. (Afyonkarahisar ili Sinanpaşa ilçesi Elvanpaşa köyü Hakkı Uyan d.1323).

2.2. Kemal'in Askeri-Kemal'in Ordusu

Yunan askerlerinin Mustafa Kemal algısı ile ilgili olarak savaştıkları oluşumu 'Türk ordusu' şeklinde değil de 'Kemal'in ordusu', 'Kemal'in askeri' şeklinde nitelendirdikleri sözlü tarih belgelerinde görülmektedir. Bu isimlendirme dahi Yunan askerlerinin Mustafa Kemal algısını net bir şekilde göstermektedir ki coğrafyada yaşayan halk ile olan diyaloglarında bunu açıkça göstermişlerdir. Yunan askerleri sadece Türk ordusunu değil halkı da bu şekilde ifade etmişlerdir. Onlar için, asker veya halk olması fark etmeksizin, savaştıkları herkes '*Kemal'in askeri*'dir. Bu durumu, şu örnekler üzerinden ortaya koymak ve somutlaştırmak mümkündür:

"...Rahmetli Atatürk uyku döşek nedir bilmezdi. O zamanlar düşman askerleri ve komutanları Kemal adından çok korkardı. Benim esir olduğum yıllarda düşman askerleri 'Bunlar Kemal'in ordusu, onun askeri.' derlerdi."¹⁵

"...Cephaneden 20 km. uzaklıkta köye yaklaşırken, Yunan askeri bizi kuşattı. 15-20 kişi kadardık, teslim aldılar. Sonradan oradaki caminin de onlarca alındığını duyduk. Tercüman vasıtasıyla değişik sorular sordular. 'Siz Mustafa Kemal'in askerlerisiniz, erzak çekiyorsunuz değil mi?', diyerek bizim öküz ve kağnılarımızı teslim aldılar. Orada bulunan bizim cephe ile savaşa tutuştular..."¹⁶

"Yunan askerleri bize 'Gazi yavruları' diye hitap ederlerdi. Yunan askerleri, Atatürk'ü, büyük bir kahraman olarak görmüşlerdir. Türk askerlerinden çok korktukları her hallerinden belliydi."¹⁷

"Yüzbaşı Yaşar Bey, amele kıyafetiyle Ankara'dan gelir. Yunan cephelerine girer çıkar. O arada Yeşilyayla köyünden Ümmet adıyla bildiğimiz bir muhbir Yüzbaşı Yaşar Bey'i tanıır ve Yunan kumandanlarına durumu 'Kemal'in askeri' diye ihbar eder. Fakat Yaşar Bey görevini tamamlayarak Türk hattına geçmeyi başarır."¹⁸

¹⁵ BTMPA, K1.9, D.10, B.9. (Afyonkarahisar ili Sinanpaşa ilçesi Kılıçarslan köyü Ahmet Borçin d.1315).

¹⁶ BTMPA, K1.5, D.5, B.19-20. (Afyonkarahisar ili Sultandağı ilçesi Yeşilçiftlik köyü Ömer İncel d.1323).

¹⁷ BTMPA, K1.15, D.3, B.1. (Kütahya ili Alınören köyü Mehmet Ayaz d.?).

¹⁸ BTMPA, K1.10, D.8, B.5. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Basırlar köyü Hüseyin Kuruaağaç d. 1320).

“O günlerde halk arasında Kemal Paşa, İsmet Paşa, Fevzi Paşa, Kazım Karabekir Paşa isimleri duyulmakta idi. Bunların içinde Kemal Paşa'nın ününün duyulduğu, Yunan'ın ‘Kemal’in askerleri geliyor’, diyerek korktuklarını duyardık. Kemal Paşa'nın bir an evvel memleketi kurtarmasını sabırsızlıkla beklerdik.”¹⁹

“...Yunan askerlerinin hep ‘Burada Kemal’in askeri var mı?’ diye sorduklarını hatırlıyorum.”²⁰

Bu örneklerde somut olarak görülmektedir ki Yunan askerleri savaştıkları halkı ve orduyu ‘Kemal’in askeri’ olarak görmüşlerdir. Sözlü tarih belgelerinde verilen cümlelerin başında veya sonunda genel olarak ‘korku’ kelimesi kullanılmıştır. Yunan askerlerinin; Kemal’den, Kemal’in askerinden korktuklarına dair psikolojik durum halk tarafından da açıkça görülmüş ve anlatılmıştır. Yine bu örneklerde Yunan askerlerinin savaştıkları karşı taraf ile ilgili olarak ‘Türk milleti, Türk ordusu, TBMM, Türkiye’ ifadeleri yerine ‘Kemal’ kavramını seçmeleri ve kullanmaları Mustafa Kemal’in, Büyük Taarruz’un öncesinde Yunan askerleri üzerinde oluşturduğu korkuya dair somut örneklerdir. Büyük Taarruz öncesinde oluşan bu korkunun savaşın kazanılmasını da doğal olarak etkilediğine dair bir yorum yapmak doğru olacaktır.

2.3. Mustafa Kemal’i Sorma-Arama

Yunan askerleri işgal coğrafyasında halk ile olan diyaloglarında sürekli olarak Mustafa Kemal’i sormuşlardır. Bu sorma durumu Mustafa Kemal’in nerede olduğu durumu dışında, onun eşkali ve nasıl bir kişi olduğu ile ilgili de olmuştur.

“Mustafa Kemal halk arasında dilden dile konuşulmakta idi. Hatta köyümüzde kalan Yunanlar bile Mustafa Kemal’in nasıl bir adam olduğunu bize sordular. Biz çocuk denecek yaştaydık. Cevap veremedik.”²¹

“... Yunanlar geldikten sonra işgal günlerinde, Yunanlar bize ‘Kemal nerede?’ diye sorarlardı, biz de ‘Bilmiyoruz,

¹⁹ BTMPA, K1.4, D.2, B.3, 11 ve 26. (Afyonkarahisar ili Bolvadin ilçesi Dişli kasabası-isimsiz).

²⁰ BTMPA, K1.11, D.15, B.4-5. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Sarıcaova köyü Kadir Arslan d.1907).

²¹ BTMPA, K1.12, D.2, B.16. (Uşak ili Çamyazı köyü Himmet Çamurcu d.1319).

Büyük Taarruz'un Kazanılmasında Yunan Askerlerinin Mustafa Kemal Algısının Etkisi

görmedik' derdik, yüzümüze karşı tükürürlerdi... Köyümüzde çarpışma olmadı. Yunanlar 'Kemal geliyor.' diye kaçtılar.”²²

“...Gelen Yunan süvari askerlerinin arkasından içinde üç asker (subayları) bulunan bir jeep gelmiştir. Tercümanları aracılığı ile Muhtar Halil Hoca ile konuşmuşlardır. Heyecanlı ve korkulu bir durumda 'Kemal, Kemal, Mustafa Kemal nerede?' diyorlardı... Yunanlar Mustafa Kemal adından çok korkuyorlardı. Ağızlarında onun adı vardı.”²³

“İşgal zamanı köy halkı Türk komutanın emri ile köyden bir saat uzaktaki Seyircek denen yere çıktı. Köyümüz boşaltılmıştı... O sırada Yunan keşif kolu köyümüze girmiş, Liğenli Tintaşlardan Halil isimli köylüye 'Burada Kemalci çete var mı?' diye sormuş. Halil, yok demiş... Yunan askerlerinin hep 'Burada Kemal'in askeri var mı?' diye sorduklarını hatırlıyorum.”²⁴

Bu konuyla ilgili olarak sözlü tarih belgeleri dışında da örnekleri görmek mümkündür.

“(…) Esir düştüm. Evvela yanına bir düşman subayı geldi. 'Korkma, öldürmeyiz' dedi. Sonra beni yüzbaşısının yanına götürdü. Bu yüzbaşı bana ordumuz hakkında bazı sorular sordu. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın simalarını, eşkalini soruyorlardı. Hem de Türkçe küfrediyorlardı. Ben paşa hazretlerini hiç görmediğim için kendilerine bu hususta bir şey söyleyemedim... Beni istintak eden yüzbaşidan ekmek istedim. Cevaben 'Sizi Mustafa Kemal doyursun, bizde sizin için yiyecek yoktur.' dedi.”²⁵

“.. (Afyonkarahisar) Burhaniye köyü yakınlarına pervaneli bir Türk uçağını Yunanlar düşürdü. Yunan askerleri sevinçle uçağın düştüğü yere doğru koştular. Güya Mustafa Kemal, o

²² BTMPA, K1.10, D.4, B.2. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Ablak köyü Yaşar Gündoğar d. 1326).

²³ BTMPA, K1.7, D.4, B.4 ve 6. (Afyonkarahisar ili Sandıklı ilçesi Devlethan köyü Mahmut Daştan d.1315).

²⁴ BTMPA, K1.11, D.15, B.4-5. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Sarıcaova köyü Kadir Arslan d.1907).

²⁵ Garb Cephesi Erkan-ı Harbiye İkinci Şube Neşriyatından Cüz-1, *Orta Anadolu'da Yunan Mezalimi*, Orhaniye Matbaası, Teşrinevvel, 1337. (Aktaran: İzzet Öztoprak - Oğuz Aytepe - Murat Karataş, *Yunan İşgalinde Batı Anadolu*, C.II, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014, s.615.) (Tüfekçi ustası Ali oğlu Hasan d.1860/61-Sivas).

uçakta idi. Uçak düştüğüne göre Mustafa Kemal öldü sanıyorlarmış. Fakat yanıldılar.”²⁶

Yunan askerlerinin savaş coğrafyasındaki keşif faaliyetleri sırasında halkla olan diyaloglarında ‘Kemal nerede?’, ‘Kemal nasıl bir adam?’ tarzında sorular sordukları görülmektedir. Bu sorular zamanla halk için Mustafa Kemal taraftarı olma noktasında devam etmiş ve Yunan askerlerinin halkı ‘Kemalci, Kemalist’ kelimeleri ile ifade etme şeklinde kendini göstermiştir.

2.4. Mustafa Kemal Adından Korkma ve Mustafa Kemal Adına Tahammülsüzlük

Yunan askerleri işgal coğrafyasında halkla olan ilişkilerinde Mustafa Kemal’e olan nefretlerini farklı şekillerde göstermişlerdir. Bu gösterimlerden bir tanesi Kemal ismine duyulan tahammülsüzlüktür. Halktan ismi Kemal olanlara yaptıkları eziyetlerle ilgili örnekler bu durumu açıklamaktadır.

“Bizim köyde Kemal adında biri vardı. Adı Kemal diye adamı adını duyar duymaz evinde süngülemişler. Atatürk’ün adı da Kemal ya... Atatürk’ten nasıl korkuyorlarsa gavur. Bizim Kemal’i duyar duymaz evinde süngülemişler...”²⁷

“Köyümüzü işgal eden Yunan askerlerden ikisi Kemal diye bir adamın evine gidip ekmek istemişler. Ekmeği aldıktan sonra adının Kemal olduğunu öğrenince onu süngü ile öldürmüşlerdir. Atatürk’ün adı Kemal olduğu için düşmanlıklarını Kemal’i öldürerek belli etmişlerdir.”²⁸

Sözlü tarih belgeleri dışında kaynaklarda Balıkesir ile ilgili şu örnekler de Yunan askerlerinin Kemal adına duydukları tahammülsüzlüğü ve nefreti açıkça göstermektedir:

“Yeni doğan çocuklarının isimlerini Türk mücahidinden hiçbirine izafeten tevsim edemezsiniz. Yunan askerleri Mustafa Kemal namında kaç çocuk görülürse ailesini birer bahane ile tevkif ederler. Esbab-ı tevkifini uydurma yalanlarla izah edecekleri sırada çocuğun adının Mustafa Kemal

²⁶ BTMPA, K1.1, D.7, B.12-13. (Afyonkarahisar ili Merkez Çayırbağ köyü Osman Akbulut d.?).

²⁷ BTMPA, K1.9, D.8, B.6. (Afyonkarahisar ili Sinanpaşa ilçesi Eyice köyü Hasan Kılıç d.1317).

²⁸ BTMPA, K1.9, D.12, B.2. (Afyonkarahisar ili Sinanpaşa ilçesi Yıldırım Kemal köyü Hasan Kılıç 1317).

Büyük Taarruz'un Kazanılmasında Yunan Askerlerinin Mustafa Kemal Algısının Etkisi

olmasındaki hoşnutsuzluklarını ve bunun değiştirilmesi lazım geldiğini utanmadan, kızarmadan teklif ederler.”²⁹

“Memurinden Nazım Bey namında bir kişi, yeni doğan çocuğunun ismini Mustafa Kemal koyduğu için akşam yatsıdan evvel kahveden kaldırılarak karakola götürülür. ‘Yalnız Anadolu’ya değil bütün dünyaya Yunan’ın hâkim olduğunu bilmiyor musunuz? Mustafa Kemal ismini ne vakit unutacaksınız?’ hitabıyla kötülüğe girişirler. Bodrumda bulunan direklerden birine bağlarlar. Döverler. Zavallı memur evladından da vazgeçecek duruma gelir. Fakat onlar bırakmazlar... Bir ay sonra çarşıya çıktığı vakit yüzünde değişiklikler vardır ve başı gözü her tarafı sargılı, bastonuna dayanarak gezerdi.”³⁰

Yunan askerlerinin Kemal isminden duydukları korku Afyonkarahisar ile ilgili sözlü tarih belgelerine şu şekilde yansımıştır:

“...Komutanlarımıza bütün halk inanmıştı ve bu inanç dillerde dolaşıyordu. Yunanlar bilhassa Mustafa Kemal’den çok korkarlardı ve onun adını bilirdi. Gelip geçtikleri yerlerde Kemal-Ankara diye söyleniyorlardı.”³¹

“Atatürk’ün adı sadece Kemal olarak duyuluyordu. Halk kurtarıcı gözü ile bakıyordu. Yunanlar Kemal isminden korkuyordu.”³²

“...Yunanlar Mustafa Kemal adından çok korkuyorlardı. Ağızlarında onun adı vardı.”³³

“İşgal günlerinde Kemal adını duyduk. Düşman ondan çok korkuyordu. Bizimle bazen alay edip ‘Kemal’e gidiyoruz, onu öldüreceğiz’ derlerdi. ‘Var sizi Kemal kurtaracak!’ deyip gülerlerdi.”³⁴

²⁹ Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatından:31, *Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339. (Aktaran: Öztoprak, Aytepe, Karataş, age., s.1156.)

³⁰ Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatından:31, *Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339. (Aktaran: Öztoprak, Aytepe, Karataş, age., s.1158.)

³¹ BTMPA, K1.7, D.2, B.8. (Afyonkarahisar ili Sandıklı ilçesi Karadirek köyü Mehmet Özaktaş d.?).

³² BTMPA, K1.10, D.2, B.6. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Döğerkasabası Ali Önkol d. 1327).

³³ BTMPA, K1.7, D.4, B.4 ve 6. (Afyonkarahisar ili Sandıklı ilçesi Devlethan köyü Mahmut Daştan d.1315).

³⁴ BTMPA, K1.14, D.4, B.19. (Uşak ili Çorum köyü-isimsiz).

Muhammet ÖZTÜRK

“Yunanlar Sakarya’dan sonra, bu bölgeyi karargâh olarak seçtiklerinden, devamlı karşılaştığımız kişiler. Kendileri için çok büyük korku kaynağı olan Kemal Paşa’yı hiç dillerinden düşürmemişlerdi. Hatta Türk orduları Afyon’a gelince, bir Yunan’ın bize ‘Kemal babanız Afyon’a girdi.’ diyerek kaçanlar arasına katılmıştır. Milis kuvvetlerinin aldığı başarılarından ötürü, büyük komutan Mustafa Kemal’e, Yunanlar övgüler dizmişlerdir. ‘On iki kaymakam, bir Kemal Paşa’ diye türküler yakmışlardır”³⁵ “...(Sakarya Savaşı’ndan sonra) Geriye dönüşle birlikte Yunanlar yenilgilerini ört bas edebilmek için yaptıkları zulümlerle övünerek şöyle diyorlardı: ‘Her şeyi yaktık yıktık, Kemal ne yiyecek? sadece kuru toprak kalmıştır.’”³⁶

Özellikle Sakarya Savaşı’ndan sonra çekildikleri Afyonkarahisar çevresindeki Yunan askerlerinin Mustafa Kemal korkusunun daha belirgin hale geldiği görülmektedir. Yunan askerlerinin işgal bölgelerinde ezan okunmasına engel oldukları görülmektedir. Ezan okunması ile ilgili olarak da yine Mustafa Kemal bağlantısı dikkat çekmektedir.

“Yunanlar köyümüzü işgal ettikleri zaman bizleri topladılar. ‘Biz halife askeriyiz. Bu memleketi düzelteceğiz’ dediler. Ezan okunmasına engel oldular. Siz ‘Mustafa Kemal’i çağırıyorsunuz.’ dediler. Atatürk ve Türk komutanlarını kötilediler. Ancak Atatürk’ün nasıl bir insan olduğunu, nasıl fikirde bulunduğunu, memleketi kurtarmak için nasıl çarpıştığını içimizde bilenler vardı. Fakat elimiz kolumuz bağlı olduğu için bir şey yapamıyorduk.”³⁷

Yunan askerlerinin Mustafa Kemal algısı, korku ve nefret şeklinde kendini gösterirken halk arasında ona duyulan inancın arttığı görülmektedir.

“O günlerde Atatürk’ün adı herkesin ağzındaydı. Ümit ışığımızdı o. Zaten onun önderliğinde kurtulacağımıza

³⁵ BTMPA, K1.10, D.5, B.4. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Akören köyü Kadir Dede d.1317-Ali Dede d.1327-Mehmet Pehlivan d. 1325).

³⁶ BTMPA, K1.10, D.5, B.6. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Akören köyü Kadir Dede d.1317-Ali Dede d.1327-Mehmet Pehlivan d. 1325).

³⁷ BTMPA, K1.10, D.7, B.3. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Ayazın köyü İsmail Demir, İsmail Efe, Ali Osman Toklu, Seftir Uslu, Ali Şimşek, Ali Koç d.?).

Büyük Taarruz'un Kazanılmasında Yunan Askerlerinin Mustafa Kemal Algısının Etkisi

inaniyorduk. Ara sıra Yunanlar top seslerini duydukları zaman 'Kemal bizi takip ediyor.' derlerdi."³⁸

"29 Ağustos sabahı Türk topçularının attığı toplar Yunan toplarının yakınına düşmeye başlamıştı. Yunan komutanı ve askerler 'Kemal' diyerek topları söktüler. Bizi de alarak Toklu Sivrisi'ne kadar gittiler. Oradan da Karaköse köyüne doğru gittik. Türk topçuları sürekli ateş ediyordu. Bu sırada bir Yunan askeri 'Bire çocuk! Bu, Türk topu, Türk'e gelmez.' dedi."³⁹

"(...) Muhacir olarak Eğret'e gitmiştik. Orada bu zaferin Kemal'in olacağını Yunanlardan duydum... Yine iki Yunan çavuşu ile bir seyis oturuyordu. Köyü ne zaman terk edeceklerini sorduğumuzda çavuşlardan birisi 'Biz buradan giderken köyü yakıp sağ kalanları süngüleyeceğiz.' dedi. Bu arada söze karışan Panait adlı seyis 'Bunları yapmaya vakit bulamayacaksınız. Kemal hepimizi mahvedecek.' demesi üzerine çavuş ile seyis arasında şiddetli bir tartışma çıktı. Çavuş sonra gitti. Seyis de bize 'Yakında buradan gideceğiz. Hem de perişan bir vaziyette...' dedi."⁴⁰

Yunan askerlerinin savaşın sonucunda kaybedeceklerine dair kurdukları cümleler belgelerde görülmektedir. Savaşı kaybetme durumu ile ilgili olarak Mustafa Kemal üzerinden 'Zafer Kemal'in olacak.' cümlesini kurdukları görülmektedir. Bu durumu da 'Kemal hepimizi mahvedecek, perişan olarak buradan gideceğiz.' cümlelerinde örneklendirmek mümkündür.

2.5. Kemalist / Kemalci Vurgusu

Yunan askerlerinin Anadolu'da yaptıkları savaşı, zamanla Mustafa Kemal'in şahsında özelleştirdikleri görülmektedir. İşgal coğrafyalarında Türk ordusunu 'Kemal'in ordusu, Kemal'in askeri' olarak ifade ederken Mustafa Kemal'e destek olan kişileri/halkı da 'Kemalist/Kemalci' olarak nitelendirmişlerdir.

³⁸ BTMPA, K1.10, D.3, B.1. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Karacaahmet kasabası Yaşar Gündoğar d. 1326).

³⁹ BTMPA, K1.9, D.9, B.10. (Afyonkarahisar ili Sinanpaşa ilçesi Elvanpaşa köyü İzzet Dindaş d.1326).

⁴⁰ BTMPA, K1.11, D.15, B.8-9-10. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Sarıcaova köyü Ali Günaydın d.1908).

“Yunan mangası bir şafak vakti köyümüzün doğusundan gelerek köyümüzü kuşatmıştır. Manganın çoğunluğu köy girişinde bekletilip içlerinden 5-10 kişilik bir grup komutanları refakatinde köye geldiler. Köylülere ilk sordukları soru şu oldu: ‘Köyde Kemalist çete var mı?’ Köylülerden ‘Yok’ karşılığını aldılar. Köylülerden köyde Mustafa Kemal taraftarlarının olmadığını anlayan Yunan mangası diğer çevre köylere yönelerek köyümüzü terk etmiştir.”⁴¹

“O günlerde Kemalist adı halk arasında ve Yunanların arasında söyleniyordu. Halkımız Kemal’in kim olduğunu bilmiyordu. Yunanlar ise Kemalist diyorlardı. Anlaşılan çok korkuyorlardı. ‘Onu bulduğumuz yerde öldüreceğiz.’ diyorlardı.”⁴²

“...O sırada Yunan keşif kolu köyümüze girmiş, Liğenli Tintaşlardan Halil isimli köylüye ‘Burada Kemalci çete var mı?’ diye sormuş. Halil ‘Yok!’ demiş... Yunan askerlerinin hep ‘Burada Kemal’in askeri var mı?’ diye sorduklarını hatırlıyorum.”⁴³

Bu örneklerden de Büyük Taarruz öncesindeki süreçte, Batı Anadolu coğrafyasında, özellikle Mustafa Kemal taraftarı olan kişilerin ‘Kemalist/Kemalci’ olarak ifade edildiğini görmekteyiz. Burada ifade edilen durumu sözlü tarih belgeleri dışındaki kaynaklarda da görmek mümkündür. Bu noktada Afyonkarahisar ili Emirdağ ilçesinde yaşayan Rahip Vasileus Panoyatis’in arşiv belgelerine yansıyan şu cümlelerine bakılabilir: “...*Yunanlar Emirdağ’a geldikleri zaman ilk olarak halktan ekmek, arpa, şeker ve et istediler. Belediye reisinin koyunlarına el koydular. Kendilerine müracaat edip yapmış oldukları muamelenin ayıp olduğunu söyledim... Diğer Yunan kıtaları geldiği zaman ‘Burada Kemallerden kim var?’ diye sordular. ‘İşte ben Kemalist’im.’ dedim...*”⁴⁴ Yine araştırmaya temel olan sözlü tarih belgeleri dışında Uşak’ta Fransız Charles Giraud’un raporunda da Yunan askerlerinin Kemalist kavramını kullanması ile ilgili şu cümleler yer almaktadır: “...*Bütün*

⁴¹ BTMPA, K1.3, D.1, B.6. (Afyonkarahisar ili Şuhut ilçesi İsalı köyü-isimsiz).

⁴² BTMPA, K1.12, D.2, B.25. (Uşak ili Çevreköy Sadık İnce d.? -Mustafa Öktem d.?).

⁴³ BTMPA, K1.11, D.15, B.4-5. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Sarıcaova köyü Kadir Arslan d.1907).

⁴⁴ Talat Yalazan, *Türkiye’de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi*, Genelkurmay Basımevi, C.II, Ankara, 1994, s. 3.

Büyük Taarruz'un Kazanılmasında Yunan Askerlerinin Mustafa Kemal Algısının Etkisi

işgal zamanı boyunca Türkler fazlasıyla boyun eğmişlerdi ve sivil halkın hakları hiçbir zaman korunmuyordu. Her yerin ileri gelenleri haraç vermek zorundaydı. Aksine davrananları Kemalist olmakla suçuyorlardı... Beni de Kemalist olmakla suçladılar. Fakat ellerinde delil yoktu..."⁴⁵ Bu cümleler Yunan askerlerinin, karşılarında yer alan herkesi Kemalist olarak gördüklerinin kanıtıdır. Onlar için bu kişinin yabancı bir kişi olması bir şeyi değiştirmemektedir. Yunan askerleri, Anadolu'daki işgal sürecinde savaştıkları oluşumu genel olarak 'Kemal/Kemalci/Kemalist' ismiyle ifade etmişlerdir.

2.6. Kemal Geliyor

Yunan askerlerinin Mustafa Kemal algısı ile ilgili olarak sözlü tarih belgelerinde en çok geçen ifadelerden biri 'Kemal geliyor.' ifadesidir. Yunan askerleri özellikle Sakarya Savaşı'nı kaybettikten sonra çekildikleri coğrafyalarda sürekli olarak bu psikolojide hareket etmişlerdir. Bu psikolojik arka plan içinde Büyük Taarruz Savaşı'na çıkmışlardır ki savaşı kaybetmelerinden önceki alt yapıda Mustafa Kemal korkusu zihinlerinde yer etmiştir.

"Yunanlar bir tehlike anında 'Kemal geliyor.' derlerdi. Kendilerini buralara getirenlere çok kızarlardı."⁴⁶

*"Yunanlar 'Kemal geliyor.' diye çok korkarlardı. Bir Yunan, Türk'e eziyet ettiğinde Türk, 'İşte Kemal geliyor. Şimdi görürsün sen.' der ve hemen oradan kaçardı."*⁴⁷ Bu örnekte dikkat çekici olan, işgal coğrafyasındaki halkın da Yunan askerlerindeki Mustafa Kemal korkusunu bilip bunu Yunan askerleri üzerinde kullanmalarındır.

"Yunanlar beni yanından hiç ayırmadılar. Dumlupınar'a angaryaya gittim. Düşmanın bozulduğunu onlardan öğrendim... Çalışlar köyü yakınlarından silah sesleri duyulunca başımızdaki Yunan askeri 'İşte Kemal geldi.' diyerek ellerini dizlerine vurdu ve orada diz çöktü. 'Kemal şimdi bizi kesecek.' dedi. Daha sonra yanına haberciler geldi.

⁴⁵ Yalazan, *age.*, s.69.

⁴⁶ BTMPA, Kl.14, D.2, B.3-4. (Uşak ili B.Oturak köyü İbrahim Karakülah d.1315, Veli Cimi d.1320, İbrahim Kavas d.1324).

⁴⁷ BTMPA, Kl.13, D.4, B.7. (Uşak ili Sivashlı ilçesi Ahmet Küçük d.?).

Muhammet ÖZTÜRK

29 Ağustos 1922 tarihi idi. 30 Ağustos'ta Çalköy'de bozulunca Banaz'a doğru çekildiler..."⁴⁸

Bu örnekte Yunan askerlerinde Büyük Taarruz öncesinde oluşmuş olan Mustafa Kemal korkusunun Büyük Taarruz sırasında artık tamamen gerçekleştiği ve Yunan askerleri tarafından dile getirildiği görülmektedir.

"Banaz'ın Gedikler köyü Yunan'ın merkezi idi. Ben o sırada angaryada idim. Tren geldi. İçi hep yaralı Yunan askeri ile doluydu. Bir Yunan süvarisi başımızda bulunan yüzbaşıya bir kâğıt verdi. 'Ne oluyor?' diye sesler duyuldu. Kaçan süvariler 'Kemal geliyor.' diye bağırdı..."⁴⁹

"...Yunanlar geldikten sonra işgal günlerinde, Yunanlar bize 'Kemal nerede?' diye sorarlardı. Biz de 'Bilmiyoruz görmedik.' derdik, yüzümüze karşı tükürürlerdi... Köyümüzde çarpışma olmadı. Yunanlar-savaş zamanı-'Kemal geliyor.' diye kaçtılar."⁵⁰

Bu örneklerden de görüldüğü üzere savaştan önceki dönemde Yunan askerlerinin sürekli olarak dile getirdiği 'Kemal gelecek, Kemal bizi kesecek' cümleleri Büyük Taarruz sırasında 'Kemal geliyor' şeklinde gerçekleşmiştir.

Eskişehir belgelerinde Yunan askerlerinin Mustafa Kemal ile ilgili olarak kullandığı ifadeler şunlardır: "*12 Ağustos 1921'de Kurban Bayramı namazından sonra işgal edildiği haberi duyuldu. Herkes üzüldü. Kurbanlar kesilmedi... Yunan askerleri silah sesi duysalar Mustafa Kemal'in geldiğini düşünüp korkarlardı. Yunan'ın bu tutumu bize daha da güven veriyordu...*"⁵¹ Bu cümleler Yunan askerlerinin Mustafa Kemal ile ilgili oluşturdukları korku durumunun halk tarafından fark edildiğine dair başka bir örnektir.

Yunan askerlerinin Mustafa Kemal korkusunun Yunan askerlerinin psikolojik durumunu ne kadar çok etkilediğine şu ilginç olay örnek olarak verilebilir: "*Bir gün Yunan askerlerinin nezaretinde mevzi kazarken yüksek bir duvarın üstündeki gaz tenekesi rüzgârın*

⁴⁸ BTMPA, K1.9, D.9, B.5-6. (Afyonkarahisar ili Sinanpaşa ilçesi Elvanpaşa köyü Hakkı Uyan d.1323).

⁴⁹ BTMPA, K1.14, D.4, B.7. (Uşak ili Çamsu köyü Mehmet Demir d.1324).

⁵⁰ BTMPA, K1.10, D.4, B.2. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Ablak köyü Yaşar Gündoğar d. 1326).

⁵¹ BTMPA, K1.16, D.5, B.7-9-11-14. (Eskişehir ili Doğray Yaylası köyü Cevdet Alptekin d.1327).

Büyük Taarruz'un Kazanılmasında Yunan Askerlerinin Mustafa Kemal Algısının Etkisi

etkisiyle yere düşerek gürültü çıkardı. Bu gürültü üzerine Yunan askerleri 'Mustafa Kemal geliyor.' dedi ve tüm Yunan askerleri tarafından gaz tenekesine doğru ateş edilmeye başlandı. Mesele anlaşılınca da Yunan askerleri mahcup oldular.”⁵²

Yunan askerleri belli ki hem kendi zihinlerinde hem de kendi aralarındaki konuşmalarında sürekli olarak Mustafa Kemal'in ve onun ordusunun bir şekilde kendilerinin üzerine geleceğinin bilincindedirler. Bu bilinç, aslında Büyük Taarruz Savaşı öncesinde Yunan askerleri arasında 'Mustafa Kemal gelecek ve bizi yenecek' psikolojik durumunu ve algısını da güçlendirmiştir.

2.7. Mustafa Kemal Hayranlığı

Yunan askerlerinin Mustafa Kemal algısı genel olarak korku ve nefret şeklinde kendini gösterse de 'çaresizlik' düşüncesiyle ilişkili olarak bir 'hayranlık' durumu da söz konusu olmuştur. Yunan askerleri, Mustafa Kemal'in halkı için neler yaptığının, halkın gözünde bir kurtarıcı rolüne sahip olduğunun farkındadır.

“Yunan işgali sırasında Yunan yüzbaşısı köyümüz muhtarını çağırıyor. Muhtara 'Yunan mı cesur Kemal mi?' diye bir soru soruyor. Muhtar 'Bu komutan beni deniyor.' diye korkusundan 'Yunan cesur.' cevabını veriyor. Yunan yüzbaşısı 'Korktun muhtar!' diyor. 'Türkiye'de Kemal gibi bir Kemal daha olsa Yunan ordusunu tuz gibi yalar. Az kaldı. Bu memlekette Yunan leşini köpekler bile yemeyecek.' diyor. Yunan komutanın dedikleri aynen oluyor.”⁵³

Aslında bu örnekte dikkat edilmesi gereken ilk ifade Yunan komutanın sorduğu sorudur. Yunan komutan 'Yunan mı cesur Türk mü cesur?' diye sormamaktadır. Yani kendisini millet üzerinden ifade ederken savaşmış olduğu tarafı ise millet üzerinden değil de o milletin komutanı yani Mustafa Kemal üzerinden ifade etmektedir. Bu durum dahi Yunan askerlerinin savaştığı tarafı Kemal/Kemalciler olarak gördüklerini göstermektedir. Yine Türk milletini Mustafa Kemal'in şahsında anlamlandırmışlardır. Yunan komutanın sorduğu sorunun devamında kurduğu '*Türkiye'de Kemal gibi bir Kemal daha olsa*

⁵² BTMPA, K1.9, D.13, B.10. (Afyonkarahisar ili Sinanpaşa ilçesi Saraycık köyü- isimsiz).

⁵³ BTMPA, K1.12, D.6, B.13. (Uşak ili Sorkun köyü Ramazan Yektar d.?).

Yunan ordusunu tuz gibi yalar. Az kaldı. Bu memlekette Yunan leşini köpekler bile yemeyecek.’ cümlesi de Yunan komutanın Mustafa Kemal’in askeri dehasının farkında olduğunu göstermektedir.

“Ben hayvan çobanıydım. Tahminim 15 yaşındaydım. Fındıcak denilen yerde bizi tutarlarken, Türkçe bilen bir Yunan askeri bize şöyle diyordu: ‘Ey Türk çocukları, bizim Konstantin bizleri Mustafa Kemal’e kırdırarak. Bizim evin önü yine bir dönüm bahçe, yine de bir dönüm bahçe. İki dönüm bahçe olmadı, olmayacak.’”⁵⁴

“Yunan askerlerinin disiplini çok gevşekti. Mecbur oldukları için itaat ederlerdi. Savaştan bıkmışlardı. ‘Mustafa Kemal’den bize kılavuz getirin, öldürmezlerse teslim olacağız.’ derlerdi.”⁵⁵

“Dumlupınar’da bir Yunan subayı esir alınır. Esir subay Mustafa Kemal Paşa’nın karşısına çıkarılır. Subay, ‘Bu kim?’ diye sorar. Mustafa Kemal olduğunu öğrenince şaşırır ve söylenir. ‘Siz bu savaşı kazanırsınız. Çünkü savaşı yöneten paşa sizinle birlikte cephede bulunuyor. Bizi ise Atina’dan yönetiyorlar.’ diyor.”⁵⁶

“Yunan askerleri dahi ‘Kemal, Kemal’ diye dillerinden düşürmüyorlardı.”⁵⁷

Eskişehir, Uşak ve Afyonkarahisar illerine ait verilen bu farklı sözlü tarih örneklerinde, farklı coğrafyalarda, Yunan askerlerinin Mustafa Kemal ile ilgili hayranlık içeren cümlelerini açıkça görmek mümkündür. Bu hayranlık Yunan askerlerinde savaşı kaybedecekleri psikolojisini de besleyen bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu da onları Büyük Taarruz öncesi psikolojik bir çaresizlik ve yenilgiyi kabulleniş sürecine sürüklemiştir.

SONUÇ

15 Mayıs 1919’da başlayan Batı Anadolu’daki Yunan işgali, Türk ordusunun Mustafa Kemal önderliğinde 26 Ağustos 1922’de Kocatepe’de başladığı Büyük Taarruz’un neticesinde sona ermiştir.

⁵⁴ BTMPA, Kl.16, D.8, B.13-14. (Eskişehir ili Seyitgazi ilçesi Karaçalık köyü-isimsiz).

⁵⁵ BTMPA, Kl.7, D.6, B.20. (Afyonkarahisar ili Sandıklı ilçesi Saltık köyü Hasan Ulusoy d. 1317).

⁵⁶ BTMPA, Kl.14, D.4, B.3. (Uşak ili Balıcdamı köyü Hasan Hüseyin Altın d.1317, Ali Yıldız d.1327).

⁵⁷ BTMPA, Kl.1, D.7, B.10. (Afyonkarahisar ili Merkez Çayırbağ köyü-isimsiz).

Büyük Taarruz'un Kazanılmasında Yunan Askerlerinin Mustafa Kemal Algısının Etkisi

Bu süreçte Batı Anadolu, Yunan zulmünün farklı örneklerine şahitlik etmiştir. Özellikle halk, bu zulmün en önemli tanıkları olmuştur. Zira, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra ordusunu terhis etmiş, silah ve cephanesini teslim etmiş bir devletin savunmasız bırakılan halkı, Yunan askerleri ile doğrudan karşı karşıya kalmıştır. Onların yaşadıkları; zulmün, savaşın ve zaferin farklı örneklerini sözlü tarih yoluyla yıllar sonra farklı şekillerde araştırmacılara sunmuştur. Başkomutan Tarihi Milli Park Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan ve Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar ve Uşak ile ilgili 16 klasörde bulunan belgeler Yunan işgalinin halk boyutunu bütün gerçekliği ile ortaya koymaktadır. Bu belgelerde Yunan askerlerinin 'Mustafa Kemal algısı' özelinde bir araştırma içine girilmiştir ki Büyük Taarruz Savaşı öncesi ve savaş süreci ile ilgili Yunan askerlerinin 'Mustafa Kemal algısı' üzerine önemli bulguları bizlere sunmaktadır.

Yunan askerleri Mustafa Kemal ile ilgili köpek ve horoz dövüşü, güreş yaptırma, yumurta tokuşturma gibi örneklerle işgalin sonucu ile ilgili fala bakma davranışı içine girmişlerdir. Bu davranışı gösterirken Kemal adını hep kullanmışlar ve kaybettikleri durumlarda "*Kemal bizi yenecek, Kemal bizi kesecek.*" cümlelerini belirgin olarak kullanmışlardır. Bu durum, Yunan askerlerinin beklenen bir Türk taarruzunun sonrasında yenileceklerine dair psikolojik olarak bir ön teslimiyet içinde olduklarını göstermektedir.

Yunan askerleri için 'Kemal' ismi sadece Türk ordularının başkomutanı değildir. Onlar, mücadele ettikleri oluşumu tamamen 'Kemal' olarak görmüşlerdir. Onlar için Türk ordusu '*Kemal'in Ordusu*'dur, '*Kemal'in Askeri*'dir. Onlar için Türk milleti '*Kemalci/Kemalist*'tir. Onlar için TBMM, '*Kemal*'dir. Yunan askerlerinin savaştıkları karşı taraf ile ilgili olarak 'Türk milleti, Türk ordusu, TBMM, Türkiye' ifadeleri yerine 'Kemal' kavramını seçmeleri ve kullanmaları Mustafa Kemal'in, Büyük Taarruz'un öncesinde Yunan askerleri üzerinde oluşturduğu psikolojik etkiye, daha da somut olarak ifade etmek gerekirse korkuya dair somut örneklerdir.

Yunan askerlerinin Mustafa Kemal algısı duygusal anlamda korku ve nefret duyguları ile şekillenirken psikolojik anlamda yenilgiyi kabul etme, yenilgiyi bekleme şeklinde psikolojik bir alt

yapıyı da beslemiştir. Sözlü tarih belgelerine göre Yunan askerleri şunu iyi bilmektedir: ‘Kemal gelecek ve Yunan ordusunu yenecek...’ Büyük Taarruz öncesinde kurdukları ‘Kemal gelecek’ ifadesi ise Büyük Taarruz sırasında ‘Kemal geliyor.’ şeklinde tezahür etmiştir.

Sözlü tarih çalışmasının verilen örneklerini Büyük Taarruz’un kazanılmasında Yunan askerlerinin Mustafa Kemal algısının etkisi yanında, Türk milletine verdiği güven açısından da ele almak mümkündür. Kemal ismi Yunan askerlerinde yenilgiye giden sürecin psikolojik alt yapısını oluştururken işgal coğrafyasındaki halk için umudun, zaferin ve kurtuluşun ismi olmuştur. Yunan askerlerinin sürekli olarak Mustafa Kemal ile ilgili olarak kurdukları cümleler, halkın Mustafa Kemal etrafında toplanmasına ortam hazırlamış, zaferi Mustafa Kemal ile kazanacakları inancını güçlendirmiştir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri (Başkomutan Tarihi Milli Park Müdürlüğü Arşivi) (BTMPA)

BTMPA, Kl.1, D.7, B.10. (Afyonkarahisar ili Merkez Çayırbağ köyü-isimsiz).

BTMPA, Kl.1, D.7, B.12-13. (Afyonkarahisar ili Merkez Çayırbağ köyü Osman Akbulut d.?).

BTMPA, Kl.3, D.1, B.6. (Afyonkarahisar ili Şuhut ilçesi İsalı köyü-isimsiz).

BTMPA, Kl.4, D.2, B.3, 11 ve 26. (Afyonkarahisar ili Bolvadin ilçesi Dişli kasabası-isimsiz).

BTMPA, Kl.5, D.1, B.9. (Afyonkarahisar ili Sultandağı ilçesi İsmail Türkyılmaz d.1310).

BTMPA, Kl.5, D.5, B.19-20. (Afyonkarahisar ili Sultandağı ilçesi Yeşilçiftlik köyü Ömer İncel d.1323).

BTMPA, Kl.7, D.2, B.8. (Afyonkarahisar ili Sandıklı ilçesi Karadirek köyü Mehmet Özaktaş d.?).

BTMPA, Kl.7, D.4, B.4 ve 6. (Afyonkarahisar ili Sandıklı ilçesi Devlethan köyü Mahmut Daştan d.1315).

BTMPA, Kl.7, D.6, B.20. (Afyonkarahisar ili Sandıklı ilçesi Saltık köyü Hasan Ulusoy d. 1317).

BTMPA, Kl.9, D.8, B.6. (Afyonkarahisar ili Sinanpaşa ilçesi Eyice köyü Hasan Kılıç d.1317).

BTMPA, Kl.9, D.9, B.5-6. (Afyonkarahisar ili Sinanpaşa ilçesi Elvanpaşa köyü Hakkı Uyan d.1323).

Büyük Taarruz'un Kazanılmasında Yunan Askerlerinin Mustafa Kemal
Algısının Etkisi

BTMPA, Kl.9, D.9, B.8-10 (Afyonkarahisar ili Sinanpaşa ilçesi Elvanpaşa köyü İzzet Dindaş d.1910).

BTMPA, Kl.9, D.10, B.9. (Afyonkarahisar ili Sinanpaşa ilçesi Kılıçarslan köyü Ahmet Borçin (d.1315).

BTMPA, Kl.9, D.12, B.2. Afyonkarahisar ili Sinanpaşa ilçesi Yıldırım Kemal köyü Hasan Kılıç (1317).

BTMPA, Kl.9, D.13, B.10. Afyonkarahisar ili Sinanpaşa ilçesi Saraycık köyü-isimsiz).

BTMPA, Kl.9, D.14, B.11. (Afyonkarahisar ili Sinanpaşa ilçesi Gezler köyü Ahmet Sezer d.1326).

BTMPA, Kl.10, D.2, B.6. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Döğner kasabası Ali Önkol d. 1327).

BTMPA, Kl.10, D.3, B.1. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Karacaahmet kasabası Yaşar Gündoğar d. 1326).

BTMPA, Kl.10, D.4, B.2. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Ablak köyü Yaşar Gündoğar d. 1326).

BTMPA, Kl.10, D.5, B.4 ve 6. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Akören köyü Kadir Dede d.1317-Ali Dede d.1327-Mehmet Pehlivan d. 1325).

BTMPA, Kl.10, D.7, B.3. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Ayazın köyü İsmail Demir, İsmail Efe, Ali Osman Toklu, Sefter Uslu, Ali Şimşek, Ali Koç d.?).

BTMPA, Kl.10, D.8, B.5. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Basırlar köyü Hüseyin Kuruaağaç d. 1320).

BTMPA, Kl.11, D.15, B.4-5. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Sarıcaova köyü Kadir Arslan d.1907).

BTMPA, Kl.11, D.15, B.8-9-10. (Afyonkarahisar ili İhsaniye ilçesi Sarıcaova köyü Ali Günaydın d.1908).

BTMPA, Kl.12, D.2, B.16. (Uşak ili Çamyazı köyü Himmet Çamurcu d.1319).

BTMPA, Kl.12, D.2, B.25. (Uşak ili Çevreköy Sadık İnce d.? - Mustafa Öktem d.?).

BTMPA, Kl.12, D.6, B.13. (Uşak ili Sorkun köyü Ramazan Yektar d.?).

BTMPA, Kl.14, D.2, B.3-4. (Uşak ili B.Oturak köyü İbrahim Karakülah d.1315, Veli Cimi d.1320, İbrahim Kavas d.1324).

BTMPA, Kl.13, D.4, B.7. (Uşak ili Sivaslı ilçesi Ahmet Küçük d.?).

BTMPA, Kl.14, D.4, B.3. (Uşak ili Balcıdamı köyü Hasan Hüseyin Altın d.1317, Ali Yıldız d.1327).

BTMPA, Kl.14, D.4, B.7. (Uşak ili Çamsu köyü Mehmet Demir d.1324).

BTMPA, Kl.14, D.4, B.13. (Uşak ili Çamsu köyü Kâmil Ünal d.1326).

BTMPA, Kl.14, D.4, B.19. (Uşak ili Çorum köyü-isimsiz).

BTMPA, Kl.14, D.4, B.20. (Uşak ili Çorum köyü isimsiz).

BTMPA, Kl.14, D.7, B.2. (Uşak ili Kızılhisar köyü Emin Gündüz-Ali Yavuz-İbrahim Yüceden d.?).

BTMPA, Kl.15, D.1, B.49. (Kütahya ili Siner köyü Ali Açıkgöz d.1331).

BTMPA, Kl.15, D.3, B.1. (Kütahya ili Alınören köyü Mehmet Ayaz d.?).

BTMPA, Kl.16, D.5, B.7-9-11-14. (Eskişehir ili Doğray Yaylası köyü Cevdet Alptekin d.1327).

BTMPA, Kl.16, D.8, B.13-14. (Eskişehir ili Seyitgazi ilçesi Karaçalık köyü-isimsiz).

2. Kitaplar

Avşar, Abdülhamit, “Tarih Yazıcılığına Katkı Olarak Sözlü Tarih Belgeselciliği”, *Marmara İletişim Dergisi*, 20, 2013, s. 152-176.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usul*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1998.

Özbaş, Ayşenur – Öztaş, Sezai, “Sözlü Tarih ve Tarih Yazımındaki Değişim”, *Rumeli’de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2021, (25), 154-168.

Öztoprak, İzzet - Aytepe, Oğuz - Karataş, Murat, *Yunan İşgalinde Batı Anadolu*, C.II, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2014.

Şahin, Özlem, “Geçmiş, Tarih ve Sözlü Tarih”, *Mülkiye Dergisi*, C. 28, S. 244, 2004, s. 111-126.

Tosh, John, *Tarihin Peşinde*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

Yalazan, Talat, *Türkiye’de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi*, Genelkurmay Basımevi, C.II, Ankara 1994.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
YABANCI ARŞİV VE KAYNAKLARDA BÜYÜK
TAARRUZ

Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Türk-Yunan Savaşı ve Büyük Taarruz

Sevinç ALİYEVA*

GİRİŞ

Rusya Devlet Sosyal-Siyasi Tarih Arşivi (RGASPI), 1919-1922 Türk-Yunan Savaşı ve özellikle de Büyük Taarruz'la ilgili kendi bünyesinde ciltler dolusu belge barındırmaktadır. Zikredilen konu ile ilgili bu belgeleri şu şekilde sıralamamız mümkündür:

11 sayılı dosya: Bu dosya Nisan-Haziran 1921'e ait olan belgelerden ibarettir. Toplamı 106 sayfadır. Genel olarak Sovyet Rusya'nın Kemalist Türkiye'ye yaptığı yardıma ilişkin belgeleri içermektedir. "Çok gizli" başlığı altında, "Doğu Halklarının Propaganda ve Eylem Konseyi Başkanlığı'nın Sonucu" ile ilgilenilmekte ve Türkiye'deki olaylarla ilgili "sönmekte olan milli iradenin her şekilde ve bir an önce desteklenmesinin gerekliliği" vurgulanmaktadır.

64 numaralı fon: Bu fonda Rusya Komünist Bolşevik Partisi'nin Kafkasya Bölge Bürosu'na ait ilginç belgeleri ve materyalleri mevcuttur.

207 numaralı fon: Bu fonda Kafkasya'daki RSFSR Tam Yetkili Temsilciliği Basın Bürosunun Aralık 1921 yılına ait 258 sayfadan oluşan raporları yer almaktadır. Raporlarla beraber Türkçe, Fransızca, Yunanca, İngilizce ve diğer dillerde yayımlanan gazete materyallerine de yer verilmiştir. Öğreğin gazetelerde haber olarak yer alan bilgiler "Ankara ve Fransa", "Ankara ve İngiltere", "Yunanlılar Brüksel'de", "Kemalistler ve Konstantinopolis", "Ankara'da Casuslar", "Yunan İstilas", "Ekonomik ve Mali Durumun Aylık İncelemesi", "Konstantinopolis", "Kemalist-İtalyan İlişkileri Tarihinden", "General Mustafa Paşa'nın Atanması", "Saldırı", "Fevzi Paşa Deklarasyonu", "Atina'daki Türk Esirler", "Arnavutluk'taki Olaylar", "Yunan Saldırısı Üzerine", "Cephelerdeki Durum", "Doğu Sorunu",

* Prof.Dr., Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Tarih-Coğrafya Fakültesi, Genel Tarih Bölümü, Bakü/Azerbaycan.
sevincaliyeva2000@gmail.com
ORCID NO: 0000-0003-0374-8551

“Yunanlılar ve Ruslar”, “Yunanistan’ın Doğudaki Rolü”, “Rumların Eylemleri”, “Sonbahar Arifesinde Ankara”, “Lloyd George ve Türkler”, “Türkler Evrensel Dosttur”, “Zafer Bayramı”, “Türk Casuslarının Faaliyetleri”, “En Fakirler İnsanlar Bağış Yapıyor”, “Orduda Casusluk”, “Yunanlılar Tarafından İşgal Edilen Bölgelerde”, “Esir Değişimi”, vb. alt başlıklara ayrılmıştır.

159 numaralı G.V. Çiçerin Fonu: Bu fonda RSFSR(daha sonra SSCB) Halk Dış İşler Komiseri Çiçerin’in devlet faaliyetleri hakkında önemli belgeleri içermektedir. RSFSR(daha sonra SSCB) ile Asya ülkeleri, özellikle Türkiye arasındaki ilişkilere dair 58 dosya özellikle ilgi çekmektedir.

Semyon İvanoviç Aralov’un Raporları:

RSFSR’nin Türkiye’deki Tam Yetkili Temsilcisi Semyon İvanoviç Aralov’un yanı sıra SSCB’nin Türkiye Büyükelçiliği Basın Sekreteri Georgi Aleksandroviç Astahov ve RSFSR’nin Türkiye Tam Yetkili Temsilcisi Polikarp Mdivani’nin iç siyasi ve uluslararası durum hakkında RSFSR Dışişleri Bakanı Çiçerin’e gönderdiği yazı ve raporları içermektedir. Söz konusu yazı ve mektuplar 21 Şubat 1921’den 18 Aralık 1922’ye kadar olan dönemi kapsamaktadır (131 sayfa). Yazılarda Türk-Yunan savaşı, İngilizlerin Yunanlılara yardımı ve RSFSR’nin Türklere yaptığı yardımlar hakkında bilgiler yer almaktadır.

1. RSFSR Tam Yetkili Temsilciliği Basın Bürosu Raporlarında Basının Gözden Geçirilmesi ve Analizi (RGASPI Belgelerine Göre)

Basında Türklerin Yunan işgaline karşı verdiği mücadelede Fransa’nın Türklere düşman olmadığı kaydedilmektedir. Acı hatıraları unutmak ve eski Türk-Fransız dostluğuna dönmek dileğiyle Fransa, Türkiye’ye elini uzattı. Buna karşılık Fransa’da Yunanistan’a yönelik düşmanlığın her geçen gün daha da arttığı belirtilmektedir.¹

RGASPI’deki gazeteler bir zamanlar Dışişleri Halk Komiserliği için toplandı ve Rusçaya çevrildi. Bunlar Avrupa, İstanbul, Rum, Ermeni ve diğer gazetelerden oluşmaktadır. Yazıların içeriği

¹ Ангора и Франция, Сводка Бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис, № 7, 23 июля 1921 г.// РГАСПИ, ф. 64, оп.1, д. 207, л. 1-2.

yayınlandıkları yere göre değişiklik göstermektedir. Ancak birçoğu ilginç bilgiler ve kamuoyunun görüşlerini de içermektedir.

Yunan saldırısından on gün önce, 26 Haziran'da, "Moskovalıların" her zaman yardıma hazır olduklarını vurgulayarak bir Yunan saldırısından söz ediliyordu.² Yusuf Kemal Bey ile Çiçerin'in imzaladığı antlaşmanın Bolşevikler ile milliyetçiler arasında askeri işbirliğini öngördüğü kaydediliyordu. Sadece Moskova'nın Ankara'ya verdiği takviye sayısı belirlenmişti. Buna ilişkin 100 hatta 200 bin kişiden bahsediliyordu.

Gazeteciler, milliyetçilerin kendilerine ilham verecek kadar güçlü olup olmadığını merak ediyor ve neden savaşmayı bırakıp inisiyatifleri düşmana veriyorlar? Yunanlıların askeri etkinlik açısından "milliyetçileri" (Türk milliyetçilerinin dediği gibi) geride bıraktığı kaydedilmiştir. Milliyetçilerin meydana 250-300 bin kişiyi çıkarabilme potansiyelinden bahsediliyordu. Orduları her gün daha da güçleniyor, her yerden, Kafkasya'dan, İran'dan, Türkistan'dan vb. onlara destek geliyordu. Gönüllülerin ortaya çıkması için Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu topraklarına ayak basması yeterlidir. Şüphesiz Kafkas ordusunun depolarındaki top mermileri onların emrindedir. Çünkü barış antlaşmasında öngörülen silahsızlanma tam olarak gerçekleştirilmedi. Kuşkusuz onlara çok sayıda silah, teçhizat ve mermiler Ruslar veya askeri kaçakçılar tarafından sağlanabilirdi.³ Ama ne mevcut malzemeyi tamir edebilirler ne de yenisini üretebilirlerdi. Bu, ikinci bu en hassas ve önemli eksiklikti. Kemalistler, son derece düşük stratejik çeviklikleri ile dikkat çekiyorlardı. Sonuç olarak, mevziler için ölüm kalım savaşına girmeye mahkûmdular.⁴

Ruslar, Türk askerini anlatan yazılarla ilgileniyorlardı: Elbette bir Türk askeri üstün askeri nitelikleri, cesareti, dayanıklılığı ve disiplini ile seçiliyordu. Siperlerde ve mevzi savaşlarında mucizeler yaratıyorlardı. Bununla ilgili ünlü bir söz vardı: "Onu devirmek için iki kez öldürülmesi gerekiyor" ama Türk ordusu manevra yapmaya uygun değildi. Balkan Savaşı ve 1915-1918 yıllardaki savaş, uzun zamandır bilinen bu gerçeğin parlak bir teyidi olarak karşımıza

2 Греческое наступление// РГАСПИ, ф. 64, оп.1, д.207, л.3.

3 age., л.3 об.

4 age., л.4.

çıkıyordu. Türk ordusu ne zaman manevra yapmaya çalışsa, talihsizlikle sonuçlanıyordu. Ve bu eksiklik, eski Türk ordusunun düzenli birimlerinde olduğu gibi, herhangi bir askeri ruhtan yoksun, ulusal birliklerde daha da belirgindir. Ne olursa olsun milliyetçiler için bir saldırı düşünülemez. Bu nedenle, Yunanlılar inisiyatif ele almalılar. Sadece bu bile tek başına bozulmaya yol açabilir.

7 Haziran'da Yalova'nın Rumlar tarafından ateşe verilmediği yazıldı. Çünkü yerel Rum nüfus şehri terk etmek istemedi.⁵ Şehrin Müslüman kesiminde sadece birkaç ev yandı, ancak yangın kısa sürede söndürüldü. İstanbul gazeteleri, bir Fransız gemisinin yerel Müslümanları, Yunan şiddetinden korumak için İzmit'e yaklaştığını yazıyordu.⁶ 3 Temmuz'da Yunanistan'ın Müttefiklerin arabuluculuk teklifini reddettiği kaydedildi. Ankara Hükümetinin Müttefiklere yönelik protesto metni Dışişleri Bakanlığı'na ulaştı. Metinde, Türkiye'nin ulusal hedeflerini garanti altına almadan silahı bırakmayacağı yazıyordu. "Biz savaştan yana değiliz ve savaşı durdurmaya yönelik her türlü arabuluculuk tarafımızdan memnuniyetle karşılanmaktadır. Yunan halkının ve hükümetinin ancak bizim gibi barışsever olmaları halinde arabuluculuğu kabul edeceğine ikna olmuştuk. Yunanistan'ın barış istediğine dair kanıtlarımız var. Fakat bu hanedanın çıkarına değil. Bu yüzden o sorunu zora başvurarak çözmek yolunu seçmiştir". Sonuçta bu Kral Konstantin için tahtı güçlendirmek anlamına geliyordu.⁷ 2 ve 3 Temmuz'da güçlü Yunan keşif uçaklarının filosunun Eskişehir'i bombaladığı bildirildi. Pilotlar, hasarın önemli derecede olduğunu söylüyorlardı. Yunan saldırısı arifesinde, Türk karakollarının faaliyetleri istisnai bir boyuta ulaştı. Yakalanan Kemalistlerin açıklamalarına göre, cepheyi güçlendirmek için büyük çabalar harcanıyordu. Ama tüm bunlara rağmen Türk ordusundaki savaş ruhu çok zayıftı.⁸

2 Temmuz'da şöyle bir bilgi verildi; bu konuda üstünlüğünü ispatlamış olan Türklerin ahlaki niteliklerine tam anlamıyla saygı

5 "Илова" не сгорела// РГАСПИ, ф. 64, оп.1, д. 207, л. 8.

6 Французский десант в Измиде// РГАСПИ, ф. 64, оп.1, д. 207, л. 8.

7 Протест Ангоры, "Босфор", 3 июля 1922// РГАСПИ, ф.64, оп. 1, д. 207, л. 9.

8 Бомбардировка Эски-Шехира, "Продос", 3. июля 1922// РГАСПИ, ф.64, оп. 1, д. 207, л. 9.

gösterilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Türkler vatanlarını korumak için kanlarını dökerek asil bir halk olduklarını göstermişlerdir. Saygıyı hak etmeyen insanlar, onurlarının ayaklar altında çiğnenmesine izin verenlerdir. Bu insanlara gerekli yardım edilir ve düşmeleri engellenirse, bu hizmet için sonsuza dek minnettar kalacaklardır.

İngiltere, Türkiye'yi kurtarırsa, doğu politikası için ihtiyacı olan milleti bulmuş olacaktır. Yunanistan, hiç bir zaman Türkiye'nin yerini alamayacak veya bu yer için ödüllendirilemeyecektir. Çünkü Yunanistan artık Doğu'da pek bir rol oynamıyor. Güneş doğudan doğar ve Müslümanların yaşadığı toprakları aydınlatır. Bu yüzden onlarla arkadaş olmak İngiltere'nin çıkarıdır. Ama Türkiye Müslüman milletlerin başını çekmektedir. İngiltere, şimdiye kadar Türk toprağına dostluk tohumlarını ekmiş olsaydı, hiçbir zaman ve hatta Türkiye'nin bile yararlanamayacağı meyvelerden istifade ediyor olurdu.⁹ 2 Temmuz tarihli raporda şunlar belirtilmiştir:

“Yunanistan, hala kapalı alanda bir çocuk olduğunu unutmamalı: Varlığını müttefiklerinin yardımına borçludur ve ancak bu yardımla varlığının sürekliliğini sağlamaktadır... Bununla birlikte, onun vesayeti altında olmasına ve bunun, Yunanistan'ın bu vesayeti sürdürmek için sağlaması gereken uygunluk kanıtına bağlı olmasına rağmen, Yunanlılar Müttefiklere meydan okumaktan çekinmediler (Burada Yunanistan'ın Müttefiklerin arabuluculuk önerisini kabul etmediğine işaret edilmektedir). Fakat şimdi Yunanistan'a yardım eden iki gücün de içinde bulunduğu Yüksek Konsey, doğudaki kargaşaya son verebilecek bir adım atmak istiyor. Yunanistan ise buna direnç göstermek tutumu sergiliyor.”¹⁰

2 Temmuz'da *Peologos* gazetesi, Bekir Sami Bey'in pasifist bir tavır takınmaya eğilimli olduğunu yazdı. Mustafa Kemal Paşa ise bu süreçte “moderatör” rolünü oynuyordu:

“Yarın Ankara'nın (TBMM) sözde savaşı lanetleyeceğinden eminiz. Bütün bunlar masum kuzuları boğazlamak isteyen Yunanlıların kışkırtmasıyla komedi oynamak için yapılıyor. Yunanlıların bu kışkırtmasıyla, böyle bir azim ve beceriyle,

⁹ Турки, "Икдам", 2 июля 1922// РГАСПИ, ф.64, оп.1, д. 207, л. 9об.-10.

¹⁰ По поводу наступления, Илери, 2 июля 1921// РГАСПИ, ф.64, оп.1, д. 207, л.10.

Mustafa Kemal Paşa'nın bütün taraftarlarının küçük düşüreceklerini düşünüyorlar.

Son 10 yılda neler yaşandığını herkes biliyor. Bu süre zarfında, Türklerin gururu, yalnızca kritik durumlarda onlara yardım edildiği için kurtarıldı. Söz konusu şartlar yine geldi ve şimdi cennet döneminin kapıları kapandı. Bu nedenle de savaş dört yıl devam etti. Bu süre zarfında kimileri mücadeleye müdahale etmeye çalıştı, kimileri de mutlu kurgular yaparak platonik gösteriler sergileme yoluna gitti, kimileri de sadece görevlerini yerine getirdi. Ve 200.000 savaşçı cepheye gönderildi. Bu karar çok önemli ve faydalı oldu. Çünkü onların cepheye girmeleri karşı cepheyi ezmeye olanak sağladı. Buna şöyle cevap vermek mümkün: "Başka insanlar, başka düşünceler, başka kelimeler" - evet, ama hepsi aynı insanlar, hepsi aynı kan, tabii ki renk tonu da değişmedi. Ortak çıkara hizmet etmek yerine, bugün sadece Yunan davasına hizmet ediyor."¹¹

10 Temmuz'da yayınlanan *Joghovurdi Dzain* gazetesi, Yunan Genelkurmay Başkanlığı'nın İzmir'den Uşak'a nakledildiğini bildirdi. O dönemde komutan olan General Anastasios Papulas cepheye ilişkin araştırmasını tamamladı. Çok miktarda askeri teçhizat olduğu ortaya çıktı.¹²

Le Journal d'Orient, Ankara Hükümeti Bakanlar Kurulu Başkanı tarafından 15 Temmuz'da yayınlanan bir açıklamayı yayınladı:

"Ankara Hükümeti, Müttefiklerin arabuluculuk yapmasına izin vermeyi reddetti. Bundan sonra Yunanlıların mantıklı bir şekilde saldırıya geçmeleri gerekiyordu. Ve 15 gündür biz de bunu bekliyoruz. Bu arada hava birliklerimiz Yunan ordusunun hareketini engellemek için bir dizi saldırı başlattı.

Böylece birliklerimiz Alaşehir hattını 2 ayrı yönde imha etmeyi ve Nazilli-Aydın hattı boyunca 4 köprüyü havaya uçurmayı başardı. Bu köprülerden biri 70 kilometre uzunluğundaydı. Sonuç olarak, Yunan ordusu çok geç hareket etti. Raporlara göre Kral Konstantin, 7 Temmuz'da cepheyi ziyaret etti. 8 Temmuz'da Bursa şehrinde yoğunlaşan güçlerin bir kısmı, şehrin güneyindeki Orhaneli'ye doğru saldırıya geçti.

¹¹ Две тяжести и две меры, Пеологос, 2 июля 1921// РГАСПИ, ф.64, оп.1, д. 207, л.10 об.

¹² Местонахождение греческого фронта, 10 июля 1921// РГАСПИ, ф.64, оп.1, д. 207, л.11 об.

9 Temmuz'da savaş Beyce'ye kadar uzandı. Dün kuvvetlerin çoğu hem Uşak'ta, hem de Bursa'da harekete geçti. Bursa'nın ordusu iki yönde ilerliyor: Yenişehir ve İnegöl. Yunan avangartları iki bölgeye de ulaştı. Güneyde faaliyet gösteren bir grup dün Beyce'yi işgal etti. Saldırı doğuya yayılmaya ve gelişmeye devam ediyordu. Gelişmiş birimlerimizle çatışmalar daha dün başladı.¹³

Dün Uşak'ta yoğunlaşan Yunan kuvvetleri, Gediz'in güneyine, Uşak'ın kuzeyine ve Dumlupınar'ın güneyine doğru saldırıya başladı. Bugün bu saldırı güneye ve kuzeye doğru daha derinlere yayılabilir. Daha önceki saldırılar sırasında Yunanlar çok geniş bir cephede muharebe hareketi başlatarak onları farklı yönlere yöneltmişti. Ve bu hatanın bedelini mağlubiyetle ödemek zorunda kalmıştı. Şimdi ise tüm birimlerinin aynı amaca sahip olduğunu gözlemlemek mümkün.

İlk başta, ilerleme hızlı bir şekilde gerçekleştirildi. Bir sonraki savaşın belirleyici bir aşamaya ulaşması için iki gün, belki de beş gün daha beklemek gerekiyordu. Düşman kaynaklarından elde edilen bilgiye göre, Yunanlıların hazırlıkları bir ay boyunca saldırılara devam etmelerine izin verecek olanaklara sahipti. Ordumuz gerekli önlemi almıştı. Düşmanın bize indirmeye çalıştığı darbeyi püskürtmek için Yüce Allah'ın bize yardım edeceğine inanıyoruz. Bu sefer kral ve ailesi cepheyi ziyaret etti ve bu da savaşın inatçı ve şiddetli olacağını gösteriyordu. Şu ana kadar uçaklarımızın bu muharebelerde daha az başarılı olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bugün Denizli'de bir düşman uçağını düşürdük ve pilotları ele geçirdik."¹⁴

Vakit gazetesinin 14 Temmuz 1921 tarihli yayınında, eski İstanbul Generali Celaleddin Arif Bey'in Yunan saldırısına ilişkin yaptığı konuşmadan alıntı yaparak, Yunanlıların arabuluculuk teklifini reddederek¹⁵ bizimle dalga geçtiğini yazıyordu. Bunu yaparak, sadece düşükleri çukuru bir az daha derinleştiriyorlar.

¹³"Журнал-д-Ориент" от 15 июля 1921, №924, Сводка Бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении, Грузии, г. Тифлис// РГАСПИ, ф.64, оп.1, д. 207, л.12.

¹⁴ *аге.*, л.12-12об.

¹⁵ Беседа с Джеллаледин-Ариф беем, Вакит, 14 июля 1921// РГАСПИ, ф.64, оп.1, д. 207, л.12-13.

Geçenlerde Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile görüştüm ve kendisine ülkemizin herhangi bir tehlikeden korkup korkmadığını sordum. Paşa, bana tam anlamıyla şu sözlerle cevap verdi:”Kesinlikle hayır, moralimiz ve mücadele gücümüz mükemmel. Her şeyi yapabileceğimizden ve demir kadar sert olduğumuzdan eminiz.” Diğer askeri liderler de aynı şekilde konuştu.¹⁶

Vakit gazetesinin 13 Temmuz 1921 tarihli nüshasında, Yunan saldırısına ilişkin haberlere yer verilmişti. Türk Genelkurmay Başkanlığı’ndan bir subay, Yunan operasyonlarını şöyle anlatıyordu:

“11 Temmuz milliyetçi tarafın raporuna ve 12 Temmuz Yunan tarafının raporuna göre, Yunanlıların kuzeyde olduğu kadar güneyde de ilerleme kaydettiği açıktır. Yunanistan’ın Bursa cephesindeki operasyonları şu şekilde tasvir edilebilir:

Bursa cephesindeki 4. ve 5. Yunan tümenleri dört yönde hareket ediyordu: İznik, Yenişehir, İnegöl ve Kütahya. Aynı zamanda tüm noktalarda bu gelişmelerin her birinin belirli bir amacı vardır. İnegöl ve Yenişehir yönünde ilerleme kuzey cephesindeki ana saldırıdır. İznik ve Kütahya örneğinde olduğu gibi buradaki Yunan ilerleyişi de bu büyük saldırıya destek olmak amacı güdüyordu.

Bu saldırının temel amacı, Eskişehir istikametinde ilerlemek ve merkez grupla mutabık kalınan uyumlu bir taarruz geliştirmektir. İznik’e doğru ilerleyen grup, saldıran ana kitlenin sol kanadını desteklemekle görevlendirilmiştir. Bu görev İzmit güçlerimizin saldırısına karşı direnmeyi amaçlamaktadır. Kütahya’dan Ağaçhisar’a hareket eden birliğin iki muhtemel görevi olabilir:

1) Güney ve güneydoğuda Yunan hareket hattını korumak. Çünkü Bursa’daki devriyelerimiz buraya saldırabilir.¹⁷

2) Dağ silahları yardımıyla Harmancık ve Kütahya üzerinden ilerleyerek kuzey Yunan grubu ile güney arasında bağlantı kurmaya çalışmak. Bu görev ilkinden daha olasıdır.

Güneye gelince, düşmanın burada kaç yöne doğru ilerleyeceği hala tam olarak belli değil. Ancak, Kasaba bölgesinde Yunanlıların Gediz’e ilerleyişinin durdurulduğuna dair bir mesaj var. Yunan mesajı bu bölgede Ece köyünden bahsediyor.

¹⁶ *age.*, л.13об.

¹⁷ О греческом наступлении, Вакит, 13 июля 1921// РГАСПИ, ф.64, оп.1, д. 207, л.14.

Ayrıntılı olarak isimlendirme, daha kesin bir sonuca varılmaya izin vermemektedir. Ancak keşif ekiplerimizin bölgedeki demiryolu köprülerini tahrip ettiği zaten biliniyor. Aydın ile Karpuzlu arasında yaşananları da hesaba katarsak, Denizli bölgesinde faaliyet gösteren düşmanın yiyecek ve askeri ikmalini azaltmanın zor olacağı sonucuna varabiliriz.”¹⁸

O dönemin süreli yayınları, kitlesel bir bilgi kaynağıydı ve toplum hayatında belirli bir rol oynuyordu. Neredeyse her gün yayınlanan gazeteler 1919-1922 Yunan-Türk Savaşının çeşitli yönlerini kapsıyordu. Savaş hakkında aldığımız gazete materyallerinin güvenilirliği, editörlerin ve yayıncıların çalışmalarına ve olaylara yaklaşımlarına bağlıydı. Gazete makalelerinin bazen hatıralar ve hatta bazı durumlarda sonradan eklenen günlükler yerine olaylara daha doğrudan bir tepkiyi yansıtması da önemlidir.

2. Aralov’un Çiçerin ve Karahan’a Gönderdiği Notlar

Semyon Aralov’un Ankara’dan Dışişleri Bakanlığı’nın Doğu şubesi başkanı Lev Mihayloviç Karahan’a gönderdiği 16 Eylül 1922 tarihli raporunda, Yunanlılarla uzlaşma meselesinin şu anda Türkleri ilgilendirmediği belirtiliyordu. Aslında Anadolu’da Yunanlılarla savaş sona erdi ve Türkler İstanbul’u ele geçirip savaşı Trakya’ya taşımaya çalışıyorlar. Burada savaş doğrudan İngilizlerle yapılacaktır. Bu nedenle, Türkler konuyu barışçıl bir şekilde çözmek eğilimindedir. Yunanlılar ise İngiltere ve Fransa üzerinden bir teklifte bulunmuşlardı. Söz konusu tutumun yeniden gruplaşmalar için zaman kazanmak amacı güttüğü kaydedilmektedir. Müzakereler sözlü olarak, daha çok istihbarat ve gizli arabulucularla, esas olarak da Fransa üzerinden yürütülmekteydi.¹⁹

25 Eylül 1922 tarihli “Hükümet-i Milliye” raporuna göre, sekiz denizaltıdan oluşan bir İngiliz hafif filosu ile Fransız ve İtalyan savaş gemileri limana geldi. Türkiye, Georgios Averof zırhlı kruvazörünün İstanbul sularında görünmesini protesto etti. 28 Eylül’de Georgi Astahov, Dışişleri Halk Komiseri Karahan ve Tiflis Dışişleri temsilcisi (1920-1921) ve Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Konseyi

¹⁸ *age.*, л.14 об.

¹⁹ Записка Аралова Карахану. 16 сентября 1922// РГАСПИ, ф. 159, оп.2, л. 58, л. 15.

Başkanı (1920-1922) Nariman Nerimanov'a (1920-1922) bunları ilettiler. Rapora göre, Çanakkale Boğazı yakınlarında Yunan silahlı çeteleri Türkler tarafından bozguna uğratıldı. Mustafa Kemal'e söz konusu zafer vesilesiyle çeşitli Afrika ülkeleri ve Hindistan'dan çok sayıda tebrik telgrafi geldiği kaydedildi. 8 Eylül, Türk silahlarının başarısı için Hindistan'da bir dua günü ilan edildi ve aynı zamanda Türk birliklerinin zaferi şerefine Şam'da (Suriye) büyük gösteriler düzenlendi.²⁰

Aralov, Ankara'dan Karahan'a 28 Eylül 1922 tarihli yazı gönderdi ve yazıda İzmir'den gelen 27 Eylül tarihli bir telgraf da vardı. Yazıda Türkiye'nin zafer ve barıştan sonra da Rusya ile dostane ilişkiler içinde olduğu kaydedilmektedir. Mustafa Kemal, Rus büyükelçisinin yeni bir sözleşme imzalama teklifini içtenlikle kabul etti ve Rus büyükelçisini ilk fırsatta görmeye hazır olduğunu belirtti.²¹

28 Eylül 1922 tarihli bir başka yazıda Aralov, TBMM ile Birleşik Krallık arasında tarafsız bölge konusunda herhangi bir anlaşma olup olmadığına dair bilgiye sahip olmadığını belirtiyordu. Türk süvarileri Yunan ordusunu takip ediyordu. Yunanlılar Anadolu'daki Türk köylerini yıktı ve birkaç yüz bin insanı evsiz bıraktı. Yunan hükümeti, yeni kuvvetler oluşturmak için Birleşik Krallık tarafından oluşturulan tarafsız bölgeyi kullanıyor. Bütün bunlar Türk ordusunu kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye zorluyordu. Yunan ordusu için tarafsız bölge yoktu. Yunan uçakları Çanakkale yakınlarını bombalıyordu ve Yunan donanması 25 Eylül'de İstanbul sularında geziyordu. Çanakkale'de Türk evleri ve teçhizatı tahrip ediliyordu. Mustafa Kemal, İngiliz birliklerini, anavatanı Yunan birliklerinden temizlemek için Türk ordusunun geçmek zorunda olduğu yerlere ateş açmak, bombalamak ve tahkimat kurmakla suçladı. Bu iş için de Müslüman nüfus zorla kullanılıyordu.²² Mustafa Rıza Nur Bey, Raşid Bey aracılığıyla İngiliz Komiserine, İngiliz birliklerinin Çanakkale'yi güçlendirmek için yaptığı çalışmaların barış görüşmelerinin olasılığını geciktirdiğini bildirdi. Bundan başka Rıza Nur Bey, Rumların Trakya'daki

²⁰ *age.*, л. 16.

²¹ *age.*, л. 17.

²² Записка Аралова Карахану. 28 сентября 1922// РГАСПИ, ф. 159, оп.2, д. 58, л. 18.

mezalimini İstanbul'daki müttefik devletlerin temsilcilerine protesto notası göndererek haber verdi ve onların bu mezalime tepki göstermesini talep etti. Aralov, Türklerin Sovyet Rusya'ya yönelik gelecekteki politikası hakkında kesin bir soru sormak için Dışişleri Bakanlığı'ndan izin istedi. Olumlu cevap gelmediği takdirde tüm gelişmelerin seyrine göre sonuçları çıkarılacağını belirtti. Şunu da belirtelim ki, Sovyet temsilcileri Türkler ile İtilaf devletleri arasındaki müzakereler konusunda oldukça endişeliydiler ve bu yüzden Sovyet Rusya'nın müzakerelere katılması konusunda ısrar ediyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın yokluğunun büyük etkisi olduğu vurgulandı. Ruslar, onun gelişiyle belirleyici sonuçlar elde etmenin mümkün olacağını umuyorlardı.²³

“Evrensel Kilisede Değişen Taşlar”²⁴ başlıklı analitik makalede, Türk devriminin Küçük Asya Rumlarını “siyasi değerlerini yeniden gözden geçirmeye” zorladığını belirtiliyordu. Türkiye’de halkla ilişkilerin gelişmemesi ve siyasi ideallerin dini varlıklarla tıkanması, bu “değerlerin yeniden gözden geçirilmesi” Türkiye’deki Rumlar arasındaki dini mücadeleye de yansdı. “Barikatların” bir tarafında Anadolu Rumları, diğer tarafında ise kıyı liman kentlerinin büyük ticari kesimini elinde tutan Yunan burjuvazisi duruyordu. Geleneksel olarak İstanbul’a ilgi duyan Yunan burjuvazisi ikinci grubun başındaydı. Rum unsurların Türkiye’deki karşılıklı mücadelesinin temelleri, her iki grubun sosyal ve ekonomik işlevlerinin karşı karşıya gelmesinde aranmalıdır. İstanbul, İzmir, Samsun ve Trabzon’daki büyük Yunan burjuvazisi, Avrupalı kapitalistler ve Pan-Helen propagandasıyla yakından bağlantılıdır. Avrupa ekonomik etkisinin önderlerindendi ve doğal olarak Batı yanlısıydı. Büyük Pontus’u yaratma fikri-Trabzon’dan Kadıköy’e, İstanbul’un kapılarına kadar, İzmir’in işgali vb. büyük Yunan burjuvazisinin maddi ve manevi yardımıyla besleniyordu. İç Anadolu’nun Rum nüfusu esas olarak küçük burjuva ve zanaatkârlardan oluşuyordu. Yunan elitinin Pan-Helenci hayallerine uymuyorlardı. Tam tersine, tırmanan savaş ve Türk Venizelosları’nın Pan-Helenist tutumları onu tam bir ekonomik

²³ *age.*, л. 19-20.

²⁴ Материалы о государственной деятельности Г.В.Чичерина - НКВД РСФСР-СССР. Взаимоотношения РСФСР-СССР со странами Азии. Турция// РГАСПИ, ф.159, оп.2, д.59, л.256.

ve fiziksel yıkım gerçeğiyle karşı karşıya koyuyordu. Türkiye'nin bozguna uğraması durumunda, anavatanın daha güçlü ve ekonomik olarak daha gelişmiş bir burjuvazisi ile karşılaşacaklardı. Bu yüzden Pan-Helenistlerden uzaklaşmak, Yunan karşıtı politikalarının örgütsel biçimlerini bulmak ve Türk devletine bağlılıklarını kanıtlamak gerekiyordu. Vatansever bir Türk de olsa, açık bir siyasi görüş belirtmek çok tehlikeliydi ve Türkiye'de alışılmadık bir durumdu. Din kurtarıcı olarak görüldü ve bu kez, daha az gelişmiş sosyal ilişkilere sahip ülkelerde olduğu gibi, Küçük Asya'daki Yunan nüfusunun sınıf ayrımının siyasi biçimleri için teokratik bir kabuk görevi görmeye başladı.²⁵ Ve bu şimdiki kadar sadece birkaç milyon zayıf inananı olan tek evrensel kilisede çatlaklar oluşturdu. Anadolu Ortodoks Kilisesi, hem ideolojik hem de örgütsel olarak ekümenik patrikhaneden tam kurtuluş yolundaydı. Meydana gelen bölünmeler bazı açılardan Rus Ortodoks Kilisesi'ndeki yenilenme hareketini hatırlatıyordu. Ekümenik Patrik Meletios Metaxakis, Atina'nın koruyucu aziziydi. 8 Aralık 1921'de Yunanistan'ın yardımıyla patrik seçildi. Atina metropolünü Fener'in yeri ile değiştirdi ve Yunan Hükümetinden yıllık 800.000 drahmi sübvansiyon aldı.

Aslında, evrensel kilisenin kaderinin tek yargııcı patrik değildir. O, Kutsal Sinod'un rızası olmadan herhangi bir karar veremezdi. Kutsal Sinod öyle bir şekilde kurulmuştu ki, çoğu Türkiye'den kopan Balkan vilayetlerinin dini cemaatlerinin temsilcileriydi. Tabii ki, böyle bir kilise örgütü Atina Hükümetinin elinde itaatkar bir araçtı.

Papa Eftim, Küçük Asya'daki patriklik karşıtı hareketin kışkırtıcısıydı. Papa Eftim'in dini ve siyasi propagandası, Küçük Asya'daki Ortodoks toplulukları için daha fazla özerklik talep etmek, ulusal Türk Hükümetini desteklemek ve Yunanlıların Anadolu Kilisesi üzerindeki kültürel etkisine karşı savaşmaktan ibaretti. Papa Eftim, iddialarını desteklemek için Anadolu Hristiyanlarının Türk kökenli olduğu teorisini ortaya koydu. Eftim'e göre İç Anadolu Rumları, Helenlerden farklı olarak Türk kökenlidir. Fakat onlar Helen kültüründen etkilenmiş, Ortodoksluğu benimsemiş ve ana Türk dillerini unutmuşlardır. Anadolu'da yalnızca Türkçe konuşan yaklaşık 150.000 ile 200.000 Ortodoks vardır ve Papa Eftim, Türkçenin ayin

²⁵ agy.

dili olarak tanınmasını talep etmiştir. Papa Eftim'in vatansever ve manevi reform çabaları Türk Hükümeti tarafından desteklendi.²⁶ Türkiye'nin zaferi ile Papa Eftim, Küçük Asya Ortodoks Kilisesi'nde lider konuma geldi. Papa Eftim, birkaç yüz bin inananı Ekümenik Kilise'nin boyunduruğundan tek hamlede kurtardı. Onlar ekonomik açıdan en zengin vilayetlere yerleştiler ve patrikhanenin maddi temelini oluşturuyorlardı.²⁷

5 Ekim 1922'de Aralov, Çiçerin'e Mudanya'daki konferansta General Harrington'un Trakya'yı Yunan birliklerinden temizlemek ve onu Türk sivil makamlarına teslim etmek için bir ayın gerekli olduğunu teklif ettiğini belirtti. Kamu güvenliğini sağlamak için bazı bölgelerin Müttefik kuvvetler tarafından kontrol edilmesi gerekiyordu. Edirne şehrinin her iki kıyıdaki konumu nedeniyle, müttefik birliklerin Meriç kıyılarına dağıtılması önerildi. Türk Komisyonu Başkanı İsmet Paşa teklife itiraz ederek Müttefik birliklerine Meriç'in batı kıyısında asker bulundurmalarını ve Edirne'yi boşaltmalarını teklif etti. Harrington, askerleri Meriç'in batı kıyısına çekme yetkisinin olmadığını söyledi. Tartışma devam etti.²⁸ Tarafsız bölgeye gelince, Türk Hükümeti bunu tanımadığını belirtti. İsmet Paşa, İngilizlerin birliklerini Avrupa kıyılarına çekmesi halinde Türk birliklerini geri çekeceklerini ve orada sadece muhafızların kalacağını söyledi. Yanıt için üç günlük bir süre belirlendi, bunun ardından Türk askerleri kendileri serbest bir şekilde hareket edeceklerdi. Müttefikler bir barış anlaşması imzalanıncaya kadar İstanbul'da kaldılar. Yusuf Kemal Bey'e göre bu, Türklerin Trakya'yı ve ardından İstanbul'u hızla işgal edebilmeleri için yapıldı.²⁹

8 Ekim 1922'de Aralov, Çiçerin'e şunları ilettiler; 5 Ekim'de Harrington direktifler için Mudanya'dan ayrıldı ve İstanbul'a gitti. 6 Ekim 1922 akşamı ise geri döndü. 7 Ekim sabahı İsmet Paşa bir cevap beklemeyeceğini açıklayarak birliklerin ilerlemesini emretti. İtalyan ve Fransız yetkililer Türklerin önerisini kabul ettiklerini belirttiler. Harrington, hükümetten henüz bir yanıt alamadığını söyleyerek bir az

²⁶ *age.*, л.257.

²⁷ *agy.*

²⁸ Записка Аралова Наркоминделу Чичерину, 5 октября 1922// РГАСПИ, ф.159, оп.2, д. 58, л.21-22.

²⁹ *age.*, л.22-23.

daha beklenmeleri gerektiğini ilettiler. İsmet Paşa, askerlere hareket emri verdi. Bu karar Sovyet Komutanlığı tarafından da onaylandı. Fransız Ulusal Meclisi Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Henry Franklin-Bouillon'un İstanbul'da olduğu belirtildi.

Aralov'a göre, Franklin antlaşmanın Mudanya'da sadece dört saat süreceğine söz vermişti. Ama süre beklenenden fazla oldu ve bu Türk Hükümetinde bir hayal kırıklığına sebep oldu. İsmet Paşa'ya göre İtalya ve Fransa'da samimiyet ve destek eksikliği vardı. Türkler, İngiltere'yi zayıf bir şekilde protesto ettiler. İsmet Paşa, Harrington'ı uzun konuşmaları nedeniyle iki kez durdurarak, "biz, askeriz, sorunları hızlı ve kararlı bir şekilde çözmemiz gerekiyor" dedi. Şu anda Türk birlikleri ilerliyordu ve dün Şile'nin Üsküdar yönü ele geçirildi.³⁰

Aralov'dan Çiçerin'e 8 Ekim'de gönderilen diğer bir notta Mudanya'da sabah görüşme olmadığı ancak görüşmenin akşam 17.00'de başladığı belirtilmekteydi. İtalya ve Fransa temsilcilerinin Türkiye'nin yanında yer aldığı kaydedildi. Sorun İngiltere'deydi. Saat 19.15'te Aralov, Türk ordusunun taarruzunun devam ettiğini söyledi. Türk Hükümetine göre Çanakkale'de 5'ten fazla tabur yoktu ve moraller iyiydi.³¹

10 Ekim 1922'de Aralov, Çiçerin'e Yusuf Kemal'le Mudanya'daki durumu tartıştığını söyledi. Aralov, Georgi Çiçerin'in Türk ordusunun zaferinden dolayı selamlarını ve tebriklerini ilettiler. Sovyet Hükümeti adına, dost Türkiye, İtilaf Devletleri'nin oluşturduğu tehdide karşı uyarıldı. Türk Hükümetinin son zamanlarda Sovyet Rusya ile yeterli dostluk ilişkileri göstermemiş olmasına şaşırıldığını dile getirdi. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin Sovyet Rusya ile dostluğunun samimiyetine inandığını ve Sovyet Hükümetine, Türklerin onlarla dostane ilişkilere sadık kalacağını iletmesini istedi. Mustafa Kemal, İngiltere'yi düşman olarak gördüklerini ve uzlaşma gerçekleşse bile bu tutumun değişmeyeceğini söyledi. Fransa ise dost olarak kabul edilmiyordu. Şimdi Türkiye'yi destekliyor çünkü Ortadoğu'daki çıkarları bunu gerektiriyor. Fransa'yı güçlü bir Türkiye ilgilendirmemektedir ve bu

³⁰ Записка Аралова Наркоминделу Чичерину, 8 октября 1922// РГАСПИ, ф.159, оп.2, д. 58, л.29.

³¹ *age.*, л.25, 26.

yüzden barış konferansında düşmanca bir tutum sergileyebilir. Bu nedenle Türkiye ve Rusya'nın dostane bir birliğe ihtiyacı var. Mustafa Kemal, bir an önce barış sürecinin tamamlanması için uğraştıklarını ve bu nedenle İtilaf Devletleri'nin önerdiği ateşkese kabul ettiklerini vurguladı.³²

Aralov'un Çiçerin'e 12 Ekim 1922 tarihli notunda³³, Mudanya Mütarekesi'nin Müttefik generaller ve Türk temsilcisi tarafından 11 Ekim sabah saat 06.00'da imzalandığını belirtiyordu. Yunan temsilci talimat eksikliğini öne sürerek imza atmaktan imtina etti. General Harrington, Yunanistan'ın sözleşmeyi imzalamamasının bir önemini olmadığını söyledi.

Mütareke'de şunlar belirtilmiştir: 1) Antlaşma yürürlüğe girdiği andan itibaren Türk ve Yunan birlikleri arasındaki düşmanlıklar askıya alınacaktır. 2) Yunan askerlerinin geri çekilmesine dair sözleşmenin yürürlüğe girdiği günden itibaren, Meriç'in sol yakası boyunca, Bulgaristan sınırına kadar bir çizgi çizilecek. 3) Karaağaç dahil Meriç'in sağ yakası, olayları önlemek için müttefik birlikleri tarafından ele geçirildi. Birlikler müttefikler tarafından belirlenen noktalara yerleştirildi. 4) Mustafa-Paşa-Kula-Burgaz demiryolunun, Meriç'in sağ yakasından geçmesini sağlamak üzere Türkiye ve Yunanistan temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulacak. 5) Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılması, sözleşmenin yürürlüğe girdiği gün başladı. Askeri örgütün personeli, araçları, mühimmat depoları ve karargâhları tahliye edilmelidir. Tahliye yaklaşık 15 gün sürecek. 6) Yunan sivil organları ve jandarma en kısa sürede tahliye edilecek. Ayrılan Rumların sivil güçleri, Türkler tarafından doğrudan Müttefiklere teslim edilecek. Trakya devir teslim operasyonu en fazla 30 gün sürecektir. Yunan birliklerinin tahliyesinden sonra, 7) Kanun ve düzeni sağlamak için TBMM'nin sivil organlarında 8.000'den fazla jandarma görevlendirilemez. 8) Yunan birliklerinin geri çekilmesi ve sivil güçlerin devri, bölgenin ana merkezleri tarafından teşkilatlandırılan Müttefik Komisyonlarının kontrolindedir. Komisyonun görevi, yeniden yerleşim sürecini kolaylaştırmak ve

³² Записка Аралова Наркоминделу Чичерину, 10 октября 1922// РГАСПИ, ф.159, оп.2, д. 58, л.34-35.

³³ Записка Аралова Наркоминделу Чичерину, 12 октября 1922// РГАСПИ, ф.159, оп.2, д. 58, л.40.

olayları önlemektir. 9) Komisyonun yanı sıra Doğu Trakya'da düzeni sağlamak (komisyona yardım amaçlı) için yaklaşık yedi taburdan oluşan Müttefik askeri birlikleri bölgede bulundurulacak. 10) Müttefik birliklerin geri çekilmesi, Yunan birliklerinin tahliyesinden sonraki otuz gün içinde gerçekleşecektir. Müttefikler, düzenin korunduğuna ve gayrimüslimleri korumak için yeterli önlemlerin alındığına ikna olursa ³⁴, kuvvetlerin geri çekilmesi planlanan tarihten önce gerçekleşecektir. 11) TBMM orduları boğazların yaklaşık 15 km doğusundaki hatta duracak, barış konferansı sırasında da ileriye geçmeyecektir. Bu hat Çanakkale bölgesinde Lapseki, kuzeyde Bozburun ve güneyde Kumburnu esas noktaları teşkil etmek üzere İzmit Yarımadası'nda İzmit Körfezi'nde Darıca'dan Karadeniz'de Şile'ye kadar uzanmakta ve Gebze'den geçmektedir. Bu mevkiiler TBMM Hükümetine aittir. Darıca'dan Şile'ye giden yoldan TBMM Hükümeti ve askeriyle müttefik askerleri ortak yararlanabilecektir. TBMM Hükümeti ve müttefikler burada kuvvet artışı yapmayacaktır. 12) Müttefik birlikler yerinde kalacaktır. Barış konferansının sonunda TBMM, aşağıdaki bölgelerin dokunulmazlığını ihlal etmemeyi taahhüt eder: Söz konusu arazi İstanbul Yarımadası'nda Podima'nın 7 km. kuzeybatısında Karadeniz üzerinde bir noktada Istranca, Mertekli, Kışağılı, Sinekli, Karasınan çiftliği, Kadıköy, Yenice, Kaladina çiftliği, Kalikratya hattının doğusundaki yarımadanın bütünü dahil Gelibolu Yarımadası'nda Baklaburnu, Sarosburnu, Bolayır ve Soğluma mansabı hattının güneyinde kalan Gelibolu Yarımadası'nın bütün kısmıdır. 13) TBMM Hükümeti barış antlaşması onaylanıncaya kadar Doğu Trakya'ya askerî kıtalar geçirmemeyi ve orada ordu toplamamayı taahhüt edecektir. 14) Antlaşma, imzalanmasından üç gün sonra yürürlüğe girecektir. Antlaşmanın imzalanmasıyla ilgili olarak Türk basınının moralinin düşük olduğu sezilmekteydi. 11 Ekim tarihli gazete sayıları, koşullar hakkında yorum yapmadan seyrek bilgi vermekle yetiniyorlardı. 12 Ekim'de *Yenigün* gazetesindeki bir yazıda antlaşmadan memnuniyetsizlik dile getirilmiş ve Müttefikler tarafından uygulanmasından şüphe duyulduğu belirtilmiştir. Yazı, konferansın karşı taraf için bir başarı olduğunu vurguluyor, Türkiye'nin rızasını barış yanlısı olduğunu kanıtlama arzusuna

34 agy.

bağlıyor ve Müttefiklerden barış konferansına uygun bir yanıt alacağını umuyordu. Sonunda ise uyanık olmanın gerekliliğine vurgu yapıyordu.³⁵

13 Ekim 1922’de Aralov, Yusuf Kemal Bey tarafından sağlanan bilgileri içeren notu acil bir şekilde Çiçerin’e gönderdi. Yazıda Mudanya’da 11 Ekim’de imzalanan antlaşmanın şartlarına yer verilmişti. Mütareke³⁶ 3 Ekim 1922’den 11 Ekim saat 18.00’e kadar sürdü. O saatte taraflar imzaladıkları sözleşmenin metinlerini takdim ettiler. Yunan temsilci, hükümetinden uygun yetkiyi almadığını söyleyerek sözleşmeleri imzalamadı. Türk temsilcisi, Yunan Hükümetinin olumsuz yanıt vermesi durumunda böyle bir sözleşmenin yürürlüğe gireceğini kaydetti. Müttefik generaller adına Alman temsilci, Yunan heyetinin sözleşmeyi imzalamamasının önemli olmadığını söyledi ve sözleşme hükümlerinin öngörülen süreler içinde uygulanmasının Müttefiklere ait olduğunu belirtti. Sözleşme metninin bir kopyası olduğu gibi iletilmiştir. Bu sözleşme 14-15 Ekim 1922’de yürürlüğe girdi. 15 gün içinde Yunan ordusu Meriç’in batısına çekilecek ve bir ay içinde Edirne dahil tüm doğu müfrezesi TBMM Hükümetine teslim edilecekti. Bu sözleşmenin akdedilmesini müteakip, Müttefiklerin 23 Eylül tarihli notasının ve TBMM Hükümetinin müttefik devletlere 29 Eylül 1922 notasının içeriğine uygun olarak, 3 Ekim 1922’den itibaren Mudanya’da toplantılar yapıldı. Müttefik devletlerin generalleri arasında İngiltere’den General Harrington, İtalya’dan General Ernesto Mombelli, Fransa’dan General Charpy, Yunanistan’dan General Mazarakis ve TBMM’den General İsmet Paşa yer alıyordu. Müttefiklerin Edirne dahil Doğu Trakya’yı TBMM Hükümetine teslim etme kararı göz önüne alındığında, bu konferansın amacı: 1) Askerlerinin çekilmesi için Yunanistan’a gösterilecek hattın belirlenmesi, 2) Yunan birliklerinin ve Yunan idari organlarının tahliye yöntemlerini ve bu topraklarda TBMM Hükümetinin sivil gücünü ve jandarmasını yeniden kurma yöntemlerini belirlemek, 3) Geçiş döneminde bu alanlarda kamu güvenliğinin korunması için kontrolün sağlanması idi.

³⁵ *age.*, л. 40-41.

³⁶ Записка Аралова Наркоминделу Чичерину, 13 октября 1922// РГАСПИ, ф.159, оп.2, д.58, л. 43.

Aralov'un Çiçerin'e yazdığı 15 Ekim 1922 tarihli notta, Dışişleri Komiseri Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki Ankara Hükümeti temsilcisi Hamid Bey'le yazışmalarının içeriğinden bahsediliyordu. Aralov'un belirttiğine göre İstanbul'daki İtilaf Devletlerinin Olağanüstü Komiserlerinin Ankara'dan bazı istekleri vardı. Fransa, İngiltere ve İtalya'nın komiserleri, TBMM Hükümetinin dışişleri komiserine, Anadolu nüfusundan olup Yunan ordusunda görev yaparken Türk birlikleri tarafından ele geçirilen askerlerin özel bir garnizonda toplandığını söyledi. Bu durum vatana ihanetle suçlanan Türk askerlerinin mahkûm edilmesi ve cezalandırılmasıyla ilgiliydi. Müttefiklerin temsilcileri, Türk askeri mahkemelerinin işlerine karışıyorlardı. Buradaki yegane amaç bu tutsaklara karşı olabildiğince hoşgörülü olunmasını sağlamaktı. Bireylerin cezalandırılmasına dikkat çekilerek ölümlerin kamuoyunda acı bir izlenim bırakacağı Müttefikler tarafından vurgulanmaktaydı. Müttefiklerin temsilcileri, bu mahkumların silaha sarılmaya zorlandığına dikkat çekiyordu. TBMM Hükümetinin geçmişi unutmaya hazır olduğunu ve diğer medeni ulusların çalışmalarına katılarak ortak dünyayı yeniden kurmak için güçlü bir isteğe eğilimi belirtiliyordu. Müttefiklerin temsilcileri Yusuf Kemal Bey'in bu mesajları TBMM Hükümetine iletmesini umuyorlardı. Aralov'un notunda Müttefiklerin kazanmış gibi bir tutum sergiledikleri de kaydedilmekteydi. Yunanlıların yenilgisiyle itibarı ciddi şekilde zarar gören Lloyd George, konumunu hala güvenilir buluyordu. Ermeni basınının Anadolu Ermeni Ulusal Merkezi'nin kurulmasının aciliyetinden söz ettiği belirtiliyordu. Tüm dünya kamuoyu yapılan propagandanın sonucu olarak Mudanya Konferansının sonuçlarını Türkiye'nin amansız bir yenilgisi olarak görmekteydi.³⁷

Aralov'un Çiçerin'e gönderdiği 18 Ekim 1922 tarihli notunda, özellikle "Yunanlıların Çatalca bölgesindeki bazı yerleşim yerlerini temizlediğine dikkat çekiliyordu. Trakya'nın Müslüman nüfusuna yönelik Yunan şiddetinin devam ettiği de vurgulanmaktaydı. Çatalca'ya bağlı Müslüman köylerinde yangınların çıktığı, Yunanlıların köylüleri zorla yanlarında götürdüğü, Trakya sınır

³⁷ Записка Аралова Чичерину от 15 октября 1922, № 83// РГАСПИ, ф. 159, оп.2, д.58, л.46.

komisyonlarının ise çalışmalarına başladığı belirtiliyordu. General Harrington, Yunan vahşetine ilişkin haberleri yalanlamaktaydı. Türkiye'nin kendisine karşı kanlı savaş yürütenlerin faaliyetlerini üç yıldır cezasız bıraktığına ilişkin kaygıları dile getirildi.³⁸

Aralov'dan Çiçerin'e gönderilen 19 Ekim 1922 tarihli acil bir notta, İzmir'den Uşak'a kadar deniz kıyısında olan bölgenin Yunanlılar tarafından tamamen tahrip edildiği ve yakıldığı belirtildi. Alaşehir, Salihli, Manisa yerle bir edilmişti. Çevredeki köyler de ateşe verildi. Yüz binlerce Türk köylüsü evsiz kaldı. Aralov'a göre İzmir'deki yangını Ermeniler çıkarmıştı. Yabancı konsolosluklar, özellikle de Rus konsolosluğu da tahrip edilmişti.³⁹

Aralov ve Mdivani tarafından Çiçerin'e gönderilen 19 Ekim 1922 tarihli notta, İtilaf Devletleri önünde protesto olarak Aralov'un İzmir'e gitmesine izin verilmediği hakkında bir haber yer almıştı. Yazı konuya dair Yusuf Kemal ve Aralov'un görüşmelerini kapsıyordu. Bu, Sovyet-Türkiye ilişkilerinin soğuması anlamına da gelebilirdi. Ankara Hükümetinin politikasında değişiklik olup olmadığı ve Ankara'nın İtilaf Devletleri'ne doğru eğilimi soruldu. Y. Kemal, Ankara'nın politikasında herhangi bir değişimin olmadığını ve Rusya ile dostluğun Türk politikasının esaslarından birini teşkil ettiğini belirtti. Yusuf Kemal Bey, bu açıklamaların Aralov ve Mdivani ile Moskova'yı tatmin edeceğini umduğunu söyledi.⁴⁰

Aralov'un 26 Ekim 1922 tarihli notunda, Mudanya Mütarekesi'nin Franklin Bouillon ile İzmir'deki görüşmenin sonucu olduğunu belirtiyordu. Ankara, Boğazları ve İstanbul'u silah zoruyla ele geçirme fırsatına sahip oldu, fakat Fransa'nın vaatlerine güvenerek geri çekildi.⁴¹ Sovyet tarafının buna üzülüğünü belirtti. İstanbul'dan, Yunanistan-Bulgar sınırının tamamında büyük bir heyecan yaşandığı ve 24 Ekim'de orada büyük bir çatışma olduğu kaydedildi. *Öğüt* gazetesi yayın kurulunun akşam saatlerinde *Hakimiyet-i Milliye*'nin

³⁸ Записка Аралова Чичерину от 18 октября 1922, № 1796// РГАСПИ, ф. 159, оп.2, д.58, л.48.

³⁹ Записка Аралова Чичерину, 19 октября 1922// РГАСПИ, ф. 159, оп.2, д.58, л.51-52.

⁴⁰ Записка Аралова Чичерину, 20 октября 1922// РГАСПИ, ф. 159, оп.2, д.58, л.52-55.

⁴¹ Записка Аралова Чичерину, 26 октября 1922// РГАСПИ, ф. 159, оп.2, д.58, л. 79-80.

yeşil masa tezini tekrar etti ve Mudanya konferansının barışın ilk adımı olduğunu yazdı. Fakat yine de Harrington'ın gururlu açıklamalar yapmasına izin verildi. Hatta Lloyd George'un seçimlerde Boğazlar sorununu kendi lehine sunmak için program yaptı.⁴²

Aralov'un 29 Ekim 1922 tarihli notunda belirtildiği üzere⁴³, Sinekli'den ...'e kadar olan bölgeler Yunanlılardan temizlendi ve oraya Türk bayrağı çekildi. Yunan birlikleri Edirne'den çekildi ve yerine Fransız birlikleri getirildi. Ancak Yunan jandarmaları hâlâ bölgede bulunuyordu. Tekfurdağ-Sazlıdere hattının çevresi Yunanlılardan temizlendi ve burada geçici bir yerel yönetim kuruldu. Yunan şiddeti hakkında şikayetler vardı. Harrington, Trakya'dan Yunanistan'a tahıl ve sığır ithalatını denetlemek için bir müttefik komisyonu gönderileceğini söyledi.⁴⁴

Mdivani ile Mustafa Kemal Paşa arasında 29 Ekim 1922'de geçen konuşma önemlidir. Konuşma Aralov tarafından kaydedilmiş ve Çiçerin'e gönderilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Mudanya Konferansının sonucunun Moskova'da kafa karışıklığına yol açtığını belirtmiştir. Mdivani bunu doğruladı ve Moskova'nın, Ankara'nın Anadolu kıyılarında müttefik birlikler bulundurmamayı kabul ettiğine inandığını söyledi. İstanbul ve Trakya'nın derhal geri verilmesi talep edilmedi ve bunu silah zoruyla da yapmadığını vurguladı. Hükümet ne yapabileceğini kesin olarak belirtmedi. Kendisi ulusal yasayı ihlal etti. Ve dahası, İngiltere'yi kendi üzerinde üstünlük vererek hata etti. Böylece, kendisinin değil, İngiltere lehinde bir anlaşmaya vardı. Buna karşılık Mustafa Kemal, Mudanya Mütarekesi'nin Ankara için stratejik ve siyasi bir başarı olduğunu savundu. Ankara, boğazları, İstanbul'u ve Doğu Trakya'yı ele geçirmek için oraya asker gönderebilirdi. Ama bu durumda İngiltere, Fransa ve İtalya savaş ilan edecek ve askeri operasyonlar olmasa bile Türkiye süresiz savaş durumunda kalacaktı. Artık halk savaştan bıkmış ve barışa ihtiyaç duyuyordu. Eğer bunun tersi yapılırsa savaş çıkacağına kimse şüphe etmiyordu. Zira Lloyd George konumunu güçlendirmek için bir savaşa ihtiyaç duyuyordu. Öte yandan Anadolu'dan askerleri

⁴² *age.*, л. 80-81.

⁴³ Записка Аралова Чичерину, 29 октября 1922// РГАСПИ, ф. 159, оп.2, д.58, л. 81-83.

⁴⁴ *agy.*

boğazlardan geçirerek İstanbul ve Trakya'yı ele geçirmek akıllıca olmazdı. Ayrıca Anadolu askersiz kalamazdı, İstanbul ve Trakya'nın zorla ele geçirilmesi ancak Müttefiklerin işine yarayabilirdi. Şimdi durum bizim için tamamen uygun hale gelmişti. Boğazlara gelince, Mustafa Kemal "Marmara Denizi ve İstanbul'un güvenliği ile Boğazların serbest bırakılmasında" ısrar edeceğini söyledi. Ve müttefikler bu güvenliği, Türkleri gerçekten tatmin edecek şekilde sağlamalıdır.⁴⁵

Türkler, gerektiğinde boğazları hızla kapatabileceklerdir. Sadece modern teknoloji ve silaha ihtiyaç vardı. Yaklaşan barış konferansı sürecinde bir yanda Rusya ile Türkiye, diğer yanda Türkiye ve Müttefikler arasındaki ilişkilere gelince M. Kemal şunları söyledi: Önümüzdeki konferansta Türkiye, Misâk-ı Milli'de ifade edilen prensiplerde kararlılıkla ısrar edecek ve bundan taviz vermeyecektir. M. Kemal, Batılı ülkelerin Türkiye ile ilgili gerçek niyetlerini tam olarak anladığını belirtti. Onların Türkiye'ye karşı samimiyetine güvenemeyeceğini ve bu nedenle onlarla kalıcı bir barış yapılamayacağını vurguladı. Şimdi barış süreci ise sadece bir ateşkestir. Bunu Türkiye'nin Batı ile derhal yeni bir mücadeleye hazırlanmasını ve güçlenmesini sağlayacak gerekli bir soluklanma olarak gördüğünü söyledi. Ama barış sağlanmalı çünkü insanlar gerçekten yoruldu. Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerine gelince, her iki halkın da ortak çıkarları vardı. Türkiye, Rusya'dan asla yardım almayacak ve Moskova, Ankara'nın ne olursa olsun, Rusya ile ilişkilerini hiçbir koşulda değiştirmeyeceğinden emin olabilir. Moskova Anlaşması, Ankara hükümetinin politikasının merkezinde yer alıyordu. M. Kemal, Meclis'e başkanlık etmesi gerektiği için sohbete devam etmek mümkün olmadı ve Mdivani'ye İsmet Paşa ile tüm detayları görüşmesini teklif etti.⁴⁶

Aralov'un 30 Ekim 1922'de yazdığı bir notta Türkler, Yunanlılardan harap ettikleri arazileri onarmasını ya da onları Türklerin üzerine gönderen devletlerin bu kayıpları üstlenmelerini

⁴⁵ Записка Аралова Чичерину, 4 ноября 1922// РГАСПИ, ф. 159, оп.2, д.58, л.92-93.

⁴⁶ *age.*, л. 93.

talep ediyordu. Yunanlıların düşüşü Lloyd George ve Bonar Law'ın da düşüşüne yol açtı.⁴⁷

1 Kasım 1922'de SSCB'nin Türkiye'deki büyükelçiliğinin basın servisi başkanı Georgi Astahov, Çiçerin'e o gün İzmir'in geri alındığına dair bir not gönderdi. Astahov, İzmir bölgesinde İngiliz sermayesinin etkisinin zayıfladığını ve bunların dörtte üçünün yangınlar zamanı harap olduğunu bildirdi. Astahov'a göre, İzmir'de Türkler kapitülasyonların kaldırılmasını gerçekleştiriyor, yabancı postaneleri, Amerikan Koleji'ni kapatıyorlardı Üstelik lüks malların ihracatını da yasakladılar. Ancak, Standard Oil çalışmayı durdurmadı. İngilizlerin çoğu, İzmir'den ayrıldı. İzmir'de sadece İngiliz konsolos yardımcısı kaldı. İzmir'deki Rus kolonilerinin sayısı, çoğu Rum ve Rus olmak üzere 50 civarındaydı. Çoğu kaçtı. Astahov'a göre, Türk işadamları Rusya ile ticareti yeniden başlatmaya eğilim gösterdiler ve ABD yerine Rus gazyasını tercih ettiler.

İzmir civarındaki köy ve kasabalar, Yunanlılar tarafından yakıldı. Fransız, İngiliz ve Amerikan savaş gemilerinden oluşan müttefik filo, İzmir Körfezi'nde devriye geziyordu. İzmir şehri kısa sürede Türkler tarafından tahkim edildi. Alaşehir'den Uşak'a kadar olan kısım hariç, demiryolu restore edildi. Yunan ordusunun askeri mülkiyeti listeye alındı. Ele geçirilen silahların sayısı yeni bir ordu oluşturmaya yetiyordu. Askeri birlikler İstanbul'a taşındı ve yerlerine yenileri getirildi. Bazı askeri birlikler, tahrip edilen bölgelerin restore edilmesi için görevlendirildi. RSFSR'ye karşı en iyi tutum, ticaret sınıfları ve alt kesim memurlar tarafından gösterildi.⁴⁸ İzmir basını Fransızlardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Fransızca iki gazete çıkıyordu. Bunlardan biri Fransız konsolosluğuna aitti. Fransızlar, Türkiye'nin en popüler gazetesi *Sada-yı Hak*'a da para yardımı yaptı. Fransız jandarması da şehirdeydi. İtalyan etkisi İzmir'in güneyindeydi. İngiliz etkisi İzmir-Aydın demiryolu çevresindeydi. İzmir'de Türkler ile yabancılar arasında bir çatışma vardı.⁴⁹

Aralov'un Ankara'dan Çiçerin'e 12 Kasım 1922 tarihli mektubunda, 6 Kasım 1922 tarihli bir nota atıf yapılmıştır. TBMM

⁴⁷ Записка Аралова Наркоминделу Чичерину, № 13, 30 октября 1922// РГАСПИ, ф.159, оп.2, д.58, л. 96-97.

⁴⁸ Записка Чичерину. Ф.159. Оп.2. Д.58. Л. 2.

⁴⁹ *age.*, Л. 3.

Hükümetinin İstanbul'daki temsilcisi Hamid Bey, İngiltere, İtalya ve Fransa'nın olağanüstü temsilcilerine Türkiye'de otokratik rejimin 5 Kasım 1922'de kaldırıldığına dair bir açıklama yaptı. Bu nedenle TBMM Hükümeti kamu güvenliğinden sorumlu olacaktır. İstanbul'da disiplin ancak kendi askeri birliklerini İstanbul'a göndermekle mümkündür. Yetkililer de düzeni sağlama ihtiyacından dolayı Doğu Trakya'dakine benzer bir şekilde organize edilecektir. Türk askerleri Mudanya Mütarekesi ile belirlenen sınırları geçmeyecektir.

TBMM Hükümeti, Müttefik hükümetlerini birliklerin İstanbul'dan çekilmesini tartışmaya çağırdı. Komiserler Hamid Bey'e Müttefik hükümetlerin 28 Eylül notasına ve 11 Ekim'deki Mudanya konferansının tutanaklarına ters olan bu öneriye katılabileceklerini söylediler. Bu temelde, Mudanya Konferansı protokolü ile nihai sınırları belirlenen İtilaf kuvvetleri, kendilerini asayişten sorumlu görmeye devam etmektedirler. Olağanüstü Hal Komiserleri, TBMM Hükümetinin bölge sınırlarının Türk birlikleri tarafından geçilmediğine ilişkin raporunu belge olarak kabul ediyordu.⁵⁰ İkinci not 7 Aralık'ta alındı.⁵¹

TBMM Hükümeti Dışişleri Komiserliğinin, Müttefik Kuvvetleri Olağanüstü Komiserlerinin 12 Kasım tarihli notlarına yanıtı şu şekildeydi:

“Konstantinopolis'teki Müttefik Komiserlere, Konstantinopolis'teki değişiklikler konusunu ele alan 6 Kasım ve 7 Kasım tarihli cevap notlarının Hamid Bey tarafından kabul edildiği ve TBMM Hükümetine gönderildiği bildirilmektedir. TBMM Hükümeti, Mudanya Konferansı'nda imzalanan anlaşmanın şartlarına uyduğunu bir kez daha teyit etmeyi kendine görev addetmektedir. Bu anlaşmanın şartlarına uyum imza makamları için de arzu edilir bir durumdur. TBMM Hükümeti, anlaşmaya varan tarafların ayrıntıları yorumlarken oybirliğiyle bunu yapacaklarına büyük önem veriyor. TBMM Hükümeti, Müttefik Kuvvetler Olağanüstü Komiserlerinin, Refet Paşa tarafından gönderilen notalarında ifade edilen, Türkiye Hükümeti tarafından tesis edilecek her türlü iş yönetiminin oluşturulmasına itiraz edeceklerine ilişkin açıklamasını belge olarak kabul etmektedir.

⁵⁰ *age.*, JI. 7.

⁵¹ *age.*, JI. 7-8.

Teklifin kabulüyle birlikte, Mudanya Antlaşması'nın belirlediği sınırlar dahilinde Müttefiklerin bazı bölümlerinin katılımıyla, TBMM Hükümeti, Konstantinopolis'te kamu düzenini sağlama taahhüdü temelinde bu birliklerin güvenliğini sağlamak için gerekli önlemleri almak amacı doğrultusunda müzakere etmeye hazır olduğunu ifade ediyor. Ve bu birliklerin iç yönetimimiz üzerinde denetim yapmak şeklindeki hareketlerini de durdurmak gerekiyor. Kendi denetimine giren Konstantinopolis'te yasalarını uygulamaktan kaçınmayan TBMM Hükümetinin, iç yönetime olası müdahaleyi önleme konusunda kendisini kararlı gördüğünü yineliyoruz. Türk Hükümeti, Müttefik Devletlerin bu hususta bir anlaşmaya varma arzusu göstereceklerini umduğunu belirtmektedir.”⁵²

SONUÇ

Arşiv verilerine göre Sovyet Rusyası, Türkiye'deki askeri operasyonların yürütülmesini ve 1919-1922 yılları arasında Yunan-Türk Savaşı çevresindeki uluslararası durumu yakından izliyordu. Cephede yoğun mücadele sürerken, 16 Mart 1921'de Moskova'da Sovyet-Türk Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalandı. Her iki taraf da kendilerine zorla dayatılacak antlaşmaları tanımamaya kara verdi (Madde 1). Sovyet Rusya kapitülasyon hakkından vazgeçti (Madde 7). Her iki taraf da “başka bir ülkenin hükümetinin veya onun topraklarının bir parçası olduğunu iddia eden örgüt veya grupların yanı sıra başka bir ülkeye karşı savaş açmaya çalışan grupların varlığına” (Madde 7) izin vermeyeceğine söz verdi. Sovyet birlikleri ve Kemalistler sınırda bir demiryolu bağlantısı kurdular. Bu antlaşma, Rusya'dan Türkiye'ye askeri tedarikin artmasına olanak sağladı. İki ülke ilişkilerinde Moskova Antlaşması'nın hükümleri 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'nda geliştirildi. Moskova'nın Türkiye'ye yaptığı yardım, Yunanistan'la savaşı kazanmasına büyük ölçüde yardımcı oldu. Ağustos 1921'de Yunanlılar ilk ciddi yenilgisini Sakarya Meydan Muharebesi'nde aldı. 11 Ekim 1922'de Mudanya Antlaşması imzalandı. 20 Ekim 1921'de Fransız-Türk Antlaşması imzalandı. Böylece Paris, Ankara'daki hükümeti tanımış oldu. Bunu, Fransızlardan yaklaşık 1,5 bin makineli tüfek ve mühimmat alan

⁵² *age.*, J. 8-9.

Kemalistlere büyük askeri teslimatlar izledi. Sovyet liderliği, Ankara Hükümetinin Fransa ile etkileşiminden ve müzakerelerinden korkuyordu. Operasyonların durdurulması ve Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması karşısında şaşkınlığını dile getirdi. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa ile dostluk ve işbirliği politikasını sürdürmeye çalıştı. Rus diplomasisi, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile anlaşmazlıklarına destek olma tutumu sergiliyordu. Çünkü Türkiye'nin Batı ülkeleri ile anlaşması, onların SSCB sınırına gelmesi anlamına geliyordu. Bu yüzden de Kurtuluş Savaşı'nı yakından takip etmiş ve gerektiğinde Türklere yardım etmekten bile çekinmemişti.

KAYNAKLAR

1.Arşiv

Rusya Devlet Sosyo-Politik Tarihi Arşivi (RDSPTA, Moskova)

Записка Аралова Карахану, 16 сентября 1922 (Aralov'un Karakhan'a notu, 16 Eylül 1922), *RDSPTA*, f. 159, s.2, d. 58, l. 15-17.

Записка Аралова Карахану, 28 сентября 1922 (Aralov'un Karakhan'a notu, 28 Eylül 1922)// *RDSPTA*, f. 159, s. 2, d. 58, l. 18-20.

Материалы о государственной деятельности Г.В.Чичерина - НКВД РСФСР-СССР. Взаимоотношения РСФСР-СССР со странами Азии. Турция (G.V. Chicherin - RSFSR-SSCB Dışişleri Halk Komiserliği'nin devlet faaliyetlerine ilişkin materyaller. RSFSR-SSCB ve Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler. Türkiye), *RDSPTA*, f.159, s.2, d.59, l.256-257.

Записка Аралова Наркоминделу Чичерину, 5 октября 1922 (Aralov'un Dışişleri Halk Komiserliği Chicherin'e notu, 5 Ekim 1922), *RDSPTA*, f.159, s.2, d. 58, l.21-23.

Записка Аралова Наркоминделу Чичерину, 8 октября 1922 (Aralov'un Dışişleri Halk Komiserliği Chicherin'e notu, 8 Ekim 1922), *RDSPTA*, f.159, s.2, d. 58, l.25-29.

Записка Аралова Наркоминделу Чичерину, 10 октября 1922 (Aralov'un Dışişleri Halk Komiserliği Chicherin'e notu, 10 Ekim 1922), *RDSPTA*, f.159, s.2, d. 58, l.34-35.

Записка Аралова Наркоминделу Чичерину, 12 октября 1922 (Aralov'un Dışışleri Halk Komiserliği Chicherin'e notu, 12 Ekim 1922), *RDSPTA*, f.159, s.2, d. 58, 1.40-41

Записка Аралова Наркоминделу Чичерину, 13 октября 1922 (Aralov'un Dışışleri Halk Komiserliği Chicherin'e notu, 13 Ekim 1922), *RDSPTA*, f.159, s.2, d.58, l. 43.

Записка Аралова Чичерину от 15 октября 1922, № 83 (Aralov'un Dışışleri Bakanlığı Halk Komiserliği Chicher'e notu, 15 Ekim 1922), *RDSPTA*, f. 159, s.2, d.58, 1.46.

Записка Аралова Чичерину от 18 октября 1922, № 1796 (Aralov'un Dışışleri Bakanlığı Halk Komiserliği Chicher'e notu, 18 Ekim 1922), *RDSPTA*, f. 159, s.2, d.58, 1.48.

Записка Аралова Чичерину, 19 октября 1922 (Aralov'un Dışışleri Bakanlığı Halk Komiserliği Chicher'e notu, 19 Ekim 1922), *RDSPTA*, f. 159, s.2, d.58, 1.51-52.

Записка Аралова Чичерину, 20 октября 1922 (Aralov'un Dışışleri Bakanlığı Halk Komiserliği Chicher'e notu, 20 Ekim 1922), *RDSPTA*, f. 159, s.2, d.58, 1.52-55.

Записка Аралова Чичерину, 26 октября 1922 (Aralov'un Dışışleri Bakanlığı Halk Komiserliği Chicher'e notu, 26 Ekim 1922), *RDSPTA*, f. 159, s.2, d.58, l. 79-81.

Записка Аралова Чичерину, 29 октября 1922 (Aralov'un Dışışleri Bakanlığı Halk Komiserliği Chicher'e notu, 29 Ekim 1922), *RDSPTA*, f. 159, s.2, d.58, l. 81-83.

Записка Аралова Чичерину, 4 ноября 1922 (Aralov'un Dışışleri Bakanlığı Halk Komiserliği Chicher'e notu, 4 Kasım 1922), *RDSPTA*, f. 159, s.2, d.58, 1.92-93.

Записка Аралова Наркоминделу Чичерину, № 13, 30 октября 1922 (Aralov'un Dışışleri Bakanlığı Halk Komiserliği Chicher'e notu, 30 Ekim 1922)// *RDSPTA*, f.159, s.2, d.58, l. 96-97.

Ангора и Франция, Сводка Бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис, № 7, 23 июля 1921 г. (Ankara ve Fransa, RSFSR'nin Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'daki Tam Yetkili Temsilciliği Basın Bürosu Özeti, Tiflis, No. 7, 23 Temmuz 1921), *RDSPTA*, f. 64, s.1, d. 207, l. 1-2.

Греческое наступление (Yunan saldırıgan), *RDSPTA*, f. 64, s.1, d.207, l.3-4.

“Илова” не сгорела (“İlova” yanmadı), *RDSPTA*, f. 64, s.1, d. 207, l. 8.

Французский десант в Измиде (İzmit'te Fransız çıkarma), *RDSPTA*, f. 64, s.1, d. 207, l. 8.

Протест Ангоры, “Босфор”, 3 июля 1922 (Ankara'nın protestosu, 3 Temmuz 1922), *RDSPTA*, f.64, s. 1, d. 207, l. 9.

Бомбардировка Эски-Шехира, “Продос”, 3. июля 1922 (Eskişehir'in bombalanması), *RDSPTA*, f.64, s. 1, d. 207, l. 9.

Турки, “Икдам”, 2 июля 1922 (Türkler, “İkdam”, 2 Temmuz 1922), *RDSPTA*, f.64, s.1, d. 207, l. 9об.-10.

По поводу наступлению, Илери, 2 июля 1921 (Taarruz hakkında, İleri, 2 Temmuz 1921), *RDSPTA*, f.64, s.1, d. 207, l.10.

Две тяжести и две меры, Пеологос, 2 июля 1921 (İki ağırlık ve iki ölçü, Peologos, 2 Temmuz 1921), *RDSPTA*, f.64, s.1, d. 207, l.10 об.

Местонахождение греческого фронта, 10 июля 1921 (Yunan cephesinin konumu, 10 Temmuz 1921), *RDSPTA*, f.64, s.1, d. 207, l.11 об.

“Журнал-д-Ориент” от 15 июля 1921, №924, Сводка Бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении, Грузии, г. Тифлис (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Tiflis'teki RSFSR Tam Yetkili Temsilciliği Basın Bürosunun Özeti), *RDSPTA*, f.64, s.1, d. 207, l.12.

Беседа с Джеллаледин-Ариф беем, Вакит, 14 июля 1921 (Jellaledin-Arif Bey ile Vakit görüşmesi, 14 Temmuz 1921), *RDSPTA*, f.64, s.1, d. 207, l.12-13.

О греческом наступлении, Вакит, 13 июля 1921 (Yunan saldırısı hakkında, 13 Temmuz 1921), *RDSPTA*, f.64, s.1, d. 207, l.14.

İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Taarruz

Cengiz ATLI*

GİRİŞ

Batı Cephesindeki düzenli ordu birlikleriyle girilen ilk savaş I. İnönü Savaşı'dır. İnönü Savaşı 6 Ocak-10/11 Ocak 1921 tarihleri arasında yaşandı. TBMM Hükümeti bir yandan iç isyanların bastırılması için gayret sarf ederken diğer yandan düzenli orduyu kurmaya çalışıyordu. TBMM, Çerkez Ethem isyanını bastırmak için uğraşırken 6 Ocak 1921 tarihinde Yunan kuvvetleri Bursa ve Uşak istikametinden Eskişehir-Afyon istikametine harekete geçti. 9 Ocakta Yunan güçleri İnönü sırtlarına gelerek saldırıya geçmişlerdi. 11 Ocakta Yunanlılar çok üstün kuvvetlerle giriştikleri taarruz sırasında çok ağır kayıplar vererek eski mevzilerine çekilmişlerdi¹. Yeniden teşkilâtlandırılmış ve birçok eksikliği bulunan Türk kuvvetlerinin kendisinden kat kat üstün Yunan kuvvetleri karşısında yenilmemesi büyük bir başarı idi². Aynı zamanda düzenli ordunun da ilk askeri başarısıydı.³ Mustafa Kemal Paşa durumu yerinde inceleyerek I. İnönü çarpışmalarını bir zafer olarak nitelendirdi. Ayrıca İsmet Paşa'ya bir kutlama telgrafı gönderdi⁴. Savaş sonrasında İtilâf Devletleri, Türk Hükümeti'ni Londra Konferansı'na çağırarak zorunda kaldılar⁵. Ayrıca Yunan taarruzunun kırılması TBMM Hükümeti'nin ülke içinde itibar ve otoritesini de güçlendirdi⁶.

Bu cephede Yunanlılarla yapılan ikinci savaş II. İnönü Savaşı idi. Bu savaş 23 Mart-1 Nisan 1921 tarihleri arasında gerçekleşti. Londra Konferansı'nın neticelenmemesi üzerine Yunanlılar 23 Mart'ta batı ve güney cephelerine aynı anda saldırıya geçtiler⁷. 24 Mart'ta Kocaeli kesiminde başlayan Yunan saldırılarına yerli Rum ve

* Prof. Dr., Iğdır Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

cengiz3636@hotmail.com

ORCID 0000-0001-7617-6879

¹ İ. Hakkı Tümerdam, *Yunanlılarla İstiklal Harbi*, İstanbul 1939, s. 9-39.

² Nuri Köstüklü, "Milli Mücadelede Türk Çocukları ve Bir Destan", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 37, Mart 1997, s. 249-264.

³ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, İstanbul 1991, s.32.

⁴ *TBMM ZC*, C.VII, s.278.

⁵ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları*, C.1, Ankara 1983, s. 24.

⁶ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1983, s.279.

⁷ *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S.55, Vesika No: 1274.

Ermeni çeteleri de iştirak ettiler. Yunanlılar 26 Mart'ta Adapazarı'nı işgal etti. 30 Martta Türk ordusunun ileri harekâtıyla bütün cephe boyunca Yunanlılar ağır kayıplar vermeye başladı⁸. Akşam karanlığından faydalanarak 10. Yunan Tümeni çekilmeye başladı. 31 Mart akşamı bütün Yunan taarruzu durdurulmuştu. 1 Nisan'dan itibaren Yunanlılar binlerce ölü ve yaralı bırakarak geri çekilmeye başladılar. Bu arada büyük miktarda malzeme kaybına da uğramışlardı⁹.

7/8 Nisan 1921 gecesi 12. Kolordu'nun Afyon'u geri almasından sonra kolordu karargâhı Afyon'a taşındı. Refet Bey'in emrindeki kuvvetler Aslıhan'daki Yunan kuvvetlerine saldırmışlardı. Ancak Yunanlılar bu saldırıyı durdurmuşlardı. Aldığı takviyelerle kuvvetlerini artıran Yunan birlikleri, Dumlupınar mevzilerine yerleşmiş ve Türk kuvvetleri Dumlupınar'ın 10 km kuzeydoğusuna çekilmişti¹⁰. 15 Nisan'a kadar devam eden Dumlupınar Savaşı, Yunanlıların bir yıpratma ve oyalama savaşı şeklinde cereyan etmişti.

İtilâf Devletleri'nin arabuluculuk tekliflerini reddeden Kral Konstantin, ordusunun başında İzmir'den Uşak'a hareket etmişti. 8 Temmuz'da Yunanlılar Bursa'dan toplanarak Orhaneli'ne gelmişler, 9 Temmuz'da ise Yenice yakınlarına ilerlemeye başlamışlardı. 10 Temmuz'da genel Yunan taarruzu başlamış İnegöl'e gelmişler, Uşak'tan hareket eden birlikler Gediz ve Dumlupınar'a doğru ilerlemeye başlamışlardı. Kısa zamanda çarpışmalar bütün cephelere yayıldı¹¹. 18 Temmuz'da cepheye giden Mustafa Kemal Paşa, Karacahisar'daki karargâhta İsmet Paşa ile görüştü. Ordunun yeni baştan düzenlenmesi ve güçlendirilmesi için ordunun Sakarya doğusuna kadar çekilmesini emretti. Bunun üzerine bütün ordu birlikleri 25 Temmuz'da Sakarya'nın doğusuna çekildi¹².

Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin 5 Ağustos 1921 tarihinde kendisine verdiği olağanüstü yetkilere dayanarak kısa zamanda

⁸ FO, 286/870.

⁹ Nuri Köstüklü, "Batı Cephesi", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1*, Ankara 2016, s.278.

¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Hazırlayan Zeynep Korkmaz), Ankara 2003, s.296.

¹¹ WO, 106/1504.

¹² Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş*, İstanbul 1970, s.286.

gerekli tedbirleri almaya başladı¹³. Ülkede tam anlamıyla seferberlik ilân edilmişti¹⁴. 11 Ağustos günü attan düşerek kaburga kemikleri zedelenmiş olmasına rağmen 12 Ağustos'ta cepheye hareket etti. Bu tarihte Yunan kuvvetleri de üç koldan ileri harekete geçmişlerdi. 17-18 Ağustos tarihlerinde Türk kuvvetleri Yunanlılarla küçük çarpışmalara girerek geri çekildiler. 30 Ağustos-2 Eylül tarihlerinde yapılan Yunan taarruzu sonunda Çaldağı mıntıkası düşman eline geçti¹⁵. 4-5 Eylül'de yapılan düşman taarruzu tamamen püskürtüldü. Düşmana ağır zayıat verildi¹⁶.

1. Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muhaberesi

Sakarya zaferinden sonra Yunanlılar, Eskişehir-Afyon hattına kadar takip edilebilmişti. Çünkü bu tarihlerde Türk ordusu gerek sayı itibariyle gerekse lojistik imkânlar açısından Yunan ordusuna kesin bir darbe vurmak için hemen taarruza geçecek durumda değildi. Ancak çok iyi bir hazırlık yapıldıktan sonra taarruza geçilmesi kararlaştırılmıştı. İtilaf Devletleri ise Türk ve Yunan Hükümetlerine teklifte bulunarak mütareke isteğinde bulunmuşlardı. 25 Temmuz 1922'de Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 27 Temmuz'da da Mustafa Kemal Paşa yapılacak taarruzla ilgili plan yapmak üzere Akşehir'e geldiler. 27/28 Temmuz gecesi taarruz plânı yeni baştan gözden geçirildi. Ertesi gün bir futbol maçı bahane edilerek ordu komutanları Akşehir'e çağrıldı. 28/29 Temmuz gecesi ordu komutanlarına taarruz plânının son şekli hakkında bilgi verildi¹⁷. 29 Temmuz tarihli İngiliz kaynaklarına göre Yunanlılar 15. Alay ve 32. Alayın İzmit'e ulaştığını bildiriyordu.

30 Temmuz'da Millî Savunma Bakanı Kâzım Özalp'ın da iştirakiyle noksanlıklar görüşüldü ve bunların giderilmesine karar verildi. Bay Ryan, 13 Ağustos'taki kişisel görüşme sırasında Refet Paşa gelince TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi olan Hamid Bey'e

¹³ Atatürk, *Nutuk*, s. 304.

¹⁴ Hulusi Baykoç, *İstiklal Savaşında Sakarya Meydan Muhaberesi*, Askeri Matbaa, İstanbul 1944, s.16.

¹⁵ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1988, s. 952.

¹⁶ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü: Açıklamalı Kronoloji. Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.55.

¹⁷ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1, Ankara 1970, s.86.

Kemalistlerin Küçük Asya'daki durumu kesin olarak tasfiye etmeyi umdukları operasyonun, mevcut saldırının siyasi mi yoksa tamamen askeri mi olduğunu sordu. Hamid Bey doğal olarak doğrudan bir cevap vermedi, ancak daha sonra kendisine Ankara Hükümeti hakkında tavsiyelerde bulunarak, son notun dört ay boyunca cevapsız kaldığını ve Venedik'teki konferansın ilk kez konuşulmasının üzerinden bir ay geçmesine rağmen hiçbir şey olmadığını söyledi. Dört aylık bir sürenin geçmesine izin verilen savaş mevsimi sona ermeden artık hiçbir şeye karar verilemezdi ve eğer konferans başarısız olursa, milliyetçi ordunun gelecek bahara kadar silah altında kalması gerekecekti. Hamid Bey de başbakanın 4 Ağustos tarihli konuşmasında, Paris önerilerinin Türkiye aleyhine değiştirilebileceğini ima eden konuşmaya dikkat çekti. Venedik Konferansının gerçekleşmesi konusunda hâlâ endişeli görünüyordu. Davetin yakında beklenip beklenmediğini sordu ve Ankara delegelerinin Venedik'e varmasının 15 gün süreceğini gözlemledi¹⁸.

İngiliz raporlarına göre 15 Ağustos 1922'de Türklerin Venedik Konferansına davet edilmeden önce Doğu Trakya'ya saldırıda bulunma olasılığı bulunmaktaydı. Albay Mougın tarafından hazırlanan raporda, Mustafa Kemal'in ve Genelkurmay Başkanının Akşehir'de bulunduğu, ayrıca iç kısımdaki oluşumunu tamamlayarak tüm eğitilmiş Türk askerlerini Yunan cephesine gönderdiği bildiriliyordu. Ayrıca Rusların Türklere Kafkas Cephesinde hiçbir olay yaşanmayacağına dair bir güvence verdiği de belirtiliyordu. 19 Ağustos 1922'de, Türkler Ortaköy'e hücum ederek Burhaniye'deki demiryoluna giden tren istasyonunu ele geçirdi. Yunanlılar bu istasyonu 26 Ağustos 1922'de yeniden ele geçirdiler. Bu tarihte İtalyan raporlarına göre Türkler, Eskişehir bölgesinde bir saldırı hazırladığında idiler. Yunanlılar, Ortaköy'de yapılan saldırının bir fikir olduğunu ve gerçek saldırının kuzeyde olacağını umuyordu. 24 Ağustos 1922'de Türkler, Bilecik tarafına hücum ederek Yunan karakol hattını işgal etti. 26 Ağustos 1922'de Türkler, Afyonkarahisar

¹⁸ *Lloyd George Papers*, F/208/3.

bölgesinde bir saldırı başlattılar¹⁹. Aynı gün Eskişehir bölgesinde de topçu ateşi başladı²⁰.

26 Ağustos taarruz günü olarak kararlaştırıldı. Bütün cephelerde tahrip ve imha ateşi başladı. Yunan genelkurmayının, kuzeyde Bilecik bölgesinde bir Türk yoğunlaşması olduğu raporlarıyla, Afyon'daki Türk yoğunlaşmasının kendileriyle eşit güçte olduğu konusunda yanıtılmış olması mümkündür. Çünkü, eğer Yunanlılar Temmuz'da Konstantinopolis'i tehdit ettiklerinde milliyetçiler bölgeye gerçekten de asker göndermedilerse ve hala orada dört beş tümen olduklarına inanılıyorsa, çok başarılı bir şekilde bu bölgede yoğunlaşma kurdukları propagandası yaptılar. Milliyetçiler ayrıca, Yunan yüksek komutasını yanıltmak için, savaştan yaklaşık on gün önce, biri İzmir-Aydın demiryoluna karşı, diğeri Bilecik bölgesinde olmak üzere tam kuvvetle iki keşif gerçekleştirdiler. Bunlarla saldırının gerçek noktasını gizlemeyi, Yunan yüksek komutasının birliklerini yeniden konumlandırmasını ve saldırının olacağı noktadaki Yunan güçlerinin zayıflamasını umuyorlardı. Milliyetçi yüksek komutanlık bunda başarılı oldu, çünkü Yunan genelkurmayı, taarruzun ciddi olduğuna inanarak bölgeye süvari ve piyade tümenlerinin yarısını gönderdi. Ayrıca Bilecik bölgesinde başka ve muhtemelen daha ciddi bir saldırı beklemeye yönlendirildiler²¹.

Ana saldırı 26 Ağustos'ta gerçekleşti ve öncesinde Afyon'un güneybatısındaki Yunan hatlarına yönelik ağır bir topçu bombardımanı yapıldı. Bu hatlar, düşük moralli bir Yunan alayı tarafından tutuluyordu ve bombardıman sonrası bir Süvari Kolordusu ve üç Piyade Kolordusu (Birinci, İkinci ve Dördüncü) tarafından eşzamanlı bir saldırı yapıldı. Cephe yarıldı ve süvariler Afyon'un kuzeyini ve doğusunu yarıp geçmeyi başardılar. İki piyade birliği tarafından bir saldırı gerçekleştirildi. Süvari Kolordusu daha sonra kuzeye doğru ilerleyerek İzmir-Afyon demiryolunu Afyon'un 80 mil batısında bir noktada kesti. Burada köprüyü yıktılar ve böylece Yunan ordusunun ana demiryolu bağlantısını kesmiş oldular. Ayrıca Güney Grubu Karargâhı ve 1. Kolordu'nun tüm telgraf iletişimini kestiler.

¹⁹ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti Çok Parti Hatıralarım, (1908-1950)*, Ankara 2007, s. 138.

²⁰ *Lloyd George Papers*, F/207/1, 12.8.1922.

²¹ *Lloyd George Papers*, F/207/1.

Böylece onları 2. Kolordu üzerinden kablosuz iletişim dışında genel karargâhtan, İzmir'den izole ettiler. Süvari Kolordusu, Afyon'un 30 mil kuzey batısındaki Altıntaş bölgesini işgal etti. Piyade saldırıları 48 saat boyunca bastırıldı ve bu süre zarfında Türkler, Yunanlıları Afyon'dan tahliye etmeye zorlamayı başardılar. Ancak Yunan Başkomutanlığı, 27 Ağustos'ta Afyon'u tutmanın imkansızlığını anlamış, bunun üzerine 1921'de aldıkları Dumlupınar hatlarına çekilme emri almışlardı. Yüksek komutanlık ayrıca belirli bölükleri ve diğer birlikleri Trakya'dan Küçük Asya'ya transfer etti. Ancak genel karışıklık nedeniyle birliklere emirler ve karşı emirler verildi. İzmir'de düzeni sağlamak için kullanılan birlikler dışında hiçbir birlik kullanılmadı. Bundan sonra, Yüksek Komutanlık Kuzey Grubunun eylemlerini yönlendirmeye ve İzmir'deki birlikleri kontrol etmeye devam etseler de bu bölgede düşmanla angajmana giren kuvvetler üzerinde herhangi bir kontrol uygulamaktan vazgeçti²².

General Georgios Hadjianestis (Hacianestis), birkaç gün sonra Ordu komutanlığından alındı ve yerine General Trikupis getirildi. Ancak Trikupis, Türkler tarafından yakalanana kadar atandığını bilmiyordu. Albay Saryannis, General Hadjianestis'in başkomutanlığa atanması üzerine istifa ettiği Genelkurmay yardımcılığı görevini de kabul etti. Ancak operasyon anlamında somut herhangi bir şekilde yardımcı olabilmesi için çok geçti.

Afyon'un güney kanadındaki dört Yunan Tümeni, aldıkları emirler doğrultusunda Dumlupınar'a çekilmeyi başardı, ancak Afyon'un hemen kuzeyinde bulunan iki Tümen, Türk hatları ve 17. Kolordu tarafından bölündü ve kuzey batıya doğru ilerlemeleri sağlandı. Afyon'un kuzey yüzünde bulunan Yunan tümenleri, önlerinde Türk 3. ve 6. Kolordusu, arkalarında Türk Süvari Birliği tarafından daha da kuzeye gitmeye zorlandı. Böylece 30 Ağustos'a kadar milliyetçiler, Yunan Güney Grubunu üç kısma ayırmışlardı:

Güney Kısım – (Birinci, İkinci, Dördüncü ve Yedinci Tümen) Dumlupınar hattında.

Orta Kısım – (Beşinci ve On ikinci Tümen) Murat Dağı'nın güneyindeki bölgede.

²² *Lloyd George Papers*, F/207/1.

Kuzey Kısım – (Dokuzuncu ve On üçüncü Tümen) Altıntaş'ın kuzeyi.

2., 4., 6. Kolordu ve Süvari Kolordusu, kötü bir şekilde idare edilen orta kısım savaştı ve onları Murat Dağı'nın doğusundan kuzeyine doğru itti ki burada yönünü güneye doğru çevirmeyi başaran Kuzey kısım birleştiler, ama bu birleşme zamanında olmadı. Birleşmiş olan bu kuvvetler daha sonra onların tek geri çekilme hattı olan Murat Dağı'nın kuzeyindeki dar geçide çekildiler. Süvari birlikleri onları kuzeyden aralıksız saldırılarla taciz ederken bir yandan da geçidin batı ucunu kapatmaya çalışıyordu; burada 4. ve 6. Kolordu tarafından sıkı bir şekilde bastırıldılar. Burada çıkan çatışma, Yunanlıların Küçük Asya'daki savaş sırasında şimdiye kadar karşılaştığı en kanlı çatışmaydı. Tüm nakliye araçları ve silahlar imha edildi veya kayboldu. Askerlerin morali tamamen bozuldu ve tüfeklerini fırlatarak dağ yamaçlarına kaçtılar. Bu dört Tümen'den sadece biri, 5. bölük, savaşabilecek bir durumda Batıya doğru kaçmayı başardı²³.

Murat Dağı'nın doğusundaki çarpışmalardan sonra 2. Kolordu güneye hareket ederek 1. Kolordu'ya katıldı. 1. ve 2. Kolordu daha sonra birlikte harekete geçti. Güney kısmı Dumlupınar hatlarından daha kuzeydeki bir konuma sürdü. Uşak'a geri çekildikleri 31 Ağustos'a kadar Yunanlılar burada Türk saldırılarına direndiler. Ancak bu çarpışmadan sonra sadece iki tümen (Birinci ve İkinci) savaşabilecek halde kaldı. Taarruzun ikinci günü yani 27 Ağustos'ta düşman çekilmeye başlamıştı. Aynı gün Türk ordusu Afyon'a girdi. 28 Ağustos'ta çarpışmalar gittikçe şiddetlendi. 29 Ağustos günü ise Yunan ordusunun büyük kısmı kuzey, doğu, güney ve güneybatı yönlerinden kuşatılmıştı. 30 Ağustos sabahı Yunan ordusunda tam bir panik havası oluşmuştu. Türk ordusu ise düşmanı şiddetle kovalamaya devam etmişti. Akşama doğru Yunan ordusunun büyük bir bölümü yok edilmek üzereydi.

Yunan ordusu ile ilgili İngiliz irtibat memurlarından 30 Ağustos 1922 tarihinde hazırlanan bir raporda da Batı Cephesinin durumu ele alınmıştı. Raporda 26 Ağustos 1922'de Ahır Dağının ele geçirildiği belirtiliyordu Aynı zamanda 200 Türk silahlı süvarisi, Küçükköy'de

²³ FO, 207/1.

demiryolunu kesti ve kuzeye Kütahya'ya doğru ilerledi. Yunanlılar, Türklerin, Afyonkarahisar'dan kuzeye ilerleyen demiryolunu tutan ikinci Yunan ordusuna karşı eş zamanlı bir saldırının da başarılı olabileceğini düşünüyorlardı. 28 Ağustos 1922'de Türkler, Gazlıgöl hattının güneyinde yer alan demiryolunu Balmahmut civarında kuşattılar. Bu tarihte Yunan birinci kolordusu ve merkez ordusu arasındaki iletişim sadece ikinci kolordu aracılığıyla sürdürülüyordu. B. Johnson'a göre İzmir'deki Yunan genel merkezi hem güvenden hem de haberleşmeden yoksundu²⁴. Yunan ordusu iki gruba ayrılmıştı. Kuzeydeki grup kuzeyde Marmara denizindeki Gemlik'ten Seyitgazi'ye 3. Orduya bağlı kolordudur. Bu kolordu 30 silah ve 30.000 tüfek topuyla 146 silah ve 11 uçağa sahipti. Güneydeki grup güneyde Döğ'er'den Uşak'a I. ve II. Ordu birlikleri, vadide ise 3 bağımsız alay vardı. Bu grupta, 230 silah, 11 uçak ve 42.000 tüfek bulunmaktaydı. İletişim hatlarındaki arka bölgelerde Yunanlıların ayrıca 10.000 tüfek, 6 silah ve 15 uçakları vardı. Böylece Anadolu'daki toplam Yunan ordusu 6564 subay, 218.000 er, 83.000 tüfek, 1.300 kılıç, 3.113 hafif makineli tüfek, 1.280 ağır makineli tüfek, 418 top ve 50 uçaktan oluşuyordu. Türk kuvvetleri ise 8659 subay 199.283 er, 100.352 tüfek, 2.025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 5.000 kılıç, 340 top ve 8 uçaktan oluşuyordu²⁵. Görüldüğü üzere Yunan kuvvetleri top, ağır makineli tüfek ve uçak bakımından üstün idi. Cephane taşıt ve sağlık malzemeleri bakımından da üstünlüğü vardı.

Bu bölgede bulunan Müttefik güçlerin deniz, kara ve hava kuvvetlerinin mevcut dağılımı şöyledi;

İstanbul: Deniz savaş gemisi, hafif kruvazör, Askeri 84, tugay H-G- 1- birlik, 92- pil RFA'sı. 1.000 RAF. Tabur, 1. Tabur İrlandalı muhafızlar, İngiliz dini müttefik polisi, hava, uçak gemisi Pegasus.

İzmir: 2 Askeri tabur, 1 tabur kuzey kadrosu.

Çanakkale: Deniz, savaş gemisi Marlborough ve Ajax, Conocrd, Askeri, merkez 25. Bölük, 2- BN, Sussex alayı, 1BN Gorden 1BN, 2- BN, K-O-S-B 17- tugay RFA 13- ve 26-RFA- Deniz silahları, 5,6 inc silahı²⁶.

²⁴ *Lloyd George Papers*, F/207/1,12.8.1922.

²⁵ *Türk İstiklal Harbi Hülasası*, C.VII, İstanbul 1937, s.493-494

²⁶ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 27.9.1922.

Gelibolu: 3 Askeri orta tugay.

Paşa Liman: Deniz, savaş gemileri Malay ve Centurion'da, hafif kruvazör, Askeri, 11 tabur kraliyet denizcileri, Hava- grup h-g ve 208. Filo²⁷.

Türk taarruz gücünün kuzey kanadında bulunan 3. Türk Kolordusu, Afyon'dan çekilmeden önce saldırı noktasını güçlendirmek için Yunan Yüksek Komutanlığı'nın talimat verdiği Bağımsız Yunan Tümeni ile 31 Ağustos'ta temasa geçti. Tümen Kütahya üzerinden kaçmayı başardı, ancak planlandığı gibi Yunan Güney Grubu'na katılamadı. Böylece Türk hücum kuvvetlerine karşı doğrudan muhalefette bulunan sekiz Yunan Tümeni'nden sadece üçü, 3 Eylül gecesini Alaşehir'in yaklaşık 25 mil doğusunda olan hattını alabildi. Bu üç Tümen, Birinci ve İkinci Tümen, ve Murat Dağı'nın kuzeyindeki bozgunundan kendini kurtaran Beşinci Tümen'di. Bu bölgedeki dokuzuncu tümen olan Bağımsız Tümen de hem Yunan hem de Türk kuvvetleriyle bağlantısız olarak batıya doğru ilerliyordu. 1 Eylül'de "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir" emriyle düşmanın İzmir'e kadar kovalanması istendi. Aynı gün Yunanlılar, Eskişehir ve Uşak'ı yakarak geri çekilmeye devam ettiler. 2 Eylül günü Yunanlıların I. Ordu Komutanı General Trikupis ile 2. Kolordu Komutanı General Diyenis esir alındı. Yunanlılar 2 Eylül sabahı Uşak'ı tahliye etti. General Trikupis ve kurmayları burada yakalandı. O sırada bunun farkında olmasa da General Trikupis, General Hadjianestis'in yerine Başkomutan olarak atanmıştı. General, kuvvetlerini toplamaya çalışıyordu, ancak onlar tarafından terk edildi ve Türkler tarafından yakalandı. Bu tarihten sonra Türk ordusu doksan millik bir yer kazandığı geçtiğimiz on gündeki zorlu çarpışmalardan sonra bitkin düştüğü için ana operasyonlar durduruldu. Artık geri çekilen Yunanlıların hızına yetişilemiyordu ve iki ordu arasındaki boşluk giderek arttı²⁸.

Olay yerinin görgü tanıkları, Yunan ordusunun moral bozukluğunu korkunç olarak nitelendiriyordu. Geri çekilmeyi yeniden düzenlemeye veya kontrol etmeye yönelik herhangi bir girişim kesinlikle söz konusu değildi. Hakim olan tek düşünce İzmir'e ulaşmak ve Küçük Asya'yı terk etmektir. İzmir'e vardıklarında, Yunan

²⁷ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 27.9.1922.

²⁸ *Lloyd George Papers*, F/207/2.

makamları tüfeklerini henüz atmamış olanları silahsızlandırmaktan ve onları Yunanistan Adalarına götürmekten başka bir şey yapamadılar. Yunan Yüksek Komutanlığı, Afyon'un düşmesinden hemen sonra depoların tahliyesine başlamıştı, ancak Türk ordusunun gelişi sırasında personel ve mültecilerin tahliyesi ancak kısmen gerçekleştirilebilmişti. Yunan Harbiye Nazırı M. Theotokis, ya yersiz bir iyimserlikle ya da ordunun tahliyesini engelleyecek bir paniği önlemek amacıyla, yerel sakinleri tehlike olmadığına dair güvence vererek yanıltmıştı. İki ay sonra yargılandığında, binlerce vatandaşının ve dindaşının ölümüne neden olmakla suçlandı. Türk kuvvetlerinin yaklaşması üzerine Yunan ordusu, İzmir'in batısındaki Çeşme Yarımadası'na çekildi ve burada Albay Plastiras, Evzones alayının kalıntılarıyla (Yunan ordusundaki tek disiplinli ve düzenli birlik) Yunanlıların yarımada tahliyesini üstlendi. Albay Plastiras "olağanüstü bir kahramanlıkla" savaşmıştı²⁹.

Bu dönemde Anadolu'nun birçok bölgesi kurtarılmasına rağmen Trakya halen işgal altındaydı. İngilizler durumu TBMM'nin İstanbul temsilcisi Hamid Bey ile görüşmüşlerdi. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa'dan Türk süvarilerinin Lapseki ve Erenköy'den çekilmesini talep etmişlerdi. İngilizler, Türk ordusunun yeniden silahlanarak filo için tehlikeli olacakları korkusuyla Türk ordusunun burada kalmasını istemiyorlardı. Çanakkale bölgesinde bulunan 9 Eylül 1922'de Çanakkale'nin müdafaasını düzenlemek üzere görevlendirilen İngiliz Albay Shuttleworth³⁰ tarafından bir ulti-matom yayınlandı. Albay Shuttleworth, Mustafa Kemal Paşa'ya düşünmesi ve cevap vermesi için 48 saat süre verdi. Bu sürenin sonunda askeri güçlerini geri çekmemesi durumunda hareket edeceğini belirtiyordu.³¹ Aynı akşam İngiliz konsolosu da başkumandanla görüşmüştü. Görüşmede olaylardan dolayı İngiltere'nin Türkiye'ye harp ilan edeceğini söylemişti.³² 6 Eylül 1921 tarihinde Türk ordusu merkezden

²⁹ *Lloyd George Papers*, F/207/2.

³⁰ Serpil Sürmeli, "General Charles, Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu ve Döneme Dair Raporla İlgili Değerlendirmeler", *Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 4, 2007, s. 44.

³¹ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 27.9.1922.

³² İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, C.1 Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 40.

taarruza geçti.³³ 7/8 Eylül günü taarruz bütün cephe boyunca genişledi. Yunanlılar bütün cephelerden İzmir'e doğru kaçmaya başlamışlardı.³⁴ Türk kuvvetleri İzmir'e doğru Yunanlıları takip etmeye devam ediyordu.

2.Büyük Taarruz Sonrası Durumla İlgili Çekilen Telgraflar

“EN ACİL

Telgraf numaranız No. 374

Lütfen telgrafınızı referans almadan önce gönderilmiş olan 373, 378 ve 379 numaralı telgrafıma bakınız.

Eğer Yunan ordusu Alaşehir (Manisa) hattına dayanabilirse, İzmir bölgesinin düzenli bir şekilde tahliyesi için önlemler tasarlamak için nefes alma alanımız olabilir. General Harington'ın son bilgileri, bir lider bulabilirlerse savaşacak durumda üç veya dört Yunan tümeni olduğunu gösteriyor. Öte yandan, Akdeniz Başkomutanından alınan ve dün tarihli rapora göre Yunan askeri yetkilileri, Yunan ordusunun herhangi bir hattı tutabilme olasılığının veya hiç olmadığını düşünüyor. Bu, henüz aldığım İzmir telgraf no. 60 tarafından da doğrulandı. Bu nedenle, binlerce mültecinin İzmir'e ve sahil kasabalarına akın etmesi ihtimalini hesaba katmalıyız.

Yunan teklifinin Türklere iletilmesi konusunda meslektaşlarıma danışmaktan kasten kaçmıyorum çünkü öncelikle:

Teklif, Fransız meslektaşım tarafından derhal milliyetçi ajana iletilecek ve Yunan pozisyonunu daha da zayıflatılma eğiliminde olacaktır. Bu Yunanlılara haksızlık olur. İkinci olarak, Fransız güvenlik komiserinin olayların kendi akışına göre yürümesi gerektiği ve ateşkes talebinde bulunmanın Yunan başkomutanına ait olduğu konusunda neredeyse kesin bir tavır alacaktır. Fransızların, düşmanlıkların askıya alınmasını sağlamak için bizimle müdahaleyi, Doğu Trakya'nın tahliyesini de içeren Kemalist koşulların kabulüne tabi kılacağından eminim. Ancak İzmir telgraf no.60'ın son paragrafına özellikle atıfta bulunarak ve Yunan teklifine değinmeden, İzmir semtindeki her türlü olayda katliam

³³ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 1921-1922*, Ankara 1989, s. 171.

³⁴ Fahir Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde 30 Ağustos Zaferi ve Amerika”, *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Ankara 1992, s.4-5.

yapılmaması için atılması gereken adımlar konusunda meslektaşlarımla görüşlerini derhal almaya çalışacağım ve tekrar telgraf çekeceğim.

Düşmanlıkların askıya alınmasını sağlamak için müttefik müdahalesi sorunu, Paris ve Roma ile doğrudan düzenleme meselesi gibi görünüyor, çünkü burada gündeme getirseydim meslektaşlarımla kesinlikle kendi hükümetlerine atıfta bulunacaktı. Müttefik müdahalesinin, Yunan ordusunun ve gitmek isteyen sivillerin tahliyesi tamamlanana kadar, müttefik hükümetlerin İzmir'i himayesi altına alacağını Kemalislere bildirilmesi şeklinde olabileceğini düşünüyorum.

Yunan fiyaskosunun Paris tekliflerini etkilemeden edemeyeceğini ve durumun tamamen değiştiğini anlayacaksınız. Buradaki Fransızlar, Venedik'in bir ön konferansı için herhangi bir temel olup olmadığından bile şüphe duyuyorlar"³⁵.

Atina telgraf No. 110'a cevaben.

“Atina telgrafı No. 303.

Ateşkes kesinlikle arzu edilir durumda. Sadece Yunan hükümetinin çoktan karar vermiş olduğu Küçük Asya'nın tahliyesi koşuluyla elde edilebilirse, daha iyi. Bununla birlikte, Atina'daki Charde d'affairce (iş yükü) hakkında, Majestelerinin hükümetinin Yunanistan için kendilerinden daha iyi şartlar elde edebileceğine dair görüş paylaşamam.

Kemalistlerin kafasında majestelerinin hükümeti tamamen Yunanlılarla özdeşleşmiştir. Bu izlenim, Başbakan'ın konuşmasıyla büyük ölçüde güçlendi. Majestelerinin hükümeti şimdi ateşkes istemek için kendilerini ileri sürerlerse, Kemalistler bu izlenimde daha da doğrulanacak ve eylemimizde sadece Yunan davasının değil, Majestelerinin Hükümetinin politikasının iflasını da göreceğiz.

Kemalistler üzerindeki tamamen ahlaki etkimiz sıfırdır. Majestelerinin hükümetinin gözüne girmek için Yunanlılara daha iyi şartlar sağlayacaklarına dair her türlü fikir reddedilmelidir. Bir açıdan, bilerek bizden korkuyorlar”.

³⁵ *Lloyd George Papers*, F/207/2.

3. Büyük Taarruz Sonrası Batı Cephesinin Durumu

Bu durumla ilgili olarak 12 Eylül'de Akdeniz İngiliz Filosu Başkomutanı Amiral Brock, Ankara'nın İngilizlerle savaş halinde olup olmadığını, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya mektupla sordu. Gazi Mustafa Kemal, 13 Eylül'de yanıt vererek, iki hükümetin siyasal ilişkiler kurabileceğini bildirdi.

15 Eylül 1922'de İngiliz kabinesi aldığı kararla, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya, tarafsız bölgeye saldırmaması için bildiri de bulunmayı ve bir konferans toplanmasını öngördü. İngilizlere göre Türk ordusunun Çanakkale'ye saldırı için 7 piyade ve 4 süvari bölüğü Balıkesir ve Gönen civarındaydı. Müttefik ülkelerde bu süreçte boğazları korumaya yardımcı olacaktı. Ne pahasına olursa olsun Gelibolu ve Çanakkale bölgesi teslim edilmeyecekti. İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'nın ciddi bir şekilde saldırmayacağını düşünerek 35 gün içerisinde kendi hazırlıklarını yapmaya başlamışlardı³⁶. General Harington, İstanbul'dan, Çanakkale Boğazı savunma güçlerine ve Çanakkale savaş ofisine gönderdiği gizli ibaresiyle yazıda *“Ben Mustafa Kemal Paşa ile yazışmadayım ve yanlış anlaşılmalari ortadan kaldırmayı umuyorum ve sen milliyetçi birlikler ile herhangi bir kalabalıktan kaçınmak için çok dikkatli olmalısın. Eğer Türk güçlerinde herhangi bir çoğalma ya da aktivite olursa, lütfen bana rapor edin”* demişti³⁷. 18 Eylül 1922'de İtilaf Devletleri, İstanbul ve Boğazlardaki tarafsız bölgelerin tarafsızlığına uyulması konusunda Ankara Hükümeti'ne bir kez daha nota verdi. 20 Eylül'de yapılan anlaşmayla da Fransızlar ve İtalyanlar Anadolu'dan çekilmeye başladı.

22 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen telgraf ile İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanlarının imzasıyla, Mustafa Kemal Paşa'ya askeri harekâtın durdurulması Erenköy ve Biga'nın batısındaki süvari birliklerinin çekilmesi istenmişti³⁸. Ayrıca bir barış konferansının toplanmasıyla ilgili nota verildi³⁹. İngilizler görüşmelerin yapılacağı dönemde tarafsız bölge dışına asker

³⁶ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 27.9.1922.

³⁷ *Lloyd George Papers*, F/207/2, From: General Harington To: Chanak War Office 27.9.1922.

³⁸ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 27.9.1922 From: İstanbul, To: War Office.

³⁹ Notaya itibar etmeyen Türk süvarileri Çanakkale'de tarafsız bölgeye girerek. Lâpseki'nin kurtuluşunu gerçekleştirmişlerdi.

çekilmesini istemekten de endişe duyuyorlardı. Mustafa Kemal Paşa ise yanıtında bugüne kadar ilgili hükümetler ile Büyük Millet Meclisi Hükümeti arasında kurulmuş herhangi bir tarafsız bölge hakkında bilgi sahibi olmadığını süvari ve diğer birliklerin çekilmesini ise bu bölgede Yunan ordusunun geri çekilmesinin ardından düşünüleceğini belirtmişti⁴⁰. Mustafa Kemal Paşa ayrıca cevabında Yunan ordusu tarafından yüz binlerce insanın evsiz bırakıldığını ve Anadolu'nun tamamen yakıldığını dile getirdi. Bu ordunun Trakya'da da aynı vahşeti sürdürmeye devam ettiğini 23 Eylül tarihinde öğle saatlerinde Yunan uçaklarının Ezine mahallesinde Türk toprakları üzerinde savaş operasyonları gerçekleştirdiğini ve 25 Eylül tarihine kadar Yunan Filosunun İstanbul limanlarında demirlemiş olduğunu belirtti. Devamında;

“bizim olayların oluşumundan kaçınmak için çabalarımız hakiki ve samimi idi. Ancak Çanakkale ve Erenköy arasındaki topraklarımızda yer alan İngiliz birlikleri tarafından gerçekleştirilen bu tahribatların nedenlerini anlamakta zorluk çekiyoruz. Şehir ve kasaba dahilindeki binaların ele geçirilmesi bize ait silah ve bombaların imhasıyla birliklerimizin yakınında silah ve bombaların ateşlenmesi ve Yunanlıların yaptığı katliamlara göz yumulmasını anlamakta zorluk çekiyoruz. Boğazların özgürlüğünün denetlenmesi her zaman tarafımızca kabul edildiği konusunda sizi bilgilendirmek istiyorum. Ve ekselanslarınızdan kalıcı sonuçlara yol açacak konferansın kurulmasından önce yanlış anlaşılmaların önüne geçmek için adımlar atmasını rica ediyoruz”⁴¹.

demişti.

Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletlerinin 23 Eylül notasına da yanıt vererek, Mudanya Konferansı'nın kabul edildiğini, İsmet (İnönü) Paşa'nın delege olarak atandığını bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa aynı gün İstanbul ve Boğazlar üzerine harekatı ile ilgili olarak Kazım Karabekir Paşa'ya telgraf gönderdi. “*Pek kuvvetli olmamıza rağmen, siyasette de pek hesaplı ve mutedil bulunuyoruz. Herhalde meseleyi siyasetle halletmeyi seçmeliyiz.*” diyerek siyasi ve diplomatik çözümden yana olduğunu belirtmişti. 23-24 Eylül 1922'de Türk kuvvetleri, Çanakkale'de tarafsız bölge içinde yer alan Lâpseki'yi

⁴⁰ Lloyd George Papers, F/207/2, 27.9.1922, No: 1222.

⁴¹ Lloyd George Papers, F/207/2, 27.9.1922.

işgali üzerine, İngiliz birlikleri daha dar bir mevziye yerleşmek üzere geri çekilmeye başladı. 26 Eylül 1922’de General Harington, Türk süvarilerinin Boğazlar üzerine hareketiyle ilgili olarak Türk kuvvetlerinin tarafsız bölge dışına çekilmesi hakkında Mustafa Kemal Paşa’ya bir kez daha telgraf gönderdi.

General Harington 27 Eylül’de Müttefik yüksek komisyon üyelerine gönderdiği telgrafta;

“Ben Mustafa Kemal’in bize saldırmak istediğini düşünmüyorum ve ben hissediyorum ki, eğer biz şu an tam düzelirsek, birliğimizle tüm tehlikeli saldırıları ortadan kaldırebiliriz. İngiliz ordusu ile bir canını kaybetmeden kayıtsız ayakta kalabilen bir İngiliz konferansı yapmak ve sürekli bir düzende tutmak ve daha sonra büyük bir onurla geri çekebileceğimiz Hristiyan nüfusunu sakinleştirmek için İngiliz birliği yapmak istiyorum. Bence bu yapılabilir, askerlerin Trakya’yı devredilmesi sorunu, şu anda Yunan filosunun terk etmesine bağlıdır. Yasal olarak, bence onlar haklılar Marmara denizinin kuzey yakasında Avrupa tarafında Bolayır-Büyük Çekmece, Asya tarafında ise Karabiga-Gebze arasındaki bölge hiçbir zaman tarafsız bölge olmadı ve Yunan ordusunun tahliyesi hiçbir zaman engellenmedi. Eğer Yunanlılar bu tavırda ısrarcı olursa, İstanbul’dan bana saldırmaktan başka alternatifleri kalmadıklarını kabul ediyorlar. Benim kesin inancım, hükümetin bunu kabul edebileceğini düşünmesi durumunda Mustafa Kemal, tarafsız sınırları ihlal etmemeyi garanti ediyor. Ben ve Fransızlar İzmit’i ve Çanakkale’yi işgale karşı koruyabildik. Biz İngiliz prestijini arttırmak için İstanbul’un güvenliğini sağlayabiliriz.⁴² Sahip olduğum bilgiler Yunan ordusunun bir kısmında tahliye edilme niyeti olmadığını gösteriyor. Yunan ordusunun komutasına 3 Yunan generali teklif edildi ve Popolous’u bir tür diktatörlük olarak terk etti. Söke bölgesi İtalyanlar tarafından boşaltıldı ve Yunanlılar boşaltma gibi görünmeyen alanı işgal etmeye devam ediyor. Bu yeni durumu ortaya çıkarır. Öte yandan milliyetçi ordunun bir kısmında bozulma olduğunu gösteriyor. Ateşkes ve tahliye için deniz ve askeri planlarımızı neredeyse tamamıyoruz ve müttefik yüksek komiserlerden, sivil idare ve azınlık ve mültecilerin korunmasına ilişkin düzenlemelerin

⁴² *Lloyd George Papers*, F/207/2, 20.9.1922.

hazırlanmasında benimle birlikte çalışacak temsilcileri aday göstermelerini istiyorum. Ateşkes için emin olun”⁴³

demiştir.

General Harington 27 Eylül’de Mustafa Kemal Paşa’ya da tarafsız bölgeyle ilgili olarak bir telgraf gönderdi.

“Müttefik güçler tarafından tarafsız bölgede alınan kararlar hakkında bazı yanlış anlaşılmalara sahibim. Aslında ben komutanımla birlikte harita üzerinde tarafsız sınırı işaretledim. Hedefinizin Yunan askerleri kuvvetleri olduğunu fark ettim. Tehdit ettiğiniz bölgede hiçbir şey yok. Yunanlılar, Ezine’de ya da benim haberleştiğim (bildiğim) komşular herhangi bir uçağa sahip değiller. Yunan filosu bugün güçlü İngiliz baskısı altında olan İstanbul’dan geri çekildi. Burada yaşanan Bazı olaylar, silahsızlanma konusundaki müttefikler alt komisyonunun ve bir zamanlar askeri terfi olarak bazı küçüklerin emirleri altında gerçekleşti. Bir miktar topçu atışı yapıldı ancak sizin birliklerinize karşı öfke ile ateş açılmayacak ya da benim emirlerim dışında sizin birliklerinize karşı ateş açılmayacaktır⁴⁴.

diyerek General Harington, Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya, İstanbul’daki Yunan donanmasının bu bölgeden tamamıyla uzaklaştırıldığını bildiriyordu.

Mustafa Kemal Paşa Komutan Harington’a, 27 Eylül 1922 tarihinde gönderdiği telgrafa cevap olarak bir yazı gönderdi. Bu yazıda şu ifadeler yer almaktaydı;

“senin telgrafını aldığım için gurur duydum. Trakya’da işlenmeye devam eden vahşet ve şiddet eylemlerinden dolayı ne kadar ilgili olduğunuzu kolayca anlayacaksınız. Diğer yandan, askeri durumu etkileyen, Yunan’ın oradan geri dönmesine izin verilmeyeceğine dair bir kanıtı olan, Yunan’ın İstanbul’dan çıkarılmasını sağladığını kabul etmek istiyoruz. İstanbul nüfusunun yanı sıra gemilerin Anadolu kıyılarına yaklaşmalarına izin vermeyi reddetme konusunda işgal güçleri tarafından kabul edilen olağanüstü zorlayıcı önlemleri koyacağımıza ve bunlara son vereceğinize inanıyorum. İstanbul’da öngörülen yıkımlar

⁴³ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 30.9.1922.

⁴⁴ *Lloyd George Papers*, F/207/1, 21.04.1922.

İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Taarruz

veya Çanakkale’de yapılanlar ile ilgili olarak, tek taraflı bir karara uygun olarak mülkiyeti, silahları ve yasal olarak bize ait olanları imha etmek yasal olmayacaktır. Yeni yanlış anlaşılmalardan kaçınmak için, şu an ki onların işgal ettiği yerlere girmek için tekrar Çanakkale’deki birliklerimizin öncüsü komutana emirler verdim, fakat onlar herhangi bir olayı kışkırtmaktan kaçınıyorlar. Fransız ve İtalyan birliklerinin örneğini takip ederek şu anda güçlerin Asya tarafındaki çekilmesine izin vermeniz durumunda, boğazların kıyısındaki gücümüzü dinlendirmeye yeniden yapılanma ile kendilerini memnun etmek için emir vermeye hazırım⁴⁵.

Savaş ofisinden, General Harington’a gönderilen 29 Eylül 1922 tarihli telgrafta Çanakkale etrafındaki ulusal güçlerin 4.500 süvari civarında olduğu belirtiliyordu.⁴⁶ Bu dönemde Türk ordusu birliklerini hareket ettirmeye devam ediyordu. İngiliz komutan eğer ilerleme devam ederse savunma pozisyonunu büyük ölçüde değiştireceğini bu durumda felakete dönüşeceğini söylüyordu. Ayrıca kabine tarafından belirlenen bir zamanda çekilme olmadığı takdirde birleşmiş kuvvetler karar verecekti. Karar doğrultusunda Müttefiklerin emrindeki tüm güçler (deniz, kara ve hava), Türklere ateş açacak. Ateş açmanın gerekli olduğu olayda tarafsız bölge de düşman olduğu sürece uçaklar kullanılacaktı⁴⁷.

29 Eylül’de General Harington, İstanbul savaş ofisine genel durumu belirten bir rapor gönderdi. 29 Eylül akşamı, Çanakkale’deki durum aşağıdaki gibidir. Hat güçlü kök ve destek hattı ile kazılacak ve piyade varana kadar donatılacak durdurucu atlı asker ve karakol hattı ile ayarlanacaktır. 63. Tugay Albay Shuttleworth- Essex Alayı, D-N, Lance Alay ve Cordon Alayları Güney kesimini tutmaktadır. 65. Tugay Albay Glasgow K-O-S-B, Sherwoods, H-L-I, kuzey kesimini tutmaktadır. 2 Ekim’de, ilk tugay birliği Çanakkale’ye yaklaştığında, havada savaş uçakları olacaktı⁴⁸ deniliyordu. Fakat bu tarihte Franklin Bouillon’un güvence vermesi üzerine, Türk ordularının Boğazlara yönelen hareketi durduruldu.

⁴⁵ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 30.9.1922.

⁴⁶ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 29.9.1922.

⁴⁷ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 29.9.1922.

⁴⁸ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 1.10.1922.

İngiliz belgelerinde 30 Eylül'deki durum raporuna göre Çanakkale civarındaki Türk birliklerinin sayısının tespiti mümkün değildi. Çanakkale'den gelen onaylanmamış raporda da, tüm Türk birliklerinin Biga'dan Çanakkale Boğazına gönderildiği belirtiliyordu. Raporun devamında “mevcut savaş birlikleri ile kuzeye güvenemeyiz. Yunan birlikleri her ne kadar yetersiz olsa da, eldeki bilgiler Trakya'daki yeni birlik rejimine transfer olduğunu gösteriyor”⁴⁹.

İstanbul'dan savaş ofisine çekilen telgrafta;

“Çanakkale etrafında Türk birlikleri, tahmini olarak 3.000 ya da 4.500 civarındadır. ve rapor edilmiş artış yoktur. Piyadelerin rapor edilmesine rağmen, henüz süvarilere rastlanmadı. Onların tutumu dostçadır. Donanma raporunda Erenköy arkasındaki tepelerde kazılar bulunmasına rağmen, burada Türklerin savaşma niyeti işareti yoktur. Fransız General Sarrau'nun jandarma örgütü yola çıktı. Fransız kaptan Fevreau, Çanakkale'den Balıkesir yoluna geçti Güvenilir bir rapora göre, Orgeneral İzzeddin'in (Çalışlar) emri altındaki savaş ordusu, İzmir bölgesinde garnizon kurdu. 3 süvari bölüğünü içeren 5. Süvari ordu birlikleri, Çanakkale bölgesinde operasyon yapıyorlar. Son olarak, 4 ve 6. Ordu birlikleri toplam 10 bölük 26.000 kılıç ve tüfekleri var İstanbul ve Çanakkale'ye saldırı için uygun durumdadır. Askeri birliklerin tahmini 2 Ekimde İzmit'in yakınlarında olabileceği tahmin edilmektedir. 14.600 tüfek içeren 1 süvari bölüğü bulunmaktadır”⁵⁰.

ifadelerine yer verilmiştir.

Tb. Mehmet Naim (Alb.)⁵¹ Yunan Cephesini ziyarete gitmişti. Mehmet Naim Bey'e göre Yunanlılar çekilmeyle ilgili olarak azınlıklar için yeterli güvence olmadan çekilme veya tahliyeye karşıydılar. Planın hazırlandığına dair bir kanıt da inanmıyorlardı. Fakat İngilizler çekilmenin olacağını düşünüyorlardı. Önceden anlaşma yapılmadan herhangi bir geri çekilme, burada müttefiklere tepki vereceğinden, bu konuyu da İngiliz Hükümeti dikkatle takip etmekteydi⁵².

⁴⁹ C.R.A.F/221, 1 Temmuz 1922.

⁵⁰ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 30.9.1922.

⁵¹ Tb. Mehmet Naim (Alb.) Kocaeli Grubu Topçu Komutanı olarak görev yaptı. 1927'de kendi isteğiyle emekli oldu.

⁵² *Lloyd George Papers*, F/207/1, 3.7.1922.

İngiliz Binbaşı Johnstone'un Yunanlıları çekilmeye ikna etmek ve Anadolu'da kalan Yunanlıların haklarını korumak için aşağıdaki maddelerden oluşan sözleşmeyi hazırlamıştı⁵³.

1-Hristiyanların azınlıkta olduğu yerlerde, Türk jandarmasında olmayan askerler kullanılacaktır.

2-İngiliz bölgesinde bir grup tarafından saldırıya uğradığında zorunlu olarak İngiliz bölgesine girmeleri için Yunan askerlerine izin verilecek, saldırı bittiği zaman derhal döneceklerdir.

3-Yunanlılar, İngiliz işgali gününden itibaren iki hafta boyunca birkaç Yunan subayı kalacaktır.

4-Jandarma birliklerinin, sınırları biraz değiştirilecektir.

Binbaşı Johnstone bu anlaşmayla Yunanlıların muhtemelen diğer şartlar üzerinde anlaşsarsa, askerlerin kalmasında ısrar etmeyeceğini, İngiliz bölge komutanlığının izni olmadan, Yunanlıların sınırı geçemeyeceğini taahhüt altına almaya çalışmıştı. İngiltere, Yunan Hükümetinin Yunan ordusunu disipline etmesini istiyordu. Müttefik birliklerin hiçbiri sınırın 2 km içinde değildi. Türk jandarma muhafız sınırı, Müttefikler ve Yunanlıların oluşturduğu bölgenin ortasında yer alıyordu. Yunanlılar, Türk jandarma birliklerini kışkırtmaları üzerine açılan ateşte üç kişi ölmüştü⁵⁴. Fakat bu bölgede Yunan askerleri gibi İngiliz ve Fransız birlikleri de vardı. Tüm müttefiklerin deniz kuvvetleri ile askeri güçler arasında mükemmel bir iş birliği vardı. Tek sorun çıkaran Yunanlılar bu tarz hareketlere devam ederlerse pazarlık konusunda çok sıkıntı çekeceklerdi. Bu konuları görüşmek amacıyla Franklin Bouillon, konferans başlamadan önce Müttefik fevkalade komiserleriyle toplantı yaptı.

Mudanya Mutabakatı 3 Ekim Salı günü 15.00'da başladı. Türkiye'yi Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa temsil etmişti. İngiliz Delegesi General Charles Harrington, Fransız delegesi General Charpy, İtalyan delegesi ise General Monbelli Duvilio idi. Yunan delegesi Mudanya'da geldiği gemiden karaya çıkmayarak görüşlerini Müttefik devletler temsilcilerine yazılı olarak bildirmişti. Tartışmaların ağırlığını Trakya ve İstanbul'un boşaltılması ile o bölgelere geçecek Türk askerinin sayısı teşkil ediyordu. Harrington donanmalarının ve ordularının gücünden bahsediyordu. Mudanya'da

⁵³ *Lloyd George Papers*, F/207/1, 14.7.1922.

⁵⁴ *Lloyd George Papers*, F/207/1, 2.6.1922.

toplama ile ilgili olarak, Paris notundaki müttefik komutanların tek işlevi, Yunan ve Türk askeri makamlarına göre düzeltmekti. Yunanlılardan çekilmesi istenecek hat, Doğu Trakya ile ilgili tüm sorular yüksek komisyon üyelerine bırakılacaktı. Mezopotamya konusu tartışılmayacak; konular ana konferanslara ayrılarak görüşülecekti. Mudanya Konferansında görüşülecek ana konuları Başkomutan İsmet Paşa ise şöyle tespit etmişti:

a. Edirne ve Meriç dahil olmak üzere Yunan ordusu ve Yunan idaresinin Trakya'dan çıkarılması,

b. Trakya'nın 20 gün içinde TBMM Hükümeti'ne tesliminin sağlanması.

c. Şimdilik Trakya'ya Türk ordularının geçmemesi kabul olduğundan, Trakya'daki Türk idaresinin Yunan ve diğer saldırılardan korunması için tedbirler alınması,

d. Türk ordularının durduğu hatların belirtilmesi, harekâtın tatili sırasında taraflarca berkitme yapılmaması, Türk ve Müslüman halk üzerinde baskı yapılmaması idi⁵⁵.

İsmet Paşa'nın oturumu açmasından sonra söz alan İngiliz delegesi, konferansın mevzuunun muhasamatı durdurmak, Trakya'dan Yunan ordusunun çekileceği hattı belli etmek ve yakında toplanacak barış konferansına yol açmak olduğunu dile getirdi. Müttefikler, *“Mustafa Kemal'in karşılığında nötr (tarafsız) bölgeyi ya İzmit ya da Çanakkale alanına geçmeyeceğini taahhüt ettiği takdirde talebi kabul etmeye hazırlıklı olmalıyız. Amiraller, İzmit'in gelecekteki deniz operasyonlarından tahliye edilmemesinin olumsuz etkilendiğine işaret etse de, herhangi bir Çanakkale tahliyesine razı olamayız”*⁵⁶ demişlerdi.

Müttefiklerin projesinde Doğu Trakya'nın boşaltılması kabul edilmekte, Meriç'ten söz edilirken Karaağaç'tan hiç bahsedilmemekteydi. İsmet Paşa, Trakya'nın boşaltılmasından başka Türkiye'ye geri verilmesinin kabul edilip edilmediğini sordu. İngiliz delegesi General Harrington; “23 Eylül 1922 notası kabul edilirse, evet”; İtalyan Generali Monbelli; “iade söz konusu değildir”; Fransız Generali Charpy ise; “iade siyasi bir meseledir, ona dokunmayınız” cevabını verdiler. Bu durumda İngilizler Türk ordusunun kuvvetlerin

⁵⁵ *Türk İstiklâl Harbi II*, Kısım VI, s.51-52.

⁵⁶ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 30.9.1922.

Çanakkale'den düzenli olarak geri çekilmesini sağlayabilmek için ilgili kuvvetler arasında esir bulunan subayları değiş tokuş etmeyi tartışıyorlardı⁵⁷.

Rumbold, Fransız ve İtalyan birliklerinin muhtemelen kalacağını, İngiliz kuvvetlerinin ise tahliye edilmesini beklediğini söyledi. İngiliz delegesi ise

“İngiltere'nin savaş istemediğini ancak onurumuzu korumamız gerektiğini çok iyi anladım. Mustafa Kemal'e benimle buluşmaya şahsen gelmediği için hayal kırıklığına uğradım. İstanbul'daki İngiliz kuvvetlerinin güvenliği nedeniyle konferanstaki temsilci ile kişisel temas kurmanın şart olduğunu fark ettim. Trakya'da herhangi bir birlik bırakmak istemem. Müttefik delegeler Türk ordusunun jandarma ve yetkilileri ile birlikte 1.000 askeri birliği Trakya'ya sokmak istiyorlar”⁵⁸

demişti.

General Harington savaş ofisine gönderdiği raporda,

“en zor görevi yaşadım. 13 gün sonra siyasi entrika ağında yoğun çalışmadan sonra sözleşmeyi İngiliz çıkarları doğrultusunda imzalamayı umduğumda, Yunanlıların tahliye edilmesini ve Türk idaresinin Müttefik hükümetlerinin onayına tabii olarak kurulmasını öngören düzenlemelerini yapma aşamasına geldik. Sözleşme yakın gelecek için güvenli bir hattın zeminine işaret ediyor. İngilizlerin işgal etmiş olduğu bölge yapılacak değişiklikler ile tarafsız bölgenin güvenliğini sağlıyor. Bugünkü tartışmalar sırasında hiç kuşkusuz, İsmet Paşa ve Franklin Bouillon, Doğu Trakya'nın henüz anlaşma yapılmadan bir ay önce Türklere teslim edilmesini istedi. Charpye hemfikir olma yetkisi veren Franklin Bouillon ya da Fransız hükümeti, bugüne kadar aynı talimatları (emirleri) verdi. Mambelli ve ben reddettim ve hükümetlere atıfta bulunurken yarın öğleden sonraya kadar konferansı erteledim ve Rumbold'u görmeye gittim. Tartışmadan sonra, İsmet Paşa cevap alınana kadar işlemleri (operasyon) durdurmaya karar verdi. Eğer operasyonlar tatmin edici olmazsa, bir kez daha İstanbul üzerinden Yunanlılara karşı hiç şüphesiz yönlendirme başlayacaktı. Yunan temsilcileri de buradaydı. Onlar Batı Trakya'yı tutmak için güç oluşturmaya çalışıyordu. Hiç

⁵⁷ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 01.10.1922.

⁵⁸ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 02.10.1922.

şüphesiz müttefik hükümetler milliyetçi hareket etmezlerse, İstanbul'a yürüyecek ve 3 ya da 4 günde bölgemize girebileceklerdi.⁵⁹ Hükümet bir an önce harekete geçip geçmeyeceklerini hemen Yunanlıları tahliye edip müttefik birlikleri Doğu Trakya'ya göndereceklerini veya milliyetçi orduyu ele alıp almayacaklarını söylemek zorunda. Bu çok ciddi bir durum ve ben takviye gelinceye kadar bekletmek veya bekletmek isteyip istemediğimde donanma destekli 5 tabur ve birkaç taarruz uçakla durabileceğim sürece bir kez Gelibolu ve Çanakkale'ye İstanbul'da eşlik edip etmeyeceğimi ya da Souttari ve İstanbul'u savunup savunmayacağımı bilmek istiyorum. Gerçekte hükümet Trakya'nın ya da İngiltere'nin onun için daha önce olduğu konusunda mutabık olduğu, İstanbul için onunla mücadele edip etmeyeceğini bilmek istiyorum⁶⁰. Anlaşmaya göre müttefik komutanlar, söz verdiğim gibi bu gece Mudanya'ya döndüler ve meslektaşlarımı terk edemediler. Türk temsilcileri tarafımızdan karşılandı ve yarın sabah 08.00'a kadar konferansın yeniden düzenlenmesi için çalışma yaptık. Poincare ve Lord Curzon arasında buluşma Paris'te gerçekleşmedi. İsmet Paşa, Ankara'nın müttefik hükümetlere vermiş olduğu cevabın ancak dün biz ayrıldıktan sonra şahsen kendisine ulaştığını belirtti. Trakya'ya gönderilen misyonlar ile ilgili yaptığımız eylem, İsmet Paşa'yı çok memnun etti ve yaptığım soruşturmanın hiçbir şekilde 40 köyün yakıldığı bilgisini vermediğini temin ettim⁶¹.

Komutan Harington'da Mudanya Savaş Ofisine gönderdiği şifreli telgrafta da Mudanya görüşmelerinde yaşanan olayları anlatmıştı. Mudanya'daki konferansta İsmet Paşa, Yunanlıların elinde bulunan tüm hukuki rehinelerin ve tüm savaş mahkumlarının derhal serbest bırakılmasını istemişti. Müttefik generaller mevcut talimatlarının dışında olduğu düşünülen bu konuyu, kendi hükümetlerine danışarak karar vermeyi uygun görmüşlerdi. İsmet Paşa, hükümetinin, bütün mahkumları serbest bırakacağını beyan ederken, müttefik generaller, Yunanlıların elinde bulunan Türk mahkumlarının derhal serbest bırakılma taleplerinin adil olduğunu

⁵⁹ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 06.10.1922.

⁶⁰ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 06.10.1922.

⁶¹ *Lloyd George Papers*, F/207/2,07.10.1922.

düşünüyordu. Ek olarak, mümkün olan en erken zamanda olumlu bir çözüm sağlamak için ilgili hükümetlerinin savaş esirlerinin serbest bırakılma talebini incelemelerini teklif ediyorlardı⁶².

Harington, İsmet Paşa'nın çekilmeyle ilgili durumunu da Londra'ya telgrafla bildirmişti. Buna göre “*Kemalist komutan 30 Eylül tarihinde sona eren anlaşmaya rağmen samimi davranmıyor. Türk süvarilerinin Şile’de ilerlemesi devam ediyor. Kabinenin cevabını hala beklemekteyiz ve askeri harekâttan kaçınacağız. Milliyetçilerin Trakya sınırında da aynı tavrı benimsedikleri anlaşılıyor. Her iki cephe de durumu çok yakından izliyorum ve bunun açık bir ihlal olduğunu bildiriyorum*”⁶³ demişti.

Komutan Harington, İstanbul’dan savaş ofisine gönderdiği telgrafta da “*Planım Gelibolu’daki çekilmeyi her ne pahasına olursa olsun bekletmek; Çanakkale’yi elimden geldiğince tutmak, şu anki bölgede durmak ciddi bir şekilde saldırıya uğranılmadığını görene kadar, İstanbul’da beklemektir. İzmit’ten net bir belirti veya milliyetçi saldırı olursa, Maltepe hattından Çamlıca hattına geri dönüp isyanı bastırmak için donanma ile hareket edeceğim. Bu bölgede bulunan 3. taburu, da takviye ederek boğazlara doğru ilerleyeceğim*”⁶⁴ ifadelerini kullanmaktaydı.

Komutan Harington, Mudanya’dan savaş ofisine 8 Ekim 1922’de gönderdiği telgrafta,

“Kabine talimatları saat 11.00’da aldı. Kesinlikle buna göre protokol hazırlıyorum ve 15.00’de Mustafa Kemal’in Ankara’da telefonda olmasını sağlayacak olanı İsmet’e sunacağız. Kemalist birliklerin bütün hareketlerini durdurmak için kesin emirlerin verildiğine dair güvence aldı. Tarafsız bölgeden geri çekilmeyi içeren son gün ki tebliğime aykırı olarak hem tarafsız bölgeleri ihlal ettiği hem de çatışmayanların sorumluluk doğurması halinde, konferans sırasındaki son hareketlerinin inancımızın belirgin bir ihlali teşkil ettiğini ve sınırlandırıldığımızı belirttiğine dair güçlü bir uyarı verdim”⁶⁵

cümlelerine yer vermiştir.

⁶² *Lloyd George Papers*, F/207/2, 07.10.1922.

⁶³ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 08.10.1922.

⁶⁴ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 08.10.1922.

⁶⁵ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 08.10.1922

Komutan Harington tarafından savaş ofisine gönderilen diğer bir telgrafta da İsmet Paşa'nın Ankara ile görüşmek için erteleme talebinde bulunabilse de akşam geç saatlerde görüşmeleri bitirmeyi umduğunu bildirmekteydi. Telgrafın devamında,

“Bugün, Yunanlılarla 2 konferans düzenlendi. Hükümetlerin kararına işaret eden belirli çekincelerle imzalamaya hazır olabilirler. Prensip olarak kabul ettikleri sınırın, Maritza'nın hemen doğusunda bulunan 1915 Bulgar, Türk sınırı olduğu, ayrıca genel af istiyorlar. Türkler çok zor ve engelleyicidirler ve bugün onlarla birlikte başka birçok nokta daha ortaya çıkmıştır. Doğu Trakya'ya vardıklarında müttefik birlikler veya misyonlar istemiyorlardı. Müttefikler, Doğu Trakya yönetimini 45 gün boyunca devraldı ve sonra tamamen teslim etti. Bu Paris sözleşmesine aykırı. Yunanlılar da bunu tercih ederdi. Jandarma meselesine her zaman itirazım oldu. Kemalist silahlardan asker ve boğazları korumayan herhangi bir bölgeyi kabul etmediğine güvenebilirsiniz. Bu akşam İstanbul'a dönecek ve gerekirse cevap için geri döneceğim. Anlaşmaya varmak için elimizden gelen her şeyi yaptık ama çok umutlu değilim⁶⁶,

demişti.

İsmet Paşa bu tartışmalı konuşmalardan sonra konferansın 10 Ekim'de 17.00 da Ankara ile istişareden sonra görüşmek üzere toplanmasını istedi. Harington, İstanbul'dan savaş ofisine, 11 Ekim 1922 de gönderdiği telgrafta,

“Saat 10'dan sonra kısa süreliğine ara verdiğimiz oturuma devam ediyoruz. Ankara'nın ek istekte bulunabileceğinden korktuğum için endişelendim. Sonunda İsmet, çok inatçı olduğu için görüşmeler yeniden başlamıştı ve açıkça tutumumuzu arttırmak için talimatlar altında hareket ediyordu. Boğazları ve tarafsız bölgeyi korumak için iyi bir mücadele verdiğimde dürüst olduğumuzu düşündüm. Açıkça gösterdiğimde daha ileri gidemeyeceğimi gösterdim. Onlar gerçekten kalıcı barıştan memnun olduğunu düşünüyorlar. İsmet'e Mezopotamya hakkında özel olarak sorduğumda barış istedikleri ve kötü bir tasarıma sahip olmadıklarından emin oldum. ‘Hem boğazların hem de askerlerin güvenliği konusunda tamamen memnunum’ demişti”.

⁶⁶ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 09.10.1922.

Bu yazının akabinde Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı.

Harington, İstanbul'dan savaş ofisine yazdığı telgrafta, Çanakkale'den gelen komutan Marden'in raporundan bahsetmişti. Marden, Türklerin 18 km'lik çizginin gerinde kalmaya başladıklarını, herkeste bir rahatlamanın olduğunu bildirdi.

“Trakya detayları bugün olmayan müttefik generaller tarafından çözüldü. Çorlu'da bulunan İtalyan taburu Pazar günü ayrıldı. Ekim'de Limni ve Lüleburgaz'da boşaltılacak. Elbette sözleşme Yunanlılar tarafından yarın gece yarısına kadar kabul edilirse imzalanacak denilmişti. Büyük merkezler dışında, Yunan Sakinleri ve memurların, bazı zamanlar muhtemelen Yunan ordusu olarak anlaşamayacaklarını gösteriyor”⁶⁷

demişlerdi. Fakat Yunanlılar aynı günün akşamı Mudanya Ateşkes Antlaşmasını imzalamışlardı. Antlaşma, Yunan Hükümeti tarafından da kabul edildi.

General Harington İstanbul'dan savaş ofisine 14 Ekim 1922 tarihli gönderdiği raporda da Kongre imzalandığı sırada Yunanlılar, Doğu Trakya'yı boşaltmaya başlamışlardı. Türk güçleri ise Çanakkale sahilden 15 km uzaklıkta idiler⁶⁸. Ayrıca Yunan birliklerinin sivil idarenin tahliyesi ve bu alanda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin memurlarının ve jandarmasının kurulmasına yönelik tedbirleri hazırlanıyordu. Çalışmalar sonunda Trakya'nın memurları ve jandarmaları tarafından teslim alınması, gönderilecek jandarmanın sayısı da saptandı. 10 Ekim tarihli toplantıda mütareke projesi aşağıdaki maddelerde belirlendiği gibi son şeklini aldı⁶⁹.

1- Bu sözleşmenin yürürlüğe konması tarihinden başlayarak Türk ve Yunan askerî kuvvetleri arasında muhasamat durdurulacaktır.

2- Bu sözleşmenin yürürlüğe konması tarihinden başlayarak Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin, gerisine çekilmeye davet edilecekleri hattı, Adalar Denizine döküldüğü yerden Trakya ile Bulgaristan sınırını kestiği noktaya kadar Meriç'in sol kıyısı teşkil edilecektir.

3- Barış yapıncaya kadar, mümkün olabilecek her türlü karışıklığı önlemek için Meriç'in sağ kıyısı, (Karaağaç dahil olmak

⁶⁷ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 14.10.1922.

⁶⁸ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 14.10.1922.

⁶⁹ *Lloyd George Papers*, F/207/2, 30.9.1922.

üzere) Müttefik devletler kıtaları tarafından işgal edilecek ve bu kıtalar Müttefik devletlerce tayin olunacak noktalara konacaktır.

4- Edirne dolaylarına ulaşmayı sağlayan hattın geçiş serbestliğini tam olarak devam ettirmek maksadıyla Cısr-i Mustafa Paşa (Sivilingrat)'tan Kuleliburgaz'a kadar Meriç'in sağ kıyısını takip eden demiryolu kısmı üç müttefik devletin, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ve Yunanistan'ın birer delegesinden kurulu bir karma komisyon tarafından nezaret altına alınacaktır. Bu nezaret, özel bir sözleşmeyle düzenlenecektir.

5- Doğu Trakya'nın Yunan kıtaları tarafından boşaltılması, bu sözleşmenin yürürlüğe konmasından itibaren başlayacaktır. Bu boşaltmada, kıtaların kendisi, çeşitli askerî hizmetler ve teşküller ve onlar çeşitli taşıtları ile harp gereçleri stokları, cephaneler ve yiyecek depoları dahildir. Bu boşaltma, ortalama on beş gün içinde yapılacaktır.

6- Jandarma da dahil olduğu halde, Yunan mülkiye memurları mümkün olduğu kadar çabuk çekileceklerdir. Her idare bölgesinden Yunan memurları çekildikçe mülkî hükümet müttefiklerin memurlarına bırakılacak ve onlar da mümkün olduğu kadar aynı günde bunu Türk memurlarına devir ve teslim edeceklerdir. Bu devir ve teslim, Trakya'nın tüm olarak Yunan kıtaları tarafından boşaltılmasının bitiminden sonra, en çok otuz gün içinde sona erecektir.

7- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin memurlarına, düzen ve mahalli güvenliğin devam ettirilmesine kesin olarak yetecek miktarda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin jandarma kuvvetleri katılacaktır. Bu kuvvetlerin toplamı, subaylar dahil olduğu halde 8000'i geçemeyecektir.

8- Yunan kıtalarının geri çekilme hareketleri ve mülkî idarenin devir ve teslim işi, başlıca merkezlere yerleştirilecek olan müttefikler arası heyetlerin idaresi altında yapılacaktır. Bu heyetlerin görevi yukarıda yazılı geri çekilme, devir ve teslim işini kolaylaştırmaya aracılık etmektir. Bu heyetler her çeşit taşkınlıklara engel olmaya çalışacaklardır.

9- Bu heyetlerden başka Doğu Trakya'yı müttefik kıtaları işgal edeceklerdir. Ortalama yedi taburdan kurulu olan bu kıtalar düzenin

devam ettirilmesini sağlayacaklar ve yukarıdaki müttefikler arası heyetlere yardımcı hizmeti göreceklendir.

10- Müttefiklerin heyetleriyle kıtaların geri çekilmesi, Yunan kıtalarının boşaltması sona erdikten sonra olacaktır. Müttefik hükümetler düzeninin devam ettirilmesi ve Türk olmayan halkın korunması için yeteri kadar tedbir alındığı hakkında fikir birliğine vardıkları takdirde bu geri çekilme işi daha yakın bir tarihte olabilir. Bu suretle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve idare ve jandarma bir idare bölgesinde düzenli olarak görevlerini yaptığı anda müttefik heyetler ve kıtalar bu idare bölgesinden, kararlaştırılan otuz günlük sürenin bitiminden önce geri alınabilirler.

11- Anadolu'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kıtalara aşağıda gösterilen ayırıcı hatlar üzerinde duracaklar ve bu hatları Barış Konferansının açılması ve devamı süresince geçmeyeceklerdir; yukarıdaki ayırıcı hatlar müttefik ordulardan her birinden birer subayla Büyük Millet Meclisi Hükümeti ordusundan bir subaydan birleşik olmak üzere karma komisyonlar tarafından sınırlandırılacaktır.

Müttefik hükümetlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti her türlü olayların önünü alacak gerekli ihtiyat tedbirlerine başvurmakla beraber aşağıdaki bölgelerde kendi kuvvetleri miktarını çoğaltmamayı ve tahkimat veyahut askerî faaliyetlere girişmemeyi taahhüt ederler.

Çanakkale bölgesi; Bozburnu- Kumburnu hattının boğazdan başlayarak 15 km doğusunda bir mesafeye kadar,

İzmit Yarımadası'nda; Boğaziçi'nden başlayarak Şile-Darıca hattının 15 km doğusunda bir mesafeye kadar,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Bozburun (Lapseki kuzeyi) ile Karaburun (Karabiga'nın kuzeyinde) arasındaki kıyının en az 15 km mesafesine kadar topçu tabiiye etmemeyi taahhüt eder.

12- Müttefik kıtaları şimdi buldukları arazide kalacaklardır. Bu araziye Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Barış Konferansının kararına kadar riayet etmeyi taahhüt eder. Bu arazi aşağıdadır:

İstanbul Yarımadasında; Podima'nın 7 km kuzey-batısının Karadeniz üzerinde bir noktadan Istranca-Mertekil-Kısağıl-Sinekli Karaşan çiftliği-Kadıköy-Yenice-Filadina Çiftliği-Kalokratya (bütün

bu mevkiiler dahildir) hattının doğusunda kalan yarımadaının bütün kısmı. Gelibolu yarımadasında; Baklaburnu (Saros Körfezinde) ve Soğukluk mansabı (bütün bu noktalar dahil) hattının güneyinde kalan Gelibolu Yarımadası'nın bütün kısmı.

13- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, barış antlaşmasının onaylanmasına kadar Doğu Trakya'ya kıtalar geçirmemeyi ve orada bir ordu toplamamayı ve devam ettirmemeyi taahhüt eder.

14- Bu sözleşme imzalandıktan üç gün sonra, yani 14/15 Ekim 1922 gece yarısı yürürlüğe girecektir. Anlaşma Mudanya'da dört nüsha halinde Fransızca olarak 11 Ekim 1922'de imza edilmiştir.

Bu askerî sözleşme ile Meriç'in batısına kadar Trakya teslim ediliyordu. Mudanya Mütarekesi Büyük Britanya adına General Harrington, Fransa adına Charpy, İtalya adına Monbelli, Türkiye adına İsmet Paşa imzalamıştı. Bu mütareke ile Anadolu'daki Yunan macerası sona ermişti. İngiltere ve ülkenin başbakanı Lloyd George büyük prestij kaybına uğrayarak istifa etmişti. Mütarekenin imzalanmasından sonra Doğu Trakya'yı işgal etmek için Batı Cephesi birliklerinden her biri dört yüz mevcutlu 16 piyade taburu ve her biri 500 mevcutlu iki süvari alayı hazırlandı. Taburlara birden başlayarak jandarma taburu numarası verildiği gibi jandarma işaretleri takıldı. General Refet Bele, Başkomutanlık, TBMM fevkalade temsilcisi olarak 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gönderildi. Orada coşkun gösterilerle karşılandı. Trakya'yı teslim almak görevi Refet Paşa'ya verilmişti. Refet Paşa, Müttefik generalleriyle de anlaşarak 30 Ekimde 15 Kasım gününe kadar Trakya'yı teslim aldı. Trakya merkezleri, Tekirdağ, Keşan, Kırklareli, Edirne olmak üzere dört jandarma müfettişliğine ayrıldı. Sabit jandarma alayına emniyet ve asayiş görevi verildi. Bölge jandarma müfettişleri emirlerine verilen birlikler sabit jandarmaya yardım, sınır ve demiryolunu korumak görevi verildi.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

C.R.A.F/221, 1 Temmuz 1922.

FO, 286/870.

Lloyd George Papers, F/207/2, 27.9.1922, No: 1222.

Lloyd George Papers, F/207/2, 27.9.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 20.9.1922.

İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Taarruz

Lloyd George Papers, F/207/1, 21.04.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 30.9.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 29.9.1922.

Lloyd George Papers, F/207/1, 12.8.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 27.9.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 1.10.1922.

Lloyd George Papers, F/207/1, 3.7.1922.

Lloyd George Papers, F/207/1, 14.7.1922.

Lloyd George Papers, F/207/1, 2.6.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 30.9.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 01.10.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 02.10.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 06.10.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 07.10.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 08.10.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 09.10.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 30.9.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 14.10.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 30.9.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 27.9.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, From: General Harington To: Chanak War Office 27.9.1922.

Lloyd George Papers, F/207/2, 27.9.1922 From: İstanbul, To: War Office.

WO, 106/1504.

2. Kitap ve Makaleler

Altay, Fahrettin, *On Yıl Savaş*, İstanbul 1970.

Armaoğlu, Fahir, “Amerikan Belgelerinde 30 Ağustos Zaferi ve Amerika”, *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Ankara 1992.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, (Hazırlayan Zeynep Korkmaz), Ankara 2003.

Baykoç, Hulusi, *İstiklal Savaşında Sakarya Meydan Muharebesi*, Askeri Matbaa, İstanbul 1944.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1983.

Gencer, Ali İhsan ve Özel, Sabahattin, *Türk İnkılap Tarihi*, İstanbul 1991.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S.55, Vesika No: 1274

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1, Ankara 1970.

İnönü, İsmet, *Defterler (1919-1973)*, C.1 Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1988.

Köstüklü, Nuri, “Milli Mücadelede Türk Çocukları ve Bir Destan”, S. 37, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 1997, s. 249–264.

Köstüklü, Nuri, “Batı Cephesi”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara 2016.

Sarıhan, Zeki Kurtuluş Savaşı günlüğü: açıklamalı kronoloji. Sakarya Savaşı’ndan Lozan’ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922), Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1996.

Soysal, İsmail, *Türkiye’nin Siyasi Antlaşmaları*, C. 1, Ankara 1983.

Şimşir, Bilâl N., *İngiliz Belgeleriyle Sakarya’dan İzmir’e, 1921-1922*, Ankara 1989.

Sürmeli, Serpil, “General Charles, Harington’un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu ve Döneme Dair Raporla İlgili Değerlendirmeler”, *Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 4, 2007, s.44.

Tümerdem, Hakkı, *Yunanlılarla İstiklal Harbi*, İstanbul 1939.

Türk İstiklal Harbi Hülasası, C.VII, İstanbul 1937.

Türk İstiklâl Harbi II, Kısım VI.

TBMMZC, C.VII, s.278.

Uran Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti Çok Parti Hatıralarım, (1908-1950)*, Ankara 2007.

1922 Yılı İngiliz Büyükelçilik Raporunda Büyük Taarruz ve Dönemin Olayları

“Avrupa büyük savaş sonrası yorgun düşmüşken ve sosyal ve finansal karmaşa ile meşgulken, Mustafa Kemal, bir elinde kılıcı diğerinde Misâk-ı Milliysiyle, Panhelenizm ve İzmir yıkıntıları üzerine yeni bir Türkiye inşa etti. Kararlı bir biçimde İslam’ın dirilmesinin sebepleri arasında bu milli liderin dehası, Rusya’nın tutukluğu ve Batılı güçler arasındaki anlaşmazlık vardır”(1922).

Behçet Kemal YEŞİLBURSA*

GİRİŞ

Rapor, bir üst yazı ile birlikte giriş ve ekler bölümü dışında 13 bölüm ve toplam 51 sayfadan oluşmakta. Gizli (Confidential) ibaresi ile 7 Kasım 1923’de İstanbul’dan (Constantinople) gönderilmiş ve 12 Kasım 1923’de Londra’da Dışişleri Bakanlığına (Foreign Office) ulaştırılmıştır. Rapor, Giriş, Tarihsel Bakış, Dış İlişkiler, İç Siyaset, Panislamizm, Türkiye’deki Hıristiyan Azınlıklar, İstanbul’daki Ruslar, Ekümenik Patriklik, İktisadi ve Ticari İlişkiler, İşgücü, Adli Meseleler, Askeri Olaylar, Deniz Kuvvetleri ve Ekler başlıklarından oluşmaktadır¹.

Rapor, İstanbul’daki Yüksek Komiser Nevile Henderson ile birlikte İngiliz askeri ve sivil misyonu tarafından hazırlanmış ve dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı olan Lord Curzon’a sunulmuştur. Kasım 1922’de Lozan Barış Konferansı’nın başlamış olması ve Yüksek Komiserlik personelinin konferans işleri ile ilgilenmesi sebebiyle rapor gecikmeli olarak bir yıl sonra (12 Kasım 1923) İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderilmiştir².

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi.
bkyesilbursa@uludag.edu.tr
ORCID NO: 0000-0001-6309-5703

¹ The National Archives, UK (TNA)/FO371/9176/E10937/44 (No. 729), Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923. (Bundan sonra, TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922). Bkz. Ali Satan (der.), *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.

² TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Satan, *age*.

Dışişleri Bakanlığında rapor G. W. Rendel tarafından değerlendirilmiş ve bir üst yazı yazılmıştır. Bu üst yazıda şu ifadeler yer almaktadır: “1922 senesinin gözden geçirilmesi amacıyla hazırlanan bu rapor, iyi bir biçimde kaleme alınmıştır ve Türkiye’de yaşanan belli başlı olayların yanı sıra Lozan’daki son müzakere öncesi Müttefiklerin aralarında bu kritik yıl boyunca yaptığı bir dizi karmaşık görüşmeleri de takdire şayan bir biçimde açık ve eksiksiz izah etmektedir...”³.

Ayrıca bu üst yazıda, Dışişleri Bakanlığının Merkez, Kuzey, Batı ve Amerika şubelerinin raporun ilgili paragraflarına bakmaları önerilmekte ve ayrıca raporun ilgili devlet kurumlarına da gönderilmesi istenmiştir. İşte biz de bu bildirimizde raporda yer alan her konuya yani raporun tamamına değil başlık ile ilgili konulara değineceğiz.

Raporunun önemli bir bölümünde İngiliz Yüksek Komiserliği, Anadolu’da Türklerin savaşı nasıl kazandığının muhasebesini yapıyor. Yunanlılarla beraber İtilaf Devletleri’nin savaşı kaybetmesinin burukluğu içinde, mağlubiyetin faturası büyük ölçüde Fransız ve İtalyanların ihanetine bağlanıyor. Rapor, Mondros Mütarekesi öncesi ve sonrasında İtilaf Devletleri’nin aralarında yaşadıkları çekişmeleri, tavizleri, planları, açık bir dille ortaya koyuyor. Yine rapor, İstanbul’da Osmanlı idaresinin son bulup TBMM idaresinin adım adım hâkim olmasını ve bu süreçte İşgal Komiserliklerinin ellerinden tek tek yetki ve imkânlarının nasıl alındığını anlatması bakımından oldukça dikkat çekici⁴.

Raporda, Sultan Vahdettin’in ülkeyi terk edişi ile ilgili olarak şu tespitler yapılıyor: “Padişah hayatını kurtarmak için kaçması gereken anın geldiğine karar verdi; Padişah’ın haklı gerekçeleri vardı. Muhafızları Refet Paşa tarafından değiştirilmişti. Kalması ne kendi ne de halkının çıkarına idi. Gitmesiyle Ankara’nın ferahlamış olması büyük ihtimaldir”⁵.

Rapor ayrıca önemli bir gerçeği de ortaya koyuyor. O da, Büyük Taarruz’dan önce Temmuz 1922’de Yunan kuvvetlerinin İstanbul’u işgal etmek için harekete geçtikleri, bu tehlike karşısında İngiliz

³ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Satan, *age*.

⁴ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Satan, *age*.

⁵ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Satan, *age*.

1922 Yılı İngiliz Büyükelçilik Raporunda Büyük Taarruz ve Dönemin Olayları

Akdeniz Üssü'ndeki bütün gemilerin İstanbul'a toplandığı, İtilaf Devletleri'nin ortak kararlılığı ile Yunan kuvvetlerinin şehre girişinin engellendiği. Ayrıca raporda Paris Konferansı'nın barış önerilerine oldukça geniş yer ayrıldığı görülüyor⁶.

Yüksek Komiser, Nevile Henderson, raporuna bir karşılaştırma yaparak başlamakta ve şöyle demektedir:

Gibbon'un "*Roma'nın Gerilemesi ve Çöküşü*" adlı eseri bölüm 50'de; Mahomet: - "*Avrupa büyük savaş sonrası yorgun düşmüşken ve sosyal ve finansal karmaşa ile meşgulken, Mustafa Kemal, bir elinde kılıcı diğerinde Misâk-ı Millîsiyle, Panhelenizm ve İzmir yıkıntıları üzerine yeni bir Türkiye inşa etti. Kararlı bir biçimde İslam'ın dirilmesinin sebepleri arasında bu milli liderin dehası, Rusya'nın tutukluğu ve Batılı güçler arasındaki anlaşmazlık vardır*"⁷.

Daha sonra Henderson şu iddia ve tespitlerde bulunuyor. Neredeyse tüm Anadolu'nun Hıristiyan nüfusu yok edilmiş veya sınır dışı edilmişti. Hatta yabancılara tanınan kapitülasyonlar yürürlükten kaldırılma noktasına gelmişti. Yaklaşık 650 yıldır hüküm süren Osmanlı hanedanlığı, saltanatından ve dünyevi gücü olan Müslüman halifelüğünden mahrum bırakılmıştı. 1922 yılı sonunda Yunanlıların Panhelenizm hayali yıkılmış ve savaş sonrası barış antlaşmalarından olan Sevr Antlaşması da yırtılmıştı. Kendi küllerinden tekrar doğan Türkiye, Doğu'da Müslüman tebaanın çoğunluğuna baskı yapan devletlere azametini gösterdikten sonra, bir kez daha Panislamizm'in muzaffer başkahramanı olarak meydana çıkmıştı. Tarihin yargısı, Türkiye'nin dikkate şayan dirilişini ve sonunda ondan kesinlikle kurtulmuş gibi görünen Avrupa'ya Türkiye'nin tekrar girmeyi nasıl başardığını birçok sebebe dayandırarak açıklayacaktı⁸.

Henderson bu sebepler arasında şunları sıralamaktadır⁹:

1. Rusya'nın Sevr Antlaşması'nın dışında kalması ve aynı zamanda Türkiye'nin var olma savaşında başlıca destekçisi olması,
2. Yunanistan'ın tek başına genişleme yolunda kapasite sınırlarını tayin etmede başarısız olması,

⁶ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Satan, *age*.

⁷ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Satan, *age*.

⁸ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Satan, *age*.

⁹ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Satan, *age*.

3. Batılı güçlerin Türkiye gibi zayıf yapıya sahip bir ülkenin direnme gücünü takdir etmede yetersiz kalmaları,

4. Yine Batılı güçlerin savaş yorgunu olmaları sebebiyle kendi ordularını zamanından önce terhis etmeleri,

5. Tamamlayamadıkları görevi Yunan ordusuna bırakmalarındaki yanlışlık,

6. Barış şartlarının hazırlanmasında, değiştirilmesinde ve ısrarla Osmanlı Devleti'nin bu şartları uygulamaya koyması konularında sonu gelmeyen tartışmalar ve ertelemeler,

7. Hepsinden önemlisi Müttefiklerin aralarındaki kıskançlık ve gurura rağmen savaş sırasında son ana kadar korudukları ittifakı savaş sonunda muhafaza etmelerindeki başarısızlık.

Henderson'a göre gelecek nesiller 1922 yılında Yakındoğu'da yaşanan önemli tarihi olayların karanlık başlangıcını araştırırken, maymun ısırığı ve golf oyunu konusunda kararlarını verecekti. Çünkü Kral Aleksandr, 25 Ekim 1920'de Atina'da bir maymunun ısırması sonucu hastalanarak hayatını kaybetmiştir. Bunun sonucunda babası I. Konstantin Yunanistan'a kral olarak dönmüş ve Türk-Yunan savaşına girerek bu savaşı kaybetmiştir. Ayrıca kralın ölmesinden sonra Başbakan Venizelos da iktidarını kaybetmişti. Diğer tarafta Bakan Briand'ın Cannes'daki golf sahasında görevden alınmasından sonra Poincaré'in Konsey'in Fransız başkanı olması ve Ocak 1922'de Dışişleri Bakanlığına atanmasıyla Müttefikler arasında sorunlar yaşanmaya başlamıştı¹⁰.

Ekim 1921'de Fransa ile yapılan anlaşmanın sonunda Türkiye'nin eli güneyde rahatlamış ve dikkatini daha fazla Batı cephesine yoğunlaştırmasının yanı sıra ihtiyaç duyduğu malzeme ve diplomatik desteği de almıştı. Ancak Ankara'daki Millî Hükümet açısından bu olayın asıl önemi, Yakındoğu'da Müttefik cephesinde ilk defa belirgin bir gedik açılmasına dayanmaktaydı. Bu açık hiçbir zaman kapatılmadı. Müttefik devletlerin defalarca ittifaklarını ilan ve

¹⁰ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Satan, *age*.

Winston Churchill daha sonra "Bir maymun ısırığının 250.000 kişinin ölümüne sebep olduğunu" yazmıştır. Bkz. Satan, *age.*, s. 23. Henderson, "Poincaré'in dik kafalılığı, değişmez sadakatsizliği ve sınırlı muhakeme yeteneği durumu daha da çözülmez bir hale getirdi" diyecekti. Bkz. TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

1922 Yılı İngiliz Büyükelçilik Raporunda Büyük Taarruz ve Dönemin Olayları

teyit etmelerine rağmen Türklerin de çok iyi bildiği gibi bu hiçbir zaman “görünürde” böyle olmaktan öteye gidemedi¹¹.

İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin arasındaki uyuşmazlığa rağmen Türkiye tek başına bir tek akıldan ilham aldı (Mustafa Kemal) ve tek bir amaç (tam bağımsızlık) için birlik oldu. Dürüst bir şekilde ifade etmek gerekirse, Türkiye'nin uygun zamanlamadan, Müttefikler arasındaki anlaşmazlıktan, Yunan Kralı ve Venizelos'u destekleyenler arasındaki siyasi uzlaşmazlıktan elde ettiği fırsatı tam anlamıyla değerlendirdi¹².

Ancak Türkiye'nin zaferleri, Batılı güçlerin başarısız mukavemeti, Müttefikler arasındaki birliğin eksikliği ve Sevr antlaşmasında geç kalınmasıydı. Eğer Sevr antlaşması 1920'nin ikinci yarısı yerine 1919 yılının başında Türklere sunulsaydı yaptırımların uygulattırılması daha muhtemeldi. Zira 1918'de Türkiye tamamen parçalanmıştı. Antlaşma şartlarının son hale getirilmesi için geçen bir buçuk yıllık süreçte Türkiye yavaş ama emin adımlarla yaşama gücünü geri kazanmaya başladı. Müttefikler, Türkiye'nin silahsızlanmasını tamamlamak ve direniş gücünü bertaraf etmek yerine, Yunanlıların İzmir'e çıkmasına izin vererek, Türkiye'nin ümitsiz ve hatta o gün için gerçekleştiremeyecek gibi görünen bir mücadele içine girmesine neden oldu¹³.

1864 Danimarka krizinde Disraeli'nin Lord Derby'ye söylediği “Eğer uzun süren bir ateşkesin tarafıysanız ve sonunda kazanacağımız hiçbir şey yoksa savaşmak riskiniz olacaktır” sözü adeta isabetli bir tahmin niteliğindedir. Mondros Mütarekesi imzalandıktan yaklaşık dört yıl sonra, Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması sırasında, Britanya neredeyse halkının kesinlikle onaylamayacağı bir savaşa giriyordu¹⁴.

Türkiye'nin bütünlük ve bağımsızlık politikası, hem Avrupa hem de Asya'yı kapsayan tek bir coğrafyada ve savunulabilir bir sınırdaki Türkiye'yi muhafaza etme politikası (ki bu Britanya tarafından on dokuzuncu yüzyılda kararlılıkla izlenmişti) Sevr antlaşması ile

¹¹ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Satan, *age*.

¹² TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Satan, *age*.

¹³ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Satan, *age*.

¹⁴ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Satan, *age*.

kesinlikle ters düşüyordu. 1922 olaylarının sonucu, Türkiye'nin kendi çabası ile ve Büyük Britanya'ya rağmen toparlanmasıdır ki, şimdiye kadar bu ülke Britanya'nın lütfettiği müdahale ve destekle yaşayabiliyordu¹⁵.

Nitekim 22-26 Mart 1922 tarihlerinde yapılan Paris toplantısında, Türk ve Yunan taraflarına ateşkes önerisi yapıldı. Yunanistan ateşkesi kabul etti ancak Ankara Batı Anadolu Yunan kuvvetlerince tahliye edilmeden ateşkesi kabul etmeyeceğini bildirdi¹⁶.

Ankara'da gittikçe artan muhalefete rağmen Mustafa Kemal'in etkisi hala en üst seviyeydi. Fransa, Moskova, Ukrayna, Afganistan ve Kafkas Cumhuriyetleri ile yaptıkları antlaşmalar, Ankara Hükümeti'nin dış dünyadaki konumunu büyük ölçüde güçlendirmişti. Bu durumda Ankara'nın Misâk-ı Millî dışında herhangi bir barış şartını kabul etmeyeceği aşikârdı¹⁷.

1. Büyük Taarruz ve Sonrası

Mayıs, Haziran ve Temmuz ayları çoğunlukla Fransız ve İngiliz Hükümetleri arasında Paris ateşkes önerileri ile ilgili sonuç alınamayan yazışmalarla geçti. Eğer Müttefikler ile savaşan taraflar arasında Paris ateşkes önerilerinin kabul ettirilmesi için bir konferans yapılacaksa, İzmit yerine uygun toplantı yeri olarak seçilebilecek İstanbul veya Büyükkada, Tarabya, Beykoz veya Moda, Rodos, Venedik veya Lozan'ın avantajları üzerine bitip tükenmek bilmeyen tartışmalarla geçmişti. Nihayet Ağustos ayında böyle bir konferansın yapılması gerektiğine, ancak bunun gayri resmî bir ön görüşme olmasına karar verildi. En uygun toplantı yeri olarak Venedik seçildi ve toplantı tarihi bile neredeyse tespit edilmişti ki, bir kez daha olaylar Müttefiklerin tüm planlarını altüst etti¹⁸.

¹⁵ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, ss. 134-141. Fabio L. Grassi, *Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul 2009, ss. 239-259.

¹⁶ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, TTK Yayınları, Ankara 1996, ss. 291, 334.

¹⁷ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

¹⁸ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Kili, *age.*, ss. 134-141.

1922 Yılı İngiliz Büyükelçilik Raporunda Büyük Taarruz ve Dönemin Olayları

Ankara, Müttefiklerin bölünmesi ve ateşkesin gecikmesi fırsatından tamamıyla yararlanıyordu ve Yunanlıların ihtiyatsız hareketleri işlerine geliyordu. Milliyetçilerin askeri teçhizatı, Rus, Fransız ve İtalyan kaynakları tarafından tedarik edilen malzemelerle yenilenmişti. İstanbul'a karşı Yunan tehdidi konusunda Müttefiklerin tutumu Ankara Hükümeti'nin fazlasıyla cesaretlendirdi. Eninde sonunda tahliye etmeye mahkûm oldukları ülkedeki Yunan ordusunun morali bozuldukça, Türk ordusunun maneviyatı kuvvetleniyordu¹⁹.

Temmuz ayında Londra'yı ziyaret ettiği Dışişleri Bakanlığında Sir William Tyrrell ve Bay Lindsay tarafından kabul edilen Fethi Bey'in, aslında o sırada hasta olan Lord Curzon tarafından kabul edilmediği palavrasına abartılı bir önem atfedildi. Lloyd George'un Yakındoğu meselesi ile ilgili Avam Kamarası'nda 4 Ağustos günü yaptığı konuşmaya yönelik öfkeleri mazur görülebilirdi. O konuşmayı, bir anlamda Mart Önerilerinin Türkiye aleyhine geliştirilmesi ve Yunanlıların İstanbul'u işgallerinin engellenmesinden vazgeçilmesi olarak algıladılar²⁰.

Müttefikler hâlâ davet şeklini ve görev tanımlarını tartışırken Türkler Venedik Konferansı'ndaki durumlarını güçlendirmek amacıyla meseleye silahlı bir müdahalenin gerekli olduğuna karar verdi. Fırsatın geldiğine inanan Mustafa Kemal, saldırı konusunda kararını verdi²¹.

26 Ağustos günü Türkler taarruzlarını Afyonkarahisar cephesinden başlattı ve hiçbir yerde gerçek bir direnme ile karşılaşmadı. Yunan Başkomutanı General Trikupis esir alınmış ve Yunan ordusundan geriye kalanlar İzmir'den önce son mevzi olan Alaşehir hattına çekildi. Fakat burası da hiçbir direniş gösterilmeden terk edildi. 9 Eylül günü Türk süvari birlikleri İzmir'e hiçbir direnişle karşılaşmadan girdi ve kısa sürede her şeye hâkim oldu. Hiçbir

¹⁹ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Kili, *age.*, ss. 134-141.

²⁰ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Kili, *age.*, ss. 134-141. Lloyd George'un 4 Ağustos 1922 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı konuşma Yunanlılar tarafından sevinçle karşılandı ve Lloyd George Helenizm'in hamisi ilan edilerek konuşması Anadolu'daki Yunan işgal kuvvetlerine dağıtıldı. Bkz. Sarıhan, *age.*, IV, s. 567.

²¹ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Kili, *age.*, ss. 134-141.

karşılık meydana gelmedi. Kısa bir süre için kuzey Yunan ordusu direnebilir gibi görüldü. Aslında Bandırma'ya kadar oldukça düzenli olarak geri çekildi ancak 11 Eylül günü Bursa düştü. Geri çekilirken Yunan ordusu vahim mezalimde bulundu. Geçtiği her yerde, kırsal bölgeler harap edildi; Eskişehir, Uşak, Kütahya ve diğer şehirler ve köyler yakıldı. Müttefiklerin hızlı müdahalesi ile yalnızca Bursa benzer bir akıbetten kurtarıldı²².

Ancak İzmir benzer bir akıbetten kurtulamadı. 12 Eylül'de burada bir yangın çıktı. Muhtemelen İzmir yangınının çıkış noktası her zaman bir itilaf konusu olarak kalacaktır. İngiliz raporları bunu Türk hareketi olarak tanımlama konusunda neredeyse aynı görüşte. Ancak dış kaynaklı görüşler de bütünüyle uyumlu değildi. Türkler ise sorumluluklarını kesin bir dille inkâr ediyorlar. Ancak yangın başladığında ve gideceği yön fark edildiğinde, yangını kontrol etme girişiminde bulunmaktansa alevlendirmeyi tercih ettiler. Henderson ise İzmir yangınının önceden tasarlanmış bir planın sonucu olduğuna inanma eğiliminde olduğunu ifade etmekte²³.

Türk zaferi, neredeyse hazır olan Venedik Konferansı'nın Müttefikler tarafından askıya alınmasına neden oldu. Zira Müttefikler ateşkesin sağlanması ve İzmir'in savunulması amacıyla birlikte harekete geçmeden, Türkler çok daha hızlı hareket etmişti. Şimdi sorunun ağırlık merkezi Anadolu'dan Boğazlara ve Trakya'ya kaymıştı. Yunanlıların Anadolu'yu tahliye etmesi, İngilizlerin Irak'taki ve Müttefiklerin (ki Türkler tarafından Trakya yolu üzerindeki engel olarak görülüyordu) İstanbul'daki durumunu tehlikeye sokmuştu²⁴.

Bu arada Yunan Hükümeti, İngiliz Hükümeti aracılığıyla 7 Eylül'de ateşkes talep etmişti. Acele bir cevap vermekten kaçınmak

²² TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Kili, *age.*, ss. 134-141.

Bursa'nın işgal ve kurtuluş süreci ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Behçet Kemal Yeşilbursa, "The Liberation of Bursa from the Greek Occupation according to Account of a British Eyewitness, 10 11 September 1922", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2014 (11). Bkz. Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi: İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

²³ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Kili, *age.*, ss. 134-141.

²⁴ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Kili, *age.*, ss. 134-141. Satan, *age.*

1922 Yılı İngiliz Büyükelçilik Raporunda Büyük Taarruz ve Dönemin Olayları

amacıyla, Ankara Hükümeti, bu ateşkes önerisinin resmî olarak ortaya atılıp atılmadığının ve bu önerinin amacının silahların sadece geçici olarak bırakılması mı yoksa genel barış şartlarını olduğunun araştırılacağı yönünde geçici bir cevap verdi. Zira Mustafa Kemal'in gerçekten birliklerinin ilerlemesini engelleme ve dolayısıyla Müttefikler üzerinde sürdürmekte olduğu baskıdan bu kadar erken vazgeçme isteği hiç yoktu. Eylül ayının ilk hafta sonuna gelindiğinde, bu ilerleme, genel olarak Müttefiklerin Boğazların denetimi ve özellikle İngiliz güçlerinin Çanakkale'deki durumu için doğrudan bir tehdit oluşturdu²⁵.

7 Eylül tarihinde toplanan İngiliz Kabinesi, Anadolu'daki vazifesini sonlandırırken Müttefiklerin Doğu Trakya'daki konumlarını sürdürmelerinin zorunlu olduğu siyasetini benimsemişti. Eğer Fransa ve İtalya savunmaya katılmazlarsa ki bunun pek mümkün olmadığı düşünüldü ve Britanya Hükümeti Çanakkale'nin elde tutulmasına karşı çıkacaktı. Ayrıca General Harington'a Boğazların Avrupa yakasına çekilme talimatı verildi. Diğer taraftan, Britanya Hükümeti Gelibolu'yu terk etme niyetlerinin olmadığını ve bu yarımadanın elde tutulması için gerekirse tek başlarına savunacaklarını açıkladı. İstanbul ne pahasına olursa olsun elde tutulacaktı; ancak Çanakkale'de geçerli olan aynı sebepler yüzünden İzmit Yarımadası boşaltılacaktı. Müttefiklerin birlik içerisinde olduklarını göstermek için İzmit ve Çanakkale'ye küçük Fransız ve İtalyan askeri birlikleri gönderildi ve Müttefiklerin tarafsız bölgelere saldırıya asla izin vermeyecekleri açıklandı. Britanya Hükümeti daha sonra Kemalistlerle yapılacak olan ateşkes görüşmelerinde pazarlık olarak kullanmak üzere Çanakkale ve İzmit'in tahliye edilmesi planını iptal etti²⁶.

17 Eylül tarihinde Bandırma Türkler tarafından kurtarıldığında son Yunan ordusu Anadolu'dan tahliye edildi. Ancak 16 Eylül günü İngiltere Başbakanı, Türklerin Gelibolu Yarımadası'nı işgal etmeye yönelik herhangi bir girişimine karşı konulması için askeri yardım göndermeleri konusunda İngiltere sömürgelerine hitaben bir duyuru

²⁵ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Kili, *age.*, ss. 134-141. Satan, *age.*

²⁶ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Kili, *age.*, ss. 134-141. Satan, *age.*

yayımladı. Fransızlar çıkarlarını gözetme bahanesiyle İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine Mustafa Kemal'i görmesi için hemen İzmir'e hareket etmesi talimatını verdi. İngiliz Başbakanı'nın tutumuyla Fransa'nın hiçbir şekilde bağlantılı olmadığı konusunda Mustafa Kemal'i ikna etmek için General Pellé'nin yönlendirildiğini tahmin etmek zor değildi. Bakan Poincaré, 19 Eylül tarihinde Fransız Meclisi'nde bütün dünyaya Türkiye ve Fransa arasında savaş yapılmayacağını duyurdu ve aynı zamanda Fransız birlikleri İtalyanların ardından Çanakkale ve İzmit'ten çekildi. Tüm Müttefik birliği daha ilk adımda böylece yok oldu gitti²⁷.

Fakat Lord Curzon Müttefik birliğinin dağılan parçalarını birleştirmek için 20 Eylül'de Paris'e gitti ve Fransızların Çanakkale'den çekilmesini Bakan Poincaré nezdinde öfkeyle protesto etti. Curzon'a göre bu tip bir geri çekilme Müttefik yükümlülüklerinin tanınmamasıydı ve Fransızların hayatları tehlikede olduğu anda ittifakı kolayca bozabileceklerinin göstergesiydi. O'na göre Boğazlar ve İstanbul'a doğru zaferle yürüyen Kemalistlerin Müttefiklerin konferans davetini kabul etmesi beklenebilir miydi? Avrupa'ya Kemalist bir hücumu önlemede Fransa, Büyük Britanya'ya yardımcı olacak mı diye sordu. Eğer olmayacaksa, Büyük Britanya gerektiğinde tek başına hareket etmeye hazırdı. Bakan Poincaré'in cevabı, istediklerinde Türklerin Avrupa'ya geçmelerini hiçbir şeyin durduramayacağı şeklindeydi. Britanya Hükümeti'ni savaş politikası izlemekle suçladı. Poincaré'e göre Fransız Kamuoyu, Türklerin üzerine Fransızlar tarafından bir el silah dahi atılmasına tahammül etmeyecekti ve Fransa'nın manevi ve fiziksel olarak bir Türk ilerlemesine direnmeye gücü yoktu. Bakan Poincaré'den yine de zorla alınan bütün söz, Fransa'nın Doğu Trakya'da işbirliği içerisinde olacağı ancak Boğazların güneyindeki herhangi bir faaliyete katılmayacağıydı. Kısacası, Fransa bütün gerekli konuları önceden istemeye istemeye kabul ederek Mustafa Kemal'in hoşgörüsünü kazanma gayreti içindeydi²⁸.

²⁷ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Kili, *age.*, ss. 134-141. Satan, *age.*

²⁸ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Kili, *age.*, ss. 134-141. Satan, *age.*

1922 Yılı İngiliz Büyükelçilik Raporunda Büyük Taarruz ve Dönemin Olayları

Günler süren ve zaman zaman sert geçen tartışmalardan sonra Müttefik birliği ödün verilerek onarıldı. Mustafa Kemal'e 23 Eylül tarihinde telgraf ile gönderilen bir notada, askeri durumu sona erdirmek amacıyla Müttefik generalleri ile Mudanya'da buluşma ve Türkiye, Yunanistan ve Müttefikler arasında nihai bir barış antlaşmasını imzalamak üzere Venedik veya başka bir yerde yapılacak olan konferansa (artık ön görüşme olarak nitelendirilmedi) gecikmeden temsilci tayin etme çağrısında bulunuldu. Bu amaçla Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı olan Franklin Bouillon hemen İzmir'e gönderildi. Ancak Mustafa Kemal'i kabul etmeye ikna etmek için bir taviz verilmesi zorunluymuştu. Eğer barış müzakereleri boyunca Türkler tarafsız bölgeleri işgal etmezse ve barışın sürdürülmesi amacıyla, Boğazların serbestliği ve azınlıkların emniyetini fiilen temin etmek için Türk hâkimiyetindeki belirli bölgeler askerden arındırılırsa, Müttefik Hükümetleri Meriç Nehri ve Edirne'ye kadar Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesini kabul etmeye hazır olduklarını bildirdi. Üç Müttefik Hükümet, Barış Antlaşması yürürlüğe girer girmez, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesini desteklemeyi ve birliklerini İstanbul'dan geri çekmeyi ayrıca taahhüt etti. Tarafsız bölgeleri işgal etmeme sözüne ilaveten Yunan güçlerinin Meriç Nehri'nin gerisine çekilmesi için Müttefik Güçlerin yaptığı arabuluculuk karşılığında, Türkler bu sürede Boğazları veya Marmara Denizini geçmeyeceklerdi²⁹.

Ancak Ankara'nın bir telgrafla barış görüşmelerine davet edildiği gün küçük bir Türk süvari birliği Çanakkale'deki Erenköy tarafsız bölgesine girdi. General Harington'ın protestosuna cevaben Ankara tarafsız bölgelerin varlığını hiçbir zaman kabul etmediklerini ve böyle bir şeyi asla tanımayacaklarını bildirdi. 23 Eylül tarihli nota bölgedeki gerilimi düşürmedi. 24 Eylül tarihinde geri çekilen Erenköy'deki Türk süvari birliği, 25 Eylül tarihinde 1500 askerle tekrar ortaya çıktı. Süvari sayıları gittikçe arttı ve bunu Çanakkale çevresini daha da yakın bir çember içine alan diğer birlikler izledi. Her gün çatışma tehlikesi vardı. İngilizlerin sabırları fena halde

²⁹ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Andrew Mango, *Atatürk*, (İstanbul: Sabah Kitapları, 2000), ss. 341-346. Kili, *age.*, ss. 134-141. Satan, *age.*

sınanıyordu. 30 Eylül tarihinde Britanya Hükümeti, General Harington'un tarafsız bölgenin Türkler tarafından derhal tahliye edilmesini bir nota ile istemesi halinde kendisine tam destek verileceğini bildirdi. Barışın sürdürülmesi büyük ölçüde, General Harington'ın akıllı ve sabırlı bir şekilde davranmasından kaynaklandı³⁰.

Bu sırada Franklin Bouillon İzmir'e 27 Eylül tarihinde ulaşmıştı ve kendi açıklamasına göre Mustafa Kemal ile otuz altı saat devamlı surette anlamlı bir konuşma yapmıştı. Bouillon'un açıklamasından az çok anlaşıldığı kadarıyla konuşma, Mustafa Kemal'in Franklin Bouillon'a şahsi bir lütfu olarak gerçekleşmişti. Mustafa Kemal 3 Ekim'de Mudanya'da Müttefik devletlerin generalleri ile görüşmeyi kabul etmiş ve İsmet Paşa'yı görevlendirmişti³¹.

1 Ekim akşamı Franklin Bouillon İstanbul'a geldi. O akşam Müttefik Yüksek Komiserleri ve İngiltere Yüksek Komisyonu'ndaki generallerle yapılan toplantıda, en ufak bir aktörlük yeteneği olmadan ama berbat bir kibir gösterisiyle genel olarak Müttefik Güçleri ve özellikle Büyük Britanya yararına verdiği zorlu çabalarını anlattı. Kendisini, çarpışmaları önleyen ve İngiliz güçlerini, yedekte 150.000 asker ve arkalarında 3 milyon Müslüman dünyası olan, zafer kazanmış 150.000 Türk tarafından Anadolu'da yok edilmekten kurtaran, beklenmedik biçimde yardıma yetişen bir güç olarak gördüğünü açıkladı. Bakan Poincaré'in 23 Eylül tarihli telgrafına Ankara Hükümeti'nin verdiği, "Mudanya'yı kabul ettiklerini ve birkaç gün içerisinde Barış Konferansı'na yapılan davete cevap vereceklerini taahhüt ettiklerini" bildiren Yusuf Kemal Bey imzalı resmî cevabı da toplantıya katılanlara okudu³².

En son dakikaya kadar Mudanya toplantısında Müttefik Güçleri'nin generalleri tarafından benimsenecek tavır ile ilgili gerçek bir görüş birliğini temin etmek mümkün olmadı. Bununla birlikte, genel anlamda General Harington'ın talimatları; Trakya'da Yunan birliklerinin arkasına çekilecekleri bir savunma hattının belirlenmesi ancak Kemalistler tarafsız bölgeden çekilinceye kadar hiçbir baskı

³⁰ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Kili, *age.*, ss. 134-141. Satan, *age.*

³¹ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

³² TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Kili, *age.*, ss. 134-141. Mango, *age.*, ss. 341-346.

1922 Yılı İngiliz Büyükelçilik Raporunda Büyük Taarruz ve Dönemin Olayları

uygulanmaması; İngiliz birliklerinin Asya tarafındaki konumlarını etkileyecek tüm sorunların tek başına tartışılması; görüşmelerin mümkün olduğunca askeri konularla sınırlandırılması; Müttefik Hükümetlerinden yetki alınmadan Trakya'nın gelecekteki yönetimi ile ilgili hiçbir kesin yükümlülüğe girilmemesi ve 23 Eylül tarihli Müttefik notasına Ankara Hükümeti'nin cevabı alınıncaya ve olumlu olup olmadığı anlaşılıncaya kadar hiçbir nihai anlaşmanın yapılmaması yönündeydi³³.

2. Saltanatın Kaldırılması, İstanbul Hükümeti'nin Düşüşü ve İstanbul'un Milliyetçiler Tarafından Ele Geçirilmesi

Mudanya Mütarekesi imzalandıktan sonra dikkatler barış konferansına yöneldi. Ankara Hükümeti, konferans yeri olarak İzmir'i, tarih olarak da 20 Ekim'i teklif etti. Fransız Hükümeti bu teklifi kabul etmeye hazırdı. Ancak İngiliz Hükümeti'nin itirazı üzerine konferans yerinin Lozan, açılış tarihinin ise 13 Kasım olması konusunda uzlaşa sağlandı. 27 Ekim'de tüm ilgili hükümetlere davetiyeler gönderildi. Ankara Hükümeti daveti kabul etmesine rağmen İstanbul Hükümeti'nin katılmasını kabul etmedi³⁴.

Genel seçim tarihinin 15 Kasım ve parlamentonun açılış tarihinin de 23 Kasım olarak tespit edilmesi gibi birçok sebepten İngiliz Hükümeti konferansın 25 Kasım'a ertelenmesini istedi. Ancak Fransız Hükümeti bu teklifi kabul etmedi. Sonunda konferansın açılış tarihi 20 Kasım olarak tespit edildi. Konferans tarihinin ertelendiğini haber almadan önce yola çıkmış İsmet Paşa, Lozan'a birkaç gün erken gelmişti³⁵.

Mudanya Mütarekesi birçok potansiyel tehlikeye son verdi ve barış olmasa bile asayiş getirdi. Özü itibari ile Türkiye ile Yunanistan arasındaki çarpışmaların sona erdirilmesi için yapılan askeri bir antlaşma olarak mümkün olduğu kadar sorunlardan ve özellikle siyasi sorunlardan bahsedilmesinden kaçınılmıştı. Mütarekenin iki maddesi yine de Müttefik askeri kuvvetlerinin işgal altında tuttuğu bölgeler ile

³³ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Kili, *age.*, ss. 134-141. Satan, *age.*

³⁴ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

³⁵ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

ilgiliydi ve 12. Madde bir dereceye kadar üstünkörü kaleme alınmıştı. Barış konferansı tarafından bir karara varılıncaya kadar, Müttefik birlikleri buldukları bölgelerde kalacaklardı³⁶.

Ankara Hükümeti, Mudanya Mütarekesini, özellikle 12. Maddesini kendi açılarından yorumladı. Müttefik kuvvetlerinin buldukları bölgelerde varlığını tanıyacağını fakat hiçbir şekilde işgalini tanımayacağını belirtti. İddialarını antlaşmanın gerçek ruhu yerine üslubuna dayandırdılar ve ileri sürdükleri bu fikirleri uygulamaya koymakta hiç zaman kaybetmediler. 15 Ekim'de antlaşma yürürlüğe girdikten hemen sonra Ankara Hükümeti Gelibolu'ya bir vali atayarak işgal altındaki bölgelerde sivil yönetimi ellerinde tutma konusundaki ısrarını açıkça gösterdi. Doğu Trakya'nın idaresi altında yer aldığı için bu bölgenin ilk adım olarak seçilmesi akıllıca idi. Benzer bir talep İzmit bölgesi için de öne sürüldü ve Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümeti temsilcilerinin Ankara Hükümeti temsilcileriyle değiştirileceğini açıkladı³⁷.

19 Ekim'de Refet Paşa İstanbul'a geldi. Doğu Trakya'nın Yüksek Komiserliğine atanmıştı ve tabii olarak oraya gitmesi gerekiyordu. İki hedefini gerçekleştirmek, yani padişah ve hükümetini devirmek ve Müttefik Güçlerin şehirdeki konumunu zayıflatmak için İstanbul'da kalmayı tercih etti. Bu iki hedefine de bir aydan kısa bir sürede ulaştı³⁸.

Refet Paşa'nın gelmesinden önce Müttefik Yüksek Komiserleri ve generalleri, Trakya'ya giderken Paşa'nın yanında hiçbir jandarması olmadan kendisine İstanbul'dan geçmesi için izin verilmesi konusunda anlaşmışlardı. Ancak Refet Paşa İstanbul'a 126 jandarma ile geldi. Bunların Refet Paşa'nın özel maiyeti olduğu ileri sürülerek karaya çıkmasına izin verilmek zorunda kalındı. Refet Paşa'yı karşılamak üzere şehirde Türk halkı tarafından coşkulu bir tören düzenlendi³⁹.

Refet Paşa amaçlarını gizlemedi. Katıldığı toplantılarda eski halifelerin padişahlık unvanına gerek duymadıklarını ve İstanbul'un sadece halifelik'in merkezi olduğunu vurguladı. Misâk-ı Milli'nin

³⁶ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

³⁷ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

³⁸ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

³⁹ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

1922 Yılı İngiliz Büyükelçilik Raporunda Büyük Taarruz ve Dönemin Olayları

Ankara Hükümeti'nin dış politikası olduğunu ve 1921 anayasasının da iç politikası olduğunu anlattı. 29 Ekim'de padişahı ziyaret etti ve hükümetini azletmesini istedi. Zira Tevfik Paşa Ankara'ya bir telgraf göndererek, Lozan'da ortak bir heyet ile birlikte hareket etmeyi teklif etmişti⁴⁰.

Son darbe, 1 Kasım tarihinde Büyük Millet Meclisi'nce oybirliği ile kabul edilen saltanat makamının varlığının sona erdiğine, anayasaya göre halifelik yetkisinin Osmanlı Hanedanı'nda olduğuna ama halifenin Meclis tarafından seçilmesinin zorunlu olduğuna ve halifenin güvencesinin Türk Devleti'nin güvencesinde olduğuna hükmeden kanundu⁴¹.

Daha fazla direnme gücü kalmayan İstanbul Hükümeti 4 Kasım'da istifa etti ve Refet Paşa, kendisini Büyük Millet Meclisi'nin temsilcisi ve İstanbul'un fiili valisi olarak tayin etti. Refet Paşa, planın ilk bölümünün başarıyla sonuçlanmasından sonra Müttefik Güçlerine karşı harekete geçti ve 5 Kasım'da İstanbul'dan çekilmelerini isteyen iki nota verdi. Küstahça bulunan bu istek Yüksek Komiserler tarafından reddedildi. Zaten bu istek hiç kuşkusuz bir blöftü ve bunda ısrar edilmedi. Ancak bu Müttefik Güçlerin hâkimiyetine açık bir meydan okumaydı⁴².

İngiliz Hükümeti sıkıyönetim ilanı için izin verdi. Ancak Fransız ve İtalyan Hükümetleri bu konuda isteksizdi. Lozan Konferansı öncesinde sıkıyönetim ilan etmenin uygun olmadığını düşünüyorlardı. İngiliz Hükümeti için bu durumu isteksiz bir biçimde kabul etmekten başka bir seçenek kalmadı.

Padişah dâhil kaderini Müttefik Güçlerine bağlamış olan kişiler kaçması gereken anın geldiğine karar verdi. 15 Kasım'da adının Zeki Bey olduğunu söyleyen bir kişi, Müttefiklerin karargâha giderek, hayatının tehlike altında olduğunu düşünen Padişah'ın İstanbul'dan hemen kaçmasına yardımcı olunmasını General Harington'dan rica etti. Bu rica kabul edildi. General Harington'ın emir subayı ile Zeki Bey arasında Yıldız Sarayı'nda özel bir görüşme yapıldı ve Padişah'ın 17 Kasım tarihinde sabah erkenden ayrılması planlandı. 16 Kasım'da

⁴⁰ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

⁴¹ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

⁴² TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

General Harington, Padişah'ın Müslümanların halifesi olarak imzaladığı ve İstanbul'da hayatının tehlike altında olduğu düşüncesiyle İngiliz Hükümetine sığındığını ve bir an önce başka bir yere götürülmesini rica ettiği özel bir mektup aldı⁴³.

17 Kasım sabahı Padişah, beraberinde on yaşındaki oğlu Ertuğrul ve maiyetindeki sekiz kişi ile saraydan ayrıldı. Çıkışta kendisini Albay Steele ve muhafız alayı askerlerinden oluşan bir bölük karşıladı. Sonra General Harington ve Nevile Henderson tarafından karşılandığı Tophane'deki deniz üssüne getirildi; oradan Amiral Brock eşliğinde H.M.S. Malaya'ya bindi ve Malta'ya gitti. Ayrılırken verilen himaye için İngiliz Hükümetine teşekkür eden Padişah, tahtan çekilmediğini ve bunu yapmaya niyetinin olmadığını açıkladı⁴⁴.

Padişah'ın ayrılmasıyla Ankara Hükümeti planlarını gerçekleştirirmede çok önemli bir engelin ortadan kalmasından dolayı rahatlamıştı. Büyük Millet Meclisi 18 Kasım'da Vahdettin'in halefi ve yasal varisi olan Velihaht Abdülmecit'i halife olarak seçti. 24 Kasım'da İstanbul'da sade bir dini tören yapıldı⁴⁵.

Kendisine verilmiş olan görevin bu bölümünü başarıyla tamamlayan, Refet Paşa faaliyetlerini Müttefik Güçleri ve yabancıların çıkarlarını etkileyen meselelere yöneltti. Sürekli baskı ile Müttefik Güçlerinin İstanbul'daki yetkisi gittikçe artan oranda ve oldukça ciddi şekilde kısıtlandı. Böylece İstanbul'da Yüksek Komiserlerin ve generallerin savunmada kaldığı bir durum ortaya çıktı. Bu kötü gidişatı sadece askeri bir zorlama düzeltebilirdi; ancak İtilaf devletleri hükümetleri kuvvet kullanmak istemiyordu. Çünkü çatışmalar çıkabilir ve hatta Lozan pazarlık sürecinde en büyük koz olarak kabul edilen İstanbul'un işgal altında tutulması bile riske girebilirdi. Hatta İstanbul boşaltılmak zorunda kalınabilirdi⁴⁶.

Altı hafta süren tartışmalardan sonra Lozan'daki durum aynı ölçüde tatmin edici değildi. Türkler görüşmeye belirli bir plan ile gitmişti. Sevr Antlaşmasının bütünüyle feshedilmesi, Batı Trakya için halk oylaması yapılması, Musul'un iadesi, Boğazların serbestliği ancak Türkiye'nin bağımsızlık sınırları içerisinde ve eğer İstanbul'un

⁴³ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

⁴⁴ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

⁴⁵ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

⁴⁶ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

1922 Yılı İngiliz Büyükelçilik Raporunda Büyük Taarruz ve Dönemin Olayları

güvenliği sağlanırsa, hiçbir askeri şartın olmaması, Avrupa ile yapılan antlaşmalardaki şartların dışında azınlıklarla ilgili hiçbir şartın geçerli olmaması, hiçbir mali veya iktisadi denetimin olmaması, yabancılara hiçbir ayrıcalığın tanınmaması ancak Türkiye'nin tam hâkimiyeti ve bağımsızlığı; kısaca istedikleri bütünüyle Misâk-ı Millî idi⁴⁷.

3. Dış İlişkiler

1922 senesi boyunca Ankara Hükümeti'nin dış politikası tamamen deneme yanılmaya ve gözleme dayalı bir siyasetti. Hedefi, öncelikle sadece ve sadece Misâk-ı Millî'nin eksiksiz olarak gerçekleştirilmesi, bu kapsamda Yunanlıların İzmir'den çıkarılması ve Müttefiklerin Türkiye'nin tek hükümeti olarak Ankara Hükümeti'ni tanınması idi. Diğer bütün hususlar sonradan geliyordu ve diğer ülkelerle olan ilişkilerinde Ankara Hükümeti, sadece yabancı ülkelerin kendi amaçlarına ne kadar engel olabileceği veya hizmet edebileceği ilkesine göre yönetildi⁴⁸.

Baş düşman Büyük Britanya idi; Sevr antlaşmasından, Yunanlıların İzmir'e gönderilmesinden ve tüm bunlardan dolayı Türkiye'nin yaşadığı felaketlerden, İstanbul'un işgalinden, Malta sürgünlerinden ve işgal sırasında gösterilen şiddetten sorumlu tutuldu. Ayrıca azınlıkların savunucusu ve hatta saltanatın destekçisi olarak görüldü.

Kemalistler Anadolu'da Yunanlılara karşı aldıkları galibiyetin, Büyük Britanya'ya karşı bir zafer olduğunu ilan ettiler. Gerçekten de Yunanlıların mağlubiyeti, Sevr Antlaşmasıyla Türkiye'ye dayatılan ağır şartlar ve İngilizlerin Yunanlıların tarafını tutması sonucunda Doğu ülkelerinde zaten azalmış olan İngilizlerin itibarına ciddi olarak zarar verdi. Henderson'a göre, "o şartlar ne derece ağır olursa olsun, eğer İngiltere kendi başına zorlasaydı Türkler şimdiye kadar boyun eğmiş olabilirdi. Ancak Türkler, Yunanlıların bu iş için kullanılmasına çok öfkelenildiler ve İngiltere'nin paralı askerlerini felaketten kurtarmakta aciz olduğunu anladıklarında benzer şekilde çok

⁴⁷ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

⁴⁸ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Kili, *age.*, ss. 134-141. Satan, *age.*

sevindiler.”⁴⁹ Lloyd George Hükümeti’nin düşüşü, Kemalistlerin neredeyse zaferlerinin taçlanması olarak sayıldı ve Türk dostu kabul edilen Muhafazakâr Partinin iktidara gelmesi, İngiliz siyasetinde köklü bir değişimi ümit etmede Türkleri cesaretlendirdi.

1922 senesi boyunca Ankara Hükümeti’nin Fransa ile ilişkileri, Büyük Britanya ilişkilerinin tamamen aksi yönde seyretti. Senenin büyük bir kısmında Ankara ve Paris arasındaki ilişkiler neredeyse dostça olarak tanımlanabilecek düzeye geldi. Yıl boyunca kültürlü Fransızlar İstanbul’u ziyaret etti ve Türk olan her şeyi anlamsız bir biçimde ve körü körüne övmeleri onları gülünç duruma soktu. Bir Fransız savaş gemisiyle İzmit’e gelen Claude Farrere, Mustafa Kemal ile orada görüştü.⁵⁰

Ancak Ankara’ya yaltaklanmaları onlara fayda sağlamadı ve Milliyetçiler amaçlarını başarmak üzereyken, Fransız dostluğunun artık vazgeçilmez olduğu bir zamanda, Fransızlara karşı hiçbir minnettarlık emaresi göstermediler. Kemalistlerin bu tutumu, Fransızlarda ciddi anlamda hayal kırıklığına yol açtı. Fransız Hükümeti eğer yöntemlerini değiştirmezlerse, Lozan’da daha fazla Fransız desteğini beklememeleri konusunda Ankara’yı uyarmak zorunda kaldı.⁵¹

İtalya hiçbir zaman Türkiye’ye karşı özel bir husumet göstermedi. Yunanistan’dan nefret eden İtalyan halkının çoğunluğu Mustafa Kemal’in tarafındaydı. İtalyanların Türkiye’deki tek amacının kendilerine ekonomik fayda sağlamak olduğunun tamamen farkında olan Türkler tarafından hiçbir zaman kayıtsızlıktan daha fazla itibar görmediler.⁵²

Ankara’nın Avrupa’nın diğer ülkeleri ile bağlantısı, Rusya’nın dışında, önemsizdi. Milliyetçilerin dış politikadaki deneme yanılmaya dayalı anlayışı, hiçbir biçimde 1922 senesi boyunca Sovyet Rusya ile yürüttüğü ilişkilerden daha dikkat çekici olduğu söylenemez. 1921 yılında Türkiye, Rusya’ya, verdiği maddi ve manevi destek yüzünden neredeyse tamamen bağımlı hale gelmişti. 1922 yılı başında Türk siyasetinde güçlü bir Rusya’ya yönelme söz konusuydu, ancak bu

⁴⁹ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

⁵⁰ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

⁵¹ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

⁵² TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

1922 Yılı İngiliz Büyükelçilik Raporunda Büyük Taarruz ve Dönemin Olayları

hiçbir zaman Moskova'ya Ankara'ya emir verme ölçüsünde olmamıştı. Batılı güçlere yönelik düşmanlık ortak bir bağ oluştursa da, bu ittifak, sadece menfaate dayalı bir ittifaktı ve “bu ikilinin hiçbir zaman mutlu bir evliliği olmadı.” Aralov'un Ankara'ya büyükelçi olarak gönderilmesiyle Rus-Türk dostluğu yeniden teyit edildi. Ancak Türkiye hareket serbestliğinden hiçbir zaman vazgeçmedi ve Rusya ile ilişkilerindeki sürtüşme hiçbir zaman tamamıyla bitmedi⁵³.

4. İç Siyaset

1922 yılının on ayı boyunca Türkiye'de iki hükümet vardı: Ankara'daki fiili hükümet ve Müttefiklerin meşru olarak tanıdığı İstanbul'daki Padişah Hükümeti. Padişah Hükümeti sadece Müttefik Güçleri'nin işgali sayesinde var oldu. Fiziksel olarak Müttefik askeri birliklerinin süngüsüyle, manevi açıdan Müttefik Yüksek Komiserlerinin desteğiyle ve mali açıdan istenmese de Geçici Mali Komisyon'un çabalarıyla varlığını sürdürdü. Ancak var olma mücadelesi fiilen Mudanya'da son buldu. Bundan sonraki varlığı ise Barış Konferansı açısından sorun teşkil etti. Bu hükümeti ayakta tutan Müttefik Güçleri'nin politikası iflas etti. Bu hükümetin varlığının sona ermesi konusunda Ankara kararlıydı. Sonunda Saltanatın kaldırılmasından üç gün sonra 4 Kasım tarihinde ardı arkası kesilmeyen sadrazam silsilesinin sonuncusu olan Tevfik Paşa görevinden istifa etti ve İstanbul yeni Türk devletinin sıradan bir idari bölgesi haline geldi⁵⁴.

5. Askeri Olaylar

Eylül 1921'de yapılan Sakarya Savaşı sonrası Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki çarpışmalar durmuştu. Ankara'ya doğru ilerleme girişiminde Yunanlılar başarısız olmuştu. Türk ordusunu yok etme hedefi ile bütünleşmiş olan bu girişim zaten hiçbir zaman sonuç vermeyecekti. Sakarya savaşı yüzünden oldukça bitkin düşen iki taraf, kış için savunmaya yönelik mevzi almıştı⁵⁵.

⁵³ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

⁵⁴ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922. Bkz. Kili, *age.*, ss. 134-141; Satan, *age.*

⁵⁵ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

Ağustos 1922'de yapılan Türk taarruzunun asıl hedefinin anlaşılmaması için çok sıkı önlemler alındı. Bütün Anadolu limanları kapatıldı ve Anadolu ile Avrupa arasındaki bütün irtibat kesildi. Gerçekte Türk üst komutasının planı, Afyonkarahisar cephesi üzerinden ezici bir darbe indirmek ve İzmir'e doğru ilerlemek, böylece Eskişehir bölgesinde kalan Yunan kolordusunu tecrit etmektir. 26 Ağustos'ta Türk taarruzu başladı. Şiddetli bombardıman ile başlayan ve Yunanlılara neredeyse tamamen sürpriz bir baskın şeklinde olan bu saldırı hemen başarı getirdi. 28 Ağustos akşamına kadar Afyonkarahisar düşmüştü. Yunan kuvvetleri Uşak'a doğru sürüldü. Bitmez tükenmez bir güçle ilerlemelerine devam eden Türk kuvvetleri, güneye Murat Dağı'na indiler ve Yunan kuvvetlerinin üzerine saldırdılar. Bu saldırılar sonucunda Yunan kuvvetlerinin büyük çoğunluğu ya esir alındı ya da yok edildi. 30 Ağustos tarihinde Yunan güney kuvvetlerinin geri püskürtülmesi tamamlanmış oldu. Tutsak olmaktan ya da yok edilmekten kurtulmuş, ama artık bir askeri kuvvet görüntüsünü de yitirmişlerdi. Dehşete kapılarak, ayak takımı gibi kaçarak İzmir'e doğru yöneldiler. 9 Eylül tarihinde Türk öncü birlikleri İzmir'e girdiğinde, Yunan karargâhı 48 saat önce İzmir'i boşaltarak Çeşme'ye çekilmiş, birliklerden arta kalan Yunan askerleri de Yunanistan'a ve Yunan adalarına tahliye edilmeye çalışılıyordu⁵⁶.

30 Ağustos'ta Türk kuvvetleri Eskişehir'de tecrit edilen Yunan kuvvetleri üzerine yürüdü. Ancak Yunan kuvvetleri başarılı bir şekilde Bursa'ya çekildi. Ancak Mudanya ve Bandırma'ya geri çekilirken Gemlik yönünden gelen Türk kuvvetleri ile aralarında sert bir çarpışma gerçekleşti. 17 Eylül tarihinde Bandırma'dan Türkiye'yi terk ettiler. Üç hafta süren ancak sonrasında oluşan olaylara hayati etkisi olan bu kısa savaşta, Yunanlıların toplam kaybı yaklaşık 45.000 kişi ve 180 toptu⁵⁷.

Anadolu'daki Yunan bozgunu Türklerin iştahını kabartmıştı. Onları ordularının yenilmez olduğuna inandırdı. İzmir'in alınmasından sonra kuzeye yönelen Türk kuvvetleri Çanakkale'de İngiliz ileri karakolları ile temas etti. Çanakkale'de İngiliz ve Türk kuvvetleri arasında birçok kez sürtüşme yaşandı. Çarpışmaya

⁵⁶ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

⁵⁷ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

1922 Yılı İngiliz Büyükelçilik Raporunda Büyük Taarruz ve Dönemin Olayları

dönüşmesi güçlüğüle önlendiği ve 3 Ekim’de Mudanya konferansının açılmasıyla son bulan oldukça buhranlı bir süreç yaşandı⁵⁸.

SONUÇ

26 Ağustos günü Türkler taarruzlarını Afyonkarahisar cephesinden başlattı ve hiçbir yerde gerçek bir direnme ile karşılaşmadı. Yunan Başkomutanı General Trikupis esir alınmış ve Yunan ordusundan geriye kalanlar İzmir’den önce son mevzi olan Alaşehir hattına çekildi. Fakat burası da hiçbir direniş gösterilmeden terk edildi. 9 Eylül günü Türk süvari birlikleri İzmir’e hiçbir direnişle karşılaşmadan girdi ve kısa sürede her şeye hâkim oldu. Hiçbir karşılık meydana gelmedi. Kısa bir süre için kuzey Yunan ordusu direnebilir gibi göründü. Aslında Bandırma’ya kadar oldukça düzenli olarak geri çekildi ancak 11 Eylül günü Bursa düştü. Geri çekilirken Yunan ordusu vahim mezalimde bulundu. Geçtiği her yerde, kırsal bölgeler harap edildi; Eskişehir, Uşak, Kütahya ve diğer şehirler ve köyler yakıldı. Müttefiklerin hızlı müdahalesi ile yalnızca Bursa benzer bir akıbetten kurtarıldı.

Siyasi sonuçlarını bir kenara bırakırsak askeri açıdan Türklerin taarruzu takdire şayan bir başarıydı ve hem düşünce hem de uygulamada Lord Allenby’nin Filistin’deki askeri harekâtına birçok bakımdan benzerlik gösteriyordu. Her iki durumda da taarruzun gerçek hedefini gizlemek için dikkatlice atılan adımları, eş zamanlı olarak düşman kuvvetlerinin dağıtılması izledi. Daha sonra mümkün olan bütün kuvvetlerle ki süvariler bunda önemli bir rol oynayacaktı, doğru ve iyi seçilmiş hedefe doğru etkin bir ilerlemenin ardından şiddetli bir darbe indirmek ve sonrasında tamamen morali bozulmuş düşmanın kovalanması şeklinde cereyan etmişti.

Mustafa Kemal yeniden yapılanma ve uyum konularında fevkalade bir beceri sergiledi. Yunanlılar karşısında kazanılan zafer, İzmir’in tekrar alınması ve Yunanlıların Anadolu’dan tamamen çıkarılması hem ordu hem de halk nezdinde Mustafa Kemal’in saygınlığını büyük ölçüde artırdı ve sonuç olarak Ankara’daki konumunu güçlendirdi. Ancak saltanatın kaldırılması gizli düşmanlarının sayısını fazlasıyla artırdığı gibi karşı muhalefet de daha

⁵⁸ TNA/FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922.

cüretkâr bir hale geldi. Ankara'da Kemalciler, Enverciler ve Padişahçılar olmak üzere üç grup vardı. Fakat Mustafa Kemal'in iradesi, Ankara'ya yıl boyunca yön vermeye devam etti. Somutlaştırdığı başarılı politika faaliyetleri desteklendi. Mustafa Kemal kendisinin olduğu gibi Türkiye'nin de kaderini tayin eden dört dörtlük bir yönetici olarak kendini ispatlamıştır. Türklerin anlayacağı tek hükümet biçimi, tek kişinin liderliğinde bir hükümettir ve eğer Türkiye tek bir kişi tarafından yönetilecekse, onu yönetmek için Mustafa Kemal'den daha uygun olan bir lider yoktu.

Sonuç olarak raporlarda; Anadolu'daki Milli hareketin yürüttüğü diplomasının eski ile aynı olduğu ve değişmediği (büyük devletlerarasında denge politikası uyguladığı), Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki hareketin Misâk-ı Millî'yi gerçekleştirmede gösterdiği kararlılık, Anadolu hareketinin İtilaf Devletleri blokunu bölme yolunda (devletler ile ayrı ayrı anlaşarak) İngiltere'yi yalnız bırakmak istemesi ve bunu başarı ile yürütmesi, azınlıkları elimine eden ve her türlü faaliyetin Türkler tarafından yürütülmesi isteği ve her alanda bağımsızlık konusundaki hassasiyet ile bütün bunları yaparken hareketin referans noktasının artık İslamiyet olmayıp milliyetçilik ve onun gerekleri olduğu, milliyetçiliğin yeni Türkiye'nin ruh hali olarak tanımlanması, İngiltere'nin Ortadoğu'ya ilişkin konularda hâkim devlet olarak isteklerini Yunanistan üzerinden gerçekleştirmek isteği, Anadolu'daki hareketin Bolşevik Rusya ile ilişkisi, Moskova'nın etkisinde oluşu, Anadolu hareketinin Osmanlı Devleti ve onun anlayışından farklı bir anlayışı (milli ve laik bir devlet anlayışını) benimsediği ve buna uygun bir toplum yaratma yolunda radikal reformlardan yana olduğu gibi tespitlerin yapıldığı, net bir Türkiye fotoğrafı çekildiği, olayların genel olarak objektif ve doğru analiz edildiği görülmektedir.

1922 Yılı İngiliz Büyükelçilik Raporunda Büyük Taarruz ve Dönemin Olayları

KAYNAKLAR

1.Arşiv Belgeleri

The National Archives (TNA), UK:

FO371/9176/E10937/44, Turkey: Annual Report, 1922, From Nevile Henderson to Lord Curzon, 7 November 1923.

2.Kitaplar ve Makaleler

Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010.

Eyyupoğlu, İsmail, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

Grassi, Fabio L., *Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul 2009.

Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

Mango, Andrew, *Atatürk*, Sabah Kitapları, İstanbul 2000.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, TTK Yayınları, Ankara 1996.

Satan, Ali (der.), *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.

Turan, Mustafa, *Yunan Mezalimi: İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Yeşilbursa, Behçet Kemal, "The Liberation of Bursa from the Greek Occupation according to Account of a British Eyewitness, 10-11 September 1922", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 11, 2014, s. 27-36.

Büyük Taarruz'un Ardından Ortaya Çıkan Çanak(kale) Krizi'nin Türk ve Fransız Meclis Zabıtlarına Yansımaları

Fatma UYGUR*

GİRİŞ

26 Ağustos 1922'den 9 Eylül 1922'e kadar devam eden on dört günlük büyük taarruz Milli Mücadelede yeni bir döneminin habercisidir. Mudanya'da yapılacak mütareke öncesi Türk ordusu, hezimete uğrayan mağlup Yunan ordusu yerine İstanbul ve Trakya'daki işgalci kuvvetlerle, özellikle de Birleşik Krallıkla mücadele etmek zorundadır. Boğazlara yerleşmeyi reddeden Fransız ve İtalyanların aksine Britanya, burada hâkimiyet kurmak için adı geçen müttefiklerine baskı yapmaktan geri durmamıştır. Hatta Türk ordusuyla savaşmayı göze alarak dominyonlarından asker temin etmek için ciddi bir arayış içine girmiştir. Türk ordusu ise kararlı bir biçimde politik ve askeri mücadelesini sürdürmüştür.

İngiltere *tarafsız bölge* olarak adlandırdığı Boğazlarda 10 Eylül-30 Eylül 1922 tarihleri arasında yirmi gün devam eden bir siyasî kriz yaratmıştır. Bu yirmi günlük süreci resmî yazışmalarda *Çanak (Tchanak) krizi* şeklinde adlandıran Fransız askerî ve diplomatik makamları İngiltere'nin aksine bir politika takip etmiştir. General Maurice Cesar Joseph Pellé (1863-1924)'nin komutasındaki Fransız ordusu bölgeden derhal çekilmiştir. Oysaki İngiliz Hükümeti bu bölgede hâkimiyeti korumak istemiştir. İngiliz kamuoyu ve komutan General Charles Harington (1870-1940) ise hükümetiyle aynı görüşte değildir¹. İngiltere elindeki taahhütler çerçevesinde, Mustafa Kemal

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Ankara, Türkiye.

fuygur@humanity.ankara.edu.tr

ORCID NO: 0000-0001-7919-1695

¹ Şark Cephesi kumandanı Kâzım Karabekir ve diğer Türk komutanlar yüksek diplomatların kendilerine 20 Mart'ta yapılan (Schanzer, Poincaré, Curzon imzalı olup Büyük Millet Meclisi'ne tebliğ ederken Garroni, Horace Rumbold, Pellé imzalı 23. 3.1338) mütareke tekliflerini değerlendirirken Mütarekenin, Yunan ordusuna zaman kazandırmak ve yıpranan orduyu takviye amacı taşıdığını derhal anlamışlar ve reddetmişlerdir. Avam kamarasından Miralay Herbert, Yunan ordusunun bir felakete düşürüleceğini önceden görmüş ve şöyle demiştir: "*Türklerle hüsn-i münasebette bulunmak hususunda isticlal etmeliyiz. Fransızlar Türklerle dost oldu. ... Ankara noksan vesaitiyle muharebeye devamla mukteditir. Türkler silaha fakir olsalar bile avâz-ı tabiiyeden istifade ederek memleketlerini teshir edilmeyecek bir hale*

ile müzakere etmek niyetindedir. Fransa ise Çanakkale'yi boşaltmayı akıllıca bir hareket olarak değerlendirmektedir. Fransız kuvvetlerinin adı geçen bölgede kalması halinde İngiltere'nin içinde bulunduğu durumun benzeri yani geri çekilme ya da çatışma kaçınılmaz olacak veya ciddi bir prestij kaybına sebep olacaktır. Fransa'nın bu karmaşadan zamanında kurtulması takdire şayan bulunarak tebrik edilmiştir².

1. İngiltere'de Politik Kriz

İngiltere'nin Doğu politikasında Yunan hayranlığının tezahürü olarak Yunanistan'a Batı Anadolu'yu peşkeş çekmesi önemli bir merhaledir. Türklerin milli mücadele döneminde Türklere karşı Yunan ordusunu teşvik hatta teşhiz etmesi bu politikanın devamıdır. Ancak tam donanımlı Yunan ordusu büyük Türk taarruzuyla fevkalade hezimete uğramış ve akabinde önce İtalya sonra Fransa İngiltere'den desteğini çekmiştir. Böylece İngiliz Doğu politikası iflas etmiştir. Fakat İngiliz Hükümeti başarısızlığı kabullenememiş elde kalan Trakya ve Boğazlar konusunda hâlâ direnmektedir. Ancak bu başarısızlığın iç siyasette yankıları görülecektir.

İngiltere tam manasıyla seçim atmosferine girmiştir³. Yeni hükümetin bir koalisyon olup olmayacağı belli değildir. David Lloyd George (1863-1945) iktidara geldiğinde (6 Aralık 1916) ülke savaşta olduğu için karşıt iki cephe birleşmişti. Bu sayede başbakan uzun süre iktidarda kalabilmişti⁴. Doğu meselesi yüzünden yani Çanakkale'ye yeni bir asker gönderme hususunda uzun zamandan beri aralarında bir çatlak görünmeye başlamıştı. Manchester'da (4 Ağustos 1922'de) Avam Kamarasında etkili bir konuşma yapan George'a göre *Doğu*

koyabilirler. Mustafa Kemal Paşa'nın arkasında kendi ırkından, kendi dininden insanlarla meskün bitmez tükenmez bir asker menbaı teşkil eden vasati Asya gibi koca bir ülke vardır. ... Şu halde sulh için üç esas vardır. Birincisi Türkler ekalliyetler için hakiki teminata hazır olduklarından Anadolu tahliye edilmelidir. İkincisi İstanbul'u tehdit etmeyecek bir şekilde Trakya bitaraf eyalet haline konmalı. Üçüncüsü sulhden sonra Yunanistan'a muavenettir." Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 1122-1225.

² L'Appel au peuple, organe de la République plébiscitaire, 7 octobre 1922.

³ Lloyd George hakkında çok ciddi eleştiriler İngiliz basında geniş yer tutmaktadır. MAE Bulletin périodique de la presse anglaise, 27 Septembre 1922, s. 9.

⁴ David Walters, *The Chanak Affair*, McMillan Londres 1969, s. 378-381.

Büyük Taarruz'un Ardından Ortaya Çıkan Çanak(kale) Krizi'nin Türk ve Fransız Meclis Zabıtlarına Yansımaları

*meselesinde Türkler dünya barışını tehlikeye atmaktadır*⁵. Ülkesinin dış politik hedeflerini dile getirdiği konuşmasında Türklere karşı son derece katı ve tavizsiz bir politika çizmiştir. Anadolu'da Hellenistik bir Yunan devleti hayaliyle hareket eden Lloyd Georges Türklere nefret kusan, müttefik Fransızları eleştiren ve Yunanlılara duyduğu sevgiyi ifade eden bu konuşmayı İstanbul'un işgalini hararetle destekleyen Yunan tarafının isteği üzerine yapmıştır⁶.

İttifak bloğunun diplomatik çevreleri bu konuşmayı doğru bulmamıştır. Akli başında bir komutan olan General Harington da aynı fikirde değildir. Britanya kamuoyu başbakanının sağduyusunu kaybettiğini düşünmektedir. Hatta rakipleri de bu kanaate idiler. Üstelik bu konuşmasında Fransız basınına göre, halkın duygularını incittiği için affedilmeyecektir.⁷ Bu süreçte üç seçmenden ikisi Lloyd George'a karşı çıkmaktadır. İngiliz halkına gerçekler tam olarak yansıtılmamış, adı geçen Çanakta yığılan İngiliz birliklerinin elan tehlikede olduğu saklanmıştır. Fransa'ya göre, Türkler onları konumu gereği korkunç bir yenilgiye uğratabilirlerdi. Türkler uzlaşmacıydı, generalleri akıllı ve hesaplı hareket ediyordu. Zira “*Türkler her ne pahasına olursa olsun İstanbul'u ve Trakya'yı istiyor*” cümlesi Fransız kamuoyunda haklı kabul görmüştü⁸.

Öte yandan Ankara Hükümeti İngiliz-Yunan işbirliğini engellemek için diplomatik ataklar yapmıştır. Bu bağlamda Mustafa

⁵ L'Oued-Sahel, journal politique, littéraire, commercial et agricole, 26 octobre 1922; Bu konuşmasında Georges, İngiltere'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında yapılan Berlin Antlaşmasında Türkleri *sözüm ona* desteklediğini vurgulamıştır. MAE, *Recueil de documents étrangers*, supplément périodique aux bulletins de presse étrangère, N. 110, 02.11.1922.

⁶ Mustafa Çulfaı, “Çanakkale Krizi Ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 15, S. 45, 1999, s. 815.

⁷ Lloyd George bu meclis konuşmasında dinleyicileri coşturmak için etkili bir konuşma yapmıştır. Yer yer alkış da almıştır. Ancak Türkler hakkında kabul edilemez ifadeler kullanmıştır Türk'ü bir hayvana benzetmiş ve onu aşağılamıştır. Türklere bölgeyi teslim etmeleri durumunda İngiltere'nin prestij kaybedeceğini ısrarla belirtmiştir. Burada Lloyd George, Birinci Cihan Harbinde Çanakkale'de ülkesinin yaşadığı acı yenilginin adeta intikamı almak istercesine bu bölgeyi elde tutmak istemiştir. Avustralya ve Yeni Zelanda'nın asker göndermek için sabırsızlandığını övünerek dile getirmiştir. Fransız ve İtalyan mevkidaşlarından destek istemeyi de ihmal etmemiştir. Meclisi Türkler aleyhine kışkırtmakta bir beis görmemiştir. MAE, *Recueil de documents étrangers*, supplément périodique aux bulletins de presse étrangère, N. 110, 02.11.1922, s. 142.

⁸ *L'Appel au peuple*, organe de la République plébiscitaire, 7 octobre 1922.

Kemal Harington ile görüşmüş, Dâhiliye vekili Fethi (Okyar) Bey (1880-1943) de gayrı resmi olarak Londra'ya Lord Curzon (1859-1925) ile görüşmeye gitmiş ancak bütün bu diplomatik girişimler başarısız olmuştur⁹. Yine de bu mücadele Fransız basınında “*Her ne pahasına olursa olsun Türkler İstanbul'u ve Trakya'yu istiyor. Lloyd Geoerge'un politikasına karşı protestolar başladı*” şeklinde değerlendirilmiştir¹⁰.

2. Boğazlar ve Trakya Meselesi

Anadolu'daki Yunan mağlubiyetinin sonucunda Anadolu için herhangi bir müzakereye gerek kalmadığını belirten Mustafa Kemal: “*Mütareke ancak Trakya için mevzubahis olabilir*” diyerek 10 Eylül'e kadar mühlet vermiştir. Ayrıca, Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan sıfatıyla Mustafa Kemal mütareke için kabul edilmesi gereken belli başlı şartlar sıralamıştır. Bunlar; Trakya bölgesinin savaş öncesi 1914 hudutlarına, 15 gün içerisinde, kayıtsız şartsız dönülmesi, Yunanistan'daki esirlerin derhal serbest bırakılması ve Yunan ordusunun üç buçuk yıldır yaptığı tahribatın tamir edilmesidir. Böylelikle askeri safha kapanmış diplomasi safhası başlamıştır¹¹.

Nutuk'ta Mustafa Kemal krize dönüşen on günlük süreci kısaca birkaç cümle ile aktarmıştır: “*Lloyd George fiilen harbe karar vermiş bir tavırla, dominyonlara kıtaatı muavine talep etmiş; ondan sonraki fiiliyata bakılırsa Lloyd George'un talebinin is'af olunmadığını kabul etmek lâzım gelir*”¹². Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé görüşmek üzere İzmir'e gelirken bazı bölgelerin *tarafsız*¹³ kabul

⁹ Nutuk'ta bu dönem şöyle anlatılmaktadır: “*Efendiler, 1922 senesi Ağustosuna kadar da garp devletleriyle müspet mânada ciddi münasebetler vukubulmadı. Memleketimizde bulunan düşmanları silâh kuvvetiyle çıkarmadıkça, çıkarabilecek mevcudiyet ve kudreti milliyemizi fiilen ispat etmedikçe, diplomasi sahasında ümide kapılmanın caiz olmadığı hakkındaki kanaatimiz katî ve daimî idi.*” Ayrıca Yusuf Kemal Bey ve Fethi Bey'in Avrupa'ya görüşmeler için gittikleri de kaydedilmiştir. Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. 2, 1920-1927, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1981, s. 645-646; yine adı geçen hariciye nazırların Avrupa'da Paris ve Londra'da yaptıkları diplomatik *mükâlemelerden* bir netice çıkmamıştır.

¹⁰ *La Croix du Nord*, 21.09.1922.

¹¹ Atatürk, *age.*, s. 677.

¹² Atatürk, *age.*, s. 677.

¹³ 13 Mayıs 1921 tarihinde İtilaf devletlerinin Fevkalâde Komiserleri, amiral ve kumandanları güya tarafsızlıklarını açıklayarak İstanbul ve Çanakkale Boğazının etrafında bulunan bazı mıntıkları *tarafsız bölge* olarak ilan etmişlerdi.

Büyük Taarruz'un Ardından Ortaya Çıkan Çanak(kale) Krizi'nin Türk ve Fransız Meclis Zabıtlarına Yansımaları

edildiğini ve Türk ordusunun söz konusu mıntikalara girmemesini tavsiye etmiştir. Türk ordusu başkomutanı böyle bir mıntika tanımadığını, Trakya boşaltılmadıkça askeri harekâta devam edeceklerini beyan etmiştir. Hatta İzmir'den sonra Çanakkale üzerinden adı geçen bölgeye derhal bir kuşatma harekâtı başlatmıştır. Bu gelişmeler karşısında 21 Eylülde Fransız ve İtalyan askerleri *tarafsız bölgeden* çekilmiştir, fakat İngiliz askerleri Çanakkale'yi boşaltmamıştır.¹⁴ İngiltere Hükümeti Boğazların güvenliğinin kendi uhdesinde bulunmasını öncelikli olarak görmüştür. Türklerin, Yunanlıları mağlup etse de Trakya'ya geçmeye cesaret edemeyeceklerini düşünen Britanya Hükümeti 11 Eylül 1922 tarihinde İngiliz askeri birliklerini Anadolu yakasından çekmeye karar vermiştir. Eğer Türkler Avrupa yakasına geçmeye çalışırlarsa silahlı direnişi de göze almışlar demektir.¹⁵ Ancak, İstanbul ve Gelibolu yarımadasının stratejik önemine binaen Türklere bırakmak istemeyen İngiliz kabinesinde Türklerin kazandığı zaferler karşısında yeniden Türklerle görüşmeler yapılmasını arzu eden cılız sesler de duyulmaya başlamıştır. Daha sonra bu cılız sesler *savaşa hayır* bağlamında güçlü bir biçimde ortaya çıkmıştır.

3. Fransız Meclis Zabıtlarına Göre Çanak Meselesi

Konsej Başkanı ve Dışişleri Bakanı olan Raymond Poincaré (1860-1934)¹⁶ 2 Kasım 1922 tarihinde Fransız Millet Meclisinde Fransız vekillerin huzurunda Fransız dış politikası hakkında detaylı bir konuşma yapmıştır. Ülkesinin, gelişen olaylar çerçevesinde aldığı pozisyonları ve kararları milletvekillerine açıklamış ve kararlarına destek istemiştir. Meclis sıralarından yapılan tezahürat veya protesto sesleri arasında kürsüden yaptığı bu konuşmada çok önemli açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre Fransız Hükümeti, Türkler ve

¹⁴ *L'Ouest-Éclair*, 22. 09. 1922.

¹⁵ Çulfa, *age.*, s. 804.

¹⁶ Raymond Poincaré, 18 Şubat 1913'ten 18 Şubat 1920'ye kadar Fransa Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı yapan, başkanlık döneminden sonra, 1922'den 1924'e ve 1926'dan 1929'a kadar yeniden konsey başkanlığı, dışişleri bakanlığı, maliye bakanlığı gibi üst düzey görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. <https://www.elysee.fr/la-presidence/les-presidents-de-la-republique> (Erişim Tarihi: 02.03.2022).

Yunanlılar arasındaki muhtemel husumeti önceden İtalyan ve İngiliz müttefiklerine bildirdiklerini ve Ankara'yla anlaşarak artık Avrupa'ya barışı getirmek istediklerini dile getirmişlerdir¹⁷. Fakat barış gelmediği gibi Yunan-Türk düşmanlığı savaşa doğru gitmiştir. Paris'te maiyetlerinde bulunan mali/askeri uzmanlarla bir araya gelen Poincaré, Lord Curzon, Schanzer (1865-1954) ile birlikte Doğu meselesini ele almıştır. Kısaca Fransa, Sevr'in ölü doğduğunu, Ankara Antlaşmasıyla¹⁸ da Kemalistlerle düşmanlığın sona erdiğini beyan etmiştir. Poincaré, Ankara Antlaşmasının Fransa'ya Suriye'nin Manda ve himayesini kolaylaştıran bir unsur olarak da görüldüğünü konuşmasına eklemiştir¹⁹.

Fransız meclis zabıtlarında, İngilizlerin cesaretlendirdiği Yunan ordusunun bozguna uğraması ve Anadolu'yu boşaltırken şehirleri yakıp yıkması açık biçimde yer almıştır. Kral Konstantin tarafından iyi organize edilemeyen bu ordu disiplinsiz bir biçimde her türlü yağma ve yıkım yapmakta tereddüt etmemiştir. İzmir'i yalnızca Yunan askerleri değil orada ikamet eden Rum ve Ermenilerin yaktığı düşünülmektedir. 13 Eylül 1922'de vuku bulan yaklaşık beş gün süren İzmir yangınına İzmir Körfezindeki Fransız savaş gemisi komutanı Amiral Charles-Henri Dumesnil'in (1868-1946) raporları bu zabıtlarda yer almıştır. Buna göre, Hristiyanların zihninde İzmir'i Türklere bırakmaktansa kundaklayıp yakmanın veya Türk ordusunun yaktığına dair bir iftira atmanın daha iyi olacağı kanaati hâsıl

¹⁷ *Düstur*, Üçüncü Tertip, (1929). C. 2, İstanbul: Milliyet Matbaası, (No:100 - Türk Fransız İtilafnamesi) Başvekâlet Müdevvenat Müdüriyeti Tarafından Tabettirilmiştir.

¹⁸ Sakarya meydan muharebesinden sonra Fransız Hükümeti Ankara ile temas ve müzakere yollarını aramıştır. Yirmi günlük bir mütareke askeri bakımdan daha ziyade siyasi bakımdan bir başarı olmuştur. Çünkü bir itilaf devletinin Fransız murahhaslarının Ankara'yı dikkate alması ilk defa olmuştur. Müzakereler kesintiye uğrasa da Sakarya "*Melhame-i Kübrasından 37 gün sonra 20 Teşrinievvel 1921'de Ankara İtilafnamesi*" siyasi, iktisadi, askerî başarı olarak gerçekleşmiştir." Fatma Uygur, "1919-1924 Yılları Arasında Fransız-İngiliz Rekabetinin Türk İstiklal Mücadelesine Etkileri", *Millî Mücadele'nin 100. Yılı: Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçışı ve Kongreler*, 25-26 Nisan 2019, Erzurum, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk Üniversitesi; Bu antlaşma Fransa'ya mahsustur ne İngilizlerle ne de İtalyanlarla böyle bir anlaşma yapılmamıştır.

¹⁹ MAE Recueil de documents étrangers, supplément périodique aux bulletins de presse étrangère, N. 110, 02.11.1922, s. 3057.

Büyük Taarruz'un Ardından Ortaya Çıkan Çanak(kale) Krizi'nin Türk ve Fransız Meclis Zabıtlarına Yansımaları

olmuştur²⁰. Bu yangında Amiral Dumesnil'in Fransız kolonisini de kurtardığı ilave edilmiştir.

Yangın konusunda hazırlanan raporların Türkleri haksız ithamlardan kurtardığını ve şahsi kanaatinin de bu yönde olduğunu açıkladıktan sonra Poincaré, Yunan bozgununda Fransa'nın hiçbir sorumluluğu bulunmadığını, Kral Konstantin'in maceraperest politikalarını tasvip etmediklerini bu yüzden bölgeye barışın gelmediğini beyan etmiştir. Hatta İngiltere'nin Türklerle *paradoksal* bir statüko içinde olduğunu düşünen Poincaré, İngiltere'yi Yunanlılarla Kemalistleri savaştırmakla suçlamaktadır. Fakat Türklerin "*yıldırım gibi zaferi İngiltere'yi bu tatlı uykusundan uyandırdı*"²¹ diye açıklamıştır.

Büyük taarruzun ardından İstanbul'dan Poincaré'ye bir rapor gönderen General Pellé, derhal Trakya'da barışı tesis etmek için Türklerle herhangi bir pazarlık yapmadan sınırları belirlemek gerektiğini yazmıştır. Aynı şekilde bütün Fransız vatanseverleri gibi İstanbul'daki Fransız kolonisi ve yüksek komiserliği de bir telgrafla askerlerin çekilmesini daha uygun gördüklerini Poincaré'ye ilemişlerdir. İstanbul Fransız Yüksek komiseri bizatihi bu hususta ısrarcı olmuştur. Boğazların durumu hakkında Fransa, Roma ve Londra'daki büyükelçilerine Türklerin duyarlılıkları çerçevesinde kalıcı barışı sağlamak için bu yönde emirler göndermiştir. Boğazlardan geçiş serbestisi ve gerekli teminatlar hususunda konuşulurken meclis sıralarından André Berthon²² (1882-1968) adlı vekil *İstanbul'un işgali gerekli miydi* diyerek tepki göstermiş ve bunun yanlış bir politika olduğunu dile getirmiştir²³. Poincaré Kemalist ordunun zaferle taarruzunun İstanbul'a kadar gelmesini endişe ve kaygıyla karşılamış derhal durdurulmasını ittifak ordularının selameti bakımından arzu etmiştir. İngiliz, Fransız ve İtalyan müttefik

²⁰ "Bu yangına ilişkin olarak sigorta kumpanyalarının resmi itfaiye şefi Paul Greskoviç'in ayrıntılı raporu yangının, Ermeni mahallesinde öncelikli olarak çıktığı ve Ermenilerin yangını provoke ettikleri şeklindedir." Oktay Gökdemir, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını" *ÇTTAD*, VI/15, 2007, s. 20.

²¹ Journal officiel de la République française, Débats parlementaires, Chambre des députés: compte rendu in-extenso, 10.1.1922, s. 3057.

²² <https://www.alsace-histoire.org/netdba/berthon-pierre-marie-andre/> (Erişim Tarihi: 3.5.2022)

²³ Journal officiel de la République française, *age.*, s. 3058.

ordularının generalleri önceden ordunun güvenliği için *serbest bölge* diye adlandırdıkları yerde konuşlanmışlardı. İşte bu bölgeyi yaklaşmakta olan Kemalist ordunun *işgalinden* korumak için kalmak isteyen İngiliz komutana destek olamayan Fransa İstanbul'a 14 Eylül'de bir mesaj göndermiştir. Diplomatik mesajda Ankara Hükümetine *serbest bölge* kurallarına uyması için ısrarlı bir baskı uygulamayı düşünmediklerini belirtmiştir. Poincaré, bu noktada meclis sıralarından da “Anlat! Anlat!” nidaları arasında *Çanak* krizinin vuku bulduğunu belirterek vakıyı meclise teferruatıyla anlatmıştır²⁴.

Buna göre İngiliz Doğu ordularının komutanı sert tabiatlı ve soğukkanlı General Harington İstanbul'daki müttefik ordularının da kumandanıydı ve yine güçlü bir Fransız komutan General Charpy, İtalyan General Monbelli de garnizonda idiler. General Harington, Fransız Hükümetinin haberi olmaksızın, Fransız ve İtalyan generaller Boğaz'ın Asya sahilinde bulunan *Çanak*'a vaktiyle orada bulunan İngiliz müfreze birliklerinin yanına konuşlanmalarını istemişti. Generaller Charpy ve Monbelli bu arzuyu saygı çerçevesinde kabul etmişlerdi zira bu bir emir değildi. Aslında Harington Doğu'daki bütün müttefik orduların lideri değildi sadece İstanbul'daki birliklere başkanlık ediyordu. Zaten Harington'un *Ağustos 1921* Antlaşmasına göre tek başına politik sonuçları olan böyle bir karar verme yetkisi bulunmuyordu. Askeri birlikleri bir yerden bir başka yere nakletmek için İstanbul'daki yüksek komiserlerin ve hükümetlerinin yani Paris'in ve Roma'nın izni ve bilgisi olmak zorundaydı. Harington merkez hükümetlerden değil İstanbul'daki yüksek komiserlerin onayını almıştı. Bu noktada General Pellé durumu Poincaré'ye “*Yunanlıları yenen muzaffer Mustafa Kemal Paşa güney sahillerinde bulunan Yunan ordusunu tamamen yok etmek amacıyla Marmara Denizine doğru gelmektedir. Ordusunu kendince özel komutlarla her türlü fedakârlığa davet etmiş ve mukaddes amaca ulaşmak için her türlü sıkıntıya dayanmalarını emretmiştir*”²⁵ şeklinde bilgi vermiştir.

Ankara'dan Rauf Bey'in mecliste mebuslara hitaben dile getirdiği “*Güzel başkentimiz İstanbul'u alacağız, Edirne'yi de!*” sözü Fransız meclis zabıtlarında kayda geçirilmiştir. General Pellé

²⁴ Journal officiel de la République française, *age.*, s. 3058.

²⁵ Journal officiel de la République française, *age.*, s. 3058.

Büyük Taarruz'un Ardından Ortaya Çıkan Çanak(kale) Krizi'nin Türk ve Fransız Meclis Zabıtlarına Yansımaları

Türklerdeki bu coşkuyu telgrafla Poincaré'ye bildirirken şunları yazmıştır: “Artık çok ivedilikle karar verme zamanıdır. Önümüzde iki seçenek var: ya takviye güç alarak silahlı bir mücadele yapmalıyız ya da derhal Kemalistlerle müzakere başlatmalıyız!” Bunun üzerine Poincaré Fransız kurmayları; Mareşal Foch, General Veygand, Amiral Grasset ve Amiral Buat'dan askeri görüş istemiştir. Generaller muhtemel tehlikelere dikkat çekerek silahlı saldırının makul olmadığı noktasında görüş beyan ederler. Hatta Çanak'ta bulunan Fransız müfrezesinin de ciddi bir tehdit ve tehlike içinde olduğunu belirtirler. Yani, deniz ve kara ordu komutanlarının ortak beyanları üzerine Poincaré, Çanak'a gönderilen Fransız piyade ve Faslı Spah müfrezeleri birliklerine geri çekilme emrini vermiştir. O halde benzer durum İngiliz birlikleri için de geçerlidir ve İngiliz takviye kuvvetleri bu tarihlerde gelmeyecektir. Artık Çanak'ta İngiliz askerlerini çok sayıda tehlike beklemektedir²⁶.

Poincaré Meclis konuşmasında üç kez çok kaygılandığını felaketin eşiğine geldiklerini iki defa tekrar eder. Buna göre, Kemalistlerle Müttefikler arasında bu kriz savaşa dönüşürse yakın zamanda vuku bulan büyük savaş gibi bir felakete sebep olabilir veya Sovyetler ile Bulgaristan Kemalistlerin yanında savaşa dâhil olabilir; Doğu'da yeni bir savaş dünyayı ateşe vermek demektir. İtalya'nın da aynı kaygılarını taşıdığını belirten Poincaré, İngiliz kabinesinden Reuter Ajansına düşen bir telgrafla şaşkınlığının arttığını vekillere aktarmıştır. Buna göre, İngiliz Hükümeti Fransız Hükümetine Boğazların serbest geçiş hakkını desteklediği için teşekkür ederken eğer Kemalistler *serbest bölgeye veya boğazlara* girecek olurlarsa takviye kuvvetlerle ittifakın bayrağını kullanarak savaşacaklarını ilan etmiştir. Müttefik donanmalarına verilen bilgiye göre Türk gemilerinin ve Türk askerinin geçişi durdurulacaktır. Aynı telgrafta Konsey tarafından Doğu sorununa son vermek için sadece İngiliz, Fransız ve İtalyan devletleriyle değil Romanya, Sırbistan, Yunanistan ve Türkler gibi başka devletlerin de katılacağı bir konferans planlandığı yazılmıştır. Bu haberi duyunca derhal Poincaré, Londra'daki büyükelçisine bir telgraf çekerek, basında çıkan bu

²⁶ Journal officiel de la République française, *age.*, s. 3058.

haberler eğer doğru ise kendilerinden önce basın yoluyla kamuoyuna duyurulmasını esefle karşıladıklarını İngiliz Hükümetine bildirmesini istemiştir. Poincaré telgrafında aynı zamanda büyükelçiden Lord Curzon'a dostane bir biçimde Fransa'nın bu konuda çekimser olduğunu iletmesini rica etmiştir. Doğu'da barış şartlarının görüşüleceği konferansa ise, askerî durumların neticesinde karar verilmesi gerektiğini yazmıştır²⁷.

İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge (1858-1944)'ye Fransa'nın bu konudaki görüşlerini bir bilgi notuyla ileten Poincaré, burada Mustafa Kemal'in saldırgan olmadığını bilakis kurallara riayet ettiğini, Ankara Hükümetinin serbest bölgeyi işgal etmeyeceğini hatta oradaki Fransız gözlemcilerle göre bu duruma saygı duyacaklarını müşahede etmiştir. Cümlelerin devamında ise “*Ben asıl İngiliz hükümetinin Türkleri kışkırtacağından endişe ediyorum. İngiliz dostlarımıza ve bize zarar gelmesin*” demiştir²⁸. Meclis oturumunda Poincaré, Fransız Hükümetinin İstanbul'da ve Çanak'ta ordusunu takviye etmeyi ve Türklerle çatışmayı hiç düşünmediğini milletvekillerine açık açık beyan etmiştir. Reuter ajansının konuyla ilgili haberi Kemalistleri kışkırtarak Çanak'ta bulunanları tehlikeye atmıştır. Olay ciddiyetini korurken ertesi gün İngiltere'nin dominyonlarından asker talep yazısı ajanslara haber olarak düşmüştür. Fakat Lord Derby gibi önemli İngilizler bu kararın çok tehlikeli olduğunu ve tasvip etmediklerini açıklamışlardır. Poincaré, General Pellé'ye 19 Eylül'de acil bir telgraf çekerek özellikle Çanak bölgesini ve önceden bulunmadıkları her yeri derhal boşaltmasını bu durumu müttefik komutanlara iletmesini ve hükümete haber vermeden herhangi bir hareket yapmamasını bildirmiştir. Fransız Yüksek Komiser, General Harington'a Fransız askerlerinin Çanak'ı boşaltacağını bildirince İtalyanlar da Fransızlar gibi birlikleri çekmiştir. Fakat Poincaré'nin mecliste söylediklerine göre aslında Fransız askeri birliği, strateji gereği sadece Çanak'tan çekilmiştir. Yani Fransız askeri birliği ne İstanbul'dan ne de Gelibolu adasından asla çekilmemiştir hatta bu durumu mecliste alkışlarla ve gururla

²⁷ Journal officiel de la République française, *age.*, s. 3059.

²⁸ Journal officiel de la République française, *age.*, s. 3059.

Büyük Taarruz'un Ardından Ortaya Çıkan Çanak(kale) Krizi'nin Türk ve Fransız Meclis Zabıtlarına Yansımaları

belirten Poincaré, Çanak'ı müdafaa edilemez tecrit edilmiş bir yer olarak gördükleri için askerini çekmiştir²⁹.

İngilizler ise Fransızların tavsiyesine uymayarak Çanak'ta kalmayı sürdüreceklerdir³⁰. Poincaré bu noktada vekillere “*Eğer biz İngilizleri ikna etmeseydik muhakkak bir savaş çıkacaktı ve hiçbir Türk Mudanya'ya gelemeyecekti*” cümlesini sarf ettikten sonra gelişmeleri aktarmaya devam etmiştir. General Charpy, Fransa Savaş Bakanlığına İngiliz komutan Harington'un kendisinden adı geçen bölgeye acil takviye etmesini isteyen bir telgraf çekmiştir. Telgrafta İngilizler Fransız ve İtalyan komutanlardan, 10 Eylül'de yüksek komiserlerle yapılan antlaşmayı hatırlatarak yardım istemiştir. Fransız general böyle bir anlaşmadan haberleri olmadığını durumu hükümetine bildirmek istediğini yazmıştır. Adı geçen antlaşmada İstanbul'dan, savunması zor olan serbest bölgeye sadece koordinasyonu sağlamak üzere küçük bir birlik gönderme ve hükümetlerden bilgi alma kararı vardır. Telgrafta, Çatalca'da ağustos ayında yeteri kadar asker bulunduğunu bu arada moralsiz ve disiplinsiz Yunan kuvvetlerini kullanıp kullanmama hususunda görüş farkını göz önünde bulundurarak hükümetler nezdinde tereddüt olduğundan bahsetmektedir. Öte yandan savunmaya elverişli bölgede etkili bir donanma gücü söz konusudur. Bu müdahalede başarılı olmak için çok büyük şans gerekecektir³¹.

Fransız generaller bazı önemli hususların altını çizmektedirler; öncelikle ve özellikle morali yüksek Türk halkı ve ordusunun ne pahasına olursa olsun başkentini ve ülke topraklarını savunma arzu ve yeteneğine sahip olması, ikinci olarak Trakya'nın ve Çatalca'nın geniş cephe oluşturması sebebiyle etkili bir gözetim gerektirmesidir. Coğrafi açıdan bakılınca, Çanak bölgesinin sızma ve saldırıya elverişli olmasına binaen geniş bir cephe olarak çok sayıda askerî güç ihtiyacı doğmaktadır. Çanak ve tecrit edilmiş geniş bir sahanın işgali ittifak ordular için tam bir başarısızlık olacaktır. Bu durumu öngören Poincaré İngiltere'nin talebini reddetmiştir. İngiliz Hükümetinden farklı olarak General Harington, Kemalistlerin saldırması durumunda

²⁹ Journal officiel de la République française, *age.*, s. 3059.

³⁰ La Liberté, 25.9.1922.

³¹ Journal officiel de la République française, *age.*, s. 3059.

burayı savunulamaz olarak gördüğünü belirten bir telgrafi Paris'e göndermiştir. Yine İngiliz Hükümetinin bölgeyi takviye etmek için İstanbul'a Sırbistan ve Romanya'dan destek kuvvet istemesi Fransızları çok şaşırtmıştır. Hatta o sırada Paris'te bulunan Yugoslavya Dışişleri Bakanı Nitchitch'i ve birkaç gün sonrada Romanya Dışişleri Bakanı Antonesco'yu uyaran Fransa, Lord Curzon'a İngiltere'nin kendilerine bilgi vermeden başlattığı diplomatik ataklardan duyduğu şaşkınlığı belirtmiştir. Lord Curzon'a “Bizim için olduğu kadar İngiltere içinde ölümcül! Bu politikanın Britanya İmparatorluğu üzerindeki sonuçlarını yargılama hakkına sahip değiliz, ancak Fransa'yı yeni bir Doğu savaşına sokarak kolonimizde bulunan bir kısım birliğimizi Fransa lehine kullanma inisiyatifinden vazgeçemeyiz” mealinden bir uyarı göndermiştir. Başından beri, Yunan hayranı Lord Curzon'un Yunan ordusuna çok güvendiğini ve böylece Türkleri püskürtme hayalleri gördüğünü belirten Poincaré'nin öngörüsü ise Türklerin başarılı olacağı yönünde olmuştur. Anadolu'nun işgalcilerden boşaltılmasını sadece Kemalistler değil işgalcilerin dominyonlarındaki bütün Müslümanlar da istemiştir. Türklerin başarısı Tunus, Cezayir ve Fas'ta coşkuyla karşılanmış ve bu durum Fransa'nın dikkatini çekmiştir. Bu yüzden Fransa, Milletler Cemiyetinin şemsiyesi altında *halkların korunması* şartıyla alınacak kararlara olumlu yaklaşmayı ilke olarak benimsemiştir³².

Şüphesiz İngiltere gözdağı veren menfi tutumuyla yeniden bütün Doğu'yu saracak büyük bir savaşın içine sürüklenmektedir. Baştan kaybedeceği kesin bir savaşa girmek istemeyen Sırbistan'ın üstelik Mustafa Kemal ile dost halinde iken İstanbul'a kuvvet göndermesi biraz zor görünmektedir. Yunan kuvvetleriyle birlikte Sırları cepheye sürmek isteyen İngiltere Türklerin sıcak baktığı barışı böylece baltalamış olacaktır. Sonuç olarak Fransa kabul edilemez olarak gördüğü bu süreçte İngiltere'ye karşı çıkmıştır. Ayrıca Fransız kamuoyunun da *Fransız-Helen* işbirliğini asla kabul etmediğini unutmamak gerekir³³.

Fransız millet meclisinde vekillere dış politikayla ilgili bilgi vermeye devam eden Fransız Dışişleri Bakanı Poincaré aynı oturumda

³² Journal officiel de la République française, *age.*, s. 3060.

³³ Journal officiel de la République française, *age.*, s. 3060.

Büyük Taarruz'un Ardından Ortaya Çıkan Çanak(kale) Krizi'nin Türk ve Fransız Meclis Zabıtlarına Yansımaları

Çanak krizine bağlantılı olarak kendisine İstanbul'dan gelen telgrafi ele almıştır. Burada bozguna uğrayan Yunan ordusunun veya bölgedeki Ermenilerin İzmir'i ateşe vermeleri hususunda raporlar ve görgü şahitlerinin bilgisi mecliste vekiller tarafından sorulan sorular üzerine gündeme getirilmiştir³⁴. Zira İzmir'in Türkler tarafından yakıldığı iddiası etrafta dolaşmaktadır. General Pellé den bir rapor isteyen Poincaré İstanbul ve İzmir'de ikamet eden Fransız halkı için endişe etmektedir. Sahadan çeşitli görevli kişi ve memurlardan bilgi toplayan Bakan, bu bilgileri vekillerle soru-cevap şeklinde paylaşmıştır.

İzmir'e Mustafa Kemal ile bir görüşme yapmak için gönderilen General Pellé ve Amiral Dumesnil aralarında yapılan görüşmeyi hükümete aktarmıştır. Doğu Trakya Türklere bırakılmaz ise savaşa devam edilecektir. Fransa bu karara uyacağını belli edince Lord Curzon ikinci defa Paris'e gitmiş Poincaré'yi vazgeçirmek için görüşmelere başlamıştır³⁵. Lord Curzon, Mustafa Kemal'in beyanatının mübalalı ve tehditkâr bulunduğunu belirtince Poincaré bunun bir uyarı olduğunu ve Türklerin topraklarını kurtarmak için kararlı olduğunu hatırlatmış Lord Curzon'a şöyle demiştir: *"-Türkleri bir konsensüs için konferansa davet etmek yerine serbest bölgeyi girmeyi düşünmeyiniz şeklindeki tehdit onları asla durduramaz. Dinlemeyecek ve girmeye çalışacaklar. Türklere Trakya'yı Meriç'e kadar vermeyi teklif edelim."* Aralarında yapılan uzun soluklu

³⁴ 14 Eylül 1338 tarihinde Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak İstanbul'da bulunan Hamid Bey'e çektiği telgrafta : *"13 Eylül akşamı İzmir'de Ermeni mahallesinin çeşitli noktalarında yangın çıktı. Askerlerimiz yardıma koştı ve yangın 24 saat içinde söndürüldü; Fransız, Ermeni ve Rum mahalleleri ile Müslüman mahallesinin bir kısmı yakıldı."* MAE Bulletin périodique de la presse turque, 16. 09.1922.

³⁵ Bu seyahat TBMM'de gizli celsede Dr. Rıza Nur tarafından mebuslara bildirilmiştir. *"Bu bapta Fransa ile birtakım notalar teati edilmiştir. İtalya da böyle bir silâhla müdahaleye iştirak etmiyor. Fakat bunların her ikisi de boğazların serbest olmasında mısırdırlar. Zaten o dava bizindir, biz de aleyhinde değiliz. Herkesten evvel bunu dünyaya biz ilân ettik. Ahval bu merkezde iken Lort Gürzon Paris'e geliyor. Orada Puankare ile görüşüyor. İtalya'nın oradaki sefiri de bu müzakerede bulunmuş. Mevzubahis, mesele yine bu. Son aldığımız malumata göre orada Fransa'nın nokta nazarı galip olmuş. Yani kati değil, katiye yakın bir halde ve bu gün bu meselenin sulhan tesviyesine düveli mütelife karar vermiş bir halde bulunuyor."* TBMM Gizli Celse Zabıtları, 107. Birleşim 23 Eylül 1338, Devre I, C. 3, s. 812.

müzakerelerin başlıklarını vekillere açıkladıktan sonra Curzon'u ikna ettiğini zanneden Poincaré, alkışlar eşliğinde ona ithafen: “*Konuşmalarımız boyunca sergilediği uzlaşma ruhuna ve vizyonunun yüceliğine alenen saygılarımı sunarım.*” demiştir³⁶.

22 Eylül 1922 tarihinde yapılan bu önemli görüşme sonunda Lord Curzon, Fransız Hükümetinin Kemal Paşa üzerinde büyük otoriteye sahip olduğunu düşünerek olası durum değerlendirmesi yapmıştır. Buna göre Türkler Boğazlara yönelirse İngiltere, Fransa ve İtalya olmadan bu süreci yeterli takviye kuvvetle başlatma ihtimali vardır. Ancak Curzon, Poincaré'den Paris'te bulunan Kemalistlerin temsilcisi Ferit Bey'le görüşmesini isterken, Mart ayında Poincaré de Curzon'dan çok sevdiği Yunanlılarla görüşmesini ve onları durdurmasını istemesi diplomatik gelişmelerin önemli bir safhasını oluşturmuştur. Daha önce Ankara'ya gelen Türklerin sıcak karşıladığı Franklin Bouillon da İzmir'e görüşmek için gitmiştir. Türklerin, Gelibolu ve Meriç hattı üzerinde hâkimiyet kurmadıkça barışa yanaşmayacakları anlaşılmıştır. Nihayet İngiliz kabinesine birçok defa telefon ve telgraf çeken Lord Curzon üç gün sonra Türklere gelecek barış antlaşmasında Meriç hattını ve Edirne'yi vermeyi kabul etmiştir. Aynı gün Kont Sforza ile Poincaré meclisin de müttefiklerin de kabul ettiği ortak notayı kaleme almışlar ve başta Mustafa Kemal olmak üzere ilgili yerlere iletilmek üzere hazırlıklar yapılmıştır³⁷.

4. Mustafa Kemal'e Verilen Ortak Nota

Fransız Temsilciler Meclis zabıtlarında verilen bilgilere göre bu notada, üç müttefik hükümet, Büyük Millet Meclisi Hükümetinden kendilerine bilgi vermesini rica etmiştir. *Venedik*'te veya başka bir

³⁶ Journal officiel de la République française, *age.*, s. 3060; Çulfalı, makalesinde bu görüşmenin İngiliz tutanaklarına “Poincaré bütün şuurunu kaybederek suçlu bir öğrenciyi azarlaması gibi avazının çıktığı kadar çılgın bir şekilde bağırды ...” şeklinde geçtiğini belirtmiştir (Çulfalı, *age.*, s. 809); Fransız meclis zabıtlarında ise Poincaré bu görüşmede gayet saygılı ve seviyeli bir tutum takındıklarını hatta muhatabını onore ettiğini dile getirmiştir.

³⁷ Journal officiel de la République française, *age.*, s. 3061. Bu nota Hariciye Vekaleti Vekili Sinop mebusu Rıza Nur tarafından gizli oturumda (celse hafiye) meclise sunulmuştur. Paris'ten gönderilen 23 Eylül 1922 tarihli nota başlangıçta telsizle bazı kısımları eksik gelmiş bilahare tel ile yazının üst tarafı tamamlanmıştır. Ankara'da meclis “*Hulâsai mukerreratı olarak gönderilen notayı*” müzakere etmiştir. TBMM Gizli Celse Zabıtları, 108. Birleşim 25 Eylül 1338, Devre I, C. 3, s. 826.

Büyük Taarruz'un Ardından Ortaya Çıkan Çanak(kale) Krizi'nin Türk ve Fransız Meclis Zabıtlarına Yansımaları

yerde yapılacak bir toplantıya gecikmeksizin tam yetkiye sahip bir temsilci göndermeye hazır olup olmayacağı sorulmuştur. Türkiye'nin temsilcileriyle birlikte İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın katılımı söz konusudur. Gerekli düzenlemeler yapılır yapılmaz üç Müttefik Hükümet, bu fırsatı değerlendirerek. Müttefik hükümetlerin, barış görüşmeleri sırasında Ankara Hükümeti'nin ordusunu göndermemesi şartıyla,³⁸ Trakya'yı Meriç ve Edirne'ye kadar geri alma arzusunu olumlu gördüklerini ve geçici tarafsızlık ilanı yapılacağını bildirmişlerdir.³⁹ Üç hükümet konferansta bu sınırların Türkiye'ye atfedilmesini memnuniyetle destekleyeceklerdir. Türkiye'nin ve komşularının çıkarlarını korumak adına önlemler alınacağı anlaşılmaktadır. Notaya, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Boğazın geçiş serbestliği yanı sıra dini etnik azınlıkların korunması da ilave edilmiştir. Ayrıca üç Hükümet, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulünü memnuniyetle destekleyeceklerini taahhüt etmişlerdir. Anlaşma yürürlüğe girer girmez Müttefik birliklerinin İstanbul'dan çekileceğine dair geçen Mart ayında verilmiş olan güvence yenilenecektir. Üç müttefik hükümet, konferansın açılışından önce, ülkelerin geri çekilmesini sağlamak için nüfuzlarını kullanacaklar. Notada, Yunan kuvvetleri, Türk askeri makamları ile anlaşarak müttefik generaller tarafından belirlenecek bir hat üzerinden geri çekilecekleri hususu da yer almıştır. Notada belki de en önemli nokta, bu müdahaleye karşılık Ankara Hükümeti, ne konferanstan önce ne de konferans sırasında

³⁸ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I, (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 69.

³⁹ Ankara'da Büyük Meclis'te notanın şu bölümüne itiraz edilmiştir: "Üç müttefik devlet, Türkiye'nin Meriç ve Edirne'ye kadar Trakya'yı tekrar tesahup arzusunu hüsnü nazarla telâkki eylediklerini beyan için bu fırsatı vesile ittihaz ederler. Müzakeratı sulhiye esnasında, Ankara Hükümeti, Dıvneli müttefikannın muvakkaten bitaraflığını...» Muvakkaten kelimesine nazarı dikkatinizi celp ederim. Eskiden bu tabir yoktu. Bu noktaya ilâve etmişler. (Muvakkaten bitaraflığını ilân ettikleri mintakaya, ordusunu göndermemesi şartıyla, üç devlet konferansta, mezkûr hudutların Türkiye'ye verilmesini maalmemnuniye müdafaa okur musunuz?" itirazlar arasında tekrar okunan nota vekiller tarafından müzakere ve münakaşa edilmiştir. Mebuslar genel olarak notanın içeriğinden pek memnun olmamışlardır. Notada Musul meselesinin olmaması dahi tartışılmıştır. Hariciye Vekili, Rusya'nın da konferansa davet edilmesini teklif edeceklerini ancak müttefiklerin kabul etmeyeceğini dile getirmiştir. TBMM Gizli Celse Zabıtları, 108. Birleşim 25 Eylül 1338, Devre I, C. 3, s. 826.

geçici olarak *tarafsız* olarak ilan edilen bölgelere asker göndermemeyi, Boğazları ve Marmara Denizi'ni geçmemeyi taahhüt edecektir olmasıdır⁴⁰.

Bu bahsedilen çizgiyi belirlemek için Mustafa Kemal Paşa ve müttefik generaller arasında Mudanya veya İzmit'te hemen bir görüşme yapılabilecektir. Artık Mustafa Kemal Paşa'nın Mudanya'ya bir general göndermesi, öngörülen konferansta görev alması gerekiyordu. Ankara Antlaşmasından beri, Mustafa Kemal ile kişisel ilişkiler sürdüren Franklin Bouillon'a⁴¹ ise *müttefiklerin çıkarları* doğrultusunda Mustafa Kemal'i ikna etme görevi verilmiştir. Bouillon'a İngiltere ve İtalya'nın kabul etmeyeceği herhangi bir görüş belirtmemesini sıkı sıkıya tembihleyen Poincaré, öncelikle Paşa'nın bu konferansa iştirakini sağlamakla görevlendirdi. Sonuçta Bouillon Mustafa Kemal Paşa'yı ikna etmeyi başarmıştır. Fakat 26 Eylül'de iki bin Türk süvarisinin serbest bölgeye girdiği⁴² bilgisini İngiliz Büyükelçisinden öğrenen Poincaré hemen General Pellé'ye telgraf çekerek Kemalist kuvvetlerle temasa geçmesini emretmiştir. İki gün sonra Pellé'den Türklerin daha fazla takviye birlik yolladıkları yönünde haber alan Poincaré, bu kez İzmir'de bulunan Franklin Bouillon'a derhal Mustafa Kemal ile görüşüp birlikleri durdurmasını istemiştir. Fransız Meclis tutanağında, Bouillon'un bu durumu

⁴⁰ Journal officiel de la République française, *age.*,s. 3061.

⁴¹ 25 Eylül 1338 tarihli gizli celsede Franklin Buillon hakkında elde edilen bilgi, Heyeti Vekile Reis Vekili ve Şeriye Vekili Abdullah Azmi Efendi tarafından şöyle okunmuştur: “*Ahiren Paris'ten Başkumandana Franklen Büyüyon imzasıyla varit iki telgrafnamede mumaileyhin iki güne kadar İzmir'e muvasalat edeceği bildirilmektedir. Cereyani sulhtan Mösyö Franklen Büyüyon'un eylevm Paris'te Mösyö Puankere ile İngiliz Hariciye nazırı ve İtalya sefirinin Fransa Hükümeti ile birlikte itihaz edecekleri mukarrerat hakkında itayı malumat edeceği, vazifei resmiye ve itilâfcuyanesini deruhde eylediği tahmin olunmaktadır. Amali umumiyemizi tatmin edecek bilcümle siyasî teklifleri kemali ehemmiyetle nazarı dikkate almak lazimedden olduğundan mumaileyhin getireceği teklifatı berayı tetkik acizleri ile, Hariciye Vekili Yusuf Kemal ve ahiren Avrupa'da teşebbüsatta bulunmuş olan Dahiliye Vekili Fethi Beylerin İzmir'de temdidî ikametlerine zaruret hasıl olduğunu ve neticeden itayı malumat edileceğini arz ederiz.*” Bazı mebuslar ise Bouillon'a güvenmediklerini dile getirmiştir. TBMM Gizli Celse Zabıtları, 108. Birleşim 25 Eylül 1338, Devre I, C. 3, s. 825.

⁴² Ankara gelişmeleri mebuslara Meclis'te şöyle duyurmuştur: “Şimdi efendim; muzaffer ordumuz takibatına ve vatanımızın bütün eczasını istirdata devam ediyor. Nihayet Çanakkale tarafından mıntıkai bî nüfuz, mıntıkai bî- tarafı denilen yere kadar vardı.” TBMM Gizli Celse Zabıtları, 107. Birleşim 23 Eylül 1338, Devre I, C. 3, s. 812.

Büyük Taarruz'un Ardından Ortaya Çıkan Çanak(kale) Krizi'nin Türk ve Fransız Meclis Zabıtlarına Yansımaları

protesto ettiği daha sonra da kararı ertelettiği, ertesi gün ise kurnazlıkla Kemal Paşa'yı birlikleri geri çekme hususunda ikna ettiği yazılıdır.⁴³ Bunun üzerine Poincaré de Londra, Roma ve İstanbul'a 1 Ekim tarihli bir telgrafla bilgi vermiştir⁴⁴. Lord Curzon'un yorgun ve bitkin bir şekilde dördüncü sefer Paris'e geldiği ve Doğu Trakya'yı boşaltmayı, Karaağaç, Edirne gibi bölgelerden belli süre zarfında Yunan askerinin çıkartılması hususunu kabul etmek zorunda kaldığı kaydedilmiştir. Aynı şekilde müttefik üç generalin görüşmesi de kolay olmamıştır. Zira Charpy'e daha geniş salâhiyet verildiğini Harington'un ise sık sık hükümetine danışmak için müzakereleri kesintiye uğrattığını ve bu yüzden görüşmelerin epeyce uzadığını zabıtlardan müşahede etmek mümkündür⁴⁵.

5. Fransızlara Teşekkür Haberi

Fransız Dışişleri Bakanlığının Türk basınına takip eden periyodik resmî basın bülteninde yer alan bir bilgiye göre, Ankara'da *Yenigün* gazetesi⁴⁶ *Fransızlara teşekkür* manşetiyle çıkmıştır. Bursa menşeli güvenilir bir kaynaktan alınan haberde, sağduyulu Fransızların Bursa'nın yakılıp yıkılmasını engellediği bilgisi verilmiştir. Anadolu'nun pek çok şehrinde olduğu gibi Bursa'yı da yakmak için harekete geçen disiplinsiz ve dağınık Yunan ordusunu, General Pellé'nin ve Fransız Hükümetinin Atina Hükümetine yaptıkları telkin ve tavsiyelerle engellemişlerdir. Habere göre, burada Atina'dan Bursa'daki Yunan komutana şehre zarar vermemeleri yönünde bir emir gönderilmiştir. Oysa Yunan ordusunun dağınık, eli kanlı çetelerinin niyetini anlayan, gelen bu emire rağmen tedhiş hareketlerinin durdurulamayacağını kavrayan General Pellé bizzat

⁴³ Salâhi Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi" *Belâten*, C. 38, S. 149, 1974, s. 42.

⁴⁴ Bouillon'un Poincaré'ye gönderdiği telgrafa göre Bouillon henüz İzmir'e varmadan bu birliklerin konuşlandığını öğrenince Mustafa Kemal'e iki gün boyunca dil döktüğünü, İngilizlerin de Çanak'ta hemen Türk askerinin yanı başında konuşlanacağını bu durumun ise kaçınılmaz bir çatışmaya sebep olacağını anlatmış. Öte yandan İngilizleri de askerlerini Çanak'tan geri çekmeye ikna etmeye çalışmıştır. *Journal officiel de la République française, age.*, s. 3061.

⁴⁵ *Journal officiel de la République française, age.*, s. 3061.

⁴⁶ Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal'e en yakın gazetedir. Uygur Kocabaşoğlu, "Milli Mücadelenin Sözcülerinden: Anadolu'da Yenigün", *SBF Dergisi Atatürk Özel Sayısı*, C.36, S.1-4, 1981, s.179.

inisiyatifi ele alarak Bursa'ya özel görevle üç subay ve yirmi kadar asker göndermiştir. Ayrıca ayın dokuzuna doğru takviye iki birliği daha bu amaçla Mudanya'ya doğru göndermiştir. Bu iki bölük ve Bursa Fransız konsolosluğunda görevli sayesinde Yunan çeteleri Bursa'yı yakma planından vaz geçmek zorunda kalmışlardır. Habere göre Türk ordusu bölgeye geldiğinde Fransızlar olayları çoktan önlemişti⁴⁷.

Yine bir başka habere göre Mudanya'da bulun Fransız askerî birliği bozguna uğrayan üç bin Yunan askerinin bölgedeki Müslüman halka fenalık yapmasını engellemiştir ve şehri ilk Türk süvari birliklerine teslim etmiştir. Kızılhaç'ın isteği üzerine, General Pellé Bandırma ve Gemlik'te felakete uğrayanları tahliye etmek için iki tane torpido göndermiştir. Bütün bu insani yardımlar için Fransa'ya teşekkür edilmiştir⁴⁸.

Kısaca Fransız meclis zabıtlarına göre, müzakereler başarıya ulaşıncı bölgede ve İstanbul'da sevinç gösterileri Fransızlara tezahürata dönüşmüş ve General Charpy Mudanya'da, Fransız temsilciler ise Ankara'da ve İstanbul'da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Fransız basınına göre, Türk halkı Pellé'ye *barış sizin eserinizdir* diye tezahürat göstermişlerdir. Üstelik Fransızlar İngiltere'nin *şerefini korumak* ve Türklerle ilgili kaygısını gidermek için de çok gayret göstermiş,⁴⁹ böylece elde edilen diplomatik başarı iç siyasette malzeme olarak kullanılmıştır. İngiltere'de ise sallanan koalisyon hükümeti, iflas eden Lloyd George'un Yunansever politikası, artan Muhafazakâr-Liberal çekişmeleri, basının eleştirisi, etkili muhalefet ve çeşitli iç meseleler yüzünden yıkılmıştır. Artık yeni bir dönem Mudanya süreci başlayacaktır⁵⁰.

⁴⁷ MAE, Bulletin périodique de la presse turque, s. 10.

⁴⁸ MAE, Bulletin périodique de la presse turque, s. 10.

⁴⁹ Journal officiel de la République française, *age.*, s. 3062.

⁵⁰ “Büyük Millet Meclisi Riyasetine Başkumandan Paşa Hazretleri ve Dahiliye Vekili Fethi ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyefendilerle beraber 29/30.9.1338 nişfülleyde İzmir'den Ankara'ya müteveccihen trenle hareket edilmiştir. Afyonkarahisar'ından hangi tarihin takip edileceği bilahire arz edilecektir efendim.” İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf 30.9.1338. TBMM Gizli Celse Zabıtları, 111. Birleşim 30 Eylül 1338, Devre I, C. 3. s. 840.

SONUÇ

1922 yılının Eylül ayında meydana gelen Çanakkale krizi, İngiltere'nin sömürgelerinde barındırdığı Müslümanlar üzerindeki otoritesini ve müttefikleri nezdinde prestijini epeyce sarsmıştır. Bunun etkileri hiç şüphesiz iç politikaya da yansımış Lloyd George'un başbakanlığı sona ermiştir. Zira İngiliz kamuoyu Türklerle bir savaşa şiddetle karşı çıkmış ancak imparatorluğun güvenliğine ve saygınlığına meydan okumayı da kabul etmek istememiştir. Müttefikleri Fransa ve İtalya Çanak'ta İngiltere'yi yalnız bırakmakla kalmamış yoğun bir baskıyla bölgeyi boşaltması için diplomatik çaba sarf etmişlerdir. Yenilerek çıktığı 1915 Çanakkale deniz savaşından adeta ders alan Fransa, İngiltere'yi ikna ederek krizi yeni bir askeri çatışmaya dönüştürmeden yatıştırılmıştır. Fransa'nın Türklere yakınlaşması İngiltere'ye karşı *denge unsuru* olarak görülmüştür.

Şüphesiz *Avrupa güç dengesi* bağlamında Osmanlı topraklarının paylaşımında başından beri bir türlü anlaşamayan İngiltere ve Fransa ciddi bir rekabet içine girmiş kolonizatörler marifetiyle Fransa kendini *Hıristiyanların hamisi* büyük bir *Müslüman güç(!)* olarak görmüş ve bu bağlamda Çanak krizine yaklaşmıştır. İngiltere ise Türk-Fransız eseri Ankara İtilafnamesini 1915 Londra Paktı ve 1919 Versay Anlaşmaların ihlali olarak değerlendirip itiraz etmişti. Fransa'nın Türk-Yunan muharebesinde Ankara'ya olumlu yaklaşımı, İngiltere'nin ise bu savaşta Yunanlılara silah ve lojistik desteği açıkça görülmüştü. Nihayetinde başarısız Yunan taarruzu ve tek başına kalan İngiltere müttefiklerin çıkarlarını tehlikeye atacağı endişesini doğurmuştur. Aslında İngiltere, Türklerle yakınlaşan Fransa'yı öteden beri *frankofil* bir *moralite* ikame etmeye çalışmakla suçlamıştır. Her şeye rağmen İngilizler bütün Doğu'da, Fransız politikasının aleyhine bir tutum takınsalar da Fransa'nın Batı'da İngiltere'ye; İngiltere'nin de Doğu'da Fransa'ya ihtiyacı olduğu sürece siyasî, askerî, ekonomik ve diplomatik rekabet devam edecektir. Öte yandan, bu İngiliz-Fransız *hegemonik* mücadelesinden milli mücadele sürecinde Türk komutanlarının çok iyi yararlandıkları elde edilen başarılarla görülmüştür. Ayrıca bu zor şartlar altında dahi TBMM'nin, gerektiğinde gizli celselerle, diplomatik gündemi yakından takip etmesi, çekilen telgraf ve telefonları hararetle ve özgürce müzakere

etmesi ve ilgili vekilleri uyarması veya çeşitli telkin ve tavsiyelerde bulunması fevkalade takdire şayandır.

Bu bağlamda Fransız Temsilciler Meclisi'nde yapılan resmî müzakerelere göre, İngiltere ile Türk ordusu arasında çıkması muhtemel görülen *Çanak Krizi*'ni bizzat Fransa önleyerek Doğu'da arabulucu bir rol üstlenmiş ve Türklerle dost olurken Hıristiyan halkların da koruyucusu olduğunu vurgulamıştır. Aslında Yunanlılara Batı Anadolu'yu işgal ettirerek Lloyd George'un politikasına alet edildiğini geç fark eden Fransa, Türk ordusunun gücünü en geç fark edenin ise İngiltere olduğunu göstermiştir. Mustafa Kemal'in Anadolu'da *de facto* bir durum yarattığını gören İngiliz taraftarları da Lloyd George'u amatörce davranmakla suçlamış, Yunanlıların heva ve heveslerinin doyumsuzluğuna ve ordusunun beceriksizliğine vurgu yapmıştır. Kazanılan büyük zaferin, gerek Fransız gerek İngiliz dominyonlarındaki Müslümanlar arasında *Panislamizm* etkisi uyandıracak endişesi ciddi tartışmalara neden olmuştur.

KAYNAKLAR

Atatürk, Kemal, *Nutuk*, C. 2, 1920-1927, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1981.

Çulfalı, Mustafa, "Çanakkale Krizi Ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 15, S. 45, 1999, s. 801-820.

Düstur, Üçüncü Tertip, (1929). C. 2, İstanbul: Milliyet Matbaası, (No:100 -Türk Fransız İtilafnamesi) Başvekâlet Müdevvenat Müdüriyeti Tarafından Tabettirilmiştir.

Gökdemir, Oktay, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını" *ÇTTAD*, VI/15, 2007, ss.19-38.

Karabekir, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

Kocabaşoğlu, Uygur, "Milli Mücadelenin Sözcülerinden: Anadolu'da Yenigün", *SBF Dergisi Atatürk Özel Sayısı*, C. 36, S.1-4, 1981, s. 179-204.

L'Appel, au peuple, organe de la République plébiscitaire, 7 octobre 1922.

La Liberté, 25.9.1922.

Büyük Taarruz'un Ardından Ortaya Çıkan Çanak(kale) Krizi'nin Türk ve Fransız Meclis Zabıtlarına Yansımaları

L'Oued-Sahel, journal politique, littéraire, commercial et agricole, 26 octobre 1922.

L'Ouest-Éclair, 22.09.1922.

La Croix du Nord, 24.09.1922.

Journal officiel de la République française, *Débats parlementaires, Chambre des députés: compte rendu in-extenso*. 10.11.1922.

MAE Recueil de documents étrangers, supplément périodique aux bulletins de presse étrangère, N. 110, 02.11.1922.

MAE *Bulletin périodique de la presse anglaise*, 27.09.1922.

MAE *Bulletin périodique de la presse turque*, 16.09.1922.

Sonyel, Salâhi, "Lozan'da Türk Diplomasisi" *Belleten*, C 38, S. 149, (1974), s. 41-116

Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 111. Birleşim 30 Eylül 1338, Devre I, C. 3.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 108. Birleşim 25 Eylül 1338, Devre I, C. 3.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 107. Birleşim 23 Eylül 1338, Devre I, C. 3.

Uygur, Fatma, "1919-1924 Yılları Arasında Fransız-İngiliz Rekabetinin Türk İstiklal Mücadelesine Etkileri", *Milli Mücadele'nin 100. Yılı: Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi ve Kongreler, 25-26 Nisan 2019, Erzurum* (Düzenleyenler: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk Üniversitesi).

Walders, David, *The Chanak Affair*, MacMillan, Londres 1969.

<https://www.elysee.fr/la-presidence/les-presidents-de-la-republique> (Erişim Tarihi: 02.03.2022).

<https://www.alsace-histoire.org/netdba/berthon-pierre-marie-andre/> (Erişim Tarihi: 03.05.2022).

تورکيا پوزىتلىق مجلسى رياستى
قلم مخصوص مديريتى

عدد

بۇ يول بىلەن تونۇشۇش

تورکيا پوزىتلىق مجلسى رياستى
قلم مخصوص مديريتى

تورکيا پوزىتلىق مجلسى رياستى
قلم مخصوص مديريتى
بۇ يول بىلەن تونۇشۇش
تورکيا پوزىتلىق مجلسى رياستى
قلم مخصوص مديريتى

ISBN: 978-605-4444-28-1

ISBN: 978-605-4444-26-7

9 786054 444281